بين الفلسفة والعلم والقرآن

الشيخ نديم الجسر

مفتي طرابلس

داستانی ئیمان

لە نێوان فەلسەفەو زانست و قورئاندا

وەرگێڕانی
نوری عبداللە صالح
ی ئاغجەلەر

پێداچوونەوەو لێکۆڵینەوەی
دەستەی نووسینگەی تەفسیر

پێشەکی
نوری فارس حەمەخان

تفسير

داستانی ئیمان

لە نێوان فەلسەفە و زانست و قورئاندا

مەبەست لە

زنجیرەی هزری هاوچەرخی ئیسلامی

- دەوڵەمەندکردنی کتێبخانەی کوردیە بە گرنگترین وکاریگەرترین دەقی ئەو کتێبانەی کە مەشخەڵی سەرڕێی هزری هاوچەرخی ئیسلامین.
- ئاشناکردنی خوێنەرو لاوی موسوڵمانی کوردە بە دەقی ئەو کتێبانەی کە سەرچاوەن بۆ رۆشنبیری ئیسلامیی و سازێنەری بێداریی و قیامەتی ئیسلامیی پیرۆزن.
- شارەزاکردنی راستەوخۆی لاوی کورد بەم سەرچاوانە، ئازادکردنیانە لە گشت کۆت و بەند و بۆچونی تەسکی حزبایەتی و تاکرەویی و رەوتگەرایی.
- بناغەیەك بێ بۆ بنیادنانی کەسایەتیەکی ئیسلامی بەهێز بۆ هەر تاکێکی موسوڵمانی کورد تا توانای ئەنجامدانی ئەو گۆڕانکاریانەی هەبێ کە خوای پەروەردگار پێی سپاردوە.
- دەگەڵ رێز و تەقدیرمان بۆ بیروڕای نوسەرانی ئەم زنجیرەیە، مەرجیش نیە ئێمە پابەندی هەمو بیروبۆچونەکانیان بین.
- با دەستوریشمان لە وەرگرتن فەرمایشتەکەی خوای پەروەردگار بێت.

﴿ٱلَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ ٱلْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُۥٓ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ هَدَىٰهُمُ ٱللَّهُ ۖ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمْ أُو۟لُوا۟ ٱلْأَلْبَٰبِ﴾ الزمر- ١٨

نووسینگەی تەفسیر

داستانی ئیمان

لە نێوان فەلسەفە و زانست و قورئاندا

نووسینی

ندیم الجسر

وەرگێڕانی : نوری عبداللە ئاغجەلەری

پێشەکی : نوری فارس

پێداچوونەوە و لێکۆڵینەوەی

دەستەی نووسینگەی تەفسیر

لە بڵاوکراوەکانی نووسینگەی تەفسیر / هەولێر

ناوی کتێب بە عارەبی: قصة الإيمان
نــــاوی نوســـــەر: نەدیم کوڕی حسین الجسر
ناوی کتێـب بەکوردی: داستانی ئیمان
نــــاوی وەرگـــێڕ: نوری عبدالله صالح ئاغجەلەری
چاپ و بڵاوکردنەوەی: نوسینگەی تەفسیر/ هەولێر
کۆمپیـــــــــوتەر: نوسینگەی تەفسیر
خـــــــــەت: نەوزاد کۆیی
نــۆرە و سـاڵی چـاپ: یەکەم ١٤٢٣ک ٢٠٠٣ز
چـــــــاپکردن: چاپخانەی پەروەردە
تـــــــــیراژ: ١٥٠٠ دانە
ژمـــارەی ســپاردن: ٤٤٢ ساڵی ٢٠٠٢

هەولێر - شەقامی دادگا
ت: ٢٢٢١٦٩٥_٢٢٣٠٩٠٨
tafseeroffice@maktoob.com
AlTafseer@hotmail.com

پێشەکی مامۆستا نوری فارس حەمەخان

سوپاس بۆ خودا، سلاو لە حەزرەت
دروود لە یاران، ڕەحمەت لە ئومەت

مامۆستای داناو زانا، کورد پەروەر و خواناس، جەنابی مامۆستا نوری عبدالله، هەلساوە بە وەرگێرانی ئەم شاکارە نازدارە، کەناو دارە بە (قصة ألإيمان: داستانی ئیمان) تا ڕادەیەکی باش بە کوردییەکی سەرکەوتوو، پاش ئەوەی کە ڕەشنوسەکەی تەواو کردبوو، داوای هاوکاری لە بەدە کرد، بۆ نووسینەوەی پاك نووسەکەی، گەرچی من مەشغەلەتی تری زۆر زۆرم هەبوو و، باش باش دەزانم کە ئەم کتێبە وەك گەوهەر و ئەلماس وایە، کڕیارو خوازیاری خۆی دەوێ، بەلام لە خزمەت مامۆستا نوری‌دا، زۆر بەوردی لە سەرەتاوە هەتا کۆتا، لەگەلْ عەرەبیەکەیدا بەراوردمان کردەوە و، پیادا چویینەوە، بەلام لە بەر ئەوەی مامۆستا نوری خۆی چاوی یارمەتی نەئەدا، کە کتێبەکە چەند جاری نووسراوەتەوە، لەو بڕوایەدام، لەهەر شوێنێ کەم و کورتیەك لەوەرگەڕاوەکەدا هەبێ، لەهەلەی نووسیارەوە نزیکترە و هەتا لە هەلەی وەرگێر، بە هەرحالْ بە کوردی کردنی کتێبێکی وا شاکاری نایاب، لە بابەتەێکی وا قورس و گراندا، لەلایەنی تاقە کەسێکەوە، لە بارو دۆخێکی ئاوادا، بەتایبەتی لە زمانێکی پێشکەوتووی دێرینی وەك عەرەبی‌یەوە، بۆ سەر زمانی کوردی، کەتازە لە دەوری گەشە کردندایە، قەت قەت لەمە باشتر نابێ.

بەڕاستی مامۆستا نوری حوسنی اختیاری بەنسیب بووە، کە ئەم شاکارە جوانەی هەلبژاردووە، کە لەو ئەدەبە بالایانەیە، کەدەبن بە خۆراکی گیان و ڕۆشنایی چاوان، لەو جۆرە کتێبە نەمرانەیە، کە شایانی ئەوەن بە ئاوی زێڕ بنوسرێنەوە، بەر منگقو مفهومی ئەم حیکمەتە دەکەوێ کە دەفەرموێ: (كلام الملوك ملوك الكلام).

یاخوا مامۆستا نوری دەستت هەر خۆش بێ، قەلەمەکەت نەڕزێ

پێشەکی

سوپاس و ستایشی بێ پایانم بۆ خودای میهرەبان، سڵاو درروودی بێ شومار، لە سەر پێغەمبەر خۆشەویست و نازدار، پاش ئەمە عەرزم ئەمەیە لە خزمەت ئازیزانی خۆما:

لە سەرەتای حەفتاکانەوە ئاشاییم لەگەڵ ئەم کتێبە بێ وێنە، کەم مان ندەدا پەیدا کردووە، پاش ئەوەی کە بە باشی لێی حاڵی بووم، ئەشقی بووم، خولیایی بە کوردیکردنیو کردنی بە دیاری بۆ نامەخانەی ئاوەدانی کوردی کەوتە سەرم، بەڵام بەهۆی ئەوەوە کە سەرپەرشتیار بووم، لە پسپۆڕی زمانی عەرەبیدا، لە ناوەند و دوا ناوەندیی قوتابخانەکانی پەروەردەدا، ئەم ئاواتەم دواکەوت، پاش ئەوەی ڕاوێژم بە هەندێ مامۆستای پسپۆڕ کرد لەم بوارەدا، پاش ئەوەی کە خانە نشین بووم، پشتم بە خوا بەست و دەستم کرد بە وەر گێڕانی، بەڵام بەهۆی ئەوەوە کە چاوم یارمەتی نەدەدام، ناچار هانام برد بۆ خزمێکی خۆم، کە خوشکێکە، یارمەتی دام لە خوێندنەوەی ئەصڵە عەرەبیەکە و ن لە نووسینەوەی وەرگەڕاوەکەی.

جالەبەر ئەوە ئەم کتێبە کتیبێکی فرە لایەنە، فرە بابەتە، ڕاوێژم بە فرە مامۆستای پسپۆڕ لەو بابەت و مەودایانەدا کردووە، هەرکەسێ لە بابەتی خۆیدا- وەك: فەلسەفە و منطق و بەلاغەو عەقیدەو پزیشکیو سروشتناسی... تاد- بە پێی توانای خۆی یاردەری پێشکەش کردووم، جا پاش ئەوەی لە ماوەیەکی قیاسی دا هەڵسام بەم ئەرکە پیرۆزە، تەواوی کتێبەکەم وەرگێڕایە سەر زمانی شیرینی کوردی، بۆ دڵنیایی تەواو، لەگەڵ بەڕێز: مامۆستا نوری فارس حەمەخان دا، دەقی وەرگەڕاوەکەمان دوو بەدوو، لەسەرەتاوە هەتا کۆتایی، لەگەڵ دەقی ئەصڵە عەرەبی‌یەکەیدا بەراورد کردەوە، بەپێی بواری گونجاو توانای سنووورداری خۆمان، لە هەر شوێنێ پێویست بە ڕاستکردنەوەبێ، یاهەڵە بژێریەك،

یا گۆڕانکاریيەك بوو بێ، بە هاوکاری هەردووکمان کردوومانە، لە هەندێ جێگە ڕستەکانمان دا ڕشتۆتەوە.

واتە: دووبە دوو پێکەوە پیادا چوونەوەیەکی تەواوی وردمان ئەنجام داوە، ئەوەمان چەسپاندووە کە کوردییەکی ڕەسەنی ڕەوانی پەتی‌یەوە دەقاو دەق تەرجەمەی ئەصلە عەرەبیەکەیە، لە بەر ئەوە زۆر سوپاسی ئەو ماندوو بوونەی مامۆستا نوری فارس دەکەم، کە لەگەڵما، بۆ خزمەتی ئەم کتێبە کێشاویەتی، خوا پاداشتی باشی خێری بداتەوە، هەروەها سوپاسی مامۆستا مەلا ئەبوبەکر دەکەم، کە ئیمامی مزگەوتی شەهیدانە، لە گەڕەکی مامۆستایان لە سلێمانی، هەروەها سوپاس و ڕێزم بۆ هەموو ئەو بەڕێزانەی کە بەهەر شێوەیێ یاریدەیان داوم، بەتایبەتی بەڕێز جەنابی حاجی مخلص کە ئەرکی لە چاپدانی ئەم کتێبەی گرتۆتە ئەستۆ.

وآخر دعوانا أن الحمد لله رب العلمين

نوری عبداللە ئاغجەلەری

سەرپەرشتیاری پسپۆڕی خانەنشین

لە زمانی عەرەبیدا

١٠/ ڕەجەب/ ١٤٢٣ ك

١٧/ ٩/ ٢٠٠٢

پێشەکی نووسەر

چۆن ئەم کتێبەم بە دەست گەیشت

ئاوەدان بێ یاریگای کاتی منالی و، هەوارگەی سەردەمی لاوی، چەوندە شیرین و دلگیرو خەم هەژێنە، بەتایبەتی لە کاتی دێنی و سەرلێدانیدا، لە پاش چەشتنی تالی و سوێریی غەریبایەتی و پیریتی!

کاتێ پێی شاد دەبینەوە، پیری وەك کاژە هەور، پەردەو تارای لاوازی پێ پۆشیوە... بەراستی ئەم جۆرە یادگارییانە، گێژەلووکەی بیرەوەری و یادگاری، لەناخی دەروونماندا هەلدەکات، کە وەك بۆتە ئەم سۆزو هەستانەی تیادا دەتوێننەوە و ئاوێتە دەبن: هاودەمی و هۆگریو سۆزو هۆرۆییو داخ و نامۆیی و خەم و خەفەت و هات و هاوارو بێ ئومێدیو دلدانەوە و فەرامۆش هاتن.!

ئای لەناو گێژاوی ئەم هەموو خەم و پەژارە خەمۆکاویەدا چەن خۆشە گریان، کاتێ بەگریان خۆمان و ئەو ئازیزانەی لێیان دابڕاوین بلاوێنینەوە، هەروەها ئەوانەشی کە هاکا لێیان جیابووینەوە!

وەك رێبوارێك لە زێدو نیشتمان هەلکەنراو، کەلەتاو رووییو دابڕانی لە ئازیزان و خۆشەویستانی، کولی گریانی بەهیچ شتێ دانامرکێ، مەگەر بە ئومێدی شادبوون بە کۆمەلێ خۆشەویستانی نوێ، کەچاوە نواڕی دەکەن لە وولاتێکی دوور دوور!

لەم ئاخرو ئۆخری تەمەنەدا، ژیان لەبەر چاومان زۆر بەنرخ و شیرین دەبێ، لەهەمان کاتدا بەرە بەرە زۆر تفتو تال دەبێ، بیردۆزەی مردن و نەمان تۆقێنێ لە هەموو کاتێ پتر پێویستیمان بە باوەڕی تەواوە، بەو خوادایەی کە نەمری هەمیشەیی یە، کە خۆی بەلێنی ژیانێکی تری بێ بڕانەوەی پێ داوین، ئەگەر ئومێدی ئەو ژیانە نوێیەی تر نەبێ، ئەم ژیانە کەم و کورتەی دنیا بێ هوودەو پڕوو پووچ دەبێ!

لەو یادەوەرییانەی کە هەرگیزو هەرگیز لە بیرم ناچێ، لە شارەکەی خۆم (مزگەوتەکەی تەینالە) کە کەوتۆتە ئەو پەڕی ئاواییەوە، کەوتۆتە ناو باخ و مێرگێکی

دڵرفێنەوە، هەموو یادگاری زێڕینی منداڵیم والەوێ چونکە بەیانییەکانی جێژنم دەهێنێتەوە یاد، کاتێ باوکم لەگەڵ گزنگی خۆرهەڵات دەهات و، منیش لەدوایەوە دەڕۆیشتم بۆ زیارەتی مردووەکانمان لە گۆڕستانەکەی تەنیشت مەزگەوتەکەدا، پاشان نوێژی جەژنی لەمزگەوتەکەدا دەکرد، هەروەها لەیادەوەریە خۆشەکانی ئەو مزگەوتەیە، ئێوارە فێنکە خۆشەکانی هاوین، یاریم دەکرد لەبن دارە گەورەکەی ناو حەوشەی مزگەوت، کەلە نێوان حەوزەکەو بیرەکەدا بوو، باوکیشم لە ژوورەکەی خۆی دادەنیشت، کۆمەڵێ لە پیاوماقوڵان و مامۆستایانی بەڕێز لەدەورەی ئەڵقەیان دەدا، گوێبیستی وتەکانی دەبوون، هەرکە دەرفەتم دەست کەوتایە، هەستم بکردایە، کەباوکم بێ ئاگایە لەمن، ڕام دەکرد بۆناو باخەکە، لە پەرژینەکەی قامیشێکی درێژم دەبڕی و، دەمکرد بە ئەسپ و غارم پێ دەکرد.... هەر لەو یادەوەرییانەمە منارە پێچاو پێچەکەی مزگەوتەکە، کە بە پێپلیکە کانیدا سەردەکەوتین، پاش کەمێ کە خۆمان دەبینییەوە لەناو مالی مزگەوت.... دێتە یادم ئەو پیرە مێردەی کە بانگدەربوو، کە وڕکم لێدەگرت، لەگەڵ ما سەرکەوێ بۆ بانگدان، تا بانگ بدا، لە پێش هاتنی کاتی بانگدا، ئەویش دادەما، کە هەڵم خەڵەتێنی ودام بمرکێنێ، تاکاتی نوێژی شێوان دێ... هەروا پەرۆشی دایکم دەهێنێتەوە یادم کە چۆن کاتێ باسی ئەو منارە سەیرەی مزگەوت و بیرەکەم بۆ دەکرد، لەگەڵ پەرژینە قەرەمە چرەکەی، ئەویش هەمیشە دەیترساندم لە مارو مێروو، جەختی خزمەتکارە دەکرد کەنەهێڵی بەتەنها سەرکەومە سەر منارەکە، یابچمە قەراغ بیرەکە...

ئەمانەهەموو دێنەوە یادم، کە زۆربەیان مردن پێچاونیەتەوە، هەموو ڕۆیشتن و ، ئاە و ناسۆرێکی زۆریان لەناخی دەروونمدا بەجێهێشت، لە کەلاوەکانی ڕۆژگاری دووروو درێژدا، هەرکاتێ کە دەگەڕێمەوە بۆ تەینالْ ئەم یادەوەرییە خۆش و ناخۆشانە، وەك سکلی سوورو شیشی سوورەوە کراو، هێرش دەبەنە سەر ئەم دڵە پڕ لەخەم و جەخارە....

ڕۆژگاری دووورودرێژ دووری خستینەوە، دوور کەوتینەوە لە گەڕەکەکەمان، لە مزگەوتەکەمان، تەنانەت ئاخر شت دووری خستینەوە لە شارەکەمان... ئەوەتا پاش غەریبیەکی زۆر گەڕاینەوە بۆ لای... شەوق و ئارەزو پاڵیان پێوە نام بەرەو (تەینالْ)

لەوێش ڕووم کردە مزگەوتەکە لەکاتی گەرمەی خۆردا، کە نوێژکەرانی لێ نەبوو کەوتمە هاتوو چۆ لەنێوان یاریگاکانی منداڵیما، هەموو یادەوەرییەکانم وروژاند... پاشان گریانێکی زۆرم بۆ هات.

لە کاتێکا کەلە دەریای بێدەنگیدا نوقم بوو بووم، گوێم لەهیچ نەبوو، مەگەر لەدەنگی گریانەکەی خۆم نەبێ، کە گومەزەبەرزەکانی مزگەوت دووبارەیان دەکردەوە، ئالەم کاتەدا لە هۆدەکەی لای ڕاستمەوە گوێ بیستی دەنگێ بووم واتە: ئەو ژوورەی کەلە منداڵیم دا دەترسام بچمە ناویەوە، لە سام و بیمی ئەو گۆڕنەی کەلەناوی دا نێژرا بوون، کوتوپڕ لەدەرگاوە پیرە مێردێکی نوورانی، سەرپاك سپی، جل نامۆ، سەری کێشا، بەرەو لای من هات، پاش سڵاوکردن دانیشت، بەزمانێکی عەرەبی ڕەوان، بەڵام شێوەی ناعەرەبێتی پێوە دیار بوو، فەرمووی (ئەی برا! هۆی گریانت چی‌یە؟) وتم: یادەوەرییەکی زۆری کاتی منداڵی ئەم مزگەوتەم هەیە لەسەردەمی باوکمەوە.

فەرمووی: (باوکت کێیە؟) هەرکە ناوی باوکم هێنا، ئەو لەشی کەوتە لەرزین، بەچاوێکی فرمێسکاوی‌یەوە سەرنجی دام و وتی: (باوکی تۆ شێخ جسر بوو؟) وتم: بەڵێ گەورەم! ئەی جەنابت کێیت؟ وتی: من بنەچەی دوورم میصرە لە (ئالی مائی)م، کە لەوێوە هەندێکیان پەراگەندەی شام بوون، هەندێکی تریشیان پەراگەندەی حیجازبوون، لە حیجازەوە چارەنووسی خوایی باپیرەی باوکمی ڕاپێچ کرد بۆ هیندو لەوێ جێگیر بوو، ناوی خۆم (حەیرانی کوڕی ئەزعەفی بەنجابی)یە.

وتم: چی تۆی هێناوە لە هیندەوە بۆ ئەم جێگایە؟ وتی: من لە هیندەوە نەهاتووم بۆ ئێرە، بەڵکو لەسەمەرقەندەوە هاتووم، وتم: چی تۆی هێنا لەو جێگا دوورەوە بۆ ئەم شارەی ئێمە، هۆی مانەوەت چی‌یە لەم مزگەوتەدا؟

وتی: لەرێگەی سەفەرەکەمدا لام دا بۆ ئێرە، بۆ زیارەتی باوکت: منیش بەسەرسامی‌یەوە تەماشام کرد، لە دڵی خۆمدا وتم باوکم دەمێکە کۆچی دوایی کردووە!

هەستی بەخەیاڵەکەم کردو گوتی: سەرت سوڕنەمێنێ من سەفەری حیجازم لەبەرە، لام داوە بۆئێرە کە سەردانی ئارامگای باوکت بکەم/ هەروا زیارەتی ئەم مزگەوتەش بکەم، کەلەکاتی خۆی‌دا شێخی مامۆستام زۆر خۆشەویستی کردبوو لەلام، پێی ڕاگەیاندم کە باوکت ئالێرە تەشریفی دەرسی وتۆتەوە، نوێژکەران ڕێنماییان کردم کە

دەرسی تیادا وتوەتەوە، دەبینم ئەم مزگەوتە زۆر لە مزگەوتەکەی خەرتگ دەچێ، ئەو مزگەوتەی کەوا خۆشترین و بەنرخترین ژیانم تێیدا بردۆتە سەر، لەبەر ئەوە پێم خۆش بوو کە چەند ڕۆژێکی تێچدا بمێنمەوە، تا کاتی حەج دێ، خۆم تەرخان بکەم بۆ خواپەرستی، لەبارەگای ئەو مامۆستایەی کە مامۆستاکەی منی ڕێنمایی کرد بۆ ڕێگەی خوا... وتم: مامۆستاکەی تۆ کێیە ! وتی: شێخ ئەبو نوری مەوزوون بوو، کە یەکێ بوو لەزانا هەرە بەرزەکانی سەمەرقەند!!

وتم: هەمو ڕۆژەکانت هەر بە پەرستش و خوا پەرستی دەبەیتە سەر؟ وتی: ئێستا بەڵێ بەڵام لەمەو پێش داستانی سەرلێشێواوی و باوەڕی خۆمم دەنووسی‌یەوە، ئەوەی کە شێخی مەوزوون پێی نوسیمەوە، لەو داستانەوە باوکتم ناسی.

وتم: داستانی باوەڕو سەرلێشێواویت چی‌یە؟

وتی: چیرۆکێکی دورو درێژە کە خودا یارمەتیم بدا بڵاوی دەکەمەوە بەناو جەماوەردا.

ئینجا پیرە مێردەکە چووە ناو ژووری قەبرەکانەوە، لەپاش کەمێ هاتە دەرەوە، دەفتەرێکی گەورەی پێ بوو، لەبەردەممدا داینا، فەرمووی: (ئەمە ئەمالی شێخ مەوزوونە)، خۆم بەدەستی خۆم ئەم نوسخەیەم نووسیوەتەوە بەشێوەیکی جوان بەبێ کەم و کوڕتی.

وتم: ئەمە کتێبێکی گەورەیە، ڕێگەم دەدەی بیبەمەوە بۆ ماڵەوە هەتا لەیەك دووشەودا بیخوێنمەوە، پاشان بۆت بهێنمەوە؟

وتی: ئایا تورکی‌یەکی باش دەزانیت؟

وتم بەڵێ زۆر باش دەیزانم.

وتی: کتێبەکەت دەدەمێ، کاتێ باوەڕم بوو کە تۆ بەڕاستی کوڕی شێخی جیسریت و شایانی خوێندنەوەی ئەم پەڕاوە مەزنەیت.

وتم: باشترین بەڵگە بۆ چەسپاندنی ڕەگەزی بەندە، ئەوەیە کە تەشریف بێنی لەگەڵمان بۆ ماڵەوە، تا خەڵکی بەگشتی شایەتی ئەوەم بۆ بدەن کە من کوڕی شێخی جیسرم، لەهەمان کاتدا کتێبخانەکەی باوکمت پێ نیشان دەدەم.

فەرمووی: پێویست بەم هەموو زەحمەتە ناکات، بەڵام یەك پرسیارت لێ دەکەم: مەزنترین کتێبی باوکت کامانەیە؟ کام سەرباسی لەهەموو سەرباسەکانی تر گرنگترە؟

وتم: بەناو بانگترین کتێبی باوکم (الرســـالة الحميدية) یە، گرنگترین سەرباسی ئەو باسەیەتی، کە سەبارەت بە چەسپاندنی بوونی خودایە، لەگەڵ بەرپەرچدانەوەی زانایێ باوەڕە سروشت پەرستەکان، بەڵام ئەوەندە هەیە کە ئەم باسە هەرە گرنگە، لەنێو چەند باسێکی تردا، کە پەیوەندی یان بە چەسپاندنی بوونی پێغەمبەرایەتیەوە هەیە شاراوەتەوە، کەوان لەسەتای کتێبەکەوە، هەروا بەهەندێ حیکمەت و فەرمایشتی بەرز کەوا لەدوایەوە ! لەبەر ئەوە هات بەدڵما کە ئەم باسە گرنگە زیادەکانی لێی فڕێ بدەم/ و کورت و پوختی بکەم و سەربەخۆ بەچاپی بگەیەنم.

فەرمووی: باوەڕم کرد کەتۆ بەڕاستی کوڕی مامۆستا جیسریت، لەهەمانکاتدا شایانی هەڵگرتنی ئەم سپاردەیەیت، ئەم کتێبەم بەدیاری بۆ یادگاری پێشکەش بەتۆ کرد، ئەم کتێبە پوختەی کتێبەکەی باوکتی واتیاداوە داستانی گومان و باوەڕی منی بەتەواوی وا تیادا، وەری بگرەو وەری بگێڕەو چاپی بکەو پەخشی بکەرەوە بەناو خەڵکا، من لەم بارەیەوە داوای کرێ و پارەت لێ ناکەم تەنها داوای پاداشتی باش لەخوای بەخشندە دەکەم، کە ئەم کارەم ساخ بۆ ڕەزامەندی ئەو بێ و بەس، مەردووم بەگشتی سوودی لێوەربگرن و، خۆشم لە پاش مەرگم لەپیت و فەڕو خێرو بێری بەهرەمەند ببم.

لە پاش چەند ڕۆژێ ئەم پیاوە باشە موبارەکە بەرەو وڵاتی حیجاز بەڕێکەوت، منیش لەماوەی چەند ساڵێکا ئەم پەڕاوە کەم مانەندەم وەرگێڕایە سەر زمانی عەرەبی، پاشان ڕۆژگار منی هەڵدا بۆشاری (تەشقەند).

گەورەترین ئاواتم ئەوە بوو بگەمە گوندی (خەرتەنگ) هەتا سەردانی حەیرانی کوڕی ئەزعەف بکەم... وەرگەڕاوی کتێبەکەی پێ نیشان بدەم، هەروەها دیدەنی وزیارەتی گۆڕی پیرۆزی ئیمامی بوخاری بکەم ڕەزاو ڕەحمەتی خودای گەورەی لێ بێت- جا بۆ ئەم مەبەستە، پیاوی مەردی خانەدان: شێخ ضـــایا والدین باباجانی کوڕی عەبدی صالح، زاهیدی عابید وەلی خوا، باباخان، موفتی گەورەی وڵات ڕەحمەتی خوای لێ بێت- بۆ گەیشتنم بەم مەبەستە، ئەم زاتە یارمەتی دام، کە یەکێ بوو لەخۆشەویستانی باوکم، کاتێ هەستی پێ کردم ئارەزوی سەردانی گوندی خەرتەنگم هەیە و گەورەیی نواند، لەگەڵما هات بۆ شاری (سەمەرقەند) لەوێشەوە بۆ گوندی (خەرتەنگ) لەوێ

بەهۆی بجێوری مزگەوتەکەوە زانیم کە حەیرانی کوڕی ئەزعەف ڕۆیشتووە بۆ حەج، لەمەککەی پیرۆز وەفاتی کردووە.

لەوێ سەردانی مزگەوتی پێشەوا بوخاریمان کرد، لەسەر گۆڕی ڕاوەستاین، کە سەرنجم دا مزگەوتەکە، وەکو حەیران باسی کردبوو ڕێك وابوو، زۆر لەمزگەوتەکەی تەینالٚ دەچوو، کە تاك کەوتبوو لەنێو باخ و ڕەزێکی زۆردا، کەتەماشام کرد وا مەرقەدی ئیمام وا بەدەرەوە، خانووی بەسەرەوە نی‌یە، والەناو باخچەیەکا، لەبن گەورە دارێکی سێبەر چڕی فێنکدا، گۆڕێکی ئاسایی، نە هەڵبەستاروە، نەگەچکاری کراوە، نەلاوانەو چەتری بۆ کراوە، نەڕازاوەتەوە، چوومە ناو ئەو ژوورە بچووکە، کە حەیران و شێخ مەزونی مامۆستای دەرسیان تیادا دەخوێند، بینیم وەکوو وەصفی کرد بوو بۆم وابوو، دەیروانی بەسەر گۆڕی ئیمامدا، لەوێ نوێژم کردو، ڕەحمەتم نارد بۆ گیانی حەیرانی کوڕی ئەزعەف و مامۆستاکەی، کولـی گریانم بۆهات بەشێوەیەکی وەها هاوڕێکەم سەری سوڕما لەم گریانەم.

ئابەم شێوەیە ئەم کتێبە گەیشتۆتە دەستم و کردوومە بە عەرەبی، کە ئێستا وا پێشکەشی ئەکەم بەخوێنەرانی بەڕێز، ئەو سپاردەیەی کەلە ئەستۆمدا بوو خوا یاربێ، وا جێ بەجێم کرد.

هەژاری بەردەرگای ڕەحمەتی خوا
عبدالله نەدیم کوڕی حسین الجسر
موفتی تەرابلس

ڕاکردن بەرەو شێخ مەوزون

سوپاسی بێ هاوتا بۆ خودای بەخشندەو بەخێوکەری گشت گیانەوەرێك، سلاّوو درودی خوا لەپێغەمبەری سەروەرمان (محەممەد) كۆتایی هێنەری پێغەمبەران و پەیامنێران.

بەندەی بێدەستەلاّت، هەژار بۆ بەخشندەی خودا، (حەیرانی كوڕی ئەزعەف مائی بەنجابی) دەڵێت:

كاتێك خوازیاری زانست بووم لەزانكۆی (پیشاوەر)، خۆرسكی خودم، هەردەم پەرۆشمەندو ئارەزومەندبووم بۆ زانیاری : كە هەموو نادیارێك رووناك دەكات، مل درێژ دەكات بۆ هەموو نەزانراوێك، بەمە لەبنەمای هەموو شتێك و ناوەرۆكی و، هۆكارو دەردەكانی، نهێنی و كارزانیەكانی دەكۆڵێتەوە؛ خو و دابم وابوو، كەپرسیار بكەم لەمامۆستایان و هاوەڵانم، لەم گەردوونە، كەچی‌یە، كەی دروست بووە، لەچی بنیاد نراوە، كێ دروستی كردووە، چۆن دروستی كردووە؟ لە بەرامبەر ئەم پرسیارانە سەر زەنشت دەكرام و،بەگاڵتەوە وەلاّمم دەدرایەوە، مامۆستایانم دەربارەی من دەیان ووت: ئەمە خوازیاری زانست و ئایین نی‌یە.. بەڵكو فەلسەفەچی و بێفەڕە، تاوای لێهات بوومە گاڵتەچی هەموو هاوڕێیانم، پشتگوێیان خستم، پێشبڕكێیان دەكرد لەفەرامۆشكردن بۆ رەزامەندی مامۆستایان، بەجۆرەها ناو ناتۆرەی دژوار ناویاننام، هەتا زانكۆی فراوانیان لێ‌تەنگ كردم،....

بەلاّم ئەم جودایی و گاڵتەپێكردنەیان سووربوون و دوو دڵی زۆرتر كردم، تا لەناخمدا چەسپا كە ئەو راستیانەی، كە بەدوایاندا وێڵم، دەركی پێ ناكرێ و نازانرێ، ئەقڵ و ئایینیش كۆ نابن، مەگەر لەرێی فەلسەفەوە نەبێت؛ گەر وا نەبوایە مامۆستاكانم دوورەپەرێز نەدەبوون لەفەلسەفە، وەڕس نەدەبوون لەهاتن لەگەڵمدا بۆ قوولایی باسەكانم، لەهەموو موناقەشەگرتنێكی عەقڵیدا، دەربارەی نهێنی بوون (سر الوجود)، كەوتمە فەرامۆشكردنی وانەكانی دین، وێڵیم بەدوای كتێبەكانی فەلسەفەدا گرتەبەر، بەلاّم

لەولاتی خۆماندا هێجگار کەمم لێی دەستگیر بوو، تا وام لێهات بەبێ تێگەیشتن دەم خوێندەوە، ڕۆژ بەڕۆژ، سەر سوڕمانیی و دوو دڵی و موناقەشەگیریم زۆرتر پەرەی دەسەند، کەتا ئێستاش ئەمە حاڵمە، هەتا مامۆستاکان لەمن نائومێد بوون، ئەوان ترسان لێم، کە دەردەکەم سەربکێشێ و تەشەنە بکا بۆ هاوڕێکانم، لەبەرئەوە بڕیاری دەرکردنمیان دا لەزانکۆ.

ئەم هەواڵە هەورە تریشقەیەك بوو لەناخی باوکمیدا، هەوڵیدا بمخاتەوە سەر ڕێگای ڕاست، بەهەموو ژیرو سۆزیەوە، ئامۆژگاری کردم کەدەست بەر داربیم لەفەلسەفە و، ڕووبکەمەوە زانستی ئایین، ئەگەر ڕۆژانی خوێندنم تەواو بوو ئەوکاتە بۆم هەیە بەئارەزووی خۆم بە دروستی بچمە قوڵایی خوێندنی فەلسەفەوە. لەدوا ووتەیدا پێی ڕاگەیاندم : ئەی حەیران! منیش بەم گێژاوەی تۆدا تێپەڕبووم، ناخم تامەزۆری فەلسەفە بو، کەوتمە گۆمی دوو دڵی و سەرسامی‌یەوە، بەڵام منیش کاتی خۆی مامۆستای خواناسی گەورەمان، شێخ (ئەبونور مەوزونی سەرمەرقەندی)، کە فەقیهێکی گەورەو، زانایەکی بەرزو، فەیلەسوفێکی سەرکەوتوو بوو، ئامۆژگاری کردم، وەك ئەم ئامۆژگارییەی من بۆ تۆ، هەروەها پێی وتم : (فەلسەفە دەریایە، بەپێچەوانەی دەریاکانەوە، چونکە کەشتیوانی فەلسەفە دووچاری ترسناکی و ناهەمواری لەرۆخ و کەناریدا بەپێچەوانەی دەریای ئاساییەوە دەبێتەوە و، دڵنیایی و ئیمان لەبنی و قووڵایی‌دا دەستگیر دەبێت).

جا لەبەرئەوە ئێستا ئەم بابەتە دوور بخەرەوە لەخۆت، ئەی کوڕەکەم، ئەم بڕیارە ناتەواوە، شێواوە، بڕاوە، چونکە لەسەر عەقڵ و ئیمانت ترسناکە.

وتم : ئایا عەقڵ و ئیمان جیاواز و دژ بەیەکن؟

ووتی : خوا نەکا.

وتم : کەواتە ئەم مامۆستا زانایانە بۆچی هەموو موناقەشە و گفتوگۆیەکی عەقڵی لەبابەت جیهان و دروست بوونیەوە، بەڕەوای من نابینن؟

وتی : گەورە زانایانی ئاینی، لەم موجادەلە عەقڵیانە لێبوونەتەوە، بۆ وەڵام دانەوەی بێباوەڕان و کافران، چەندەها کتێبی دووروو درێژیان نووسی‌یەوە، بەڵام مامۆستایان

قینیان دەبێتەوە لەو قوتابیەی، کە لەکاتی خوێندنا هاوەدەردی فەلسەفە بێت، چونکە بۆچونیان وایە کەئیمانی ئاینیان دەترازێنێ.

وتم : بەلاّم برایانی، خوێندنگاو زانکۆکانیتر، فەلسەفە دەخوێنن، وەك زانستێکی رەسەن کەخوێندنی پێویستە، کەواتە سوود چیی‌یە، گەر قوتابیانی زانیاریی‌یە ئاینی‌یەکان لە فەلسەفە دووربخرێنەوە، کەئەمانە کەمێکن لەچاو قوتابیانی زانیاریی‌یەکانی دونیادا، ئەمانە چۆن دەردەچن گەر رۆژێك لەپلەی راوێژکاری و فتوادا بوون، ئەگەر یەکێك مەسەلەیەکی پێدان، کەبەکاریگەری فەلسەفە بەدەرخرابێت، کەفێری بووە بەبێ ئارەزوومەندی خۆی؟ ئایا دەبێت دەستەوستان بەهەڵوێستێکی کرچ و وشکەوە بمێنی، وەك چۆن مامۆستاکانم ئێستا دوورم دەخەنەوە لەخۆیان، باوکە گیان دەزانی ئەم حاڵە بەم شێوازە دەبێتە هۆی زیادبوونی بەرفراوانی بێباوەڕی بەخودا لەناو خەڵکدا.

وتی : ئەمە راستە، بەلاّم شێخی گەورەمان شێخ مەوزون دەڵێت، خوێنەری کەمی فەلسەفە، دادی تێگەیشتن نادات، ئایا لەو باوەڕەدایت کەمەودای قوتابخانەکانی وانە فەلسەفەیی‌یەکان بەرفراوان بکرێت، هەتا هەموو قوتابیەك و هەموو کەسێك فەیلەسوف دەرچێت؟.

وتم : نەخێر. بەلاّم ئەم بەرفراوانی‌یە، کەهەرچەندە نابێت، سەبارەت بەقوتابیان گرنگ نی‌یە، بەلاّم بۆ زانایانی ئایینی گرنگە، بەڵکو پێویستی‌یەکی هەمیشەیی رەسەنە لەسەریان، تا بتوانن هەستن بەو داواکاریانەی کەلەسەر شانیانە بۆ رێنمیای هەق و بانگەوازی کردن بۆ خوا.

باوکم بەکزییەکەوە سەری لەقاندو فەرمووی : ئەمە راستە، بەلاّم چارچیی‌یە....؟

وتم : ئایا، مامۆستا شێخ مەوزون، بەڵێنەکەی بردەسەر....؟

وتی : پەیمانی نەشکاندوە، بەلاّم لەتەمەنی پیریدا رووی کردە گۆشەگیریی و خوداپەرستی، (بنجابی) بەجێهێشت و رووی کردە (سەمەرقەندی) نیشتمانی، ئێستا لە دێیەکی نزیکێتی، ناوی (خەرتەنکە) لەخەڵکی دابڕاوە بۆ خوداپەرستی، لەو مزگەوتەیە کەئارامگای بوخاری (رەزای خودای لێ‌بێت) تێدایە.

باوکم ئەمەی پێ‌وتم : بەلاّم نەیزانی کەرێنمایی‌یەکەی دەبێ بەهۆی دەربازبوونم لەزانکۆ. کەهەوڵی ئەدا بمگەڕێنێتەوە بۆی، کە بڕیارێك بوو لەسەرخۆی، کە تەمەنی بەرەو پیری

دەچوو بۆ هەرگیز نەبینینەوەم.. جا بەرەو مەبەست ڕێگەم گرتەبەر پاش ڕێبڕینێکی زۆر بەپێ گەیشتمە (سەمەرقەند)، پرسیاری گوندی (خەرتەنك)م کرد، ڕێنماییان کردم، کەدووریش نەبوو لەشارەکە، بەپێ بۆی چووم، پێش خۆرئاوابوون گەیشتم، منالان بەسەرسامی‌یەکەوە بەرەنگارم بوون، وەك چۆن بەرەنگاری هەموو نەناسراوێك دەبن.

پیاوانی گوندەکە منیان بینی، سێ پیاویان بۆلام هاتن، بەخێرهاتنیان کردم و، بانگێشیان کردم بۆ مالی گەورەی گوندەکە. کەڕێزی هاتنمی گرت و پرسیاری مەبەستمی کرد.

بەپێزانینی پێکەنی و وتی : زۆر دوورە، هەروا بەئاسانی بەختەوەر بییت بەدیداری شێخ مەوزون لەبەرئەوەی زیاتر لەپێنج سالە لەخەلکی دابڕاوە بۆ خوداپەرستی، لەو باخانەی دەوری مزگەوتی ئیمامە، ناگەڕێتەوە بۆ مزگەوت تاشەو بالی رەشی نەکێشێ، هاوینان لەمەزارگای ئیمامدا دەخەوێت، زستانانیش لەژوورێکی بچووکدا کەدەڕوانێتە ئارامگای ئیمام هیچ کەسێك سەردانی ناکات، زۆر کەس خوازیار بووە پەیوەندی پێوە بکات، بەلام نەیانتوانیوە پێی بگەن، تەنانەت ئێمەی دانیشتوانی ئەم گوندە ناتوانین پەیوەندی پێوە بکەین. بەهۆی بجێوری مزگەوتەکەوە خواردنی بۆ دەنێرین کە لەپەرژینی باخەکەدا بۆی دادەنێت بێ‌ئەوەی بیبینێت.

وتم: تکام وایە خودا شەرمەناکم بکات بە بەهرەی گەیشتن پێی، کە خەلکانی‌تر بۆیان نەکراوە. ئێوە یارمەتیم بدەن و پەیمانم بدەنێ، کەمن خواردنەکەی پێ‌بگەیەنم.

پیاوە خانە خۆیەکە وتی : ئەمە ئاسان ترین داواکاری‌یە.

بەیانی زوو خوانەکەی شێخم هەلگرت، گەورەی گوندەکە فەرمانی بەپیاوێك کرد، ڕێنمایی ئەو باخەم بکات کە جێ پەرستشی شێخە، تا مزگەوتەکە لەگەلمدا هات، باخەکەی پیشاندام لەگەلْ ئەو شوێنەی کەخواردنەکەیان تیا دادەنا، نزیك بوومەوە لێی و خواردنەکەم بۆ دانا، نوسراوێکی بچووکم بەپەرژینەکەدا هەلواسی ئەم چەند پرسیارەم تیادا نووسی:

چی.... ؟ کێ.... ؟ لەچی.... ؟

چۆن.... ؟ لەکوێ.... ؟ کەی.... ؟

بەپاشدا گەڕامەوە تا درەختێکی گەورەی چراویی، لە باوەشی گرتم و حەشاریدام،

خۆم تیامەلاّسدا بەجۆرێك، کەشێخ ببینم پاش کاتژمێرێك، شێخ بەڕوویەکی ساماناکەوە لەناو درەختەکاندا بەدەرکەوت، کەپیاوێکی بالاّبەرزی پشت چەماوەی گەنم رەنگی، سیما عەرەبی رۆحسووك بوو، بەرەو خوانەکەی هات، لەکاتی نان خواردندا چاوی کەوت بەنووسراوەکە و خوێندیی‌یەوە، ئاوڕی دایەوە بەلای راست و چەپیدا، بەلادا هات و بێهۆش کەوت، رام کرد بۆلای و ئەوەی لەتوانامدا هەبوو بۆ بەئاگابوونەوەی کردم، بەهۆش خۆی هاتەوە و، چاوەکانی کردەوە، بەدرێژی سەرنجی دام، چەند وشەیەکی درکاندو وتی : مەترسە. یارمەتی هەستانم بدە، منیش یارمەتیم دا هەتا بردمەوە جێگەی خۆی، لەقەراخ جۆگایەك دانیشت و دەم و چاوی شست، بە چاوی نوقاوە خامۆشی گرتی، پاش بێ‌دەنگیەکی زۆر، گوێم لێبوو بەدەنگێکی گریاناویەوە دەیووت : (لا حــول ولا قــوة، الا بــالله) سێ کەڕەت وتیەوە.. لەپاشدا ڕووی تێکردم و وتی : کوڕەکەم، بێزارت کردم، چێژی بەندەیی و تامی داماویم لەبەر خودای خۆم دا شێوانت لێم، نالەکانی خودی مرۆڤ بەدەست دوو دڵی و سەرسامی‌یەوە بەبیر هێنامەوە.. خودا بت بەخشێت.. خودا بت بەخشێت. کوڕم تۆ کێ‌ی؟

وتم : من، حەیرانی کوڕی عبداللّەی ئەزعەفم، کە قوتابیەکی (بنجابی) دێرینت بووە.

وتی: بەخێر بێ‌ی. باوکت چۆنە؟ وتم:باشە.

وتی: ئەبینم، کەوتوویتە ئەو گێژاوەی، کە پێشتر باوکت تێی کەوتبوو. وتم : بەڵێ، هەر ئەویش ڕێنمایی کردم کەبێمە خزمەتی بەڕێزتان.

شێخ بەوردی سەیری کردم، ڕووی گۆڕی بەرەو ئاوی جۆگاکەو سەرنجێکی قووڵی دایە، چاوەکانی پڕ بوو بوو لەفرمێسك، وتی : خودا یارمەتیتان بدات، ئێوەی لاوانی تازە و نەوەی دوارۆژ، لەنێوان قوتابخانەی ئیمان کە لەڕێگای دەق و گێڕانەوە کەوتۆتەوە، قوتابخانەی ئیدراك کە لەڕێگای عەقڵ و هۆشمەندەوە دەستەبەرکراوە، لەنگەرتان گرتووە.

کەوتوونەتە جووینی کرچ و تاڵی توێکڵی دین و فەلسەفە، تا چەسپا لەمێشکتاندا کە ئیمان و فەلسەفە پێکەوە کۆنابنەوە، عەقڵ و دینیش هاودەم نابن، لاتان وایە فەلسەفە ڕێگای بێ بڕواییە.... بەلاّم وا نی‌یە کوڕم، بەڵکو ڕێگایە کە بۆ باوەڕهێنان بەخودا، بەهۆی ڕێگای عەقڵەوە، کە هەموو باوەڕێکی لەسەر چەسپاوە، بەلاّم فەلسەفە دەریایە کە

بەپێچەوانەی دەریاکانەوە، کەشتیوانی، دووچاری ترسناکی لەکەنارو رۆخیدا دەبێتەوە، دڵنیایی و ئیمان لەبن و قوڵاییدا بەدەست دەهێنێت، کە ئەمەشم پێشتر بەباوکت وتووە.

خۆمدا بەسەر دەستی شێخدا ماچی بکەم و سکاڵای ناهەمواری و دوودڵی و سەرسامی بۆ بەدەربخەم، بەبیر کردنەوەیەکی قوڵەوە کەدەستەکانی بەچیلکەیەك خۆڵەکەی بەردەمی دەشێواند. وتی : حەیران، کورم بەو چەشنە ئاسان نی‌یە کەبیری لێدەکەیتەوە.پێویستی، بەئەرك و کاتێکی زۆرە، لەکاتێکدا هاتوویت بۆلام کە پێم لەسەر لێواری قەبرە.. لەچ ماڵێکی ئەم گوندە جێنشینیت؟.. وتم: ماڵم لێرە نی‌یە، دوێنێ گەیشتووم، لەماڵی گەورەی گوندەکە دابەزیووم کەرێزێکی زۆری لێگرتم.

وتی : ئەم گوندە خانووی بەکرێی تیانی‌یە، نابێت هەروا بە بەردەوامی میوانی ئەویش بیت.... ئێستا هەستەو بچۆرەوە بۆ ناو دێ، پێخەف و راخەرو دەفتەرێکی گەورە بکڕە، بۆ نووستن بگەڕێرەوە بۆ مزگەوت...، شەوان تەرخان دەکەین بۆ خوێندن، کەساتەکانی خامۆش و فەرامۆش و بێ‌دەنگە، بەرۆژیش من واز لە پەرستنی خۆم ناهێنم، چونکە، تەنها چێژی ژیانم لەم خوداپەرستیە و گۆشەگیری‌یەدا دەبینم. لەم مەزارگایەدام لەکازیوەی بەیانەوە تا خۆرئاوا بوون. تەنها سەرماو سۆڵە ئەم خۆشیەم لێتێك دەدات و، بەندم دەکات لە نێوەند ئەم دیوارانە.. حەیران تا بەیەك گەیشتنێکی تر...

وێڵ بوون بەدوای دۆزینەوەی خوادا

حەیرانی کوڕی ئەزعەف دەڵێت :
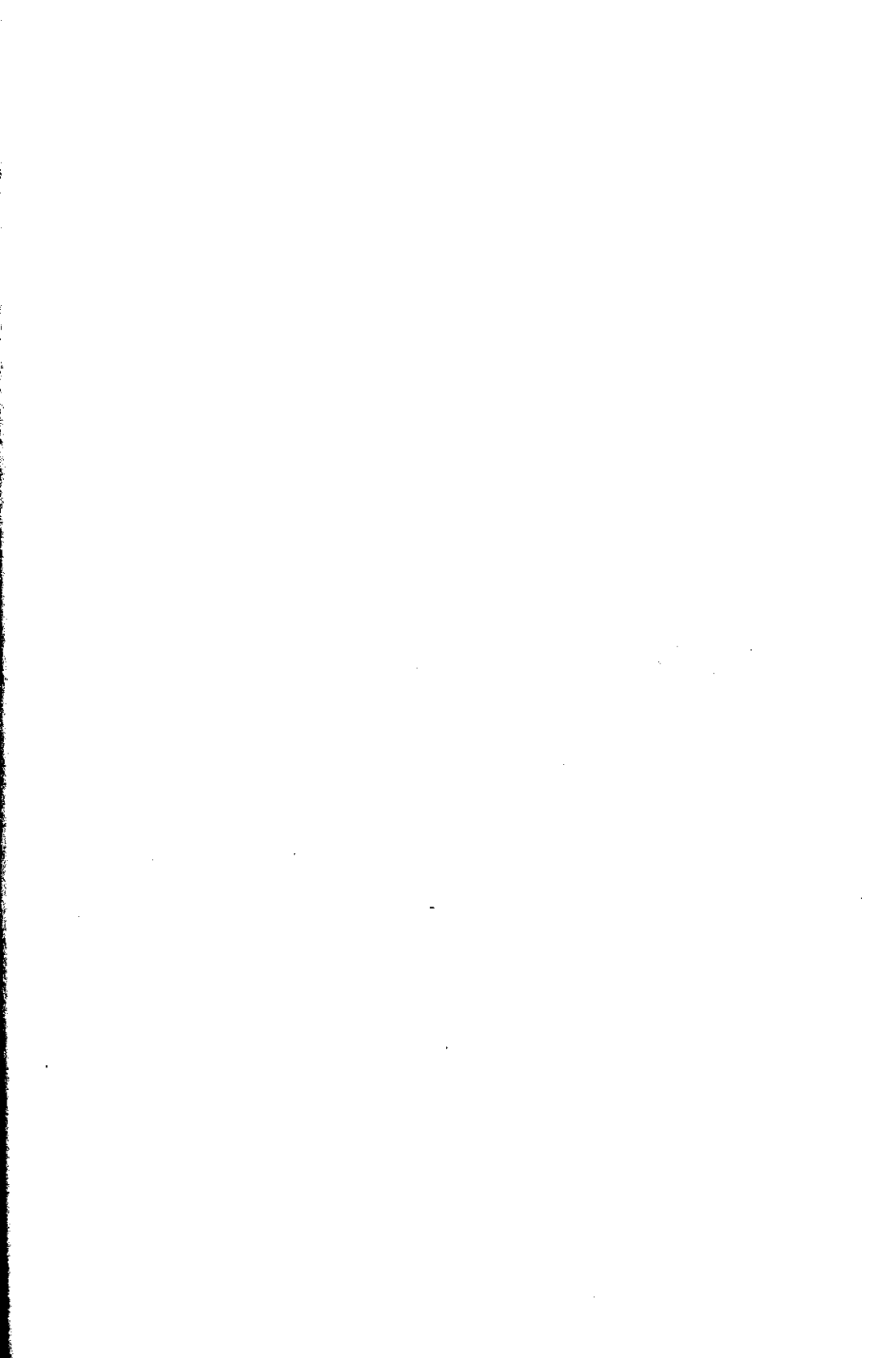
پێش خۆرئاوا بوون شتوومەکەکانم هەڵگرت و گەیشتمە مزگەوت، دەبینم چۆڵە، بێجگە لەپیرەمێردێك کەچراکانی دادەگیرسان، هەر ئەو بوو کەسەر لەبەیانیەکەی لەگەڵمدا هات بۆ مزگەوت، بەبینینم دەستبەجێ بەرەو پیرم هات و سڵاوی لێکردم و هەواڵی پرسیم، پێم ڕاگەیاند نیازمە لەمزگەوت بمێنمەوە بۆ خوداپەرستی، نزیك بەئیمامی بوخاری (ڕەزای خودای لێبێت)، بەدڵخۆشییەکەوە پێی وتم : بەخێربێیت، بەڵام تکا دەکەم لەهاوڕێیەتیت بێبەشمان نەکەیت، وەك بەڕێزمان شێخ مەوزون، کەپێش پێنج ساڵ بەدراوسێیەتی هات، دوایی لێمان دابڕا بۆ خوداپەرستی، بەڵام چۆن دابڕانێك کەبەهیچ شێوەیەك نایبینین، پێش گەیشتنم بۆ مزگەوت، لەگەڵ گزنگی بەیاندا دەچێتە پەرستگاکەی تا دوای خۆرئاوا بوون ناگەڕێتەوە، حەزیش ناکات هیچ کەسێك ببینێت.

وتم : تۆ بخێوری مزگەوتەکەی؟

وتی : بەڵێ، نزیکەی پەنجا ساڵە.

وتم: بۆچی وا چۆڵە لەنوێژکەران؟ وتی : نوێژکەر لەکوێوە بێت؟! مزگەوتەکە دوورە لەگوندەکە، مەگەر ڕێبواران یان میوانانی ئارامگای ئیمام نوێژی تیا بکەن، پاش ئەوەی پێکەوە نوێژی ئێوارەو خەوتنامان کرد، جێگای ئاوی پیشاندام، داوای لێکردم، گەر پێویستیم بەچراکان نەبوو بیانکوژێنمەوە، خوا حافیزی لێکردم و گەڕایەوە بۆ گوندەکەی، شێخ مەوزون بەدەنگی زەنگۆڵەی دەرگاکە کە لەکاتی داخستنیدا بەهۆی پیرەمێردەکەوە گوێبیستی بوو، دەرگای ژوورە بچووکەکەی کردەوەو بانگی کردم، چوومە لای، دەستم ماچ کرد، بەخێرهاتنی کردم و پرسیاری تەندروستی کردم، بۆ ماوەی کاتژمێرێك باسی باوکمی بۆ کردم وتی : دەفتەرەکەت ئامادە کردووە؟

وتم : بەڵێ، وتی : پڕ کردنەوە لەسەر من، تۆش وتەکانی خۆم و خۆت بنووسەوە، بە ڕۆژ بەسەریاندا بچۆرەوە، ڕێگای گفتوگۆ و دایەلۆکی (مەنتقی) م بۆ هەڵبژاردویت کە

ئاسانە بۆ تێگەیشتن و موناقەشەکردن، ئێستاش پرسیارەکانت بکە.

حەیران : پرسیارەکانم ئەوە بوو کە لەنوسراوە بچووکەکەدا بۆم نووسیت، کەسڵ دەکەم لەدووبارەکردنەوەی.

شێخ : ئەم پرسیارانەت، عەقلی فەیلەسوف و خەڵکانی گیرۆدە کردووە، هەر لەساتەکانی بیرکردنەوەی مرۆڤەوە. فەلسەفە هەوڵ ئەدات وەڵامیان بۆ بدۆزێتەوە.... ئەگەر وەڵامی راستی دەست نیشان کرد بۆ هەموو پرسیارەکان، یا نەیتوانی، ئەوا تۆ ئەمە دەزانیت کاتێ لەمەرامی خۆت تێگەیشتیت لەفەلسەفە، ئەی حەیران! فەلسەفە دەیەوێت، راستی هەموو شتێك و ناوەڕۆك و بنەڕەت و ئامانجەکانیت پێ بناسێنێ، تەنها بەروخسار بەڵگەسازی ناکات فەلسەفە، تا نەچێتە ناو قوڵاییەکانەوە، دەستەوستان نابێت بەدنیای بەرجسەتە.

بەڵکو دەیەوێت بزانێت چی لەدوایدا دێت و چی لەپێشیەوە بووە، بزانێت کێ دروستی کردووە و، لەچی دروستی کردووە، کەی دروستی کردووە، هەروا بزانێت ئەم دروستکەرە کێیە، حەقیقەتی زات و سیفاتەکانی چییە؟، مرۆڤ چییە و، حەقیقەتی چییە و، عەقلی چییە، چۆن هۆشمەندار دەبێت، رادەی دەرککردنی بۆ راستیەکان چەندە؟

چاکە چییە، ئەی جوانی چییە، بۆ چاکە پەسندە، جوانیش جوانە، چەندەها پرسیاریتر لەم چەشنە کەبێ کۆتاییە، هەروا تێکۆشانە بەدوای زانستی پرەنسیپە سەرەتاییەکان (المبادیء الاولیة)ی هەموو شتێك هەربۆیە لەپێناسەی فەلسەفەدا وتویانە (ووردبوونەوەیە لەراستیەکانی هەموو شتێك)، هەندێکیتر وتویانە (زانستی بنەما سەرەتاییەکانە) پێناسەی تری زۆرە، بەڵام من وا پێناسەی دەکەم، کە (هەوڵدانی عەقڵە بۆ دەرك پێکردنی ناخی هەموو پرەنسیپە سەرەتاییەکان)، لە دواییدا بۆت بەدەر دەکەوێت کە تا چ رادەیەك راستم.

حەیران : گەورەم، زانستیش لەدوای راستیەکاندا دەکۆڵێتەوە، ئایا زانست جودایە لەگەڵ فەلسەفەدا؟

شێخ : جیاوازی نێوان زانست و فەلسەفە، زانست تۆژینەوەی رووکەشەکانی گەردوون و دانان و یاساکانی دەکات، بەڵام فەلسەفە لەبنەماکانی گەردوون.و هۆکارەکان و راستیەکانی دەکۆڵێتەوە.

بۆ نموونە، زانای سروشتی، تۆژینەوە دەکات لەروو کەشەکانی سروشتی ماددە، بەبێ لێکۆڵینەوە لەبنەڕەت و هۆکارو بوونەکانی. ماتماتیك زان لەئەندازە و ژمێریاریی دەکۆڵێتەوە، بێ خۆماندوکردن لەبیرکردنەوەی مانای شوێن و کات، هەردوولایان لێکۆڵینەوەکانیان بەهۆی عەقڵەوە دەکەن، کەچێژێکی خۆشی لێوەردەگرن، بەبێ بیرکردنەوەیان لەناوەڕۆکی ئەم عەقڵەو، توانای بۆ بەرجەستەکردنی راستیەکان، بەڵام فەیلەسوف لەهەمان کاتدا دەیەوێت تێبگات لەپێکهێنەرەکانی ماددەو بنەماو هۆکاری بوونی، مانای شوێن و کات و، ناوەڕۆکی عەقڵ و راستیەکانی و، توانای بۆ دەرککردن، واتە لەیەك کاتدا باسی (مەعقول و عەقڵ) دەکات.

بەهۆی لێکۆڵینەوە لەگەردوون و هۆکارەکانی، (فەلسەفەی بوون: فلسفة الوجود) هاتە کایەوە. لەتۆژینەوەی عەقڵ و تواناو ناوەڕۆکی (فەلسەفەی زانین: فلسفة المعرفة) پەیدابوو. لەلێکۆڵینەوە لەناوەڕۆکی چاکەو جوانی و دژواری، (فەلسەفەی بەها: فلسفة القيم) پەیدابوو.

ئەوەی مەبەستمە بۆت ساکارو رەوانی بکەم، تەنها ئەم دوو تۆژینەوەیە (تۆژینەوەی بوون) و (تۆژینەوەی زانیاری).

حەیران : گەورەم تێناگەم، لەهۆکانی ئەم گرنگیەت بەتۆژینەوەیەك و، وازهێنانت لەتۆژینەوەیەکی تر.

شێخ : گەر بیربکەیتەوە گرنگیدانەکەم ئاشکرایە، تۆژینەوەی بوون (الوجود) سروشتی بوون و، راستی و، بنەما و هۆکارەکانی باس دەکات. واتە (دروستکراو و دروستکەر)؛ تۆژینەوەی زانین ئەو روانگانە باسدەکات کەفەیلەسوفەکان وتویانە لەسەر چۆنیتی بەدەرخستنی زانیارییەکان و، شێواز و رادەی راستیەکانی. ئەو پرسیارانەی کەنائارام و سەرگەردان و دوو دڵی کردوویت؛ لەم دوو تۆژینەوە سەرەتاییەدا کۆدەبنەوە، بەڵام (تۆژینەوەی بەهاکان) کەلەراستیەکانی جوانی و ناشرینی و چاکەو دژواری دەدوێت و، ئەوانەی لەم چەشنەن زۆر پەیوەست نین بەپرسیارەکانتەوە.

حەیران : لەراستیدا ئەو شتانەی کەبیرمی گیرۆدە کردووەو پەنگ دەخواتەوە، لە (تۆژینەوەی بوون)دا خۆی دەبینێتەوە، نەوەك لەشتی تردا.

پێویست بەدرێژە باسی تۆژینەوەی زانین ناکات.

شێخ : ئەزانم، تەنها مەسەلەی میتافیزیکی گیرۆدەی کردوویت[1] ، بەڵام تۆژینەوە و باسی لەسەر ناکرێت؛ بەبێ تیشك خستنە سەر تۆژینەوەی زانین.

چونکە باسەکەمان بیرۆکەی چەندەها زانایانە، کە ووتراوە بۆ شیکردنەوەی بابەتە میتافیزیکیەکان، رێك و دروست نابێت بەبێ لێکۆڵینەوە لە رێگاکانی زانین و شێوازەکانی و بۆ زیاتر دڵنیابوون لەو راستیانەی کە بەدوایدا وێڵین.

حەیران : کەواتە، لە مەسەلەی میتافیزیکیدا تۆژینەوەی زانین (مبحث المعرفة) لە خرمەتی تۆژینەوەی بوون (مبحث الوجود) دایە و، رێگایەکە بۆ بەرجەستەکردنی راستییەکان.

شێخ: ئەمە راستە.

حەیران: کەواتە کرۆکی فەلسەفە، مەسەلەی میتافیزیکیە.

شێخ : ئەمە راستە، **ناوەڕۆکی فەلسەفە هەمیشە بە بەردەوامی بریتییە لە گەڕان بەدوای خوادا.** پاشان شێخ لەژێر بالیفەکەیدا کتێبێکی گەورەی دەرهێناو وتی : بادەست پێبکەین.

حەیران : ئەم کتێبە چییە گەورەم؟

شێخ : ئەم کتێبە، باسی ئەو بیرمەندانە دەکات کە دەربارەی خودا دەکۆڵنەوە.

حەیران : ناوی چییە؟.

شێخ : فەیلەسوفەکانی یۆنان.

حەیران : چۆن بەڕێزتان دەڵێن، کتێبی ئەو بیرمەندانەیە، کەبە دوای خودادا دەگەڕێن.

شێخ : بەڵێ پەیوەستە بە خاوەن بیریارەکانەوە، کە وێڵن بەدوای خوداوەندی راستەقینەندا، ئەی پێم رانەگەیاندي، ناوەڕۆکی فەلسەفە گەڕانە بەدوای خودادا.

حەیران : لەوتەکانی پێشینانی فەیلەسوفە یۆنانییەکان چەند شتێکم خوێندۆتەوە ، کەبێباوەڕیان بەخودا لەخۆگرتووە.

شێخ : بەڵێ بێباوەڕن بەخوداکانی یۆنان، بەڵام وێڵن بەدوای خودای راستەقینەدا، هەندێکیان خوای راستەقینە دەدۆزێتەوە، بەڵام هەندێکی تریان عەقڵ و ئەندێشەکانیان

---

[1] میتافیزیکا: واتە ئەو شتەی کە لە سروشت بە دەرە (ما وراء الطبیعة) ئەمەش زاراوەیەکە فەیلەسووفەکان و نووسەرە رۆژئاواییەکان بەکاریان هێناوە لە جێگای زانستی بیر و باوەڕدا. (سەرچاوە) عقیدة أهل السنة و الجماعة تألیف محمد بن إبراهیم الحمد. —لێکۆڵەر—

مەزەندەی ناکات، کەوا لەهەندێکیان دەکات کە لەراستییەکان دووربن، بۆت روون دەبێتەوە کەبیرورا کانیان ژیری و دڵسۆزی لەخۆگرتووە، سەرنجەکانیان بۆ گەردوون ساکارو سەرسامە، لەگەڵ ئەوەی تروسکایی ڕێگای ڕاستی تیا بەدی دەکرێت لەناو تاریکاییەکانی، نادیارو نهێنی و هاو دژی و دوو دڵی و سەفسەتەدا. (فطالیس)، بە (بیرۆکەی ئاڵۆزی درۆینە)، (العقدة الکاذبة) دەست پێدەکات، کە بەردەوام لەگەڵ عەقڵی هەموو فەیلەسوف و مرۆڤەکاندا پەیوەستە.

جیهان وا بەدی دەکات، کە ناشێت لە نەبوونی رووتەوە (عدم المحض) دروست کرابێت.

لە راستیدا هەموو سەرەتاییەك بریتییە لە گۆڕان، کەواتە پێویستە گریمان (افتراض)ی ئەو ماددە سەرەتاییە هەر بوویییە (أزلي)[1] بکەین، کە هەموو بوونەکانی لەسەر دروست بووە، کە ئەویش ئاوە. ئەوەی کەوای لێکردووە ئاو هەڵبژێرێت، تۆژینەوەکانی بوونە بۆ ماددەیەك، کە توانای گۆڕانکاری و شێوازکاری هەبێت، دەیبینی ئاو دەتوێتەوە و، دەبێتەوە بەسەهۆڵ لەکاتی بەستنداو، دەگۆڕێ بۆ هەڵمێکی بێگەرد، جارێکیتر دەبێتەوە بەئاو، بینی کە (شێ) مەرجێکە بۆ ژیان و، بڕوای هێنا کە ئاو لەبەرئەوەی ئەم هەموو سیفاتانەی گرتۆتەخۆ بناغەیە بۆ هەموو بوونێك...

بەڵام (ئینکسمینس) دەبینێت هەوا لەئاو زیاتر بەتواناترە بۆ گۆڕانکاری، بەساردکردنەوە دەبێتە ئاو، بەگەرم کردن دەبێتە هەڵم، بەزیاتر گۆڕانکاری دەگەڕێتەوە بۆ هەوا،پی ی وابوو گۆڕانکارییەکی زۆرتر دەیکاتە ئاگر، کەخۆر و مانگی لێدەکەوێتەوە، چڕێتی دەبێتە هەور،و ئینجا دەبێتە ئاو،گەر چڕێتی زیاتر بێت دەگۆڕێ بۆ گڵ و بەرد، هەروا بینی کە پێویستیەکی ژیانە، باوەڕی هێنا کە بناغەی هەموو بوونەوەرە.

بەڵام (ئینکسیمندەر)، کەبیرۆکەکانی قوڵتر دەبنەوە، هەرچەندە روو کەشانە زیاتر بێفەری پێوە دیارە، دەڵێت : وتەکانمان بۆ ئاو وهەوا، یەك ناگرێت لەگەڵ سیفاتی هەموو

---

١ (أزلی) واتە خوای گەورە هەربووە لە ڕابردوودا و هەر دەبێش لە داهاتوودا و نەمانی بەسەردا نایەت، هەروەکو فەرموویەتی (كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فانٍ* وَ يَبْقى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الجلالِ وَ الإكرامِ) الرحمن(٢٦-٢٧) -لێکۆلەر-

شتێکدا، ئاو سیفاتی خۆی هەیە، هەروەها گشت بوونەکانی تر سیفاتی تایبەتمەندی خۆیان هەیە.

جێی بڕوا نییە کەهەموو بوونەکان لەگەڵ جیاوازی سیفاتیان لەیەك بنەڕەت دروست بووبن، کەجودا بکرێنەوە بەهۆی سیفاتی تایبەتمەندی خۆیانەوە.. لێرەدا عەقڵی ساغ زۆری لێکرد کە بلێت بناغەی هەموو بوونەکان (ماددەیەکە نەشێوەی هەیە، نەکۆتایی، نەسنور)

حەیران : بەڕاستی تۆژینەوەی (ئەنکسیمندر)، لەشتێك دەکۆڵێتەوە کەدەشێ بگونجێت لەگەڵ ئەم بوونەوەرە جۆراوجۆرانەدا. پێچەوانەی تێکڕای هەموو تۆژینەوەکانی تره، لەشێواز و رادەیی و وێنە و شێوە، کە نیشانەی قووڵی بیرکردنەوەیەتی، بەڵام مانای چییە کە بە (مادە) ناوی دەبات، لەهەمان کاتدا دەڵێت : نەشێوازی هەیە نەکۆتایی نەسنور؟

شێخ : لێرەدا ئەو راستیانە بەرجەستە دەکەیت کەپێم راگەیاندی، ئەم فەیلەسوفە سەرەتایییە بڕ و بەهانەیان لە بێباوەڕیان بەخوداکانی یۆنان قبوڵە، لە تۆژینەوەیان بۆ عەقڵی رەها (طلیق) لەسەر راستین، بۆ سەرچاوەی جیهان، عەقڵ و ژیریان باوەڕی نەدەهێنا کە ئەم گەردوونە لەدروستکراوی ئەو خواوەندانە بێت، کەسیفاتی رەوشت و دژواری مرۆڤیان لەخۆگرتووە، سەرخۆشی و درۆو فێڵبازی و داوێن پیسیان سیفات بێت. جا دەستیان کرد بەگەڕان و لێکۆڵینەوە بەدوای خودای راستەقینەدا، کەهیچ شتێك لێی نەکاو لێی نەچێت (لیس کمثله شيء) بەبێ هەستکردنیان!

بەڵام (فیثاگۆرس) ئەم بۆچوونەی پەسەند نەکرد، چونکە تەنها لەڕووی (سروشتییەوە) بنەماکانی گەردوونی شی دەکردەوە، هەربۆیە رووی کردە لێکدانەوەی ماتماتیکیانە.

لەگەڵ لایەنگرەکانیدا وتیان : ئاو و هەواو هەموو ماددەکان، هەرچۆنێك بن، ناگونجێن ببنە سەرچاوەیەك بۆ ئەم جیهانە کە لەگەڵێك شتی جیاواز لەیەکتر پێکهێنراوە گەر ماددە بێت، یان ماددە نەبێت، پێویستە لەسەرمان لەشتێك بکۆڵینەوە کەسیفەتێکی گشتی هەبێت، هەموو شتێکی لەخۆگرتبێت چ ماددە یاخود جیاواز لەو.... هیچ سیفەتێك نییە کە هەموو جیهانی لەخۆگرتبێت، جا گەر ماددە بێت یاخود ماددە نەبێت.

بێجگە لەسیفەتی ژمارە (العدد) (Lenombre)، ئێمە ئەتوانین ئەندێشەی هەموو شتێك بکەین بەبێ ڕەنگ و بۆن و چێژو قەبارە، بەڵام ناتوانین ئەندێشەی شتێك بکەین کەسیفەتی ژمارەی نەبێت، کەواتە ژمارە سیفەتێکی تەنهای هاوبەشە کەهەموو بوونەکانی گەردوونی پێ‌سیفەت دەکرێت، تەنها هەرخۆشی شیاوە کە ببێتە سەرچاوەی جیهان، لەبەر ئەوەی هەموو شتەکانی گەردوون بریتی بوو لەژمارەیەکی دووبارەوە بوو، ژماردنیش بریتی‌یە لە دووبارە بوونەوەی (یەك)، کەواتە (یەك) بنەمای گەردوون و هۆکار و ڕاستیەکانیەتی.

ئەم بیرورا تەجریدیانەی کەپەنگی خواردۆتەوە و لەناو ئەندێشەکانیاندا، هەموو ئەو هەوڵدانانەمان بۆ بەدەردەخات کە کراوە **بۆ گەیشتن بەبیری خواوەندی ڕاستەقینەی رووتکراوە لەهەموو سیفاتێکی ماددی**، گەر هەستی پێ بکەن یان هەستی پێ نەکەن.

حەیران : ئایا.. لەلای فەیلەسوفە یۆنانیە کۆنەکان، بیرۆکەی بوونی خودای تر هەبووە جگە لەخوداکانی خۆیان؟

شێخ : لەو رۆژەوەی کەمرۆڤ مرۆڤە، بەعەقڵی بیرکەرەوە جیاکراوەتەوە، زەوی بێ بەش نەبووە لەبیرۆکەی بوونی خودای ڕاستەقینە. ئەمە (ئەکزنۆفنس) کە یەکێکە لە فەیلەسوفە سەرەتاییەکانی یۆنان، هەروەك هاو زەمانی خۆی، ئەفسانە یۆنانیەکانی لەخۆ دوورخستەوە، کەدەیانووت : (خوا وەك ئادەمیزاد جەستەی هەیە) (Anthro omorphisme)، گاڵتەی بەخوداکانیان دەهات کە دەخوات و دەخواتەوە، لەدایك دەبێت و دەمرێت، دەیووت: (خەڵکی خۆیان ئەم خواوەندانەیان دروستکردوە و لەسەر شێوە و ئەندازەی خۆیان وێنایان کردووە، گەر گا و شێر و ئەسپ، وێنەکردنیان بزانیایە، خودایەکیان لەسەر شێوەی گا و شێر و ئەسپ بۆ دروست دەکردین، نەخێر و نەخێر خودای تر نی‌یە جگە لە یەك خودا، کە لەهەموو بوونەکان بەرزترە، لەسەر شێوازمان دروست نەبووە، بیرناکاتەوە وەك بیرکردنەوەکانی ئێمە بەڵکو خودا، هەموی هەر بینایی‌یە، هەموی هەر بیسەریە، هەموی هەر فیکرە.

(ئەکزنوفنس) باوەڕی وایە، کەحەقیقەتی ئەم خودا گەورە، تەنهایە، هەرگیز عەقڵمان دەرکی پێناکات، لەسەر ئەمە بیرۆکەی بەنرخی دارشت کە هەزار ساڵ لەمێژووی میتافیزیکیدا بەرەو پێش بازی پێدا.

کە دەڵێت: (هیچ ئادەمیزادێك ناتوانێت پێناسەی خودا بەوردی بکات، هەتا ئەگەر ڕێکەوت خوازیار بوو، ڕاستی هەموو ڕاستیەکان لەوەسفی خودادا بەئادەمیزاد بڵێت، چونکە مرۆڤ خۆی پێنازانێت لەوتەکانی کەتا چ ڕادەیەك ڕاستە).

حەیران : گەورەم لەوتەکانت تێدەگەم، کە (ئەگزنوفنس) بەم وتەیەی لەمێژووی میتافیزیکیدا بەرەو پێش بازی داوە.

فەلسەفەش بە باوەڕهێنان بە بوونی خودا کۆتایی پێهات، گەر کێشەکە بەم جۆرەیە، تکا لەشێخی بەڕێزم دەکەم، کە من و خۆیشی ئاسودە بکات لە ناماقوڵی بیروباوەڕی فەیلەسوفە سەرەتاییەکان، کە لە (پیشاوەر) هەندێکم لێخوێندۆتەوە، هەروا بەرەو فەلسەفەی نوێم بەات.

شێخ : تکام لێکردیت بەئارام بیت، ئێستاش ئەم ئامۆژگاریەت بۆ دووپات دەکەمەوە، هیچ سوودێك نابینیت بەیەك هەنگاو بتگەیەنمە ئاکامی ئەو کۆتاییانەی، کە فەیلەسوفەکان پێی گەیشتن کەتۆی سەرقاڵ کردووە، بێئەوەی ئاگادار بیت لەکۆششی فەیلەسوفە سەرەتایی و ناوەندییەکان، لەوانەیە بیروڕای فەیلەسوفە کۆتاییەکانت بە دڵ نەبێت، هەروا یەکێك پێت ڕابگەیەنێت کەهەموو ڕاستییەکان لای بیروڕای فەیلەسوفە سەرەتاییەکانە، ئەوکاتە دوو دڵی و سەرسامیەکەت بۆ دەگەڕێتەوە و، تێگەیشتنی تەواوی کۆتاییەکان بەدەست ناهێنیت بەبێ تێگەیشتنی زانستەکانی پێشوو. تکا دەکەم بەئارام بیت.

حەیران : ئێستا.. تێگەیشتم دانایی شێخی گەورەمان لەپێکەوە بەستنی زنجیرە بیروڕاکان، تکا دەکەم لێم ببوریت.

شێخ : ئنجا (بارمنیدس) بڕوا دەهێنێت کەئاو، هەوا، ژمارە یان هەر چ شتێکی تر، ناگونجێت کەببێتە سەرچاوەی هەموو شتێك لەبەرئەوەی ئەم شتانە لە (گۆڕانکاریدان) ئێمەش تەنها لەسیفاتە ڕووکەشەکانیان دەکۆڵینەوە، ئەم سیفاتانەش بەرەو گۆڕان و لەناوچوون دەچن، تەنها سیفەتێك نەبێت کە ئەویش سیفەتی بوون (الوجود)ە (Fetre)، هەر ئەم بوونە هەمیشەییە، کە دەشێت بیکەینە سەرچاوە بۆ هەموو بوونەکان.

حەیران : ئەم بوونە (الوجود) چییە؟ چی دەوێت؟ مەبەستی لەوجود چییە؟

شێخ.. (بارمنیدس) بۆمان وەسف دەکات کە بوونێکی هەمیشەیی (ئەزلی)یە نەدەگۆڕێت و نە لەناو دەچێت، نەڕابوردوی هەیە و نەئاییندە.

بەڵكو هەمیشەیی و هەتا هەتایی لەخۆ گرتووە[1]، كە نەدەجوڵێت و نە بەش بەش دەكرێت، چونكە جوڵە، وێنەیەكە بۆ گۆڕان، كە (تەواوە) هیچ بوونێكی تر لەدوایدا نایەت.

حەیران : چۆن بوون رووتە لەجوولەو گۆڕان، لەكاتێكدا ئێمە دەبینین ئەم شتانە دەگۆڕێن و دەجوڵێن.

شێخ : ئەم شتانەی كە ئێمە دەیبینین و هەستی پێدەكەین (بارمنیدس) بەبوون (الوجود)ی دانانێت، بەڵكو بەرووكەشێكی (apparences) خەیاڵاوی دادەنێت، چونكە لەناودەچێت و نامێنێت، بەڵام (بوون) نەمرە، هەروا لەبەرئەوەی گۆڕانی بەسەرا دێت، گۆڕانیش پێویستی بەكۆبوونەوەی بوون و نەبوون هەیە. كە ئەمەش مەحاڵە.

حەیران : من تێناگەم، ئایا (بارمنیدس) دەیەوێت بڵێت كەیەكێتی بوون (وحدة الوجود) هەیە؟ كە بوونەكان یەكگرتوون.

شێخ : بەڵێ.. حەیران، **تەجرید بەم شێوەیە كار دەكاتە سەر عەقڵ. لەڕاستیدا ئەم فەیلەسوفانە نایانەوێت ئینكاری بوونەكان بكەن، بەڵام لەسەرچاوەیەكی تەواو دەكۆڵنەوە، چەسپاو، نەگۆڕاو، رووت بێت لەسیفەتە بوونەوەرییەكان، دەگونجێت دروستكەر بێت بۆ بوونەكانی فەلسەفەكانی بارمنیدس،** كە ئەمەش لەخۆیدا لێكۆڵینەوەیە بەدوای خوادا. بێئەوەی فەیەسوفەكان بیانەوێ و هەستی پێبكەن...، لەپاش (بارمنیدس)، (مەلیسوس)ی قوتابیی هات و پشتگیری بیروڕای مامۆستاكەی كردو وتی : ئەم بوونە بێ كۆتاییە و، (ژیانێكی ژیرە). ئەگەر گوێبیستی بەڵگەكانیان بیت كە دەیهێنیتەوە بۆ هەمیشەیی و هەتا هەتایی و بێ كۆتایی و نەجوڵاویی بوون كە (ژیانێكی ژیرە)، ئەوكاتە لەگەڵمدا دەتووت

---

[1] خوای گەورە فەرموویەتی: (هُوَ الاوَلُ وَ الاخِرُ وَ الظاهِرُ وَ الباطِنُ وَهُوَ بِكُلِ شَيءٍ عَلِيم) سورە الحديد، هەروەها پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: (اللهم أنت الاول فليس قبلك شيء و أنت الاخر فليس بعدك شيء) ئیمامی موسلیم گێڕاویەتیەوە، واتە: ئەی خوایە هەر تۆ هەبووی هیچ كەس پێش تۆ نەبووە، هەر تۆش هەتا هەتایی دەمینیٚ و كەس دوای تۆ نابێت. -لێكۆڵەر-

عەقڵی ئەم فەیلەسوفانە، لێکۆڵینەوە و تۆژینەوەیان کردوە بۆ دۆزینەوەی خودای تاك و تەنها، بیانەوێت، یا، نەیانەوێت.

هەروا دەڵێت : هەموو پەیدا بوویەك پێویستی بەسەرەتایەك هەیە. بەڵام بوون، پەیدا بوو نی‌یە، چونکە گەر پەیدا بوو بوایە، لەنەبوونەوە دەکەوتەوە، کەواتە بوون بێ سەرەتایە، هەر شتێك سەرەتای نەبێت کۆتایی نابێت، لەبەرئەوەی بێ کۆتایی و بێ جوولەیە، چونکە هیچ جێگایەك لەدوایەوە نی‌یە هەتا بۆی بجولێت.

هەروەها نەگۆڕە، چونکە گەر بگۆڕێت دەبێتە زیاتر لەیەك، کەواتە یەکە، هەمیشەیی‌یە، هەتا هەتایی‌یە، زیندووە، ژیرە، نەگۆڕە.... کەواتە حەیران، ڕامێنە.

(هرقلیت) هات، کەڕاڕا بوو لە بیروڕاکانیدا، لەنێوان بیروڕای تەجریدی و بیروڕای سروشتی‌دا لەنگەری گرت و، وتی: ئەم شتانەی، کە بەمشێوەیە دەبینین لەگۆڕانێکی هەمیشەیی و بەردەوامدایە.

بۆ یەك چرکە جێگیر نابێت لەسەر شێوازی خۆی، ئەم جێگیری‌یە ڕێژەیی‌یەی کەدەیبینین، خەیاڵە، دەستەوەستانی ئێمەیە بۆ دیدی گۆڕانکاریی، لەمانەوە خەملاندی کە تەنها شتێك لەیەك ساتدا بوو ون و نەبوونی هەیە، ئەم یەکگرتنە کاتی‌یەی نێوان بوون و نەبوونە، (گۆڕانکاری)یە، کە حەقیقەتی بوونە.

بەڵام هرقلیت، لە ڕاڤەکردنی بۆ گەردوون لەسەر ئەم خەیاڵە جێگیر نابێت، بەڵکو پەنا دەباتە بیروباوەڕە کلاسیکی‌یە سروشتیەکان و، دەڵێت : گەردوون لەئاگر دروست بووەو، گۆڕراوە بۆ هەوا، هەواش گۆڕڕاوە بۆ ئاو، ئاویش بۆ وشکایی، دووبارە وشکایی دەبێتەوە بەئاو، دەگۆڕێتەوە بۆ هەواو دووبارە بۆ ئاگر، باوەڕی وا بوو کەژیانی ئاژەڵ بێ گەرمایی نابێ، لەبەرئەوە وتی گیان (روح) بریتی‌یە لەئاگر.

(ئەمبدوقلیس)، فەیلەسوفی چوار توخمەکان، لەپێشدا ویستی، ڕایەکانی نێوان (بارمیندس) و (هرقلیت) یەك بخات، لەبەرئەوە وتی : بوون لە چەند گەردیلە پێکهاتوون، وتەکانی (بارمندیس) کە لەسەر وەسفی بوونە وتویەتی بەوەی، کەنەزیاد دەبێت و نەکەم دەکرێت، بەسەر گەردیلە دەچەسپێت.

وتەکانی (هرقلیت) لەسەر (گۆڕانکاری بەردەوام: الصیرورة)دا بەسەر قەوارەکاندا (الاجسام) دەسەپێت، لەڕووی گۆڕاندنی شێوازەکانی‌یەوە، لەپاشدا ویستی ڕایەکی ناوەند وەرگرێت لە نێوان ئەم دوو بیرۆکەیەدا، یەکەم بیرۆکە: (گەردوون لەیەك ماددە پێکهاتووە کە گۆڕانکاری لەخۆ گرتووە، وەك ئاو، هەوا، ئاگر). دووەم بیرۆکە ماددەی

بوون (الوجود) سیفەتی گۆڕانی، نی‌یە). لەئاکامی ئەم دوو وتەیەدا، بیرۆکەی (توخمە چوارینەکان) دانا کە پەیرەوکراوبوو هەتا سەدەی هەژدەی زاینی؛ پێی وابوو، کەبوون لە چوار توخم پێکهاتووە، کە ئەمانەن: (خاك، ئاو، ئاگر، هەوا)، پێکهاتەی هەموو شتێکی ئەم گەردوونەش بریتی‌یە لەتێکەڵەی ئەم چوار توخمە، بوونی جیاوازی لەنێوانیاندا، بەهۆی جیاوازی ڕێژەی ئەم چوارەیە تیایاندا...

لێرەدا بەدردەکەوێت، کە (ئەمبدوقلس) هاوبیری زانستەکانی سەردەمی خۆی بووە، بەڵکو دەتوانین بڵێین پێش سەردەمی خۆی کەوتووە لەدانانی بیرۆکەی (المبدأ الـذري)، بەڵام کاتێك دەدوێت دەربارەی ئەو هێزەی کە ئەو گەردیلانە دەجوڵێنێت، بەبیرکردنەوەیەکی ساغ دەست پێدەکات و بەئەندێشەیەکی نەزۆك کۆتایی دەهێنێت...

لەکاتێکدا کەدەڵێت: ماددەکانی گەردوون، مردن و ژیانیان تیانی‌یە و لەخوودی خۆیانا بێ جوولەن، پێویستە باوەڕ بهێنین، کە ئەم جووڵانە هێزێکی دەرەکی پاڵیان پێوە دەنێت، دەبینین خۆی دەدا بەلای خەیاڵ و دەڵێت: جوڵەی مادە بریتیە لە بەیەکگەیشتن و لێکدابڕان، کەهەر دووکیان پێچەوانەی یەکن و لەیەك هێزدا کۆك نابن، بەڵکە پێویستە دوو هێزی کاریگەر هەبێت، یەکێکیان پاڵپێوەنەر و ئەویتریشیان ڕاکێشەر، ئەم دوو هێزەش بریتین لەخۆشەویستی و رق و قین (l amouvetla) هێزی چوار توخمەکە بەهێزی خۆشەویستی بەیەکەوە پەیوەست بوون، هێزی رق و قین کردی بەچوار لەت، ئینجا خۆشەویستی هێزی خۆی کۆ کردەوە و، چوار توخمەکەی لێکدا و، ئەو شتانەی لێ پێکهات کە دەیبینین.

حەیران : ئەی ئەم هێزی خۆشەویستی و رق و قینە لەکوێوە هات؟

شێخ : دەتەوێت.... لەباسێك بکۆڵیتەوە کەلەئەندێشەوە کەوتۆتەوە.... ؟ ئەم فەیلەسوفە بەمانەشەوە نەوەستا بەڵکو باوەڕی وابوو کەخواکان و بەندەکانیان لەم چوار توخمەکە پەیدا بوون، بەڵام توخمی ئاو و هەوا زیاتر پەسەند دەکات، خودای ئاگر (زفس)، خودای هەوا (هیرا)یە، خودای خاك (ئارکۆس)ە، ئاویش خودای چوار هەمینە کەبە (نستیس) ناو دەبرێت، کاتێك دەگری فرمێسکەکانی وەك شەونم دەبارێتە سەر زەوی بەچەشنێك... کەوتە ناو گێژاوی ورێنەکانیەوە کەهەموو مانی بەخودا دائەنا، کەوا دەیووت : خودی ئادەمیزاد لەخۆیدا خودایەکی هەڵەیە، وای لەچارە نووسراوە کە دوور لەجێگای بەختەوەران نیشتەجێ بێ،

لەقەوارەو شێوازێکی نەماندا خۆی دەنوێنێ... جەستەی زیندوو سەربەبێ مل دەردەهێنن، بازووەکانیان بەبێ شان بەرز دەکەنەوە، وەچاویان بەبێ تەوێڵە دەڕوانێت هێزی خۆشەویستی لەیەکتریان نزیك دەکاتەوە و دەیانکاتە ئادەمیزاد...

حەیران: باسکردنی ئەم بیرو باوەڕە بێفەڕانە، نزیکەبمگێڕێتەوە بۆ جارانی دوو دڵیم، تکا لەشێخم دەکەم ئەم لێکۆڵینەوانەم لێ بەدوور بخات.

شێخ :(نمایشکردنی، ئەم وتانە بۆ خۆت، تەنها لەبەر دەرخستنی پلەکانی عەقڵە بۆ گەیشتن بەدەرککردنی گەردوون و، تۆژینەوە لەهێزێك کە بیجوڵێنێت و بیبات بەڕێوە... ئەم تۆژینەوە مایەوە بەدرێژایی چەرخەکانی فەلسەفە، کە کەلێنێکی گەورەی گرتبوو لە مەسەلەکانی میتافیزیکی دا... بەئارام بە... من بەرە و ئامانجت دەبەم.

لەپاشدا (دیموکریتس) هات ڕێبازی ئەتۆمی (المذهب الذرات)ی دەدرێتە پاڵ، ڕوونی کردەوە کاتێ، کەووتی: ئەم گەردوونە لەژمارەیەکی ئەتۆمی (atomes) بێ کۆتایی پێکهاتووە، کەلەیەکچوو هاودەمن، هەمیشەیی و بێکۆتایین، بەخۆیان دەجوڵێن لەبۆشاییەکدا، جا لە جوڵەو تێکەڵ بوونیان، شتەکان پەیدا بووە و، تێکڕای گەردوونی لێ دروستبووە، بەڵام جوودایی سیفاتی شتەکانن لەئاکامی بەیەکگەیشتنی ئەم ئەتۆمانە و هاودەم بوونیان و حاڵەتیان لەلەشدا و، بە جیاوازی دەرکەوتنیان لەچاوی بینەردا پەیدا دەبێت، بەهانەی بۆ بەردەوامێتی و هەمیشەیی ئەوەیە، چونکە بوون لەنەبوونەوە ئەگەر لەبۆشایدا جێگیر نەبوایە توانای جوڵەی نەدە بوو، لێرەدا بۆی دەرکەوت، کە لەگەردووندا سێ حەقیقەتی سەرەتایی هەیە، کەئەمانەن : گەردیلە، بۆشایی، جوڵە.

(Les atomes, Levide, LeMovment)

حەیران: دروستبوونی جیهانی ماددی لە گەردیلە، شتێك نیە کە لە عەقڵەوە بەدوور بێ، بەڵام کێ ئەم گەردیلانەی دروست کردووە و کێ دەیجوڵێنێت؟

شێخ: وەڵامی پرسیارەکەت بۆ (دیموکرایتس) نەنوسراوە، بەڵکو بۆ کەسانێکی تر، بەڵام بیرۆکەکانی ئەو دوور بووە لەبیر کردنەوەیەکی ساغ:

کاتێك پێی وابوو کە، جووڵەی گەردیلەکان لەئاکامی (پێویستیەکی کوێرانەوەیە)، کەپاڵ دەنێت بۆ جووڵە و بەیەکگەیشتن، وچوونە ناویەك و تێکەڵبوون، بۆ پەیدا بوونی

ئەم گەردوونە لە گیانەوەر و ڕووەك و بێ گیانەکان، هەتا ڕۆح و خواوەندەکانیش پێکهاتەی ئەم گەردیلانەن کەئەم هێزە کوێرانەیە بەڕێوەیان دەبات.

لەدوای (دیمو کریتس)، (ئەناکساگۆرس) هات، بیرۆکەی پێویستی کوێرانەی پوچەڵ کردەوە و گاڵتەی پێهات، وەك خاوەن باوەڕێکی بەرز، ووتی: (**مەحاڵە هێزێکی کوێرانە بتوانێت، ئەم جوانکاری و یاسایە بخاتەوە، کە هەردووکیان لەم جیهانەدا رون و دیارن، چونکە هێزی کوێرانە تەنها گێژاو دەنێتەوە" ئەوەی کەماددە ئەهاوێتە جموجوڵ، عەقڵێکی کامڵی، بینای دانایە**).

حەیران: ئەمە زۆر گرنگە، ئایا دەکرێ (ئەناکسا گۆرس) بەم ووتانەی مەبەستی بێ کە بوونی خوا بسەلمێنێ؟

شێخ: نازانم ئەی حەیران هیدایەتی خودا، بۆ بەندەکانی لەسەر زمانی پێغەمبەرەکانی، لەیۆنانیەکان وفەلسەفەکانیان دێرین ترە.

بەڵکو من بە پەسەندی دەزانم کەزۆربەی فەلسەفە دێرینەکانی (میسر و هیند و چین) پاشماوەی پێغەمبەرانی پێشینەن کە مێژوو لە یادی کردوون و، خاوەنەکانیان لەریزی فەیلەسووفەکان دانراوە، کە لەوانەیە پێغەمبەر بووبن، یا پەیڕەوانیان بووبن. لەووتەکانی (ئەناکساگورس) وا بەدەر دەکەوێت، کەدەور و خولی باوەڕهێنانی ڕاستی دابێت، کاتێك هەستی کرد بەژیری و هۆشمەندی خۆی، کەیاسای بێ هەڵەی ئەم گەردوونە، دەبێت لە لایەن عەقڵێکی داناوە دانرابێت، هەر لەبەر ئەم هۆکارەیە، کەبەیەکەم کەس دەژمێردرێت بۆ کردنەوەی دەرگای (فەلسەفەی رۆحی) لەدانانی بیرۆکەی گەڕان بەدوای ڕاستیدا، هەر ئەمەیش وای لە ئەرستۆ کرد، کە بڵێت: (ئەناکساگۆرس) **تەنها کەسێکە لەپارێزگاری کردنی کاملی ژیری بەرامبەر ووڕێنەکانی، فەیلەسووفەکانی پێش خۆی**).

حەیران: سوپاس بۆ خودا، کەگەیشتینە سەرەتاییەکانی فەلسەفەی بەرزی دوور لەووڕێنە.

شێخ: گومانی تێدا نییە، کەفەلسەفە بەهەنگاوە سستەکانی بەرەو ڕاستی دەڕوات، هەندێ جاریش کۆمەڵە گومانبارێك دەبنە کۆسپ و ئاستەنگ لە ڕێی دا، وەك

کۆمەڵـەی (سوفسـتائیەکان) کەنـزیك بـوو بـەهۆی موناقەشـەگیری، سەرسـوڕهێنەر و بێفەریان بیرکردنەوەیەکی ساغ لە ناوبەرن.

حەیـران: گوێبیسـتی وشـەی (سفســـــطة) بـوم، کـە مەبەسـت لێی وتـو وێـژی هەڵخەڵەتێنەرە.

شـێخ: بـەڵێ، سەفسـەتە لەووشـەی سوفسـتائیەوە هـاتووە، (سۆفسـتائي) ڕێـبازی کۆمەڵـێکە، کەدەستە باڵابوون لەفێرکردنی خەڵك لەهەڵگێڕانەوەی ڕاستیەکان، بەهۆی موناقەشەگیری درۆینەیانەوە، ناوەکەی لەووشـەی (سوفیستەوە) هاتووە، کە لەووشەی یۆنانـیدا، مانـای ووشـەی (مامۆستا) دەبەخشێت، لەهەربەشێکی پیشەسازی و زانیاریدا، تاوای لێهات ئەم ووشەیە بەسەر ئەو مامۆستایانەدا سەپا، کەناویان دەرکرد بە سەفستائی.

عەرەبیش لەووشەی (سۆفیست)ەوە، (سفسطة) یان داتاشی، ئەمانە ڕێبازێکی فەلسەفەی زانراویان نی‌یە و، هیچ بیروباوەڕێکیان نی‌یە، هـەتاوەکو، فەلسـەفەی ڕۆحی، پێکیانەوە ببەستێت، کەوێڵـە لـەدووی ڕاستیدا، بەڵکو کۆمەڵێك مامۆستابوون لە وڵاتی یۆناندا، لە بارودۆخـێکی نائاسـایدا بەدەرکـەوتن، کەشەپۆلی شـك و بـێ بـاوەڕی بـەخواکانی داستانەکانیان داپۆشیبوون، لەهەمان کاتدا، شەپۆلێکی دیموکراسی دەرگای پلەوپایەی بـۆ خـەڵکی کـردبۆوە، بـەهۆی چەواشـەکردنی جـەماوەرەوە، دانـا و لـێهاتوو بـوون لەفـێرکردنی خـەڵك بـۆ (هونـەرەکانی ڕەوان بـێژی و، خوتـبە و، موجادەلـە و قسـەی نەخشـین)، شانازیان بەوەوە دەکرد کە لەتواناياندایە، پشتگیری بیروڕا و دژەکەی بکەن، بـەردەوام بـوون لـەم سەرلێشـوانانەدا، نـزیك بـوو ڕێـبازەکەیان هۆکـارێك بێـت بـۆ ڕووخاندنی بنچینەکانی زانین و عەقڵ و، تێکدانی ڕەوشتی چاك.

بەناوبانگترینــیان (بــروتاگوراس)ە کەدانـــەری ئـــەو بـــنەمایە، کەبـێفەڕی و پوچـــی سوفستائیەکانی تیا دەبینرێتەوە، بە ووتە بەناوبانگـەی کـە دەڵێـت: (ئادەمیزاد پێوەری هەمووشتێکە)؛ زانـا و فەیلەسـوفەکان وای دەبینن کەڕاستیەکان بـەهۆی عەقڵەوە دەرك دەکرێن نـەك بـە هەسـت؛ چـونکە (هەسـت) هەڵخەڵەتێنەرە، لەم ماوەیەدا (بروتاگوراس) پـەیدا بـوو، ئینکاری زانستی دەکرد بـەهۆی ئەقڵـەوە، باوەڕی وابـوو کـە هەسـت تـەنها سەرچاوەیەکە بۆ زانین.

لەکاتێکدا، بەهۆی جیاوازی قەوارە و تەمەنیان خەڵك جیاوازن لەهەستا، لەبەر ئەوە مەحالـە دەرككـردنی ڕاستیەکان، هەرکەسێك شتێکی دەرككردایە، بەڕاستیان دەژمارد،

هیچ شتێك نەبوو کە ناوی هەڵەبێت، چونکە لای وابوو هەموو رایەکی دەرککەر و هەستدار ڕاستە...

عەرەب، ئەو بیر وباوەڕەی کەدەڵێت (ئادەمیزاد پێوەری هەموو شتێکە) ناونا (عنْدية) واتە باوەڕهێنانی تاکە کەسێك بەو ڕایانەی کەهەیەتی.

پاشان (گورگیاس)ی سوفستائی بیرۆکەکانی بەدەرکەوت، سوفستائی گەیاندە ئەو پەڕی بێفەری و ووڕێنە و بەرەلاّیی، کاتێك بەیەك کەرەت ئینکاری بوونی هەمووشتێکی کرد، لای وابوو مەحاڵە زانین و تێگەیشتن و یەکتر ناسین لەنێوان خەڵکدا، ئەی حەیران، ئەبینیت ئەم ووڕێنانە زۆر لەوە نزمترو لاوازترە، کە بکەونە تۆژینەوە و باسەکانی فەلسەفەوە، تەنها ئەو چاکەیەی هەبوو کە زەمینە خۆشکەر بوو، بۆ پەیدابوونی (سوکرات: سوقرات)...

حەیران: چۆن، ئەم وڕێنانە سوکراتی دانای خستەوە؟

شێخ: سوکرات، خۆی دامەزرێنەر و دانەری بنەماکانی (فەلسەفەی زانین) (فلسفە المعــرفة) بوە، کە تا ئێستاش لەگەڵ جیاوازی ڕووەکانی موناقەشەگیری دەربارەی، لە ۲۰۰۰ساڵ لەمەوپێش بەسەر هەموو عەقڵێکی ساغ و ڕاست زاڵە. هەموو ئامانجێکی (سوکرات) لەفەلسەفەدا ئەوە بوو، کە ڕێڕەوی زانین لەسەر بناغەی عەقڵ دابڕێژێت و پایەکانی (ڕەوشت بەرزی) بچەسپێنێت لەدڵ و دەروونی خەڵکدا، لەسەر بناغەی ئەو ڕاستیەی کە بێگومانە.

ئەم فەیلەسوفە پیرۆزە کاتێك دەیبینی کەڕەوشتی بەرزی خەڵکانی هاوزەمان و هاودەمی بەرەو ڕووخان و نەمان دەچێت لە بەردەم فڕووفێڵی سوفستائیەکان، کەئینکاری عەقڵ و، حەق و، ڕاستیەکان و، ڕەوشت بەرزیان دەکرد،بەوەی کەوا ڕێڕەوەکانی زانینیان دەگەڕانەوە بۆ هەست، سوکرات خوازیار بوو ڕێڕەوەکانی زانین بگەڕێنەوە بۆ عەقڵ و، مەردوم بەگشتی و بەبێ جیاوازی لەسەر ئەحکامەکانی عەقڵ بەندن.

تا بەمە بگاتە دانانی سنورێك و پێناسەیەکی چاك بۆ ڕەوشتی بەرز (الفضيلة).

دوای سوکرات، ئەفلاتونی بەناوبانگی قوتابی (سوکرات) پەیدابوو، پشتگیری (تیۆری زانین: نظرية المعرفة)ی کرد، کەمامۆستاکەی دایڕشتبوو، زیاتر چەسپانی، بەلاّم

تێناگەین بۆچی ئەم زانینانەی لەسەر بنەمای (نموونەیی: المُثُل)، دانا؟ مەبەستی چی‌یە لە (نموونەیی: المثل)؟

دەڵێت: ماناگشتی‌یەکان ناتوانرێت بەهەست دەرك بکرێت، بەڵکو بەهۆی عەقڵەوە دەرك دەکرێن؛ بۆ نموونە جوانی و ناشیرینی دوومانان کە، لەزۆر شتی جۆراو جۆر و جیاواز لەروخسار و شێوازیاندا، دەرکیان پێدەکەین. بەڵام کێ پێمانی ناسان کە هەندێك لەم شتانە هاوبەشن لەجوانی دا، هەندێکی تریان هاوبەشن لەناشیرینیدا، بەهەست دەرکی ئەم هاوبەشیەمان نەکردووە بەڵکو بەعەقڵمان، ئەو عەقڵەی کە بەراورد دەکات لەنێوان شتە هاوبەشەکانی جوانی، ئەوکاتە عەقڵ بەرجەستەی جوانی دەکات، بەڵام بۆ ئەوەی عەقڵمان لەتوانایدا بێت ئەم بەرەنگاری و بەراوردیی‌یە پێویستبە بیرۆکەیەکی رەسەنی پێشینەی هەبێت لەسەر جوانی و ناشیرینی. هەتا ئەگەر ووتمان ئەم بیرۆکەیە لەداهێنەری عەقڵمانە،دەبێت بگەڕێینەوە بۆ سەفسەتایەتی پێشوو، کەپێوەری راستیەکان بەپێوەری: تاکەکەسی رووت دەپێوێت، کەواتە پێویستە لەسەرمان بڵێین ئەم ماناگشتیانە، بوونێکی راستەقینەیان هەیە لەپشت عەقڵمانەوە، هەر ئەمانەیە کە (ئەفلاتۆن) بە (نموونەیی: المثل) lesidees ناویان دەبا.

هەروەها ووتی: خودی خۆمان پێش جێگیر بوونی لەناو جەستەدا، لەجیهانی نموونەیی (المثل) دەژیا، لەپاش جێگیر بوونی لەجەستەدا، جیهانی نموونەیی (المثل) لەبیر کرد، لەبیرچوونەوەیەکی کەم بەچەشنێك، کە چاوی ئەکەوێت بەماناگشتیەکانی جوانی و ناشیرینی نموونەیی دێتەوە یاد، بەهۆی بەراورد کردنەوە، جوانی و (ناشیرینی) شت دەرك دەکات، هەروەها بەهەمان شێوە بۆ هەموو ماناگشتیەکانی (رەووشت بەرزی) و یەکسانی و چاکەکردن..... وهتد.

زانست یادکردنەوەی (نموونەیی: المثل)ە، نەزانیش لەبیرکردنێتی، ئەزموونەکانی ژیانی ئەم دونیایە بریتی‌یە لە رێگایەك بۆ بەئاگاهاتنەوەی عەقڵ بۆ ئەو زانینانەی کەلەوە و پێش لەجیهانی (نموونەیی) فێر بووە.

حەیران: گەورەم ئەم نموونەیی‌یە چین و راستیەکانیان چی‌یە؟

شێخ: ناحەقت نیە سەرسام بی، پێش تۆ ئەرستۆش سەرسوڕماو بوو؛ ئەفلاتۆن ئەم نموونەیی‌یەی بە چەندەها وەسف پێناسە کردووە بەچەشنێك کە نە تیی‌ی دەگەی، نەگونجاویشە، جگە لەو وەسفانەی کە پەیوەستە بەوکارانەی کەلەزانستەکانی خودایە.

ئەی حەیران من ئەمە پەسەند دەکەم، کە دەربارەی نموونەیی دەڵێت، نموونەیی ماددی نی‌یە، بەڵکو چەند مانایەکی ڕووتە، توخمەکانی بوونی لەخودی خۆیدایە، نەك لەشتێك لەدەرەوەی ئەو بێت، هەرخۆی بناغەی هەمووشتێکە، پشت بەهیچ شتێکەوە نابەستێ بەڵکو شتی تر پشتی پێ دەبەستێ، هەمیشەیی و نەگۆڕ و هەتا هەتایی‌یە و جێگیر و تەواوە، پابەند نی‌یە بەکات و شوێنەوە.

ئەی حەیران، لەم وەسفانەوە تێناگەیت کەئەفلاتۆن ئەیەوێت ئەو باسانە بەدەربخات کە پەیوەستە بە زانیینەکانی خوداوە؟

حەیران: ئایا ئەفلاتۆن باوەڕی بەبوونی خودا هەبووە؟

شێخ: (ئەفلاتۆن) یەکەم فەیلەسوفە کە باوەڕی بەخودا هێناوە و، وتوویەتی: هەرخودا دروستکەری جیهانە سەرپەرشتیاری کارەکانیەتی، بۆ ئەمەش چەندەها بەڵگەش دەهێنێتەوە گرنگترینیان بەڵگەی نیزامە کە ئەڵێت: **ئەم جیهانە، نیشانەیەکە بۆ ئەوپەڕی جوانی و یاسایی دا، مەحاڵە لەئاکامی هۆکاری ڕێکەوتن بێت، بەڵکو عاقڵێك دروستیکردووە، تەواوە، خێرمەندە، هەمووشتێکی بەمەبەست و دانایی ڕێکخستووە.**

کاتێك ئەفلاتۆن ئەیەوێت ئەندێشە و چۆنێتی وەسفی خودا بکات لەدروستکردنی ئەم جیهانەدا، گرێیەك دەبێتە کۆسپ لەعەقڵیدا، وەك چۆن عەقڵی هەموومان بەگشتی بێ‌بەش نی‌یە لەم گرێیە، ئەو کات ناتوانێت تێڕوانینی دروستکراوەکان. لەنەبوون بکات و، دەڵێت هەموو شتێك پێکهاتەی (مادده) (matiere) و (وێنە: صورة) formeیە، هەر ئەم وێنەیە کەوا لەمادە دەکات ببێتە شتێکی دیاریکراو. ئەمش لەکاریگەری نموونەیی (المثل) کەوتۆتەوە کەسیفەت و شێوازێکی تایبەتی ئەداتێ.

جا شت پێش ئەوەی وێنەی نموونەیی خۆی وەرگرێت، مادده بووە، کە نەسیفەتی هەبووە و نەشێواز، لەپاشدا لەسەر نموونەی خۆی دروست بووە، حەقیقەتی بوونی بەرجەستە کرد پاش ئەوەی کەنەبوو بوو، ئەوەی کە سیفەتی نموونەکەی پێدەبەخشێت و لە نەبوونەوە دەیهێنێتە کایەوە، هەر خودایە.

حەیران: من تێناگەم چۆن مادده پێش ئەوەی وێنە وەربگرێت نەبوو بووە؟

شێخ: نەتۆ تێدەگەیت و نەمنیش، هەروەها ئەفلاتۆن خۆشی بەو عەقڵە ساغە و تەوا و بەرزەوە، تیناگات کەچۆن (شت) لەیەك ساتدا مادده و نەبوو دەبێت.

بـەڵام ئـەم عەقڵـە گـەورە ڕاپێچـدە کرێ، وەك هـەموو عقڵـێکی گـەورە چـۆن ڕاپێچدە کرێت بۆ چەسپاندنی ئەم ووتانە بەهۆی نەتوانامانەوە لە ئەندێشەکردنی دروست بووەکان لەنەبوونی ڕووت، کە لە (نمونە هێنانەوە) هەڵخەڵەتێنەرەوە کەباڵی کێشاوە بەسەر هۆشماندا دەستمانکەوتووە، واڕاهاتووە کە ئەندێشەی دروستکراو بکات لەنەبوو: ئەوان شتەکان دەبینن کەلە وێنەیەکەوە دەگۆڕێت بۆ وێنەیەکی تر، واباوەڕدەکەن کە ئەم وێنانەی کەلەگۆڕان کەوتوونەتەوە، وێنەیەکی دروستکراوی نوێن.

موجادەلـەی عـەقڵی (الجـدل العقلـي) ڕایـان دەکێشـێ بـۆ ئەندێشـەکردنی (ماددەکۆنەکان) بەبێ وێـنە، سەرسام دەبن لە وەسف کردنی ماهیەتی ئەو ماددەیەی، کە بێ فورمەو، دەڵـێن ئـەم ماددەیـە بێ سیفات و شێواز و ڕەنـگ و بۆن و چێژ و قەوارەیە چـونکە هـەموو ئـەم وەسـفانە لـە وێـنەوە بەرجەسـتە دەبێـت. کێشـە تۆژینەوەکانـیان دەیانگەیەنێتە ئـەوەی، کەبڵـێن مـاددە لـە نەبوونەوەیـە، ئینجا عەقڵیان لـەتوانایدا نی‌یـە و ئەندێشـەی دروسـتکردنی جیهان بکـات لەنەبوونـەوە، دەڵـێن: خـودا بێ سیفات و بێ شێوازی دۆزیـەوە، هـەروەها بینی نموونـەیی (المـثل) ڕووتـە، جـا مـاددەی لەسـەر وێنەی نموونەیی پێکهێـنا، واتـە وێـنەی دا بـەماددەو، بـووە شـتێکی دیاریکـراو، بەووتەکانـیان ئەتگەیەنـنە ئـەو بـاوەڕەی کـە بڵـێن، خـودا ئـەم جـیهانەی لـەو ماددەیـە دروستکردوە، کە لەنەبوونـەوە پـەیدای کـردوەو، ئـەو وێـنانەی پێبەخشـین کەلەزانستی ئەزەڵی خۆیدا هەیە، بـێجگە لـەم بیرۆکەیـە هـەموو بیروڕایـەکی تـر ناپەسـەند و نارەوایـە، هەرچـۆنێك بێـت (ئەفلاتۆن) باوەڕی بەبوونی خودا هەبووە، دەرکی کردوە کە هەر خودا خۆی دروستکەر و بەڕێوەبەری کاروبـاری ئـەم گەردوونیـە، بـەتوانا و دانـایی خۆی، بەڵام کاتێك ویستی خـۆی بهاوێژێـتە نهێـنی دروسـت بـوون توشـی ساتمە و خلیسـکان بـوو، هـەروەك چـۆن (ئەرسـتۆ)ی قوتابیشـی دووچـاری بـۆوە، کـە بەپێشـەوای هـەموو فەیلەسـوفەکانی، کـە لەبوونی خودایان کۆڵیوەتەوە دەژمێررێ.

حەیـران: مـن ئـەزانم کـە (ئەرسـتۆ) پێشـەوای هـەموو فەیلەسـوفە سـەرەتایی‌یەکانەوە هەرخۆشـی دانەری زانستی (لۆژیکە: المنطق) بەجۆرێك کە نازناوی مامۆستای یەکەمیان پێبەخشیوە، چۆن دووچاری هەڵەدەبێتەوە؟ .

شـێخ: بـەڵێ ڕاسـتە کـە ئەرسـتۆ گەورەتـرین فەیلەسـوفی سـەرەتایی‌یەکان بـووە کەلەدۆزینەوەی بوونـی خـودا کۆڵیوێتەوە، یەکێك بـووە لەوانـەی کـەباوەڕیان بەبوونی

خودا هەبووە، بەڵام کاتێك ویستی بکۆڵێتەوە لەنهێنیەکانی دروستکردنی ئەم گەردوونە دووچاری هەڵەبوو وەك ئەوانی دیکە کە دووچاری هەڵە هاتن، گەرگوێبیستی بیرۆکەکانی ببین سەبارەت بە (زانست) (المعرفه)، سەرت سوڕ ئەمێنێ کەچۆن ئەم عەقڵە بەرزە، دانایە دووچاری ئەو هەڵانە بۆتەوە، کاتێك کەدەڵێت: دەرك کردنی هەستی (الادراك الحسی) یەکەم هەنگاوە کەبیرکردنەوە ئەینێت بەرەو زانین.

گەر کۆمەڵێك لەدەرك کردنە کەمایەتیە هەستیەکان لەمێشك کۆبینەوە بیرەوەریەکان پارێزگاریان لێ بکەن ئەوە بیرکردنەوە دەچێتە قۆناغی دووەمیدا لەئەزموونندا (التجربه) کەپابەندە بەبەراوردکردنی شتەکان، وەزانینی پەیوەندییەکان و هۆکان و هۆکارەکانی، پاشان بیرکردنەوە دەچێتە قۆناغی سێهەمی کەبریتییە لە (بیرکردنەوەی بیرۆکەیی: التأمل النظري) بۆ گەیشتن بەتۆژینەوە و وەرگرتن و وەرێگای خۆرسکی کەعەقڵ پابەندێتی لەم قۆناغەدا لەدەرك کردنی هەستی بۆ ئەزموون پاشان بۆ بەراوردکردن و بیرکردنەوە و هۆکار. پێوەر و تۆژینەوەی وەرگرتن و فەرمان دەرکردن، کەئەمانە هەمووی بەگشتی لەلۆژیکەکانی (منطق) ئەرستۆ دادەنرێ، کەئەرستۆ بنەماکانی لە سەرداڕشت و کردی بەزانستێك، کەشایستەی ئەوە بوو لەمێژووی فەلسەفەدا بەمامۆستای یەکەم ناوبرێت، بەڵام ئەم مامۆستا یەکەمە، خاوەنی ئەم لۆژیکە (المنطق) پوختەبێ گەردەیە، کاتێ ویستی بکۆڵێتەوە لەپێکهاتنی گەردونێ لەبیرۆکەی ماددەدا کەوتە هەڵەوە، کەعەقڵمان دەستەمۆیەتی، کەبەپێوەری نموونەیی هەڵخەڵاتاوە کە مرۆڤ لەسەری ڕاهاتووە و بەرجەستەی کرد، بەبەکارهێنانی شتە ماددیەکانی ژیان.

رەحمەت بوو لای ئەندێشە کردنی پێکهاتنی ماددە لە نەبوو، باوەڕی وای هێنا کە ماددە دێرین ترین شتە پاشان عەقڵی ژیری پاڵپێوەنا کە باوەڕ بهێنێت کەوا هەرگیز نابێت ماددە لەشتێکی تایبەتیەوە پەیدا بووبێت، چونکە بێ وێنەیە لەبەر ئەوە سەرسام بوو لەپێناسەکردنی، تاگەیشتە ئەو ئەنجامەی کەبڵێت ماددە بریتییە لەنەبوون.

حەیران: عەقڵم، نایبڕێت، ئەی گەورەم بۆمی ڕوونبکەرەوە چۆن ماددە بریتییە لە توانای پێکەوەلکان.

شێخ: تۆ لێبوراویت، ئێستا بیرو ڕای ئەوت بەوتەیەکی کورت و ساکار بۆ ئاشکرا دەکەم.

(هنری برگسۆنی) فەیلەسوفی هاوچەرخمان ئەلێت: (بەشێك لەعەقڵمان دروستبووە بۆ بەکارهێنانی دەرك کردن بەجەستە ماددیەیەکان، لەم چواردەورە ماددیەیدا زۆربەی ئەندێشەکانی بەدەست هێنا)ئەمە راستە هەربۆیە ژیرترین عەقڵ ناتوانێت لێی دەربازبێت، تاعەقڵی ئەرستوش، کاتێ ویستی تۆژینەوە لەسەر پێکهێنانی گەردون بکات، بەوێنەی ئەو لێکدانانەوەی کەلێکدانەوەی ئامرازێك دەیکات کە مرۆڤ بەدەستی خۆی دروستی کردبێت لەماددەیەکی تایبەتی لەسەر شێوازێکی تایبەتی و بۆ مەبەستێکی تایبەتی....

هەروەها ئەلێت: هەموو شتێك پێکدێت بە کاریگەری چوار هۆ، هۆی ماددیی (العلة المادية) (La causemateriell)ئەو ماددەیە کەشتی لێ دروست دەبێت.

هۆی وێنەیی (العلة الصورية) (La caus for maned) شێوازێکی تایبەتی ئەدات بەمادە.

هۆی کاریگەر (العلـــة الفاعلـــة) (La cause eff icient) ئەو هۆیەیە کەشت پێکدەهێنێت و شێواز و وێنەی پێدەبەخشێت. هۆی مەبەستی (العلة الغائية)(Lacaus finele) ئەو مەبەستەیە کەبەهۆیەوە، هۆی کاریگەر هەڵدەسێت بەدروستکردنی شت لەسەر ئەو شێوازە.

بۆ نموونە (هۆی ماددیی) لە جێنووستنێکدا، دارەکەیەتی و (هۆی وێنەیی) تیایدا، ئەو وێنەیەیە کەلەدارەکە تاشراوە، خستۆتیە قاڵبی جێنووستنێك نەك شێوەی خوانێك، (هۆی کاریگەری)دارتاشەکەیە کە جێنووستنەکەی دروستکردووە و (هۆی مەبەستی) نووستن و حەوانەوەیە، ئەرستۆ هەستا بەتێکەڵکردنی هۆکانی (وێنە و مەبەست و کاریگەری) کۆکردنەوەیان لەیەك هۆدا کە ناوی نا وێنە(الصورە) و ووتی: هۆی وێنەیی کە ماهیەتی شتە و جێگیر بووە لەخودی (هۆ مەبەستیدا) و لێشیەوە هەڵقوڵاوە، شت کاتێك ئامانجەکانی بەدەسدێت کەوێنەکەی لەخۆگرتبێت، واتە بەپێی هۆ مەبەستیەکە یەك بن، وەك باسکرا کەهەردوو کیان لەهۆکاریگەرەوە کەوتوونەتەوە، چونکە هۆکاریگەر لەمەبەست و وێنەدا بەدەردەکەوێت، ناتوانرێت جێنووستن دروست بکرێت بەبێ پێشکەوتنی مەبەست دروستکردنی و هەروەها مەبەست ئاشکرا نابێت، لەتوانا (القوە) بۆ کار (الفعل) پاش دروستکردنی جێنووستنەکەوە بەخشینی وینەیەکی تایبەتی پیی و. کاریگەری کەدارتاشەکەیە بەکاریگەری کارەکە نەبوو بەبێ دروست نەکردنی جێنووستنەکە، بەلام پێش ئەوە دارتاشەکە کاریگەرە بەتوانا.دوای بایەخ دانی

بـەو سـێ هۆیـە، وێـنەی، مەبەستی كاریگـەر لـە (وێـنەدا) تـەنها (هـۆی مـاددیی) مایـەوە كەماددەیە، یا.... هەیوولایە[1].

حەیـران: وادەزانم ئەرستۆ ڕێبازێكی پەسەندی گرتبێت لەشیكردنەوەی پێكهاتنی شتە جـۆرا و جۆرە كـانی ئـەم گەردونـە، بەڵام نموونەی جێنووستن و دارتاش ناگونجێت لـەگەڵ كێشـەی پێكهاتنی ئـەم گەردونـە چـونكە داری جێنوستنە كە لـەبووندا هەیە، نەك دارتاش دروستی كردبێت، بـەڵكو ئـەو تـەنها وێـنەی جێنوسـتنە كەی لەسـەر كێشاوە بەڵام كێ ئەم دارەی دروسـت كـردوە؟ بـەڵكو كێ ماددەی بنەڕەتی دروست كردوو هێنایە كایەوە، ئەم وێنەیە كێ بە هێولای بەخشی.

شـێخ: ئەرسـتۆ مەبەسـتی ئـەو مـاددە هـیولایە نییـە كـە ئـێمە تێگەیشـتووین، چـونكە وشـەی مـاددە بەلایـەنی كەمـەوە لـەلای ئێمە شێوازوو قەوارەو كێشی هەیە، بەڵام لەلای ئەرستۆ هیولا ڕووتە لەهەموو سیفاتێك و، سیفات وەرناگرێت بەبێ وەرگرتنی وێنە كەی، پێش وەرگرتنی سیفاتی شتێك نـەبوو كەبتوانرێت پێناسە بكرێت و سنوری بۆ دابنرێت، واتە هیولا لـەلای ئەرستۆ شتێك بووە لەتوانادا (Enpuiss ahce) بەڵام پاش وەرگرتنی وێـنە دەبێـتە شـتێكی تایبـەتی لـە كاردا (Enacte): كەواتـە هـیولا لـەلای ئەرسـتۆ بریتیـە لـەتوانای پێكەوەلكان و هـەر ئەمـەش بـوو وای لـێكردم كەبڵـێم ئەو ماددەیەی كەئەرستۆ باسی دەكات بریتییە لەنەبوون.

حەیران: بەڵام گەورەم ئەمە شتێكی ڕوون و ئاشكرا نییە؟

شـێخ: بـەڵێ نەڕونـەو نەئاشـكرایە، تەنانـەت ئەرسـتۆش دەرك بـەوە ئەكات، هەر لەبەر ئەوەیـە كەئەیبیـنین، بـنەڕەتی گەردوون دابەش ئەكات بۆ (ماددە و وێنە)، وتی: بوونی وێنە بـەبێ مـاددە ئەندێشـەناكرێت و هـەروەها بوونی ماددە بەبێ وێنە ئەندێشە ناكرێت. كەواتە وێـنە ناتوانێـت بـەبێ مـادە بەدەركەوێـت و، مـادەش ناتوانێت بێ وێنە بەدەركەوێت و، ئەم جوداییـەی كەباسـی ئەكـەین تـەنها لەمێشكدا هەیە، ئەمەش كورتەی بنەماكانی فەلسەفە

---

[1] (هەیبولا) بە بۆچونی شارەزایانی ئەم بوارە شتێكە قابیلی گشت (وێنەكان) و بەتەنها تایبەت نەكراوە بۆ وێنەیەكی دیاریكراو لە كتێبی (كشف اللغات)دا هاتووە كە (هەیبولا) لە لایەن سۆفیەكان واتە وێنەی ناوەكانی خوا و، لە لایەن وتەبێژ ەكان (متكلمون) واتای شتە ڕاستەقینەكان (حقائق الاشياء) دەگەیەنێ و لە لایەن حەكیمەكانیش بە مانای ماهیەتی شتەكان (ماهية الاشياء) هاتووە. سەرچاوە: كشاف اصطلاحات الفنون، بەرگی چوارەم. -لێكۆڵەر-

میتا فیزیکیەکەیەتی کەئەڵێت گەردون دێرینەوە لەمادده و وێنە و جوڵە و بزوێنەرەکەی پێکهاتووە.

حەیران: کەواتە، ئەو بزوێنەرە کێیە، کەوێنە و جوڵەی بەم گەردوونە بەخشیوە؟

شێخ: ئەرستۆ ئەڵێت، ئەوە، خودایە، هەر خۆی هۆی وێنە و مەبەست و بزوێنەرە.

حەیران: کەواتە خودا هۆی وێنە و مەبەست و بزوێنەرە کەواتە، هەر خۆی بەخشێنەری وێنەیە بۆ هیولا کە تەنها بریتیە لە (توانایی بۆ پێکەوەلکانن) بەگوێرەی باوەڕی ئەرستۆ، لەئاکامدا خودا خۆی دروستکەری ئەم گەردوونەیە بەمادده و وێنەیەوە، ئیتر چۆن گەردون کۆنە بەماددەو وێنە و جوڵەکەیەوە.

شێخ: ئەرستۆ ئەیەوێت خۆی دەربازبکات لەکێشەی ئەم(کۆنایەتیە) (قدم) و، ئەڵێت ئەم جیهانە یەکەم نییە لەچەرخدا (زمن) بەڵکو خودا پێش گەردوونە، هەر وەکو چۆن پێشەکی پێش ئاکامە و، پەیوەندی خودا بەگەردونەوە پەیوەندی هۆنییە بەهۆکارەوە ، تا... بڵێین چەرخ دەستی تایبەتی هەیە تیایدا بەڵکو پەیوەندی یەکی لۆژیکییە (منطقية)، خودا بوونی بەخشیووە بەم گەردوونە، هەروەك چۆن پێشەکی بوونی ئاکام دەبەخشێت و پێشخستنی پێشەکی لە ئاکام، لەبیروباوەڕدایە نەك لەچەرخدا.

ئەوەی پاڵی پێوە نا کەباوەڕبهێنێت بەکۆنتێتی گەردون لەباوەڕ بونێتی بە کۆنێتی جوولە و ئەڵێت: یەکەمین هۆی جوولە، خودایە، چەسپاوە و هەمان توانای ئەزەلی هەیە، گەر، گریمان کاتێکمان کرد جوولەی تیانەبێت واپێویست ئەکات کەهەرگیز جوولەنەبێت، گەر بڵێین جوولە پەیدا بووە، پاش ئەوەی کەنەبوو بووە، واتە ڕاستیەکی بەدی هێناوە، کە جوولە پێویستە، کەواتە جوڵێنەری یەکەم چەسپاوە ، هەمان توانای هەیە و ئەندێشەی پەسەندکراوێك ناکرێت کەجوولەی پەسەند بکات.

ئەم هەڵەیە لەبەڵگە هێنانەوە کەوتۆتەوە، لەهەڵوێستمان بۆ سیفاتی (توانایی) (القدرە) و لە یادکردنی سیفاتی (ویست) (الارادە)، ئەو هەڵەیە کەزۆر خەڵکی هەڵخەڵەتان.

ئیمامی غەزالی[1] بەوەڵامێکی بڕەندەیی ئەم بیرۆکەیەی پووچەڵ کردۆتەوە کە ئەڵێت: ئەم گەردوونە پێکهاتەی ویستێکی کۆنە کەبوونی پێویست بوو لەو کاتەی کەپەیدا بوو

---

[1] ئیمامی غەزالی ڕەحمەتی خوای لێبێت لە کۆتایی ژیانیدا کەوتە گێژاوی سەر سوڕمان لە باسە فەلسەفیەکان و زانستی (کەلام)دا، لە پاشان پشتی لەم ڕێباز و ڕێچکۆڵانە کرد بەرەو سوننەت و فەرموودەکانی پێغەمبەر ﷺ هات کاتێك کۆچی دوایی کرد، سەحیحی ئیمامی بوخاری لەسەر سنگ دانابوو. سەرچاوە (تهذيب شرح العقيدة الطحاوية). -لێکۆڵەر-

و، نـەبوون بـەردەوام بـوو بـۆ ئـەو مەبەسـتەی کەبـەردەوام بـوو بـۆی و، کۆنێـتی هـۆ ناکەوێتەدوی کۆنێتی هۆکـار (المعلـول)، مەگـەر هۆکـار لـەخوودی خۆیدا لەهۆیەکەوە پەیدا بوویەکی پێویستی لـێ دروست ببێت.

پـەیدا بـووە کـە پێویسـت نابێـت، تـاهۆ و هۆکـاری گونجـا و نـەبن،و لـەنێوان خـودا و گەردون (گۆڕرا و) یەك بوون نییە، تا گەردونێکی پێویستی لـێ بکەوێتەوە، کەواتە وتنی کۆنێـتی جوولـە پێویسـت ناکـات، وەك بیرۆکـەکانی ئەرستۆ، چـونکە عـەقڵ بەپێویسـتی نازانێـت و، پێویست بەووتنی نوێکردنەوەی پەسەند ناکات، وەك بۆ چوونەکانی ئەرستۆ، چونکە ویستەکانی کۆن کاتی جوولەیان دەست نیشانکردووە....

حەیـران: ئـەم شـیکردنەوانە لەوپـەڕی ڕوونـیدان، چـۆن مامۆسـتای یەکـەم لـەیادی کردوون؟

شێخ: جـارێکی تـر دووپـاتی دەکەمـەوە ئەم هەڵە بیر وباوەڕییە سەرەتاییانەی کەئەم هـەموو هەڵـەو فەرمانانـەی لـێکە وتۆتـەوە، نەتوانایـە لەعـەقڵماندا بـۆ ئەندێشەکردنی پەیدا بـوون لەنەبوون، هـۆی دوودڵـی لـەدەرك کـردنی مانـای چـەرخ و ڕاستیەکانی و، نەدیار بوونـی نهێنـییەکانی لـە (مـاوەی وازهێـنانی) پێش دروست بوون و، لەوتەکانی (ئیمامی غـەزالی و ئـیبن طــوفـەیــل و عەمانوئیل کانت)دا وەڵامی ڕاست بۆ هەمووی گوێبیست دەبیت.

گـەر، بـەردەوام بیـت لـەخوێندنەوەی هەموو وتەکانی ئەرستۆدەبینیت ئەم پیاوە لەگەڵ گـەورەیی عـەقڵ و فـراوانی زانستەکانی کەوتۆتـە گێژاو و تـێکەڵ کردن و خەیاڵی چڕ و دوور لەڕاستیەکان، کاتێ هەوڵیدا بەعەقڵ دەرکی نهێنی پێکهاتووەکان بکات.

هـەروەها کەوتـە هەڵـە زانستییە جۆراو جۆرەکانەوە لەبەرئەوە لەپلەی پیرۆزەکان و بێ هەڵـەکانی مەژمێرە، وەك ئیبن ڕوشدی خۆشەویستی کەلەو پلەیەی دانابوو.ئەم نمونەیە گـوێ بیسـت بـە کەئەڵێـت لەڕستەیەکدا کەلـێی دەگێڕنەوە: خـودا جوڵـەی گـەردوون بەجووڵـەی پاڵپێوەنەر ناکـات، چـونکە ئەمـە واپێویسـت دەکات کەجوڵەیەکی سنوردار لەخۆبگرێت.

بەڵام جـیهان بـەرەو مەبەستەکەی ڕادەکێشێت، وەك چۆن ئێمە بەرەو چاکە و جوانی ڕادەکێشرێین بـەبێ کـارێك لەهەردوو کیانەوە و، لەلایەکی تردا ئەڵێت، خودا گەردونی جـوڵان بەجوڵـە بازنەییەکەی، لەپاشـدا وازی لێهێنا بـەدەوری خۆیدا بسوڕێت و، نازانم سـەبارەت بـەخوداوە ئـەو جیاوازییە چییە لەنێوان جوڵەی پاڵپێوەنەر و جوڵەی بازنەیی

و، ئەلێت ئەم جوڵە بازنەییە ئەوە هۆی سوڕاندنەوەی خۆرە بەدەوری زەویدا... و هۆی بەدەرکەوتنی بوون و تێکدانە (الكون والفساد) لەگەردووندا.

لەکاتی گۆڕینی تۆخمەکان و تێکەڵ بوونیان، جەستەی لێ دەکەوێتەوە، گەشەدەکا و لەپاشان لەناو دەچێ، بەڵێك كارکردنی دوو هێزە کاریگەرەکە، کە گەرمی و ساردییە، دوو هێزە کارلێکراوەکە تەڕی و ووشکییە و، ئەلێت زەوی وەستاوە و، چەقی هەموو گەردوونە، دەربارەی خودا ئەلێت: خودا تەنها ئاگای لەخۆیەتی، ئاگای لەغەیری خۆی نییە دەناسەر بۆ ئەوە دەکێشێ کەئاگای لەشتێکە کەگەلێ کەمترە لە زاتی خۆی[1] و، هەروەها چەندەها بڕیار و ووتەی پووچەڵی تر، کەپێچەوانەی ووتەکانی پێشوویەتی کەدەڵێ خۆی هۆی کاریگەری و بزوێنەرە و، پێچەوانەی زانست و عەقڵ و ئەو لۆژیکەیە کەمامۆستای یەکەم داینا، هەرلەبەرئەوە وای بەڕاست ئەزانم ئەو یاسایانەی کەلەو ئەگێڕنەوە هەمووی ڕاست نەبێت.

گرنگ لەوەدایە ئەرستۆ ئینكاری بوونی خودای نەکردوە، بەڵكو سوور بووە لەسەری، بەڵام کاتێ ویستی باسی سیفاتی خوداو چۆنێتی دروست بوونی بکات، عەقڵی تووشی ماندبوون بوو، وەك چۆن ئەوانەی وتەکان و شیکردنەوەکانی ئەرستۆیان باسکرد دووچاری ئەو ماندوو بوونە بوون.

لەپاشدا لەبیرۆکەی بوونی میتافیزیکی تووشی نوشوستی ماددی دەبێت لەلایەن رواقیەکان و ئەپیقورییەکان، کە بووە هۆی پەیدا بوونی (گومانداران=الشكاك) تا هاتنی (فەلسەفەی ئەفلاتۆنی نوێ) کە تاکید لەسەر بوونی خودایەکی دروستکەر ئەکات.

---

١ هەر شتێك کە لە ناو ئەو گەردونەدا هەیە بە گشتی لە مرۆڤ و ئاژەڵ و گژ و گیا و دار و بەرد.. هتد، هەرچی بووە و دەبێت و ڕوودەدات تیایاندا تەنانەت چریکەیەك یان جوڵەیەك بێت ئەوە خوای پەروەردگار پێی عالمە و دەیزانێت هیچ شتێکی لێ ون نابێت هەروەکو فەرموویەتی: (وَعِنْدَهُ مَفَاتِحَ الغَيْبِ لا يَعْلَمُهَا الا هُوَ وَ يَعْلَمُ مافي البرِ وَ البَحْرِ وَما تَسْقُطُ مَنْ وَرَقَةٍ الا يَعْلَمُها ولا حَبةٍ في ظلماتِ الارضِ وَلا رَطْبٍ وَلا يابسٍ الا في كِتابٍ مُبين) الانعام:٥٩، واتە خوا زانستی غەیب و پەنهانی لەلایە هیچ کەسێك نایزانێ تەنها ئەو نەبێت، هەرچی هەیە لەناو دەشت و دەریاکاندا دەیزانێ هەر گەڵای دارێك بوەرێ پێی ئاگادارە و هەر دانەوێڵەیەك کە لەناو تاریکیەکانی زەوی دا هەیە و هەر تەڕی و وشکانیەك هەبێت ئەوە لە (اللوح المحفوظ) و علمی خوادا هەیە.. لەم ئایەتە پیرۆزەدا ئەوپەڕی گەورەیی و توانا و دەسەڵات و پاکی و بێ گەردی و زانایی و کاربەجێیی خوا دەردەکەوێ. -لێکۆڵەر-

كە ئەمەش دووپاتی خولی یەكەم ئەكاتەوە كە بە مادده دەستی پێكرد، لەسەر زمانی فەیلەسوفە سەرەتاییەكان، پاشان سەفسەتە بە گومانە پووچەڵەكانیەوە هاتنە ناوەندەوە، باوەڕهێنان بە بوونی خودای دروستكەری گەردون بە زمان حاڵی فەیلەسوفە ناوەندەكان: (سوكرات، ئەفلاتون، ئەرستۆ) كۆتایی هات.

حەیران : ڕەواقیەكان و ئەبیقوریەكان چی ئەڵێن؟

شێخ : سەبارەت بە ڕەواقیەكان، لە بیرۆكەی زانست (المعـــرفة) دەگەڕێتەوە بۆ بیرۆكەی (گومان) لە توانایی عەقڵ لە جیاكردنەوەی ڕاستیو چەوتی، كە ئەڵێن زانست لە شتە هەستدارەكانەوە ئەكەوێتەوە و، بە هۆی هەستەوە پێمان ئەگات، (دەرك كراوە گشتیيەكان) بریتین لەو بیروڕایانەی كە عەقڵ پێكی هێناوە، ئەو شتانەی كە لە ژیان وەریگرتووە لە هەستە كەمایەتیەكان، لەبەرئەوە دروست نیيە وەك پێوەرێك وەریبگرین بۆ جیاكردنەوەی ڕاستی لە چەوتی.

كورتەی تۆژینەوەكانیان بەو وتەیە كۆتایی دێت كە ئەڵێت : ڕاستیەكان لە ڕێگای (هەستەوە) پێدەزانرێن شتی ڕاست هەستێكی بەهێزمان لا دروست دەكات، هیچ ڕێگایەك نیيە بۆ ئینكاری كردنی.

بەڵام لە دروست بوونی گەردوندا، دەبینی ڕەواقیەكان باوەڕدارن بە خودا و لە هەمان كاتیشدا بێ باوەڕن پێی. كاتێ كە ئەڵێن: مادده تەنها لە بووندا هەیە و، هەموو بوونێك لە دوو توخم پێكهاتووە : (كارلێكراو) (منفعل) (Passif) بێ جووڵەیە. و (كاریگەر) (فاعل) (actif) ئەو هێزەیە كە جووڵە و هەموو شێوازێك بە مادده دەبەخشێت و، ئەم هێزەش تەنها بریتییە لە ئاگر و، ئەڵێن: خودا ئاگری یەكەمە، تەنها خۆی لە بنەڕەتدا هەبووە، لەسەر شێوەی ئاگر لە پاشدا ئەم ئاگرە جوڵاوە كە بەشێكی گۆڕرا بۆ هەوا و، بەشێكی ئەو هەوایە بۆتە ئاو و بەشێكی ئەو ئاوەش بۆتە خاك.

سەرچاوەی هەموو شتێك ئاگرە و، هەموو شتێكی بۆ دەگەڕێتەوە، خودا خودی گەردونە و گەردونیش جەستەی خودایە..

حەیران : بە ڕاستی سەرسوڕهێنەرە باوەڕی ئەم فەیلەسوفانە، ئەی نابێت بیروباوەڕیان لە تۆژینەوەی بوونەكان (الوجود) پابەندبێت بە ڕێچكەكانی (زانینەوە) (المعرفة)؟ ئەی كوا بیروباوەڕیان سەبارەت بە (هەست)ی (الشعور) بەهێز، كە بە بنەمای زانینی

راستەقینەیان ئەزانی؟ ئەی چۆن توانرا ئەم هەستە دەرك و ئەندێشەی ئەو خواوەندە ئاگرینە سەرسوڕهێنەرە بكات؟

شێخ : ڕەوایە ئەم سەرسوڕهێنەرەت و، لە بەدەرخستنی بیرۆكەكانیان بۆت، تەنها مەبەستم ئاماژە و ڕێنمایی ئەو پەیوەندیی‌یەت بكەم، كە لە نێوان پوچەڵی بیروباوەڕی ئەمان و وڕێنەی هەندێ لە فەیلەسوفەكانی دوای ئەواندا هەیە.

بەڵام ئەبیقۆریی‌یەكان، بیرۆكەكانیان لە زانستدا (المعرفة)، دوورنی‌یە لە بیرۆكەكانی ئەرستۆ، كە ئەڵێن : ئەو بیروباوەڕانەی كە بە دەستمان هێناوە، بریتین لە زجیرەیەك لە دەرك كراوە هەستیەكان، كە بیرەوەریی‌یەكانمان هەڵیگرتوون، لە پاشدا بە مەزەندەو بەراورد هەڵدەسەنگێنرێ بۆ گەیشتن بە بڕیارە گشتی‌یەكان.

دەرك كردنی هەستی پێوەرێكی ڕاستە و، هەموو دەرك كراوو بڕیارەكانی بە هەمان شێوە ڕاستن.

(ئەبیقور)ی پێشەوای ڕێبازەكەیان لە بیروباوەڕە بەرزەكانیدا ئەڵێت: ئێمە كاتێ تووشی هەڵە دەبین كە دەرچین لە دەرك پێكراوەكانی هەست، هەوڵ ئەدەین گەڵاڵەی ئەو بیروباوەڕانە بكەین كەلە هۆكارە ڕاستەقینەكاندا هەیەو شارراونەتەوە لە پشت ڕووكەشەكاندا (الظواهر).

بەڵام ئەم عەقڵە ژیرە، دان دەنێت بە نەتوانامان بە دەرك كردنی شتەكانی پشت سروشت (ما وراء الطبیعة)، لەم ڕێبازە دانا و بە ئاگایە دەردچێت كە بۆ زانین نەخشەی كێشاوە دەگاتە ئەو ڕادەیەی ئەو بیروباوەڕانەی كە بە دەستی هێناوە سەبارەت بە دروست بوونی گەردون هەمووی پێشبینیو خەملاندن بێت.

باوەڕ بە بیرۆكەكانی (دیموكریتس) دینێت، وا دەبینێت كە سەرچاوەی بوون (الوجود) گەردیلە بێت، كە لە خۆیدا بزوێنەرە و ئەڵێت : هۆی جوڵەكەی لە خودی خۆیدایە، كە قورسایەكەیەتی و، لەبەر قورسایەكەی لە سەرەوە ئەجوڵێت بۆ خوارەوە لەگەڵ لادانێكی كەم، لە كاتی كەوتنیدا پێكەوە لكانن ڕوودەدا، بەمەش شتێك پەیدا دەبێت.. و ژیان هەمووی لەم پەیدابوونەوە دروست بووە جا بە ڕێكەوت بێت یا..؟ بە ڕێكەوتن.

حەیران : تێناگەم، بۆچی گریمانی جوڵەی گەردیلە كراوە لە سەرەوە بۆ خوارەوە بە هۆی قورسایی‌یەكەی، لە كاتێكدا كە قورسایی‌یەكەی ئاكامی ڕاكێشاندنە (جاذبیة).

شێخ : ئەبیقۆر لێبوردراوە لەم ئەندێشەیەیدا، چونکە یاسای ڕاکێشاندن لە سەردەمی ئەودا نەزانراوە وەك خۆت ئەزانی، تەنها ڕووکەشی ئەوەیان زانیوە کە لە هەستەوە پەیدابووە لە کەوتنی جەستەکاندا بە هۆی هێزی قورسایی‌یەوە، لە سەرەوە بۆ خوارەوە و مایەوە لەسەر مەرجەکەی کە ئەویش دەرنەچوونمانە لەو زانیاریانەی کە لە هەستەوە دەکەوێتەوە، بەڵام لێبوردراو نابێت کاتێك لە مەرجەکەی دەردەچێت و گومان دەبات کە ژیان لە ڕێکەوت و ڕێکەوتنەوە پەیدابووە.

لە پاشان ئەم دەرچوونەی لە مەرجەکەی سەرسوڕهێنتر نی‌یە لە وتەکەی کە باوەڕ بە بوونی خواوەندێك دەکا کە لەسەر شێوەی مرۆڤ، دەخۆن و دەخۆنەوە و بە یۆنانی گفتوگۆ دەکەن، جەستەیان لە توخمی ڕۆشنایی دروست بووە، لە بەختیاریەکی هەمیشەییدان و، دوورەپەرێزن لە کێشەکانی جیهان، بیرکەرەوە؟ ئەی.. حەیران.

بەڵام سەبارەت بە بیروباوەڕەکانی لە دروست بوونی گەردون و ژیان بە ڕێکەوت و ڕێکەوتن، ئێستا کاتی موناقەشە نی‌یە و، لە توژینەوەی فەیلەسوفەکانی سەردەمی نوێدا باسی دەکەین.

حەیران: گومانداره نوێکان کێن؟ ئایا شتێکی نوێیان خستەوە، بێجگە لە بیروباوەڕەکانی سوفسەتائیەکان تا.. شێخی گەورەمان بۆم بەدەربخات.

شێخ: گەر گومانداره نوێکان شتێکی تازەیان نەخستایەوە، منیش باسیانم بۆ نەدەکردی و، وتەکانم سەبارەت بە توژینەوە فەلسەفەیەکان لە بیرۆکەی (زانست) تا مەبەست، لەگەڵتدا بەردەوام ئەبێت.

گومانداره نوێکان خاوەنی چەند بیرۆکەیەکن کە ئەبێت زانیاری تەواوت هەبێت دەربارەیان، گەر بەبێ شارەزایی بیانخوێنیتەوە، دووچاری گەلێك گومان و شك ئەبیتەوە.

گومانی تیادا نی‌یە، ئەو ڕێکەوتنەی کە لە نێوان سوفستائیە کۆنەکان و گومانداره نوێکاندا هەیە، بریتی‌یە لە بیرۆکەی گومان (شك)، بەڵام جیاوازی نێوانیان لە ڕێبازو شێوازو ئاکامیاندا ئاشکرا ئەبێت وەك بۆم بە دەرخستی سوفستائیەکان خاوەنی ڕێبازێکی فەلسەفیی نین، بەڵکو مامۆستای پیشەیی بەرهەمی بوون، بەڵام گومانداران ئامانجیان ڕێبازێکی لەخۆگرتبوو کە دوور بوو لە پیشەیی و بەرهەمی و کۆمەڵێکی خاوەن بیروڕا بوون.

ئەندێشەیان وابوو کە گەیشتن بە ڕاستیەکان کارێکی مەحاڵ و ئەستەمە، (گومانیان) (شك) کردە ڕێبازێك و دروشمیان ئەوەبوو دەیانگوت: (نازانین). و (نازانم)یان کردە ڕێبازێکی فەلسەفەی سەربەخۆ لە خودی خۆیدا.

کورتەی ڕێبازەکەیان ئەڵێت: ئێمە شتەکان تەنها ڕووکەشیان ئەزانین کە بە جۆرەها ڕووکەشی جۆراوجۆر خۆی بەدەردەخات و، هیچ ڕێگا چارەیەکمان نییە بۆ جیاکردنەوەی بیرۆکە ڕاستەقینەکان لەوانەی کە لە خەودا ئەیان بینین و یان ئەندێشەی ئەکەین بە هۆی هەستە هەڵخەڵەتێنەرەکانەوە، هەندێ جار هەست ڕێ ون ئەکات. و دەرك کەرە هەستیەکان ئەگۆڕێن بە گۆڕانی بارودۆخ و حاڵەتی کەسایەتیە دەرك کەرەکەو شتە دەرك کراوەکە و زۆر شتی تریان وت: بە جۆرێك کە ئینکاری یاسای (هۆکاریان) (علـــية) دەکرد و، وتیان: ئەو خەڵکە بە هۆی ڕووکەشی شتەوە هۆکارەکەی دیاری دەکەن، بەڵام ئەو ڕووکەشانە بە جۆرەها شێواز لێك دەدرێنەوە کە مەودا نامێنێ بۆ ئەوەی باوەڕ بە هیچ کامێکیان بکرێ و، هەندێکیان ئینکاری ڕاستینەکانی پێوەر و هەڵسەنگاندنیان (استقراء) کرد و، تەنانەت هەندێکیان بە درێژایی گومانیان مانەوە بە جۆرێك کە باوەڕیان وابوو کە بنەما سەرەتاییەکانی فەلسەفە بریتییە لە گریمانی بێ بەڵگەیی، گەر بمانەوێت خۆمان گێل بکەین لە بیرۆکەی زنجیرەی بەڵگەیی (برهان تسلسل) دەکەوینە بیرۆکەی (خولی بەڵگەیی) (برهان الدوري) کە پێشەکی پێش ئاکام دەخات و، ئاکامیش پێش پێشەکی، کە ئەمەیش پووچەڵە.

کەواتە ئەم بەڵگەیە ڕێ پێ نەدراوە.

(مام ناوەندییە گوماندارەکان) ئەوانەن کە پێیان ئەڵێن (خاوەنە پێشبڕیارییەکان) الاحتمالـيين) چونکە ئەیان وت: پێویستە پەسەندکردنی هەندێ لەو ڕاستیانەی کە ئاشکرا بووە بۆمان، ناکرێ لە پەسەند کردنی ڕاستییەکان لا بدەین بۆ هێنانەوەی بەڵگە لەسەر ڕاستییەکان، ئەبێت ئەزموونەکان ڕەچاو بکەین گەر ڕووکەشی سروشتمان بەدی کرد لەگەڵ پەیوەستی هۆکارەکانی، چاوەڕوانی بەدەرکەوتنی ئاکام ئەبین. بەبێ ئەوەی باوەڕبهێنین کە ئەم ئاکامانە پابەندە بە بنەماکانی (یاسای هۆکان: قانون العلية).

حەیران: بە ڕاستی قوڵبونەوەی کۆمەڵەی گومانداران لە ئینکاری ڕاستیەکان ترسناکترە لە وڕێنەی سەفسەتائیەکان کە ئینکاری ڕاستیەکان دەکەن لە هەمان کاتدا دان بەوەدا ئەنێن کە ئینکارکردنەکەیان پەیوەستە بە بنەماکانی ژیریانەوە لە (جەدەلدا)،

بەڵام گومانداره‌كـان (ئینكاریان لـه بنه‌ماكانی عـه‌قڵدا) بـه ڕاست گرتووه كه دووره له گاڵته.

شێخ: بـه‌ڵێ، قولـبونه‌وه‌كه‌یان زۆر دژوار و پوچه‌ڵه هه‌روه‌كو باست كرد له ئینكاری بنه‌ما عه‌قڵیه سـه‌ره‌تایی‌یه‌كان كـه باوه‌ڕیـان وابوو كه ئه‌م بنه‌مایانه بریتین لـه گریمانێكی بێ به‌ڵگـه. بـه‌ڵام (خـاوه‌ن پێشـبڕیاره‌كان) (الاحتمالیـیون) كـه دوربین بـوون لـه هـه‌ندێ تێڕوانینیانه‌وه بـۆ ڕوو كه‌شـه‌كانی سروشـت، وه لـه لایـه‌ن هه‌ڵكه‌وتـه نوێكـانی زانسته‌وه پشتگیری گونجاندنی وتنی (پێشبڕیار) (الاحتمال) كراوه له كاتێكدا كه به‌ڵگه عه‌قڵی‌یه بێ گومانه‌كان نه‌یان سه‌لماندوه.

گـه‌ر بـه‌راورد بكه‌یـت لـه نـێوان فه‌یله‌سـوفه كۆنـه‌كان سـه‌باره‌ت بـه زه‌وی‌و خـۆرو ئه‌ستێره‌كان و مـادده‌و ڕاستیه‌كانی و نێوان ڕاستیه زانستیه‌كانی ئه‌م سه‌رده‌مه‌ی كه تیایدا ئه‌ژین.

جاوازیی‌یـه‌كی زۆرت بـۆ بـه ده‌رده‌كه‌وێـت كـه ڕێـنمایی كردنـت بـه وتنی (پێشبڕیارو په‌سه‌ندی) (الاحتمالات و الترجیح) زۆر قولبونه‌وه‌ی تیادا به‌دی ناكرێت.

قولـبونه‌وه‌یان كاتـێك به‌ده‌رده‌كه‌وێـت وه‌ختـێك كـه باوه‌ڕیـان وایـه كـه هـه‌موو بـنه‌ما عه‌قڵیه سه‌ره‌تایی‌یه‌كان پێویستیان به به‌ڵگه‌یه. بۆ نموونه: ئه‌گه‌ر ئێمه داوای به‌ڵگه‌مان كرد له‌سه‌ر ئه‌وه كه گشت (كل) گه‌روه‌تره له به‌ش (جزء) و دوو شتی دژ به‌یه‌كه‌وه كۆنابنه‌وه و، یه‌ك نیوه‌ی دووه، ئه‌وكاتـه مه‌عـنای وایـه عـه‌قڵمان به‌ره‌ڵاكـردوه و وا ڕامـان هێناوه و داوای پـێوه‌رێكی بیرۆكـه‌یمان كـرد بـه عه‌قڵـێكی جیاواز لـه عـه‌قڵی مرۆڤ، كـه ئه‌مـه‌یش ده‌رچوونه له بابه‌ته‌كه‌مان، چونكه ئێمه به عه‌قڵی خۆمان سه‌رنج ئه‌ده‌ینه ڕاستیه‌كان كه له خـودی خۆیـدا بنه‌ما زانستیه سه‌ره‌تایی‌یه‌كانی له‌خۆ گرتووه، كه عه‌قڵ داوای به‌ڵگه‌ی بۆ ناكـات، سه‌رچـاوه‌یه‌كه كـه بـڕیاره ده‌رك كـراوه عه‌قڵی‌یـه‌كان په‌یوه‌سـته پـێوه‌ی و ئینكاركردنی وه‌ستانی كاره‌كانی عه‌قڵه.

له‌گـه‌ڵ ئـه‌وه‌یش كـه هـاودژی تـیادا بـه‌دی ئه‌كرێـت و، ئه‌وانـه‌ی باوه‌ڕیـان پێـیه‌تی دووچـاری گاڵتـه‌پێكردن ده‌بنه‌وه، گـه‌ر ئـه‌م پرسیارانه‌یان لێ بكـرێ: زانسـت (المعرفة) لـه‌لای ئێوه مه‌حاڵـه، چـۆن زانیتان كه مه‌حاڵه؟ و چۆن زانیتان كه كێشه سه‌ره‌تایی‌یه‌كان به‌ڵگـه‌دار نـین؟ و هه‌سـته‌كان هه‌ڵخه‌ڵه‌تێنه‌رن؟ و عـه‌قڵ هه‌ڵـه ده‌كات؟ و چۆن زانیتان كه (به‌ڵگـه‌ی زنجیره‌یی) (التسلسل) پووچه‌ڵه و، به‌ڵگـه‌ی خولی (البرهان الدوري) ڕاسـت

نیه؟ ئەوەتا ئەم جۆرە وتانەتان بەلگەن لەسەر ئەوە کە ئێوە دان بە زانستدا دەنێن گەر ڕاست بێ (زانین) مەحالە لاتان بەمە ڕاستی دەرك دەکەن، ئەوکاتە وتەتان بۆ زانین مەحالە وتەیەکی پووچەلە و ئەگەر وتەکەشتان ڕاست نەبوو ئەوا زانین مەحالّ نی‌یە و، ئەگەر بلێین پووچەلّی خولی (الدور) و زنجیرەیی (التسلسل) ئاسایی‌یە لە عەقلّدا.

گەر باوەڕتان هێنا بە بوونی کێشە عەقلّی‌یە سەرەتایی‌یەکان کەوا عەقلّ خۆی دانی پیادەنێ. و گەر ئینکاری ئەم سەرەتایی‌یانەتان کرد بەلگەکانتان لە بنچینەوە هەرەس دینێ..).

حەیران: چۆن، بیرۆکە ئەفلاتونیە نوێیەکان لە نێوان دڕکە مادیی‌یە ڕەواقی و ئەبیقۆریەکان و گومانە وەستێنەرەکانی ژێریدا دەڕوێت؟

شێخ: ئایا سەرت سوڕما، لەم گەشە خولی (الــدوري) هەمیشەیی‌یە بۆ کێشەی باوەڕهێنان، هیچ کەسێك هەلّناسێتەوە لە دوای کەوتنی و یا بە ئاگا نایێتەوە لە بێ هۆشی بە هۆی ڕێبازی عەقلّ و نیگاوە ئەبێت تێپەڕ بێت بە گێژاوەکانی گومان و بێ‌باوەڕی بە خودا.

دوو فەرمان بۆ ئەفلاتونیە نوێیەکان کۆبووە: (عەقلّ و پەیام) کە ئەمەیش تێکەلەیەکە لە ڕێبازی ئەفلاتونیو نەسرانیەکان کە لە (فلیونی ئەسکەندەرەوە) دەستی پێکردو و لە پاش ئەو (ئەفلوتین) نوێی کردەوە. و (فیلون) پێش مەسیح بە (٢٠) سالّ لە ئەسکەندەری‌یە پەیدابوو و، لە ٥٤ ی زاینیدا کۆچی دوایی کرد، واتە لەو سەردەمەوە کە ئەسکەندەریە بووە جێنشینی زانستەکانی شاری (ئەثینا) کە بووە مەلبەندێکی زانستی گەورەی نێو جیهانی و ڕێبازی بالّادەستی ئەو سەردەمە ڕێبازی ئەفلاتون بوو.

تۆژینەوە و لێکۆلینەوەی زۆر پەیدابوو لە بارەی سەرچاوەی گەردون و، ئایا کەوتۆتەوە بە (حادثا) و یان بوونی کۆنە (قدیم) (فیلونی ئەسکەندەری) شیکردنەوەیەکی چڕی کرد لەسەر بیرۆکەکانی ئەفلاتون و، لە پاش ئەو ئەفلوتین پەیدابوو لە نێوان سالّەکانی (٢٠٧-٢٤٠) پ. ز و ئەم ڕێبازەی نوێ کردەوە کە لە دوایی‌دا ناوی دەرکرد بە ئەفلاتوونی‌یەتی نوێ و کورتەی بیروڕاکانی ئەفلاتونێتی نوێ سەبارەت بە بیرۆکەکانی بوون و دروست بوونی گەردون، ئەم گەردونە خاوەنی ڕوکەشێکی زۆرە کە هەمیشە لە گۆڕاندایە، مەحالە لە خودی خۆیدا پەیدابووبێ، بەلکو پێویستی بە دروستکەرێکی لێهاتوو پەیداکەر هەیە، ئەم دروستکەرەش خودایە، یەکەو تەنهایە، ئەزەلّی و هەمیشەیی، لە

خۆیدا پەیدابووە و لە سەروی ماددەو ڕوحەوەیە و، لەبەرئەوەی لە وێنەی ئەو نی‌یە لە شتەکانی گەردووندا، دەبێت هەموو نیشانەو سیفەتەکانی سەلبی بن کەواتە ئەو ماددە نی‌یە و، وەسف ناکرێت بەوەی کە جوڵاوە یا.. وەستاوە و[2] ناوترێت هەیە لە شوێنێکدا یا.. کاتێکدا[1] و، ناتوانرێت هیچ سفەتێکی بدرێتە پاڵ ، چونکە ئەم زیادکردنە لە یەکچوونێکە لەگەڵ شتە دروستکراوەکانی خۆی، گەر پێناسەی خودا بکەین بێ کۆتایی‌و تەواوە، پێویستی بە هیچ شتێك نی‌یە هەموو زانینێکمان دەربارەی خودا ئەوەندەیە کە دروستکەری هەموو شتێکە، کە هیچ عەقڵێك دەرکی حەقیقەتەکەی ناکات، ئەم وتانە هەرچەندە ڕاستی‌یان لەخۆگرتووە، بەڵام زیادەوڕی زۆریان تیادایە، سەبارەت بە بێ گەردی خوا کە بوونی خودا دەچەسپێنێت بەبێ ماهیەت.

پەنابردنمان بە سیفاتەکانی پێچەوانە (صیفات سەلبی) ڕاست نی‌یە. هەرچەندە باوەڕهێنان و دان پیانانی تیابێت بە سیفاتەکانی بوون (وجود) و کۆنایەتی (القدم) و مانەوە (البقاء) و پێچەوانەی پەیدابووەکان (مخالفة الحوادث) و بەردەوامی (قیام) بە نەفسی خۆی، بەڵام ئەمانە هەمووی داد نادات بۆ چەسپاندنی بوونی سیفاتی زانست و توانایی (القدرة) و (ویست) (الارادة) بۆ خودا لەگەڵ ئەوەی بە گوێرەی عەقڵ ئەمانە هەموویان پێویستن هەبن ئەم ڕێبازە دان بە بوونی خوداو دروستکەرێتی بۆ گەردوون دەنێت،، نامانەوێت ڕەخنەگرتنمان لە سەری درێژە بکێشێت هەرچەندە بێ ئاگایە لە بەدەرخستنی چەند سیفاتێکی خودای بەخشندە کە عەقڵ بە پێویستی دادەنێت، بەڵام ئەمەوێت چەند هەڵەیەکی تری ئەفلۆتینی خاوەنی ئەم ڕێبازەت بۆ بەدەر بخەم، کاتێك ویستی وەسفی چۆنێتی دروستکردنی گەردوون بکات، ئەندێشەکانی سەریان لێ شێوان و خستیانە

---

١ خوای گەورە لە ئاسمانە لەسەر عەرشی گەورە و پیرۆزی هەروەکو فەرموویەتی: (الرحمن علی العرش استوی) طه ٥، بەبێ ئەوەی چۆنیەتیەکە (کیفیة)ی بزانرێ و دەرکی پێ بکرێ یاخود بە دروستکراو(مخلوق)ەکانی بچێت و یان بچوێنرێ، چونکە هیچ شتێك وەکو ئەو نی‌یە و بەو ناچێت، هەروەکو فەرموویەتی: (لیس کمثله شیئ وهو السمیع البصیر) الشوریَ ١١. -لێکۆڵەر-

٢ پێشینە چاکەکانمان و ئیمامە پاشینە بەڕێزەکان ڕەزای خوایان لێ بێت یەك دەنگ و کۆکن لەسەر سەلماندن و بڕواهێنان بەگشت ئەو سیفەتانەی خوای گەورە کە لە قورئاندا یان لە سوننەتی پێغەمبەردا ﷺ هاتووە و هەر سیفەتێك کە خوا بۆ خۆی بڕیاری داوە یان پێغەمبەرەکەی بۆی داناوە ئەوە پێویستە ئێمەش بڕیاری بۆ بدەین و باوەڕی تەواومان پی‌ی هەبێت، سەرچاوە (لمعه الاعتقاد، الهادي الی سبیل الرشاد- لابن قدامه). -لێکۆڵەر-

گێژاوەوە، کاتێ کە ئەڵێت: ناگونجێت خودا یەکسەر گەردونی دروست کردبێت، چونکە گەر وا بوایە بێچار دەبوو بە پەیوەندی پێوە بکا، چونکە خۆی تاك و تەنهایە، نابێت جۆرەها گەردونی لێ بکەوێتەوە.

حەیران: کەواتە، دروستکردنی گەردون چۆن بوە؟

شێخ: ئەفلوتین پێمان ئەڵێت: بیرکردنەوەی خودا لە نەفسی خۆیدا بەخشندەیی زۆر[1] (فیض)ی لێکەوتەوە، کە گەردون بوو و، یەکەم شت کە لە خوداوە پەیدابوو (عەقڵە) کە ئەم عەقڵەش دوو کاری هەیە، بیرکردنەوە لە خوداو، بیرکردنەوە لە خودی خۆی و، لە عەقڵیشەوە خودی گەردون پەیدابوو و، لە خودی گەردونەوە خودی مرۆڤ کەوتەوە و، لە وێشەوە خودی دووەم پەیدابوو کە سروشتە و، خودی ئەم گەردونە بیریتی‌یە لە گەردونێکی ڕوحانی، بەڵام مەڵبەندەکەی لە ڕۆخیایەتی و، نزیکە لە جیهانی هەستەوە، کە نێوەندێکە لە نێوان جیهانی هەست و عەقڵدا..

بە دەرخستنی ئەم ئەندێشانە بۆت سەبارەت بە چۆنێتی دروستکردن و بەخشندەیی زۆر (فیض) و (دەرچوون) (انبثاق) و عەقڵ و خود، تەنها ئەمەوێت ئاماژەی ئەو پووچەڵیانەت بۆ بکەم کە فەیلەسوفە ئیسلامیەکان تێی کەوتوون کە پەیڕەوی زۆربەی بیرۆکەکانی ئەفلاتۆنیە نوێکانیان دەکرد کە بە ڕێبازی (ئەسکەندەریەکانیان) ناودەبرد و، (ئەفلۆتینیان) بە شێخی یۆنان ناودەبرد.

---

١ یەکەم دروستکراو(مخلوق) کە خودا دروستی کرد پێنووس(قەڵەم)، بوو هەروەکو پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: (ان أول شيئ خلقه الله تعالى القلم و أمره أن يكتب كل شيئ يكون) السلسلة الصحيحة. واتە لە ڕاستیدا یەکەم شت کە خوای گەورە دروستی کرد قەڵەم بوو فەرمانی پێ کرد کە هەر شتێك دەبێت بینووسێت. سەرچاوە (تهذيب شرح العقيدة الطحاوية). -لێکۆڵەر-

لەفارانەوە بۆ سێرینە

رۆشنایی لە دوای ڕۆشنایی

حەیرانی کوڕی ئەزعەف دەڵێت: لە وتەکانی شێخ بۆم دەرکەوت کە ئەم شەو باسی، فەیلەسوفە ئیسلامیەکانم بۆ دەکات، کتێبێکم لابوو دەربارەی ڕازی و فارابی و ئیبن سینا ئەدوا، کە لە گەنجینەکەی باوکمدا دیتمەوە بە ڕۆژ دەمخوێندەوە، کاتێك باسکردنیان هاتە پێشەوە خستمە ژێر باڵم و چوومە خزمەت شێخ، کاتێك بینیمی وتی: حەیران، ئەو کتێبە چی‌یە؟

حەیران: وام زانی باسی فەیلەسوفە ئیسلامیەکانم بۆ ئەکەیت، ئەم کتێبە وتەکانی ڕازی‌و ئیبن سیناو فارابی تیادایە.

شێخ: ئایا.. خوێندووتەتەوە؟

حەیران: بەڵی هەندێکم لێ خوێندۆتەوە، کەمێکی تێگەیشتم ئەویترم لە یادکردوە، لە خوێندنەوەی هەندێ ڕستەی گران و ئاڵۆزی کەوتمە گێژاوەوە، لە ڕستە کرچ و کاڵەکانی ئەفلاتونی‌یە نوێیەکان کە شێخی گەورە، باسیان کردووە بۆم، جا ئایا

حەیران: ئایا.. ئەم سێ فەیلەسوفە ئیسلامی‌یە باوەڕیان بە خودا بێ هێز بوە وەك لێیان دەگێڕنەوە؟

شێخ: خوا نەکا، ئەی حەیران، ئەمانە لە گەورە باوەڕدارەکانن بە خودا و، خاوەنی ڕاسترین بەڵگەن بە بوونی، چۆن وا نابن! کە توانیویانە وەك فەیلەسوفە ئیسلامی‌یەکانی‌تر، باوەڕهێنانی نیگای ڕاستەقینە و باوەڕهێنانی عەقڵی ساغ و بێگەرد کۆك بکەن، واتە ڕوناکی لەگەڵ ڕوناکی.

بەڵام لە پلەکانی دروستکردنی گەردون و پەیوەستەکانی، پووچەڵیەکان و ئەندێشەکانی بیرۆکەی ئەفلاتۆنە نوێیەکانیان بەسەردا سەپا.

وتەکانی ئەفلاتونیان تێکەڵ بە وتەکانی ئەرستۆ کرد بە چەشنێك کە کارەکانی ئەفلاتۆن درایە پاڵ ئەرستۆ بەمەش پیرۆزیان بەبێ لێکۆڵینەوە زیادی کرد بۆ مامۆستای یەکەم کە (ئەرستۆیە).

لەبەرئەوە پێویستە ئەوانەی تۆژینەوە لەسەر ئەم فەیلەسوفانە ئەکەن، تیشك بخەنە سەر وتەو بیرۆکەکانیان بۆ جیاکردنەوەی ڕاستی ڕووناك لە چەوتی تاریك، چونکە ئەوانەی لێکۆڵینەوەیان لەسەر کردون، ئەم جیاکردنەوەیەیان بە دەرنەخەستووە، لەبەر نەبوونی توانایان، یا.. پەیڕەوی کردنی زۆریان بۆ سەرکەوتنی باوەڕهێنان، یاخود بە پێچەوانەوە.
ئیمامی ڕازی بە ڕاستگۆترین باوەڕدار دەژمێررێت گەر هیچ بەڵگەیەکمان نەبێت بۆ ڕاستی باوەڕهێنانەکەی لەو وتەیەیدا ئەیسەلمێنێت کە ئەڵێت: (بوونی عەقڵ لە هەندێ لە گیانەوەران و توانایان بۆ بەڕێوەبردنی کارو فەرمانیان، بەڵگەیەکە بۆ بوونی دروستکەرێك کە لەو پەڕی کارامەو لێهاتووانە جوانترین پەیدابووی خستۆتەوە).
ئەم وتانەی ڕازی بەسەندترین بەڵگەیە بۆ ڕاستی باوەڕهێنان لەلای من لە گشت ئەو بەڵگە تێڕوانینیە ئاوێتەییەکانی تر، چونکە پەنا ئەباتە بەر بەڵگە ساکارە ڕوونەکان کە هیچ گومانێکی لێ ناکرێت نە لە بێژەرییەوە نە لە گوێبیستیەوە.

ئەوەی بەم چەشنە ڕێ پشاندەر بێت، خاوەنی باوەڕی لاواز نابێت ئەی حەیران.

حەیران: بیروڕای شێخمان چییە سەبارەت بە فارابی؟

شێخ: ئەی حەیران، فارابی یەکێکە لە گەورە فەیلەسوفە باوەڕدارەکان و خاوەنی ڕاسترین لۆژیك و بەڵگەیە بۆ بوونی خودا، بە بەرگری کردن لە عەقڵ دەستی پێکردو بڕیارە سەرەتاییەیە ئاشکراکانی چەسپاند کە هەموو بەڵگەکان پەیوەستن پێوەی، لەمەوە ڕێبازی چەسپاندنی بوونی خودای گرتەبەر، (تا ئێستاش، وتەکانی لە زانین و بووندا هەموو عەقڵی زاناو، فەیلەسوف و، وتەبێژەکانی پێوە بەندە).

فارابی ئەڵێت: زانست دوو بەشە، (ئەندێشەی ڕەها) (تصـور مطلق) و (ئەندێشە لەگەڵ باوەڕ) (تصور مع تصديق)، ئەندێشەی شتێك ناکرێت بەبێ ئەندێشە کردنی پێش خۆی و، ئەندێشەی جەستەیەك ناکرێت بەبێ ئەندێشەی درێژیو پانیو قوڵاییەکەی و، ئەمەش ئەندێشەیەك ناگرێتەوە، بەڵکو دەبێت کۆتایی بە ئەندێشەیەك بهێنرێت کە بوەستێت لە ئەندێشەکردنی، ئەندێشەی پێش خۆی، وەك (بوون) الوجود) و (پێویستی بوون) (الوجوب) و (گریمان) (ممكن) کە ئەمەش پێویست بە ئەندێشەی پێش خۆی ناکات، بەڵکو چەند مانایەکی ڕاست و دەرکەوتوون و جێگەی خۆیان گرتووە لە مێشکدا.

بەڵام (باوەڕ) بەبێ دەرك کردنی شتەکانی پێش خۆی دەرك ناکرێت.

(گەر بتەوێ بزانیت، گەردون لێکەوتەیە (مُحَدث)، پێویست ئەکا، یەکەم شت باوەڕبهێنێت کە (گەردون پێکەوەلکاوە) (العالم مؤلف) و، هەموو پێکەوەکاوێك لێکەوتەیە (مؤلف مُحَدث) کە ئەمەش (بڕیارە سەرەتاییەکانە) (أحکام اولیە) و لە عەقلدا دیارە هەروەك دوو سەری دژ بەیەك بە هەمیشەیی سەرێکیان ڕاستەو ئەوی تریان هەڵەیە. و هەروەها گشت گەورەترە لە بەش ئەم مانایانە هەمووی بە گشتی چەسپاون لە مێشکدا و، بە ئاگابوونەوەیەك بە دەردەکەون و، هیچ شتێك لەمانە ئاشکراتر نییە، پێویستی بەڵگە هێنانەوە ناکات بۆیان و خۆیان ڕون و ئاشکران، بۆ بەڵگە هێنانەوەش لەسەر هەر کێشەیەك ناتوانین لە یادی بکەین، چونکە بنەما و بنچینەییە ئاشکراکانن).

حەیران: ئەم وتانە لەوپەڕی پلەی ڕاستیدان.

شێخ: ئەمە بەس نیە ئەی حەیران کە بڵێیت ئەم وتانە لەوپەڕی پلەی ڕاستی دان. بەڵکو لە دڵی خۆتدا دەرخیان بکە و مەهێڵە کەسانێکی موناقەشەگیر لەسەر بوونی خودا بەبێ زانست و ڕێنمایی، بێ ئاگات بکەن و سەرت لێ بشێوێنن. لەوەو دوا دەبینیت، کە چۆن ئەم بەڵگە زاڵ بووە بەسەر عەقڵەکاندا، تاکو (لایبنز)ی گەورە هات و نۆژەنی کردەوە و دوای حەوت سەد ساڵ پاك و پیرۆزی کرد، لەسەر ئەم ڕاستیانە فارابی بەڵگەکانی بۆ بوونی خودا دانا و ئەڵێت: هەموو بوونەکان دوو جۆرن، یەکێکیان (بوونی شیاوە) (ممکن الوجود) دوومیان (پێویستەبوونی) (واجب الوجود)، گەر گریمانی نەبوونی (بوونی شیاو)مان کرد، ئەوە ناگەیەنێ کە مەحاڵە و گەر هەرکاتێ پەیدابوو بەبێ هۆی تایبەتی خۆی دروست نابێ. کاتێ کێش پەیدابوو لە ممکن الوجودەوە دەبێ بە واجب الوجود، بە خودی خۆی نا بە بێ خودی خۆی بەڵام (پێویستە بوون) هەرکاتێ گریمان کرا کە نەبووە، مەحاڵ ڕوودەدات و، بوونەکەش بێ هۆیە و، دروست نیە بوونەکەی بە هۆی شتێکی ترەوە بێت. و شتە شیاوە بوونەکانیش (الممکنة) نابێ بێ کۆتایی بن، سەبارەت بە هۆیان و بە هۆداریان (علة و معلولا) چونکە سەردەکێشێ بۆ ڕێبازی خولی (الدوري) بەڵکو پێویستە بە (بوونە پێویستێك) کۆتایی پێ بێت. ئەمەش بوونی سەرەتایە کە تاکە هۆکارێکە بۆ دروست بوونی شتەکانی تر. ئەم بوونە پێویست و بێ کۆتاییەش خودایە.

حەیران: کەواتە شێخی گەورەم! چۆن دەفەرموێت (فارابی) پووچەڵیەکانی ئەفلاتونە نوێیەکانی وەرگرتووە؟

شێخ: من لەو باوەڕەدام کە وەرگرتنی بیروڕاکانی (ئەفلاتۆنە نوێیەکان) لەسەر پەیدابوونی نهێنی گەردون و گەشەو پلەکانی، لە لایەن فارابیەوە تەنها بە زوبانی بووە، نەك لە ناخیەوە، بۆ مەبەستی شانازیو خۆبەدەرخستن لە بواری داناییو فەلسەفەدا.

(ئەو عەقڵەی کە بنەماکانی زانینی بەو چەسپاوییە داناوە و بە دڵنیاییو باوەڕەوە خۆی ناهاوێتە ئەم جۆرە ئەندێشانەوە، گەر گوێبیستی بییت کە چۆن دان ئەنێت بە نەتوانایی عەقڵ بۆ دەرك کردنی خودی خودا و سیفات و نهێنییەکان، ئەوکاتە بۆت بەدەردەکەوێت کە چەند بە ڕەوشت و داناو سەنگینە بەرامبەر خودا، ئەوکاتە هەموو وڕێنەکانی کە خراونەتە پاڵی لە پلەکانی دروست بوون و گەشەکردنی، بە درۆیان دەخەیتەوە.

ئەوەتا ئەڵێت: (کاتێك چەسپا کە خودا کامڵترین بوونەکانە پێویستە کە بە کامڵترین زانیاری بیناسین. هەروەك چۆن زانیاریمان بۆ ماتماتیك تەواوترە لە زانیاریمان بۆ زانستی سروشتییەکان، چونکە زانیارییەکانمان سەبارەت بە بابەتی یەکەم زیاترە لە زانیاریمان سەبارەت بابەتی دووەم و، زانیاریمان بەرامبەر (بوونی یەکەم) (الموجود الاول) کە خودایە، وەك ئەوە وایە کە بەرامبەر ڕۆشنترین ڕوناکی بوەستین.

لە بەر نەتوانایی بینایی چاومان نەتوانین خۆمانی لەبەر ڕابگرین، چونکە ڕاهاتنی چاومان بە ماددەوە، زانستمانی کۆت و لاواز کردووە).

بەم شێوەیە ئەی حەیران، بۆت بەدەردەکەوێت چەند بەرزە ئەم پیاوە لە ڕووی ڕەوانبێژیو سەنگینیو دان پیانانی بە نەتوانین (عەجز) کە هەموو مرۆڤێکی ژێر دان بەمەدا دەنێ. کەچی کاتێ ویستی لاسایی ئەفلاتوونە نوێیەکان بکاتەوە لە بارەی چۆنێتی دروست بوونی گەردوونەوە، بۆنی خۆبەدەرخستن و گەورەیی لە زیرەکیو فەلسەفەدا لێ دەکرێ و، پووچەڵی ئەفلاتۆنە نوێیەکانی بە زیادەوە وەرگرتووە. ئەوەتا بەوەوە نەوەستاوە کە ئەوان بڕیاریان داوە، سەبارەت بە عەقڵەکان و گەردوونەکان و خودەکان (عقول و افلاك و نفوس) بەڵکو لێی پتر کردبوون، تەنانەت مرۆڤ وا هەست دەکات خاوەنی ئەم بۆچوونە پووچەڵانە، کەسێکی ترە غەیری فارابی.

حەیران: ئایا ئیبن سینا کە بیستوومە ئەو بەرزترە لە فارابی وەك ئەو کەوتۆتە هەمان گێژاوەوە؟

شێخ: ئیبن سینا کە یەکێکە لە بەرزترین فەیلەسوفە باوەڕدارەکان، لە هەموو کەس زیاتر لە فارابی مامۆستای دەچێت، لە کاتی توێژینەوە سەبارەت بە زانست و پەیدابوون، بەڵام دەکەوێتە هەمان هەڵەوە، بگرە بە زیادەوە.

کاتێ قسە لە لێکەوتنەوە (الصدور) و عەقڵەکان و گەردوونەکان دەکا گوێبیست بە لە توێژینەوەی (زانست: المعرفة)دا کە ئەڵێت:

دەرکردنی زیندەوەری (الادراك الحيواني) یا ئاشکرایە یا لە ناخدایە.

دەرك کردنی ئاشکرا بە پێنج هەستیارەکە وەردەگیرێ بەمەش هەستکردنی ڕووکەشی دروست دەبێ، دەبێتە تۆڕ و کەمەند و داو بۆ ڕاو کردنی هێنراوەکانی هەست کە لە وێنەوە ئەکەوێتەوە، لە مەشەوە هێزێکی (وێنەگر) (المصورة) وێنەی هەستپێکراوەکان دەچەسپێنێت، لە پاش لە ناوچوونی و، هێزێکی تر هەیە، پێی دەوترێ: خەیاڵ، هەستێك ئەکات کە لە پێنج هەستەوەرەکە نی‌یە، وەك ئەو هێزەی کە لە مەڕێکدایە، گەر تارمایی گورگێکی بەدی کرد، دەرکی دوژمنەکانی دەکات، چونکە هەستی بینین بە تەنها دەرکی ئەم دوژمنایەتیە ناکات.

هێزێکی (چاودێر) (محافظــة) کە بریتی‌یە لە گەنجینەیەك ئەوەی بە خەیاڵ دەرکی دەکات، لەو دەپارێزرێ هەروەکوو چۆن، ئەوەی بە هەست دەرك دەکرێ، هێزی وێنەگر، هەڵی دەگرێو دەیپارێزێ. و هێزێکی (بیرەوەری: مفكــرة) کە سەرپەرشتی دانراوەکانی گەنجینەی وێنەگرو پارێزراو ئەکات، کە ئەمەش هەندێکیان پێکەوە تێکەڵ ئەکات و هەندێکیشیان لێك جیادەکاتەوە، هەروەها لە بەرزترین وتەیدا ئەڵێت: هەست واتای تەواوی مانا دەرك ناکات و، وێنەیش دەرك ناکا بەبێ ماددەو پێوەلکاوەکانی، لە چەندو چۆن و لە کوێو وەضع و ڕۆحی مرۆڤایەتی بە تەنها ئەتوانێت ئەندێشەی مانا لە سنوورو حەقیقەتی خۆیدا بکا و جەستە نامۆکان لە خۆی دووربخاتەوە کە لە نێوەندە هاوبەشە زۆرەکانەوە وەرگیراوە، ئەمەش بە هێزێك کە پێی ئەڵێن عەقڵی تیۆری (العقل النظري).

لە کاری هەست نی‌یە، لەو ڕووەوەی کە هەستپێکراوە، بە عەقڵ دەرك بکرێ و هەروەها لە کاری عەقڵ نی‌یە، لەو ڕووەوە کە عەقڵی پێکراوە هەست بکرێ چونکە هەست کاتێك کاری ئەبێت گەر لە جیهانی دروستکراودا هەبێت و، هەروەها عەقڵیش

کاتێك کاری دەبێت گەر لە جیهانی فەرماندا هەبێت و، هەر شتێك لە سەروی دروستکراوم و فەرمانەوە بێت شارراوەیە لە هەست و عەقڵ. و زاتی خودای تەنها هیچ ڕێگایەك نی یە بۆ دەرك کردنی حەقیقەتی، بەڵکو تەنها بە سیفاتەکانی ئەناسرێت. و عەقڵمان ناگونجێ ببێتە دادوەرێك هەتاوەکو کارەکانی خودا، لە نهێنی دروستکراوەکان و (ڕێگاچارەو بڕیارە نوسراوەو ڕێژەیی یەکانی) (تدبیره، وقضائه وقدره) پێ داد بکەین.

حەیران: خودا، پاداشتت بداتەوە بۆ ئەم ڕەوانبێژیی یە دڵڕفێنە، بەرزە!

شێخ: لەوەش بەرزتر بەڵگەکانێتی بۆ بوونی خودا، هەمان ڕێباز دەگرێت کە فارابی گرتبووی و هەمان بەڵگە دەهێنێتەوە بۆ چەسپاندنی بوونی خودا، کاتێك کە ئەڵێت: نابێ شتێ لە دروستکراوانی خودا بکرێ بە بەڵگە لەسەر بوونی خودا.

بەڵکو پێویستە لەوەی بە گریمان هەبوونی هەبو لەوەی کە عەقڵ بە ڕەوای بزانێ دەرکی مەوجودی یەکەم بکەین (کە پێویستە بوون- واجب الوجود)ە، ئەم گەردوونە کە بوونی شیاوە- واتە ممكنه، پێویستی بە (هۆ) (علە) هەیە، هەتا وەکو لە نەبوونەوە بیهێنێتە ناو بوون، چونکە بوونی لە خودی خۆیەوە نی یە.

بە بیر کردنەوەی تەنهامان لە بوونەکانی گەردون ئەتوانین بوونی (یەکەم) کە (پێویستی بوونە) (واجب الوجود) بچەسپێنین، بەبێ ئەوەی پێویستمان بە بەڵگەیەك هەبێت کە لە دروستکراوەکانی خۆی وەرگیرابێت. لەگەڵ ئەوەی بوونەکان بەڵگەن بۆ بوونی، بەڵام بەڵگەی (یەکەم) پتەوترو چەسپاوترە و، ئەم دوو بەڵگەیەش لە فەرمودەکانی خودای بەخشندە دەبینری، وەك ئەفەرموێت: ﴿سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾فصلت/ ٥٣.

ئەمە کەمێك لە بەدەرخستنە دڵڕفێن و بەڵگە ڕازاوەکانێتی لەسەر (عەقڵ و زانین و بوون)، دەرخیان بکە ئەی حەیران.

هەندێ لەو فەیلەسوفە گەورە نوێیانەت بۆ باسدەکەم کە چۆن بەڵگەکانی خودایان لەسەر بوونی خودا لە فەرموودەکانی خودا وەرگرتووە، بە جۆرێك نزیکە ببێتە وەرگرتنێکی (دەق بە دەق) یا (پیت بە پیت).

حەیران: لە خوێندنەوەکانم سەبارەت بە ئیبن سینا دەبینم زۆر پەیڕەوی بیروڕای ئەرستۆ ئەکات لە ڕووی کۆنێتی گەردوونەوە؟

شێخ: ڕوو کەشی وتەکانی ئیبن سینا وا بەدەردەکەوێت کە پەیڕەوی بۆچوونەکانی ئەرستۆ بکات. بەڵام ناوەڕۆکی باسەکانی دەردەچێت لە وتەکانی ئەرستۆ و، مانای کۆنیّتی بە شێوەیەکی زۆر ژیرانە لێکدەداتەوە، کە دووربینیو بێگەردی بیرکردنەوە و ڕاستی باوەڕی بەدەرئەخات، کە ئەڵێت: کۆنیّتی (القدم) بە چەند ڕوویەك لێکدەدرێتەوە: کۆنیّتی دوو شت لە چاو یەکدا (قدم بالقیاس) واتە شتێکە، چەرخەکەی لە ڕابووردودا زۆرترە و، گەر بەراوردی بکەین لەگەڵ شتێك کە چەرخەکەی نوێ ترە ئەوا لەو کۆنتر ئەبێت، بەڵام (کۆنیّتی ڕەها) (قدم المطلق) بە دوو ڕوو لێکدەدرێتەوە، واتە بە گوێرەی چەرخ (الزمن) و خودێتی (الذات). کۆنیّتی بە گوێرەی چەرخ واتە سەرەتایەکی چەرخی نی یە. و کۆنیّتی بە گوێرەی خودی، واتە بنەمایەك نی یە پێوەی پەیوەست بێت.

کە ئەویش خودای ڕاست و تەنهایە کە بەرزترە لەوەی بێباوەڕەکان بە لووت بەرزیەکەوە ئینکاری بوونی بکەن.

لە وتەکانی سەبارەت بە مانای کۆنیّتی، کە بەمە ئاماژەی مانای چەرخ ئەکات، هەروەك چۆن ئیمامی غەزالی دوای ئەو زیاتر ڕوونی کردەوە. بۆت بەدەردەکەوێت کە ئەم گەردونە لە خودی خۆیدا کۆن نی یە کە دروستکراوی خودایە و، ئەویش ئەمە دەڵێ. بەڵکو ئەیەوێت بڵێت: کۆنیّتی ئەم گەردونە بە کۆنیّتی ڕەها ناوئەبرێت، چونکە خودا پێش چەرخ دروستی کردوە لەبەرئەوە سەرەتایەکی چەرخیانەی نی یە. و هەروەها (کۆنیّتی ڕەهایی) چەرخی) بە کۆنیّتی ڕەهایی خودێتی ناپێورێت کە وەسفی خودای کۆن و ئەزەل و ڕاستی پێدەکرێت.

نە گەردون هەبووە نە چەرخ، بەڵام خودا هەبووە، (خودا گەردونی دروستکرد، چەرخیشی لێکەوتەوە) گەر وەسفی گەردون بکەین بە کۆن، ئەڵێین بە گوێرەی چەرخ کۆنە نەك بە گوێرەی خودێتی.

---

١ ناوی (القدیم) واتە کۆن یەکێك نی یە لەناوە هەرە جوانەکانی خوای گەورە چونکە وشەیەکە و ناوێکە وتە بێژەکان (المتکلمون) و فەیلەسوفەکان بەکاریان هێناوە و بە یەکێك لە ناوەکانی خوایان داناوە ئەگەر نا پێشینە چاکەکان (السلف الصالح) ئەم زاراوەیان بەکار نەهێناوە. سەرچاوە تهذیب شرح العقیدة الطحاویة. -لێکۆڵەر-

حەیران: مێشکم بە ئەندێشەکردنی ئەم چەرخە بەبێ بوونی لە وەوپێش گرژو ئالۆز ئەبێت.

شێخ: ئەی حەیران نائومێد مەبە، بۆت بە دەردەکەوێت کە زۆربەی گەورە فەیلەسوفەکان لە نموونەی غەزالی و ئیبن توفەیل و عەمما وئیل کانت ئاماژەی ئەم گرژیی‌یان کردووە کە عەقڵ دووچاری ئەبێتەوە.

حەیران: گەورەم بۆچی باسێکی غەزالیم بۆ ناکەیت، چونکە تۆ زۆر ناوی ئەبەیت.

شێخ: بە گوێرەی ئەو بەرنامەیەی کە بۆم هەڵبژاردویت باسیت بۆ ئەکەم، لە پێشدا باسی ئیبن مەسکەوەیە ئیبن خەلدون و ئیبن توفەیل ئەکەین.

حەیران: من ناوبانگی ئیبن مەسکەوەیم بەم جۆرە نەبیستوە کە فەیلەسووف بێ.

شێخ: تۆژینەوە فەلسەفەیەکانی سەبارەت (ڕەوشت و زانست و بوون) کەمتر نی‌یە لە بەرزیتی و ڕەوانی توێژینەوەی گەورە فەیلەسوفەکانی تر بەشێك لە بیروڕاکانی سەبارەت بە زانست و بوون بۆت باسدەکەم، بەڵام باسەکانی فەلسەفەی ڕەوشت کە لە هەموو بابەتەکانی تر زیاتر تیایدا بەناوبانگ بوە بۆت بەدەرناخەم تەنها ئامۆژگاریت ئەکەم بیانخوێنیتەوە، چونکە دەربارەی (فەلسەفەی بەها) (فلسفة القيم) بە تامترین و بەچێژترین بابەتی لەسەر نووسیوە ئیبن مەسکەوەی سەبارەت (زانست) پاش ئەوەی لەسەر (دەروون) ئەدوێت بە دەریدەخات کە دەروون نە جەستەیەو نە دەرخەرەکەی (دەرخەر : عەرەض) دەسگای هێزەکانی جەستە بە هۆی (پێنج هەستەوە) دەرکی زانست ئەکات و بەس، بەڵام دەروون گەرچی گەلێ لە بنەماو ڕێساکانی زانستەکان لە هەستیارەکان وەردەگرێت، بەڵام لە خودی خۆیدا کۆمەڵێ بنەماو ڕێساو کرداری تری هەیە، کە هەرگیز لە پێنج هەستەکان وەریان ناگرێ، کە بریتین لە بنەماو ڕێسا مەزنەکان، کە یاساو ڕێسای پێوەرە دروستەکانیان لەسەردا دادەڕێژرێ. چونکە دەروون گەر بڕیاربدات کەوا لە نێوان دوو دژەدا نێوانێ نی‌یە، ئەوە لە شتێکی ترەوە وەری نەگرتووە. چونکە خود زانە، واتە ئەوەڵی‌یە. گەر لە شتێکی ترەوە وەربگیرایە، خود زان نەدەبوو. پێنج هەستەکان تەنها هەست پێکراوەکان دەرك ئەکەن، بەڵام دەرون هەموو هۆکارەکانی ڕێکەوتنەکان و هەموو هۆکارەکانی جیاوازی‌یەکان -کە لە هەست پێکراوەکاندا هەن- دەرك ئەکات، بەمەیش دەگوترێ بە عەقڵ وەرگیراوەکانی، یا بە هۆشزانراوەکانی، کە دەروون لەم دەرك کردنەدا هیچ یارمەتی‌یەك وەرناگرێ، نە لە جەستە خۆیو نە لە ئاسەوارەکانی.

هەروەها کاتێ دەروون بڕیار دەدا کەوا هەست لە شتێکا ڕاستی کردووە یا بە هەڵەداچووە، ئەوەی لە هەست وەرنەگرتووە چونکە هەست دژایەتی خۆی ناکا.

ئەوەتا ئەو دەروونە هۆشیارەی کەوا تیاماندا دەرکی هەڵەی زۆری هەستیارەکان دەکا. و دەروون گەر زانی خۆی دەرکی بە عەقڵ دەرك کراوەکانی ئەکات ئەوا ئەم زانستیەی لە زانستێکی ترەوە وەرنەگرتووە. گەر وابوایە ئەو زانستەش پەنای دەبرد بۆ زانستێکی تر کە ئەمەش بەبێ کۆتایی بەردەوام ئەبوو.

کەواتە زانستی بۆ فێربوون لە خود و کرۆکی خۆیایەتی کە ئەویش عەقڵە. بۆ دەرککردن بە خودی پێویستی بە هیچ شتێکی تر نابێت بێجگە لە خودی خۆی نەبێت، بەم چەشنە ئیبن مەسکەوەی زۆر بە وردی ئەچێتە قوڵایی تیۆری زانینی هەست و عەقڵەوە و یەك ئەبێت لەگەڵ گەورە فەیلەسوفە نوێیەکان لە نمونەی، دیکارت و لوك و کانت بەڵکو پێش ئەوانیش ئەکەوێت.

ئەم لەیەکچوونەش لەوانەیە لە ئاکامی لە یەکچوونی بیروڕاو ئەندێشەکانیان بێت و، من وای بۆ ئەچم زۆربەی بیروڕای فەیلەسوفە نوێیەکان بە بیروڕای فەیلەسوفە ئیسلامیەکان گۆش کرابێت هەرچەندە کە دان بەوەشدا نانێن.

سەبارەت بە (بوون) ئیبن مەسکەوەی باوەڕ بەوە دەهێنێ کە گەردوون دروست کراوە، خودای بەخشندە لە نەبوون دروستیکردوە و، ئەڵێت: دروستکەری ئەم گەردونە ئاشکراو نادیارە، کە ئەڵێن ئاشکرایە واتە ڕاستیەکانی لێوە هەڵقوڵاوە و ڕاستیش پرشنگدارە و، کاتێ ئەڵێن: نادیارە لە نەتوانایی عەقڵمانەوەیە، بە هۆی زۆری داپۆشەرە هیولاکانی سەر ناوەڕۆکی عەقڵ.

خودای تەنهاو ئەزەلی هەموو شتێکی لە نەبوونەوە دروستکردوە و، هیچ مانایەکی دروستکردن نابێت گەر لە بوونەوە پەیدابوو بێت.

ئیبن مەسکەوەی لە وەسفی زنجیرەی دروستکردنی گەردون و نماو گەشەکردنیدا بیروڕایەکی ژیرانەی خۆی هەیە، کە تیایدا ئاماژەیەکی ئاشکرای ڕێبازی (پەیدابوون و گەشەکردن) (مذهب النشوء والارتقاء) ئەکات. کە فەیلەسوفە نوێیەکان هیچ زیادەیەکیان نەخستۆتە سەری، تەنها لە قوڵایی باسەکانیاندا نەبێت. وەك ئەڵێت: بوونەکان بە قۆناغ بووە، هەمووی بە گشتی زنجیرەیەکی پێکەوە لکاوە.. هەموو جۆرە بوونێك بە ساکاری (بساطة) دەست پێئەکات و تا ئێستاش لە گەشەو ئاڵۆزیدایە.

هەتا دەگاتە ئەو ئاسۆ جۆرایەتیەی کە بە دوایدا دێت، ڕووەك لە ئاسۆی بێگیانەکانە لە پاشدا گەشە دەکات تا ئەگاتە بەرزترین پلە وەگەر زیاتربوو لەو پلەیەی خۆی، وێنەی گیاندار لە خۆئەگرێت و هەروەها گیانداریش بە هەمان شێوە لە ساکارییەوە دەسپێدەکات و گەشەدەکات تا ئەگاتە پلەیەکی نزیك بە مرۆڤ.

کورتەی باسەکانی ئیبن مەسکەوەی لەم وتەیەدا ڕەنگ ئەداتەوە، کە ئەڵێت: مرۆڤ خۆشی بەردەوامە لە گەشەکردندا، بە زیادبوونی ژیریو دانایی و پوختەیی فەرمان و بیروباوەڕی، تا ئەگاتە ئەو ئاسۆ بەرزەی کە لەیەکێ لەم دوو شێوازەدا خۆی ئەبینێتەوە. یا.. بەردەوامە لە سەرنج دانی بوونەکان بۆ تێگەیشتنی ڕاستیەکان بەمەش فەرمانەکانی خودا بەرجەستە ئەکات. و یا.. ئەم فەرمانانەی لە خوداوە بۆ دێت بەبێ هیچ تێکۆشانێك، خاوەنی پلەی یەکەم (فەیلەسوفە) و خاوەنی پلەی دووەم (پێغەمبەرە) کە پەیامی لە خوداوە وەرگرتووە.

بە یەك گەیشتنی فەیلەسوفێك کە لە زەوییەوە فەلسەفەکانی سەری کێشاوە بە پێغەمبەرێك کە پەیامی لە سەرەوە بۆ هاتبێ، لەسەر بیروڕایان یەکدەبن و باوەڕ بە یەکتری ئەهێنن کە بە یەکگەشتنیان پێویستە بۆ بەدەرخستنی ڕاستیەکان).

حەیران: ئەبینم شێخی گەورەم وتەکانی (ئیبن مەسکەوەی) لەسەر (پەیدابوون و گەشەکردن) زۆردەهێنێتەوە، بەبێ ئەوەی هیچ قسەیەکی لەسەر بلێت و وتەکانی سەبارەت بە یەکسان بوونی پێغەمبەرو فەیلەسوف باسدەکات بێ ئەوەی ڕەخنەی لێبگیرێت، ئایا شێخی گەورەم باوەڕ بە وتەکانی ئەهێنێت؟

شێخ: سەبارەت بە بیرۆکەی (پەیدابوون و گەشە) وەڵامەکەی بۆ شێخ جسری) خوالێخۆشبوو بەجێئەهێڵین. و گەر کاتی هات، باسی لەسەر ئەکەین کە چۆن وتەکانی دەربارەی فەلسەفەی (پەیدابوون و گەشە) کە بەرزترین نیشانەی بیرکردنەوەکانی مرۆڤە و مێشکی کۆمەڵێکی وەك ئێوەی تازە پێگەیشتووی مەشغوڵ کردووە.

بەڵام وتەکانی ئیبن مەسکەوەی کە ئەڵێت: یەك بوونی بیروڕاکانی فەیلەسوفان و پەیامی پێغەمبەران لە تۆژینەوەکانیان لە دوی ڕاستیدا.

چۆن شێخی گەورەم زانی کە ئیبن مەسکەوەی ئەیەوێت مانای یەکسانی بەدەربخات لە (نووسراوە ڕێژەییەکان) (القدر) و نرخایەتی و مەردایەتی بێ هەڵەیی و زانستیەکان لە فەلسەفەی فەیلەسوفان و پەیامی پێغەمبەراندا؟

شێخ: لە یەکچوونیان بۆ ڕاستیەکان تەنها لە شتێکدا ڕەنگی ئەدایەوە ئەویش باوەڕهێنان بە بوونی خودا بێجگەلە فەرمانەکانی پێغەمبەران و بڕیارەکانی شەریعەت کە فەیلەسوفێکی خاوەن بیرێکی ساغ ئامادەیە بۆ باوەڕپێهێنانی، خودی خۆی ناتوانێت دەرکی ئەو ڕاستیانە بکات بەبێ نیگا و پەیامی خودا، گومانی تیانی‌یە باوەڕهێنان بە خودای تاك و تەنهاو ئەزەلی و هەمیشەیی‌و بە تواناو دروستکەرو بەرزی بێ‌هاوتاو وێنەگر. کە هەموو سیفاتێکی تەواوی تیائەبینرێ لەوانەیە مرۆڤ بە هۆی عەقلی‌یەوە لە ڕێگەی بیرکردنەوەیەکی کورتی ڕاست و دروست باوەڕ بە بوونی خودا بێنێت، ئەم باوەڕهێنانە بە هۆی عەقلێکی ڕووتەوەیە کە لە شەرعدا لەسەر هەموو باوەڕدارێك داواکراوە و، ئەمە ئەوە ناگەیەنێ کە پێویستمان بە پێغەمبەران نەبێت. و باوەڕداران بە بوونی خوداو سیفاتی تەواوی لە ڕێگای بیرکردنەوەوە، هەندێکی بەڵکو کەمێکن لەبەرئەوە پێویست بە پێغەمبەران ئەکات بۆ بڵاوبوونەوەی ئەم باوەڕهێنانە پاکە لە نێوان گشت خەڵکدا.

من بەم چەشنە لە وتەکانی ئیبن مەسکەوەی ئەگەم و زۆر شادمان و شانازم پێی، چونکە پشتگیری بیروڕایەکی بڕندەو بێ‌گومان ئەکات وەك چۆن پێم ناسرا، پاش تەمەنێکی درێژو بیرکردنەوەیەکی قووڵ بەرجەستەی ڕاستیەکانم کرد (ئەویش ئەوەیە بەرهەمی فەلسەفەیەکی ڕاست، هەرگیز دژایەتی ئاینێکی ڕاست ناکات، چەسپاندنی بوونی خوداو تەنها پەتیەکەی، بەڵکو پشتگیری ئەو چەسپاندنە ئەکات کە نیگا تیۆر کردنەوەی عەقلی ڕووتی خستۆتەوە) ئەبینین، ئیبن توفەیلیش پشتگیری ئەم بیروڕایە ئەکات لە داستانی، باوەڕ و عەقڵ.

حەیران: ئیبن توفەیل چی ئەڵێت و داستانی عەقڵ و باوەڕیش چی‌یە؟

شێخ: لە ڕاستیدا ئیبن توفەیل لێهاتوو بوە لە بەدەرخستنی ئەم لە یەکچوونانە، لە نێوان تیۆری عەقلی ڕووت و نیگادا لە داستانە بەناوبانگەکەی کە (حي بن يقظان)ە. لە شەوی ئایندەدا بە کورتی بۆت ئاماژە ئەکەم چونکە ئەمشەومان نزیکە ماڵئاوای بکات، نامەوێت بەچاوپیاخشانێك و توێژی لەسەر بکەین.

حەیران: بۆچی شێخی گەورەم باسی ئیبن خەلدون ئەکات کە مێژوونووسە نەك فەیلەسوف؟

شێخ: زانای گەورە ئیبن خەلدون شارەزاییەکی فراوان و بیرکردنەوەیەکی ڕەسەنی هەبووە، کۆششی زۆری داوە لە مەیدانی فەلسەفەی کۆمەڵناسی و مێژوودا.

یاداشتای (مقدمه) کە پێشەکی نوسراوە مێژووە گەورەکەی خۆیەتی، دەشێ بۆ زاناکانی ڕۆژئاوا بیکەنە بنەماکانی فەلسەفەی شارستانێتی. ئەبینیت کاکڵەی فەلسەفەی بەرزی بێ هاوتای لە (مێژوو، کۆمەڵناسیدا) کورتم کردۆتەوە لە نامیلکەکەیدا کە پێش ۲۰ ساڵ نووسیومەتەوە.

بەلاّم گرنگی تایبەتیم نەداو بە توێژینەوە فەلسەفیەکانی تر. و بە (پێشەکیەکەی) کۆمەڵێك بیروڕای بەرزی لەخۆگرتووە لە باسەکانی زانین و بووندا، دڵشاد ئەبم گەر هەردوکمان لێی بکۆڵینەو هەتاوەکو بزانیت کە گەورە زانایان و فەیلەسوفە بەنرخەکان سەبارەت بە ڕاستیەیە بێ‌گومانەکان یەك دەگرن.

لە بابەت (زانینەوە) وتەکانی لەوپەڕی پلەی بەرزیو جوانیدان، باوەڕی وایە کە سەرچاوی دەرك کردن بە هۆی هەستەوەرەکانەوەیە (هەموو عاقڵ بوو بێ عەقلەکان، هاوبەشن لەم دەرکردنە هەستیەدا بەلاّم مرۆڤ بە دەرك کردنە گشتیەکانی جیادەکرێتەوە کە ڕووتە لە هەستەوەرەکان) هەروەها دەربارەی بنەما سەرەتاییە چەسپاوەکانی عەقڵ کە بە خۆڕسکی خودایی پەیدابوون، ئەڵێت: (ئەندێشەکانی بیرکردنەوە هەرچۆنێك بگێڕرێتەوە بۆ ئەندێشەکانی پێش خۆی مەرج نیە بەئاگابین لە ئەندیشەکانی کە لە دەروونمان ئەکەوێتەوە، چونکە کەس شارەزای تەواوی نیە سەبارەت بە بنەماو کەوتەوەکانی دەروون و قۆناغەکانی بەڵکو بریتین لە چەند شتێك کە دەروون دەیانهاوێتە بیرەوەرییەکانەوە کە دوابەدوای یەك دێن و مرۆڤ بێدەسەڵاتە لە زانینی بنەماو ئاکامەکانی و زاناکان بە زۆری لە هۆکارە سروشتیە ڕووکەشەکان ئەکۆڵنەوە).

ئیبن خەلدون دان بە نەتوانای عەقڵ دێنێت لە دەرك کردنی ناوەڕۆکی شتەکان لە خودی خۆیدا، دەڵێت: باوەڕمەهێنن بە لێکەوتەکانی بیرکردنەوە بەوەی کە لە توانایدایە بالاّدەستی هەموو بوونەوەر و وردەکاریی‌و هۆکارەکانی بێت.

لێرەدا بیروڕاکانی تۆ پووچەڵ دەکاتەوە بەوەی کەوا بە فەیلەسوفی دانانێیت.

دەرك کردنی هەموو بونێك پەنگی خواردۆتەوە لە قەوارەی دەرك کراوەکەیدا. و هەچ شتێکیش پێچەوانەی ئەمانە بێت ڕاستیەکانی لەدوایە.

ئەمانە ئەڵێت و لە هەمان کاتدا ئەترسێت کە عەقڵ تاوانبار بکرێت بە نەتوانینی بەردەوامی.

هەروەك چۆن (گومانداران) و (سەفسەتائیەکان) ئەڵێن بۆیە ئیبن خەلدونیش دەسپێشکەری ئەکات و ئەڵێت: (ئەمە لە عەقڵ و دەرك کراوەکان کەم ناکاتەوە، بەڵکو عەقڵ پێوەرێکی ڕاستەو، بڕیارەکانی ڕاست و بێ گومانە.

بەڵام لەو باوەڕەشدا مەبە کە بتوانێت پێوانەی کاروباری تەنهاییو دواڕۆژی مەردوم و ڕاستیەکانی پێغەمبەرایەتی و ڕاستی سیفاتی خواوەندی و هەچ شتێکی تر کە پێوەی پەیوەستە، بکات.. کە ئەمەش داواکردنێکی مەحالە، بە نموونەی ئەو مرۆڤە وایە کە ئەیەوێت بەو تەرازوەی کە خشڵی پێ ئەکێشن، چیایەکی پێ بکێشێ، کە ئەمەش مەحالە و ئەوە ناگەیەنێت کە ئەم تەرازوە بڕیارەکانی هەڵەیە و عەقڵ لە ئاستیدا دەستەوەستان ئەبێت و لە مەودای خۆی تێپەڕ نابێت.

تا.. زانا بێت بە خوداو سیفاتەکانی و سیفاتی هەموو گەردیلەکانی ئەم گەردونە.

بەم چەشنە ئیبن خەلدون لەگەڵ غەزالیو زۆربەی فەیلەسوفە ژیرە کۆن و نوێیەکاندا یەك دەبن.

بۆت بەدەردەکەوێت کە ئەمانە لە تواناو نەتواناکانی عەقڵ تێنەپەڕیوون.

بەڵام بیروراکانی سەبارەت بە بوون پەنا ئەباتە بەڵگەیەکی بەناوبانگ کە (بەڵگەی لێکەوتەیە) (دلیل الحادث) و ئەڵێت: (هەموو لێکەوتەکانی جیهان خودیی، بن.. یان کرداری، پێویستیان بە هۆکارێکی پێش خۆیان هەیە.

هەموو یەکێك لەم هۆکارانە لێکەوتەن، کە پێویستیان بە هۆکارێ ترە. و تا ئێستاش ئەم هۆکارانە لە گەشەکردندان هەتا بە هۆکاری هۆکارەکان و دروستکەری بوونەکان کۆتایی دێت کە خودای پاك و بێگەردو تەنهایە).

نێوانی دوو سروش

حەیرانی کوڕی ئەزعەف ئەڵێت: بۆ ئێوارەی ڕۆژی دوایی مجێورە پیرەکەی مزگەوت نامیلکەیەکی بچووکی پێدام و پێی وتم: ئەباسیم نامیلکەیە بدە بە شێخ کە دوو ڕۆژە بەدوایدا وێڵە. نامیلکەکەم لێوەرگرتوو چوومە خزمەت شێخ، هەر بە بینینی نامیاکەکە بە دەستمەوە خۆشحاڵ بەدەرکەوت.

شێخ: ئۆخەی، دیتیانەوە.. بۆم! هەرچەندە تاوانی ئەوانیشی تیادا نییە، ئەی حەیران باوەڕدەکەیت (دە) ساڵ لەمەوبەر ئەم کورتکراوە فەلسەفەییەم دانا و لە پاش ئەوەی بە ڕەزامەندی من بڵاوکرایەوە، تەنها یەك دانەم بۆ مایەوە کە تا ئێستا نەمدەزانی لە کوێیە؟

حەیران: هۆی گرنگیی ئەم کورتکراوەیە چیە کەوا شێخی گەورەم بە دوایدا وێڵ بوو؟

شێخ: هیچ گرنگیەکی تیادا نییە. تەنها ئەمەوێت داستانی (حي بن يقظان)ت بۆ باسبکەم کە لەم نامیاکەیەدا کورتکراوەتەوە، بە چاکم زانی لە خۆمی بەدووربخەمەوە ماندوویی کورتکردنەوەی جارێکی تر بۆ تۆ.

حەیران: لە شێخی گەورەم تێگەیشتم کە داستانەکەی (ئیبن طوفەیل) خەیاڵییە، ئایا ئەشێت فەلسەفە کە تۆژینەوەیە لە دوی ڕاستی لەدووتۆی داستانێکدا بێت کە لە ئەفسانە پێکهاتبێت.

شێخ: داستانەکە ئەندێشەی تیادا نیە تەنها ناوی پاڵەوانی داستانەکە و شانۆگاکەی ئەفسانەیە.

ئەی حەیران، گەرهاتوو وشەی (حـــي بن يقظان) مان گۆڕی بۆ وشەی (عەقڵ) و دوورگە دوورەکەشمان بەو زەوییە دانا کە تیایدا ئەژین ئەوکاتە داستانەکە مێژوویەکی ڕاست لەخۆئەگرێت و هیچ شوێنەوارێکی ئەندێشاوی تیادا نامێنێت مەگەر عەقڵ کە پاڵەوانەکەیەتی واز لە ڕۆڵی خۆی بهێنێ.

حەیران: چۆن ئەمە ئەبێت؟

شێخ: بیروڕاکانی ئیبن طـوفەیل لە زانین و بوون و باوەڕ بەخودا و، ڕەوشتی بەرز ئاشکرایە لە ناوەڕۆکی داستانەکەیدا گەر پەیڕەوی ڕێنەکانی (ئیبن سینای) نەکردایە لە (قۆناغەکانی دەرچوون) (مراتب الصدور) ئەوکاتە داستانێکی ڕاستەقینەی فەلسەفەیی دەبوو بەڵکو داستانی عەقڵ دەبوو، کە چۆن پلە بە پلە لە ڕێبازی زانین گەشە ئەکات بۆ قۆناغەکانی فەلسەفەو ناسینی خوداو، ڕاستیو چاکەو جوانی.. هتد).

پێش ئەوەی کورتکراوەکەت بۆ بخوێنمەوە.

ئەمەوێت تیشك بخەمە سەر گرنگترین بیروڕاکانی کە خوازیاربوو دایڕێژێت لە داستانەکەیدا تا.. لە مەبەست و بیرۆکە ڕاستەقینەکانی (ئیبن طوفەیل) ویستوویەتی لە داستانەکەیدا ئەم ڕاستیانە بەدەربخات.

أ-ئەو پلانەی کە عەقڵ لە پلیکانەی زانستدا : (سُلّم المعرفة) : پێیدا سەردەکەوێت لە (هەستەکەمی‌یەکانەوە) دەست پێدەکات بۆ (بیروباوەڕە گشتی‌یەکان) (الأفكار الكلية).

ب-لە توانای عەقلی مرۆڤدایە دەرکی بوونی خودا بکات بەبێ فێربوون و ڕێنمایی کردنی کەسێ، بەڵکو بەنیشانەکانی خودا لە ناو دروستکراوەکانیدا و، هێنانەوەی چەندەها بەڵگەی ڕاستەقینە لەسەر ئەمە.

جـ-ئەم عەقڵە کاتێك ئەیەوێت ئەندێشەی ئەزەلی و نەبوون و بێ کۆتاییو چەرخ (الزمن) و کۆنێتی (القدم) و لێکەوتنەوە (الحدث).. هتد بکات، دووچاری کولبون و نەتوانایی ئەبێتەوە لە ڕێبازی بەڵگەکاندا.

د-گەر عەقڵ پەسەندی کرد کەوا گەردون کۆنە یا.. لێکەوتەیە ئەوا هەردوو بیروباوەڕەکە بۆ یەك شت سەرئەکێشن کە ئەویش بوونی خودایە.

ە-عەقلی مرۆڤ لە توانایدایە دەرکی بنەماکانی سەرچاوە ڕەسەنەکانی ڕەوشتە پەیڕەوکراوە کۆمەڵایەتیەکان بکات و خۆشی پێ برازێنێتەوە.

ئارەزووەکانی جەستە مل کەچ بکات بۆ فەرمانەکانی عەقڵ بەبێ پشتگوێخستنی مافەکانی و زیادەڕەوی کردن تیایدا.

و-یاساکانی ئیسلام و دەرك کراوەکانی عەقلی ساخ سەبارەت بە چاکەو ڕاستیو جوانی لە یەك خاڵدا بەبێ جیاوازی یەك دەگرن.

ز-دانایی‌و ژیری بەرزی یاسای ئیسلام لە وەدایە کە وتوێژ لەگەڵ خەڵکدا دەکات بە گوێرەی عەقڵیان بەبێ سەرهەڵماڵینی ڕاستی‌و نهێنی‌یەکانی و هەموو چاکەیەکی مرۆڤ لەوەدایە کە پەیڕەوی سنورەکانی ئیسلام بکەن بێ‌چوونە ناو قوڵاییەکانی.

حەیران: ئای.. چەند پەرۆشم بۆ زانینی ئەم داستانە سەرسوڕێنەرە.

شێخ: فەرموو کورتکراوەی داستانە کە گوێبیست بە. (ئیبن طوفەیل) ئەندێشەی منداڵێکی شیرەخۆرە ئەکات کە ناوی ناوە (حي بن يقظان)، فڕێ دراوەتە دورگەیەکی چۆڵ و دوور لە خەڵك. ئاسکێکی بەچکە مردووی جەرگ سووتاو، سۆزی بۆی بزواو، شیری دایەو بەخێوی کرد تا بووە لاوێك و دەنگی ئاژەڵەکان فێربوو.

بینی ئاژەڵەکان پۆشتەو خاوەن هێزن و، خۆشی ڕووت و بێ چەك. ئەویش لە گەڵای درەخت جل و بەرگی بەدەست هێنا و لە داریش چەك.

بەڵام ئاسکەکە مرد، بە نەمان و خامۆشی ئاسکەکە (حي بن يقظان) زویرو دڵتەنگ بوو، خوازیاری زانینی هۆی مردنەکەی بوو، لە ڕواڵەتی لاشەی ئاسکەکەدا هیچ گۆڕانێکی نەبینی، وا بۆی بە دەرکەوت کە هۆکەی لە ئەندامێکیدایە کە بە چاو نایبینێت.

سنگی ئاسکەکەی بە بەردی تیژو پارچە قامیشی وشك هەڵدڕی تا گەیشتە سەر دڵی، لە ڕواڵەتی دڵەکەدا دووبارە هیچ دەردێکی بەدی نەکرد، کە دڵەکەی لەت کرد بینی سکۆڵەی چەپی بۆشە، وتی: کەواتە بە ڕۆیشتنی ئەو شتەی لەم جێگایەدا بووو ڕۆیشتووە، ئاسکەکە ژیانی لە دەست داوە.

بیری کردەوە لەو شتە، دەرکی کرد کەئەم ئاسکە لە ڕاستیدا ئەو شتەیە کە ڕۆیشتووە، دڵنیابوو لەوەی کە لاشەکەی تەنها ئامێرێکە و کاتێ جەستەی ئاسکەکە بۆگەنی کردووە گومانی لە بۆچوونەکەی خۆیدا نەما ئەوسا قەلەڕەشێکی چاوپێکەوت قەلەڕەشێکی تری مردوو ئەنێژێت، ئەویش بە هەمان شێوەی قەلەڕەشەکە، ئاسکەکەی ناشت.

لە پاشدا ئاگری دۆزیەوە و بەکاری هێناو تاقیکردەوە بەوەی کەوا ئەو ئاژەڵانەی کە لە دەریاوە دەرئەچوون دەیخستنە ناو ئاگرەکە بەمەش تام و چێژێکی خۆشی بەرجەستە دەکرد، باوەڕی بە ئاگر هێناو بە شتێکی سەرسوڕهێنەرو بەرز هاتە بەرچاوی.

وا بە خەیاڵیدا هات ئەو شتەی کە لە دڵی ئاسکەکەدا بووە و نەماوە لەوانەیە ناوەڕۆکی ئاگر بوو بێت، بۆ ئەم مەبەستەی دەستیکرد بە توێکاری ئاژەڵەکان زۆر لە فەرمان و کاری ئەندامەکانی ئاژەڵەکان فێربوو بە چاکی زانی ماڵێك بۆ خۆی دروست بکات و تیایا بژیی و چەکیش دروست بکات بۆ بەرگری کردن لە خۆی و ڕاوکردنی ئاژەڵ.

لە تەمەنی (٢١) ساڵیدا بوو بیری ئەکردەوە لە گەردون و ئەوانەی کە تیایەتی لە ئاژەڵ و ڕووەك و کانزاکان، زۆر سیفات و کرداری جیاجیای بینی، کە لە هەندێ سیفاتدا یەك دەگرنەوە و لە هەندێکی تردا جیاواز دەبوون، بەمەش بیرۆکەی (زۆری) (الكثرة) لای دروست بوو.

پاشان سەرنجی ڕووەك و ئاژەڵیدا، تاکو بزانێت ڕووەکانی لە یەکچوون و پێچەوانەچی‌یە لە نێوانیاندا، بەمەش بیرۆکەی (جۆر) (النوع)و بیرۆکەی (ڕەگەز) (الجنس) لاپەیدا بوو، بینی ئاژەڵ و ڕووەك دوو ڕەگەزن لە هەندێ فەرماندا یەکدەبن وەك خۆراك، باوەڕی هێنا کە یەك شتن، پاشان سەرنجی هەردووکیانی دا لەگەڵ بێ گیانەکاندا، بینی کە هەرسێکیان لە یەك شتدا لە یەکدەچن کە ئەویش (جەستەیە) بەڵام لە هەندێ تایبەتی تردا جیاوازن، دووبارە باوەڕی هێنا کە هەرسێکیان یەك شتن گەرچی زۆری کردوونی بە گشت.

پاشان بە گشتی لە هەموویان بیری کردەوە و بینی لە ڕووی (جەستەوە) بە گشتی یەکدەگرنەوە و لە (وێنەدا) (الصورة) جیاوازن، بۆی بەدەرکەوت کە ڕوحی زیندەوەر شتێکی جیاوازە لە (جەستەکەی)، هەر ئەو ڕوحەشە کە شیاوە بۆ کردەوەی سەرسوڕهێنەر و، زانینی جۆرەکانی دەرك کردن، بەمەش کارەکانی (ڕوحی) لا گرنگ و گەورە بوو و، بۆی بەدەرکەوت کە زۆر گرنگ و بەرزترە لە جەستەی لەناوچوو.

دەستیکرد بە بیرکردنەوە لە سەرچاوەی شتەکان وا باوەڕی هێنا کە بنەڕەتەکەی، ساکارەکانی ئاو، خاك، هەواو ئاگرە، خوازیار بوو وەسفێکی گشتی بۆ هەموو جەستەکان بدۆزێتەوە، تەنها مانای (کشاندنی) (امستدادي) دیتەوە، بەڵام لە پشت ئەم (کشاندنەوە) مانایەکی تر هەیە کە ئەویش وێنەو فۆرمی شتەکانە، کە هەمیشە لە گۆڕاندا. بەمەش بیرۆکەی (ماددەو وێنە)ی لاپەیدا بوو کە توانی سەرپەرشتیاری سنورەکانی (جیهانی عەقڵ) بکات. دووبارە گەڕایەوە بۆ جەستە ساکارەکان؛ بینی

شێوازەکانی ئەگۆڕێت، وەك ئاو کە دەبێتە هەڵم و پاشان ئەگەڕێتەوە بۆ ئاو. (دەرکی کرد کە جیاوازی شێواز ئەوە ناگەیەنێت کە لە جیاوازی شتی سەرچاوەکەیەوە بێت) و بۆی بەدەرکەوت کە هەموو لێکەوتەیەك (حـــادث) پێویستی بە پەیداکەرێك (محدث) هەیە، لەمەوە بۆی بەدەرکەوت ئەو کارانەی کە ئەدرێتە پاڵ شتەکان لە ڕاستیدا لە شتەکانەوە نین، بەڵکو بکەرێك هەیە، ئەو کارانە بە هۆی ئەو شتانەوە ئەنجام دەدا، ئارەزوویەکی لا دروست بوو بۆ زانینی ئەم بکەرە لە بەشە هەستپێکراوەکاندا گەڕا، بەڵام هیچ شتێکی نەدیتەوە کە ڕووت بێ لە (لێکەوتە)و بێ پێویست بن لە بکەر، بەمەش وازی لە هەمووی هێناو ڕوویکردە هەسارەکان بیری لێکردنەوە و، وتی: ئایا ئەمانە بەبێ کۆتایی درێژبوونەتەوە؟ عەقڵی کەوتە گومان و سەرسامیەوە و، بە بیرکردنەوەی قوڵی باوەڕی هێنا کە ئەمانە چونکە جەستەیەکی بێ کۆتایین پوچەڵ و بێماناو نەگونجاون و، بیری لە گەردون بە گشتی کردەوە، ئایا ئەمە شتێکی لێکەوتەیە، پاش ئەوەی کە نەبوو بووە و هاتۆتە بوونەوە یا.. بوون بوە و نەبوونی پێش نەکەوتووە، گومانی بۆ پەیدابوو و، هیچ بیروڕایەکانی پەسەند نەئەکرد، ڕوانی گەر باوەڕبێنێ بە بیرۆکەی (کۆنێتی) گەلێك کۆسپ بەرەنگاری دەبێت، وەك مەحاڵی بوون بە بێ کۆتایی، وەك ئەم بوونە بێبەش نیيە لە لێکەوتەکان، دووبارە ئەویش لێکەوتەیە، و گەر باوەڕ بە بیرۆکەی (لێکەوتە) (الحدوث) بهێنێت چەند کۆسپێ جیاواز دووچاری ئەبێتەوە، سەیری کرد مانای ئەوەی کە بڵێین گەردوون لێکەوتەیە فەهم ناکرێ مەگەر بەو مانایە بێ کە چەرخ لێی پێشکەوتووە، بەڵام چەرخیش خۆی بەشێکە لە گەردون و لێی جیانابێتەوە، ئەمە ئەوە ناگەیەنێت کە گەردون دواکەوتووتربێت لە چەرخ، کێشەیەکی تریشی بۆ دروست بوە: دەیگوت: بۆ ئێستا لێکەوتەکە لە لایەن پەیداکەرەکەوە پەیدابووە و، لە پێشتر دروست نەکردووە، ئایا دروستکەر تووشی شتێکی تازەی کوتوپڕ بووە.. گۆڕانێك لە ناخیدا ڕووی داوە؟ دیارە ئەم دوو بۆچوونە سەبارەت بە پەیداکەر، هەردووکیان پووچەڵن.

بە بەردەوامی کێشەکان بەرەنگاری دەبوونەوە، سەرەنجام داماو و سەرسام دەبوو و بیری لەوە کردەوە چی ڕوودەدا، لە هەریەکێ لەم دوو بیروباوەڕە، لەوانەیە هەردوو بیروباوەڕەکە سەر بۆ یەك شت بکێشن، باوەڕی هێنا گەر بڵێین بیرۆکەی لێکەوتەی گەردون هاتنی بۆ بوون پاش نەبوونی ئەمە ڕاستە، ئەوە بە ناچاری سەردەکێشێت بۆ ئەم ئەنجامە:

یەکەم: ناگونجێت لە خۆیەوە پەیدابووبێت، کەواتە: پەیداکەرێ پەیدای کردووە، دووەم: دەبێ ئەو پەیداکەرە جەستە نەبێ، چونکە گەر جەستە بوایە پێویست بە پەیداکەر دەبوو و، گەر پەیداکەری دووەم جەستە بوایە پێویستی بە پەیداکەرێکی سێهەم دەبوو و، سێهەم بۆ چوارەم و چوارەم بۆ پێنجەم.. لەمەوە زنجیرەی بێ کۆتایی دەکەوێتەوە کە ئەمەش پووچەڵە.

گەر باوەڕی هێنا بە کۆنێتی گەردوون، سەردەکێشێ بۆ ئەمە: پێویستە جوولەکەیشی کۆن بێ وەك خۆی و، هەموو جوولەیەکیش دەبێ جوولێنەرێکی هەبێ، ئەمەیش بڕیارێکی ناچاری‌یە، کە جوولە بەبێ بزوێنەر نابێ، دەی جوولێنەریش لەم دوو حاڵە خاڵی بەدەر نییە؛ یا هێزێکی پەخشە لەناو جەستەیەکا، وەك تەزوو تیادا بڵاودەبێتەوە، یا شتێکی ترە جگە لەمە، دیارە هەموو هێزێکیش کە لەناو جەستەدا بێ، بە قەد بەشەکانی ئەو جەستەیە، ئەویش بەش بەش، سەرەنجام هێزەکەیش وەك جەستەکە هەتا دێ بچووك دەبێتەوە و بەرە بەرە بێ‌هێز دەبێ، وەکی تریش بە ناچاری هەموو دەزانرێ کە هەرچی جەستەبێ کۆتایی دێ، کەواتە هێزەکەی ناویشی وەك خۆی کۆتایی دێ، سەرەنجامی ئەمەیش ئەوەیە کە ئەم بۆچوونە هەڵەیە، کەواتە دەبێ بزوێنەر دووربێ لە ماددەو لە نیشانەکانی جەستەکان. ئاوا بەم شێوەیە (حي بن يقظان) کۆتایی بە لێکۆڵینەوەکەی هێنا، سەبارەت بە کۆنێتی گەردوون و پەیدابوونی و، هیچ لایەکیان بۆ ساخ نەبۆوە، ئیتر لەوەدوا ئەو گومانەی کە هەیبوو لەم بارەیەوە، لە پاش ئەم هەوڵ و کۆششە زیانی نەبوو بۆی.

باوەڕی هێنا کە عەقڵ بە پێویستی ئەزانێ کە ئەم بکەرە گەورەیە هەموو سیفاتێکی بەرزو تەواوی لەخۆگرتبێت، لە زانست و تواناو ویست و هەڵبژاردن و بەزەیی و کتر بەجی‌ی.. هتد.

کاتی ناسینی ئەم پەیداکەرە گەورەیە خوازیار بوو بزانێت چۆن دەرکی پێکردوە؟ لە هەستەوەرەکاندا هیچ ڕێگایەکی نەدیەوە بۆ دەرك کردنی، چونکە ئەوان تەنها جەستە دەرك ئەکەن، کە پەیدا کەریش ڕووتە لە سیفاتی جەستە بۆی بەدەرکەوت خودی خۆی کە دەرکی ئەم پەیداکەرەی کردووە ڕووتە لە جەستە بۆی ڕوون بۆوە، خودی ڕووت لە جەستە دووچاری نەمان نابێتەوە و نەمر دەبێت لە ژیانێکی بەردەوامدا، یا.. بە خۆشی یان بە ئازارو ئەشکەنجەوە بە گوێرەی ئەو بەختەی کە هاتۆتە ڕێگای لە ژیانی دونیایدا بە چاودێری و ئاگایی پەیداکەری گەورە.

ئەم بیرۆکەیە وای لێکرد کە ڕێبازێکی تایبەتی بگرێتە بەر بۆ ڕێکخستنی ژیانی و تەرخانکردنی خۆی بۆ بیرکردنەوە لەم دروستکەرە، کاتێك سەرنجی خودی خۆیدا، شتێکی تیادا بینی کە لە هەموو ئاژەڵێکدا هەیە ئەویش بەشێکی بەدیتی کە لاشەیەکی تاریکی چڕە و داوای هەستەوەری لێدەکات، بۆی بەدەرکەوت ئەم لاشەیە بێهوودە بۆی دروست نەکراوە، پێویستە لە سەری کاروباری ڕێك بخات و ئەمەش بەکارێك ئەبێت کە لە کاری ئاژەڵەکانی تر. و لە ڕوویەکی ترەوە بینی لە ئەستێرەکان ئەچێت بەوەی کە خاوەنی جەستە و گەردیلەن کە بە هۆیانەوە (بوون) (الموجود) و (پێویستە بوون) (واجب الوجود) دەناسرێت و، لە ڕووی سێهەمەوە بینی بە بەشە شکۆدارەکانی کە بە هۆیەوە (پێویستە بوون) زانی لێکچوونێك هەیە لەگەڵ لاشەکەیدا، لە ناخیدا چەسپا کە هەریەکەی لە ڕوویەکەوە لەم سێ شتە دەچێ، لە ئاژەڵ ئەچێت لە کردارێکدا کە سەلامەتی لاشەکەیی و مانەوەی بە گوێرەی پێویست پێببەخشێت و خۆراك لە ڕووەك وەرئەگرێت و گەر دەستگیری نەبوو پەنا ئەباتە خواردنی ئاژەڵ بە مەرجێك پارێزگاری تۆوی ڕووەك بکات و لە ئاژەڵیش جۆرێك هەڵئەبژێرێت کە بوونی زۆر بێت بنەبڕی نەکات.

لە هەسارە ئەچێت بەوەی کە بێگەردو پاك و ڕووناکە و جووڵەی بازنەیی هەیە و، ڕووناکیو گەرمی دەبەخشێتە خوار خۆی.

لەبەر ئەوەی کە لە (پێویستە بوون) دەچێت و بە دانایی ئەو پەیداکەرە هەڵسوکەوت ئەکات و بەبێ ویستی ئەو ناجولێنەوە.

(حـــي بن يقظان) پێویستی کرد لە سەرخۆی گەر هەر دەردو زەرەرێکی لە ئاژەڵ و ڕووەکدا بینی لە توانایدا بوو لایببات و، چ کاتێك ڕووەکێکی بینی کە ڕێگرێك خۆری لێ بەدوور کردبێت یاخود ڕووەکێکی تری پیاهەڵواسراوە و ئازاری ئەدا، یا بە هۆی تونێتیەوە سیس بوو بێت، بە گشتی هەموویانی چاك ئەکرد.

کاتێك چاوی بکەوتایە بە ئاژەڵێك، دڕندەیەك ئازاری ئەدا، یا.. پەلاماردەرێك پەلاماری ئەدا، یاخود دڕکێك پێوەی نووساوە و، یا دووچاری برسێتیو تونێتی بۆتەوە، نەمانی هەموو ئەم شتانەی بە گشتی لە ئەستۆی خۆی دەگرت، خۆراك و ئاوی ئەدانێ گەر بینی ئاوەڕۆیەك کۆسپێك ڕێڕەوەکەی گرتبێت لە ئاودانی ڕووەك و ئاژەڵ، لای ئەبرد.

نـە یەکچوونی لەگـەڵ ئەستێرەکاندا لـە ڕووی بێگەردو پـاکی لاشـەو پۆشـاکی و، خودی خۆی کە جۆرە هـاوجوڵاندن و خولانـەوەی وەك ئـەوی هەیـە، لـە دوورگەکەدا ئەسوڕایەوە و دەگەڕا لە کەنارەکانیدا یاخود لە ماڵەکەیدا دەخولایەوە بە شێوەی ڕۆشتن و ڕاکردن.

بـەردەوام بـوو لـە یەکچـوونەکانیدا وە بیرکـردنەوە لـە (بـوون) و (پێویستـی بـوون)، هـەوڵی ئـەدا بەدووربێـت لـە جـیهانی هەستەکان و بـە قوڵـی بیربکاتـەوە بـە یارمـەتی پشتگوێخستنی هەستەکان و خولاندنـەوە بـە چواردەوری خۆیـدا، تـا.. بێ‌ئاگـا بێـت لە هستەکانی و ڕزگـاری بێـت لە پێچ و پەناکانیەوە بە دیتنی هەبووی پێویستە بوون شادمان بێـت. بەڵام لـە یەکچـوون لەگـەڵ خودادا، (حي بن يقظان) لای وایە ناگونجێت لەگەڵ سیفاتە پەسەندەکانیدا (صفات الايجاب) تەنها لە (سیفاتی زانستدا) نەبێت، ئەویش ئەوەیە کـە بیناسـێت و هـاوەڵی بـۆ پـەیدا نـەکات، بـەڵام لـە (سـیفاتە دژوارەکانـیدا) (صـفات السلبية)، ئەو سیفاتانەی کە بێگەردو دوورە لە جەستەیی.

(حــــي بــــن يقظـــــان) هەوڵـیدا ڕووت بێـت لـە جەستەیی‌یەکەی و دابڕراو بێت بۆ بیرکردنەوە لـە خودا، ڕۆژانی لە بێ‌ئاگایو داواکردنی نەمانی خودی خۆی و پەرۆشی بۆ گەیشتن بە ڕاستیەکان دەبردەسەر.

بـەم جۆەر مایەوە، تا.. مەبەستەکەی بەرجەستەکردو خودی خۆی لە یادکرد لە نێوان کۆمەڵێك خودی تردا.

هـیچ نەمایـەوە تـەنها خـودای تـەنهاو ڕاسـت و ئـەزەلی نەبێـت چـێژو خۆشـیەکی بـە دەسـەت هێـنا، نە هیچ چاوێك بینیویەتیو نە هیچ گوێیەك بیستوویەتی و نە بە خەیاڵی هیچ کەسێکدا هـاتووە، (حـــي بـــن يقظـــان) ئەڵێـت ئـەم حاڵەتـە نـە وەسـف دەکرێـت و نە دەردەبڕرێـت و، هـەر کەسێك خوازیاری ئەو ئامانجە بێت وەکو ئەو کەسە وایە کە چێژی ڕەنگەکان بکات و داوای ترش و شیرینی ڕەنگی ڕەش بکات.

شێخ: ئـەی.. حەیران، ئـیبن طــوفەیـــل بە زمان حاڵی (حي بن يقظان) وەسفێکی ئەندێشەی سەرسوڕهێنەری ئەو گەردونە بەرزەو فەلەکەکانی تر کە بینیوویەتی دەکات بە وتەکانی خۆی دان بـەوەدا ئەنێـت، کە ناتوانێت لێیان تێبگات و ئەڵێت: ماوەی دەربڕین نەماوە هیچ وشە و ڕستەیەك نی‌یە وەسفی ڕاستیەکان بکات.

پاشان ئیبن طـوفەیـل لـە داستانەکەیدا دەچێتە سەر وەسفی دورگەیەکی نزیك بە دورگەکەی (حـي بـن يقظـان)، کە میللەتێکی تیائەژیا هەڵگری ئاینی هەندێ لە پێغەمبەرانی مەبەستی (میللەتی محەمەدە).

دوو لاو لـە کۆمەڵی موسـڵمانەکان، کـە یەکێکیان ناوی (ئەبسال) بوو، ئەوی تریان ناوی (سـەلمان) بـوو، رێبازی شـارەزاییان لـە ئاینە تازەکە گرتەبەر، هەوڵیان ئەدا دەرکی مەبەستی شـارراوەی ئـەو شـەریعەتە لـە سیفاتی خـودا و فریشتەکان و هەواڵی دوارۆژی دیاریکـراو بزانن، (ئەبسال) زیاتر دەچووە ناخی باسەکان و شیکردنەوە و لێکدانەوەیان، بـەڵام (سـەلمان) زیاتـر پەیوەسـت بـوو بـە ڕواڵەتەکانەوە و، بـە دوور بـوو لە شیکردنەوە و لێکدانەوەکان.

(ئەبسـال) رێگـای دابڕانی لـە خـەڵك و تەنیایی گرتەبەر پەیڕەوی وتەکانی شەریعەتی کرد لە ئارامگریی (تەنیایدا) بەڵام سەلمان بە پێچەوانەی ئەوەوە، تێکەڵاوی خەڵکی دەبوو و پەیڕەوی وتـەکانی شـەریعەتی دەکـرد لـە سۆزو خۆشەویستی کۆمەڵ، ئەم پێچەوانەییە هۆکارێك بوو بۆ جوداییان.

(ئەبسـال) ڕووی کـردە دورگەکـەی (حـي بـن يقظـان) بـۆ دابڕان لـە خەڵك و خوداپەرستی.

(حـي بن يقظان) چاوی پێکەوت، کاتێك گوێبیستی خوێندنەوەکەی بوو و، نوێژ و زیکـرو پاڕانەوەکانی دەبینـی دەرکـی کـرد کـە یەکێکە لـە زانایان، لەگـەڵ ئـەوەی کـە تێنەئەگەیشت لە وتەکانی.

(ئەبسال) ناوی هەموو شتێکی بە (حي بن يقظان) ناساند، تا.. فێری قسەکردن بوو.

پاشـان (حـي بن يقظان) بەسـەرهاتی ژیـانی بۆ هاوڕێ تازەکەی باسکرد و، چۆن بە هۆی بیرکردنەوەوە گەشەی کردووە و لە ئاکامدا گەیشتۆتە ناسینی خودا.

کاتێك (ئەبسـال) گوێبیستی وەسفەکانی (حي بن يقظان) بوو سەبارەت بە خودای ڕاسـت، بۆی بەدەرکـەوت کـە هەموو ئەو شتانەی بە هۆی شەریعەتەوە فێری بووە هەمان شتە کـە (حـي بن يقظان) بـە هـۆی عەقلیەوە دەرکی پێکردوە، لێرەدا (عەقلی و نەقلی) (معقـول و مـنقول) یـەك دەگـرنەوە، بەمـەش نـزیك بـۆوە لـە ڕێچـکەکانی لـێکدانەوە و شیکردنەوە، کاتـێك (ئەبسـال) زانیاریيەکانی شـەریعەتی بـۆ (حي بن يقظان) باسـکرد.

(حـــي بن يقظان) هیچ جیاوازییەکی ڕەچاو نەکرد لەگەڵ ئەو زانیاریانەی کە بە خودی خۆی ناسینی، ئینجا حەی بۆ دەرکەوت، ئەو کەسەی کە ئەم شەریعەتەی هێناوە و بەم شێوە جوانە ڕوونی کردۆتەوە، لە باسەکەیدا هەق بێژەو لە فەرمایشتەکانیدا ڕاست گۆیەو، کەواتە پێغەمبەرو فروستادەی پەروەردگاری خۆیەتی، ئیتر ئەویش باوەڕی پێ هێناو بوو بە یەکێ لە پەیڕەوانی پەیامەکەی.

پاشان فێری پەیامی ئەم پێغەمبەرە بوو لە فەرمانەکانی (کردن و نەکردن) (امر و نهي) و پەیڕەویی هەمووی کرد بە گشتی تەنها دوو فەرمانیان نەبێت کە ڕووەکانی (دانایی) تیادا بەدی نەئەکرد:

یەکەمیان: بۆچی ئەم پێغەمبەرە لە وەسفی جیهانی خواوەندیدا پەنا دەباتە بەر پەندو نموونەیی بۆ خەڵك و، دوورە لە ڕوو هەڵماڵینی نهێنیەکان کە ئەبێتە هۆی ئەوەی کە جەستە بۆ خودا دابنێین و باوەڕ بە هەندێ شت بهێنین کە خودا بێگەردو پاکە لێی؟؟

دووەمیان: بۆچی ئەم پێغەمبەرە پەیوەستە بەم دەقانەوە؟ و کۆکردنەوەی سامانی حەڵاڵ کردوە و دەستکەوتەکانی فراوان کردووە بۆ پووچەڵی و گەندەڵی و بەدوورن لە ڕاستیەکان؟

(حـــي بـــن يقظان) لەگەڵ خۆیدا دوواو بڕیاری دا، پەیوەندی بکات بە خەڵکەوە و گفتوگۆیان لەگەڵدا بکات و ئەو ڕاستیانەی کە لای ئاشکرابووە بۆیان باسبکات، لەسەر ئەمە لەگەڵ (ئەبسالی) هاوڕێیدا ڕێکەوت، خودا بۆی ڕێکخستن ڕۆیشتنی کەشتیەك بەلای دورگەکەدا، گەیاندنیە دورگەکەی (ئەبسال).

(ئەبسال) بە هاوڕێکانی کۆبۆوە و (حـــي بـــن يقظان) و جێو شوێنی پێناسانن، بەڕێزلێنان و گەورەیی‌یەوە بەرەو پیری چوون.

(حي بن يقظان) دەستیکرد بە فێرکردنیان و ڕوونکردنەوەی نهێنی داناییەکان بۆیان، تەنها هەندێکی کەمیان لە هۆگری ڕواڵەت دەرچوون، تا وایان لێدەهات دڵتەنگ دەبوون بە وتەکانی (حي بن يقظان).

(حـــي بـــن يقظـــان) نائومێد بوو لە دڵسۆزیان و ئەی‌وت، ئەمانە هەڵبژێرراوی میللەتەکەن، ئەبێت تێکڕای میللەت چۆن بن کە هەموو سەرقاڵی سامانی دونیان و نوقمن لە نەزانیدا؟

(بۆی ئاشکرابوو کە لە ڕێگای ڕوو هەڵماڵینی نهێنی‌یەکان سوودمەند نابن و، مەحاڵە داواکردنی کارێك کە لە سەروی توانایانەوە بێت. و بۆی بەدەرکەوت هەموو دانایی و ڕێنمایی (هدایـــة) و سەرکەوتوی لە پەیامی پێغەمبەران و هاتووەکانی ناو شەریعەتدان. و هەموو کارێك پیاوی خۆی هەیە، چونکە هەرکەسێ لە ئەزەلدا بۆ چی دروست کراوە، ڕێگەی ئەوەی بۆ ئاسان دەکرێ ڕووی کردە (سەلمان) و هاوەڵەکانی کە هەڵگری بیرۆکەی ڕواڵەتن (الظاهر)، داوای لێبوردنی لێکردن سەبارەت بەو وتانەی کە وتبووی و، پێی ڕاگەیاندن کە گەڕاوەتەوە سەر ڕێبازی ئەوان.

(ئامۆژگاری کردن کە لە سنوری شەرع دەرنەچن و باوەڕ بەو ئایەتە (مشتابهاتانە) بهێنن و دووربکەونەوە لە قووڵبوونەوەی ئەو شتانەی کە مەبەست نی‌یەو، خۆیان بپارێزن لە (دروستکراوە ئارەزووەکان) (بدع) و، پەیوەستی بوون بە پیاوچاکانی پێشوو (السلف الصالح)، هیچ ڕزگاریی‌یەك نی‌یە، تەنها لەم ڕێبازەدا نەبێت و گەر بەرز بڕوانن ئەو شتانەی کە لە بینایی چاوەوە دوورە، تێکدەچێت لایان کاروباری ئاینیان دووچاری نوشستی و زەرەرمەندی دواڕۆژیان دەبنەوە، بەڵام گەر مانەوە لەسەر پەیڕەویی‌یەکەی خۆیان بەرامبەر ئاینەکەیان ئەوا سەرکەوتوو دەبن، لە پاشدا لەگەڵ (ئەبسالی) هاوڕێیدا خواحافیزی لە خەڵکەکە کردو گەڕایەوە بۆ دورگەکەی خۆی، تیایدا مانەوە بۆ خواپەرستی، تاکو مردن.

ناگوکیہ کاتی برواداران

حەیرانی كوڕی ئەزعەف دەڵێت : ئەو ڕۆژەم وەك سەرخۆشێكی بێئاگا بردە سەر بەهۆی ئەوەی كەدوێنێ شەو گوێبیستی داستانی (حی..) بووم تا.. شەوی تاریك باڵی كێشا چەندەها جار ئەم خوێندەوەم دووبارە دەكردەوە، بیرم دەكردەوە، چۆن (ئیبن طــوفەیل) ئەو ڕاستیانەی بەدەرخستووە لەكۆنێتی و لێكەوتنەوەدا بەتایبەتی كولبون و سەرسامی عەقڵ لەئەندێشەكردنی ئەم دووانەدا نابێتە هۆی لاوازكردنی باوەڕ بەخودا، چونكە گەر عەقڵ باوەڕی بەلێكەوتنەوەی گەردون هێنا، باوەڕیش بەخودا ئەهێنێ كەدروستكەرەكەیەتی و گەر عەقڵ لاواز بوو لەئەندێشەی لێكەوتەدا ئەوكاتە گومانی ئەبێت لەكۆنێتیدا و، پێویستە كۆتایی ئەمە باوەڕهێنان بەخودا بێت كەجوولەی بەردەوامی بەخشیووە بەمادده. پاش نوێژی شێوان چوومە ژوورەكەی شێخ سەرنجی نیشانەكانی شادمانیم بەدی كرد لەسەرد مم و چاوی شێخ بەزەردەخەنەیەكەوە وتی :

ئەی حەیران.. ئێستا، كازیوەی بەیان بەدەركەوت.

حەیران : چ كازیوەیەك، شێخی گەورەم؟

شێخ : كازیوەی باوەڕت بەوەی كە (فەلسەفەو ئاین) پێچەوانەی یەك نین لەلای خاوەن عەقڵی ساغ، هەر لەبەر ئەمەشە ئەو هەموو شادیەت تیا بەدی ئەكەم.

حەیران : بەڵێ، ئا.. ئەمەیە ڕاستیەكان گەورەم.

شێخ : ئەمڕۆ باسی غەزالیت بۆ دەكەم كەدەمێكە چاوەڕوانیت گوێبیستی لێكۆڵینەوەكانی بیت.

حەیران : چەند تامەزرۆی باسەكانتم سەبارەت بەغەزالی

شێخ : منیش وەك تۆ تامەزۆری باسكردنی غەزالیم بۆت.

حەیران : هۆكانی ئارەزومەندی تۆچیە بۆ باسكردنی غەزالی.

شێخ : لەبەر ئەوەی غەزالی لەلاویدا، وێنەیەك بووە وەك تۆو نموونەی تۆ لەگومان و سەرسامی و هۆگربوونی بۆ فەلسەفە و ئارەزووی زۆری بۆ زانینی ڕاستیەكان. هیوادارم

دڵنیا بیت بەگوێبیستی بارودۆخی غەزالی و، بۆت بەدەردەکەوێت، ئەم گومانەی کەتۆی تیایدای دووچاری گەورەترین عەقڵی سەنگینی دڵ پڕ لە باوەڕ بۆتەوە. ئەمەیە هۆی تامەزرۆیی من، ئەی هۆکانی تامەزرۆیی تۆچییە؟

حەیران: ناوبانگی غەزالی ئاگادارم کەچۆن رۆژهەڵات و رۆژئاوای گرتۆتەوە، بەجۆرێك کە بە (حجة الاسلام) ناوبراوە. بەڵام دەبینم زۆر لەزانایانی ئیسلام رێبازەکەی پەسەند ناکەن.

شێخ: ئەوانە، زانایانی رێبازی (سەلەفین) بەڕاستی، حەز ناکەن بچنە ناو قووڵاییەکانی فەلسەفەوە بۆ هێنانەوەی بەڵگە لەسەر بوونی خوداو لێکۆڵینەوە لە سیفاتی تەواوی لەبەرئەوە خۆشحاڵ نابن بەموناقەشەگیری لەگەڵ فەیلەسوفەکاندا هەر چەندە بۆ رەتدانەوەشیان بێت نەلە غەزالی و نەلە زانایانی (کلام)، بیروڕایان چۆن دەبێت گەر زانایەکی ئاینی بەهۆی چوونە ناو قوڵاییەکانی فەلسەفەوە کتێبێکی تایبەتی بەتێروچڕی لەبابەت بیروڕای فەیلەسوفەکان و بەڵگەو گومان و بەهانەکانیان دابنێت وەك یەکێك لەخۆیان.

حەیران: ئایا شێخ رای وایە کە (سەلەفیەکان) لەسەر حەقن کە لەگەڵ فەیلەسوفەکان رۆناچن گەر هاتوو ئەم رۆچوونەش وەڵامێك بێت بۆ گومانەکانی فەیلەسوفەکان؟

شێخ: بەڵێ پێش ئەوەی ئەم بەڵایە سەربکێشێ رەوابوو، موسڵمانەکانی سەرەتای ئیسلام نەیاندەزانی موناقەشەی فەلسەفەگیری لەسەر بوونی خوداو سیفاتەکانی. پاش ئەوەی فەلسەفەی یۆنانی وەرگێڕدرا بۆ سەر زمانی عەرەبی زۆر لەزانا ئیسلامیەکان چوونە ناخیەوە و نوسراویان لە سەر نووسیوە بڵاوبۆوە لەگەڵ گومانی فەیلەسوفەکاندا، بەمە بەڵاکە سەری کێشاو پەرەی سەند لەناو گشت ئیسلامدا و، زۆر لەزانایانی ئاینی بەرامبەریان وەستان بۆ وەڵامدانەوەی گومانەکانیان لەچوونە ناو قوڵاییەکانی فەلسەفە رزگاریان نەدەبوو، بەچەشنێك بوە کارێکی پێویستی بەتایبەتی لەئەستۆی زانایانی ئاینی تابتوانن بەئاسانی بانگەوازی باوەڕهێنان بەخودا بکەن.

حەیران: بەڵام شێخی گەورەم ئەڵێت: غەزالی دانەری کتێبێکی تایبەتمەندە بەبیرۆکەی فەیلەسوفەکان هەروەك یەکێك بێت لەوان، بێئەوەی هیچ وەڵامێکیان بداتەوە.

شێخ : غەزالی چەند راستگۆیە كاتێك كە ئەڵێت : (وەڵامدانەوەی رێبازێك پێش تێگەیشتنی و چوونە ناو ناخیەوە، وەڵامێكی كوێرانەیە). هەر لەبەرئەمە بیروڕای وابوو بچێتە ناخی بیرۆكەی فەیلەسوفە خواوەندییەكانەوە، تا زانیارییەكی تەواوی هەبێت لەسەریان پێش وەڵامدانەوەیان، لەبەرئەم مەبەستەی كتێبی (مقاصد الفلاسفه) ی دانا كەتیایدا بیروڕاو گومان و بەهانەكانیان بەتێروچڕی بەدەردەخات وەك خۆی (یەكێك بێ لەوان كەخاوەن هێزێكی چەسپاوی سەقامگیری لەسەر بەردی راستی، نەك وەك یەكێكی لاوازی دوو دڵ كەترسەكەی زۆری لێدەكات هەندێ لە گومانی بەرامبەرەكەی بشارێتەوە و بەپەردەیەكی نادیارو تاریك چواردەوری بتەنێ، تا.. بەدەربخات كەئاگاداریی‌یەكی تەواوی هەیە لەوتەی فەیلەسوفەكان و چوونە ناخی گومانەكانیانەوە.

ئنجا كتێبە بەناوبانگەكەی دانا بەناوی (تهافت الفلاسفة) كە توانی وتەی ئەو فەیلەسوفە خواوەندییانە پووچەڵ بكاتەوە كەددانیان دەنا بەبوونی خودادا و بەپێچەوانەی عەقڵ و ئاینەوە دەیان وت : كۆنێتی خوداو گەردون پێكەوەیە. بەڵام رێبازی ماددییەكانی پشت گوێ خست، بەتێكڕایی ئینكاری بوونی پەیداكەری ئەم دروستكراوە دەكەن. غەزالی لەسەر رێبازی مادییەكان ئەڵێت (ئەوانەی باوەڕیان بەم رێبازە مادیی‌یە هێناوە، هەندێكی كەمن و خاوەنی عەقڵێكی نوشستی و باوەڕێكی پێچەوانەیین كەپشتگوێخراون و هیچ گرنكیەكیان پێنەدرا بوو لەلایەن رووناكبیرەكانەوە).

حەیران: گەورەم چۆن ئەمە ئەبێت و، من دەبینم رێبازی ماددیی‌یەكان لەهەموو رێبازێكی‌تر، ترسناكترن بۆ باوەڕ؟

شێخ : تۆ لەم سەردەمەدا وا دەبینیت كەترسناكترین رێبازبن، بەڵام لەسەردەمی غەزالیدا باوەڕ بەبوونی خودا زۆر لەوە گەورەتر بوو كەگومان بتوانێ بەلایدا بچێت. لەڕاستیدا ئەمانە هەندێ نیمچە گومان بوون كە خەڵك تووشی هاتبوو پاش وەرگێڕانی نووسراوەكانی فەیلەسوفە خواوەندیی‌یەكان بەتایبەتی ئەرستۆو ئەفلاتۆنی‌یە نوێی‌یەكان لەچۆنێتی دروستكردن و چەرخ و كونێتی گەردون و.. هتد. لەناو خەڵكدا سەری كێشا، غەزالی كەپیاوێكی ئاینی بوو ویستی خۆی تەرخان بكات بۆ لەناوبردنی ئەم بەڵایەو پووچەڵكردنەوەی ئەم نیمچە گومانانە.

حەیران : شێخی گەورەم لەباسكردنی ئەرستۆدا هەندێك لە وەڵامەكانی غەزالی بەدەرخست لەچۆنێتی دروستكردنی گەردووندا، هیوادارم روونكراوەیەكی كورتكراوەم گوێبیستبكات كە لەنووسراوی (تهافت الفلاسفة)دا هاتووە.

شێخ : لێکەوتنەوەی گەردون بەوەی کەدروستکراوەی خودایە و لەکتێبی (تهافت)دا باسکراوە بۆت باسدەکەم لەگەڵ وەڵامدانەوەی بۆ فەیلەسوفەکان کە لەم بەشەدا هاتووە، بەڵام وەڵامەکانی لەبەشەکانیتردا لێیان نادوێم چونکە هەمووی دەگەڕێتەوە بۆ ئەم بەشە گرنگە گەورەیە. چ کاتێك کە باوەڕی تەواو بەخودا هێنرا بەوەی کەخۆی دروستکەری ئەم گەردونەیە، ئەوکاتە موناقەشەگیری بابەتەکانیتر ئاسانە، بەڵام لەسەرەتادا باسی بیروڕاکانی دەکەم سەبارەت بەزانست، تا ببینیت، گومانی چۆن بووە سەبارەت بەهەست و عەقڵ و چۆن بە بەڵگە عەقلییە سەرەتاییە ئاشکراکان ئەم گومانانەی نەهێشتووە وەك چۆن دیکارت کەشەش سەدە پاش غەزالی هات ئەم گومانانەی نەهێشت.

غەزالی لە وەسفی گومانەکەیدا دەڵێت : تونێتیم بۆ دەرك کردنی راستیەکان بوە داب و نەریتم و هەوڵم ئەدا راستی ئەو خۆرسکییە بزانم کەمرۆڤ پێش کەوتنەوەی باوەرەکان پابەند بووە لەسەری.. تا بەهۆیەوە بگەمە زانستی تەواوی راستیەکان و هیچ گومانێك لەدڵمدا نەمێنێت. کاتێك زانیارییەکانی خۆمم تاقیکردەوە بۆم بەدەرکەوت کەهیچ زانستیەك نامگەیەنێتە پلەی باوەڕی تەواو تەنها هەستەکان و عەقڵەکان نەبێت. بەڵام بەبیر کردنەوەم لەهەستەکاندا دڵنیایم بەدەست نەهێنا. چونکە چاو هەندێجار هەڵدەخەڵەتێت (سێبەر بە نەجووڵاوی دەبینیت لەگەڵ ئەوەی کە دەجولێت) و (ئەستێرە بەبچووکی دەبینێت کە لەزەوی گەورەترە) و بینیم ئەوەی هەست بەدرۆ ئەخاتەوە و بەهەڵخەڵەتێنەری دائەنێت، (عەقڵە) و، کاتێك باوەڕم بەپووچەڵی هەستەکان هێنا، تەنها عەقڵم بۆ مایەوە، هەوڵم دا گومانیش لەم بکەم، پاش دڵنیا بوونم لەهەستەکان، عەقڵ بەدرۆی خستەوە و گەر عەقڵ نەبوایە بەردەوام دەبووم لەسەر باوەڕهێنانم بەهەستەکان، لەوانەیە لەپشت عەقڵیشەوە بڕیاردەرێکیتر هەبێت، گەر بەدەرکەوت ئەوکاتە بڕیارەکانی عەقڵ بەدرۆئەخاتەوە. وەك چۆن بەدەرکەوتنی عەقڵ، بڕیارەکانی هەستیی بەدرۆخستووە. لێرەدا عەقڵم لە وەڵامدانەوە وەستا، وگومان و دوو دڵیم تیادا چەسپا بەوەی کە نووستوویەك خەودەبینێت وا دەزانێت راستییە بەڵام کاتێك بەخەبەر دێت بۆی بەدەردەکەوێت تەنها خەوبووە. و ئەم گومانەم دوو مانگی خایاند) و هەروەها وەسفی خۆی دەکات لەسەر رێبازی سەفسەتەکە پابەندە بەبڕیارەکانی بارودۆخی ئەو سەردەمەوە نەك بڕیارەکانی نوسراوو لێدوان.

بە بەردەوامی بیری دەكردەوە تا.. لەخودیدا جێگیر بوو كە تەنها بەڵگە رزگاری دەكات.. و (عمانوئیل كانط) پاش شەش سەدە دەركی بەوە دەرك كردنەی غەزالی كرد (ئەویش بوونی بیروباوەڕە خۆرسكیەكانە كەسەرەتاو پێویست و ئاشكران و بەڵگە راستەقینەكان پابەندن لەسەریان و بەهۆیانەوە عەقڵ دەگاتە تەواوی باوەڕەكان هەروەك چۆن فارابی پێش ئەم باوەڕی هێنا كە ئەم سەرەتاییانە، تەنها ئەو واتا ئاشكرایانەن كە جێگیرن لەمێشكدا و هیچ شتێكی تر نی‌یە لەمانە ئاشكراتر بێت و، هیچ بەڵگەیەكیان پێویست نی‌یە چونكە لەخودی خۆیانا ئاشكراو باوەڕی تەواویان پێدەهێنرێت و لەوپەڕی پلەی باوەڕی تەواودان و ناتوانرێت وازیان لێبهێنرێت لەدروستبوونی بەڵگەدا چونكە بنەماو بنچینەی ئاشكران و هیچ گومانێكیان تیادا نی‌یە لەلای عاقڵ و ژیر.

پاشان غەزالی سەرنجی لەو ووتانە دا كە لەدەرك كردنە هەستیەكان و دەرك كردنە عەقڵیەكاندا وتراوە، بینی هەست، دەرك كراوە هەستیەكان بەكۆمەڵی دەبینی و، عەقڵیش بەتیرو چڕی وەریدەگرێت و بەراوردی پێدەكات بەڵام دەركی كرد وەك چۆن ئیبن سینا پێش ئەو دەركی كرد كە ئەم عەقڵە بەچەسپاندنی بەئاماژەپێكردن و جێگاكەی شت و بوونی بڕیار دەدا، بەبێ ئاماژەكردن بۆ جێگەو كاتی و بەبێ بڕیاردانی بارودۆخ بۆی. كە ئەمەیش رێك خودی مەعقوولی رووتە، واتە: ئەو زانیاریەیە، كە تەنها هۆش دەركی دەكا بەبێ یارمەتی وەرگرتن لەهەستەكان و ماددەكان، واتە دەركی ئەمەی كرد وەك چۆن (عما نوئیل كانط) دوای ئەو دەركی پێكرد كەعەقڵ خۆرسكیەكی تایبەتمەندی هەیە، كەبەهۆی هێزەكەیەوە بڕیاری پێكهێنەری نوێ دەردەكات كە مەڵبەندەكەی هەست نی‌یە و هەروەها لەماددەشەوە نی‌یە، بەم چەشنە باوەڕی تەواوی بەعەقڵ و بەبڕیارەكانی عەقڵ هێنا. وەك چۆن (دیكارت) بەهەمان رێگاو بەهەمان وتە گەل گەڕایەوە بۆ سەر بڕیارەكانی هۆش و عەقڵ.

گەر غەزالی پێشكەوتووتر نەبێت لەدەرككردنی ئەم سەرەتاییە ئاشكرایانە كەوا مەڵبەندیان هەست نی‌یە. لەتۆژینەوەكانیدا بەرزتر دەژمێررێت لەو فەیلەسوفانەی كەپێش خۆی و دوای خۆی هاتوون، بەوەڵامدانەوەی بۆ ئەرستۆ لەمانەی (چەرخ و شوێن)دا كەوەسفی لاسەنگی عەقڵ لەئەندێشەكردنی چەرخ دەكات بەوەی كەهیچ چەرخێكی‌تر پێشی نەكەوتووە و، لەشوێندا كەهیچ شوێنێك نی‌یە لەدوایدا بێت. بۆت ئاشكرا دەبێت، ئەی حەیران، (كـــانط) كە بەچەند نەوە پاش ئەو هاتوە، لەكێشەی (چەرخ و شوێندا) و لاسەنگی عەقڵ تیایدا بەگشتی لەوتەكانی غەزالی وەریگرتووە.

حەیران : چەند شانازم بەم پێشکەوتنەی و چەند پەرۆشم بۆ گوێبیستی ئەم بەشەی.
شێخ : بەنرخترین بەڵگەی غەزالی بۆ وەڵامدانەوەی ئەوانەی باوەڕ بەکۆنێتی گەردون دەهێنن، لەوتەکانیدا سەبارەت لە (سیفاتی ویستدا) کۆدەبێتەوە کە ئەرستۆو هاوەڵەکانی بێئاگابوون لەدەستنیشانکردنی واتاکانی و، هەروەها سەبارەت بەوتنیان لەراستی ماناکانی چەرخ.

غەزالی بەئەرستۆو فەیلەسوفە خواوەندەکان ئەڵێت: ئێوە دان بەبوونی خودادا دەنێن و باسی تەواوی سیفاتی دەکەن. بەڵام باوەڕ بەکۆنێتی گەردون دەهێنن و دەڵێن لەسەرەتاوە تائێستا لەگەڵ خودادا بووە، کە خودا هۆکاریەتی و ڕێڕەویشیان پێکەوەیە و بەگوێرەی چەرخ لەیەکتر دوانەکەوتوون. وەك (هۆ) کە پاشکۆکەی هۆکارەکەیەتی و بوونی خودا پێش بوونی گەردونە، وەك پێشکەوتنی پێشەکی وایە لەئاکام، واتە پێشکەوتووە بەخودو پلە نەك بەچەرخ. و لێکەوتنەوەی گەردون لەلایەن خوداوە، لێکەوتەیەکی پێویستە و، ئەوەی کەپاڵی پێوەنان بۆ ئەم باوەڕە، وتەکانی ناشێ کەلێکەوتە (حادث) لەکۆن (قەدیم) پەیدا بێ، چونکە حاڵ بەیەکێ لەم بۆچوونانە بەدەر نییە: چونکە ئەگەر بڵێین: لەپێش دا کۆن هەبوە و گەردوون نەبووە، بەڵام لەپاش دا پەیدابووە لێی، دەبێ بۆ ئەم پەیدا بوونە نوێیە، مورەجیحێ هەبێ، واتە: هۆیەکی تایبەت کەلایەنی نەبوونی لەوە پێش و بوونی لەوە پاش بخوازێ، دەی باشە کێ پەیداکەری ئەو هۆیە تایبەتەیە؟ بۆچی لەوەو پێش گەردوونی دروست نەکردووە. ناتوانین نەتوانایی بخەینە پاڵ کۆن بۆ نەبوونی لێکەوتنەوە لێی.. و هەروەها ناتوانین بڵێین بوونی لێکەوتنەوە مەحاڵە و ناتوانرێت بووترێت پێش (کۆن) هیچ مەبەستێك نەبووە و، لەپاشدا مەبەست هاتۆتە کایەوە و، بەهۆی ونبوونی دروستکەرەکەیەوە نییە، هەروەها ناتوانرێت بوترێت ویستی لەخۆگرتووە پاش ئەوەی کە نەویستراوبووە، چونکە لێکەوتنەوەی ویست لەخودی خۆیدا مەحالە. و گومانیان لە (ماوەی وەستان) (مدة الترك) ئەو ماوەیەی لەنێوان خوداو بڕیاردانی لێکەوتنەوەکەیدا هەیە، ئێوە وتتان : خودا پێش بڕیاردانی دروستکردنی گەردون لەتوانایدا بووە دروستی بکات، وەك ئارامی گرتبێت لەم دروستکردنە و، پاشان دروستیکردبێت و، ماوەی ئەو ئارام و وەستاننە گەربێ کۆتایی بوبێت، بوونی خودای بەخشندەر بێ کۆتایی یەکەم دەبێت و بەگوێرەی عەقڵ ڕەوا نییە کۆتایی هەبێت.

دوای ئەوەی غەزالی لەوتەکانی فەیلەسوفەکان دەکۆڵێتەوە و بەڵگەکانیان ئەخاتەڕوو بەبێ زیادو کەم، وەك خاوەن هێزێکی بێگومان لەتوانای خۆی بۆ پووچەڵکردنەوەی

وتەكانیان بەساكارترین و ئاسانترین ڕێگا بۆ وەڵامدانەوەیان بەكورتە وەڵامێك لەخودی وتەو بەڵگەو بڕیارە لۆجیكەكانی خۆیان كەدایناوە و بەدان پیانانیان بەبوونی خوداو سیفاتی تەواوی لەم كورتكراوەیەدا ڕەنگ دەداتەوە:

ئێوە لێكەوتەی لێكەوتنەوەتان لەكۆن بەدوورخستەوە بەڵام كاتی ئەوە هاتووە باوەڕی پێبهێنن، چونكە گەردون لێكەوتنەوەیەو هۆكانیشی دیارن، گەر بڵێین ئەم لێكەواتنەوانە دەگەڕێنەوە بۆ لێكەوتنەوەی‌تر بەبێ كۆتایی، ئەمە مەحاڵەو باوەڕی مرۆڤی ژیر نی‌یە، گەر وابوایە پێویستان نەئەبوو بە دان پیانانتان بەبوونی دروستكەرو چەسپاندنی (پێویستە بوون)، گەر ئەم زنجیرە بێ‌كۆتایی‌یە لێكەوتنەوانە لایەنێكی هەبوایە كۆتایی تیادا بهاتایە ئەوا ئەو لایەنە (كۆ نی‌یە). كەواتە پێویستە، باوەڕ بەپێویستی لێكەوتنەوە لەكۆنی بهێنن.

بەڵام وتەتان سەبارەت بەلێكەوتەی گەردون لەخوداوە كەوا (لێكەوتەیەكی پێویستە) ئەوا ئەم لێكەوتە پێویستەو پێی ناوترێت (كردار). گەر یەكێك بڵێت چرا ڕۆشنایی دروست ئەكات و ئەو شتەی ڕووناكی‌یەكەی لێدەدا، سێبەرە وە پێی لێهەڵبڕیوە لەبڕیارداندا. بكەر پێی ناوترێت بكەر تەنها لەبەرئەوەی كە هۆیە بەڵكو كاتێك پێی دەوترێت بكەر كەهۆكارو هۆ بێت لەكارێكی تایبەتمەندا.. ئەویش پەیدابوونی كردارە لەڕووی (ویست و هەڵبژاردنەوە) (الأرادة والأختـيار)، پەیدا بوونی هۆكار لەهۆكەی لێكەوتەكەیان پێویست نابێت، بەبێ هاوسەنگی هۆو هۆكار و، هەروەها لەنێوان خوداو ئەم گەردونە گۆڕڕاوەدا هیچ هاوسەنگیەك نی‌یە، تا.... پەیدابوونی ئەم گەردونە بەلێكەوتەیەكی پێویست بزانرێت.

ئێوە باوەڕ بەبوونی خودا دەهێنن و بەخاوەن سیفاتێكی تەواو و بەرز وەسفی دەكەن. یەكەم سیفەتی تەواوی خودا (توانایی‌و ویستە) (القدرة والأدارة)، (ویست) سیفەتێكە كەدووشتی پێچەوانەی یەكتر دەست نیشان دەكاو یەكێكیان دەخاتەگەڕ. گەروا نەبوایە تەنها سیفەتی (توانایی‌مان) دەخستەپاڵ سیفەتی خودا بەڵام كاتێك ڕێژەی توانا بۆ دوو دژە پێچەوانەكە كە (بوون و نەبوونە) (الأیجاد والعدم) یەكسان بوو، وا پێویستی كرد سیفەتێكی تایبەتی هەبێت كە ئەو دوو دژە لەیەكتر جیابكاتەوە و تایبەتمەندیان بكات ئەویش سیفەتی (ویستە).

لەبەرئەوە وامان بۆ بەدەركەوت كەویست لەكۆمەڵەی سیفاتە تەواوەكانە كەعەقڵ پێویستی دەكات بەسیفاتی خودا دابنرێت و، دروستكردنی لەدوای نەبوون، تەنها بەهۆی تواناوە نابێت بەڵكو پێویست بە (ویست) دەكات بۆ جیاكردنەوەی سەپاندنی بوون

بەسەر نەبووندا، کەواتە بۆچی باوەڕ بەو کەسانە ناهێنن کەدەڵێن: گەردون پەیدا بووی (ویستێکی کۆنە) و پێویستی بوونی لەوکاتەدا بوە کە کەوتەوە و، (نەبوون) بەردەوام بوو، تا.. ئەو ئاکامەی پێی گەیشت. و (بوون) لەوکاتەوە دەستپێکرد کە کەوتەوە. هەبوون پێش پەیدابوونی، مەبەست نەبوو، لەبەرئەوە نەکەوتەوە، کەواتە کۆسپ چی‌یە بۆ باوەڕ نەهێنانتان بەم بیرۆکەیە؟ و دوای ئەم بیرۆکەیە چ راستیەك هەیە؟..

حەیران: بەڕاستی، ئەم وتانە لەوپەڕی ئاشکراییدان، فەیلەسوفە خوداوەندی‌یەکان وتویانە کە گەردون هەمیشە لەگۆڕڕاندایە، هەر ئەوانیش وتویانە گەردون (لێکەوتەیە) و هۆکارو هۆی هەیە و، هەر خۆشیان وتویانە (زنجیرەی بێ‌کۆتایی) مەحاڵە، هەروەها باوەڕیان هێناوە بەبوونی خوداو گشت سیفاتی تەواوی کە عەقڵ بەپێویستی دەزانێت و، دیارترین سیفاتی تەواو (ویستە) واتە، خودا (ویستخوازو هەڵبژێنەرە) (مرید ومختار) یا.. دروستی دەکات، یا.. دروستی ناکات. گەر بڕیاری دروستکردنی‌دا، کاتی بۆ دیاری دەکات، بەچەسپاندنی ئەم (ویستە کۆنە)، هەموو نیمچە گومانێك کەوتراوە لەسەر نوێکردنەوەی هەڵسەنگاندن و مەبەست، دوورخرایەوە.

ئەمە رواڵەتەکانە، بەڵام غەزالی چۆن توانی وەڵامی گومانەکانیان بداتەوە سەبارەت بەبیرۆکەی (ماوەی وەستان) (مـــدة الـــترك) کەروویداوە پێش پەیدابوونی گەردون؟ مێشکم نەتوانایە لەئەندێشەکردنی (ماوەی وەستان) کە کۆتایی پێبێت، ئەمە وا ئەگەیەنێت کەبوونی خودا یەکەم (کۆتایی بوو‌بێت) لەچەرخدا و، ئەگەر بڵێیت بێکۆتایی‌یە لەچەرخدا، کەواتە چۆن ئەم گەردونەی خستەوە؟.

شێخ: ئالێرەدا بەرزی بیروباوەڕی غەزالی بەدەردەکەوێت کەچەند گوزارشتێکی رازاوە دەهێنێتەوە کەبەهۆیەوە پێش فەیلەسوفە پێشینەو پاشینان بکەوێت. و واتای چەرخ بەدەردەخات کەپێش دروستبوونی گەردون بوونی نەبووە.

حەیران : چەرخ، پێش دروستبوونی گەردون بوونی نەبووە؟!!

شێخ: بەڵێ، بەڵێ چەرخ پێش دروستبوونی گەردون بوونی نەبووە و، ناتوانرێت ئەندێشەی بوونی پێش دروستبوونی گەردون بکرێت، کەواتە چەرخ چییە ئەی حەیران؟ ئایا ئەو شتە تەنها ئەو بیرکردنەوەیە نی‌یە کەئێمە ئەندێشەی دەکەین؟ بەهۆی دوابەدواکانی پەیدابوون لەگەردوندا گەر گەردون و پەیدابووەکان دوا بەدوای یەك نەبن چـون ئەندێشـەی چـەرخ دەکرێـت، بـەڵام لێبوردراویـت لەنـەتوانایی مێشـکت لەئەندێشەکردنی چەرخ وەك لێکەوتنەوەیەکی سەرەتایی کەلەپێشیەوە هیچ چەرخێك

نەبوو بێت. هەر ئەمە بوو کە غەزالی دەرکی پێکرد و دوای ئەویش (عما نوئیل کانط) دەرکی پێکرد.

حەیران/ غەزالی چی دەڵێت؟

شێخ غەزالی وەڵامی ئەوانە ئەداتەوە کە لەعەقڵیاندا نیمچە گومان پەیدا بوو لە (ماوەی وەستان) بەوەی کە کۆتایی هەیە، یا.. کۆتایی نی‌یە. و چەرخ لێکەوتنەوەیە و دروستکراوە، پێش خۆی هیچ چەرخێك نەبووە. و گەر وتتان: چەرخ بوونی هەبووە ئەوا لەنەتوانایی وێڵی ئەندێشەکانتانەوەیە (الوهم). چونکە وێڵی ئەندێشە نەتوانایە لەتێگەیشتنی بوونی سەرەتایەك بەبێ بڕیاردانی (پێشبوونێك) بۆی، بیرۆکەی (پێشبوون) (قبل)، تائێستا باوەڕی وایە وێڵی ئەندێشە شتێکی بەرجەستەکراوی ڕاستەو لەبووندا هەیە کە (چەرخە)، ئەم نەتوانایی‌یە لەوێڵی ئەندێشە وەك نەتوانایی بڕیاردان و وتنی کۆتایی لاشە لەلای بەشێکی سەردا واتە وەك ئەندێشەکردنی ڕووتەختێك و وازهێنان لەبەشێك کە لەڕوتەختەکە بەرزبوو بێتەوە. (وێڵی ئەندێشە، لای وایە لەپشت ئەم گەردونەوە جێگایەکی‌تر هەیە، یا.. بۆشایی‌یە، یا.. بوونە، گەر پێی وترا لەسەرو ڕووتەختی گەردونەوە بەرزایی تر نی‌یە و، هیچ دووریی‌یەك نی‌یە لێی دروورتر بێت، لێرەدا وێڵی ئەندێشە دووچاری کولبوون دەبێتەوە لە باوەڕپێهێنانی).

گەر وێڵی ئەندێشە لای وابێت کەلەسەرو گەردونەوە بۆشایی هەیە، ئەوە هەڵەیە، چونکە بۆشایی دووریەکەی بێ‌کۆتایی‌یە و، بۆشایی لەخودی خۆیدا دورە لەتێگەیشتنەوە و، دووری پەیوەستە بەجەستەوە، گەر جەستە کۆتایی هات ئەوا دووریی‌یە پەیوەستەکەشی کۆتایی دێت. بەمەش بۆشایی نامێنێت) چەسپا کەلەسەرو گەردونەوە نە بۆشایی هەیە نەبوون. (بەڵام وێڵی ئەندێشە ملکەچی ئەم ڕاستی‌یە نابێت وەك شیاوە کەوێڵی ئەندێشە هەڵە بێت لەبڕیاردانی (دووری جێگایی) هەروەها، هەڵە دەبێت لەبڕیاردانی (دووریی چەرخ). (دووریی جێگا) پەیوەستە بەجەستەوە، (دووریی چەرخ) پەیوەستە بەجوولەوە، چونکە دووری جێگا بریتی‌یە لەکشاندنی تیرەکانی جەستە و، دووری چەرخ بریتی‌یە لەکشاندنی جوولە، وەك چۆن بەڵگە هەیە لەسەر کۆتایی تیرەکانی جەستە کەئەمەش ئەبێتە کۆسپ بۆ باوەڕهێنان بەدووری جێگا لەپشت گەردونەوە، وە هەروەها بوونی بەڵگە لەسەر کۆتایی جوولە بڕیاری دووری چەرخ لەپشت گەردونەوە ڕەتدەکاتەوە).

بەم چەشنە غەزالی هەردوو بیرۆکەی (چەرخ و جێگا) سادەو ساکار دەکات، وە وا باوەڕ دەهێنێت کە هەردوو کیان لێکەوتەی گەردونی دروستکراو جوڵەکانیەتی وە هەروەها وا دەبینێت کەناگونجێت کێشەی چەرخ بنەمایەك بێت بۆ بەڵگە لەسەر بیرۆکەی کۆنێتی گەردون و لێکەوتنەوەی. ئەی حەیران، بۆت بەدەردەکەوێت، بیرۆکەکانی سەبارەت بەکاریگەری وێڵی ئەندێشە لەسەر ئەندێشەکردنی دووری جێگاو دووری چەرخ زۆر بەرزترە لەبیرۆکە هاوچەرخەکانی خۆی. و توانی بەدووربینی و ژیری خۆی بگاتە ئەو ڕاستیەی کەعەقلی (عمانوئیل کانط)، پاش ئەو بەشەش سەدە پێی گەیشت کەنزیکە هەردوو کیان لە گوزارشتدا یەك بگرنەوە بێجگە لەواتا و ماناکان... ئایا کانط لەغەزالی وەرگرتووە یا... (ئەم ڕاستیە هەموو عەقڵێکی ساغ و بێگەرد پێی دەگات ئەی حەیران... ؟)

پاشان غەزالی ئاوڕ لەوانە ئەداتەوە کەهەڵگری بیروڕای ئەفلاتۆنیە نوێیەکانن لەپلەکانی دروستکردندا و لێکەوتەدا، گاڵتەی پێیان دێت کاتێك دەڵێت : گوایە یەك تەنها یەك لێکەوتەیەتی: (بەووتەکانتانا وابەدەردەکەوێت چەند شتێك لەگەردووندا نی‌یە پێکهاتەی یەك شت بن بەڵکو هەموو بوونەکان لای ئێوە پێکهاتەی تاکە، کەواتە ئەم پێکهاتانەی لەگەردووندا دەیانبینین چۆن درووست بوون؟ ئایا ئەم هەموو شتە جیاجیایە کەلەگەردووندا هەیە لەتاقە هۆیەکەوەن؟ بەمەش ووتەکانتان پووچەڵ دەبێتەوە کەئەڵێن یەك تەنها یەکی لێدەکەوێتەوە.یا... لەهۆیەکی ئاوێتەوە کەوتوونەتەوە کەلێرەدا هەمان کێشە دروست دەبێ کەلەباسی... هۆی ئاوێتەدا دروست دەبێ.

سەبارەت بەووتەتان کە دەڵێت: لەبنەمای یەکەم عەقلی یەکەمی لێکەوتۆتەوە، عەقلی یەکەمیش کەبەژێری خۆی لەهۆکاری دروستبوونی تێ دەگا و دەزانێ، عەقلی دووەم و سێیەم و فەلەك و نەفسی لێ دەکەوێتەوە هەروەها پێیان دەڵێت: (ئەوانەی کەباستان کردووە، بێ گومان تاریکی لە دوای تاریکی‌یە. وەك کەسێك خەونێك بگێڕێتەوە پێ‌ی دەگوترێ کەسرووشت لەکاتی ئەو خەونەدا تەواو نیە و، بەپێی بیروڕای ئێوە، هۆکاری شکۆدارترە لەهۆ سەبارەت بەوەی کە (هۆ) تەنها یەك لێکەوتەیەتی بەڵام لەمەی ئێوە (سێ شتی لێکەوتۆتەوە: عەقڵ و نەفس و گەردوون) و یەکەم لەخودی خۆیدا عەقلی هەبووە و، دووەم لەخودی خۆیدا عەقلی پەیداکرد... بە هەمان بنەما و هەمان هۆ... دەی ئەگەر کەسێ باوەڕ بەم ووڕێنەی ئێوە بکا کە لەبارەی خودای گەورەوە دەیڵێن، کەلەو پلەو بەستەی خوار دروستکراوانی خۆی وادایدەنێن، ئەوە مەعنای وایە خودای بەبێ

نرختر و داناوە لەهەموو کەسێکی‌تر کەهەم خۆی بناسێ و هەم غەیری خۆشی، ئەوەتا ئەوا سەرتان لەخۆتان شێواندووە، ئەوەندە پێتان لەمەزنی هەڵبڕیوە، ئەوەی پێی بڵێی مەزناهی لەمەزناهیدانەتان هێشتوتەوە، خواتان نزیك کردۆتەوە لە مردوو، دەی ئەمە سزای ئەو کەسانەیە لەلای خوا کەلەڕێگەی ڕاست دەردەچن.

حەیرانی کوڕی ئەزعەف ئەڵێت: لێرەدا شێخ مەوزون خامۆشی گرتی و چاوەکانی نووقاند و سەری دانەواند بە چەشنێك چوە ئامێزی خامۆشیەوە، وا بەخەیاڵمدا هات کەدووچاری ئازارێك بوو بێت، بەڵام ڕێزی بێدەنگیەکەم گرت و ئارامم گرت، پاش ماوەیەکی کەم سەری بەرزکردەوە. لێم پرسی:

ئایا..شێخی گەورەم هیچ ئازارێکی هەیە؟

شێخ: نەخێر.. حەیران، هیچ شتێکم نی‌یە و، کۆتایمان بەباسکردنی غەزالی هێناوە و دەچینە سەرباسی (ئیبن ڕوشد)، بەڵام بەچاکی دەزانم لەشەوی داهاتوودا باسی لەسەر بکەین.

حەیران: تکام وایە شێخی گەورەم زنجیرەی باسەکانی ئەم دوو فەیلەسوفە ناکۆکە لەیەك نەپچڕێنێت.

شێخ: چ... ناکۆکیەك؟! ئەمە ناکۆکی باوەڕدارانە.

حەیران: شێخی گەورەم مەبەستی لەناکۆکی باوەڕداران چی‌یە؟

شێخ: ئیبن ڕوشد لەهەموو بیروڕاکانی سەبارەت بەبوون و دروستکەرو دروستکراوەکان، لەگەڵ غەزالیدا ڕێدەکەوێت.

حەیران: چۆن وادەبێت، لەکاتێکدا دەبیستم کەئیبن ڕوشد دوژمنی غەزالي و پێچەوانەی بیروڕا و ڕەخنەگرێتی. بەچەشنێك کەلەڕەخنەکەیدا، کتێبی (تهافت التهافت) داناوە و، هەروەها بیستوومە (ئیبن ڕوشد) یەکێکە لەوانەی کەباوەڕیان بەکۆنێتی گەردوون و ئینکاری روح و عەقڵ و کەسێتی مرۆڤایەتی هەیە. لەبەر ئەم هۆیانە بەلاوازی باوەڕ ناوی دەرکرد و، دووچاری نوشوستیەکی گەورە بۆوە لەم ڕێبازەدا.

شێخ: ئیبن ڕوشد، زانایەکی گەورەی ئاینی و فەیلەسوفێکی خاوەن فکرە، بەڕاستگۆترین فەیلەسوفی باوەڕداران دەژمێرێت، ئەی حەیران باوەڕی تەواوت بەمە هەبێت و بەهیچ جۆرێك باوەڕ بەو تاوانانە نەهێنێت کەزانایانی (لاهوت)[1] و زانایانی

---

[1] لاهوت یان (الالهیات) زاراوەیەکە ئەهلی کەلام و فەیلەسوف و ڕۆژهەڵاتیەکان لە جیاتی زانستی (عەقیدە و یەکتاپەرستی) بەکاریان هێناوەلە زانکۆکانی ڕۆژئاوا چەند بەشێکی هەیە و ناسراوە بە

(زانستی کەلام) خستویانەتە پاڵی، یاخود بە ووتە دژوارانەی کەلەناو خەڵکدا بەگشتی بڵاوە، چونکە هەموویان بەگشتی هەڵەن لەتێگەیشتنی ئەم فەیلەسوفە دانا و باوەڕدارەدا.
ئەوەی کەوای لەخەڵك کرد، دوو چاری گومان بێتەوە لێی، بۆ چەند هۆکارێك دەگەڕێتەوە، کەهەندێکیان (ڕووکەشین) (عرضـــــــــي) و هەندێکی تریان (ناوەڕۆکین)(جوهـــري) سەبارەت بە (ڕووکەشی)، ئیبن ڕوشد هۆگری فەلسەفەی ئەرستۆیە و، سێ لێکۆڵینەوەی لەسەر نوسیوە؟ یەکەم لێکۆڵینەوە/ کەبە (شرح مختصر) ناودەبرێت کەتەنها ووتەکانی ئیبن ڕوشدی تیادایە. دووەم لێکۆڵینەوە/ (شرح متوسط) کە ئیبن ڕوشد لەسەرەتای بەشەکانی کتێبەکەدا، چەند بڕگەیەك لە ووتەکانی ئەرستۆ وەردەگرێت و شیان دەکاتەوە. سێهەم لێکۆڵینەوە/ (شرح مطول) کەدووبارە ووتەکانی ئەرستۆ وەردەگرێت و بڕگە بە بڕگە لێکۆڵینەوە و تۆژینەوەیەکی تێرو چڕی لەسەر دەکات. و لێت ناشارێتەوە ڕێگای هەردوو لێکۆڵینەوە کورتە، وا لەخوێنەر دەکات کەباوەڕ :بهێنێت کەئەم نووسینانە تایبەتە بەئیبن ڕوشد خۆی بەڵام لەڕاستیدا ئیبن ڕوشد لەهەموویاندا ووتەکانی ئەرستۆ شیکار و تۆژینەوەی لەسەر دەکات.
هەروەها هەڵەی وەرگێران، چونکە ئیبن ڕوشد فەلسەفەکانی ئەرستۆ لەکتێبە یۆنانیەکانەوە وەرنەگرتووە بەڵکو لەعەرەبیەکی تێکەڵکراو بەنوسراوەکانی ئەسکەندەری ئەفرۆدیسی و نامسطیوس ئەسکەندەری وەرگرتووە، کاتێك فەرەنسیەکان فەلسەفەی ئیبن ڕوشدیان وەرگرت، لەعەرەبیەکەیەوە وەریان نەگرت بەڵکو لە وەرگێراوەکانی لاتینی و عیبریەکانیەوە وەریان گرتووە و، سەرەڕای ئەو هەموو هەڵانەی کەدووچاری دەبێتەوە لەناکامی وەرگێران و بەعەرەبی کردن و وێنەگرتنەوە لەسەری نووسینەوەی بۆ چەندەها زمانی تر. و هەروەها تێکەڵکردنی بیرو ڕاکانی ئیبن ڕوشد تایبەتمەند بەبیروڕاکانی ئەرستۆ ئەفلاتۆنە نوێیەکان ، وای لەفەیلەسوفی لاهوتی تۆماس ئەکویناس کرد کە ئیبن ڕوشد بەکافرو بێ باوەڕ بەخودا ناوببات، هێرشێکی ناڕەوای بەربڵاوی بکاتە سەر لەنێوەندی خەڵکدا لەئەوروپا دەنگ بداتەوە تەنانەت یەکێك لەوێنە کێشەکانی ئەوروپا وێنەیەکی گەورە بکێشێت، تیایدا ئەکویناس لەسەر کورسیەکی بەرز دابنێت و ئیبن ڕوشدیش لەبەردەمیدا کەوتبێت، ئاماژەیە بۆ سەرکەوتنی ئەکویناس بەسەر

بەشەکانی (الدراسات اللاهوتیە). سەرچاوە عقیدة أهل السنة و الجماعة. لە دانانی محمد بن إبراهیم الحمد. -لێکۆڵەر-

ئیبن ڕوشددا و، لەهەمووی سەرسوڕهێنتر ئەوەیە لەم وێنەیەدا وێنەی ئەرستۆ و ئەفلاتۆن نزیك بەئەکویناس کێشراون و بەدەستی هەریەکەیانەوە کتێبێك هەیە کە تیشکێکی لێدەکەوێتەوە و ئاراستەی سەری ئەکویناس کراوە، بەواتای کاریگەری فەلسەفەکانیان لەسەر فەلسەفەکانی ئەکویناس و چ ڕوناکیەکی لێ بەدەست هێناوە، بەلام ئیبن ڕوشد کەتەنها فەلسەفەکانی ئەرستۆی شیکار کردوە، کەبەهۆی کتێبە تایبەتمەندەکانیەوە بۆمان بەدەردەکەوێت کەچەند باوەڕدار بووە بەبوونی خودا و دوارۆژ. وێنەکێش ئەم فەیلەسوفەی وەك ڕوخێنراوێکی بێزار وێنەکێشاوە. لەحالەتێکدا گەر ئەکویناس سەرکەوتنی بەدەستهێنا بێت لەچەسپاندنی باوەڕ بەبوونی خودا و تەنهایی و لێکۆڵینەوەی گەردون لێی ئەم سەرکەوتنە بەسەر ئەفلاتۆن و ئەرستۆدادەبێت کەوێنەکێش ئاماژەی ئەوە دەکات کە ئەکویناس ڕوناکی لەم دوانەوە وەرگرتووە. بەلام ڕاستیەکەی لەوەدایە کەبەهۆی بەڵگەکانی ئیبن ڕوشد و غەزالیەوە کەهاوبیرن ، سەرکەوتنی بەدەستهێناوە.

یەکێك لەهۆکانی نوشوستی ئیبن ڕوشد زۆر هۆگر بوونێتی بەئەرستۆ تا.. ئەو پەڕی بەپاکگرتنی و، لەمەوە سوربوو لەبەرگری کردن لەبیرو ڕاکانی و لێکدانەوەی بیرۆکەکانی. کاتێك غەزالی نوسراوی (تهافت الفلاسفة)ی دانا. کەتیایدا وەڵامی ئەرستۆو کەسانی تری دایەوە، لەکێشەکانی کۆنێتی گەردوون و دروستکردنی. ئیبن ڕوشد مەبەستی وڵامدانەوەی غەزالی بوو بەنووسراوێك ناوی نا (تهافت التهافت)، لەناو خەڵکدا بڵاوبووەوە (حجة الأسلام) کەغەزالیە بەرگری لەئاین دەکات و ئیبن ڕوشدیش بەدرۆی دەخاتەوە، بەلام لەڕاستیدا ئەم پیاوە نەغەزلی بەدرۆخستۆتەوەو نەپێشەوایانی ڕێبازی ئەشعەری، لەبنەماسەرەکیەکاندا بەلام خودا بیبەخشێت زۆر دڵسۆز نەبوو لەدانانی ئەم کتێبەو ناولێنانەکەی و بێبەریش نەبوو لەخۆ بەدەرخستن و پێشەوایی و گەورەیی لەبواری فەلسەفەدا، موناقەشە و موجادەلەی ئیمامی دەکرد لەهەموو وەلامێکدا بۆ فەیلەسوفەکان، موجادەلەیەکی ئەوتۆ کەمەبەستی نەبوو ئەو ڕاستیانەی پووچەڵ بکاتەوە کەئیمام بەرگری لێدەکرد، بەڵکو خوازیار بوو ئەو هەڵانە بەدەربخات کەلە ڕێبازی بەڵگەکاندا کردبووی و بەدەرخستنی هەوڵنەدانی بۆ تێگەیشتنی مەبەستی ڕاستی فەیلەسوفەکان، چونکە خوالێخۆشبوو، پێویستی نەبوو بەدەرخستنی ئەم هەموو زانست و زانینە لەگەڵ کابرایەك کە بەرگری لەئاین بکات و، تەنها لێکدانەوەی کێشەگەورەکان لەبوونی خودا و دروستکردنی گەردوندا بەس بوو بەشێوازی زانایەکی دڵسۆزی زمان پاك بەدەربخات کەفەیلەسوفەکان ئینکاری بیرۆکەکانی غەزالیان

نەکردوە و، چ کاتێك و چ ووتەیەکیان بوویستایە بۆی لێکدەدانەوە لەووتەی پێچ و پەنا... بەبێ ئەوەی کتێبەکەی غەزالی، کەستەم و کەم بینی تیابەدی دەکرێت، کەناگونجێت لەگەڵ ڕاستیەکان و دانایی و دڵسۆزی و ڕێز بەرامبەر بەخودا. غەزالی بەناونانی کتێبەکەی (تهافــت الفلاسفة)باوەڕی وای هێنا کەئەتوانێ وتەی کۆمەڵێك پوچەڵ بکاتەوە کە نزیك بوو ئینکاری بوونی خودا بکەن بەوەی کەبڵاویان دەکردەوە لەکۆنیێتی گەردون و بوونی خودا و ویستەکانی، جا... ئەگەر غەزالی ڕاست بێت یاخود هەڵەبێت وەك ئیبن ڕوشد گومانی لێدەکات، هەرچۆنێك بێت مرۆڤێکی دڵسۆز بووە و بەرگری لەبوونی خودا کردوە و داوای باوەڕپێهێنانی دەکات و هەروەها دەرگای نیمچە گومانەکان لەخەڵك دادەخات، چ پێویست دەکات ئەم کارەی بەووڕێنە ناوببرێت بەبێ بیرکردنەوە لەئاکامی ناونانی ئەم کتێبە کەچی لێدەکەوێتەوە لەنزم کردنەوەی نرخی کتێبەکەی غەزالی. بەدوورخستنەوەی خەڵك لێی و دروستبوونی گومان لایان بەهۆی شاردنەوەی ڕاستی و چاکیەکانی.

بەڵێ حەیران، ئالێرەوە نوشستیەکەی ئەبا وەلید هات و، ڕێگا خۆشبوو بۆ دوژمنان و ناحەزانی تادوو چاری نەگبەتی و ئازاری بکەنەوە و، لەناوخەڵکدا ووتەی دژوار و بەدی بەبێ لێکۆڵینەوە ئاراستە بکەن، بەڵام لێکۆڵەرەوە دڵسۆزەکان کە داب و نەریتی زانست بەرزی کردونەتەوە کەڕاستی بشارنەوە، دەیانزانی کە ئیبن ڕوشد ڕاستگۆترین باوەڕدارە و خاوەنی بەرزترین بیرۆکەیە و شارەزاترین کەسە لەهێنانەوەی بەڵگە خوازی لەسەر بوونی خودا، بەڵام بەداخەوە ئەی حەیران ئەم پیاوە (زانستەکەی گەورەتر بووە لەعەقڵی).

حەیران: هۆی ئەوتاوانانە چی‌یە کەشێخی گەورەم ئەڵێت، ناوەرۆکی‌یە؟

شێخ: هۆی ناوەرۆکیەکان، مەبەستم لەپەیوەستەکانی ناخی فەلسەفەکانی ئەم پیاوەیە، لەڕاستیدا ئیبن ڕوشد بەڵگە تیۆرە ئاوێتەییەکان (وەك بەڵگەی لێکەوتنەوە و بەڵگەی پێویستی) (کدلیل الحدوث ودلیل الوجوب) لەخۆی و خەڵك ئاڵۆز دەکات. ئەو بەڵگانەی کەفەیلەسوفەکان ووتوویانە و هەڵگرانی ڕێبازی کەلام پەنایان بۆ بردووە زیاترە لەپەنایان بۆ بەڵگە خوازیی‌یەکانی بوونی خودا. ئیبن ڕوشد (بەڵگەی یاسا) (دلیل الــنظام) بەچاکتر دەزانێ لەدو بەڵگەی تر کەبە (بەڵگەی چاودێری و داهێنان) (دلیل العــناية والاختراع) ناویان دەبات. لەوانەیە ڕاست بوو بێت لەم بە چاکتر دانانەی، بەڵام

بەمەشەوە نەوەستا، بەڵكو تانەی ئەدا لەڕێبازی فەیلەسوفە بەڵگە خوازییە سەرەتایەكان ، باوەڕی وابوو كەهەردوو بەڵگەكانیان هەڵەیە. و سەبارەت بەمانای لێكەوتنەوە و كۆنێتی و مانای (ویست) دەدوێت و درێژە بەموجادەلەكانی ئەدا. و لەهەندێ وەڵامەكانی بۆ هەڵگرانی ڕێبازی كەلام پەنادەباتە لاوازی ڕووەكانی بەڵگە خوازییەكانیان، دەركی لاوازی ووتەكانی خۆیی دەكرد، هەروەك بازرگانێك چۆن نرخی كەل و پەلی بازرگانێكی تر دادەشكێنێت، بۆ بەرزكردنەوەی بەهای كەل و پەلەكانی خۆی و، ئەمە پیشەی ئەو بازرگانانە نییە كەڕەزامەندی خودایان مەبەستە و لەپێناویدا تێدەكۆشن و هەوڵی سەركەوتنی ڕاستیەكان دەدەن بەهەموو شێوازێك كەبۆی بچێت. تەنها ئەیتوانی ئاماژەی ئەو ئالۆزییەیە بكات كەمێشك لەتێگەیشتنی دوو ڕێبازە بەڵگە خوازییە كەدووچاری ئەبێتەوە و بەس. و ئامۆژگاری خەڵكانی نەزان بكات بۆ دووركەوتنەوە لێی، پەیرەوی ڕێبازی بەڵگە خوازی ساكارە شكۆدارەكان بكات، بۆ گفتوگۆكردن لەگەڵ گشت خەڵكدا، بەبێ هەوڵدانی پوچەڵكردنەوەی ئەو بەڵگە عەقلییە تەواوانەی كەلەلایەن ژیرەكانەوە بڕیاری ڕاستی لەسەری دراوە.

حەیران: ئایا... ئیبن ڕوشد لەو فەیلەسوفانەیە كەباوەڕی بەكۆنێتی گەردون هەبێ و لەهەمان كاتدا ئینكاری سیفاتی ویستی خودایی پەروەردگار بكەن؟

شێخ: نەخێر... باوەڕی بەكۆنێتی گەردوون نەبووە و، هەرگیز ئینكاری سیفاتی ویستی خودای گەورەی نەكردووە بەڵام ئەم پیاوە فەلسەفە چێتی دەكرد بۆ ڕونكردنەوەی مانای كۆنێتی و ویست، لەپێناوی هیچ شتێكدا نەبوو تەنها دەیوویست دەربخات كەئەرستۆو فەیلەسوفەكانی تر... ئینكاری بوونی خودا و سیفاتی ویستیان نەكردووە، ئایا ئەگونجێت ئەی حەیران ئیبن ڕوشد باوەڕی بەكۆنێتی مادە بوو بێت بەواتای ئەوەی لەلایەن خوداوە دروست نەكراوە بەڵكو لەخودی خۆیدا پێكهاتووە و، پێویستی بەهیچ دروستكەرێك نەبووە، تەنانەت ئەرستۆش ئەم باوەڕەی نەبوو، بەڵكو باوەڕی بەكۆنێتی هەیەبەوەی كەخودا لەئەزەلەوە و تائێستاش دروستكەرێتی.

لەوتەیەكیدا لەكتێبی (فصل المقال) ئەم ڕاستیانەت بۆ دەردەخات ئیبن ڕوشد كە دەڵێت : (سەبارەت بە كێشەی كۆنێتی گەردون و لێكەوتنەوە، جیاوازی تیایاندا لەنێوان خاوەن فكرەكانی ڕێبازی ئەشعەری و دانا پێشكەوتوخوازەكان (الحكماء المتقدمین) لەباوەڕی مندا ئەو جیاوازییە تەنها دەگەڕێتەوە بۆ جیاوازی ناو لێنانەكانیان، بەتایبەتی لەلای هەندێ لەفەیلەسوفە كۆنەكان بەوەی كە ڕێكەوتوون كەوا سێ جۆر بوونە هەیە،

دوولایـەن و نـێوەندێك لەنێوانیاندا، لەناولێـنانی دوولایەنەکـەدا ڕێکـەو تـوون، بـەلاَم لەناولێـنانی نـێوەندەکەدا جـیاوازن، لایـەنی یەکـەم کەلەبووونداپـەو لەشـتێکی تـر کەوتوّتـەوە، واتـە (لـەهۆکاری کـرداری مـاددەو چـەرخێك کەبوونـیان پـێش بوونـی کەوتبێـت) ئەمـە سیفاتی هـەموو جەسـتەیەکە کەبەهۆی هەستەوە دەرکـی دروستبوونی دەکرێـت، وەك بوونـەکانی، ئـاو، هـەوا، زەوی، ئـاژەڵ، ڕووەك... هتد، ئـەم پۆلە بوونە، کۆمەڵـێك لەفەیلەسـوفەکانی کـۆن و ئەشـعەرییەکان ڕێکـەوتن کەبـە (پەیداکـرا) و (مُحدَثْ) ناوبەرن، بەلاَم لایەنی بەرامبەرەکەی تر، لەخودی خۆیدا بوونە و لە هیچ شتێکی تـر نەکەوتوّتـەوە و، هـیچ چـەرخێکیش پێشـی نەکـەوتووە بەکۆن (قدیم) لەلایەن هەردوو کۆمەڵەکـەوە ناودەبرێـت. ئـەم بوونە سەلمێنراوە بەبەڵگە کە خودای بەخشندەیە هەرخۆی دروستکەرو هێـنا نـەبوون و پارێـزگاری هـەموو شـتێکە. یەلاَم بەجۆرێ نێوەندی هەردوو لایەنەکـە، بوونـە و لەهـیچ شـتێك نەکەوتوّتـەوە و چەرخیشـی پـێش نەکـەوتوّتووە، واتـە لەکـردارێکەوە کەوتوّتـەوە کەئەمـەش بـنەمای گـەردون بەگشـتی دەگرێـتەوە. بـەلاَم ئـەم بوونـەی تـر کەلـەخودی خۆیـدا ئاشـکرایە بەوێنەی ئەم بوونە درووستکراوە ڕاستەقینانەی کەبەچـاودەبینرێت، کەهـەمووی بەگشـتی (جیهانی بینـراو) دەگرێـتەوە و، مەبەسـت لـە بوونـی کۆن خودایـە دووشێوەیە ناونـراوە ئەو فەیلەسوفانەی بەبیری ئەوان و لوڕوانگەی ئەوانـەوە لەبوونی یەکەم زیاتر دەچێ، لەبەر ئەوە پێی دەڵێن :(قدیم، کۆن) ئەوزانایانەی بەبیروباوەڕی ئـەوان لەلایـەن دووەمەوە جێبەجێ دەبێت و لە (پەیداکەر) دەچێت ناویان ناوە پەیداکەر (مُحدِثْ).

لـەم ووتانەیـەوە بـۆت بەدەردەکەوێـت ئـەی حەیـران، کەچـۆن دان دەنێـت بەلێکەوتـنەوەی گـەردوون بـەوەی کەدروستکراوی خودایـە بەماددەبنەڕەتیەکەی و وێنە هەبووەکەی. هـەروەها ئیبن ڕوشد هەوڵی نزیك کردنەوەی بیرۆکەکانی ڕێبازی کەلام و بیرۆکـەکانی ئەرسـتۆ ئـەدات. لـەم ووتانەیـەوە بـۆم بەدەردەکەوێـت کەبیرۆکـەکانی دووچـاری هەڵدێـری بـۆ تـەوە وەك ئیبن طـــوفەیــــل و هـەندێ لەفەیلەسـوفەکانی تـر، لەئەندێشەکردنی واتـای دروستکردن لەنەبوونەوە و، واتای چەرخ لەبەر ئەمە پەنا دەباتە بـەر قورئـان و، لـێوەی تـێدەگات کەخودای زانا و دانا ئەزانێت کەعەقڵ کولبوون و کەم توانایی لەخۆ گرتووە لەئەندێشەکردنی ئەم بابەتانەدا و، خودا بۆ ئاسانی باوەڕهێنان لەلای مـرۆڤ بەگوێرەی توانـای عەقلـیان گفـتوگۆیان لەگـەڵدا دەکـات. و ئەباوەلـید دەریدەخـات کەدروستکردنی ئەم گەردونـە بینراوە لەماددەیەکی تری پێش خۆیلەلایەن

خوداوە كەوتۆتـەوە، خوالێخۆشبوو لە كتێبی (فصـــل المقـــال)دا دەڵێت: فەرموودەی خودای پەروەردگار لەقورئاندا ﴿وَهُـــوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ: هەر خودا خۆی ئاسمان و زەوی لەشەش ڕۆژدا دروست كرد و عەرشەكەی لەسەر ئاو بوو﴾ لەڕوالەتی ئەم ئایەتەدا بۆمان دەردەكەوێت كەبوونی تر پێش ئەم بوونە بینراوە هەبووە، كە ئەویش، عەرش و ئاوو چەرخەو، فەرموودەی خودای پەروەردگار ﴿ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ: لەئاسماندا وەستایەوە كەدوكەڵ بوو﴾ لەڕوالەتی ئەم ئایەتەدا واتێدەگەین لەئاسمان لەشتێكەوە كەوتۆتەوە.

خوالێخۆشبوو هەروەك بترسێت لەوەی كەنەتوانایی عەقڵ بۆ ئەندێشەكردنی ئەم بابەتە ئاڵۆزانە بیتە تاوانێك و بخرێتە پاڵ خۆی و فەیلەسوفەكانی تر لەبەر ئەوە بیانوو بۆ خۆی و ئەوانی تر دەهێنێتەوە كاتێك كەدەڵێت : (لەوەدەچێت جیاوازی بیروڕاكان سەبارەت بەم بابەتە ئاڵۆزانە لەلایەن فەیلەسوفەكان، یان ڕاست و پاداشت دراون، یان هەڵەو لێبوردراون، بەڵام باوەڕ هێنان بەشت بەهۆی بەڵگە هەبوون لە خودەوە، شتێكی دووچاری یە نەك هەڵبژێردراوی، مەبەستم ئەوەیە بۆمان نی یە، باوەڕ پێكردن و نەباوەڕپێكردن وەك چۆن بۆمان هەیە بوەستین و نەوەستین گەر هاتوو مەرجی ناچاركردن. هەڵبژاردن بێت لەلایەن گومانێكی پەیدا بۆوە بوو بێت، ئەوا ئەو باوەڕ پێكردنە هەڵەیە گەر لەلایەن زانایانەوە بێت ئەوا لێبوردراون).

ئەی حەیران ئەم بیانووەی ئیبن ڕوشد وتەكانی (شێخ محمد عەبدەی میسر)م بیردەخاتەوە كەلە پەراوێزی كتێبی (شرح العقائد العضدیة)دا، ئاماژەی بۆ كردوە پاش ئەوەی بەڵگە بۆ لێكۆڵینەوەی گەردون و چەرخ دەهێنێتەوە دەست دەكات بە بیانوو هێنانەوە بۆ نەتوانایی عەقڵیان لە ئەندێشە كردنی مانای لێكەوتنەوە و چەرخدا كاتێك كە ئەڵێت: (باش بزانە، پاش ئەوەی بەڵگەم هێنایەوە لەسەر لێكەوتەی گەردون و لێكۆڵینەوەم لەدوای ڕاستیەكان بەگوێرەی بیروڕاو بۆ چونەكانم لەنگەرگرتنی بینایم لەسەری و، ناڵێم ئەوانەی باوەریان بەكۆنێتی گەردون هەیە، بەم ڕێبازەیان لەباوەڕ بەبوونی خودا دەرچوون و ئینكاری پێویستی ئایینیان نەكردووە. بەڵام دەڵێم، لەم تیۆرەدا هەڵەن، چونكە بەپوختی بیروڕاكانیان دەرنەبڕیوە، ڕوون و ئاشكرایە هەركەسێك ڕێبازی لێكۆڵینەوە بگرێتە بەر بەبێ لاسایكردنەوەی بیروباوەڕەكان و، پارێزراو نەبێت نەهەڵە وەك پێغەمبەران. ئەوا بەئاسانی دووچاری هەڵە دەبێتەوە و، لەلایەن خوداوە ئەم

هەڵانەی لێگیراوە، چونکە مەبەست و ئامانجی لەم ڕێبازەدا تەنها گەڕانەوە بەدوای ڕاستی و تەواوی ڕاستیەکان).

ئەمە هەندێك لەووتەکانی شێخ عەبدەیە، وادەردەکەوێت تەنها بیانوویەك بێت، بەتایبەتی بۆ ئیبن ڕوشد، کە دووچاری هەژاندن دەبێتەوە بەهۆی ئەندێشەکانی مانای کۆنێتی و چەرخ و شوێن و چەندەهاشتی تر کەغەزالی و ئیبن طوفەیل و فەیلەسوفەکانی دوای ئەوان باسیان تیادا کردوە.

ئەی حەیران لەوتەکانی ئیبن ڕوشدا، بیستووتە بڵێت کەوا ماددە بنەڕەتیەکان گەردوونی لێکەوتۆتەوە دروستکراوی خودا نییە!! و ئایا هیچ شتێکت بەرجەستە کردوە لەووتەکانی کەلاوازی بێ باوەڕی خۆی دەربخات.

حەیران: نەخێر گەورەم بەپێچەوانەوە شتی وای تیادایە کە پتەوی باوەڕی بەدەردەخات و ئارەزوو مەندە بۆ ئاسانکردنی باوەڕو بەدەرخستنی بۆ گشت خەڵك و، دوورخستنەوەیان لەو ئاڵۆزیانەی کەعەقڵ تووشی دەبێت.

شێخ: ئەو ئینکارییەی کەلەسیفەتی وویستدا دەخرێتە پاڵ ئیبن ڕوشد هەڵەیە و ڕاست نییە، بەڵام کاتێك موناقەشەگیری مانای وویست لەگەڵ غەزالی و زانایانی ڕێبازی کەلامدا دەکات، هەروەك پیشەی ئاسایی خۆی کەدەیوویست فەلسەفەچێتی و یان فەقێ گیرێتی بکات، بەوەی مانای وویست بەدوو شێوە لێکدراوەتەوە، (ویستی کردار) (ارادة بالفعل) و (ویستی توانا) (ارادة بالقوة). پاشان پووچەڵی و ئینکاری ئەوەی کرد کە فەیلەسوفە کۆنەکان ووتبێتیان، گەردوون لێکەوتەی خودایە بەهۆی خودێك تیایدا نەك بەهۆی وویستی خوداوە لەئاکامدا گەیشتە چەسپاندنی وویستی خودا و بەڵگە لەسەری، هەروەك بەڵگەکانی غەزالی. ئیبن ڕوشد لە وەڵامدانەوەی فەیلەسوفەکاندا دەڵێت:(ووتەکانی، بەرامبەر فەیلەسوفەکان کەگوایە لایان وایە لێکەوتنەوەی خودای پەروەردگار لەڕێگای سروشتییەوە لەبوونەکەدا هەیە، ووتەیەکی پووچەڵە بەرامبەر فەیلەسوفەکان، لەڕاستیدا بیروڕاکانیان بەلێکەوتەی بوونەکان لەلایەنێکەوەیە کەزۆر بەرزترە لەسروشت و ویستە مرۆڤایەتیەکان. چونکە ئەم دوولایەنە دووچاری کەموکوڕی دەبنەوە، گەربەڵگە لەسەریان بهێنرێتەوە، بەوەی کەنابێت لێکەوتەی کردار لەلایەن خوداوە لێکەوتەیەکی سرووشتی بێت و لێکەوتەیەکی ویستی نەبێت (ئەو ویستەی کەلەناوخەڵکدا بڵاو بۆوە و تێگەیە نراوە)، لێکەوتەی لایەنێکە کەزۆر شکۆدار ترە لەم ویستە و، هیچ کەسێك ئەم لایەنە پێ نازانێت تەنها خودا نەبێت، (بەڵگەمان

بەوەی کەخاوەن ویستە و، زانای دووشتی دژ بەیەکە گەر تەنها بکەرو زانای لایەنێك بوایە، دووشتی پێچەوانەی پێکەوە دەکرد، کەئەمەش هەرگیز نابێت واپێویستی کرد، شتێك لەو دو دژ بەیەکە دروست بکات بەهەڵبژاردن).

لەمەوە، ئەی حەیران، دەزانیت، کەئەم پیاوە بەمەبەستی بەدەرخستنی زیرەکی خۆیەتی، بەرگری لەفەیلەسوفەکان دەکات بەڵام لەئاکامیشدا دەگاتە ئەو بیرۆکەیەی غەزالی هاوڕێی، یا... ناکۆکی، لەچەسپاندنی مانای وویست و هێنانەوەی بەڵگە لەسەر دەرك کردنی پێویستی عەقڵ بۆ بوونی جودا کردبو و هەمان پیشەی هەبوو لەموناقەشە گیری غەزالی سەبارەت بەپەیوەندی هۆکار بە هۆکانیەوە.

حەیران: ئایا... غەزالی ئینکاری هۆ و هۆکاری کردوە... تا..ئیبن ڕوشد موجادەلەی لەگەڵدا بکات؟

شێخ: نەخێر... غەزالی هەرگیز ئەم ئینکارییەی نەکردوە و ڕەوانی‌یە ئینکاری پەیوەندی هۆ بەهۆی کارەکەیەوە بکات یا... ئینکاری ئەو تایبەندمەندیە بکات کەخودا بە شتێکی بەخشیوە، بەڵکو غەزالی خوازیار بوو بیرو باوەڕەکانی مرۆڤ تەنها ئاراستەی دروستکەری بوون و تایبەندمەندیەکان و یاساکانی سروشت بکات. تا بیرۆکەی بێ‌باوەڕی ماددیی‌یەکان بەدوربخات. کەدەڵێت: دروست بوونی جۆراو جۆرەکانی بوون بەڕێکەوت بەهۆی شیکارە توخمەکانی ماددە لەخودی خۆیدا، بووە بەهۆی توانایەکی سروشتی تیایاندا، (ئینکاری ئەو بۆ چوونە عەقڵیەی کرد، کەدەڵێت: پێویستە ئەم بوونانە لەخودی خۆیاندا ئەم تایبەتمەندیانەیان تیادا بێت. دەگاتە ئەو باوەڕەی کەدەڵێت: ئەم شتانە پێویستی بەیەکێکە.. تا... بوون و تایبەمەندی و سیفاتی بداتێ، هەر لەبەر ئەمە وتی: ئەو بەراووردییەی کەلەنێوان هۆ و هۆکاردا دەیبینێت ناتوانین دانی پیادا بنێین بەوەی کەهۆیەکی ڕواڵەتی‌یە لەبەر ئەوەی لەپشت زانیاریی یەکانمانەوە نهێنی‌یەکی زۆری نادیار هەیە، کەدەگونجێت هۆیەکی ڕاستەقینە بێت بۆ بەدەرکەوتنی ئەم ڕواڵەتانە.

غەزالی بۆ ڕاستی ووتەکانی چەند نموونەیەك دەهێنێتەوە وەك بەردی ئازاد (حجر الطلق) هیچ شتێکی لەخۆ نەگرتبێت بیهاوێژێتە ئاگرێکەوە، ئاگرەکە دەکوژێنێتەوە. هەروەها کوێرێك تارمایی‌یەکەی سەرچاوەی لابچێت چاوی دەبینێت، واباوەڕ دەکات، لابردنی تارمایەکە تەنها هۆیەکە بۆ بینینی چاوەکانی و، کاتێك خۆر ئاوا دەبێت و تاریك دادێت. دەرك دەکات کەلەپشت ئەم چاوە بینەرەوە هۆیەکی تر هەیە کەئەویش ڕووناکی‌یە، کەڕێدەدات بەبینین و بەنەمانی چاو نابینایی دەبێت.

بەڵام ئیبن ڕوشد هەرگیز دەرنەچووە لە لۆژیکی ساغ و باوەڕی تەواو، کاتێك کە ئەڵێت: ئایا... کردارە لێکەوتەکان لەبوونێکی (پێویستی، کردارێکە) یا... (پێویستی زۆربوونە) یاخود هەردوو پێویستیەکەی تیایە، ئەم بۆ چوونانە داوای پشکنین و لێکۆڵینەوە دەکەن. لەنێوان بوونەکان (کارو کارلێکراو) وەك یەکە یا... بەهۆی زیادەیەك کەخراوەتە سەری لەو زیادە بێ کۆتاییانە، لەوانەیە زیاد کردنەکە پەیوەست بێت بەزیادکرنێکی ترەوە، بەڵام گەر ئاگرێك نزیك جەستەیەکی هەستدار بکرێت، ئاگرەکە کاری خۆی دەکات، دووریش نی‌یە بوونێك هەبێت زیادە بێت لەسەر جەستەی هەستدارەکە کەرێگربێت بۆ زیاد کراوە کاریگەرەکەی ئاگرەکە وەك نموونەی بەردە ئازادە هیچ لەخۆ نەگرتەکە، بەلام ئەمە پێویستی‌یەك نی‌یە بۆ لابردنی سیفەتی سوتاندن لەئاگر،... تا ناوی ئاگری لەناودا مابێت. پاشان دەڵێت و، چەند دانایە لەم ووتەیەیدا: (عەقڵ تەنها بەهۆی هۆکانیەوە دەرکی بوونەکان دەکات و، بەهۆی ئەم سیفەتەیەوە لەهەموو ئەو هێزانەی تر کەدەرکیان پێدەکرێت جیاکراوەتەوە، هەرکەسێك ئینکاری هۆکان بکات بەمە ئینکاری عەقڵ دەکات، زانستەکانی لۆژیك ڕێسمانێك دادەنێت کەدەڵێت:هەموو بوونێك هۆ و هۆکاری هەیە و، زانیاریمان سەبارەت بەهۆکارەکان ناتەوا و دەبێت بەبێ زانیاری هۆکان، کەواتە وازهێنان لەهۆکان دەبێتە پووچەڵکردنەوە و نەهێشتنی زانستی، لەم ووتەیەوە واپێویست دەکات کەهیچ شتێك زانراوی بەڕەتی ڕاستەقینەی نی‌یە و، ئەگەر هەشبێت تەنها (بۆچونە) نە پێناسە دەکرێت و نەبەڵگەی هەیە، (هەرکەسێك، باوەڕی وابێت کەهیچ زانستی‌یەکی پێویست نی‌یە، ئەمە دەبێتە هۆی ئەوەی کەوتەکەی پەسەند نەبێت و، هەرکەسێك بیسەلمێنێت کەلێرەدا چەندشتێك هەیە ئەم سیفەتانەی لەخۆ گرتووە و، چەند شتێکی تر کەپێویستی نی‌یە و، خودی خۆی بڕیارە بۆ چوونی لەسەر بدات و، یان لای وابێت کە پێویستە و لە هەمان کاتدا پێویستیش نی‌یە، فەیلەسوفەکان ئینکاری ئەمە ناکەن....).

لەکۆتاییدا دەڵێت کە چەند بەپێزە ووتەکەی و چەند ڕاستگۆیە ئەو ڕێکەوتنە ناکامی‌یەی نێوان ئیبن ڕوشد و مەبەستەکانی غەزالی لەبەردەوامی ئاراستەکردنی خودیان بەرەو دروستکردنی خودیان بەرەو دروستکەری بوونەکان کەسروشتی و تایبەتمەندێکانی بەبوون بەخشیوە-(پێویست ناکات گومان هەبێت لەسەر بوونەکان بەوەی هەندێکیان کاردەکەنە سەر هەندێکی تریان و، ئەم بوونانە بەتەنها ئەم کردارانە ناکەن، بەڵکو بەهۆی

بکەرێکی دەرەکی‌یەوە مەرجە بۆ کردارەکەیان، بەڵکو بۆ بوونی نیشانەیەك تەنها هەر بۆ کردارەکەیان.

حەیران: بەڕاستی ئیبن ڕشد لەئاکامی بیرۆکەکانیدا هیچ جیاوازییەکی نی‌یە لەگەڵ غەزالی‌داو، باوەڕیشی لەباوەڕی ئەو کەمتر نی‌یە، باسی ئەو ڕێبازەم بۆ بکە کەهەڵیبژاردوە لەبەڵگە هێنانەوەدا بۆ بوونی خودا؟

شێخ: ئیبن ڕوشد هەروەکو بۆم باسکردی باوەڕی وایە، کەڕێبازی بەڵگە خوازیی‌یەکان بەهۆی بەڵگەلێکەوتەو بەڵگەی پێویست (دلیل الوجوب) ڕێبازێکی پڕ باوەڕ و شەرعی نی‌یە، چونکە پێکهاتەیە و پێشەکیەکانی زۆرە و ڕێبازی پڕباوەڕە شەرعیەکان بریتی‌یە لەڕێبازە بەڵگە خوازیەکان کەبەهۆی بەڵگەی سیستەمەوە بەرجەستە دەکرێت و، بە بەڵگەی (بایەخدان و داهێنان) (العناية والأختراع) ناوی دەبات، ئەمەش ئەو ڕێبازەیە کەقورئان گرتۆتیە بەر، چونکە ئەم بەڵگەیە دوو سیفاتی لەخۆ گرتووە. یەکەمیان:- پڕباوە ڕیی‌یە، دووەمیان :- سادەیەو پێکهاتە نی‌یە، واتە پێشەکی‌یەکانی کەمە، بەمەش، ئاکامەکانی ساکارەو پێکهاتە نی‌یە.

حەیران: ئایا، ڕاستە گەورەم، ڕێبازە بەڵگە خوازییەکانی تر پڕ باوەڕنین؟

شێخ: ئەمە هەرگیز ڕاست نی‌یە و، قورئان هیچ کاتێك ئەو دوو ڕێبازەی کەباسمان کرد، پشتگوێی نەخستووە بەڵکو بەپێچەوانەوە، خودا لەقورئاندا ئاماژەمان بۆ دەکات چونکە خودای پەروەردگار پێش ناردنی قورئان بۆ پێغەمبەر(ﷺ) ئاگادار بووە لەمجادەلەو موناقەشەگیری نێوان فەیلەسوفەکان سەبارەت بەبوونی خوداو پێکهێنان و دروستکردنی گەردون و لێکەوتنەوەکانی و بیرۆکەی کۆنێتی و، زانیار بوو، کەوا ئەم موناقەشەگیریەی فەیلەسوفەکان بەردەوام دەبێت.. تا لەسەرگۆی زەوی خاوەن هۆش و فکر هەبێت، چونکە خودای دروستکەر، سیفەتێکی بەئادەمیزاد بەخشیوە، ئەویش ئەوەیە کەلەهەموو کائیناتێك زیاتر هۆگری موناقەشەو موجادەلەیە. (بەڵام قورئان، بەووردی ئاماژەی ئەو ڕێبازە بەڵگە خوایی‌یە تیۆرە پێکهاتنەی کردوە و، لەلایەن ئەوانەی کەئەم کارەیان گرتۆتە ئەستۆی خۆیان وەك فەیلەسوفەکان و هەڵگرانی ڕێبازی کەلام، دەرکی پێکراوە و، خودا لەگفت و گۆکردنی‌دا لەگەڵ گشت خەڵکدا گرنگی داوە بەبەڵگەکانی سیستم و بایەخدان و داهێنان، کەهیچ جیاوازییەکی نی‌یە لەگەڵ بەڵگە عەقلی‌یە تیۆرە پێکهاتەیی‌یەکانی‌تر و، جیاوازیەکەی تەنها ئەوەیە بەڵگە خوازییەکانی قورئان سادە و ساکار و ئاسانترن بۆ گەیشتن بەتەواوی باوەڕ).. و خوالێخۆشبوو گەر

تـەنها گـرنگی بدایـە بەبەڵگـە خوازییـیـە سـاکارەکان و تـەنها وەسـفی ئـاڵۆزی بەڵگـە پێکهاتەیـیەکانی بەدەربخستایە تانـەی لەڕاستیەکانی نەدایـە. ئەوکاتـە هـیـچ لەووتـەکانی نـەدەگیرا، هـەموو ئەوبەڵگانـە لەلایـەن گـەورە فەیلەسـوفەکان و خـاوەنی ڕێبازی کـەلام لـەکۆن و نـوێ، ڕێـڕەوی هـەمویان بەگشتی بـەرەو بـاوەڕی تـەواو دەچێت، بەوێنەی ئەو بەڵگانـەی کەلەچـەند ڕوویەکـەوە دەهێنرێـنەوە بـۆ کێشـەیەکی ماتماتـیکی ڕاسـت، گەردروستبێت بۆ مامۆستایەك ئاسانترین و نزیکترینیان بۆ مێشکی قوتابی هەڵبژێرێت، بۆی ڕەوانییـە تانـە بـدات لەڕاستی بەڵگـەکانی تر و، پووچەڵیان بکاتەوە باگرانیش بن. چـونکە ئـەم پووچـەڵکردنەوەیە زەرەر مـەندە بـۆ خـودی عـەقڵ بـەڵکو بـۆ بـاوەڕ هێنانیش، کەعەقڵ تەنها پایەیەکە بۆی.

ئەمـە هەڵـەکانی ئـەبو وەلـیدە، بـەڵام گـەر گوێبیسـتی بـین کەچـۆن درێـژە بەبەڵگـە خوازییـیە دروستکراوەکان ئەدات و لێکیان ئەداتەوە، ئەوکاتە ئەبینین کە چەند بە توانا و دڵسـۆزو ڕاسـتگۆیە لـەباوەوڕیدا هـەروەك موسـوڵمانێکی ڕاسـتگۆیە و، گەورەتـرین فەیلەسوف و زیرەکترین زانا و ئاگادارترین کەس بە دەردەکەوێت.

حەیران: باسی هـەندێ لەووتـەکانی ئیبن روشـدم بـۆ بکـە لەڕێبازی بەڵگە خـوازیدا، کەبەئاسانترین و سـاکارترین ڕێبازی دادەنێت و کە زیاتر باوەڕی تەواوی تیایە بۆ بوونی خودا؟

شێخ: ئـەو ووتانەیـت بۆ باسدەکەم کەلەکتێبی (الکشف من مناهج الأدلة)دا هاتووە: گـەر ووتـراو ئاشـکرا بـوو کەئـەم ڕێبازانە هـەموویان بەگشتی یەك ڕێبازنین و یەکێك لەو ڕێـبازانە، ڕێـبازی شـەریعەتە کـەداوا لـەگشـت خەڵکانێك دەکـات. باوەڕ بەبوونی خودا بهێـنن، لەگـەڵ جیاوازی خۆرسـکیاندا (واتـە: لەگـەڵ جیاوازی سروشتیدا) کەواتە ئەو شـەریعەتە چـییە کـەقورئان ئامـاژەی بـۆ کـردووە و هاوەڵـەکانی پێغەمـبەر پەیـڕەویان کـردووە؟ ئێمە وتمان: ئەو شێوازەی کەقورئانی پیرۆزیێ ئاگادارمان دەکاتەوە وبانگێژی گشـت لایـەك دەکاتـەوە ئەگـەر بەشێوەیەکی ئیستقرائی شیکاری بکەین لەدوو ڕەگەزی سـەرەکیدا پـەنگ دەخواتـەوە، یەکەمیان: بایەخدانێکی زۆرە بەمرۆڤ و دروستکردنی گشـت بوونـەکان لەپێناویدا. ئەم ڕێبازەش بە (بەڵگەی بایەخدان) (دلیل العنایة) ناوبراوە. دووەمیان: لەداهێنانی نـاوەرۆکی شتەکانی نـاو بوونەوە دروست دەبێت، وەك دروست بوونـی ژیـان لەشتێکی بێ گـیان وەك دەرکـە هەستارەکان و عـەقڵ... ئـەم بەڵگەیەش بە (بەڵگـەی داهێـنان) (دلـیل الأخـتراع) ناودەبرێت. بەڵگەی یەکەم لەسەر دوو بنەمای

ڕەسەن بنیاتنراوە: یەکەمیان بوونەکانە بەگشتی شیاون لەگەڵ بوونی مرۆڤدا. دووەمیان ئەم شیاوییە، پێویستیەکە لەلایەن بکەرێکی ئارەزوومەندە (ویستخوازەوە) (مرید) و گونجاو نییە ئەم شیاوییە لەڕێگەی (ڕێکەوتەوە بوو بێت) و، ئەم شیاوییە بوون لەگەڵ بوونی مرۆڤدا، باوەڕی تەواومان بەم بیرۆکەیە دەچەسپێت بەوەی کەبەهاتنی بەدوایەکی شەو و ڕۆژ و خۆر و مانگ لەپێناو بوونی مرۆڤدایە و، هەروەها شیاوی بوونی چوار وەرزەکە لەگەڵ مرۆڤدا و، ئەو جێگایەی کەتیایدا دەژی. و هەروەها شیاوی زۆربەی ئاژەڵ و ڕووەك و بێ گیانەکان و بەشێکی زۆر لەباران و ڕووبار و دەریا و، بەشێوەیەکی گشتی زەوی و ئاو ئاگر، هەروەها (بەڵگەی بایەخدان) لەئەندامی لەشی مرۆڤ و ئاژەڵدا بەدەردەکەوێت. بەمەبەستی شیاویش لەگەڵ ژیانی و بوونیمرۆڤدا بەکورتی زانیاریمان بۆ سوودمەندی بوونەکان لەم ڕەگەزەدا ئاشکرا دەبێت، هەر لەبەر ئەمە پێویستە لەسەر ئەو کەسانەی کەخوازیاری ناسینی خودای بەخشندەن بەتەواوی، پێویستە لەسەریان سوودمەندی بوونەکان بپشکنن.

سەبارەت بە (بەڵگەی داهێنان) بوونی گشت ئاژەڵ و ڕووەك و ئاسمانەکان دەگرێتەوە... و لەم ڕەگەزەدا بەڵگەی زۆر هەیە لەسەر ژمێرەی داهێنان. لەبەر ئەوە پێویستە ئەو کەسەی خوازیاری ناسینی تەواوی خودای بەخشندەیە، (پێویستە ناوەرۆکی هەموو شتەکان بزانێت تابە هۆیانەوە توانای داهێنانی ڕاستەقینەی هەبێت لەگشت بووندا)، چونکە گەر ڕاستی ناوەرۆکی شت نەزانێت، ڕاستی داهێنان پێنازانێت. لەم فەرموودەی خودادا ئاماژەیە بۆ ڕاستی ئەم بیرۆکەیە کەدەفەرموێت: **﴿أَوَلَمْ يَنظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِن شَيْءٍ﴾**... دەبینین ئیبن ڕوشد ئاماژەی چەند ئایەتێکی قورئانی دەکات کە (بەڵگەی بایەخدان و داهێنان)یان لەخۆ گرتووە و، دەڵێت: ئەم بەڵگانەی کەلەم دووڕەگەزەدا پەنگی خواردۆتەوە (بەڵگەی بایەخ و داهێنان) تیایاندا بوونی دروستکەرێك بەدەردەکەوێت و ئەم دوو ڕێبازە یەکەم ڕێبازی تایبەتمەند ناسەکانە کەپێیان دەوترێت (الخواص) کەبریتین لەزانایان. دووەم ڕێبازی جەماوەر (طريقة الجمهور) دەگرێتەوە و جیاوازی زانیارییەکانی ئەم دوو ڕێبازە لەقوڵبوونەوەیاندا بەدەردەکەوێت. ڕێبازی جەماوەر لەسەر بەڵگەی بایەخدان و داهێنانەکە زانیارییە سەرەتاییەکان کەپەیوەستە بەزانستی هەستەکانەوە بەهۆی ئەو دوو بەڵگەیەوە دەرك دەکرێت، بەڵام زاناکان لەپاڵ زانستی هەستەکانەوە داوای زانستی بەڵگەش دەکەن.

لەجێگایەکی تری کتێبەکەیدا ئاماژەی کردووە کەمەبەست و دانایی بوونەکان بەڵگەن بۆ بوونی خودای بەخشندە هەر بۆیە دەڵێت: (مرۆڤ گەرسەرنجی شتێکی هەستداریدا دەبینێت بە چ شێوەیەك و چ ڕێژەیەك و لەچ حاڵەتێکدا دانراوە کەدەگونجێن لەگەڵ هەموو سوودمەندەکانی بوونەکە لەگەڵ شتە هەستدارەکەو مەبەستە خوازیارەکەیدا، بەچەشنێك گەربەو شێوەیە و بەو حاڵەتەو بەو ڕێژەیە دانەنرێت، ئەو سوودمەندییەی تیادا بەدی ناکرێت. لای ئاشکرا دەبێت و هیچ گومانێکی نامێنێت کەئەم بوونە دروستکەرێك دروستی کردووە. هەر لەبەر ئەمەیەئەم شیاوی‌یە لەنێوان شێوە و حاڵەت و ڕێژەی شتەکە لەگەڵ سوودمەندیی‌یەکەیدا بەدی دەکرێت. ڕەوانی‌یە کۆبوونەوەی گونجاندنی ئەم شتانە لەگەڵ یەکدا بۆ مەبەستی سوومەندی ، بە (ڕێکەوت) بێت..

پاشان ئیبن ڕوشد پەنادەباتە هێنانەوەی چەند ئایەتێکی قورئانی کەبەڵگەی (بایەخدان و داهێنانی) لەخۆگرتبێت و ڕوونی دەکاتەوە هەندێ لەوزانستیانەی کەلەسەردەمی ئەودا بەدەستهاتووە سوودیان لێوەر گیراوە... تادەگاتە ئەم وتەیەی (گەردەستمانکرد بەژمێرەی ئەو ئایەتانەی کەلێکدانەوەی ئەو ئاگادارییانەی کەبەڵگەی بایەخدانیان لەخۆ گرتووە کەچۆن ئاماژەی دروستکەر و دروستکراو دەکات، ئەوەندە زۆرن چەندەها بەرگی فراوانی نووسراو بەشی ناکات و، ئەمانەش مەبەستمان نین لەم کتێبەدا، گەر خودای پەروەردگار لەچارەماندا نووسیبێت و کاتێکی بۆ ڕەخساندین... تا وەکو کتێبێك بنووسین دەربارەی بەڵگەکانی بایەخدان (العنایە) کە قورئانی پیرۆز ئاماژەی بۆ کردووە).

حەیران: بەراستی ئەم پیاوە لەگەورەترین باوەڕدارەکانە بە خودا، ئایا شێخی گەورەم ئاگادارە کەچەند شانازی بەدانانی کتێبەکەیەوە دەکات؟

شێخ: نەخێر، ئاگادارنیم کەکتێبێکی تایبەتی دانابێت لەم بابەتەدا، بەڵام بەهۆی بەخشندەیی خوداوە ڕێگای ڕاستی دۆزیی‌یەوەو، زۆربەی ئایەتەکانی قورئان کەبەڵگەکانی سیستم و مەبەست و دانایی و بایەخدانی لەخۆگرتووە. بەگوێرەی زانیاریی‌یەکانی خۆم سەبارەت بەو زانستی نوێ و ڕووەکانی بەراوردی نێوان ئەم ئایەتانەوە زانستی نوێ سەبارەت بەنهێنیی‌یەکانی گەردوون و دروستکردنی بۆت ئاشکرادەکەم.

حەيران: تەنها پرسيارێكم ماوە، لەو كتێبانەی كەخوێندوومەتەوە ئيبن ڕوشد ئينكاری بوونـی (كەسايەتی تاكەكەسی مرۆڤايەتی) (الشخصية الفردية الأنسانية) دەكا و، دەڵێت: بەنـەمانی جەستە لەناودەچێت... و هـەر ئـەم بيرۆكەيـەی كـەوای لـەدژەكانی كـردووە تاوانی بێ باوەڕی و ئينكاری زيندوو بوونەوەيی بخەنەپاڵ. ئەم وتە دژبەيەكانە كەخراونەتە پاڵ پياوێك كەبەم چەشنە باوەڕدارە بەخودا و قورئان تاچ ڕادەيەك ڕاستە؟

شێخ: ئەو كەسەی كەتاوانی بێ باوەڕی و ئينكاری زيندوبوونەوەيی خستەپاڵ، توماس ئەكويناسـی فەيلەسـوف بـوو كـەخۆی دوودڵ بـوو لەكرداری ڕۆح. و مـن ئـەم تاوانـەی بـەڕەوا نـازانم، لـەئاكامی سـەرنجدانێكی قـووڵ لەوتـەكانی ئـيبن ڕوشـد گەربـێدەنگی لەئەرستۆ كردبێـت لـەو وتانـەی كەدەڵێـت: نـەفس بريتیيە لـەكارەكانی جەسـتە و، هيچ بوونـێكی نابێت بەبێ جەستە عەقڵ تاكە كەسی كەسايەتيكە كە بريتیيە لەئامادە و توانايی مـرۆڤ بۆ بيركـردنەوە و بەنـەمانی لەناودەچێت و لـەم وتانـەيدا بەگشتیهيچ مانايەكی تـيادا نیيـە كەبێ بـاوەڕی بخرێنە پاڵ چونكە ڕاستيەكانی ڕوح و عەقڵ تائێستا بەشاراوەی ونهێـنی ماونەتـەوە و، بەئەندێشـەي مـن هـەتا... هەتايـە بەنهێـنی دەمێنـێتەوە و هـيچ زەرەرمـەندێكی لەسـەر بـاوەڕی نیيە، گەر باوەڕدار ئينكاری ئەو نەكات كەڕۆح و عەقڵ لـەكاری خـودان. و سـەبارەت بەوتـەی (بەنـەمانی جەسـتە كەسـايەتیتاكە كەسـێتی مـرۆڤايەتی لـەناو دەچـێت) بەمـە ئـيبن ڕوشـد ئيـنكاری (زيـندوبوونەوەی) نەكـردووە. كەزيندووبوونەوە و دروستكردنێكی نوێيە بەتوانا و فەرمانی خودا، كەهەرخۆی يەكەم جار جەستە و خودەكانی دروستكردووە و ڕۆحی پێبەخشيون.

گـەر سـەرنجێكی بيرۆكـەكانی تۆمـاس بدەيـت سـەبارەت بـە (نـەفس) دوو دڵـی و نەئاشـكرايی تـيادا بـەدی دەكەيـت، لەكاتـێكدا پێناسـەی كەسـايەتی دەكـات بـەوەی كەپێكهاتەی تێكەڵ جەستەو ڕوحـە لەلايـەكی تـرەوە دەڵێـت: نـەفس و جەستە تەنهايەك (بـوون)ن. و لـەهەندێ شـوێنی تـردا دەڵێـت: نەفس ڕاستيەكەو جەستەيی نیيە و، شتێكی ڕۆحیيـە و خـودا پێمانی بەخشيوە. لەهەمان كاتدا دەڵێت: ئەم توانايی ڕۆحە تيامانداية و پاش نەمانی جەستەش هەردەمێنێتەوە، درێژەی پێئەدات و دەڵێت: خود خاوەنی كەسايەتی نیيـە چـونكە بەتەنها توانـای هەسـت و خواست و بيركردنەوەی نیيە، بەڵكو تارمايەكی بێ هـێزە ناتوانـێت هـيچ كـارێك بـەبێ جەستە بكات و، بەبێ يەكگرتنی لەگەڵ جەستەدا نابێتە كەسايەتیيەكی تاكە كەسی نەمر.

لـەم وتەیـەدا کەدەڵێت: خـود پابـەندە بەجەستەوە و بەجودایيان هەست و خواست و بیر کـردنەوە دەوەسـتێت، ئـەم ووتەیـەی... یـا... ڕاستە..یـا..هەڵەیـە. و ئـێمە وەك پێراگەیاندنی سـەبارەت بـەرۆح زانـیاریمان هەیـە کـە کاری خودایـە. گـەر بیرۆکـەکانی تۆماس دەربارەی (نەفس) بەم چەشنەبێت،بەچ ڕەوایەك ئەم هێزە بێ‌ویژدانیانە دەکاتە سەر ئیبن ڕوشد و، چۆن ووتەکانی لێکدەدا‌تەوە بەوەی کەئینکاری زیندوبوونەوە دەکات؟

گـەر چاوێك بخشێنینەوە بەنووسراوەکانی ئیبن ڕوشد خۆیدا. کەوان لـەبەر دەستماندا بـۆت بەدەردەکەوێـت کەهـەرگیز ئینکاری زیـندوو بوونـەوەی نەکـردوە بـەڵکو بـاوەڕی تـەواوی پێـیەتی تەنانـەت نـاوی ئەوانـە بـەبێ بـاوەڕ بـەخودا ناو دەبات کەئینکاری زیندوو بوونـەوە دەکـەن. مووجادەلـەکانی ئەکویـناس لەگـەڵ غەزالـیدا لـەسـەر شـێوەی زیـندووبوونەوە و چـۆنیەتیەکانی بـوون، دەڵێـت: زیـندووبوونەوە بەدرووسـتبوونی جەستەیەکی نوێـتر دەبێت و، ئەمە هیچ پێچەوانەی (ئاین)نی‌یە. بەڵام سەبارەت بە (نەفس) ئـیبن ڕوشـد پـاش بگـرە و بەردەیـەکی زۆر لەگـەڵ غەزالـیدا لـەبـەر نهێـنی نـەفس وتـی (زانیاریمان سـەبارەت بـە خـود زۆر نادیـارە و خود ئەو تێگەیشتنەی بەو کەسانە بەخشیوە کـە لـە زانستدا ڕۆچوون) و، نـازانین ئایـا... ئـەبو وەلـید خۆی بەیەکێك لەوکەسانە دائەنێت... لەوانەیە یەکێك بێت لەوان تەنها لەبیرۆکەکانی ڕۆح و خودو ئەوانەی لەوانە دەچـن، ئـەو لـە یەکچـونانەی کەماونەتـەوە، بەنهێـنی شـاراوەکان(أسـرار) دەمێنێتەوە، کەکەس زانیاری نی‌یە دەربارەیان تەنها خودا نەبێت.

بـەڵام خـاوەن بـاوەڕە بەهێزەکان ئەو کەسانەن کە تەسلیم بوون پەسەند دەکەن لەسەر ئەو جۆرە ئایەتانە و دەڵێن: ﴿آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلاَّ أُوْلُوا الأَلْبَابِ﴾.

حەیـران: ئـەوا بیرۆکەکانی ئەکویناس سەبارەت بەنەفس زانی،... ئایا شێخی گەورەم بیرۆکەکانیم بۆ باسدەکات سەبارەت بەبوونی خودا و گەردوون؟

شێخ: گـەر، گوێبیسـتی وتـەکانی بیـت سـەبارەت بـەبوونی خـوداو دروستکردنی گـەردوون، هـەروەك گوێبیستی ووتـەکانی غوزالی و ئـیبن سینا و ئیبن ڕوشد بیت وایە. دەڵێـت: (عـەقڵمان زانـیاریەکان لەهەستەوە وەردەگرێـت بـەڵام ئـەم عەقڵە، کەخودا پێی بەخشیوین.... بریتی‌یە لەتوانایەکی ڕێکخراوی ئەوتۆ کەئەتوانێت ئاگاداریە هەستیەکان ڕێکبخات و بیانگۆڕێـت بـۆ بیرۆکـە گشتی‌یەکان و بیرۆکە ڕووتەکان. بەڵام، زانیاریی‌یە عەقڵیە ڕاستەو خۆکان تەنها پابەندن لەسەر جیهانی هەست وەلەتواناياندا نی‌یە بەڕێگای ڕاسـتەوخۆوە جـیهانەکانی سـەر و عـەقڵ و پشـت سروشـتەوە دەرك بکـەن. و گــەر

لەتوانایاندا بێت بەهۆی بەراوردو پێوەرەوە زانیاریی‌یە ناڕاستەوخۆكان بۆ بوونی خودا وەردەگرێت و دەركی دەكات كەتەنها خودا دروستكەری هەموو گەردوونەو یەكەو تەنهایەو بێ هاوالەو ناگۆڕێ و، بەچەرخ دەور نەگیراوە. چونكە نهێنی‌یەكانی ئەم گەردوونە یەگرتووە و، بۆمان بەدەردەخات كەتەنها یەك عەقل و یەك یاسا هەیە و، هەرچیەك لەپشت ئەمانەوە بێت بەنهێنی یە شاراوەكان دەژمێرێت و عەقڵ نەتوانایە لەدەرك كردنیدا، هەروەها زۆر زەحمەتە ئەندێشەی كارە رۆحیەكان بكات بێجگە لەماددە. چونكە ئەزموونە دەرەكیەكان بەگشتی پابەندن لەسەر بوونە ماددیەكان، عەقڵ زۆر نەتوانایە لەدەرك كردنی زۆری ڕاستیەكانی ژیان، هیچ زانایەك نی‌یە تائێستا ڕاستی پێكهاتەی مێشك بزانێت.

حەیران: بەخودائەمەزۆر گەورەیە؟

شێخ: لەئەمەش گەورەتر ڕێبازی بەڵگەكانە، كەئەكویناس ئەم ڕێبازەی لەچەسپاندنی بوونی خودادا گرتۆتەبەر و پەنادەبات بۆ ئەو سێ بەڵگەیەی كەغەزالی و ئیبن ڕوشد و ڕێبازانی كەلام پابەندی بوون... و لە بەڵگەی لێكەوتنەوەدا (دلیل الحدوث) دەڵێت: ئەتوانرێت بەهۆی بەڵگە سرووشتی‌یەكانەوە بوونی خودا بچەسپێنرێت: هەموو جوولەیەك بەگشتی پەیدا دەبێ لەجولەی پێش خۆی و، ئەم جولەیەش دروست دەبێ لەیەكێ‌تر پێش خۆی، ئیتر هەروا دەڕواو بەبێ كۆتایی، ئەم دەورو تەسەسولە مەحالە وەیا ئەم زنجیرە جوولانە كۆتایی‌یان دێ وەدەگەنە جوولێنەری یەكەم كەئەویش خودای گەورەیە.و سەبارەت بە (بەڵگەی پێویست) (دلیل الوجوب) دەڵێت: هەچ شتێك لەم گەردونەدا هەیە بریتی‌یەلە (بوونە شیاو) (ممكن الوجود) واتە هەندێ جار بوونی پێویستە بەڵام بوونەكەی هەمیشەیی نییە و، ئەم (گریمانە) پابەندە بەگرنگی‌یەكەیەوە كەپێویستە بوونی هەبێت، واتە لەلایەن عەقڵەوە (بوونی پێویست) (واجب الوجود) كەخودایە و، هەروەها دەربارەی بەڵگەی (سیستم: النظام) دەڵێت: لەم گەردونەدا بەڵگە بینراوەكان (الشواهد) زۆرن لەژمارە نایەن و هەموویان وابەدەریدەخەن كەپابەندن بەسیستەمێكەوە، تەنانەت لەبێ گیانەكانیشدا كەبە شێوازێكی ڕێكخراو دەجولێن. چۆن بوونی ئەم سیستم و كردارانە بەبێ هێزێكی ژیر دروست دەبێت؟ (ئێمە لەتواناماندایە بەهۆی تێگەیشتنێكی سروشتی بوونی خودا و تەنهایی‌یەكەی بچەسپێنین، چونكە بوونی خوداو تەنهاییەكەی لەشتە سەرسوڕهێنەرەكانی گەردون و جوانی ڕێكخراویاندا دەدرەوشێتەوە).

لەگەڵ ئەوەی ئەکویناس لەبیرۆکەکانیدا دوو دڵە کاتێك دەکۆڵێتەوە لەدروستکردنی گەردون لەلایەن خوداوە لەچەرخێکی دیاریکراودا و، گومانی فەیلەسوفەکان بە (ماوەی وەستان) (مـــدة الـــترك) وادەبینێـت کەعـەقڵ لاواز و نەتوانایەلـە ئەندێشـەکردنی ئـەم تۆژینـەوەیەدا، پاشـان دەگەڕێـتەوە بـۆ بیرۆکـەکانی غـەزالی و یـەك دەگرێتەوە بەیـەك گەیشتنێکی ئـەو تـۆ کەوەختە بڵـێین تـەنها یـەك دەقن هـەروەك دەڵـێـت: (لێکۆڵینەوە لەم باسـانەدا بێ مانایـە چـونکە چـەرخ پێش بوونـی گـەردون بوونـی نـەبووە و چـەرخ بـەبێ جوولـەو گـۆڕان ئەندێشـە ناکرێـت). هـەروەها هاوبەشـی غـەزالی دەکـات لـەم ووتەیەیدا کەدەڵێـت گـەردون لەو کاتـەدا دروسـتکراوەکە (ویسـتی کـۆن)ی خـودا بـووە، لەبـەر ئەوەدەڵێـت: (کرداری دروستکردن گەر ئەزەلیش بێت (ویستی) هەرلەخۆگرتووە). (لە ویستیشەوە ئەو کاتە دیاریکراوە، کەخودا گەردونی تیا دروستکردووە).

حەیـران: ئەمـە زۆر گـرنگە.... چـاوەڕوانی گوێبیسـتی نـەدەبووم چـونکە مـن وام خوێـندۆتەوە کـەتۆماس ئەکویـناس نووسـراوەکانی غـەزالی و ئـیبن سـینای خوێندبێـتەوە ورەخـنەی لـێگرتبێ چـۆن ڕەخـنە لـەبیروباوەڕێك دەگرێـت کەوابەدەردەکەوێت دەقـی نووسراوەکانی ئەوانی وەرگرتبێت؟

شێخ: تۆمـاس ئەکویـناس هەندێ جار مووناقەشەی فەیلەسوفە ئیسلامیەکان لەهەندێ لێکۆڵیـنەوەیاندا دەکـات و بەتـەواوی دان دەنێـت کـەوا لەغـەزالی و ئـیبن سـینا و ئـیبن ڕوشـدی وەرگـرتووە. و ئـێمە لـێرەدا ئـەی حەیـران..ئەم پیاوە وەك فەیلەسوفێك وتەکانی بـاس ئەکـەین کەلەگـەڵ ئەم سێ فەیلەسوفەدا چەسپاندنی بوونی خودا و تەنهایەکەیدا یەك دەگـرنەوە، بەهـەمان بەڵگـەی ئەوانـیش بەڵگـە دەهێنـینەوە بـەڕێگای عەقڵـێکی سـاغەوە، کـەتۆماس زۆر پابـەند بـوو بـێ ئـەوەی تیشـك بخەیـنە سەر ڕووەکانی درێژەی ئەم پابەندیە، گەرشـتێك لەکتێبە گەورەکەی بخوێنـیەتەوە دەبینیـت چەند بێ پێچو پەنایە لەدیاریکردنی ئەو شـتانەی بەعـەقڵ دەشێن و ئـەو کـردارانەی بەعـەقڵ ناشێن ئـەم بیرۆکـەی وای لێکرد کەلەلایـەن هاوەئایـنانی خۆیـەوە دووچاری هێرش بیێتەوە. ئێمە لەم ووتانەماندا بەرەویەك ئامانج دەڕۆین، ئەویش ئەوەیە کەئەمەوێت بۆتی بەدەربخەم کەهەموو عەقڵە ساغەکان لای گشـت خـاوەن ئایـینەکان وەك یەکن لەبواری سەربخی عەقلی ساغی دوور لەخواست و ئارەزووەکـان، لەسـەردانان بـەبوونی خـودا وەبـەبێ پێچ و پەنا دان بنێت بە تەنهایی خودا بـەوەی کـەبێ هـاوەڵ و نـەگۆڕە و لـە ڕێبازی بەڵگە خوازیدا یەك دەگرنەوە بەوەی کەئەم ڕێبازە هیچ گومانێکی تیادا نیيە.

جیاوازی بەختەکان

حەیران: شێخی گەورەم باسی هەموو فەیلەسوفە ئیسلامیەکانی بۆکردم، تەنها (معرری) نەبێت، ئایا ئارەزووت نی‌یە باسی (ئەبوو عەلاء)م بۆ بکەیت؟

شێخ: چۆن باسی (ئەبو عەلاء)ت بۆناکەم لەکاتێکدا مەبەستی گەورەم، باسی وتەکانی (معەرری)یە بەلاّم وەك فەیلەسوفێك لێکۆلینەوەی لەسەرناکەم چونکە ئاگادارنیم کەخاوەنی بیرۆکەیەکی فەلسەفەیی ئاشکرای شیکراوە بێت لەبابەت کێشە فەلسەفەیی‌یە گەورەکانەوە،... هەتاکو بۆتی ئاسان و سادە بکەم. گەر لایەنە دەقی‌یە زمانەوانی‌یەکەی وەربگرین، بۆمان هەیە بەفەیلەسوف ناوی بەرین.

چونکە مانا زمانەوانی‌یەکەی فەیلەسوف بریتی‌یە لە (خۆشەویستی بۆ دانایی) (محب الحكمـــة) گومانی تێدا نی‌یە معەرری یەکێك بووە لەخۆشەویستانی دانایی و هەرچەندە خزمەتێکی ئەو تۆی پێشکەش بەم خۆشەویستەی نەکردوە، کەهەقی تەواوی لەسەرێتی.

گەر بە واتای زاراوەییە ڕاستەقینەکەشی وەریبگرین بۆمان نی‌یە (عەلاء) بخەینە ناو کۆمەلّی فەیلەسوفەکانەوە چونکە ناوی فەیلەسوف بەسەر یەکێکدا دەبڕێت گەر خاوەنی تیۆری عەقلی پوختی داڕێژراو لەسەر بنەمای زانیاری‌یەکان بێت... یا تۆژینەوەی هەبێت لەسەر کێشەی فەلسەفی‌یە گەورەکان و دەستکەوتێکی بالاّی هەبێت لەداڕێژراندنی بیرۆکە فەلسەفەیی‌یە شیکراوەکان.

گەر ئارەزوو مەندانی فەلسەفە توانیان هەموو ئەم کارانە بەگشتی جێبەجێ بکەن ئەو کاتە لەپیاوانی فەلسەفە دەژمێرێن و گەر تەنها خاوەنی بیرۆکەی پرش و بلاّو و پچڕپچڕ بوو لەهەندێ لەکێشە فەلسەفی‌یەکاندا باشتر وایە بەنیوە فەیلەسوف دابنرێت.

معەرری بەلای منەوە بەیەکێك لەو نیوە فەیلەسوفانە دادەنرێت، خاوەنی تیۆری عەقلی داڕێژراوە لە سەر زانیارییەکیَ پتەو و هەروەها چەند تیۆری پرش و بلاّوی هەیە

لەزۆر لەکێشە فەلسەفی یەکاندا، کەئەمانش لەناو هۆنراوە و پەخشانەکانیدا ناڕێك و پچڕ پچڕ و بێ بەڵگەو بێ پێز بەدەردەکەوێت.

یەکێك بو لەوانەی کەوازیان لەدونیا و خۆشی و چێژەکانی هێنابوو.

بێ بەختیەکەی لەژیاندا زۆر لەدودلی و سەرسامی و گومانی تیادا دروست کردبوو و، غەم و پەژارەکانی زۆریان لێدەکرد بەبەردەوامی گلەیی و ناڕەزای و گاڵتەی لەژیان بیێتەوە.

ئەم هەموو ترس و کۆسپ و نەگبەتیانە لەهۆنراوەکانیدا ڕەنگ ئەداتەوە و، هۆنراوەکانی ڕازندۆتەوە بەجۆرەها هونەری شاکار و جوانکار، تەنها بۆمەبەستی تێر کردنی ئارەزووی خۆ بەدەرخستن، کەئەمانە وادەگەیەنن تێگەیشتنێکی زۆری هەبوو بێت لەزمانەوانی ئەدەبدا و شارەزاییەکی کەمی هەبوو بێت لەفەلسەفەدا و دیوانەکی ڕەنگدانەوەی ڕاستەقینەی ژیانی تیادا بەدەردەکەوێت لەنەگبەتی و غەم و هەژاری و تاریك بینی و گاڵتە پێکردنی بەژیان.

وازهێنان لەدونیا تەی دەهێشت گەش بینیەکەی سەردەربکا و، بەپێچەوانەوە گەشبینیەکەی وازهێنانەکەی لەدونیا دەشاردەوە.

باوەڕەکانی بەگومان ناوخن کرابوو و، گومانەکەشی بەرەو باوەڕ ملی دەکێشا لەمانەوە بۆمان بەدەردەکەوێت کەزانست و فەلسەفە و ڕۆژانەی ژیانی تێکەڵ و هەڕەمەکی بوون...

هەرگیز ڕەوا نی یە هەرکەسێك چەند وشەیەکی گومانی بەزماندا هات بیخەینە ڕیزی فەیلەسوفەکانەوە و بەزمانحاڵی هۆنراوە، ئەندێشەو بیرو ڕاکانی دەربڕێت کەبەهیچ شێوەیەك ناگونجێن وەك تۆژینەوەیەکی ڕێکخراویی پابەند لەسەر بەڵگەکان مامەڵەی بکرێت. چونکە ئەم گومانانە لەناوجەرگەی ژیان و ئازارەکانیدا هەن کەبەرەو زۆربەی خودەکانی مرۆڤ دەکشێن و پەرژین بۆ عەقڵ دەکەن.

نەك هەرکەسێك دووچاری گومان بوو، یا.. تووشی کۆستێك بو... یا هەورێکی تاریك ئاسمانی دڵی گرت بەزمان حاڵی هۆنراوە خولیاکانی دڵی دەربخات، بەبێ تۆژینەوە و لێکۆڵینەوەو بیر کردنەوە و بەبێ بەڵگە و هۆکارەکانی بیکاتە بنەمایەکی بیروڕا بۆ ڕاستیەکان گەردوانی فراوان و گەر یەکێك بەدڵتەنگی بینرا، غەم و گومانەکانی وەك هۆنراوەیەك بهۆنێتەوە و بەنیوە گومان و نیوە باوەڕ بۆ خەڵکی بخوێنێتەوە، ئایا شیاوی ئەوەیە بخرێتە ڕیزی ئەو کەسانەی کەژیان و تەمەنیان بە تیۆری پوختی ڕێکخراو بردۆتە

سەر و لەئاکامدا فەلسەفەیەکی ئاشکرای بێ پێچ و پەنا و پتە و ئاکام گونجا و یەك ئاراستەیی بێت و، بنەماکانی پابەندی بەڵگەکان بێت. گەر ئێمە سەرنجێك لەدیوانی (عەلاء) و کتێبی (رسالة الغفران) و وەلامدانەوەکانی بۆ (داعي الدعاة) بدەین، لەمانەوە دەتوانین بیروڕاکانی (عەلاء) بەدەربخەین کە هیچ تۆژینەوەیەکی ئاشکراو ڕێکخراو و گونجاوی تیا نابینین کە پابەندبێت بەهۆکار و بەڵگەکانەوە نەلەتۆژینەوە زانیارییەکاندا و نە لەتۆژینەوەکانی بووندا و نە لەخودو ڕەوشت و کۆمەڵناسیدا، بەڵکو ڕەش بینی و نالەی دەروون و ڕق و کینە و ستەمەکانی بەدەردەکەوێت، کە ئەم پیاوە لەنێوان گومان و پرباوەڕیدا دووچاری بۆتەوە.

درێژە نادەم بەهۆکانی بەدەرخستنی ئەم ڕەش بینانەی کەخودی ئەم پیاوەی گەمارۆداوە.

چونکە ئەی حەیران خۆت دەزانیت کەزۆر لە لەش ساغان و چاوساغان و دەولەمەندان و ژیان ئاسوودەییەکان دووچاری ئەم دەردی گومانە بون و، بەهۆی کۆستێکی یاخود بەهۆی ڕمانی هیواکانیان.

ئایا ووتەت بەرامبەر پیاوێك چی دەبێت کەسنگی پڕبێت لەگەش بینیەکانی زانا و داناکان و خودی گەورەکان کەلەسەرەتایی ژیانییەوە خۆی دەبینیەوە بەکوێری.و دژواری دەم و چاوی و دوور لەخەڵکی و بی بەش لەچالاکیەکانی جوڵەو بەد خواردنی، وازهێنان لەدونیا و بەدووری لەبەرزوو دارایی و، نائومێد بوون لەخەڵکی و بەزەیی خودا؟

زۆر سروشتییە ئاکامی ئەم هەموو ڕووداو نەگبەتیانە گومانی لای ئەبی علاء دروست کردبێت.

ئەم گومانانەش لەژیاندا تەنها لە (جیاوازی بەختەکاندا) سەردەکێشێ... و تەنها دوو جۆر هاوڕێ دەربازیان دەبێت، یەکێکیان ئەوەیە کە بەبەردەوامی بیر لەنهێنییەکانی قەدەر دەکاتەوە، چونکە هەموو بوونەکانی گەردوون ئاماژەی بوونی خودا دەکەن و، گومان لەئازارەکانی ژیانەوە دەکەوێتەوە و، جیاوازی بەختمان لەمانەوە بەدەردەکەوێت: تەندروستی و نەخۆشی و هەژاری و دەولەمەندی و ئاسوودەیی و نوشوستی و تەمەن درێژی و تەمەن کورتی... هتد.....

ئەی حەیران ئەمانە هەرگیز لەیاد مەکە و جارێکی تر گەر توانیمان دەگەڕێینەوە سەری بۆ دەرخستنی دروستکردنی بوونەکان لەلایەن خوداوە بەهۆی بەڵگەکانەوە.

حەیران: بەڵام... ڕادەی گومان چەند بوو لەلای (ئەبی علاء)؟.

شێخ: لێرەدا پاشماوەی نهێنی ووتەکانم سەبارەت بە (عەلاء) بۆت بەدەردەخەم.

هۆکارەکانی گومانەکانی معەرریم بۆ بەدەرخستنی کەدووچاری هەموو کەسێکی نەگبەت و نائومێد دەبێتەوە و باسی ئەو باوەڕانەیت بۆ دەکەم کەهۆگری هەموو عەقلێکی ساغە.

معەرری گومانی لەهەموو شتێك دەکرد تەنها بوونی خودا نەبێت کەهیچ کاتێك گومانی بۆ بوونی خودا بەلای عەقلیدا نەدەچوو... جگە لەم ڕاستییە بەهیچ وتەیەکی تر باوەڕ مەکە، هەرچەندە معەرری سەرسام و دوو دڵ بوو بەرامبەر بەقەزا و قەدەر و ئازادی ویست و هێز داناییەکانی دروستکردن و خودی ڕۆح و چۆنێتی زیندوبوونەوە بەڵام هەرگیز باوەڕی بەبوونی خودا نەترازاوە، بەهۆی عەقلی ساغی کەبەبەڵگە ڕێنمایی کردبوو بۆ بوونی خودا.

هەرگیز باوەڕی پتەو نەدەترازا هەرچەندە عەقلی دووچاری لاوازی و کولبونی ببوایە لەدەرك کردنی خودی تەنهایی خودا، یا لەئەندێشەکردنی لێکەوتنەوەی گەردون لەنەبوون و بیرۆکەی کۆنێتی و چەرخ و جێگا و چەند گومانەکەی زۆر بوایە کەئەمەش جیاوازی بەختەکان و نهێنی نادیاری نووسراوە ڕێژەییەکان (القدر) لەلامانی دروست دەکەن.

ئەمە ڕاستی نوسراو و بیروڕاکانی معەررییە، کەبە (فەلسەفەی معەرری) ناوی دەبەن، گەر خوازیاری بەخودی خۆت بەرجەستەی بکەیت، ئەوا دیوانەکەی جارێکی تر بخوێنەرەوە و ووتەکانی کۆبکەرەوە و پاشان پۆلێنی بەراوردیان بکە و، بەووردی سەرنجی بدە ئەم ڕاستییەت بۆ بەدەردەکەوێت کەهیچ گومانێکی تیادا نییە.

حەیران: ئەمە سەیرە، شێخی گەورەم چەند گوێبیست بووم لەوانەی کە هۆنراوەکانی دەخوێننەوە و ئەوانەی کەباس و لێکۆڵینەوەی لەسەر دەکەن، بەهیچ شێوەك لاوازی باوەڕهێنانیان نەدەخستە پاڵ معەرری.

شێخ: ئەم هۆگری زۆرییەی خەڵك بەهۆنراوەکانی (ئەبی‌عەلاء)ەوە بەتایبەتی ئەو هۆنراوانەی گلەیی و سەرسوڕمانی تیادایە بۆ قەدەر، یا... گومان لە کاربەجێی

بوونەکانی خودا دەکات، ئەمانە بەگشتی بەهۆی کاریگەری (جیاوازییەکانی بەختەوەیە لەژیاندا).

هەموو مرۆڤێك لەژیانیدا دووچاری ئەم نەگبەتیانە دەبێتەوە، یا... لەخودی خۆیدایە... یا.. بەهۆی کەسانی دەوروبەری لەدۆست و خزم و کەس و کاری و بەگلەیی لەبەدبەختی خۆشحالْ دەبێت. بەوتنەوەی چەند بەیتە هۆنراوەیەك لەم ڕووەوە.

کاتێك شاعیر بۆ لابردنی بێزارێتی دژوارییەکانی ژیان ئەم هۆنراوانە دەهۆنێتەوە، هیچ شیاو نییە ببێتە بنەمایەك بۆ بڕیاردانی بێ باوەڕی و باوەڕی ئەم شاعیرە بۆ بوونی خودا.

سەرنجێکی وورد لەهەندێ لەووتەکانی معەرری ئەدەین تابگەینە ڕاستی بیروڕاکانی.

گەر خوازیاربین... ئەی حەیران معەرری بخەینە ڕیزی فەیلەسوفەکانەوە و تۆژینەوەی لەسەر ڕاستی بیروڕاکانی بکەین لەزانیاریی و بووندا لەدووتوێی هۆنراوە و بابەتەلەخۆگرتووەکانی، بۆمان بەدەردەکەوێت ئەم پیاوە لەگەلْ ئەوەی کە.

ڕەش بینییەکانی سەرسامی و دوو دلّی لادروست کردوە، هەرگیز نەیتوانیوە دەربچێت لەباوەڕی بەعەقلّی و باوەڕی بەخودا و تەنها لەرێبازی ئەم عەقلەوە بەڕاستیەکان گەیشت.

ولیس یظلم القلب وفیه للب حذوة

واتە: هەر دلێ ترۆسکەی ژیری لەناویدابێ، هەرگیزاو هەرگیز تاریك نابێ.

بەلێ- ڕاستە- ئەی حەیران- سوێندبێ بەخودا گەر پیاوێك خاوەنی عەقلّێکی ساغ بێت هەرگیز دلّی ڕەش بین نابێت. معری زۆر باوەڕی بەم عەقلە هەبووە و، هەمیشە پابەندی بووە، یاخی دەبوو لەهەموو بیروڕاو هەوالێك کەپێچەوانەی بڕیارە داڕێژراوەکانی عەقلْ بووایە.

وەك چۆن لەم ووتەیەدا بەدەردەکەوێت:

فلا تقبلن مایخبرونك ضلة إذا لم یؤید، مأتوك به العقل

واتە: باوەڕ بەبیرۆکەیەك مەکە، گەر لەلایەن عەقلەوە پەسەند نەکرابێت.

وماتریك مرائي العین صادقة فاجعل لنفسك مرأة من الفكر

واتە: باوەڕ بەبینراوەکانی چاو مەکە، باخودت ئاوێنەی فکرەکانت بێت.

و وتەی:

سأتبع من يدعو الى الخير جاهداً وارحل عنه، ما إمامي سوى عقلي

واتە: لەدوی ئەو کەسە دەکەوم کەبانگەوازی چاکە بکا و تێبکۆشێ بۆی، هەروەها جاری واهەیە لێشی دوور دەکەومەوە، چونکە من تەنها عەقڵ بەپێشەوای خۆم دادەنێم.

تەنها بەم عەقڵە، ئەم پیاوە ژیرو دانایە کەبێ بەش بوو و ئارامگر بوو، باوەری بەبوون و تەنهایی خودا هێنا، ئەو خودا بێگەردەی کەتەنها و ئەزەلی و هەمیشەیی وبەئاگاو بەتوانا و وێنەگرو سەرەتا و زیندوکەرەوەیە و هیچ شتێك وێنەی ئەو نی یە، ئایا گومانێك لەباوەری معەرری بەدی دەکرێت لەم ووتانەیدا؟

سەبارەت بەباوەرە پتەوە بێ هاوتاکەی دەلێت:

بوحدانية العلام دنا فدعني أقطع الأيام وحدي

واتە: بەتەنهایی خودای زانا باوەرم پێهێنا بهێڵن رۆژگارم بەتەنها بەسەربەرم.

هەروەها ئاماژەی باوەر بەبوونی خودا و تەنهایی یەکەی بکات وایە و چۆن هاوەڵێتی لەتەنهایی و بێکەسی و رەش بینیەکانیدا.

يموت قوم وراء قوم ويثبت الأول العزيز

واتە: کۆمەڵ لەدوای کۆمەڵ دەمرن بەس خودای بەتوانا دەمێنێ.

يجوز أن تبطي المنايا والخلد في الدهر لايجوز

واتە:- لەوانەیە هەندێ تەمەنی درێژبن بەڵام نەمری بۆ هیچ کەس نی یە.

سەبارەت بەتوانایی خودا لەدروستکردنی زیندوو لەمردودا و بەپێچەوانەوە مردوو لەزیندودا و لەشتە مردووەکانەوە ناوەرۆکی ژیان دروست دەکات و دەیرازێنێتەوە، هەرکاتێ ویستی بەتوانای خۆی لێی دادەماڵێ و دەیکاتەوە بەرووکەشە (عرض) بێ گیانەکەی.

وەك دەلێت:

جواهر ألفتها قدرة عجب وزايلتها فصارت مثل إعراض

واتە: ناوەرۆکە بنەماییەکان پێکهاتەی توانایەکی سەرسورهێنەرن و بەجوودایان بوونەکەی گەردوون وەك رووکەشی لێدێت.

حەیران:- بەڵام گەورەم من ئەم ووتەیەی معرریم لەیادە کەدەلێت:-

قلتم لنا خالق عليم قلنا صدقتم كذا نقول

واتە: پێتان ڕاگەیاندین، خودا دروستکەرو زانایە.ووتمان ڕاستەدەکەن ئێمەش هەروا دەڵێین.

زعمتموه بلا مكان ولازمان[1] ألا فقولوا

واتە: باوەڕتان وابوو بێ جێگاو چەرخە، بەئاگابن و بڵێن .

هذا كلام له خبيء معناه ليست لنا عقول

واتە: ئەم ووتەیە نهێنییەکی تیادایە بەواتای ئێمە عەقڵمان نییە.

ئایا ئەم ووتەیەی ئاماژەی لاوازی باوەڕی ئەبی عەلا بەخودا بەدەرناخات؟

شێخ: بەلامەوە سەرسوڕێنەرنییە، کەتەنها ئەم سێ بەیتە هۆنراوەیەت دەرخ کردبێت و بێ ئاگابیت لەم بەیتە هۆنراوانەی تری.

کەدەڵێت:

والله اكبر لايدنو القياس له ولايجوز عليه كان أوصار

واتە: خودا گەورەیەو هیچ پێوەرێك نزیکی نابێتەوە،بۆ ئێمە نەهاتووە کەبڵێین خودا وادەبێ یاوا بووە.

ئێوەی کۆمەڵی گەنجان هەمیشە هۆگری گومان و ئەو ڕێگایانەن کەبۆی دەچێت. بەڵام سەیرە کەچۆن تائێستا دەرکی ڕاستیت نەکردووە، لەو ووتە دووررو درێژانەی کە بەسەردا تێپەڕی لەوێڵی ئەندێشەي عەقڵ و کولبونی لەئەندێشەی مانای چەرخ و جێگا.

مەبەستی معەرری لەم بەیتانە ئەوەیە، ئاماژەی کولبونی عەقڵ بکات لەئەندێشەی مانای چەرخی لێکەوتە کەهیچ چەرخێك پێشی نەکەووتووە و، هەروەها گەردوونیش کەهیچ بونێکی پێش بوونی دروست نەبووە، هەروەك غەزالی دەڵێت: ئاماژەکانی معەرری بۆ کولبونی عەقڵ هەرگیزمانای ئینکاری بوونی خودا ناگەیەنێت کە معەرری دەرکی کردووە (گەورەترە لەوەی کەپێوەر نزیکی بیتەوە و، بووە و ئەبێت دروست نییە بۆی.

واتە بوونە ئەزەلییەکەی خودا بەبوونە جەستەییە لێکەوتنەکانییەوە پێوەرناکرێت کەلێکەوتنەوەیان پەیوەستە، بەجێگاو چەرخەوە و، گەر ئەم لێکەوتنەوانە نەبوایە (چەرخ و جێگا) نەدەبوو و، هیچ مانایەك نەدەبوو ئەندێشەی بکرێت ئەی حەیران، ئەوانەی گومانیان لەباوەڕی معەرری هەیە ئەم چەند بەیتەیان نەکردۆتە بەڵگە وەك دەڵێت:

---

[1] بروانە پەراوێزی یەکەم لاپەڕە ()

تحطمنا الأيام حتى كأننا زجاج ولكن لايعادلنا سبك

واتـه: ڕۆژگـار دامـان دەڕزێـنێ هـەروەك، شووشـەیەك کـەپاش ووردبونـی خـۆی ناگرێتەوە.

ئەو وتەی کەدەڵێت:

لو كان جسمك متروكاً بهيئته بعد التلاف طمعنا في تلافيه

واتـە: گـەر جەسـتە لـەناو چـوونی لەسـەر شـێوەی خـۆی بمێنێتەوە، هـەر لـەزووەوە خوازیاری لەناو چوونی دەبووین.

هەرگیز ئەم ووتەیەی دەرخ ناکەن:

إذا ما أعظمي كانت هباء فإن الله لايعييه جمعي

واتە: گەر ئێسکەکانم پرش و بڵاو بێت ، لەلای خودا ئاسانە کۆکردنەوەی.

و وتەی:

متى شاء الذي صورنا أشعر الموت نشوراً فأنتشر

چ کاتێك ئـەوەی ئـێمەی بـەم وێـنەیە دروستکرد ویستی لەناوچوونمان بـوو، دەمـان مرێنێت و لێپرسینەوەمان لەگەڵ دکات.

وتەی:

قد يمكن البعث إن قال المليك به وليس منا لدفع الشر إمكان

واتە: گەر خودا وویستی زیندوبوونەوەی هەیە و هیچ توانایەکمان نی‌یە بۆ بەرەنگاری بەڵاکان)

وتەی:

وأعجب مانخشاه دعوة هاتف أتيتم فهبوا يانيام الى الحشر

واتە: ترسناکترین شت ئەو بانگەوازەیە کەدەڵێت نوستوان ڕاپەڕن بۆ لێپرسینەوە

و وتەی:

ياليتنا عشنا بلاردي يدالدهر أومتنا مماتا بلانشر

(خۆزگە لەژیاندا مردن نەبوایە گەر هەش بوایە لێپرسینەوە نەبوایە)

وتەی:

إن كان نقلي من الدنيا يعود الى خير وأرحب فأنقلني على عجل

(گەر گواستنەوەم لەم دنیایە بەرەو خۆشی بێت ئەوا خوازیارم زوو بگوێزرێمەوە بەخۆشی‌یەوە پێشوازی لێدەکەم)

وإن علمت مآلي عندي أخرتي شدأ وأضيق فأنسأرب في الأجل

واتە:(ئەی خودا گەر دەزانیت لێپرسینەوەم دژوارو تەنگە، خودایە چارەنووسم و مردنم دوابخەیت)

سوێند بێ بەگیانم، ئەم پێشوازیی‌یەی خەڵك بۆ دەرخ کردنی ئەو بەیتانەی کە گومانو دوو دڵی تیادایە، وەکودوور کەوتنەوە لەو بەیتانەی پڕ باوەڕو بەڵگەن.ئەمە کاری مرۆڤی بەوویژدان نی‌یە کەبیەوێت بەئاگا بێت لەڕاستیەکانی باوەڕی ئەم پیاوە بەڵام ڕێبازی ڕاست ئەوەیە بەقوڵی سەرنجی بدەین، لەپاشدا ووتەکانی بەبەڵگەوە بەراوردێك بکەین ئەو ووتەیەی کەدەڵێت (شووشە کە شکا خۆی ناگرێتە)و ووتەکانی تری کەلەم ووتەیەی دەچن، دروست نی‌یە بیکەیتە بەهانە بۆ نەبوونی باوەڕی معری بەزیندوبوونەوە و، هەر چۆنێك بێت ناگاتە باوەڕی هەندێ لەو زانایانەی کەدەڵێن بەدروستکردنەوەیەکی نوێ زیندووبوونەوە دەبێت.

بەڵام لەم بەیتەدا کەدەڵێت

ومتى شاء الذي صورنا أشعر الموت نشورا فأنتشر

(چکاتێك ئەوەی ئێمەی لەم وێنەیەدا دروستکرد، گەر ویستی لەناوچوونمان بوو دەمانمرێنێت و لێپرسینەوەمان لەگەڵدا دەکات)

لەدوو توویێی ئەم ووتەیەدا، بەڵگە عەقڵی‌یەکانی تیادا ڕەنگ دەداتەوە لەتوانای زیندو بوونەوەی جەستەکان بەهەمان توانای ئەوەی دروستکردنەوەی کەهێنایانە بوونەوە، بەئاگابە... ئەی حەیران...

هەروەها ووتەکانی سەبارەت بەڕۆح.

أما الجسوم فللتراب مآلها وعييت بالأرواح أنّ تذهب

واتە: (جەستەکان چارەنووسیان بەرو خاك و خۆڵە، بەڵام نازانم ئەم ڕۆحانە بەرەو کوێ دەچن)

روح اذا أتصلت بجسم لم يذل هو وهي في مرض الفناء المكمد

واتە:(گەر ڕۆح چووە جەستەیەکەوە بەبەردەوامی پێکەوە دەمێننەوە، هەتا هەردووکیان لەنەخۆشی لەناوچووندا جیادەبنەوە).

أن كنت من ريح فيا ريح اسكني   أو كنت من نارفيا نار أخمدي

واتە:(ئەی ڕۆح گەر روسکاوی..بایت..ئەی با..خامۆش بەو، گەر لەئاگری...
ئەی.. ئاگر دامرکێ)

أن يصحب الروح عملي بعد مضعنها   للموت عني، فأحدر أن ترى عجبا

وأن مضت في الهواء الرحب هالكة   هلاك جسمي في تربي فواشجبا

واتە: (گەر ڕۆح هاوەڵێتی عەقلم بکات پاش مردنم، شایەتی سەر سورهێنەرە وەك لەناو چوونی جەستەم لەخاك وخۆڵدا، هاوار بۆ خۆم).

ئەم ووتانەی هەرگیز لەباوەڕی ئەم پیاوە کەم ناکاتەوە و ئەمان هەمووی بەگشتی ئاماژەیە کە ڕۆح جیاوازە لەجەستەو، تەنها بۆ چێژی ئازارەکان پێوەی لکاوەو، جەستەش ئازارەکانی ژیان دەچێژێ و معرری ئاگاداری ڕۆح نییە بەوەی کە ئایا... بوونێکی سەربەخۆی لەجەستە هەیە یاخود فەرمانێکی جەستەیە لە ژیانیدا بە مردنی جەستە ڕۆحەکە لەناو دەچێت، معەرری مانای ڕۆح دەرك ناکات و، خۆشەویستی زۆری بۆ هۆنراوە و دژواری ژیان زۆریان لێدەکرد کەئەم ڕۆحە بە..با..یاخود بەئاگر... ناوبەرێت و ئارەزووی خامۆش و دامرکانی بکات و ئەم وتانەی چەندەها ووتەی تری لەباوەڕی معرری کەم ناکاتەوە کەدەیان خستە پاڵی، چونکە ئێمە هیچ شتێك لەراستی ڕۆح نازانین و زۆرمان لێنەکراوە هیچ شتێك دەربارەی بڵێین تەنها ئەوەنەبێت ئەم ڕۆحە لەکاری خودایە. گەر سەرنجی ووتەکانی معەرری بدەیت، بۆت بەدەردەکەوێت کەچەند پیاوێکی باوەڕدارو مل کەچ بووە بەرامبەر خوودا، لەگەڵ ناهەمواری ژیان و سەر سوڕمانی بۆ نهێنییە چارەنووسەڕێژەییەکان، باوەڕی ئەم پیاوەی کەم نەکردۆتەوە، بەڵکو بەپێچەوانەوە بەراستگۆترین و باوەڕدارترین و ئارامترین کەس دەژمێردرێت

بەیەك گەیشتنی بلیمەتەكان

(١)

لەکاتێکی دیاریکراودا پاش نوێژی شێوان گەیشتمە خزمەتی شێخ، دەبینم پەڕەیەکی گەورەی لەبەردەستایەو، بۆ چەند خانەیەك پۆلێن کراوە و چەند بڕگەیەکی بەرامبەر یەکتری لەشێوەی ڕاست و چەپی تیادا نووسرابوو، چاوم ناوی غەزالی و ئیبن طوفەیل و هەندێ ناوی تری عەرەبی و بەرامبەریان چەند ناوێکی تری فەرەنسی بەدی کرد. لە جێگاکەی خۆم دانیشتم بەرامبەر شێخ بەبێ دەنگی تاکو کارەکەی لێ ئاڵۆز نەکەم و پەڕاوگەکەم لەسەر خوانە بچووکەکە دانا و پاش کەمێك شێخ مەوزونی سەری بەرز کردەوە و بە زەردەخەنەوە گۆتی: حەیران بەخێر بێیت، منیش وتم: شێخی گەورەم مەبەستی لەم پێناسەیەدا چی‌یە؟

هەرچەندە هەندێ جار فکرم لەهەندێ ئەندێشەدا، دووچاری ئاڵۆزی دەبێتەوە بەڵام ئەوە ناگەیەنێت کەمن حەیرانەکەی یەکەم جار بم.

شێخ: ئەزانم، بەڵێ ئەزانم و، ئەم ئاڵۆزییەش دەربازمان نی‌یە لێی، بەڵام بەحەیران پێشوازیم کردی هەستم کرد کە سەرسامی لەم کارەم.

حەیران: بەڵێ بەبینینی ئەم خشتەیە سەر سام بووم، ئایابا سەکانمان بەرەو غەزالی و ئیبن طوفەیل دەگەڕێتەوە؟

شێخ: نەخێر، تەنها بەراووردێکە بۆتی ئامادەدەکەم لەنێوان بیرۆکەکانی موسڵمانەکان و بلیمەتە فەیلەسوفەکانی رۆژئاوا کەبە (٥٠٠) ساڵ پاش ئەوان هاتوون.

حەیران: گەر بەهەڵەدا نەچووبم شێخی گەورەم ئەمڕۆ باسی گەشەی فەلسەفەم بۆ دەکات، لەکاتی خوێندا کتێبێکم بینی بەم ناوە لەگەڵ هەندێك لە هاوڕێکانم لە بارەی فەیلەسوفەکانی سەردەمی نوێ وەرمگرت و بردم بۆ زانکۆ، کە گەورەترین هۆکاری نوشوستی هەبوو لەسەرم، لێیان وەرگرتم دڕاندیان، دەیان ووت: -ئەم کتێبە هەمووی بەگشتی بێ باوەڕیی‌یە بەخودا.

شێخ: -مەڵێ گەشەی فەلسەفە، چونکە فەلسەفە پێش ئەمانیش پێشکەوتوو بووە،

بەڵکو بڵێ گەشەی رۆژئاوا لەمەیدانی فەلسەفەدا.

حەیران:- تێنەگەیشتم لەجیاوازی نێوان ئەم دوو وتەیە.

شێخ:- سەبارەت بە و تاریکیەی کەباڵی بەئەورپادا کێشابوو، ئەتوانین بڵێین گەشەیەکی فەلسەفەیی بوو بەڵکو بەئاگابوونەوەیەك بوو پاش نووستنێکی قوڵ، چاوی ئەو بلیمەتانە کرایەوە بەو رووناکی یەی کە لەرۆژهەلاتەوە سەری کێشا بوو، بەدوور نی یە گەر بڵێیت بەیەك گەیشتن کە لەرۆژ هەڵات ناسەکاندا لەسەر ئەم راستیە بەیەك گەیشتن وەیا... لەگەڵ مندا بڵێت ئەم رووناکی یە دەقا و دەق لەرۆژهەڵاتەوە وەریان گرتووە...و ئەم ووتەیە نزیك ترە،

حەیران: کەواتە شێخی گەورەم نایەوێت باسی ئەم فەیلەسوفە رۆژئاواییانەم بۆبکات.

شێخ: چۆن باسیانت بۆ ناکەم و من دەزانم کەتەنها باسکردنی ئەوان راتدەکێشێت.

حەیران:-دەبینم شێخی گەورەم دەفەرموێت کەرۆژئاوایی یەکان هەموو راستی یە فەلسەفەیی یەکانیان لەرۆژهەڵاتی یەکانەوە وەرگرتووە، وام دەزانی کەلەتوانا و نرخیان کەم دەکاتەوە بۆ ئەوەی بەدوورم بخاتەوە لەووتەکانیان کە بێ باوەڕی و گومانیان لەخۆ گرتووە.

شێخ:- چ.. کاتێك منت بینیوە بیروڕای گومانداران و بێباوەڕانت لێ بشارمەوە؟

حەیران: شێخی گەورەم زیاتر باسی ئەو گەورە فەیلەسوفانەی بۆدەکردم کەلەباوەڕداران بوون بەتەنهایی خودا.

شێخ: گوناهم چی یە گەر گومانداران و بێ باوەڕان کەمێك بن لەفەیلەسوفە کەم تواناکان، بەگوێرەی زۆرینەیی باوەڕداران لەگەورە فەیلەسوفەکان، لەمەولا بۆت بەدەردەکەوێت ئەم رێژەیە هەرگیز ناگۆڕێت سەبارەت بەهەموو ئەوانەی کەباسیانت بۆ دەکەم.

ووتت سەبارەت بەوی کەمن لەنرخ و کێشیان کەم دەکەمەوە و وەرگرتنی بیروڕای رۆژهەڵاتیان دەخەمە پاڵ، نازانم ئەم گومانانەت لەکوێوە هێناوە و، مێژووی فەلسەفە بریتی یە لەزنجیرەیەکی پەیوەست بۆ وەرگرتن لەبیرۆکەکانی پێش خۆیان وەردەگرن و ئەوانەی دوای ئەمانیش گەلاڵەی دەکەن لەچ ووتەیەکدا عەقڵ باوەڕی پیهێنا بەوەی کەبەرەو راستیان دەبات، باوەڕی پێدەهێنێت و پوچەڵی دەخاتە پاڵ ووتەکانی تر، بەڵام لەبەر ئەوەی راستی هەمیشە رۆشنە و کەم جار عەقڵ جیاواز دەبێت تیایدا و، ئەمەش نهێنی ئەو بەیەك گەیشتنەمان بۆ بەدەردەخات لەسەر راستی بوونی خودا و تەنهایی یەکەی

لەنێوان زۆربەی فەیلەسوفە موسڵمانەكانی رۆژ هەڵات و فەیلەسوفە نەسرانیەكانی رۆژئاوا.

ئەم بەیەك گەیشتنە گەر لەرێگای وەرگرتنەوەبێت یاخود بەهۆی لەیەكچوونی بۆ چوونیانەوە بێت لەسەر راستیەكان و، ئەم بلیمەتانەی كەباسكردنیان دێتە پێشەوە، هەموویان بەگشتی بەرگریان لەعەقڵ و لەچەسپاندنی بوونی خودا و سیفەتی تەواوی كردووە بەشێوەیەك كەعەقڵ سەرسام دەكات و دڵیش دەگەشێتەوە..

حەیران:-ئەمە، سەیرە!

شێخ:-نەسەیرەو نەنامۆیە، باسی (دە) فەیلەسوفی گەورەی بەناوبانگیانت بۆ دەكەم كەهەموویان باوەڕیان بە بوونی خودا هەیە، تەنها دووانیان نەبێت كەیەكێكیان گومانی هەیە، ئەوی تریان سەرسامە و باوەڕی بەبوونی خودا هەیە، بەڵام نازانێت چۆن وەصفی بكات، بەم جۆرە دەبینیت رێژە لەنێوان ئەم باوەڕداران و گوماندارانەدا تەنها (یەكە).

حەیران:- ئەوانە كێن كەشێخی گەورەم دەیەوێت باسیانم بۆ بكات؟

شێخ:- تۆ..پێم بڵێ ئەوانە كێن كەشەیدای ناویان بوویت؟

حەیران:-بەدرێژایی تەمەنم گوێبیستی ناوبانگی باكون و دیكارت و كانط و سپینوزا و برگسون و داروین بووم و، شتێكی كەمم سەبارەت بەهەریەكێكیان خوێندۆتەوە.

شێخ:- بەكورتی باسی (باكون و دیكارت و باسكاڵ و مالبرانش و سپینوزا و لولك و لیبنز و هیوم و كانط و برگسون)ت بۆ دەكەم، بەڵام داروین باسێكی تایبەتی هەیە.

دەبینیت (هەشتیان) لەم (دەیە) لەگەڵ ئەو فەیلەسوفە موسڵمانانەدا بەیەك دەگەن لەسەر باوەڕهێنان بەگرنگی عەقڵ و بوونی خودا و تەنهاییەكەی.

هەروەها بەیەگەیشتنیان لەسەر بەڵگە خوازییەكاندا بەیەگەیشتنێكی ئەو تۆ كەوەختە بێتە دەقا و دەقی.

شێخ:- فرەنسیس باكون هەرگیز بنەماكانی لۆژیكی پووچەڵ نەكردۆتەوە و ناشتوانێت پوچەڵی بكاتەوە چونكە ئەمانە بنەماكانی عەقڵی پوختن.

رێگای هاوناوی خۆی (رۆجەر باكۆن)ی گرتە بەر لەو وتەیەیدا كەدەڵێت:- ئەزموونەكان تەنها بەڵگەن بۆ زانیارییە سروشتییەكان و هەروەها هاوشانی رۆجرباكونی كرد لەهێرشەكانیدا بۆ سەر ئەرستۆ.

حەیران:- ئەم رۆجەر باكۆنە كێیە؟

شێخ:-گوێبیستی نەبوویت؟ ئەو قەشە فرەنسیسكانە ئینگلیزییە كە بەناوبانگترین

زانای سەدەکانی ناوەڕاستە کەبەماوەیەکی زۆر پێش فرەنسیس باکۆن هاتۆتە دنیاوە و ئەم دوو پیاوە لەبیرو ڕاکانیاندا لەیەکدەچن وەك چۆن لەناو نیشتمانیاندا لەیەك دەچن.

ڕۆجەر هێرشی زۆری دەبردە سەر ڕێبازانی فەلسەفە پەیڕەوکراوەکانی هاوسەردەمی خۆی.

بانگەوازی ئەوەی دەکرد کەئەزموونەکان تەنها بەڵگەیەکن بۆ زانیارییە سروشتییەکان و خۆی وابەدەردەخست کەلۆژیکەکانی ئەرستۆ ڕەت دەکاتەوە و خوازیاری ئەوە دەبوو گەر لەتوانایدا بێت هەموو کتێبەکانی بسووتێنێ لەگەڵ ئەوەی کەهەمیشە پێویستی بەو لۆژیکە عەقڵیانەی بووە لەووتەکانیدا و، ئاماژەی هەمان هۆکاری کردووە کەفرەنسیس باکون ئاماژەی بۆ کردووە و دەڵێت (ئەم هۆکارانە بەرەو هەڵەمان رادەکێشن).

بەڵام فرەنسیس باکون کە دوو سەدە زیاتر دوای ئەو هاتووە بۆ داهێنان... یا... بۆ وەرگرتنی هەمان بیروڕاکانی ڕۆجەر، بەهەمان شێوەی ئەو باوەڕ بە ئەزموونەکان دەهێنێت لەزانیارییە سروشتییەکاندا و گاڵتە بە لۆژیکەکانی ئەرستۆ دەکات، بەچەشنێك کەمامۆستای یەکەم بەفەیلەسوفی سەفسەتائی بێ نرخ ناودەبات، لەگەڵ ئەوەی کەهەمیشە بێ پێویست نەبووە لەوەرگرتنی ئەو لۆژیك و هۆکارانەی کەدەڵێت بەرەو هەڵەمان رادەکێشن وەبە (بت) ناویان دەبات کەدوورمان دەخاتەوە لەخوا پەرستی کەوەختە بێتە هەمان ئەو هۆکارانەی کەرۆجەر پێش ئەو ناوی دەبات.

بەڵام ئەو ڕێبازەی کە فرەنسیس باکون گرتۆتیەبەر بۆ لێکۆڵینەوەکانی لەسەر ئەم بنەمایانە بەندە.

ئەو ئەزموونانەی کەداڕێژراون لەسەر تاقیکردنەوە پتەوەکانی و سەرنجدانە وورده‌کان.

پەیڕەو کردنی ڕێبازی (ئیستقرا Induction) کەبەهۆیەوە عەقڵ لەبەشییەکانەوە (الجزئیات)بۆ گشتییەکان (الکلیات)واتە لەئیجابیاتی ئەو ڕێبازەی کە عەقڵ لەکارە گشتییەکانەوە دادەبەزێت بۆ کارە بەشییەکان (Deductior) و ئەمەش شتێکی نوێ نییە، چونکە بەڵگە بەرەو ژوورەکان (الصاعد) و بەڵگە بەرەو خوارەکان لەلای فەیلەسوفە سەرەتاییەکان ناسراون و هەروەها ئەزمونیش یەکەم شتە کەمرۆڤ زانیویەتی لەتوژینەوەکانی سروشدا.

ئەوە کەشایەنی باسە باکون ئەم ئەزموونەی خستە قاڵبی فەلسەفەوە، ڕێکخست و

وێنەی بۆ كێشان و قۆناغەكانی دیاریكردن و خشتەی بۆ دانان ئەم ڕێكخستنەی بۆ ڕێبازە توێژینەوەكانی بووە پایەیەك بۆ ناسینی لەجیهانی فەلسەفەدا.

حەیران:- گومانی تیادا نی یە ئەم ڕێبازەی ڕێكخستنە بەرەوژووریی یە لە بەشیی یەكانەوە بۆ گشتیی یەكان زووتر دەمانگەیێنێتە ڕاستیی یەكان بەهۆی كارە سرووشتیی یەكان و شتە هەستیەكانەوە، بەڵام چۆن بە كاریان بهێنن لەزانیاری ئەو كارانەی كە لەپشت سروشتەوە هەن؟

شێخ:- باكون وادەبینێت یەكەم هەنگاو لەلێكۆڵینەوە فەلسەفەیی یەكاندا بەتوێژینەوەی سروشتیی یەكان دەستپێدەكات پاش ئەوەی تێگەیشتنی تەواومان لەڕواڵەتە سروشتیی یەكان بەدەستهێنا و ئاگاداری یاسا تایبەتیی یەكانی بووین، ئەوكاتە بۆمان هەیە بچینە سەر یاساگشتیی یەكان كەیاسا تایبەتیی یەكانی لەخۆ گرتووە و، تائێستاش بەرەو گەشە دەڕۆین تادەگەینە ئەو یاسا گەورە گشتیی یەی كەهەموو یاساكانی لەژێر چنگدایە، ئینجا دەگەینە كارە ئاشكراكان كە لەهەموو زانستەكاندا هەیە و گومانی تێدا نی یە.

بەهۆی ئەم كارە ئاشكرایانەوە دەتوانین توێژینەوەی هۆكارە بەرزەكان بكەین كە گەردونی لێكەوتۆتەوە و، گەیشتن بەكارەكانی لێكەوتەوە و، تێگەیشتن بەكارەكانی پشت سرووشت (میتافیزقی).

هەروەك چۆن باكۆن بەهۆی ئەم بیرۆكە فەلسەفەگشتیی یەوەی بەئیبن روشد دەگات و بەهۆی ڕێبازە (توێژینەوەی بەشەكان) خودا دەناسێت و هەروەها بەهۆی ئەو بەڵگە دیارانەی كەلەدروستكراوەكانی خودادا هەیە و بەهۆی ڕێكخستن و یاسا تەواوە گشتیی یەكانی كەلەگەردووندا بەدی دەكرێت بەهەمان شێوە لەگەڵ ئیبن طوفەیل و مەسكەوەی یەك دەگرێت لەو ووتانەی كەدەڵێت: دەتوانرێت بەهۆی عەقڵیەوە دەركی خودا بكرێت لە تیۆرە فەلسەفەیی یە پوختەكاندا.

باكون وتە بەپێزە بەنا وبانگەكەی كەدەڵێت:(گەر كەمی فەلسەفە لەخودا بەدوورمان بخاتەوە ئەوا زۆریی فەلسەفە دەمان گەڕێنێتەوە بۆ لای خودا).

هەروەها ڕۆجەر باكۆن لەگەڵ تۆماس ئەكویناسی هاوسەردەمی خۆی لەگەڵ قورئاندا یەك دەگرێت لەسەر باوەڕ بەبوونی خودا و، بەبێ توانایی دەرك كردنی زاتی تەواوی خودا و، سەبارەت بەڕاستی دروستكردنی (مێشك) دەڵێت.

(هیچ زانایەك نی یە لەزانا سرووشتیی یەكاندا بتوانێت هەمووشتێك بزانێت سەبارەت بەمێشك و تایبەتمەندیەكانی، كەواتە چۆن دەركی خودی خودا دەكات) هەروەك دەقی

ئەم ئایەتە بخوێنێتەوە وایە ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَاباً وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئاً لا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ﴾الحج:٧٣... ئەی حەیران بیرکەرەوە...

حەیران:-بەڕاستی شێخی گەورەم ئەم باسە زۆر بەنرخە.

شێخ.... لەباسەکانی دیکارت و فەیلەسوفەکانی تردا و لەو بەیەکگەیشتنەیان لەسەر حەقدا بەرزی و ئاشکرای زیاترت بۆ دەردەکەوێت.

حەیران: دیکارت ناوبانگێکی گەورەی هەیە لەجیهانی فەلسەفەدا، چەند خوازیاری زانینی ڕووە بەیەکگەیشتنەکانی دەکەم لەگەڵ فەیلەسوفە موسڵمانەکان و قورئاندا.

شێخ:- دیکارت زۆربەی پڕ باوەڕی لەگومانەوە بەدەستهێناوە و هەروەها (خودی گومانی) کردە ڕێبازێك بۆ چەسپاندنی بوونی خودا و زانینی سیفەتە تەواوەکانی،

لەگومان و پڕ باوەڕییەکەیدا لەیەکچوونێکی زۆری هەیە لەگەڵ غەزالیدا بەڵکو بڵێین لەهەموو وتەو هەڵسووکەوتێکیدا..

سەرنجی شێوازە زانیاریەکانیدا بۆی بەدەرکەوت کەبریتییە لەپێنج هەستەوەرەکە، کەبەهۆیانەوە کاریگەری هەستەکانمان بەدەست دەکەوێت و، هەروەها بەهۆی عەقڵیشەوە دەرکی کارە ڕەواکانی عەقڵ (المعقولات) دەکات، بینی کەهەستەوەرەکان زۆر جار هەڵخەڵەتێنەرن و عەقڵیش زۆر جار هەڵە دەکات، بەچەشنێك ئەوەی بەخەو دەیبینین وا دەزانین لەکاتی هۆشیاریدا بینیومانە، لەبەرئەوە عەقڵ هەڵە دەکا و هەستەوەریش هەڵخەڵەتێنەرە.

هیچ لە شێوازەکانی زانیاریمان بەدەستەوە نەما... تا.. متمانەو پەنای بۆ بەرین لە زانینی ڕاستیەکان و پڕ باوەڕییەکان.

دیکارت بەهۆی گومانەوە هەموو ڕێبازەکانی زانیاری دەرك کرد و گەڕایەوە بۆ پڕ باوەڕی هەروەك چۆن غەزالی لەپێش ئەو گەڕایەوە بۆ پڕ باوەڕی بەشێوازێکی ڕەوان بێژی سەرسوڕێنەر و بەڵگە پتەوی سادەو ئاشکرا، کەوا لەبەڵگەی گومان دەکات بیتە بەڵگە بۆ پڕ باوەڕی.

دیکارت ، دەڵێت:-چەند بەگومان بم لەهەستم و لەعەقڵ ولەبوونی گەردوندا تەنها ڕاستیەکم بۆ دەمێنێتەوە کەناتوانم گومانی لێبکەم و، چەندە گومان زۆربێت ئەوەندە پڕ باوەڕیەکەم زۆر دەبێت ئەم ڕاستیەش ئەوەیە (من بەگومانم) بەواتای من بەگومانم،

كەواتە من بیر دەكەمەوە، چونكە گومان، بیركردنەوەیە و، بیر كردنەوەش تەنها لەخاوەن بیر كردنەوە دەبێت و، ئەم خاوەن بیركردنەوەیە بریتی‌یە لە(من) و هەرچەندە هەولی گومان بدەم لەبیركردنەوەكەم ئەوا گومان لەخودی خۆیدا بەلگەیە بەوەی كەمن بیر دەكەمەوە.

لێرەدا وتە بەنرخە بەناو بانگەكەی وتووە، كەدەڵێت: (من بیر دەكەمەوە، كەواتە من بوونم هەیە).

لەسەر ئەم وتەیەی رێسایی بەلگەكانی لەسەر راستی هەستەكان و عەقل دانا و، گەیشتە چەسپاندنی بوونی خودا و زانینی گشت سیفاتی تەواوی، كەئەعەقل بەپێویستیان دادەنێت و هەرئەم بنەمایانەش بوو، دیكارتی گەیاندە چەسپاندنی بوونی ئەو شتانەی كەلای عەقل ئاشكرایە پاشان گەشەی بەبیرۆكەكانی دا، تاگەیشتە بەلگە خوازیی یەكانی بوونی خودا بەهۆی بەلگە (لێكەوتنەوە و پێویستی‌یەوە) (الحـــدوث والوجوب)، وەك دەلێین:- بۆچی مەحالە ئینكاری راستی ئەم وتەیە بكەم (من بیر دەكەمەوە، كەواتە من بوونم هەیە) ناتوانم هەرگیز ئینكاری بكەم، چونكە زۆر روون و ئاشكرایە و، زۆر كێشەی‌تر هەیە لەم ئاشكراترە لەلای عەقل وەك ئەم وتەیەی كەدەڵێن:- شت لە نەبوونەوە پەیدا نابێت ئاكام گەورەتر نابێت لەپێشەكی و، هەروەها هۆكار لەهۆكەی گەورەتر نابێت.

پاش ئەوەی دیكارت دەگاتە ئەو راستەقینەیە لەچەسپاندنی كێشەی ئاشكرا جێگیرەكانی ناو عەقل بیركردنەوە دابەش دەكات بۆسێ بەش.

یەكەم:- بیركردنەوە بەرێكەوت، یان.. راستەو خۆ (adveritons)، ئەمەش ئەوەیە كەبەهۆی شتە دەرەكی‌یەكانەوەی دروست دەبێت بەبێ كارەكانی مێشك.

دووەم:-(بیر كــــرنەوە دروســـتكراوەكان) (Factices) بـــەهۆی بیر كـــردنەوە جیاوازەكانەوە دروست دەبێت.

سێهەم:- (بیركرنەوە خۆرِسكییەكان) كەلەعەقلماندا جێگیرن.

وەهەروەها دەلێت:- پێویستە بەئاگا بین لەدوو بەشی یەكەم..تاوەكو..هیچ شتێك لە (هەلـەو وێلـی ئەندێشـەیی‌یەكانی هەســـت) دزە نـەكات بۆیـان.بـەلام بـیرو رای خۆرسكییەكانی لەحالـەتی تەواوی عەقلدا لە هەلـە دوور دەبێت، چونكە ئەم بیرو را خۆرسكیانە بەشێكی سەرەكین لەپێكهاتەی عەقلدا و، هەروەها لەوانیشەوە فەرمانی پڕ باوەڕیی‌یەكان بەگشتی وەردەگرین و، دەیكەینە بەلگە بۆ بوونی خودا.

پاشان دیکارت ڕوودەکاتە چەسپاندنی بوونی خوداو دەڵێت:- من بوونم هەیە، کێ منی دروستکردوو کێ منی هێنایە بوونەوە؟

من دروستکەری خۆم نیم، کەواتە ئەبێت دروستکەرێکم هەبێت و ئەم دروستکەرەش دەبێت (بوونی پێویست) بوو بێت و پێویستی بەیەکێکی تر نییە.. تا..بیهاوێتە بوونەوە..یا..بوونی بپارێزێت.

هەموو سیفاتێکی تەواوی لەخۆ گرتبێت.و ئەم دروستکەرەش تەنها خودایە کە هەموو شتێکی دروست کردووە و پاش ئەوەی بوونی خۆی و گەردون دەکاتە بەڵگە بۆ بوونی خودا، هەمان ڕێبازی ئیبن سینا دەگرێت کەچوار سەددە پێش ئەم هاتووە.

هەروەها دیکارت بوونی خوداو سیفاتی تەواوی دەکاتە بەڵگە بۆ ڕاستگۆیی عەقڵ و دروستی فەرمانەکانی و دەیکاتە بەڵگە لەسەر بوونی خودی خۆی و گەردون، هەر بۆیە دەڵێت:- ئەو سیفاتە تەواوانەی خودا کەئەقڵ پەسەندی دەکات سیفەتی ڕاستگۆیییە کەخودا پەیمانی بەخشیوە و کارێکی دوورە لەخودا کەعەقڵێکی کوێرانەی هەڵخەڵەتێنەرمان پێ ببەخشێت، کەواتە دەبێت متمانە بەو عەقڵەبدەین کەوا خۆڕسکیانە پێی بەخشیوین، چونکە عەقڵێکی ڕاستگۆ و شیاوە کەبۆ دەرکردنی ڕاستیەکان و هەر شتێك عەقڵ دەرکی بکات روون و ئاشکرا دەبێت هەروەك (شتە سەرەتایییە ئاشکراییەکان) کە ڕێنمایی ڕاستی بێگومان دەکات.

ئەم عەقڵە کەبڕیارماندا ڕاستگۆیە و ڕاستییە سەرەتایییەکان دەرك دەکات هەر خۆشی ڕێنمایی بوونی خودا و سیفاتی تەواویمان دەکات کەخودا هەرخۆی دروستکەری گەردون و سەرپەرشتارێتی.

بەم چەشنە دیکارت پلەپلە ڕێبازی بەڵگە خوازی گرتەبەر، خودی خۆی و بوونی گەردونی کردەبەڵگە بۆ بوونی خودا، هەروەها بوونی خودا و سیفاتی تەواوی کردە بەڵگە بۆ ڕاستگۆیی عەقڵ و بوونی گەردوون، خودای کردە بەڵگە (شاهد) لەسەر دروستکراوەکانی پاش ئەوەی دروستکراوەکانی کردە بەڵگە بۆ بوونی خودا.

وەك تێبینی دەکەین هەمان ڕێبازی ئیبن سینای گرتۆتە بەر وەئەم ئایەتە پیرۆزەی بەسەردا دەچەسپێ کەخودای بەخشندە دەفەرموێت **﴿سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾**فصلت/٥٣.

لەم ووتەیەی دیكارتدا، بۆمان بەدەر دەكەوێت كەخودا نیشانەكانی خۆی خستۆتە بەرچاوی دیكارت و ڕێنمایی ڕاستییەكانی كردوە، وەك دەڵێت:- (من دروستكەری خۆم نیم، كەواتە ئەبێت دروستكەرێكم هەبێت)..تا..دەگاتە ئەو بەڵگە پتەوەی ئەم ئایەتە قورئانییە كەخودا تیایدا دەفەرموویت:- ﴿أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ﴾الطور/٣٥... بەئاگابە.. ئەی..حەیران.

كاتێك ڕەخنەگران هێرشیان بردەسەری بەوەی كەبۆ گەیشتن بەبەڵگە خوازی یەكەم، ئاكامی كردۆتە بنەما بۆ ئەو پێشەكییەی كەئەو ئاكامەی لێكەوتۆتەوە.دیكارت وەڵامی داونەتەوە وتی:- عەقڵ لەبەڵگە خوازی یەكمدا پەنای بردە كێشە ئاشكرا سەرەتاییەكان كەبەبێ بیركردنەوە، ڕوون و ئاشكراییان لەخۆ گرتووە و، بوونی خودی خۆم كێشەیەكی ئاشكرایە،

بەڵام لەبەڵگە خوازی دووەمدا، عەقڵ بۆ بەڵگەكان پەنای بردە بەر ئاكام،

لەكاتێكدا كە دیكارت توانی ئەو هۆكارانە بكاتە بەڵگە بەهۆیانەوە عەقڵ بووە ڕێبازێك.. تاكو بۆ دەرك كردن و بڕیارەكان پەنای بۆ دبەرن،

هەروەك ئەوە وایە كەدەڵێت :- نیشانەكانی خودا، لەخودی خۆمدا بەئاشكرا دەبینم، هەروەها خودام بەسیفاتی تەواوی دەرك كرد كەبەڵگەیە بۆ ڕاستی و دروستی عەقڵم كەبەهۆیەوە دەركی ڕاستیەكانم كرد.

خودام كرد بەتەنها بەڵگەیەك بۆ بوونی هەموو شتێك، ئەمەیە ناوەڕۆكی ئەو ئایەتە قورئانییە ئەی حەیران..بیركەرەوە.

حەیران:- بەخودا ئەم ووتانە زۆر بەنرخن..

ئەی شێخی گەورەم ئاماژەی ڕاستیەكانم بۆ بكە!

شێخ: لەمە زیاتر چیت بۆ باس بكەم؟

چونكە زۆرینەیی هەرگیز ڕەزامەندت ناكات و ئەو وێنە جوانانەی بەرچاوت لێ دژوار دەكات كەلە عەقڵی گەورە و بەرزەوە بەدەستت هێناوە.

حەیران :- چۆن؟

شێخ:- ئەم عەقڵە ساغە هەر بەلۆژیكی دەمێنێتەوە.. تاكو هێرشی دەباتەسەر لایەنەیە جگە لەلانەكەی خۆی و ئەو بەئاگابوونەی لەیاد دەكات كەعەقڵ خۆی پێی ڕاسپاردبووین لەڕێبازە بیركردنەوەكانی (ڕاستەوخۆ) و (دروستكراوەكاندا) لێرەدا عەقڵ هەڵدەكەوێت، وەك چۆن ئەسپێك لەشیوو دۆڵێكدا دەگلێت.

كاتێك ديكارت ويستی چۆنێتی دروستكردنی گەردوون و ژيانی لێك بداتەوە و چۆن (عەقڵی رۆحی) دەبەسترێت بەجەستەيی ماددیيەوە.

باوەڕی وابوو كەخودا: ماددەی بەش، بەش كردووە، گەورەی تێدايە و بچوكيشی تيايە.

ئاراستەی پێچەوانە لەيەكتر جوولەی پێبە خشيوون و بەهۆی ئاراستەی پێچەوانەی جوولەيان، بەريەك دەكەون و، هەندێكيان يەك دەگرن و كۆ دەبن و پارچەيەكی گەورە دروست دەكەن و، هەندێكی تريان پەرش و بڵاودەبنەوە و دەبنە گەرديلە و وورشە (أثير).

لەپارچە گەورەكانی خاك دروست بووە و، لە گەرديلەش هەوا پيدا بوو و لە ورشە شەوە ئاگر و خۆر و ئەستێرەكانی لێكەوتۆتەوە.... چەندە جوانە ئەم ئەندێشانەی!

گومانی وايە كەسەرچاوەی ژيان خوێنە و باسی چۆنێتی گەيشتنی خوێن بۆ دڵ دەكات، بەهۆی گەرمايی دڵەوە خوێنەكە گەرم دەبێت و دەبێتە هەڵم و بەرەو سیيەكان بەرز دەبێتەوە لەوێوە سارددەبێتەوە دووبارە دەگەڕێتە و بۆ دڵ چەند بەجوانی سوڕی خوێنی شيكار كردووە، هەرچەندە هاوسەردەمی خۆی (وليەم هارڤی) بەم وەسفە ڕازی ناكات كەهەشت ساڵ پێش ديكارت لەدايك بووە و حەوت ساڵ پاش ئەو كۆچی دوايی كردوە.

لەوانەيە ديكارت ڕەش بين بوو بێت بەرامبەر بەسەرهاتی (ميشال سەرڤێ) نەی دەوويست ڕاستی ئەم خوێنە هەميشەيیيە بڵێت كەيەكێكە لە كارە سەر سوڕهێنەرەكانی خودا، يەكەمين بەڵگەيە بۆ بوون و توانای خودا بەڵام لەچۆنێتی بەيەك گەيشتنی (عەقڵی رۆح و جەستەی ماددە)ديكارت وادەبينێت كەنێوەندێك هەبێت لەچۆنێتی ئەم بەيەك گەيشتنەدا (كە (ڕژێنەرە سنەوبەرييەكانە) (العدة الصنوبرية) بەڵام پاش مەلەكردنێكی زۆر لەخەياڵ و ئەندێشەكانيدا ئەم پياوە دەگەڕێتەوە سەر هۆشمەندی خۆی و ئەو بەئاگابونەوانەی كەپێی ڕاسپاردين لە پشكنينی بيروڕا ڕاستەوخۆكان و دروستكراوەكان.

(ئێمە ناتوانين چۆنيەتی بەيەك گەيشتنی عەقڵی ڕۆح و جەستەی ماددە دەرك بكەين و، هيچ شتێكمان بۆ نامێنێتەوە تەنها ئەوەندە نەبێت بڵێي، نيشانەيەكە لەنيشانەكانی خودا)ی بە توانا و كاربەجێ.

باسكاڵ و ماليبرانيش كەسەر بەقوتابخانەی ديكارتن، باوەڕيان بەبوونی خودا لەمامۆستاكەيان كەمتر نیيە بەڵام ماليبرانيش ئەندێشەكانی گەياندنیيە ئەو ڕادەيەی كە

باوەڕ بە (زۆر لێکردنی ڕووت یان بەبێ ئارەزووومەندیی خۆیی) (جبر المحض) بهێنێت.

بەڵکو پێش هاوسەردەمانی خۆی کەوتووە کە(لایبنزە) و، باوەڕی بە گونجاندنی شتەکان لەگەڵ یەکتردا، هەیە پێش چەسپاندنیان لەبووندا.

حەیران:- ئەم گونجاندنەی پێش چەسپاندن لەبووندا چی‌یە؟

شێخ:- لە کاتی خۆیدا، باسکردن و ڕوونکردنەوەی لەسەردەکەین، بەڵام ئێستا گوێبیستی ووتەکانی باسکاڵ بە کەلەڕوونکرنەوە و بەڵگەکانیدا لەدیکارتکەمتر نی‌یە.

سەبارەت بە (زانست) (المعرفة) باسکاڵ دەڵێت:-

هەستەکان هەڵخەڵەتێنەرن و عەقڵیش هەڵە دەکات،

هەر بەدڵ بنەمایی‌یە سەرەتایی‌یەکان و مانای چەرخ و جێگا و جوڵە پێدەزانین.

عەقڵ دەرك کراوەکان لەسەر ئەم زانینانە.دادەمەزرێنیت کەئەمانە بەگشتی (کێشە سەرەتایی‌یەکانن) گەر ویستمان بەڵگە لەسەریان بهێنینەوە وا پێویست دەکات گریمانی بوونی کێشەکان پێشخۆیان بکەین، گەر باوەڕمان بەمانە هەمووی هێنا ئەوا دەمانهاوێتە گێژاوی (زنجیرەیی‌یەکانەوە) کەئەمانەش نامان گەیەنێتە (کێشە سەرەتایی‌یەکان).

تەنها بەدڵ دەرکی ڕاستیەکان و بوونی خودا دەکەین.

حەیران:- مەبەستت چی‌یە، تەنها بەدڵ؟

شێخ:- ئەو بیرو ڕا خۆرسکیانە دەگرێتەوە کەلەعەقڵماندا چەسپاوە.

بەشێوەیەکی ئاشکراو ڕۆشن دەبینرێت و هیچ جیاوازییەك نابەخشێت گەر بڵێین ئەم بیرو ڕایانە لەدڵماندا یە، یان لەمێشکماندایە و یاخود لە ڕۆحماندایە ، بەڵام ووشەی دڵ لەکۆندا مانای مێشکی بەخشیوە و، هەر بەم چەشنە عەرەب بەکاریان هێناوە.

حەیران:- کەواتە باسکاڵ باوەڕی وایە کەمرۆڤ بەعەقڵی..... یان.... بەدڵی دەرەکی هەمووو ڕاستیەکانی بون دەکات؟

شێخ:- نەخێر ئەی حەیران.. باسکاڵ زۆر لەوە داناترە کەئەم وتەیەی بخرێتە پاڵ لەگەڵ فارابی و ئیبن سینادا یەك دەگرێتەوە و دەڵێت:- عەقڵ بەهۆی ئەو بیرورا خورسکی‌یە سەرەتایی‌یانەی کەهەیەتی دەتوانێت دەرکی ئەو ڕاستیانە بکات کە پەیوەندیان بەبنەما سەرەتایی‌یەکانەوە هەیە و بەهۆیانەوە دەرکی بوونی خودا دەکات.

هەرشتێك لەپشت ئەمانەوە بێت لەنهێنی بوون ودروستکردن و دروستکەر هەموویان بەگشتی نادیارو شاراوەن و، باسکاڵ وادەبینێت کەئێمە زۆر نەتوانا بین لەزانینی ناوەرۆك و ڕاستیەکانیدا، چونکە هەست ئامانجی هەموو شتێك دەرك ناکات...بۆ نمونە

دەنگ گەر زۆر بێت، گوێمان (کەڕ) دەکات و ڕووناکی زۆر، دوو چاری شەو کوێرمان دەکات و نزیك بوونەوەی زۆر لێی بینینمان ناهێڵێت و هەروەك چۆن دووری زۆر بینینمان ناهێڵێت وەك ئەوە وایە ئامانجی ئەم شتانە لەلای ئێمە بوونیان نەبێت..

لەپاشدا باسی نەتوانایی مرۆڤ دەکات، سەبارەت بەم گەردوونە و ئەو گەردوونانەی لەپاش ئەمەوەن و ئاماژەی کولبونی عەقڵ دەکات لەبیر کردنەوە لەئامانجی جێگا و چەرخ، هەروەها وەسفی ئەو ترسناکی‌یەی مرۆڤ دەکات کەتووشی دەبێت، گەر خۆی بینیەوە بەهەڵواسراوی لەنێوەند گێژاوی بێ کۆتایی و نەبووندا بەوەسفێکی سەرسوڕێنەر....تا.... دەگاتە ئەم ووتەیەی (با.... ڕادەی توانایی خۆمان بزانین، کەئێمە هەندێ شتین نەك هەموو شتێك لەڕاستیدا هۆش و عەقڵمان ئەوەندە لەمەعقولات دەرك دەکات، بەجێگەی جەستەمان لە گەشە سەندن و درێژبوونەوەدا.

حەیران:-ئەو وتەیە زۆر گەورەیە.

شێخ:- لەم وتەیەی گەورەتر، ئەو بەیەك گەیشتنەیەتی لەگەڵ ئیبن سینا و فارابی‌دا کەدەڵێت:- دەرك کردنمان بۆ بوونی خودا لەدەرك کردنە سەرەتایی‌یەکانە کە پێویستی بەموناقەشە گیری بەڵگە عەقڵیەکان نی‌یە (لەوانەیە من نەبوومایە، گەر دایکم پێی شلەدایك بوونم بمردایە، بەڵام ئێستا بونی پێویستە) و هەمیشەیی و بێ کۆتایی نیم کەواتە پێویستە بوونێکی (بوون پێویست) و هەمیشەو بێ کۆتایی هەبێت کە بوونم پەنای بۆ بەرێت، ئەویش خودایە کەدەرك کردنی بونی بەهۆی بەڵگە سەرەتایی‌یەکانەوە دەزانین بەبی ئەوەی بکەوینە گێژاوی موناقەشەی بەڵگە عەقڵیەکانەوە بەڵام ئەوانەی بەهۆی باوەڕی دڵەوە ناگەن بەدەرك کردنی ناگەن بەدەرك کردنی بوونی خودا پێویستە بەڵگە عەقڵیەکان بەکار بهێنن بۆ باوەڕ هێنان.

ئا...لێرەدا باسکاڵ دانایی‌یە کۆمەڵناسی‌یە ڕەوانەبێژییەکەی خۆی بەکار دەهێنێت کەزۆر لەوتەی زاناکان دەچێت، دەڵێت:(دوو جۆر خەڵك هەن کەدەتوانین بە ژێر ناویان بەرین، جۆرێك لەوانە، ئەوانەن کە لەپێناوی خودادا تێدەکۆشن لەبەرئەوەی دەرکی بوونی خودایان کردووە و، جۆرێکی تریان ئەوانەن کەلێکۆڵینەوە بۆ بوونی خودا دەکەن، چونکە دەرکی بونیان نەکردووە.

حەیران :- بەڕاستی ووتەیەکی بەنرخە، بەڵام باسکاڵ لەبەڵگە خوازیی‌یەکانی بۆ بوونی خودا پەنا دەباتەبەر هەمان بەڵگەی پێویستی پێکهاتەی عەقڵی کە لەبەڵگە سەرەتایی‌یە ئاشکراکان دامەزراوە.

شێخ:- ئەمە راستە، بەڵام باسكاڵ وا دەبینێت كە ئەم بەڵگە پێویستی‌یانەی عەقڵ لەبەر زۆری كاریگەری بەدەركەوتنیان لەدەروناندا، بەسەرەتایی‌یەخۆرسكی‌یە عەقڵیە كانی دادەنێت.

دەركی كرد ئەم بەڵگە ئاشكرایانە بۆ هەموو كەسێك ڕێناكەوێتە، واتە زۆر كەس بەئاسانی پێی ناگات، هەر بۆیە ئاماژەی پەنابردنی بەڵگە عەقڵیەكان دەكات بۆ گەیشتن بەراستیەكان كەئەم بەڵگانەی پشتگوێخست و بەكورتی باوەڕی بەخودای هێنا بەهۆی پەیامی دڵیەوە، كەئەویش (مالبرانش) بوو و، تیۆری (بینین بەهۆی خوداوە) (الرؤیة باللّٰه) دانا.

حەیران:- مانای ئەمە چی‌یە؟ ئایا دەیەوێت وتەكەی دیكارت دووبارە بكاتەوە كەدەڵێت:-لەهەموو شتێكدا بوونی خودا دیارە، یادەیەوێت بڵێت ئێمە بەو عەقڵەی كەخودا پێی بەخشیوین دەركی بوونی دەكەین.

شێخ:-نەئەمیانە و نەئەویان؟

حەیران: كەواتە ئەم پیاوە وا خۆی بەدەردەخات كەباوەڕدارە بەبوونی خوداو لەهەمان كاتدا دەیەوێت گومان دروست بكات.

حەیران:-نەخێر... نەخێر..باسكاڵ دڵسۆزترین باوەڕدارە بۆ بوونی خودا، بەڵام عەقڵی وەك هەموو فەیلەسوفەكانی تر لەبابەتێكی ئاڵۆزدا كول دەبێت كەتەنها بەبابەتێكی ئاڵۆزتر رزگاری دەبێت.

وەك چۆن ئەفلاتۆن لەبیرۆكەی (نموونەییەكەیدا) (مثلة) دووچاری دەبێت.

مالبرانش سەرنجی ئەو وتانەی دیكارتی‌دا كەلەپەیوەندی نێوان عەقڵی ڕۆحی و جەستەی ماددیدا وتوویەتی:-عەقڵ لەدەرك كردنی توانای ئەم پەیوەندیی‌یە دووچاری نەتوانایی دەبێت. تاگەیشتە ئەو باوەڕەی بڵێت تەنها بیرو باوەڕە خواوەندیەكان چێژی بوون دەكەن، ئێمەش هەمان باوەڕمان هەیە،[1] كەواتە هیچ بیرو باوەڕێكی خۆرسكی چەسپاونی‌یە لەعەقڵماندا.

---

[1] هەموو كەسێك بە بیروباوەری یەكتاپەرستی و یەكخواناسی لە دایك دەبێت، (فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لاتَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لايَعْلَمُونَ: ڕوت لە دینی خوا بكە بە دڵسۆزی و خۆت یەكلابكەوە بۆی ئەمەش خۆرسكی (فطرة)یكە خوا خەڵكی لەسەر دروست كردووە گۆڕانكاری لە دروستكراوەكانی خوادا نی‌یە، ئەمەیە دینێكی

هیچ بیروباوەڕێکی دروستکراوی عەقڵی نی‌یە، یاخود هیچ دەرك کردنێکی هەستی نی‌یە کەعەقڵمان لەشتەکانەوە دەستگیری بوو بێت کەواتە..تەنها بوونەکان بریتین لەبیرو باوەڕە خواندیی‌یەکان.

ئێمە بەخودی خۆمان دەرکی جیهانی دەرەکی ناکەین بەڵکو بەهۆی خوداوە کەزانایە بەهەموو شتێك، ئەمەي تیۆری (بینین بەهۆی خواداوە) (الرؤية بالله) وەك من دەبینم گەورەترین پەیوەندی هەیە لەنێوان ئەم تیرۆی (نموونەیی) ئەفلاتۆن و، بەهۆی ئەم پەیوەندیی‌یە بەتینەوە، مالبرانش بەڵگە خوازی بەپێویست نازانێت لەسەر بوونی خودا و، نامانەوێت بەهۆی ڕێبازی بیروباوەڕە خۆرسکی‌یە سەرەتایی‌یە ئاشکراکانەوە بیناسین کەبەبەڵگەوە دەمانگەیەننە سەلماندنی بوونی خودا.

بەڵکو ئێمە بەهۆی بینین و ئاشکرا ڕاستەو خۆکانەوە دەرکی بوونی خودا دەکەین، کەهیچ پێویستی بەبوونی بەڵگە خوازیی‌یەکان ناکات.

حەیران:-ڕای شێخی گەورەم چی‌یە سەبارەت بەم باوەڕە؟

شێخ:- ئەم ووتانە دەگونجێت لەگەڵ وتەی سۆفیەکاندا نەك لەگەڵ وتەی فەیلەسوفان و هەڵگرانی ڕێبازی کەلام کەتەنها پەنا دەبەنە بەر تیۆرە عەقلی‌یە ساغەکان و بەڵگە تەواوەکانی عەقڵ و، مەحاڵ نی‌یە لەلای خودا کەهەندێ لەبەندەکانی تەنها بەهۆی (بینینی ڕووتەوە) باوەڕ داربن کەخودا پێی بەخشیون، بەڵام بنەما (القاعدة) دەڵێت:- باوەڕداری تەنها بەهۆی عەقڵ و بەڵگەکانی‌یەوە کەخودا پێی بەخشیووین و بە هۆیانەوە ئەتوانین ئەو پێشەکییانە پێك بهێنین کەئاکامی دروستیان لێدەکەوێتەوە و، گەر ئەمانە نەبوونایە بەهۆی ئەو کتێبانەی کە بەزمان حالی پێغەمبەرانەوە پێمان گەیشتوون ئاماژەی ئەو بەڵگانەی نە ئەکردین، گەر مالبرانیش لەم باوەڕە سۆفی‌یەیدا بوەستایە زۆر باش دەبوو، بەڵام زیاتر لەمە تێپەڕی کرد تا گەیشتە ئینکاری ڕاستی ئەو پەیوەندیی‌یەی نێوان ڕۆح و جەستە.

بیر وباوەڕەکانی گەیاندە ئەوەی کەباوەڕ بەبیرۆکەی جەبر ڕووت بهێنێ کەدەڵێت:-

---

ڕاست و دروستە بەڵام زۆرینەی خەڵك نایزانن.)الروم/٣٠.. هەروەها پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: (ما من مولود يولد الا يولد على الفطرة فأبواه يهودانه او ينصرانه او يمجسانه: هەموو منداڵێك بە موسڵمانی لە دایك دەبێت بەڵام دایك و باوکی دەیکەنە جوو یان گاور یان ئاگرپەرست، نەیفەرمووە دەیکەنە موسڵمان چونکە ئیسلام لەگەڵ خۆڕسکی (فطرة)دایە) بوخاری گێڕاویەتیەوە.. -لێکۆڵەر-

هەموو کارێك لەخواوەیە، نەرۆح بەکارەو نەجەستەش و ئەم یاسایانەی کەدەی بینین وادەزانین لەپەیوەندیەکی نێوان ڕۆح و جەستەیەو، هیچ شتێك نی‌یە تەنها گونجاندنێکە لەنێوان ئارەزووەکانی ڕۆح و جولەکانی جەستەدا و ئەم کارانە بەگشتی لەکاری خودان کەئارەزووەکانی ڕۆح، جەستە دەجولێنێت و بەتەنها وتەیەك کۆتایی بەبیرۆکەکانی دێنێت کە دەلێت :- تەنها خودا دروستکەرمانەو، دروستکەری کردەکانیشمانە و ئەمەش ئەو پەڕی چوونە ناو قولاییەکانی بیرۆکەی جەبرییە کەپوو چەلی ووڕێنەی کەمتر نی‌یە لەبیرۆکەی (یەکێتی) (وحـــدة الوجـــود) کەهاو سەردەمانی خۆی لەنموونەی (سپینوزا) باوەڕیان پێهێناوە.

حەیران:- مانای (یەکێتی)بوون چی‌یە؟

شێخ:- باوەڕداران بەبیرۆکەی (یەکێتی بوون) ئەوانەن کەئەندێشەکانیان زالە بەسەر عەقلیاندا کەئەمانەش دوو بەشن، بەشێکیان دەلێن:- خودا ڕۆحی گەردوونە و گەردوونیش خودایە کە بەمەش خودا لەلایان هەموو شتێکە. بەشەکەی تریان، دەلێن: هەموو شتەکانی سرووشت تەنها یەك ڕاستیان هەیە کەئەویش بوونی خودا خۆیەتی:- و ئەمانیش هەموو شتێك لەلایان خودایە.

حەیران:- چۆن سپینوزای فەیلەسوفی بەناوبانگ باوەڕ بەم وڕێنەیە دەهێنێت و، چۆن شێخی گەورەم دەلێت سپینوزا باوەڕی بەبوونی خودا بووە؟.

شێخ:- پێم ڕاگەیاندی باوەڕی بەبوونی خودا هەیە بەلام نازانێت چۆن وەصفی بکات، مەبەستم ئەوەیە سپینوزا یەکێك نی‌یە لەوانەی ئینکاری بوونی خودا بکەن تا... بژمێرێت لەو سروشتی خوازانەی کەدەلێن:- گەردون لەڕێگای ڕێکەوتەوە دروست بووە و هەرچۆنێك بێت وڕێنەکەی وای لێنەکردووە کەبلێت:- گەردون جەستەی خودایە، بەلام دەلێت خودا خۆی، تەنها بوونێکە و گەردوون ڕووەگەشە سیفاتەکانێتی.

حەیران:- بۆچی شێخی گەورەم خودی خۆی ماندوو دەکات بۆ باسکردنی ئەم ڕێبازە و وەلامدانەوەیان؟

شێخ:- ڕاستە ڕێبازێکی پووچەلە-و هیچ لەو فەیلەسوفە گەورانەی کەبۆم باسکردیت و باسیانت بۆ دەکەم باوەڕیان پێی نەهێناوە، بەلام ئەی حەیران ووتە بەنرخەکەیغەزالیت یادە کەدەلێت:- (ڕەتکردنەوەی ڕێبازێك پێش تێگەیشتنی و

١ بروانە پەراوێزی لاپەڕە ()

چوونه ناو قوولاییی‌یه‌کانی‌یه‌وه، ڕه‌تکردنه‌وه‌یه‌کی کوێرانه‌یه).

حه‌یران:-به‌ڵێ.

شێخ:- وته‌کانی سپینوزا له‌بیرۆکه‌ی (یه‌کێتی بوون) بۆتی کورت ده‌که‌مه‌وه.. تا..بێ ئاگا نه‌بیت له‌ ڕێبازانی ئه‌م کابرایه‌ و، من ده‌زانم ناوبانگه‌ به‌رزه‌که‌ی ڕایکشاویت و پێویسته‌ ناوه‌رۆکی ئه‌م ڕێبازه‌ بزانیت، هه‌تاوه‌کو ڕاستیه‌کانت لێ نه‌شێوێت.

حه‌یران:- که‌واته‌، هۆی ناوبانگیه‌که‌ی چی‌یه‌؟

شێخ:- بیروڕاکانی له‌ (زانست) و (ڕه‌وشتدا) ئه‌وه‌نده‌ جوانن، توانیوێتی بیروڕا پووچه‌ڵه‌ میتافیزیکیه‌که‌ی بشارێته‌وه‌.

هه‌ندێ له‌بیروڕاکانی سه‌باره‌ت به‌ (زانین) بۆتی به‌ده‌رده‌خه‌م..تا..بزانیت چه‌ند ڕاستی له‌خۆ گرتووه‌.

ده‌شزانی که‌ ئه‌م پیاوه‌ چه‌نده‌ بۆ چوونه‌کانی هاو دژی خودی خۆیه‌تی کاتێك که‌ توێژینه‌وه‌ له‌ باره‌ی (بوون) ده‌کات (سپینوزا) وه‌ك (باکۆن) پایه‌یه‌کی به‌رز نادات به‌ ئه‌زموونه‌کانی، په‌نای ته‌واو نابات بۆ به‌ڵگه‌ به‌ره‌و ژووره‌کان (برهان الصاعد)، که‌به‌هۆیه‌وه‌ عه‌قڵ له‌ به‌شه‌یی‌یه‌کانه‌وه‌ (الجزئیات) به‌رز ده‌بێته‌وه‌ بۆ گشتی‌یه‌کان (الکلیات) به‌ڵکو به‌پێچه‌وانه‌وه‌ په‌نا ده‌باته‌ ئه‌و به‌ڵگانه‌ی که‌عه‌قڵ تیادا نزم ده‌بێته‌وه‌ له‌ به‌ڵگه‌ خوازیی‌یه‌کاندا له‌گشتی‌یه‌وه‌ بۆ تایبه‌تمه‌ندی و، هه‌روه‌ها له‌گشتی‌یه‌وه‌ بۆ به‌شی‌یه‌کان و متمانه‌ی زۆر ده‌کات به‌شته‌ ئاشکرا و سه‌ره‌تایی‌یه‌کان و لێره‌دا ڕێبازی باکۆن ده‌گرێته‌ به‌ر و، ئامۆژگاریمان ده‌کات، که‌عه‌قڵ پێش توژینه‌وه‌کان له‌ (وێڵی ئه‌ندێشه‌) (الوهم) پاکژ بکرێت.. تا..به‌هۆی زانیاریی‌یه‌کانمانه‌وه‌ شته‌ به‌هێزه‌کانی که‌ ده‌مانگه‌یه‌نێته‌ بیرو باوه‌ڕی جیا بکرێته‌وه‌ له‌و باوه‌ڕه‌ پووچه‌ڵیانه‌ی که‌متمانه‌ی پێناکرێت و، ئامۆژگاری خۆپارستنمان ده‌کات لێیان، وه‌ك چۆن فه‌یله‌سوفی گه‌وره‌ دیکارت ئامۆژگاری کردوین و هه‌روه‌ك جۆرێکی لاوازی تێدایه‌ که‌به‌هۆی ڕێگای (په‌رت و بلاوی‌یه‌وه‌) (ألإشاعة).. یاخود به‌هۆی (ئه‌زموونێکی نادیاره‌وه‌) پێمان ده‌گات.. که‌ئه‌مه‌ش ناگونجێت په‌ناو نامتمانه‌ی پێبکرێت.

جۆرێکی تریان له‌ڕێگای (به‌ڵگه‌ خوازی و ئاکام خوازی‌یه‌وه‌) (الأستدلال والأستنتاج) پێمان ده‌گات که‌ئه‌م جۆره‌ش له‌جۆی یه‌که‌م پته‌و تره‌، به‌ڵام بۆ چوونی ڕاستکردنه‌وه‌ و گۆڕانکاری له‌خۆ گرتووه‌.

جۆری سێهەم کەئەمیش بەهۆی بەڵگە ئاشکراکانەوە دەرك دەکرێت، وەك دەرك کردنمان بەوەی کە (گشتی لەبەشی گەورەترە) کەئەم جۆرەشیان گەشدارترین جۆرەکانی زانیارییە و بەرەو پڕ باوەڕیمان دەبات.

حەیران:- ئەمانە بنەما دروستەکانن و هیچ گومانێکیان تیادا نییە بەڵام چۆن ئەم پیاوە بیرۆکەی (یەکێتی بوون) لەسەر ئەم بنەمایانە دادەمەزرێت، وەکو ئەو ئاشکرایەی کەدەڵێت خودا و گەردونی گوڕراو یەك شتن؟

شێخ:- سپینوزا ڕێبازی بەڵگە خوازی عەقڵ کە بەهۆی (بەڵگەی لێکەوتنەوە)و (بەڵگەی پێویستەوە) دروستبوە وەردەگرێت و دەڵێت:- بوونەکان و ئەوانەی توانای دەرك کردنی بوونیان دەکرێت، هەموویان بەگشتی لەژێر سایەی فەرمانی عەقڵدان لەنێوان سێ بەشدا کۆدەبنەوە.

یەکەم/ ناوەرۆکی (جوهر) کەبەخودی خۆیەوە پەیوەستە.

دووەم/سیفات و تایبەتمەندیەکان.

سێهەم/ ڕووکەشەکان (أعراض).

(ناوەرۆك) لەلای سپینوزا بریتییە لەو بوونەوەرەی کەلەخودی خۆیدا پەیوەستە و بوونی پێویستە کەئەویش خودای تاك و تەنها و هەبوونی بەردەوامە بەڵام سیفاتەکانی یان تایبەتمەندیەکان بەهۆی عەقڵەوە دەرك دەکرێن کەلەشێوەی پایەکانن وەپەیوەستن بە زاتی خوداوە، بەڵام سپینوزا مەبەستی لە ڕووکەشەکان، ڕووکەشی ناوەرۆکەکان دەگرێتەوە کەلەشێوازی شتەکاندا دێنە بەرچاومان، وەبەهۆیانەوە دەرکی ناوەرۆکە پێویستە بوونەکەی دەکەین کەخودایە.

حەیران:- لەم دابەش کردنەیدا هیچ وڕێنە و پووچەڵەیەك نابینرێت بەڵکو ئەو پەڕی باوەڕ و ڕاستییە.

چونکە ئەم پیاوە دان دەنێت بەپێویستی بوونی خودا و، هەروەها باوەڕ بەو سیفاتە تەواوانەی دەهێنێت کەعەقڵ بەپێویستی دەزانێت بۆ بوونی خودا و، دان بەوەدا دەنێت کەخودا ویستی بەسیفاتە تەواوەکانی لەڕێگای دروستکردنی ئەم گەردوونەوە بەدەربکەوێت.

یەکێك لەسیفاتە دروستکەرە کارامە بەدەرکەوتووەکەی دروستکردنی ئەم گەردوونەیە.

بەسیفاتی توانا و داناییە بەدەرکەوتووەکەی خودا بوونی سیستەم و ووردەکاری و

بڕیارەکانی گەردونە و، لەسیفاتی وویستی خودادا بۆ دەرك کردنی ئەم بەدەرکەوتنەی، مرۆڤی دروستکرد و عەقڵی پێبەخشی..هەتا..بەهۆیەوە بتوانێت دەرکی بوونی خودا و سیفاتی تەواوی بکات و، بەڕاست و دروستی بیپەرستێت.

ئەمەش واتای مانای ئەم فەرمودە قودسیەیە کە پێغەمبەران بۆمان دەگێڕنەوە کەخودا فەرموویەتی (كنت كنزا مخفيا فخلقت الخلق ليعرفوني).

(من شاردراوە بووم، ئەم بوونەوەرانەم دروستکرد..تاکو بمناسن).

شێخ:- ئەمانە هەمووی ڕاستن، لەوانیە سپینوزاش هەمان مەبەستی هەبوو بێت لەسەرەتای قۆناغەکانی بیرکردنەوەی دروست و پوختیدا.

بەڵام زۆر سەیرە لەم پوختی و دروستی‌یە دەردەچێت کاتێك کەدەڵێت :- خودا هیچ دروست ناکات بەڵام لەسروشتی خۆیدا ویستی بەدەرکەوتن دەکات و، یەکێك لەدیاردەی بەدەرکەوتنەکانی دروستکردنی ئەم گەردوونەیە کەڕووکەشی سیفاتەکانی خودایە.

حەیران:- تێناگەم، سپینوزا پاش ئەوەی باوەڕ بەسیفاتی تەواوی خودا دەهێنێت، ئایا ئینکاری سیفەتی دروستکەری کارامەی دەکات؟

شێخ:- سپینوزا، دەڵێت :- عەقڵ بڕیاری پێویستی ئەدات بۆ نموونە (ناوەرۆك) واتەخودا، هەروەها بڕیاری پێویست دەدات بەوەی کەئەم ناوەرۆکە، سیفات و تایبەتمەندی خۆی هەیە، بەڵام تەنها دوو سیفەت لەم سیفاتانە دەبینین کەڕەنگ بداتەوە لەرووکەشەکاندا واتە لەو شتانەی کەگەردونی لێ پێکهاتووە.

کەئەمانیش سیفاتی (فکر) و (کشاندنە) (أمتداد).

گەوردوونیش بەو هەموو شتانەی کەلەخۆی گرتووە بریتی‌یە لەو ڕووکەشەی کەبەدەر دەکەوێت لەم دوو سیفەتەدا، وتەنها مرۆڤە، کەڕووکەشی درێژبوونەوە و بیرکردنەوە تیادا کۆدەبێتەوە.

حەیران:- بەڵام ئەو شتە ئاشکرایانەی کەسپینوزا بەبەرزترین جۆرەکانی زانیاریی و پڕباوەڕی دادەنێت و، هەر ئەم شتە ئاشکرایانەش وایان لێکرد کەباوەڕی بەبوونی ناوەرۆك (خودا) وسیفات و تایبەتمەندیەکای بهێنێت.

تەنها ئەم ئاشکرایانەی کەدەسەلمێنن خودا سیفاتی وویست و توانای هەیە و، بەهۆی ئەم دوو سیفەتەوە گەردوون هاتۆتە بوونەوە.

گەر بەهۆی چاومانەوە تەنها ڕووکەشی درێژبوونەوەی جەستە و ڕووکەشی

بیرکردنەوە لەدەروغاندا ببینین، ئەوا تەنها بەهۆی عەقڵەوە دەزانین کەئەم دوو ڕوو کەشە لەکاریگەری توانا و ویستی خودایە و، هەروەها وەك دەبینین ئەم سیستمی گەردوون و ووردەکاریانە لەکاریگەری کاربەجێیی خودان، چۆن سپینوزا وازی لەم لۆژیکە ساغەی هێناوە و لەجیاتی ئەوەی بڵێت خودا سیفەتی توانای هەیە کەبەهۆیەوە درێژ بوونەوەو بیرکردنەوەمان پێدەبەخشێت، دەڵێت، خودا خۆی تایبەتمەندی درێژ بونەوەی لەخۆ گرتووە.

شێخ: - لەمەوپێش پێم ڕاگەیاندی کەئەم فەیلەسوفانە هەندێ جار لەڕێبازە ترسناکەکاندا دەوەستن بەرامبەر ئەو ئاڵۆزیانەی کەعەقڵ دوو چاری دەبێت لەئەندێشەکانیدا و عەقڵیان نەتوانا دەبێت لەگەیشتن بەڕاستیەکان.

ئەو فەیلەسوفانە کەخودا ڕێ پیشاندەریان بێت لەو ئاڵۆزییە ڕزگاریان دەبێت و ڕێبازی بەڵگە عەقڵییە پێویستییە ئاشکراکان دەگرنەبەر و بەهۆیەوە دەگەنە ڕاستییەکان، بەڵام ئەوانەی کەخودا ڕێ پیشاندەریان نەبێ ئەم ئاڵۆزییە دەوەستن و دەست بەردار نابن لێی و وێڵی ئەندێشە وایان تێدەگەیەنێت کەئەمە پێویستیەکی عەقڵییەو ناتوانرێت وازی لێ بهێنرێت، کەئەمانەش هەرگیز لەپێویستیە عەقڵییەکان نین بەڵکو ئەمانە لەکرداری وێڵی ئەندێشەن وەك چۆن غەزالی لە پێشتر و کانط لە دواتر ئاماژەیان بۆ کردووە.

من وای بۆ دەچم کە سپینوزا لەم دوو سەرنجەدا وەستابێت، کەیەکێکیان پەیوەستە بەبنەما سەرەتاییە ئاشکراکانەوە و، دووەم وێڵی ئەندێشەی عەقڵی لەخۆ گرتوە، ئەمەش بەهۆی ئەوەی کەبینی گەردوون هەمیشە لە گۆڕاندایە.

وابڕیاریدا کەئەم گەردوونە لێکەوتەیێت و هەموو لێکەوتەیەك پێویستی بە (پەیداکەر) (مُحـــدِثْ) هەیە و هەروەها بڕیاریدا کەزنجیرەی بەرەو بێ کۆتایی مەحاڵە لەلای عەقڵ، لەبەر ئەوە دەبێت ئەم لێکەوتنانە هەموویان بگەڕێنەوە بۆ بوونەوەرێکی (کۆن) کەلە زاتی خۆیدا پەیدا بووە، کەسەرچاوەیە بۆ بوون و هۆی لێکەوتنەوەیان.

پاشان عەقڵی کولبوو بەرامبەر ئەندێشەی دروستکردنی بوون لەنەبوونەوە، وەك چۆن عەقڵی چەندەها کەس وەستا لەڕێبازی وێڵی ئەندێشە بەهۆی پێوەری نموونە پێهێنانەوە (قـــیاس التمثیل) لە لای وابوو مەحاڵە دروستبوون لەنەبوونەوە، کە ئەمەش لەلای عەقڵ مەحاڵ نییە.

هەرچەندە بەسەرنجدانێکی (ئاسایی) مەحاڵە بوون لەنەبوونەوە.

بەڵام دەرباز نەبوو لەم وێڵی ئەندێشەیی‌یە وەك بلیمەتەکانی پێش خۆی و دوای خۆی کەباسیانت بۆ دەکەم.

هیچ رێبازێکی بەدەستەوە نەما بۆ رزگار بوون لەم وێڵی‌یە تەنها ئەوە نەبێت کەدەڵێت:- بوون لەڕاستیدا تەنها خودایە و گەردوونیش بریتی‌یە لەرووکەشەکەی (أعــراض)، بۆ دەرکەوتنی ئەم سیفاتانە لەبەر پێویستی‌یە و، خودا و گەردونی بەیەك شت دانا.

هەروەك دەرکی پووچەڵی ئەم تێکەڵی‌یەی نێوان ناوەرۆك (خودا) و، خۆی وەسف دەکا بەوەی کە یەکە و تەنهایە و بوونی پێویستە و بێ کۆتایی و هەبوویی‌یە و لە زاتی خۆیدا پەیدا بووە، لەگەڵ ئەم گەردونە ماددییە جۆراو جۆرە، گریمانی‌یە، سنوردارە، گۆڕاوەدا و بیانوو دێنێتەوە بۆ خۆی و دەڵێت: جیاوازی نێوان خودا و گەردوون لەجیاوازی بۆ چوونەکانی‌یەوەیە بەم چەشنە ئەم بلیمەتە کە تیۆری پابەندی عەقڵەوە دەستی پێکرد ئامۆژگاریمان دەکات لە وێڵی ئەندێشە و بۆما روونەکاتەوە کەتەنها پەنایەك بۆ بەڵگە خوازیی‌یە بەڵگە ئاشکرا سەرەتاییەکانە و هیچی تر نا دەیوویست لەرێگای بۆ چوونە سەیرەکەیەوە رامانکێشێت بۆ باوەڕهێنان بە (یەکێتی بوون) (وحدة الوجود) لەنێوان خودا و گەردووندا.

عەقڵمان بەهێزی شتە ئاشکراکان دووچار بکات، بۆ دەرك کردنی رووە هاو دژەکانی تەنهایی و چەندیی و هەبوویی و کۆتایی و پێویست و گریمان و توانایی و بێ توانایی و چاکە و خراپە و زانست و نەزانین.

بەعەقڵیدا چوو خودای بەخشندە بۆ تەواوکردنی زات و سیفات و تەنهاییەکەی ئەم شتە هاو دژانەی لەخۆگرتووە و دەبێتە یەك و چەندیی و کۆتایی بێ کۆتایی و پێویست و گریمان و بچووك و گەورە.

چاکە و خراپە و نەزان و زانا و، تاوانبارێکی گوناهبار و پێغەمبەرێکی بەخشندە و شەیتانێکی دوور خراو لە رەحمەت.

بەیەك گەیشتنی بلیمەتەكان

(٢)

حەیرانی کوڕی ئەزعەف دەڵێت : دوای ئەوەی لەشێخ جیابوومەوە، ئەو شەوە غەم و پەژارەیەکی زۆر دایگرتم و، کاتێك کازیوەی بەیان نزیك بۆوە و نەوزێکی خەو بردمیەوە، لەخەومدا باوکم لەماڵی خۆمان قورئانی دەخوێند و، تەنها گوێبیستی ئەم ئایەتە قورئانیە بووم کە دەفەرموێت: ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ: کەسانێك هەن موجادەلە لەسەر بوونی خودا دەکەن﴾، پاش تەواوبوونی خوێندنەوەی قورئانەکە، ئاوڕی لێدامەوە و بەزەردەخەنەیەکەوە وتی : ئەی حەیران، تۆ قورئان ناخوێنیت؟ و پێش ئەوەی وەڵامی بدەمەوە لەخەونەکەم راپەڕیم و غەمێکی قووڵ دڵی گوشیم و پەژارەی کردم.

بۆم بەدەرکەوت کەباوکم لێم زویرە، هەر بۆیە ئەو رۆژەم بەغەم و خەفەت بردە سەر. و کاتێك کاتی بەیەگەیشتنم هات لەگەڵ شێخدا. چوومە خزمەتی دەبینم قورئان دەخوێنێت، سەرم سوڕما لەم رێکەوتەو لەوەی کە لەخەونمدا بینیم و ئێستاش بەئاگاییم دەیبینم و، کاتێك هەستی بەچوونە ژوورەوەی کردم، کۆتایی بەخوێندنەوەی قورئان هێناو ئاوڕی لێدامەوە، بینی دڵتەنگ و زویرم، پرسی، چیتە ئەی حەیران؟

حەیران : هیچ، شتێك نی‌یە، تەنها خۆشی تۆ نەبێت.

شێخ : بەڵام بەغەمباری دەتبینم.

حەیران : لەخەوندا باوکم بینی.

شێخ : ئەمە، چاکە، چ پێویستی دڵگرانی دەکات؟

حەیران : بینیم قورئانی دەخوێند و تەنها گوێبیستی ئەم ئایەتە بووم ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ﴾. ئاوڕی لێدامەوە و بەزەردەخەنەیەکەوە وتی: ئەی حەیران، تۆ قورئان ناخوێنیت؟ و پێش ئەوەی وەڵامی بدەمەوە، چاوەکانم کردەوە.. ئەم خەونەم زۆر غەمگینی کردم و، وا تێگەیشتم کەباوکم لێم زویرە لەبەرئەوەی هۆگری خوێندنەوەی فەلسەفەم و قورئانم لەیاد کردووە.

شێخ : دوێنێ شەو کەنووستی بیرت لەوتەکانی سپینوزا نەدەکردەوە؟

حەیران : بەڵێ.... دوو دڵ و نائارامی کردم.

شێخ : بۆچی؟ ئایا لەوتەکانیدا سەبارەت بە (یەکێتی بوون) هیچ شتێکی رەوات لێ بەرجەستە کرد؟

حەیران : نەخێر.... بەڵام کاتێك لەشێخی گەورەم جیابوومەوە، سەیر بوو بەلامەوە چۆن ئەم عەقڵە مەزنانە دووچاری وێڵی و دڵەراوکێی دەستی شەیتان دەبنەوە، لەکاتێکدا ئەم پیاوە عەقڵی لەعەقڵی من مەزنترەو بیروباوەڕی لەبیروباوەڕی من پوخت ترەو لەمن داناترو زاناترە، چۆن دەرکی ئەو بەڵگانەی نەکردوە کەشێخی گەورەم باسیان دەکات.

شێخ : کەواتە گومان چۆتە دڵتەوە بەوەی کە شێخ مەوزون لەم بەڵگانەیدا راست بێت.

حەیران : داوای لێخۆشبوون لەخودا دەکەم و، چۆن ئەمە دەبێت کەمن هاوبەشی شێخم دەکرد لەکاتی رەخنەگرتن لەوتەکانی ئەم پیاوە.

شێخ وا بەدەردەکەوێت بەگومان بیت لەڕاستی.

بۆچوونەکانی خۆت و شێخت، بەرامبەر مەزنی ئەو فەیلەسوفە بەناوبانگەی کەجێگایەکی بەرزی هەیە لە دڵتدا، بەڵام ووتەت چی دەبێت بەرامبەر ئەو فەیلەسوفانەی کەهاوسەردەمی سپینوزا بوون و لەویش بەناوبانگتر بوون کەبەهۆی بەڵگە عەقڵییە پوختەکانەوە باوەڕیان بەبوونی خودا هێناوە. ئاگادارم ئەی حەیران، رێزی تۆو ئەوانەی هاوتەمەنی تۆن بۆ یەکێك لەم فەیلەسوفە بەناوبانگانە، متمانەت پێی سودمەندت ناکات، هەروەك چۆن متمانەت بەفەیلەسوفێکی مسوڵمان، یاخود بەعەقڵت و بەخودت سودمەندت ناکەن.

بەڵام ئەوەی سودمەندت بکات هەمان رێزت بۆ فەیلەسوفێکی‌تر بێت کە لە پلەو پایەو بەناوبانگیدا هاوشانی سپینوزا بێت، بەڵام باوەڕی بەبوونی خودا هەبێت؛ سێ فەیلەسوفت بۆ باسدەکەم کەیەك بەدوای یەکدا هاتوون و هەموویان لە سپینوزا داناترو بەناوبانگترو باوەڕ پتەوتر و خاوەن بەڵگەی پوختن، کەهەموویان بەگشتی باوەڕیان بەبوونی خودا هەیە وەك چۆن منی بەندەی هەژارو غەزالی و هەڵگرانی رێبازی کەلام و چەندەها فەیلەسوفانی‌تر، بەگشتی باوەڕمان بەبوونی خودا هەیە.

حەیران : مەبەست و ئامانجی من ئەمە بوو و، گومانی تیادا نی‌یە، شێخی گەورەم بە بەخشندەیی خودا ئەم باوەڕە مەزنەی بەدەستهێناوە.

شێخ : سەبارەت بەخەو نەكەت لەوپەڕی راستیدایە، چونكە لەقورئانی پیرۆزدا دوو ئایەت بەم فەرموودەیەی خودا دەستپێدەكەن ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ﴾، كەیەكێكیان لەسورەتی (لوقماندایە) ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلاَ هُدًى وَلاَ كِتَابٍ مُنِيرٍ: كەسانێك هەن موجادەلەی بوونی خودا دەكەن بەبێ هیچ رێنمایی و كتێبێكی رۆشەن و زانستی‌یەك﴾.

دووەم لەسورەتی (حەج)دایە كە دەفەرموێت: ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ، كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلاَّهُ فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ: كەسانێك بەبێ هیچ زانست و رێنمایی و زانیاریی‌یەك موجادەلەی بوونی خودا دەكەن و، دەكەونە دوی هەموو شەیتانێكی سەركێش و رێوونكەر لەخەڵك و هەر كەسێك ئەم شەیتانە بكاتە پێشڕەوی خۆی، رێی لێوون دەكات و بەرەو قوڵایی ئاگری دوزەخی (السعیر) دەبات﴾.

(خەونەكەت ئاماژەی ئەوە دەكات كەسپینوزا نموونەی ئەو كەسانەن كەبەبێ هیچ زانست و زانیاریی‌یەك موجادەلەی بوونی خودا دەكەن و، دەكەونە دوی شەیتانی خودی خۆیان كەهەمیشە فەرمانی كاری خراپیان پێئەدات) و، پرسیارەكەی باوكت سەبارەت بۆ خوێندنەوەت بۆ قورئان، بریتی‌یە لەووردەدانت بۆ تێگەیشتنی مانای ئەم ئایەتانە، كە بەڵگە پوخت و رۆشنەكانی لەسەر بوونی خودا لەخۆگرتووە، كە لەرێبازە بەڵگە خوازیی‌یەكانەوە بەدەستدێن و بەهۆیانەوە فەیلەسوفان و هەڵگرانی رێبازی كەلام، ئەوانەی كەخودا بیەوێت ئاماژەی رێگای راستیان بكات، پێی دەگەن.

حەیران : خودا دەروی خۆشیت لێبكاتەوە و بەدووربخات لەهەموو غەم و پەژارەیەك، وەك دەروی خۆشیت لەمن كردەوە، بەڵام بۆچی شێخی گەورەم ئەو ئایەتانەی كەئاماژەی بوونی خوددا دەكەن بۆمی ساكارو سادە ناكات؟

شێخ : لەكاتی خۆیدا بۆتی ئاسان و ساكار دەكەم بەگوێرەی ئەو بەرنامە زەینییەی كەبۆم داناویت.. ئەی حەیران. بەئارام بە بەهەموو تێگەیشتنێك دەگەیت.

حەیران : ئەو سێ فەیلەسوفە گەورانە كێن كە شێخی گەورەم دەیەوێت باسیانم بۆ بكات؟

شێخ : یەكەمیان (لۆك)، دووەمیان (لایبنز)

سێهەمیشیان (عەما نۆئیــ کانتە).

حەیران : بـەڵێ، زۆر گوێبیسـتی ناویـان بـووم لـە لایـەن قوتابیانی فەلسـەفەوە، تۆژینەوەکانی لۆك چی دەڵێت؟

شێخ : لەکاتێکدا کەسپینوزا جولەکەی هۆڵـەندی نقوومی نـاو بیرۆکـەی (یەکێتی بوون) بوو بەهۆی لێکۆلینەوەی فەلسەفەی میتافیزیکی بە هاو دژەکانەوە.

(لـۆك) کـە لـە یەك ساڵدا لەگەڵ سپینوزادا لەدایك بوون، لەوبەری کەناری دەریای (مانیشـەوە) گیرۆدەی خوێندنی (دەرك کردنە مرۆڤایەتیەکان) (الأدراك الانساني) بـوو بەهۆی پەیوەستی زۆری بە لۆژیکی ساغی عەقڵەوە، بە خۆدوورخستنەوە لەئەندێشەو وێلـی ئەندێشـەکان، دانـی دەنـا بـە بوونـی خـوداو نەتواناى عەقڵ لەدەرك کردنی ئەو شتە شاراوانەی کەبەعەقڵ دەرك ناکرێت.

سەبارەت بـە زانسـت (المعرفة) لـۆك لەسـەرەتای تۆژینەوەکانیدا ئینکاری بیروباوەرە خۆرسکییەکان دەکـات و، دەڵێـت: - هەموو فیکرەکان لەگەڵ جیاوازی جۆرەکانیدا لەرێگای (ئەزموونەکانەوە) بەدەستمان دەگەن.

بــەڵام هــەندێ لەکێشــەکان ئاشــکراو روون بۆمــان بەدەردەکــەون کەبەچــاو پیاخشـاندنێك عـەقڵ دەرکی دەکـات، ئەوکاتـە ئـەم دەرك کردنە بەفکرە خۆرسکیەکانی دادەنێین.

گـەر سـەرنجی منـاڵ و مـرۆڤە کێویلەییەکان بدەین دەبینین سەبارەت بەم شتە ئاشکراو روونانە نەزانن و، ئەمەش بۆمان بەدەردەخات کەعەقڵ وەك تابلۆیەکی بەتاڵ دروستکراوە (Table rase) بـەڵام بـەهۆی ئەزموونەکانی ژیانەوە فکر و زانیارییەکانی لا دروست دەبێـت، ئـەم ئەزمونانـەش بەگوێـرەی هەسـت، دەرەکی دەبن و بەگوێرەی ووردبوونەوە و بیکردنەوەمان بۆیان دەروونی دەبن.

هەستەوەرەکان کۆمەڵـێك لەهەسـتەکان دەگەیەنـنە عـەقڵ و، عەقڵـیش هەڵدەسـتێت بەکۆکـردنەوە و پاراستن و بەراوردکردنیان و دەرك کردنی پەیوەندیی نێوانیان و، بەهۆی ئـەم تیڕوانینـە دەروونییەوە عەقڵ دەگاتە دەرك کردنی شتە سەرەتاییە ئاشکراکان کەئێمە بەفکـرە خۆرسـکیەکانیان دادەنـێین. بـەڵام لەڕاستیدا بریتین لـەو فکرانـەی کەعەقڵ بەهۆی ئەزمونەکانەوە بەدەستی هێناوە،

حەیـران : گـەر (لـۆك) ئینکاری فکـرە خۆڕسـکییەکان بکـات کەبریـتین لەفکـرە

سەرەتاییە جێگیرەکانی ناو عەقڵ، کەواتە چۆن راستیەکان پێدەزانین و، ئەو بنەمایانە چین کەبریارەکانی لەسەر ئەدەین بەوەی کەراستن یاخود هەڵەن؟.

شێخ: ئەم پرسیارە لەلای من جەوهەریی نییە، چونکە لەڕووی ئاکامەوە هیچ جیاوازییەك نییە بەوەی کە ئەم فکرانە، خۆرسکیە جێگیرەکانی عەقڵمانن یان.. لەدروستکراوەکانی عەقڵە.

گرنگی لەوەدایە ئێمەی مرۆڤ رێکەوتووین لەسەرئەوەی لەعەقڵماندا فکرە ئاشکرا سەرەتاییەکان هەیە کەدەیکەینە بنەما بۆ تۆژینەوە و لێکۆڵینەوە و موجادەلە بۆ راستی و هەڵەی ئەم بیرۆکەیە و، هەروەها هەموو بەگشتی راستی دەخەینە پاڵ ئەم فکرە ئاشکرا سەرەتاییانە.

لۆك بەشێوەیەکی ناراستەوخۆ باوەڕی بەفکرە خۆرسکیەکان هێنا وە بە (فکرە نموونە پێهێنانەوەکان) (أفکـــار تمثيلية)(Idees represetative) ناوی بردن، بەجۆرێك کە دەڵێت: لەعەقڵماندا نموونەی راستی شتەکان هەیە کەپێوەرە بۆ فکرەکانمان و دەتوانین بەهۆیانەوە راستییەکان لە هەڵەکان جیابکەینەوە بەرێژەیەك کە بەراوردەکە تەواو و ئاشکرا بێت لەنێوان ئەو فکرەیەیی کەهەمانە لەسەر ئەو شتە و، ئەو فکرە نموونەییانەی کە لەعەقڵماندا جێگیرن، ئەوکاتە زانیارییەکانمان لەراستییەوە نزیك دەبن و، دابەش کردنی زانیاریەکان بۆ سێ بەش کۆتایی دەهێنێت.

یەکەم: زانیارییە (ئاشکراکان)، ئەو زانیاریانەن کە لەنێوان فکرە بەدەستهێنراوەکان و فکرە نمونەییەکانی کەعەقڵ بەهۆی بەراوردەوە بەبێ بەڵگە دەرکی دەکات.

دووەم: زانیارییە بەڵگەییەکان، کە بریتین لە هێنانەوەی بەڵگە لەسەر بوونی بەراورد لەنێوان فکرە بەدەستهێنراوەکان و فکرە نموونەییەکان.

سێهەم/ زانیارییە نادیارەکان، کەهیچ بەڵگەیەکی لەسەر نییە و بریتییە لە زانیارییەکانمان سەبارەت بەجیهانە ماددییەکان.

ئێمە بەهۆی هەستەوە ئەم شتانە پێدەزانین بەڵام زانیارییەکانمان نە لەبەشە ئاشکراکانن و، نە لەبەشە بەڵگەییەکانن، چونکە ئێمە ناتوانین بەهۆی ئەو شتە حەقیقییە مادیانەی کەدەیبینین بەڵگە لەسەر راستی زانیارییەکانمان بهێنین و، دەرك کردنمان بۆ ئەم شتە ماددییە تەنها (بوونە حەقیقەتە دەرەکییەکەیەتی).

ئەمە لەراستیدا حەقیقەتە خودییەکەی نییە بەڵکو ئێمە تەنها دەرکی رواڵەتەکەیمان

کردووه و هیچ شتێك دەربارەی حەقیقەتە ناوەڕۆکەکەی نازانین، هەربۆیە زانیاریمان سەبارەت بەجیهانی مادده زانیارییەکی نادیارە.

حەیران : ئایا.. (لۆك)یش وەك سەفسەتائیەکان و گومانداره‌کان دەیەوێت ئینکاری بوونی زانیاری سەبارەت بەحەقیقەتەکان بکات؟

شێخ/ دەبینم ئاگاداری هەموو، ئەو وتانەم نیت کەمن دەیلێم و تۆ دەیان نووسیتەوە، چونکە ئەم پیاوە دەڵێت : شتە ئاشکراکان بەبێ پێویستیمان بەکەمترین بەڵگە راستەوخۆ دەرك دەکرێن، هەروەك ئەم وتەیەمان کە دەڵێین، گشت لەبەشی گەورەترە و دوو جەمسەری هاو دژ یەکێکیان راستەو ئەوی تریان هەڵەیە.

زانیاری تری زۆرمان هەیە بەهۆی بەڵگەکانەوە دەرك دەکرێن، وەك کێشە ماتماتیکەکان، کەبەهۆی بەڵگەکانەوە دەگەنە راستییەکان، بەڵام زانیاریمان سەبارەت بەشتە ماددییەکان ئاشکراو روون نییە و ناتوانین بەڵگە لەسەریان بهێنینەوە، وەك ئەو بەڵگانەی لەسەر کێشە ماتماتیکەکان دەیهێنینەوە بەڵکو زانیاریمان دەربارەی شتە ماددییەکان رواڵەتی و نادیارن و، ئەم فەیلەسوفە بەهیچ شێوەیەك ناڵێت زانیاریمان سەبارەت بەجیهانی مادده لەوێڵی ئەندێشە مانەوەیە و هیچ راستیەکی تیادا نییە، بەڵکو خوازیارە بڵێت : ئەم جۆرە زانیارییە نادیارە و ناگاتە سنوری زانیارییە ئاشکراو بەڵگەدارەکان بەڵکو راستی پەسەند دەکات، بە بەڵگەی ئەوەی عەقڵە مرۆقییە ساغەکان هەموو بەگشتی رێکەوتوون لەسەرئەوەی دەرك کردنی وێنە هەستیەکان بەگشتی دەگەڕێنەوە بۆ یەك شێوازی دەرك کردن و وەسفکردنیان بەیەك وەسف دەکرێت.

هیچ گومانێکمان لانامێنێت کە وێنە زەینییەکان یەکسانی شتە دەرەکییەکانن و، ناتوانرێت بەڵگە لەسەر ئەم شتانە بهێنرێتەوە تاکو زانیارییەکانمانی لەسەر بنیادبنێین و، ناتوانین بەهۆی خودی شتە ماددییەکانەوە بگەینە تەواوی راستییەکان، وەك چۆن لەکێشە ئاشکراکاندا لەخودی خۆیاندا تەواوی راستییەکانیان تیادا بەدەردەکەوێت کە بەڵگەدارن.

حەیران : بیروباوەڕمان سەبارەت بەبوونی خوددا و شتە شارراوەکان، لۆك لەچ بەشێك لەبەشەکانی زانیاری دادەنێت؟

شێخ : ئا.. لێرەدا بەرزی و رەسەنی بیروباوەڕی لۆك بەدەردەکەوێت، کاتێك کە دەرك کردنمان بۆ بوونی خودا جیادەکاتەوە، لەدەرك کردنمان بۆ شتە شارراوە و

نهێنی‌یەكان و، دەڵێت : ئێمە (بێگومانین) لەسەر بوونی خودا كەبەهۆی ووردبوونەوەیەك لەخودماندا پێیدەگەین بەوەی كەئێمە خاوەن ژیری‌و هەست و عەقڵین..

دەرك كردنمان بەبێ بەڵگە، بەوەی كەمرۆڤ مەحاڵە لەنەبوونەوە دروست بێت. و زانیاریمان سەبارەت بەبوونی خودا زانیاری‌یەكی بەڵگەیی‌یە كەپەیوەستە بەزانیاری‌یە ئاشكراكانەوە. چونكە بوونی ئێمە بەشێكە لەزانیاریيە ئاشكراكان، ئەمە بەڵگەیە بۆ بوونی خودا، وەك دیكارت دەڵێت و، ئەو شتانەی كە لەئێمەی مرۆڤ و جیهاندا بەدی دەكرێت لەبەهرەوەری و سیستەم و رێكخستن و بەرنامە رێژی بڕیارو فەرمانەكان، هەموویان بەگشتی پێویست بەدروستكەرێكی بەتوانای هەبوویی زانا و كاربەجێ دەكەن.

بەڵام شتە شارراوە نهێنی‌یەكان، وەك لێكۆڵینەوە لە زاتی خودا و ناوەڕۆكی روح و ناوەڕۆكی شت بەگشتی، لۆك سەبارەت بەم باسانە زۆر بەدانایانە وەڵام دەداتەوە، بەشێوەیەك كەپێویستە دەرخ بكرێت، ئەی حەیران، وەك چۆن دەرخی وتەی فەیلەسوفە داناكانت كردووە، كەدەڵێت (گەر خەڵك تۆژینەوەیەكی ورد دەربارەی توانایی عەقڵی خۆیان بكەن و، پەردە لەسەر ئەو ئاسۆیە لابەرن كەبەشە رۆشنەكان لەبەشە تاریكەكان جیادەكاتەوە.

جیاوازی بكەن لەنێوان ئەو شتانەی كەئەتوانرێت دەركیان بكرێت و، ئەو شتانەی كەناتوانرێت دەركیان بكرێت. ئەوكاتە دڵنیا دەبن بەنەزانینیان سەبارەت بەبەشە تاریكەكان و، دەتوانن تۆژینەوە و باسەكانیان بۆ لایەنێكی‌تر تەرخان بكەن كە سوودمەندو بەكەڵك و دڵنیا بەخش بێت).

حەیران : شێخی گەورەم،.. من لەوڵاتی خۆمان سەرگوزشتەیەكی هیندی فێربووم كە لەدەقی ئەم وتەیە دەچێت بەمانا و وتەیەوە.

شێخ : بەڵێ.. بەڕاستی بەدەق و بەمانا لەوتەكانی لۆك دەچێت، هەروەك (بەیرونی) لەكتێبەكەیدا (تحقيق ما للهند الخ... للهند من مقولة) و پڕ لەژیری و دانایی‌یە كە دەڵێت: (تەنها زانینی ئەو جێگایەمان بەسە كە تیشك دەیگاتێ، پێویستمان نی‌یە بەزانینی ئەو جێگایەی كەتیشك نایگاتێ، هەرچەند لەخودی خۆیشیا گەورە بێت، هەر شتێك تیشك نەیگاتێ هەستیش دەركی ناكات. و هەر شتێك هەست دەركی پێنەكات زانراو نابێت).

(بەم چەشنە، ئەی حەیران گەورەترین عەقڵە ساغەکان بەبێ جیاوازی یەگدەگرن و ڕێدەکەون لەسەر ڕاستی‌یەکان کەلەچوارچێوەی گەیشتنی ئەو تیشکە بەو جێگایە تێناپەڕن، گەر تێپەڕن دووچاری وێڵی و کەوتن دەبنەوە) هەروەکو چۆن سپیونزا تووشی بوو.

حەیران:- ئەی گەورەم،.. زیاتر.. زیاتر.. زانستم فێر بکەو باسی (لایبنزو کانط)م بۆ بکە،

شێخ:- زیاتر، بۆت باسدەکەم.. تا.. بەمەبەست دەگەیت، بەڵام ئەمشەو کات بەش ناکات بۆ باسکردنی (کانت) تەنها (لایبتز)ت بۆ باسدەکەم.

حەیران:- ئایا.. لایبنز پەیڕەوی لۆکسی هاوڕێی دەکات لەفکرە بەرزەکانیدا؟

شێخ/ لەهەندێ شتدا پەیڕەوی دەکات و لەهەندێ شتی تردا دژی دەوەستێت و، لەهەندێ باسدا لەلۆك بەرزترە، بەڵام لەهەندێ باسی تردا ناگاتە لۆك.

حەیران:- ئەمە، چۆن دەبێت؟

شێخ:- بەڵێ لە باوەڕدا پەیڕەوی دەکات و، لە قوڵایی بەڵگەکاندا لەو بەرزترە و، دژی لۆك دەوەستێت کەدەڵێت عەقڵ وەك تابلۆیەکی بەتاڵ وایە، بەڵام کاتێك پێچەوانەی دانایی‌یەکەی دەوەستێت لەسنوری ئەو جێگایەی کەتیشك پێی دەگات تێدەپەڕێت دووچاری هەڵە دەبێت و دەکەوێت: لایبتزی بلیمەتی ئەڵمانی، لە زانستەکەیدا گەورە بوو و، لەبیرکردنەوەکانیدا قوڵبوو بەتایبەتی لە تۆژینەوەکانیدا بۆ فەلسەفە زانستیەکان و بوونەکان و دروستکراوەکان، بەڵام لەوەسفکردنەکانیدا بۆ بەدەرخستنی ئەو پەیوەندیی‌یەی کە لەنێوان ماددەو روحدا هەیە دووچاری نوشستی دەبێتەوە، لایبنز لەسەرەتای کارە فەلسەفی‌یەکەیدا هەڵگری بیروراکانی دیکارت بوو لەفکرە خۆرسکی‌یەکاندا و دژی لۆك دەوەستێت لەو باسەیدا کە دەڵێت: عەقڵمان لەبنەڕەتدا لەتابلۆیەکی بەتاڵ پێکهاتووە و، بەهۆی ئەزموونەکانەوە زانیاریی‌یەکان و شتە ئاشکراکانی، دەرك ئەکات بەڵام لە (تاقیکردنەوە نوێکانیدا سەبارەت بەعەقڵی مرۆڤ) (NOVVEAX ESAIS SUR PENTENDEMENT (HUMAIN

بە بیرورایەکی نێوەند لەنێوان دیکارت و لۆك دێت کە لۆك و دیکارت بەیەگدەگەیەنێ بەجۆرێکی زۆر گەورە کاتێك کە دەڵێت : ئێمە هەرگیز ناتوانین زانیاریی‌یەکانمان تەنها بەپاڵپشتی ئەزموونەکان لێکبدەینەوە.

ئەزمونەکان هەموو شتێك نین بۆ زانیاری وەك لۆك دەڵێت : بەڵکو گەلێك لەراستیەیە گشتیەیە پێویستیەیەکانمانی تێدایە (UERITES NECESSAIRRE SETUNIVER SELLES) بەڵام بەهۆی ئەزمونەکانەوە بەدەردەکەوێت، واتە ئەم راستیەیە سەرەتاییەیە پێویستیانە بەخۆرسکی و بەتواناییی لەعەقڵماندا هەیە، بەڵام تەنها بەهۆی ئەزموونەوە دەتوانرێت بەدەربخرێت و گەر ئەزموون نەبێت بۆمان بەدەرناکەون، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێ کەپێکهاتەی ئەزموون بن و لەم (مانا قوولەوە) (کانت) فکرەکانی خۆی وەرگرتووە.

(لایبنز) لەووتە بەناوبانگەکەیدا دەڵێت : (ئەو شتانەی کەبەهۆی هەستەکانەوە دەرك دەکرێت، عەقڵیش لەخودی خۆیدا دەرکی دەکات)

پاش ئەوەی لایبنز بوونی فکرە خۆرسکیەیەکانی چەسپاند واتە بنەما پێویستیەیەکانی عەقڵ، بەڵێ ئەوەندەی تر بەرزبۆوە بەتایبەتی لە بەڵگەخوازییەیەکانیدا بۆ گەیشتن بەچارەسەرکردنی کێشەکانی پەیداکردن (ایجاد) و بوونەکان پەیداکەر (الموجد)، لەسەر بنەما سەرەتاییەیە پێویستیەیەکانی عەقڵ بەمەتوانی بوونی خودای بەخشندەو سیفاتە تەواوەکانی بچەسپێنێت و هەروەها چەسپاندنی دروست بوونی ئەم گەردونە لەلایەن خوداوە.

بەمەش چەسپاندنی شیاوی دروستکردنی گەردونی لە نەبوونەوە کرد.

حەیران/ چۆن توانی بگاتە چارەسەرکردنی ئەو ئالۆزیانەی کەچەندەها عەقڵی مەزن تیایدا سەرسام و وەستاو بوون؟

شێخ : بەهەمان بەڵگەخوازییەکانی فارابی و ئیبن سینا و دیکارت و لۆك، گەیشتە چارەسەرکردنی ئەوجۆرە کێشانەی کەباسمان کرد، بەڵام زۆر بەرزو گەورە بوو لەشێوازی ڕەوانبێژی و باوەڕیدا.

بەڵگە خوازییەکانی بەکاردەهێنا بەشێوەیەکی ژیرو کارامەو رازاوە پتەو ئاشکراو و تەواو.

پەیوەستی زۆری بە بنەما پێویستیەیەکانی عەقڵەوە، مرۆڤی ناچار دەکرد بۆ باوەڕپێهێنانی.

گوێبیستی بە ئەی حەیران چی دەڵێت.

حەیران/ هەموو لەشم گوێیە، بۆ ووتەکانت گەورەم.

شێخ: لایبنز، دەڵێت: هەموو ئەو راستی‌یە عەقڵیانەی کەعەقڵ بڕیاری سەلماندن و سەلماندنی دەدات پێویستە لە سەلماندن و نەسەلماندنەکەیدا پەنابباتە بەردوو بنەما پێویستی عەقڵ، کە ئەمانەن:- یەکەمیان/ (بنەما هاودژیەکان) (التناقض).

دووەمیان/ بنەما هۆ تەواوەکان (العلة الکافیة)، واتە: هەموو ئەندێشەکردنێك، یان، شیاوە یات مەحاڵە، یاخود پێویستە.

هەر شتێك ئەندێشەی کەوتنەوەی شیاو بێت بەڵام پێچەوانەی عەقڵ بێت ئەوە (مەحاڵە) و، هەر شتێك ئەندێشەکردنی پێچەوانەی عەقڵ نەبێت ئەوە (شیاوە)، هەر شتێك ئەندێشەکردنی نەبوونیەکەی پێچەوانەی عەقڵ بێت، ئەوا پێویستە (واجب) هەروەها هەموو بوونێکی بەرچاو دەکەوێتە ژێر یاسای (هۆ و هۆکارەوە) کە دەبێت هۆیەك هەبێت بۆ پەیدابوونی کەتەواو و بڕەربێت.

وتە بەوەی بەبێ پێویستی (هۆیەکی تەواو) دەکەوێتە بوونەوە، ئەمە پێچەوانەی عەقڵە و لەسەر پەیڕەوی کردنی ئەم دوو بنەمایە (بنەمای هاودژ و) (بنەمای هۆی تەواو) دەتوانین ئاماژەی بیرۆکەی (شیاو) بکەین، ئەوکاتە (دەتوانین) (پەیدا بوو)، شیکار بکەین و، بۆئەوەی بتوانین بڕیاری پەیدابوونی شت بدەین، دەتوانین لەگەڵ (بنەما هاودژەکان) بەراوردی بکەین تا.. بزانین ئەندێشەکردنی پەیدابوون و لێکەوتنەوەی هاودژی عەقلی تیادایە، یاخود.. نەء.. گەر ئەندێشەکردنی پەیدابوون و لێکەوتنەوە هاودژی عەقلی تیادا نەبوو، بڕیاری (مەحاڵی) دەدەین. گەر ئەندێشەکردنی پەیدابوونی هیچ هاودژی عەقلی، تیادا نەبوو، ئەوا بڕیاری (شیاوی) دەدەین، گەر عەقڵ بەدووری زانی و نەتوانا بوو لەئەندێشەکردنیدا و، بۆئەوەی بڕیاری پێویستی بوونی شتێك بدەین، پرسیار دەکەین، ئایا دەشێت ئەندێشەکردنی نەبوونی ئەو شتە هاودژەی عەقڵ بێت، گەر بڕیاری ئەندێشەکردنی (نەبوونی) بە هاودژی عەقڵەوە بە پێویست زانرا بڕیاری ئەوە دەدەین کە (بوونی پێویستە) (واجب الوجود) و بەپێچەوانەوە گەر وانەبوو، بڕیار نادەین.

پاش ئەمە دەچینە سەر شتە واقیعە بینراوەکان کە (هۆ تەواوەکانی) (العلة الکافیة)ی بەسەردا دەچەسپێت و، وا پێویست دەکات کە ئەم بینراوانە (هۆیەك) هەبێت بۆ پەیدابوونیان و، پێویست دەکات کە ئەو (هۆیە) هۆیەکی (تەواو) بێت.

کەواتە بوونی (هۆی تەواو) کارێکە لەپێویستی‌یەکانی عەقڵ و ئینکارکردنی ئەم (هۆ تەواوە) هاودژی عەقلیت بۆ دروست دەکات، چونکە ئەم (هۆ تەواوە) لەبەشەکانی

(پێویستیدایە) (واجب).

لەسەر ئەم بنەما پتەوانە لایبنز بیروڕاکانی خۆی لەسەر (بوون) و (پەیدابوون لەنەبوونەوە) و (پەیداکەر) داڕشتووە، بەم چەشنە باوەڕی بەخودا هێناوە و باوەڕی بەدروستکردنی گەردون لەنەبوونەوە هێناوە، هەروەها باوەڕیشی بەوە هێناوە کەدروستکەری ئەم گەردونە بێ کەم و کوڕییە خودایە کەبەسیفاتی تەواو وەسف دەکرێت.

گەیشتن بەم باوەڕە پاش ئەوە بوو کە بە بەڵگە سەلماندی (شیاویی بوونی خودا) چونکە هیچ هاودژی عەقلی تیادا نییە هەرچەندە عەقڵ نەتوانایە لەئەندێشەکردنی چۆنێتی خودا.

پاشان هاتە سەر بوونی ئەم جیهانەو وتی/ ئەم جیهانە بوونەو دەبینرێت و، خۆی دروستکەری خۆی نییە و، وتە بەوەی کەخۆی دروستکەری خۆی بێت، شتی وا پێچەوانەی عەقلە و، لەبەرئەوەی واقعەو بینراوە کەواتە پێویستی بە (هۆی تەواو) هەیە بۆ بوونی، چونکە بەبێ (هۆیەکی تەواو) بوونی نابێت و، لەراستیدا بوونی هەیەو دەبینرێت و لەوپەڕی شیاویدایە کەواتە دەبێت (هۆی تەواو) بۆ بوونی لەوپەڕی تواناو داناییدا بێت و هەموو سیفاتێکی تەواوی لەخۆگرتبێت و ئەم هۆ تەواوە (خودای بەخشندەیە) کە (بوونی پێویستە) و ئینکاری نەبوونی پێچەوانەی عەقلە حەیران : بەڕاستی ئەم وتەیە بەنرخەو تائێستا گوێبیستی هیچ وتەیەك نەبووم لەمە بەڵگەدارترو پتەوتر بێت.

شێخ : ئەی حەیران، قورئانت لەیاد کرد، کەباوکت هەمیشە خوازیار بوو، بیخوێنیت.

حەیران : من باوەڕم بەوە هەیە کەفەرموودەکانی خودای بەخشندە راستترین و پتەوترین بەڵگەی لەخۆ گرتبێت، بەڵام نهێنییەکانی رەوانبێژی ئەم بەشە دەرك ناکەم کە ئێستا تاوتوێ دەکەین، بۆچی شێخی گەورەم ئەم نهێنییانەم بۆ ئاشکرا ناکات.

شێخ : زاناکان زیاتر توێژینەوەی رەوانبێژی قورئان لەبەشە زمانەوانیەکەیدا دەکەن، بەڵام رەوانبێژی قورئانی مەزن و بەدەرخستنی ئەو تواناییانەی کەعەقلی مرۆڤ دەرکی ناکات لەم بەشەدا خۆی گرتۆتەوە (کەبەشی بەڵگەکانە لەسەر بوونی خوداو سیفاتی تەواوی و، دروستکردنی گەردون و، وەڵام دانەوەی ئەوانەی ئینکاری بوونی خودا دەکەن) کەزۆر ئاشکراو روونترو زۆرترو مەزنترە و، بەدەرخستن و روونکردنەوەی وەك پەیمانم پێدایت لەکاتی خۆیدا بۆتی باس دەکەم.

حەیران : گەر ئەمە بیروڕای لایبنز بێت لەسەر بوونی خوداو سیفاتی تەواوی و دروستکراوەکانی، کەواتە هەڵە گوتنەکانی لەکوێدایە؟

شێخ : تەنها لەو جێگایەدا هەڵەنگووتووە کەویستی ئەو پەیوەندیی‌یەی نێوان جەستەو رووح بەدەربخات کەعەقڵ تائێستا سەر سامە تیایدا.

لێکدانەوەیەکی دانا کەزۆر لەبیروڕای مالبرانش دەچێت لەرێکەوتن گونجاندندا و، لێکدانەوەیەکی تێرو چڕ بوو کە لەسنوری توانایی عەقڵ دەستی‌پێکرد و، بە (رێبازی جەبرینی) کۆتایی پێهێنا کەناگونجێت لەگەڵ کاربەجێ‌یی خودا و سیفاتی تەواوی، وەك سپینوزای هاوڕێی پێش خۆی.

هەروەها وتی/ ئەو جەستەو روحانەی کەلەجیهاندا هەیە هەمووی بەگشتی لە (گەردیلەی رۆحیی) پێکهاتوون کەهەر گەردیلەیەك جیاواز و ئازادە لە گەردیلەیەکی تر بەبێ پەیوەندیان بەیەکتریی‌یەوە هەریەکەیان بەگوێرەی سیستمی تایبەتی خۆیان دەجولێن.

هەموو گەردیلەیەکیش دوو بەشی لەخۆگرتووە کەبەشی ماددیی (کارلێکراوە) و بەشی روحی (بکەرە).

حەیران : بەڵام چۆن ئەم گەردیلانە کار لەیەکتر دەکەن گەر پەیوەندیان بەیەکەوە نەبێت؟

شێخ : لایبنز بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە ، تیۆری (هاوچەشنەی چەسپاوی لەخۆگرتوو) (التناسق السابق التوحید)ی داناوە، هەروەها دەڵێت: (گەردیلە بەتوانای خوددا لەجوڵەو کاردایە، بەشێوەیەك دەردەکەوێت کەهەموویان پەیوەندیان هەبێت پێکەوە بەڵام لەراستیدا ئەو پەیوەندیی‌یە نی‌یە و، تەنها توانایی خوودا و الەجوڵەی هەر گەردیلەیەك دەکات بگونجێت لەگەڵ جوڵەی گەردیلەکانی تردا و هەروەها کاری عەقڵ و جەستەش بەم چەشنەیە هەر یەکەیان سیستەمی تایبەتی خۆیان هەیە و بەتوانایی خوددا بەشێوەیەکی سەربەخۆ هەڵدەسن بەکارەکانیان کە گونجاو هاوچەشنی یەکترن بەپێی بیرۆکەی (هاوچەشنەی چەسپاوی پێشینەیی) بەجۆرێك کەمەحاڵە کاری یەکێکیان دوا بکەوێت لەکاری ئەوی تریان و، هەر کاردانەوەیەکی عەقلی جوڵەیەك لەجەستەدا دروست دەکات هەروەك لکاندن و هاوپەیوەندیی‌یەك هەبێت لەنێوەنیاندا، بەڵام لە راستیدا نەبەیەکەوە لکاون و نەکارلێکراوی یەکترن بەڵام ئەو شیاویی و گونجاندنەی کەبەرچاومان دەکەوێت لەکاریگەری (هاوچەشنەی چەسپاوی پێشینە) کە خودا پێی بەخشیوون.

حەیران : ئەم بیرۆكەیە مەحاڵ نی‌یە بەڵكو دەشێت لەسەر بنەمای ئەو باوەڕەی كەلایبنز لەسەر بیرۆكەی (دەشێت) دایناوە، چونكە ئەندێشەكردنی هیچ هاودژیەكی عەقڵی تیا نی‌یە.

لەسەر بنەمای خودی ئەو باوەڕە پرسیار دەكەم، ئایا هیچ هاودژیەكی عەقڵی دەرك دەكرێت لەنێوان ئەو پەیوەندیی‌یە نادیارەی كە لەنێوان روح و جەستەدا هەیە؟

گەر ئەم ئەندێشەكردنە هاودژی عەقڵی نەبوو، بەڵكو (شیاوبوو كە ئەم شیاویی‌یە، ئاشكراترو چەسپاوترە و باشترین ئاكام دەدات بەدەستەوە)، چی وای لێكرد لەكاتێكدا هەوڵدەدات دەربازمان كات لەو ئاڵۆزیی‌یەی كە لەنێوان پەیوەندی روح و جەستەدا هەیە بمانهاوێتە ناو ئاڵۆزیی‌یەكی تر كەزۆر لەو ئاڵۆزترو بێ‌ئاكام ترە؟

شێخ/ ووتەكانت راستە.. و گەر نەزان بین لێی دەشێت هەتا كۆتایی.. هەر بەنەزانی بمێنینەوە، گەر ئێمە ئەو پەیوەندیی‌یەی نێوان روح و جەستەمان دەرك نەكرد، ئەمە ئەوە ناگەیەنێت كەمەحاڵ بێت، تەنها دەتوانین لەگەڵ لایبنزدا بڵێین ئەوە (دەشێت) چونكە ئەندێشەكردنی هاودژی عەقڵی تیادا نی‌یە.

گەر شیاو بوو، هیچ شتێك رێگەمان لێناگرێت كەبڵێین ئەم پەیوەندیی‌یە بەهۆی توانای خوداوە دەبێت لەجیاتی ئەوەی تیۆرێك لێكی بدەینەوە كە ئەندێشەكردنی ئاڵۆزو نادیار بێت. و نزیك بێتەوە لەبیرۆكەی (جەبری) كەناگونجێت لەگەڵ دادوەری و كار بەجێ‌یی خودادا.

حەیران : گوێبیستی شێخ بووم كە دەڵێت/ لایبنز جیهان لەوپەڕی تەواویدا دەبینێت، مانای ئەمە چی‌یە لەكاتێكدا ئێمە دژواری و خراپەكاری زۆری تیادا دەبینین؟

شێخ/ لایبنز بەگەش بینی بەناوبانگە، هەموو شتەكانی گەردون لەسیستم و چەسپاویی و رازاوەی دەكاتە بەڵگە بۆ تەواوی خودای میهرەبان لەسەر بنەمای بیرۆكەی (هۆ تەواوە لەبەرچاوەكان) (العلة الكافیة للواقع).

میهرەبانی و تەواوی، خودا، هیچ گومانێكی تیادا نی‌یە كەدروستكەری ئەم گەردونەیە و، باشترین جیهانە كەعەقڵ بەشیاوی بزانێت، ئێمە نابێت وەك تاكە رووداوێك بۆ كاتێكی سنوردار سەیری ئەم گەردونە بكەین و سەرنج بدەینە خراپەكاریی‌یەكان و چاكەكان لەیاد بكەین.

بەڵكو پێویستە لەسەرمان بەشێوەیەكی گشتی سەرنجی هەموو شتێكی گەردون بدەین تاكو دانایی هەموو شتەكانی دەرك بكەین و، كردارە خراپەكان دەبێت هەبن.. تا..

بەهۆیانەوە بگەینە کردارە چاکەکان ئەم وتەیەیی لایبنز سەبارەت بەخراپەکاری وتەی هەلگرانی ڕێبازی کەلام و فەیلەسوفانی پێشخۆیم دێنێتەوە یاد.

بەتایبەتی وتەیەکی (جاحظ) کە لەوپەڕی بەرزی و دانایدایە کە دەلێت/ (خۆشبەختی لەکاری دەستپێکردنی دونیا تا.. کۆتایی ماوەکەی لەتێکەلبوونی چاکەو خراپەوە زەرەرمەندو سوودمەندی و ناخۆشی و خۆشی و نزمی و بەرزی و زۆری و کەمی دایە. و گەر دونیا تەنها خراپەکاری بووایە ئەوا جیهان لەناو دەچوو و، گەر تەنها چاکەی رووت بووایە، چاکە مانای نەدەبوو و هۆکارەکانی بیرکردنەوەش لەیەکتر دەپچڕأن و نەبوونی بیرکردنەوەیش نەبوونی دانایی دەخستەوە. و هەرکاتێك هەلبژاردن نەبوو جیاکردنەوەش نابێت ئەوکاتە ئەم گەردونە بێ بەش دەبوو لەچەسپاندن و وەستاندن و فێربوون کەبەمەش زانستی نەدەبوو و ڕێگاچارە نەدەبوو بۆ نەهێشتنی خراپەکاری و دەستکەوتنی سوودمەندی و بەئارام نەدەبووین بەرامبەر ناخۆشیەکان و نەسوپاس و پێزانینمان دەبوو بەرامبەر خۆشی‌یەکان و، نەمان دەتوانی سەنگینی پەخشانێك لەپەخشانێکی تر، جیابکەینەوە و ململانێ نەدەبوو بۆ پلەو پایە و، چێژی خۆشی سەرکەوتن نەدەبوو، کەبەماناش ڕاستگۆیەك نەدەبوو کەئاماژەی ڕاستی‌یەکان بکات و پووچەلکەرێك نەدەبوو ڕێکخراوەکان بخاتەڕوو و، گلەیکەرێك نەدەبوو کەموکوڕی سەرسامی و ناخۆشیەکانمان بۆ بەدەربخات و، هیچ هیوایەك نەدەبوو بۆ تێرکردنی ئارەزووەکانی مرۆڤ، گەورەیی و بێگەردی بۆ ئەو خودایەیە کەسوودمەندیی‌یەکانی ئەم گەردونەی بۆ کردوینەتە بەهرەمەندی، زۆر کات زەرەرەکان بەسوودمەندی بۆمان دەگەڕێنەوە و، کۆی هەموو شتەکانی گەردون بەگشتی لەوپەڕی سوودمەندیدایە و یەگرتنیان لەوپەڕی بەهرەمەندیدایە)

حەیران/ بەڕاستی ئەو وتانە لەوپەڕی ڕەوانبێژی و داناییدایە.

شێخ/ جاحظ پێش لایبنز بەنۆ سەدە هاتۆتە دنیاوە، دەبینیت، ئەی حەیران، چۆن عەقلی بلیمەتەکان یەکدەگرنەوە.

بەیەک گەیشتنی بلیمەتەکان

(٣)

حەیرانی کوڕی ئەزعەف دەڵێت/ چوومە خزمەت شێخ دەبینم خۆشحاڵ و گەش بینە وە کتێبێکی بە دەستەوەبوو، سەرنجم دا بەزوبانی (ئۆردی) نوسرابوو) سەرم سوڕماو نیشانەی سۆزو خۆشەویستی لەسەر رووم بەدەر کەوت، شێخ سەری هەڵبڕی و سەیری کردم و وتی/ چی‌یە ئەمشەو بەپێچەوانەی دوێنێ شەوەوە، دڵخۆش دەتبینم بە (بێ‌بار) ناوت دەنێم، یاخود بەچاوپێکەوتنت بەزبانی نیشتمانەکەت، سۆزو خۆشەویستیت جوڵا بۆ وەتەن.

حەیران/ بەڵێ، ئەمە راستیەکەیەتی، بەڵام ئەو کتێبە چی‌یەو باسی چی‌دەکات؟

شێخ/ ئەم کتێبە تایبەتە بەشێخ (جسر) خودا لێی خۆشبێ.

حەیران/ شێخ (جسر) یەکێکە لەزانایانی هیندستان.

شێخ/ نەخێر.. یەکێکە لەزانایانی وڵاتی شام، بەڵام وەرگێڕراوە بۆ زوبانی ئوردی و تورکی.

حەیران/ ئایا، باسکردنی شێخ جسر هاتۆتە پێشەوە کەتۆ هەردەم باست دەکرد؟ بەڵام باسی سێهەمینی سێ فەیلەسوفەکەت بۆ نەکردم کە (عەمانوئێل کانت) بوو، زۆر ئارەزوومەندی گوێبیستی باسکردنی دەکەم.

شێخ/ کاتی باسکردنی شێخ نەهاتووە، بەڵام وتەو باست لەسەری بۆ ئامادە دەکەم، بۆئەوەی بۆ شەوی ئایندە تۆژینەوەی لەسەر بکەین، بەڵام ئەمشەو باسی رابەری گومانداران نوێ دەکەین کە (هیوم) لەگەڵ (کانت)دا کەپێشەوای فەیلەسوفانی نوێیە و باوەڕی بەعەقڵ و دروستکەری عەقڵ هەیە کە (خودایە).

حەیران/ من پەیوەندیم چی‌یە بەڕابەری گومانداراەوە و گوێبیستی باسی زۆربووم لێیان، هیچ ساغ پوخت و فەلسەفەیەکی دروستم لێ‌وەرنەگرتن.

شێخ : راستە، (هیوم) لەلای رەخنەگرانی فەلسەفەوە بەفەیلەسوفی تەواو بەمانای وتە دانانرێت، چونکە هیچ فەلسەفەیەکی تایبەتی سوودبەخشی دانەناوە بەڵکو تەنها هۆگری

گومـان بـووه. ئیـنکاری هـەموو شتێکی دەکـرد، تەنانـەت ئیـنکاری عـەقڵ و خوداشـی دەکرد.

بـەڵام ئەگـەر کورتـە باسێکی (هـیوم)ت بـۆ نەکـەم، بـەرزی بەرگـری (کـــانط)ت سەبارەت بەعەقڵ و بوونی خودا بۆ بەدەرناکەوێت، تەنانەت بەرزی (هیوم) خۆیشی بۆت ئاشکرا نابێت.

حەیران/ چۆن؟

شێخ/ بـەڵێ.. ئـەی حەیـران. ئەگـەر گومـانی (هـیوم) نەبوایـە (کانط) نەیدەتوانی ئەو تەمەنە درێژەی بەسەربەرێت لـە دانانی نووسراوە بەنرخەکانی سەبارەت بە بەرگری کردنی لەعەقڵ.

حەیران/ بەڵام نازانم چۆن (هیوم) ئینکاری نەفس و عەقڵی خۆی کرد.

شێخ/ ئـەی سوفسـەتائیەکانی پێشـوو لەگـەڵ گومـاندارە دێرینەکان، ئینکاری هەموو شتێکیان نەکرد؟

حەیران/ بەڵێ.. راستە.. بەڵام سوفسەتائیەکان

هەڵخەڵەتێـــنەربوون و خەڵکـــیان هەڵدەخەڵـــەتان و گوماندارانـــیش بەبیرۆکـــەی (لائەدرییـەی) دژوار کۆتایـیان هــات و، لەسـەردەمێکدا هــاتن، فەلسـەفە لەعەم ئاسـۆ فـراوانەیدا نـەبوو و، ئـەم هـەموو بەرهەمـە زۆرە دڵرفێـنەی نـەبوو، کـە ئـەو هـەموو فەیلەسوفە گەورانەی خستۆتەوە لەنموونەی (دیکارت و لۆك و لایبنز..)

ئەمانە هەموو بەگشتی هاوچەرخی (هیوم)ن کەتۆ بەرابەری گومانداارانی دادەنێیت.

نازانم چۆن (هیوم) لەپاش ئەم فەیلەسوفە گەورانە گومان چووە عەقڵ و خودییەوە؟

شێخ/ هـیوم بەزانیارییەکان دەستی پێکردو رێبازی (لۆکی) گـرتە بـەرو هـەروەك ئـەوان ئینکاری فکرە خۆرسـکییەکانی کـرد و، هەردووکیان باوەڕیـان وا بـوو، هەموو دەستکەوتەکانی بەشەکانی زانیاری بەهۆی هەست و ئەزمونەوە بەدەست هاتووە.

بـەڵام (فکـرە پێکهاتەکان) تـەنها بریتین لەکۆمەڵە فکرەیەك، بەڵام کاتێك هاوشێوەی بەدەرناکەوێـت لەهەستەکاندا، بەداهێـنەرەکانی عـەقڵی دادەنێین گـەر (هیوم) بەمەشەوە بوەسـتایە، هـەر بـاش بـوو بـەڵام دەڵێـت/ لەوانەیە فکرە خۆرسکیەکان کۆمەڵێك فکرەی سادەو سـاکاربن، دوور نییـە فکـرە سـەرەتاییە ئاشـکراکانی عـەقڵ لەداهێـنەری عـەقڵ خۆی بێت و، زۆر بەپووچەڵیانە دەچێتە ناخی باسەکانیەوە بەشێوەیەك ئینکاری سیستمی (هۆو هۆکارەکان) دەکات.

باوەڕی وایە کەپەیوەندیی نێوان (هۆو هۆکار) لەوێڵی ئەندێشەکانەوە بێت و هیچ سەرچاوەیەکی نەبێت.

ئێمە دیاردەیەکی پەیدابوو دەبینین کە بەدوایدا دیاردەیەکی پەیدا بووی تر دێت.

لامان وایە دیاردە پەیدابووەکەی دووەمیان هۆکاری دیاردە پەیدابووەکەی یەکەمیانە، لەگەڵ ئەوەی کەهیچ پەیوەندیی‌یەکی عەقلی پێویست لەنێوەندیاندا نی‌یە کەبڵێین دیاردەی یەکەم (هۆیە) بۆ دیاردەی دووەم.

بەڵام ئێمە هەمیشە وا راهاتووین کەئەم رووداوە یەك لەدوا یەکە ببینین، لامان وا بووە پەیوەندیی‌یەکی (هۆ و هۆکار) لەنێوان ئەم دوو رووداوەدا هەبێت، لەبەرئەوە باوەڕمان وابوو یەکەم (هۆ) یە بۆ دووەم و، بیرۆکەی (هۆو هۆکار) فکرەیەکی خودیی‌یە کەهیچ بوونێکی نی‌یەو تەنها لەعەقڵماندا هەیە.

سیستمی (هۆو هۆکار) تەنها بریتی‌یە لە کورتکراوە ئەزمونەکانی پێشوو و، سەبارەت بەدوا رۆژ بەرگەی کەمترین دووپات بوونەوە ناکات.

حەیران/ وتەکانی (هیوم) دەربارەی نەبوونی پەیوەندی لەنێوان، ئەو دوو دیاردەیەدا، لەوتەکانی (غەزالی) دەچێت کەبەرامبەر (لیبن روشد) وتویەتی، هەروەك بۆت باس کردم.

شێخ/ غەمبارنیم بەوەی کە تێگەیشتنت کەم بوو بێت بەکورتکراوەکەی سیستمی (هۆو هۆکار) کە غەزالی ئامژاەی بۆ کردووە، چونکە زۆر لەفەیلەسوفە گەورەکان، وەك تۆ تێگەیشتنیان کەم بووە لەخوێندنەوەی (تهافت الفلاسفة)ی غەزالی، لەبەرئەوە بەچاکی دەزانم بگەڕێینەوە سەر ئەو نوسراوەی کەدەربارەی ئەمە نووسیومانەو چاوێکی پیادا بخشێنینەوە.

حەیرانی کوڕی ئەزعەف وتی/ لاپەڕەکانی ئەو دەفتەرەم هەڵدایەوە کەوتەکانی شێخم تیادا تۆمار کردبوو و، ئەو وتانەم بۆ شێخ خوێندەوە کەدەربارەی غەزالی نووسرابوو.

شێخ وتی/ بەڵێ.. حەیران چیت بەدی کرد.

حەیران/ هیچ جیاوازیەکی/ لەنێوان ئەو دوو وتەیەدا بەدی نەکرد، غەزالی دەڵێت ئەو شتانەی کەدەیبینین لەپەیووەستبوونی (هۆو هۆکار) ناتوانین بڵێین تەنها هۆیە بۆ پەیدابوونی ئەم دیاردەیە، هەروەها هیومیش هەمان بیرۆکەی هەیە.

شێخ/ نەخێر.. ئەی حەیران، لەراستیدا جیاوازی لەنێوان ئەو دوو وتەیە زۆر مەزنە، لەبەرئەوە پێویستت بەروونکردنەوەیەکی نوێ هەیە، چاك گوێبیستم بە.. حەیران : هەموو

لەشم، گوێیە، ئەی گەورەم.

شێخ : سوودمەند نابێت و، تێگەیشتنت ئاسان نابێت گەر نموونەی ئاگرەکەت بۆ بهێنمەوە کەغەزالی باسی دەکات.

چونکە تۆ گەورە بوویت و بێ گومانی لەوەی کەئاگر سوتێنەرە لەبەرئەوە ناتوانیت دەرکی ئەم پێویستیە عەقڵی‌یە بکەیت بەوەی کەئاگر پێویستە سوتێنەر بێت، لەبەرئەوە واز لەنموونەی ئاگر دەهێنین و دەچینە سەر نموونەیەکی‌تر. بۆ نمونە ئەم زەیتی زەیتونە، گەر بۆ یەکەم جار لەژیانتادا بیبینیت و، مرۆڤێك پێی راگەیاندی، کەوا ئەم زەیتە بەتەواوی ئاگری لەخۆ گرتووە کەبەسووتاندنی، ئاگرەکە بەدەردەکەوێت، ئایا.. باوەڕت بەمە دەبوو؟

حەیران/ باوەڕم دەکرد گەر لەبەرچاومدا تاقیبکرایەوە.

شێخ/ گەر لەبەرچاوت تاقیکرایەوە، ئایا.. ئەو پێویستیە عەقڵیەیی تیادا دەبینیت، کەدان بنێت بەوەی کەزەیت توانای سوتاندنی هەیە.

حەیران/ نەخێر، گەورەم، هەروەك چۆن ئەو پێویستیە عەقڵیە بەدی ناکەم لەو باوەڕەدا کەبڵێت/ نەتەراتی گلیسرین تایبەتمەندی تەقینەوەی هەیە، پێش ئەوەی زانیاری‌یەکی تەواوم نەبێت لەرێگای خوێندنە زانستیەکان و ئەزموونەکانەوە، شێخ/ زۆر چاکە ئەی حەیران، ئەم نموونەیەی کەباستکرد باشترە لەنموونەی زەیتەکە و، ئێستاش پرسیارێکی تازەت لێدەکەم، گەر جەستەیەکمان خستە بەردەمت، کە لەژیانتا نەت ناسیبێت و گوێبیستی نەبوو بیت و پرسیارمان لێکردیت، ئایا پێویستی‌یەکی عەقڵی هەیە کەبەسەرتا بسەپێنێت کەباوەڕبهێنیت بەوەی کە ئەم جەستەیە تەنها بۆ پڕکردنەوەی بۆشایی‌یەکە، تۆچی دەڵێیت؟

حەیران/ من دەڵێم.. پێویستی‌یەکی عەقلی زۆرم لێدەکات کە باوەڕبهێنم بەوەی کەهەموو جەستەیەك کەلێنێك پڕ دەکاتەوە.

شێخ/ بۆچی؟

حەیران/ چونکە.. بەکارێکی سەرەتاو ئاشکرای دادەنێم.

شێخ/ ئەی بۆچی توانای زەیت بۆ سوتاندن و توانای نیتراتی گلیسرین بۆ تەقینەوە بەکارێکی ئاشکراو سەرەتایی دانانێیت.

حەیران/ چونکە من لەکارە ئاشکرا سەرەتاکانی نابینم و، هیچ پێویستی‌یەکی عەقڵی تیادا نابینم کەئەم ئاشکرایی و سەرەتایی‌یە بەسەرمدا بسەپێنێت.

شێخ/ ئەمانە راستی رێبازەکەی غەزالین. و غەزالی هەر لەسەرەتاوە بەهیچ شێوەیەك

ئینکاری بیرۆکەی (هۆو هۆکاری) نەکردوە و، دووریشە لەوەی ئینکاری بکات، بەڵام دەڵێت ئەو دیاردەیەی کە بە (هۆ) ناوی دەبەین، داوای (پێویستی عەقڵی) ناکات بۆ روودانی ئەو کاریگەرەی کە بە (هۆکار) ناوی دەبەین.

عەقڵ ئەو پێویستی‌یە عەقڵی‌یە لەخۆیدا نابینێت کە بڵێت ئاگر سوتێنەرە و پێویستی بەسووتەمەنی هەیە وەك (دار)، بەڵام بەتاقیکردنەوە بینی.. دیاردەی سوتاندن بەهۆی نزیك کردنەوە و تێلکاندنی ئاگرە بۆ دارەکە، ئەم دیاردەیەش، دیاردەیەکی گونجاوە باوەرِم وایە.. کەئاگر هۆیەکە بۆ سوتاندن.

گەر ئەم هۆ گونجاوە نەبوایە کەعەقڵ دەیبینێت بەسەریا نەدەسەپێنرا پێویستی باوەرِهێنانی ئاگر بۆ سوتاندن، وەك باوەرِهێنان بەپێویستی پرکردنەوەی کەلێنێك لەلایەن جەستەوە.

بەراستی غەزالی دەیەوێت بەمە بگاتە ئەو وتەیەی کەدەڵێت/ لەبەرئەوەی تایبەتمەندی سوتاندن بوونی زۆر گرنگ نی‌یە و، لەپێویستی عەقڵیدا نی‌یە کەئاگر سوتێنەر بێت و، دەتوانرا ئەم تایبەتمەندیی‌یەی ئاگر پێچەوانەی ئەم سیفەتەی بووایە و، ئەوەی کەتایبەتمەندی و سیفاتی بەئاگرو بەهەموو شتێك بەخشیووە، هەر خۆی دروستکەرێتی و هەر خۆیشی دەتوانێت ئەم تایبەتمەندیی‌یەیان، لی‌دامالێت، بەڵام (هیوم) هەر لەبەرەت و بناغەوە ئینکاری سیستمی (هۆو هۆکار) دەکات، تەنانەت ئینکاری عەقڵ و خودی خۆی و گەردون بەگشتی دەکات و دەڵێت/ گەر ئێمە باوەرمان بەبوونی ئەو شتە بێت کە هەستی پێدەکەین، ئەوا ئەو باوەرە لەو ساتەی کەهەستەوەرەکانمان کاریگەری شتەکانمان بۆ دەگوێزێتەوە و پاڵمان پێوە دەنێت کەدەرکی بوونی بکەین، بەڵام هیچ بەڵگەیەك نی‌یە کەزۆرمان لێبکات باوەرِ بەبوونی ئەو شتە بهێنین گەر شارراوە بوو لەلایەن هەستەوەرەکانمانەوە.

وەك چۆن نەبوونی بەڵگەیەك کەزۆرمان لێبکات باوەرِ بەو شتە بهێنین کەئەمرۆ بینیومانە و، وازمان لێهێنان و، بۆ رۆژی دوایی گەراینەوە سەری، ئەوا ئەو شتە، هەمان شتە کەرۆژی یەکەم بینیمان و، گرنگی‌یەکەی لەوەدایە کەئێمە دوو شتمان بینیوە و، وێڵی ئەندێشەمان وامان لێدەکات کەئەم دوو شتە بەیەك شت ببینین.

کەواتە، ئێمە، هیچ شتێك لەجیهانی دەرەکی نازانین تەنها ئەو شتانە نەبێت کەلەمێشکماندا هەیە لەدەرك کراوە هەستیەکان و هەموو ئەو شتانەی لەگەردوندا هەن بریتین لەو فکرانەی کەبەدەرك کردن بەدەستی دەهێنین و، هیچ شتێك بێجگە لەمانە لەگەردوندا نی‌یە.

جەوهەری هەموو شتێك گەر ماددی بێت یاخود روحی.. بوونی نی‌یە.

ئایا هیوم لەگومانەکانیدا گەشە دەکات؟ نەخێر نزم دەبێتەوە و دەکەوێتە گێژاوێکی بێ‌سەرو بنەوە کاتێك گومان لەخودی خۆی و عەقلی دەکات و دەڵێت/ لەبەرئەوەی زانیاریی‌یەکانمان هیچ سەرچاوەیەکی نی‌یە گەر کاریگەری هەستەکان نەبێت.

ئێمە لەهەستکراوەکاندا هیچ شتێك نابینین کە بە (عەقڵ و خود) ناوببرێت، کەواتە ئەو عەقڵ و خودە بوونیان نی‌یە کەئێمە ناویان دەبەین.

ئەم وتەیە ئەو تێگەیشتنەم پێدەبەخشێت کەبڵێم من، خودو عەقلم هەیە و، زنجیرە هەستێك لەناخمدا هەیە لەگەڵ فکرە یەك لەدوایەکەکاندا کە بە(خودێکی ژیر) ناویان دەبەم.

وشەی خودو عەقڵ تەنها لەوێڵی ئەندێشەماندا هەیە.

حەیران/ ئەمە، سەیرە.

شێخ/ بەڵێ.. بەم چەشنە ئەم پیاوە ژیرە بەئاشکرا دووچای هاودژی و پێچەوانەیی‌یەکانی عەقڵ دەبێتەوە.

سەبارەت بە (شت) دەڵێت/ تەنها لەفکرەکانی خۆماندا هەن و، فکرەکانمان، بریتین لەبەرهەمی هەست کردنمان بەشت.

پێناسەی شتەکان دەکات بەوەی کەبریتین لەفکرەکانمان و، پێناسەی فکرەکانمان دەکات بەوەی لێکەوتەی کاریگەری شتەکانن،

لەپاشدا ئینکاری هەردوو بەشەکە دەکات،

حەیران/ زۆر ئاسایی‌یە، هیوم لەپاش ئەوەی ئینکاری خودو عەقلی خۆی و گەردون بەگشتی بکات، ئینکاری خودای پەروەردگاریش بکات، هەروەك شێخ فەرمووی.

شێخ/ بەڵێ.. بێ‌باوەڕی بەبوونی خودا ئاسایی‌یە بۆ مرۆڤێك کەئینکاری بێ‌سنوری هەبێت بۆ هەموو ئەو شتانەی کەبوونیان هەیە، گەر ئاگاداری بەڵگەکەی بیت بۆ نەبوونی خودا، بۆت ئاشکرا دەبێت کە ئەم پیاوە چەند بێ بارە لە فکرەکانیدا.

حەیران/ بەڵگەی چی‌یە بۆ نەبوونی خودا ؟

شێخ / دەڵێت /ئێمە هیچ شتێك دەربارەی (هۆ) نازانین تەنها ئەوە نەبێت رووداوێکی پێشووە، کەپێش روودانی هۆکارەکەی بەرچاومان دەکەوێت.

کەواتە دەبێت هەردوو رووداوەکە ببینین، رووداوی پێشوو وەرووداوی دوای ئەو (بوونی ئەم گەردونە ئاماژەی بوونی دروستکەرەکەی ناکات، تەنها لەحاڵەتێکدا نەبێت کەئەویش ببینی دروستکراو دروستکەرە بەگشتی پێکەوە).

حەیران/ خودا بمان پارێزێت لەم گومڕا هیی‌یە ئاشكرایە.

شێخ/ ئەمە، لەگومڕاهی زیاترە بەڵكو سورە لەسەر بیرۆكە هەڵەكەی خۆی، تەنانەت گەر خودا زاتی خۆیشی بۆ بە بەدەربخات، وەك ئەوەی هیوم خۆی خوازیارێتی و، چۆنێتی دروستكردنی گەردونیشی پیشان بدات بەگوێرەی داواكاریی‌یەكانی خۆی، هەر سور دەبێت لەسەر ئنیكاریی‌یەكەی هیوم دووبارە دەگەڕێتەوە بۆ وتەكەی پێشووی لەسیستمی (هۆ و هۆكاردا)، ئەم دیاردەیە، دیاردەی تری بەدوادا دێت و هیچ پێویستی‌یەكی عەقلی لەم دوا بەدوا هاتنەدا نی‌یە كەپێویستی خودا وەك هۆیەك دابنێت بۆ بوونی خوداو دروستكراوەكانی.

بەدەرخستنی ئەم بیروڕا پووچەڵانە بۆت، تەنها بۆئەوەی بیخەمە پێوەری ئەو بەراوردیی‌یەی لەنێوان (لایبنز) كەپێش هیوم هاتووە و كانت كەدوابەدوای هیوم هاتووە.

حەیران/ سەرنج ئەدەم شێخی گەورەم زۆر ئاماژەی (كانت) دەكات و ناوی دەخاتە ریزی غەزالی‌یەوە بەچەشنێك وای لێكردوم سۆزێكی مەزنم هەبێت بۆ خوێندنەوەی فەلسەفەكەی لەبووندا.

شێخ/ ترسناكترین شت لەسەرت ئەوەیە كە بەتەنها فەلسەفەكانی كانت بخوێنیتەوە بەبێ مامۆستایەكی رێپیشاندەرو روونا ككەرەوە كە ئەو كەندو لەندو ئاڵۆزیانەی كە لەوتەكانیدا هەیە بۆت بەدەربخات و، (كانت) دان بەوەدا دەنێت كە ئەم ئاڵۆزیی‌یە لەفەلسەفەكانیدا بۆ گەورە فەیلەسوفەكانی نووسیوە.

لەوە ترسناكتر ئەوەیە ئەو نووسراوانە بخوێنیتەوە كەخەڵك لەسەر كانت نووسیوویانە و سەرسام دەوەستیت لەنێوەند كۆمەڵێك كەبەگەورەترین باوەڕداری دەژمێرن و، كۆمەڵێكی تر كە بەگەورەترین بێ‌باوەڕی دادەنێن.

حەیران/ ئەی راستیەكەی كامەیە؟

شێخ/ راستیی‌یەكەی ئەوەیە كەفەلسەفەكانی كانت هیچ گومانێكی تیادا نی‌یە و، یەكێكە لەباوەڕداران بەبوونی خودا و، زۆر بەدڵسۆزانە خزمەتی ئەم باوەڕەی كردووە. بەڵام دوای ئەوەی چەكی ئامادەكرد بۆ بەرەنگاریكردنی گوماندارانو بێ‌باوەڕان و، زۆر تیژكردنەوەی ئەم چەكەی وای لێكرد تەنانەت خۆیشی نەتوانا بێت لەبەكارهێنانیدا.

حەیران/ ئەمە، سەیرە، چۆن باوەڕدار دەبێت بەبوونی خودا و، لەهەمان كاتدا چەكێك دروست دەكات بۆ بەرگریكردن لەم باوەڕە، كەلەپاشدا خۆی نەتوانا دەبێت لەبەكارهێنانیدا.

شێخ/ (كانت) لەبەرگریكردن لەعەقڵ لەیەكچوونێكی زۆری هەیە لەگەڵ

(سوکراتدا) و لەباوەڕیدا لەئیبن روشد دەچێت و، گومانە بەرفراوانە پووچەڵەکەی (هیومی) پێشەوای گومانداران، (کانتی) ترساندبوو، وەك چۆن گومانی سەفسەتائیەکان (سوکرات) یان ترساندبوو، ویستی هەروەك (سوکرات) بەرگری لەعەقڵ بکات، تاوەکو جارێکی‌تر بەدەربیخات کەزانیاری تەنها بەهۆی هەستەوە بەدەست نایەت بەڵکو بەهۆی ئەو عەقڵەوە دەبێت کە دەتوانێت هەست بکاتە کارێکی رەوا بۆ عەقڵ و هەروەها ئەوانەیشی کەلەپشت هەستەوەن و هەست پەیوەندی لەگەڵیاندا نی‌یە و، زۆر بەرزو گەورە بوو لەبەرگریکردنەکانیدا لەعەقڵ.

بەڵام پاش بەدەرخستنی بنەماو پایەکانی عەقڵ و بەڵگە هێنانەوە لەسەر تواناو هێزی عەقڵ و ئاشکراکردنی یاسا خۆرسکی‌یەکان و روونکردنەوەی شتە ئاشکرا بێ گومانە جێگیرکراوەکانی ناو عەقڵ، باوەڕی وای هێنا وەك چۆن ئیبن روشد پێش ئەو باوەڕی وابوو، بەڵگە تیۆریی‌یە عەقلی‌یە پێکهاتووەکان، عەقڵ دووچاری ترازاندن و سەرسامی دەکەن، هەروەك (ئیبن روشد) رێبازێکی دیکەی بۆ خۆی هەڵبژارد لەبەڵگەخوازیدا بۆ بوونی خودا، بەڵام زۆر سەرکەوتوو نەبوو لەم هەڵبژاردنەیدا.

وتەکانی (کانت)ت بۆ کورتکراوە و ساکار دەکەم، بەسادەترین شێواز، هەروەك چۆن هۆگری ئەم شێوازەم کردوویت، لەبەرئەوە تکایە چاك گوێبیستێکی بە.

حەیران/ بەڵێ، گەورەم هەموو لەشم گوێ دەبێت.

شێخ/ (کانت) ئەم پرسیارە دەکات:- ئایا عەقڵ لەخودی خۆیدا ئەو توانا تایبەتی‌یەی هەیە کەوای لێبکات بتوانێت بگاتە پێکهێنانی دروستکردنی بڕیارەکان بەبێ پەنابردنە بەر هەست و ئەزمون؟ و سنوری ئەو توانایە چەندە؟

(کانت) بۆ وەڵام دانەوەی ئەم پرسیارە پاش گەشەکردنی فەلسەفەکەی کتێبی (رەخنەگرتن لە عەقلی پوخت)ی دانا کە بەهاترین کتێبیەتی لەبواری بەرگریکردن لەعەقڵ.

بەڵام وەڵامە وردە دوورو درێژەکەی بۆ ئەم پرسیارە کەپەیوەستە بەچەند بنەمایەکەوە سەرەتا بۆت کورت دەکەمەوە و دەیخەمە بەرچاوت کەتۆژینەوە و باسەکانمانی لێدەکەوێتەوە، (کانت) دەڵێت/ سەرچاوەکانی زانیاری بەهۆی (هەست و عەقڵەوەیە).

ناتوانین تەنها بەهۆی (هەستەوە) زانیارییەکانمان بەدەست بهێنین، وەك چۆن ناتوانین تەنها بەهۆی عەقڵەوە زانیارییەکانمان بەدەست بهێنین.

لەعەقڵدا بیرۆکە خۆرسکی‌یە چەسپاوەکان هەیە کانت بە (یاسا رێکخراوەکانی عەقڵ) ناویان دەبات کەعەقڵ بەهۆیانەوە دەتوانێت دەرکی ئەو پەیوەندییە لەبەرچاوانە

بکـات کەلەنـێوان کارلـێکراوانی هەسـتدا هەیـەو پـێی دەگـات؛ بـەهۆی هەسـتەوە (دەرککـراوە هەسـتیەکان) پێکدێـت و بەهۆی دەرککـراوە هەستیەکانەوە (دەرککـراوە عەقلیەکان) دروست دەبێت.

گرنگترینی ئەم فکرەو یاسا خۆرسکیانە (فکـرەی چـەرخ و شـوێن و سیسـتمی هـۆو هۆکارە).

عـەقڵ بـەهۆی توانـای یاسـا رێکخـراوەکانی‌یەوە دەتوانێـت، لـەخودی خۆیـدا بـڕیار دروسـت بکـات و هـیچ پـەنا نەباتـە بـەر هەسـت و ئـەزمون. بـەڵام ئـەم توانایەیـەی عـەقڵ، سنوردارەو پەیوەستە بەدیاردەکانی هەستەوە، گەر عەقڵ هەوڵیدا دەرباز بێت لەگۆڕەپانی ئەم دیاردانـە و، بچێتە نـاخی خودیـی شتەکانەوە دووچاری هەڵە دەبێـت و، پیشەو کاری میتافیزیکی ئەوەیە دەست نیشـانی جێگای ئەو هەڵەیە بکات کە دووچاری عەقڵ دەبێت لەچوونە ناو جیهانی پشت هەستەوە، چونکە جیهانێکی شارراوەیە،

حەیـران/ ئەمانـەی کەگوێبیسـتی بـووم شـتێکی نـوێی تیـادا نی‌یـە، بـەڵام لـەو وتەیـە تێـناگەم کەدەڵێـت/ عـەقڵ لـەخودی خۆیـدا توانـای دروسـتکردنی بـڕیاری هەیـە بـەبێ پێویسـتی (هەسـت) و، وتـەی، بـەوەی کەعـەقڵ نەتوانایـە لەتێپەڕبوونی لەچوارچـێوەی هەستدا.

شـێخ/ لەراسـتیدا (کانـت) لـەم بـنەمایانەیدا شـتێکی نوێـی داهێـنەری جوانـی نەخستۆتەوە، بەڵام بلیمەتی نواند لەچەسپاندن و بەڵگەخوازی راستی وتەکانی.

مانـەوەی کارەکـانی عـەقڵ تـەنها لەچوارچێوەی هەستدا کردارێکی راستەو گومانی تیـادا نی‌یـە، هەرچـەندە ئاکامـە بەدەستهاتووەکانی (کانـت) سـەبارەت بەمانـەوەی عـەقڵ لەچوارچێوەی هەستدا بێ‌هەڵە نی‌یە.

حەیران/ تێناگەم، تکا.. لەشێخی گەورەم دەکەم زیاتر بۆم روون بکاتەوە.

شێخ/ (کانـت) دەڵێـت/ هەستەکان لەرێگای هەستەوەرەکانەوە بەچڕی و تێکەڵاویی و چوونە ناو یەکیو جۆراوجۆرەوە دەگەن بەعەقڵ.

عەقڵـیش ڕیـزبەندی و پۆلـێن کـراوی و جیاکراوەیی وەریـان دەگرێـت و، هاوەڵێـتی لەنێوانیـاندا دروسـت دەکـات و لەیەکیشیان دووردەخاتەوە و هەندێکیان پێش دەخات و هـەندێکی تـریان دوا دەخـات و گـرنگی ئـەدات بەهەندێکـیان و هەندێکی تریان پشتگوێ دەخات، عەقڵ لـەم شـتانە بەگشتی (دەرککراوێکی هەستی) پێك دەهێنێت.

لـەپاش ئـەوەی عـەقڵ ئـەم دەرك کـراوە هەسـتیانەی بەدەسـت هێـنا، بـەبێ ئـەزموون و هەست دەرك کراوەکانی عەقڵ و بڕیارە نوێکانی بەدەستکەوت.

ئایا بەچ توانایەك عەقڵ ئەم کارانە دەکات؟

هەستەکان تەنها وێنەی شتەکان بۆ عەقڵ دەگوازێتەوە، بەڵام پەیوەندیی‌یە بەرچاوەکانی نێوەند شتەکان بەبێ جیاوازی ڕێکخستنەکانی چەرخ و شوێن یاخود هۆکاری هەندێکیان لەسەر هەندێکی تریان. ئەم پەیوەندیی‌یە عەقڵی‌یەی نێوەند شتەکان لە وێنەی شتە هەست لێکراوەکاندا بوونیان نی‌یە کەواتە عەقڵ لەکێوە ئەم بڕیارە نوێیانە دەخاتەوە کەلێکەوتەی ئەم پەیوەندیانەن.

ئێمە سەیری دوو ژمارەی جیاواز دەکەین، بەڵام دەتوانین بەهۆی کۆکردنیانەوە ئاکامێك بەدەستبهێنین کەجیاوازە لەئاکامی لێکدانیان.

گەر ئەم دەرك کردنە تەنها بەهۆی هەستەوە بێت هیچ پێویستی نەدەکرد کەئەم کردارە ژمێریارانە جیاواز بن، چونکە چاو تەنها یەك شێوەی وێنەمان دەداتێ کە هەرگیز ناگۆڕێت و، هەر بەهەمان شێوەیە دەرك کردنمان بۆ ئەو پەیوەندیی‌یەی لەنێوان هۆو هۆکاردا هەیە، چونکە هەستەکانمان وێنە دیاردەکانمان بە هەڵوەشاوەیی و یەك لەدوایەکی پیشان دەدات و، هەرگیز ئەو پەیوەندیی‌یە هۆو هۆکاریی‌یە پیشان نادەن، ئایا چۆن ئێمە ئەو پەیوەندیی‌یە بزانین؟ و چۆن دەرکی ئەو ئاشکرا سەرەتایی‌یانە بکەین بەوەی کەهەموو هۆکارێك هۆی هەیە؟

لێرەدا (کانت) دەگاتە ئەو بیرۆکەیەی کە دەڵێت/ عەقڵ خاوەنی یاسای ڕێکخراوی خۆرسکی‌یە، کەبەهۆیانەوە دەتوانێت دەرکی هەستەکان بکات و بیانگۆڕێت بۆ دەرك کراوەکانی هەست و لەپاشدا بەهۆی دەرك کراوەکانی هەستەوە دەگاتە دەرك کراوەکانی عەقڵ بەگشتی کەعەقڵ خۆی پاش ئەم کردارانە بڕیاری نوێ دروست دەکات کەبەهیچ شێوەیەك پەنا ناباتە بەر هەست؟

لەکۆمەڵەی فکرەکانی عەقڵ و یاسا خۆرسکی‌یەکانیەوە، فکرەی چەرخ و شوێن دەرك دەکەین، کە ئەم دووانە عەقڵ لەڕێگای هەستەوە نایان گاتێ، چونکە لەشتدا بوونیان نی‌یە، هەتاکو هەست بیان ناسێت.

بەهۆی بیرۆکەی چەرخەوە مرۆڤ دەستنیشانی کاریگەرەکانی هەست دەکات و بەگوێرەی ڕیزبەندی‌یە یەك بەدوایەکەکانی چەرخ ڕێکی دەخات و، بەهۆی بیرۆکەی شوێنەوە شان بەشانی عەقڵ لەنێوان کاریگەرەکانی هەستدا دەڕوات یاخود دەست بەردار دەبێت لێیان و لەمێشکیدا بەگوێرەی شوێن ڕێکیان دەخات کەبەهۆیەوە دەرك کردنەکانی دادەڕێژێت، گەر بیرۆکە چەرخی و شوێنی‌یە بیە چەسپێنراوەکانی عەقڵ نەبوایە، عەقڵ نەتوانا دەبوو لەهەموو دەرك کردنێك و نەیدەتوانی پەیوەندیی‌یەکانی عەقڵ

لەنێوەند شتەكاندا كە لەبەرچاون ئاماژەیان بۆ بكات و، هەروەها نە توانا دەبوو لەدەربڕینی بڕیارە نوێیەیە پەیوەستەكانی شوێن و چەرخی شتەكان، لەبەرئەوەی هەموو بابەتە ماتماتیكەكان بریتین لەپەیوەندی و ڕێژەی شتەكان بەپەیوەستبوون بەچەرخ و شوێنەوە، چونكە ئەندازە پەیوەستە بەشوێنەوە و، ژمێرپاری كەبریتییە لەژمێرە دووبارە ویەك لەدوا یەك كەئەمیش پەیوەستە بەدەرك كردنی چەرخەوە/ كەواتە بنەماكانی ماتماتیك بریتین لەبنەما عەقلیە خۆرسكییە هەلقولاوەكانی سروشتی عەقڵ خۆی. كەبەبێ پێویستی ئەزمون دەرككراو زانراون، لەمەوە بۆمان بەدەردەكەوێت كەبنەما ماتماتیكەكان هەموویان بەگشتی ڕاست و دروست و بێ گومانن و، مەحالە گومانی لێبكرێت و هەلەیەكی تیادا بەدی بكرێت، یاخود.. ئەندێشەی پێچەوانەی ئەم ڕاستیەی لێبكرێت، ئێمە دەتوانین ئەندێشەی نەسوتێنەری ئاگر بكەین (وەك غەزالی دەڵێت) بەڵام هەرگیز ناتوانین بلێین/ (یەك نیوەی دوو نییە) و هەروەها هێڵی ڕاستی نێوان دوو خاڵ كورت ترین هێڵ نییە. چونكە بنەماكانی ماتماتیك هەلقولاوی سروشتی عەقڵ خۆیەتی.

هەروەها وەك چۆن عەقڵ بەتوانای بیرۆكەی چەرخ و شوێن كە لەمێشكدا هەیە، هەستەكان بگۆڕێت بۆ دەرك كراوەكانی هەست و هەروەها دەتوانێت بەهۆی یاسا ڕێكخراوە خۆرسكییەكانی تریەوە هەلبسێت بە بەراوردكردن و شیكارو پێناسەكردن بۆ ئەو دەرك كراوە هەستیانە، تاوەكو دەرك كراوە عەقلیەكانیان لێ بەدەستبهێنێت و بڕیارە نوێكانی لێپێك بهێنێت بەبێ پەنابردنی بۆ هەست و، گرنگترین یاسا ڕێكخراوەكانی عەقڵ (یاسای هۆو هۆكارە) كەبەهۆیەوە دەرك كردنێكی پوخت دروست دەكەین، هەموو گۆڕانێك پێویستی بەهۆو هۆكار هەیە و، بەتوانای ئەم یاسا گرنگییە خۆرسكییەی عەقلەوە دەتوانین شارەزای هەموو یاساو سیستەمەكانی سروشت ببین.

حەیران/ ئەمە هەمووی ڕوون و ئاشكرایە، گەر عەقلی ئێمە خۆرسكیانە دەركی بنەما گرنگەكانی ماتماتیك بكات و، دەركی یاساكانی زانست بەهۆی توانای یاسا گرنگە هۆو هۆكارەكانی عەقلەوە بكات، كەواتە (كانت) چۆن دەڵێت/ توانای عەقڵ سنوردارەو پەیوەستە بەدیاردەكانی هەستەوە.

شێخ/ گەر هەندێك چاوەڕوان بویتایە دەمگەیاندیتە وەڵامی ئەم پرسیارە.

لەسەرەتاوە كورتكراوەیەكی (كانت)م سەبارەت بە (توانای عەقڵ) پێشكەش كردیت وە ئێستاش كاتی ئەوە هاتووە وتەكانی دەربارەی (نەتوانایی عەقڵ) باس بكەین.

پاش ئەوەی (كانت) بەرگری لەتوانای عەقڵ كرد دژی ئەوانەی كەعەقلیان لەپێش

ئـەزمون و تاقـیکردنەوەکاندا بەتابلۆیـەکی بـەتاڵ دائـەنا و هـەروەها دژی ئەوانـەی کەگومانیان لەعەقڵ هەبووە و ئینکاری بوونیان دەکرد، پاش ئەوە بۆت دەرکەوت کە (کانت) بەڵگەی لەسەر عەقڵ هێنایەوە بەوەی کە خاوەنی توانایەکی خۆرسکی‌یە بۆ ڕێکخستن و ڕیزبەندی و شیکار و پێناسە و ئاکام خوازی و دروستکردنی بڕیارە راست و دروستەکان، لەپاشدا دەڵێت/ ئەم توانایەی کە لەعەقڵی پوختدا هەیە بۆ دەرك کردن لەچوارچێوەی ئەو بەشە (دیاردەیەیە) کەهەست دەرکی دەکات، چونکە گەر عەقڵ بەتوانا بێت بەهۆی هێزە فکرە خۆرسکی‌یەکان و یاسا ڕێکخراوەکانی‌یەوە پێکهێنانی دەرککراوەکانی هەست دەکات و لەپاشدا دەرك کراوەکانی عەقڵ دەرك دەکا، ئەوکاتەش پێویستی بە (کەرەستە) دەبێت بۆ پێکهێنانی ئەم دوو دەرك کردنە.

ئەو کەرەستانەش بریتین لەهەستەکانی و لەبەرئەوەی هەستەکان تەنها ڕواڵەتی شتەکان دەرك دەکەن و ناچنە ناخی ئەو شتانەی کە هەستیان پێناکرێت.

عەقڵمان لەخودی خۆیدا بەتەنها ناتوانێت بچێتە قوڵای ناخی شتەکانەوە.

گەر بمانەوێت ناخی شتێك لەخودی خۆیدا بزانین بەهەمان یاساکانی عەقڵ کەتەنها دەرکی ڕواڵەتەکان دەکات، دووچاری هەڵە دەبین و، کاری میتافیزیکی ئەوەیە ئاماژەی شوێنی ئەو هەڵەیە بکات، کەعەقڵ دووچاری دەبێت لەکاتێکدا کەدەیەوێت لەسنوری چوارچێوەی دیاردەکانی هەست تێپەڕێت و بگاتە ئەو ڕاستیە بێ کۆتایی‌یە کەلەپاش هەستەکانەوە هەیە،

حەیران/ مانەوەی عەقڵ تەنها لەچوارچێوەی هەستەکاندا ڕاست و ئاشکراو بێ گومانە.

کەواتە ئەو ئاکامانە چۆن ڕاست نین کە (کانت) لەمانەوەی عەقڵ لەچوارچێوەی هەستدا بەدەستی هێناوە، وەك شێخی گەورەم دەڵێت،

شێخ/ ئا... لێرەدا مەبەستی وتەکانم سەبارەت بە (کانت) بەدەردەکەوێت و خاڵی جیاوازی بیروباوەڕەکانی تیادا بەدی دەکرێت، کەهەندێ کەس لەو کەسانەی دائەنێن کەبێباوەڕن بەبوونی خودا و هەر لێرەدا کەلێن لەهەندێ لەفکرەکانی ئەم پیاوە مەزنە بەدەردەکەوێت، ئەمەش نەتوانایی عەقڵی (کانت) بەدەردەخات، هەروەك چۆن غەزالی لەئەندێشەکانیدا بۆ سەرەتاو کۆتایی و بێ کۆتایی چەرخ و شوێن لەگەڵ ئیبن ڕوشدا دوو چاری وێڵی ئەندێشە بوونەتەوە.

(کانت) نەتوانا بوو لەبەدەرخستنی بەڵگەخوازی پێکهاتە عەقلیەکان، هەروەك کانت وەکو غەزالی دەڵێت/ گەر عەقڵ هەوڵیدا بڕیاری سنورداری و بێ کۆتایی ئەم گەردونە

بدات بەگوێرەی شوێن، دەکەوێتە هەڵە و هاودژیی‌یەوە. چونکە ئێمە لەلایەکەوە ئەندێشەمان وایە کەلەدوای هەموو سنورێکەوە شتێکی دوورتر لەو هەیە و لەلایەکی ترەوە مەحاڵە لامان، ئەندێشەی بێ کۆتایی بکەین لەخودی خۆیدا و، هەروەها گەر عەقڵ ئەندێشەی ئەوە بکات بەوەی کە گەردون سەرەتایەکی هەیە لەچەرخدا. بەهەمان شێوە عەقڵی دوچاری نەتوانایی دەبێتەوە، چونکە ئێمە نەتوانایین ئەندێشەی بێ کۆتایی هەتا هەتایی بکەین کەهیچ سەرەتایەکی نی‌یە، وەك چۆن نەتوانایین لەئەندێشەکردنی ئەو چرکەیەی کەبەسەرەتایی دەست پێکردنی چەرخ ناودەبرێت، چونکە ناچار دەبین لەپاش ئەندێشەکردنی ئەو چرکەیە ئەندێشەی پێش ئەو چرکەیە بکەین، بەهەمان شێوە دەبین لەئەندێشەکردنی عەقڵ بۆ زنجیرە بێ کۆتایی‌یەکانی (هۆو هۆکار)، چونکە لەلایەکەوە ناتوانین ئەندێشەی زنجیرەی بێ کۆتایی بکەین و، لەلایەکی ترەوە عەقڵمان نەتوانایە لەئەندێشەکردنی هۆکاری یەکەم بەبێ هۆکارێکی‌تر و بۆ ئەوەی لەم هەموو گێژاوە رزگارمان بێت پێویستە دەرکی بیرۆکەی چەرخ و شوێن و یاسای هۆو هۆکارو هەموو یاسا رێکخراوەکانی عەقڵ بکەین بەوەی کە کاریان بەگشتی لەچوارچێوەی دەرك کراوەکانی هەستدایە واتە لە چوارچێوەی ئەو دیاردا نەدایە کەهەست دەرکی دەکات.

گەر بمانەوێت دەرکی ئەو شتانەی پشت هەست بکەین دووچاری هەڵەو گێژاو دەبینەوە.

حەیران/ مانەوەی عەقڵ لەچوارچێوەی هەستدا هیچ هەڵەیەکی تیادا بەدی نەکرا، کەواتە هەڵەکانی (کانت) لەئاکام خوازیی‌یەکەیدا لەکوێدا بەدەردەکەوێت؟ شێخ/ ئەمە راستە، بەڵام (کانت) لەئاکام خوازیی‌یەکانیدا تووشی هەڵە بووە. کاتێك گومانی وابوو (گەر ئێمە هەوڵماندا بەهۆی عەقڵێکی تیۆریی بەڵگە بۆ بوونی خودا بهێنینەوە دووچاری هەمان گێژاو دەبین).

ئێمە لەگەڵ (کانت)دا لەسەر ئەو وتەیەیی رێدە کەوین کەدەڵێت/ یاسا رێکخراوەکانی عەقڵ لەگۆڕەپانی دیاردەکانی هەستدا دروست دەبێت و، هەروەها باوەڕ بەو وتەیەشی دەهێنین کەدەڵێت/ یاساکانی هۆو هۆکارە گرنگەکان لەچوارچێوەی هەستدا دروست دەبن.

بەڵام ئایا ئەم گەردونە بەگشتی و بەشەکانی‌یەوە بەشێك نین لەهەستپێکراوەکان ئەی حەیران. و بەهۆی توانای یاسای هۆو هۆکارە گرنگەکانەوە وەك کانت دەڵێت بڕیاری ئەوە ئەدەین کەهەموو گۆڕانێك پێویستی بەهۆکارێکە و هەموو هۆکارێکیش پێویستی بەهۆ هەیە.

گەر ئێمە دیاردەیەك لەدیاردە بچووكەكانی ئەم گەردوونە ببینین بڕیارێكی گرنگی لەسەر دەدەین بەوەی ئەم دیاردەیە هۆیەك هێناویتیە بوونەوە.

گەر ئێمە بڕیاری گرنگی هەموو دیاردەیەكی بچووكی ئەم گەردونە بدەین، كەپێویستیان بەهۆ هەیە، ئایا عەقڵمان داوای ئەوە ناكات كەبڕیاری بوونی هۆیەكی تەواو بدەین بۆ هەبوونی ئەم گەردونە هەستپێكراوە گۆڕاوە؟

(كانت) زۆر راست بوو لەوەدا كەدەڵێت، هەموو هەوڵدانێكی عەقڵ بۆ گەیشتن بەناخی سەرچاوەی راستیەكان هەوڵدانێكی بێهوودەیە و، هەروەها راستی ووت كاتێك كەرروونی كردەوە، عەقڵ ناتوانێت بۆ دەركی ناخی جیهانی پشت هەستەكان كەجیهانێكی شارراوە و نادیارە لە گۆڕەپانی دیاردە هەستیەكان تێپەڕێت، بەڵام لەچوارچێوەی ئەم جیهانی هەستەدا لەدڵ و دەروونماندا پێویستی‌یەكی عەقڵی دەركی ئەوە دەكات كە ئەم هەستكراوە بەرزانە بەگشتی پێویستیان بەهۆیەك هەیە بۆ بوونیان و، زەرەرمەند نابین گەر ئەو وێڵی ئەندێشەیە سەربكات بۆ ناو عەقڵمان و زۆرمان لێبكات بەوەی، كە هەموو هۆیەك بەهۆیەكەوە بەندە و پێش هەموو چەرخێك چەرخی‌تر هەبووە و، دوای هەموو شوێنێك شوێنێكی‌تر هەیە.

هەروەها لەدەرك كردنی دیاردە بچووكەكانی رۆژانەی ژیانمان ئەم وێڵی ئەندێشەیە هۆگرمانە وجیانابێتەوە لێمان بەڵام لەگەڵ بوونی ئەم وێڵی ئەندێشەیش ئێمە دەركی ئەوە دەكەین كە ئەم دیاردە بچووكانە ئاكامی هۆیەكن و، هیچ كاتێك بە خەیاڵمان دانایەت ئینكاری ئەم هۆیە بكەین بە بەهانەی ئەوەی كەوێڵی ئەندێشەیی عەقڵ داوای زنجیرە هۆیەكی بێ كۆتاییمان لێدەكات. یاخود بە بەهانەی ئەوەی ئێمە هیچ زانیاریی‌یەكمان نی‌یە سەبارەت بەناخی (هۆ)كاندان.

گەر ئێمە ئەم جیهانە هەستكراوەمان بینی و نەمان توانی ناخی هۆ تەواوەكانی بزانین كەهۆكارە بۆ بوونی، واتە زاتی خودا كەدروستكەرو هێنانە بوونێتی، ئەمە ئەوە ناگەیەنێت كەئینكاری بوونی ئەم دروستكەرە بكەین كە خودایە. تەنها لەبەرئەوەی هیچ زانیاریی‌یەكی تەواومان دەربارەی زات و سیفاتی نی‌یە، گەر ئێمە ئەم ئینكاریی‌یەمان كرد ئەوا ئینكاری یاسای هۆو هۆكار دەكەین كە كانت سەبارەت ئەم یاسای هۆو هۆكارە دەڵێت/ هەموو هۆشمەندێك باوەڕی وایە كەیاسای هۆو هۆكار یاسایەكی گرنگی چەسپێنراوی عەقڵە.

حەیران/ كەواتە شێخی گەورەم (كانت) بەباوەڕدار دادەنێت؟ و چ بەڵگە خوازیی‌یەكی گرتەبەر بۆ باوەڕهێنان بەبوونی خودا؟

شێخ/ وەك بۆت بەدەردەکەوت (کانت) بەڵگە تیۆریی پێکهاتەکانی عەقلی بەزەحمەت زانی وەك چۆن پێش ئەو ئیبن روشد بەزەحمەتی زانی هەربۆیە بەڵگەیەکی تری گرتەبەر کەتێکڕا لە (دەرك کردنی راستەوخۆ) دەچێت، ئەو بەڵگانەی کەبرگسوونی گەورە فەیلەسوفی باوەڕدار بەبوونی خودا لەسەدەی بیستەمدا بەهەمان شێوە پەیڕەوی دەکرد.

حەیران/ ئەی کانت پەیڕەوی (بەڵگەکانی سیستمی) نەکرد، کەئیبن روشد گرتبویە بەر کە بە بەڵگەی (بایەخدان و داهێنان) ناویان دەبات.

شێخ/ نەخێر، ئەی حەیران، ئا.. لێرەدا کەلێنی لاوازیی‌یەکەی (کانت) بەدەردەکەوێت و، شتێکی سەیر نی‌یە بۆ (کانت) گەر بەڵگە پێکهاتووەکانی عەقڵ بەزەحمەت بێتە بەرچاوی، (هەروەك ئیبن طوفەیل و ئیبن روشد پێش ئەو بەزەحمەتیان زانی) و کانت واز لەو بەڵگانە بهێنێت و لەدوی بەڵگەیەکی سادەی ئاشکرا بگەڕێت. و ئەوەی جێگای سەرسوڕمانە، تەنانەت (بەڵگەی سیستمیشی) پەسەند نەدەکرد، هەروەها ئەم بەڵگەیەش بەزەحمەت هاتە بەرچاوی و، بەڵگەیەکی تری داهێنا کەلای وابوو ئەم بەڵگەیە لەدڵ و دەرونەوە هەڵدەقوڵێت نەك لەعەقڵەوە.

حەیران/ ئەمە چۆن دەبێت؟

شێخ/ کانت و لایبنز دەڵێن/ عەقڵمان ماوەمان ئەداتێ تاکو بڵێین/ لەپشت ئەم گەردونەوە خواوەندێك هەیە و هەستی ئەخلاقیمان زۆرمان لێدەکات باوەڕمان بەبوونی خودا هەبێت.

حەیران/ چۆن (کانت) رێبازی لایبنز دەگرێتەبەرو لەهەمان کاتدا ئینکاری بەڵگەکانی عەقڵ دەکات کەئەم فەیلەسوفە مەزنە پەیڕەوی دەکرد.

شێخ/ ئەی حەیران، لات وایە دەشێت (کانت) جیاوازی هەبێت لەگەڵ لایبنزدا سەبارەت بەشتە ئاشکراو سەرەتایی‌یەکان کە هاودژی لەعەقڵدا، دروست دەکەن یان دروستی ناکەن؟

کانت وا دەبینێت وەك چۆن لایبنزو هەموو هۆشمەندێك دەیبینێت، عەقڵمان رێمان پێدەدات باوەڕمان وا بێت کەلەپشت ئەم گەردونەوە خواوەندێك هەیە، چونکە فکرەی بوونی خودا هاودژی لەعەقڵدا دروست ناکات، بەڵکو ئەوەی کە هاودژی لەعەقڵدا دروست دەکات، ئینکاری بوونی خودایە. بەڵام کانت پاش ئەوەی فەلسەفەکەی لەرەخنەگرتنی عەقلی پوخت دا تەرخان کرد بەمانەوەی کاری عەقڵ لەسنوری

دیاردەکاندا کەبەهۆی هەستەوە دەرك کراوە.

بەڵگە پێکهاتووەکانی عەقڵی خستەڕوو کەفەیلەسوف و داناکان باسیان دەکرد.

(کانت) باوەڕی وابوو کە بەڵگەکانی (لێکەوتەو پێویست) پەنا دەبەنە بەر (سیستمی هۆو هۆکار) و بڕیارەکانی عەقڵ کەبیرۆکەی (زنجیرەیی) لەجیهانی وێنە و لێکەوتەو گریمانی‌یەکان بەمەحاڵ دادەنێن.

باوەڕی وابوو کە ئەم دوو بڕیارە راست و دروستەی عەقڵ لەئەندێشەکردندا دووچاری هەمان ئەو وێڵی ئەندێشەیە دەبنەوە کەعەقڵ تووشی دەبێت لەداواکردنی شوێنێك لەدوای شوێنێکی تر وەیان بوونی چەرخێك پێش چەرخێکی‌تر و بوونی هۆیەك لەدوای هۆیەکی‌تر. لەپاش ئەم وێڵی ئەنێشە عەقڵی‌یە بی‌سەروبەرانە گەیشتە ئەو وتەیەی کە بلێت، ئەم دوو بەڵگەیە، باوەڕهێنان بەبوونی خودا دووچاری گومان و ئاڵۆزی دەکەن.

لەپاشدا (کانت) سەرنجی ڕێبازی بەڵگەخوازی‌دا کەرەنگ دەداتەوە لەنێوەند ئەم گەردونەدا، لە بەڵگەکانی مەبەست و نەخشەکێشان و سیستم و دانایی و، ون بون تیایدا و بەهۆی هەندێ زەرەرمەندیی‌یەکانی ئەم گەردونەوە، ئەم هۆیەی کردە بەهانە بۆلاوازی (بەڵگەی سیستم) بەبێ هیچ بەراوردو مەزەندەیەك لەنێوان ئەم بەشە کەمایەتیە زەرەرمەندانەدا، کە هیچ ئاگاداری دانایی بوونی ئەم زەرەرمەندانە پێنازانین لەگەڵ بوونی بەڵگەکانی مەبەست و دانایی ونەخشەیی و سیستمی کە ناتوانرێت بژمێررێت و ئامار بکرێت کە لەنێوەند ئەم هەموو بوونەوەرانەدا دەبینرێت، هەربۆیە گەیشتە ئەو ئاکامەی کەبلێت/ مەحاڵە بەعەقڵی تیۆری بگەینە باوەڕ بەبوونی خودا هەر لەبەر ئەمە عەقڵێکی تری بۆ داهێناین کەناوی نا (عەقڵی پراکتیکی) (عقل العملي) بەواتای ویژدان، ئەم عەقڵە پراکتیکی‌یەیی کردە بەڵگە خوازی بۆ بوونی خودا.

حەیران/ ئەی شێخ، تێناگەم.

شێخ/ (کانت) دەڵێت ئێمە لەناخی خودی خۆماندا خاوەنی هەستێکی پتەوین کەبەهیچ شێوەیەك ئینکاری ناکرێت و فەرمانی کرداری چاکەمان پێدەکات و بەوازهێنان لەخراپەکاری لەکاتی هەستانمان بەکردەوەی دژوارو ناڕەوا ئازارمان دەدات و سەرزەنشتمان دەکات ئایا.. ئەم هەستەمان لەکوێ وە بۆ هات؟ بە باوەڕی (کانت) لەهەستەوەرەکان و ئەزمونەکانەوە پێمان نەگەیشتوە، چونکە هەستەوەرەکان تەنها وێنەی شتەکانمان بۆ دەگوێزنەوە و، لە (شت)دا هیچ شتێك نابینرێت کەناوی سەرزەنشت و

ئازاری ویژدان بێت و، لەعەقڵی تیۆریشەوە نەهاتووە، چونکە کرداری عەقڵ پەنگ دەخواتەوە لەدەرك كردنەكانی هەست و گۆڕینیان بۆ دەرك كراوەكانی عەقڵ، كەواتە ئەم هەستە پتەوە ئاشكرایەمان لەكوێ و بۆ هات كە بەهیچ شێوەیەك ئینكاری ناكرێت؟.

ئەم هەستەی کە خەڵك بە (ویژدان) ناوی دەبات (کانت) بەعەقڵی پراکتیکی ناوی دەبات.

لەسەری دەڕوات و دەڵێت/ بریتین لەو یاسایانەی ئەخلاق کەخودمان خۆرسکیانە، هەروەك چۆن عەقڵمان خۆرسکی ئەو یاسا ڕێکخراوانەیە کەلەوە و پێش باسکرا و، ئەو کارانەمان بەسەردا دەسەپێنێت کەپێچەوانەی کارە دەرك کراوە عەقڵیەکانی ترە لە بەئاگایبوون و دوورکەوتنەوە لەمەترسی و فەرمانی هەستانمان بەکرداری چاکەو پەلەوەری و کەمکردنەوەی مەترسییەکان و خۆبەخت کردن لەپێناوی چاکەی خەڵکیدا. ئا.. لێرەدا کانت گەشە بە بەڵگەخوازییەکانی خۆی دەدات و ئەم یاسا ئەخلاقییە دەکاتە بەڵگەخوازی بۆ (ئازادی ویست) (حرية الادارة) و بەهۆی ئەم ئازادی ویستەوە نەمری خود بۆ ژیانی دوای مردن و ڕۆژی لێپرسینەوە دەسەلمێنێت و، بەهۆی ڕۆژی لێپرسینەوەوە بوونی خودای دادوەر دەسەلمێنێت و دەڵێت/ یاسای ئەخلاقیمان زۆرمان لێدەکات بەئازاد بین لەهەڵبژاردنی چاکە و خراپەدا و، ئێمە لەم جیهانەدا زۆر کەم دەبینین خاوەن چاکە پاداشتی چاکەکەی بدرێتەوە، بەڵکو بەپێچەوانەوە، دەبینین هەندێ جار پاداشتی چاکە، خراپەیە، لەبەرئەوە پێویست دەکات ژیانێکیتر هەبێت بۆئەوەی پاداشتی ئەو چاکەیەی تیادا وەرگرین و ژیانی دوای مردن وا پێویست دەکات ژیانێکی نەمری بێت تاکو نەفسەکان پاداشت وەرگرن و بەهیچ شێوەیەك ناتوانرێت ئینکاری نەمری نەفسەکان بکرێت، چونکە دەبێتە هۆی ئینکاری ئەو یاسا ئەخلاقیەی کەوتمان ڕاستە و گومانی تیادا نییە، هەر لەبەرئەوەیە کانت لای وایە نەمری ئەم نەفسانە لەبنەما عەقڵیە سەرەتاییە پراکتیکەکان دەژمێررێن.

پاشان گەشە بە بەڵگە خوازییەکان دەدات و دەڵێت/ دوای ئەوەی کەنەمری خودەکانمان چەسپاندوە دادوەری بۆ پاداشتی چاکەو سزای خراپە پێویست کرا، کەواتە دەبێت باوەڕمان بەبوونی دادوەرێکی یەکسانی بەتوانای نەمری سەرپەرشتکار هەبێت بۆ بڕیاردانی دادوەری لەدوارۆژدا، چونکە نەمری و سزا کەبڕیاری پێویستیمان لەسەردان، هەردووکیان زۆرمان لێدەکەن کەدان بنێین بەبوونی هۆیەکی تەواو بۆ پاداشت دانەوەی هەردووکیان، کەواتە دەبێت ئەوەی نەمری بهێنێتە کایەوە، دەبێت خۆی نەمر بێت و

ئەوەی بڕیاری داد ئەدات پێویستە خۆی دادپەروەر بێت و ئەوەی پاداشتی چاکەو خراپە ئەدات دەبێت بەتوانا بێت و، ئەو نەمرو بەهێزو دادوەرە، خودای پەروەردگارە.

ئەمە ئەو بەڵگە ئەخلاقی و وژدانی‌یەیە کەکانت هەڵیبژاردوە بۆ بوونی خودا و، هەر خۆشی دەڵێت/ ئەم بەڵگەیە لەرێگەی تیۆر عەقڵەوە بەدەست نەهاتووە، بەڵکو وەرگیراوە لەو هەستە خۆرسکی‌یانەمان کەپەیوەستەو بەندە بەیاساکانی ئەخلاقەوە و پێویست دەکات لەسەرو عەقڵی تیۆریی‌وە دابنرێت.

حەیران/ بەڕاستی ئەم بەڵگە خوازیی‌یەی (کانت) رازاوە و خۆرسکی‌یە، بەڵام وا لەوتەکانی شێخ دەگەم کەزۆر رەزامەندی لەسەر ئەم بەڵگە خوازیی‌یە نەبێت.

شێخ/ هەموو ئەو بەڵگانەی کەئەم بلیمەتانە لەسەر بوونی خودا هێناویانەتەوە، بەگشتی راستن و، یەکێك لەو بەڵگانە، ئەم بەڵگەیەی کەقورئانی پیرۆز ئاماژەی بۆ کردووە ﴿أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ: ئایا لاتان وایە کەئێمە ئێوەمان بەبێ هوودە دروستکردبێت و ئێوە بۆلامان ناگەڕێنەوە﴾.

بەڵام هەندێ لەرێبازە بەڵگەخوازیی‌یەکان بەشێوەیەکی پێکهاتەی قوڵی ئاڵۆز دێنەبەرچاو و، هەیانە بەپێچەوانەوە سادە و ئاسان و ئاشکران و ئەمە هیچ پەیدابوونێکی دروستکراوی تیادا نی‌یە، بەڵکو خودای پاك و بێگەرد ئاگاداری هەموو نهێنی و ئاشکراکانە و، ئەم سیفەتە، خودا لەقورئانی پیرۆزدا ئاماژەی دەکات[1] .

بەڵام بەڵگەخوازیی‌یەکانی (کانت) بە (بەڵگەی ئەخلاقی)، ئەو بەڵگە خوازیی‌یە پتەوە نی‌یە کەخۆی دەڵێت گەر ئاینەکان ئاماژەی سزاو زیندووبوونەوەیان نەکردایە ئەوکاتە پێویست نەدەکرا کەعەقڵ باوەڕ بەبوونی زیندوو بوونەوە و سزا بکات، چونکە زۆر گرانە لەسەر عەقڵ کە لەخودی خۆیدا باوەڕ بەزیندووبوونەوە بکات پاش لەناوچوون و مردن، مەگەر زۆر باوەڕدار بێت بەبوونی توانای و کاربەجێ و دادوەری خودا، گەر گەیشتە ئەم پلە باوەڕداریی‌یە ئەم باوەڕە پتەوەی متمانەی ئەداتێ کەباوەڕی بەتوانا و کاربەجێیی خودا هەبێت و بڵێت/ پاش مردن زیندووبوونەوە و لێپرسینەوە هەیە.

کەواتە باوەڕهێنانمان بەژیانێکی تری دوای مردن لەپاش باوەڕهێنانمانە بەبوونی خودا.

ئەمە ئەو ریزبەندەیە لۆژیکی‌یەیە کەقورئانی پیرۆز پەیڕەوی کردووە لەبەڵگە خوازیی‌یەکانیدا بۆ زیندووبوونەوە و لێپرسینەوە و بەڵگەی لەسەر بوونی خوداو توانایی

---

١ بڕوانە پەراوێزی لاپەڕە ()

و كاربەجێیی و دادوەرییەكەی هێناوەتەوە.
توانایی خودای كردە بەڵگە بۆ زیندووبوونەوە پاش لەناوچوونی و، كاربەجێیی و دادوەری خودای كردە بەڵگە بۆ بوونی لێپرسینەوە و سزا، گەر ئێمە ئەم ڕێزبەندیە لۆژیكیە پێچەوانە بكەینەوە و تەنها پەنا بەرینە بەر هەستمان بەسەر زەنشتی ویژدان و چێژی خۆبەختكردن (كە ئەم هەستە لەوانەیە ترسێكی ئاسمانی بێت كە بۆتە بەشێك لەبیركردنەوەمان).
ئەم هەستە بكەینە بەڵگە بۆ (ئازادی و ویست) و (نەمری روح) و (ڕۆژی سزاو لێپرسینەوە) و بوونی خودای كابەجێ و دادوەر ئەی حەیران من ئەم بەڵگەیەی (كانت) بە بەڵگەیەكی پەوی دانانێم وەك خۆی دەڵێت، بەڵكو بە بەڵگەی ویژدانی دادەنێم وەوا چاكترە بە (بەڵگەی پشتگیركەر) ناوببرێت بۆ بەڵگە عەقلییەكانیتر. و ئەمەش لەلایەن شێخ (جسرەوە) خودا لێی خۆشبێت پەیرەوكرا و نزیكە بەواتا و مانا لەگەڵ وتەكانی (كانت)دا یەك بن وەك (كانت) دەڵێت/ (عەقلی ڕاست و پوخت باوەڕی وایە، كە كاربەجێیی خودا جیاوازی دەكات لەنێوان خراپەكار و چاكەكار و ئەم جیاوازیەش لەم دونیایەدا ناكرێت؛ چونكە ئێمە گەلێك تاوانبار و خراپەكار لەوپەڕی خۆشیدا دەبینین و گەلێك چاكەكاریش بەپێچەوانەوە دەبینین و، دەبێت بڕیاری دادوەری خودای بەخشندە بۆ بەندە ستەم لێكراوەكانی یەكسان بێت و بەپێچەوانەوە بۆ بەندە ستەم كارەكانی و ئەم یەكسانییە ناتوانرێت لەم دونیایەدا جێبەجێ بكرێت. چونكە ستەم لێكراو لەم دونیایەدا بەسوك و زەلیلی و ماڵ زەوتكراو و خوێن ڕژراو و ئابڕوو براو دەمێنێتەوە و زۆردار و ستەم كار لەوپەڕی شادی و دەسەڵاتیدا دەبێت، لەبەرئەوە پێویستە دونیایەكی تر هەبێت بۆ بەدەرخستنی دادوەری و یەكسانی سزا لەلای خودا گەر ئێمە ئەی حەیران لەساویلكەییەوە پەسەندی ئەوانە بكەین كە لەتوانایان نییە پێكهاتەو دەركی بەڵگەیەك بكەن و بەڵگەی پشتگیركار و پەیڕەوبكەن بەڵام لەزاناو فەیلەسوفانی قبوڵ ناكەین كەبیروراكانیان بۆ خەڵكی بڵاو دەكەنەوە سوكایەتی و لاوازی بە بەڵگە عەقلیە پتەوە ڕەسەنەكان بكەن و تەنها بیروباوەڕە ویژدانیەكان بكەنە بەڵگە كەدەرگا دەكاتەوە بۆ خەڵكی بۆ باوەڕهێنان و متمانەكردن بەبیروباوەڕە مەحاڵەكانی عەقڵ چونكە ئەم بیرۆكەیە دژایەتی ناخی ئاینی ئیسلام دەكات كەئینكارو ڕەتكردنەوەی هەموو بیرۆكەیەك دەكات كەپێچەوانەی عەقڵە ئەی حەیران گەر (كانت) ئەم بەڵگە ویژدانیانەی بەهۆی عەقلی بیرۆكەییەوە بەدەست نەهێنا بێت كە لاواز دێتە بەرچاوی لەبەڵگەخوازییەكانیدا لەسەر بوونی خودا. كەواتە لەچ شتێكەوە ئەم بەڵگانەی بەدەست هێناوە؟

گەر ئەم عەقڵە بیرۆکەیی‌یە بگونجێت کەببێتە ڕێبازێك بۆ ئاکامخوازی ئەو ڕێگایەیی کە (کانت) گرتویەتەبەر لەکاتێکدا کەویژدانی کردە بەڵگە بۆ یاساکانی ئەخلاق و، یاساکانی ئەخلاقی کردە بەڵگە بۆ (ئازادی ویست و نەرمی و سزاو لێپرسینەوەی یەکسان وە بڕیاری دادوەری و بەتوانایی خودای پەروەردگاری‌دا. کەواتە ئەم عەقڵە بیرۆکەیی‌یە بۆچی ناگونجێت ببێتە شێوازێکی پەسەند بۆ بەڵگەخوازی و ئاکامخوازەیی‌یەکان لەسەربوون و توانا و کاربەجێیی خودا؟ دووبارە بۆتی دووپات دەکەمەوە، تێکڕا هێزی عەقڵ و یاسا خۆرسکی‌یەکان کە (کانت) چەسپاندنی، ئەو هێزە هۆو هۆکارانەی کەپەیوەندیی‌یەکانی نێوان هۆو هۆکاری پێ‌دەرك دەکەیت و یەکەم شت کە عەقڵی تیۆری پوخت بەبڕیاری یاساکانی (هۆ و هۆکار) بەسەرمانا دەسەپێنێت.

بریتییە لەلێکۆڵینەوەی بینینی دیاردەیەك لەو پەیداکەرەی کەهێناویەتیە بوونەوە و، دروستکراو لەدروستکەرەکەی و بەکارهێنانی ئەم هۆو هۆکارە وەك بەڵگەخوازیی‌یەك هیچ زەرەرێك لەسەر پەیداکەرو دیاردەکەی نادات ئەو کولبونەی کەعەقڵ دووچاری دەبێت لەئەنجامی (پێکهاتە بەڵگەیی‌یەکاندایە)، عەقڵ بەڕاستی نەتوانا دەبێت گەر ئەندێشەی شتێکی بێ‌کۆتای بکات. وەك چۆن کانت و غەزالی و ئیبن تفەیل دانیان بەمەدا ناوە. وەك چەرخێك کەچەرخ نەبێت لەپێشیەوە و، ئەندێشەی (هۆ) یەك بەبێ هۆیەکی‌تر و، ئەندێشەی زنجیرەیەکی بێ‌کۆتایی. (بەڵام کولبونی عەقڵ لەئەندێشەی ئەو شتانەی کەکۆتاییان دوورە و، ئەمە ئەوە ناگرێتەوە کەزنجیرەی بەڵگەخوازیی‌یە سەرەتایی‌یەکان پووچەڵ بێتەوە، ئێمە لەبینینی دیاردەی هۆکارێك عەقڵمان بەبێ بەڵگە داوای پەیداکەری دیاردەکەو و هۆیەك دەکات بەو هێزە یاسا پێویستی‌یەی کە (کانت) دەڵێت عەقڵمان خۆرسکێتی) لەوانەیە (کانت) لەم وتەیەیدا ڕاست بێت کەدەڵێت کاری عەقڵی تیۆری تەنها لەچوارچێوەی جیهانی هەست و بینراوەکاندا دەبێت و، بۆ جیهانی شارراوەی پشت هەست تێپەڕ نابێت.

بەڵام کاتێك بونی یاسای هۆو هۆکاری چەسپاند، لەیادی چوو کەوا ئەم یاسایە کاتێك لەرواڵەتی بەشە بچووکەکانی گەردون دەکۆڵێتەوە، بۆ هەموو هۆکارێك داوای هۆیەك دەکات، وشتێکی ئاسایی‌یە عەقڵمان لەبینینی ئەم گەردونە بەگشتی لەخودی خۆیدا بەبێ بەڵگە داوای هۆو هۆکار بکات، گەر ئێمە بڵێین، عەقڵی تیۆری لەتوانایدایە پەیرەوی یاساکانی هۆو هۆکار بکات و بەسەر جیهاندا بەگشتی تاقیان بکاتەوە.

پشتی (کانت) ناگرین و دژی ناوەستین لەم وتەیەیدا کەدەڵێت/ کاری عەقڵی تیۆری تەنها لەچوارچێوەی جیهانی هەستدایە، چونکە جیهانی هەست تەنها هەستکراوە بەشی‌یە

بچووکەکانی ئەم جیهانە دەگرێتەوە و، هەستکراوە گشتییە گەورەکان ناگرێتەوە. گەر عەقڵ لێکۆڵینەوەی لەسەر ئەم هەستکراوە مەزنانە کرد بە تێکڕایی، بەمە عەقڵ لەو سنورە تێناپەڕێت کە (کانت) بۆی داناوە.

بەڵام (کانت) ئەم هەستکراوە مەزنەی لەچوارچێوەی (یاساکانی هۆو هۆکار) دوورخستەوە. و (کانت) وەك فەیلەسوفانی پێشخۆی دەڵێت/ گەردون بەتێکڕایی، هەستکراوە و عەقڵ لەسنوری توانای خۆیدا، بەڵکو ناچارە بەبێ بەڵگە وەك لایبنز دەڵێت داوای هۆ بۆ ئەم گەردونە بەتێکڕایی بکات وەك چۆن هۆ بۆ هەموو شتێکی هەستکراوی بچووك داوا دەکات.

حەیران/ ئەمە لەوپەڕی ئاشکرایی و روونیدایە، خودا پاداشتی شێخی گەورەم بداتەوە.

شێخ/ هەرچۆنێك بێت (کانت) یەکێکە لەگەورەترین باوەڕداران بەبوونی خودا و، ئەم باوەڕەشی بە (بەڵگە) بەدەست هێناوە، گەرچی بەڵگەکانیشی پتەونین، وەك خۆی بەپتەویان دادەنێت. و یەکێکە لەو بەڵگانەی کە بە (بەڵگە پشتگیرەکان) ناوم بردن. چونکە پشتگیری بەڵگە بنەڕەتیەکان دەکات و یارمەتیان دەدات، بەمەش باوەڕ لەدڵدا پتەو دەکات و سنگ فراوان دەکات.

حەیران/ چۆن شێخی گەورەم باوەڕهێنانی برگسون پەسەند ناکات لەکاتێکدا کەبەگەورەترین فەیلەسوفی باوەڕدار بەخودای دەژمێرێت؟ شێخ/ هەرگیز نەم وتووە باوەڕی برگسونم بەدڵ نیەو پەسەندی ناکەم، بەڵکو پەنابردنی بۆ بەڵگەی دەرك کردنە راستەوخۆکان و وازهێنانی لەبەڵگەکانی تری عەقڵ، پەسەند ناکەم. و بۆت بەدەردەکەوێت کەبرگسون تەنها بە (بەڵگە راستەوخۆکانەوە) نەوەستاوە و، وەك (کانت) عەقلی تیۆری لەچوارچێوەی بەڵگە خوازییەکانیدا لەسەر بوونی خودا تەرخان نەکردوە، بەڵکو لەقوڵایی بەڵگەخوازییەکانیدا پەنای بردۆتە بەر عەقلی تیۆری و پشتی بەستووە بەپتەوترین و گرنگترین و روونترین بەڵگەکانی عەقڵ بۆ چەسپاندنی بوونی خودا. و ئەو دەرك کردنە راستەوخۆیانە بێت کەباسی دەکات لەم بەڵگە عەقلییە پتەوە ئاشکرایانەوە وەریگرتووە. بەم کارەشی بەڕاستگۆترین فەیلەسوفی سەددەی بیستەم لەرۆژئاوادا دەژمێرێت و لەهەموویان بلیمەترو ئازاتر بوو کە وەختێك ئینکاری ڕێبازە ماددییەکانی کردوو پووچەڵی کردنەوە.

حەیران/ ئەمە چۆن دەبێت؟ شێخ/ باوەڕهێنانی برگسون لەسەر بوونی خودا، لەناخیدا پشت بەدوو بیرۆکەی قووڵ دەبەستێت کەیەکێیان ئەم وتەیەی کەدەڵێت/

دەرککردنی راستیەکانی بوون بەهۆی سەرنجدانی بوون و جوولەکەیەتی (کە چەند پارچەیەکی پێکەوە لکێنراون) و، دووەمیان لەم وتەیەیدا کە دەڵێت/ بەڵگەکانی (مەبەست و نەخشەدانان) لەدروستکردندا و فکرەی دروستکردن لەرێگای رێکەوتەوە، وایان لێدەکات کەبڕیارێکی مەحاڵ بن لەلای عەقڵ.

حەیران/ تکام.. وایە شێخی گەورەم ئەم روونکردنەوانەی بۆمن بەزۆر نەزانێت؟

شێخ/ هیچ بەزۆری، نازانم روونکردنەوەکانم بۆت و مەبەستم بەدەرخستنی چۆنێتی بەیەگەیشتنی بلیمەتەکانە لەسەر راستیەکان، ئەو راستیانەی کەقورئانی پیرۆز لەهەموو رێبازەکانی بەڵگەخوازیدا لەسەر بوونی خودا ئاماژەی بۆ کردووە.

برگسون گاڵتەی بەو رێبازە ماددیی‌یە دێت کە دەڵێت/ ئەو شتانەی کە لەگەردوندا هەیە بە (ژیان و فکرەکانی‌یەوە) بریتین لەو شتانەی کە لەکارتێکراوی ماددەو هێزەوە پەیدا دەبن و هەروەها گاڵتەی بەم وتەیەی ماددیی‌یەکان دێت کەدەڵێت/ (عەقڵ تەنها بریتی‌یە لەمێشك)، برگسون وەڵامیان دەداتەوە و پێیان دەڵێت: نەخێر، عەقڵ تەنها ئەو مێشکە ماددیی‌یە نی‌یە کەجوبجوومە لەخۆیی گرتووە بەڵکو عەقڵ شتێکەو مێشکیش شتێکی ترەو، عەقڵ بریتی‌یە لەهێزێك و مێشکیش ماددەکەیەتی، هەرچەندە ئێمە وا دەبینین کەدەرککردنی عەقڵ پەیوەستە بەمێشکەوە و، دروستی و سەلامەتی و لاوازیو پتەوی مێشك کاردەکەنە سەر عەقڵ، ئەمە ئەوە دەگەیەنێت کەمێشك کاسەیە بۆ عەقڵ و پاڵپشتێتی و ئامێرێکە کەعەقڵ بەهۆیەوە لەکاردایە، گەر ئەم ئامێرە لەکارکەوت ئەوا کارەکانی عەقڵ دەوەستێت و تێکدەچێت. وەك رۆیشتنی ئاو لەجۆگەیەکدا کەئەبینین رۆشتنی ئاوەکە ملکەچی پێچوپەنای جۆگەکەیە و ئەم ملکەچی‌یە ئەوە ناگەیەنێت کەئاو و جۆگاکە یەك شت بن.

ئەوەی کەعەقلمانی ئارەزوومەند کردوە کەهەموو شتێك بەهۆی رێبازە ماددیی‌یەکانەوە لێکبدەینەوە دەگەڕێتەوە بۆ دوو هۆکاری سەرەکی، یەکەمیان/ ئەوەیە کەبەشتێك لەعەقلمان لەسەر جێبەجێی دەرك کردنی جەستە ماددیی‌یەکان گەشەی کردوەو، بەمانەوەی لەچوارچێوەی شتە ماددیی‌یەکاندا وای لەعەقڵ کرد زۆر لەئەندێشەو یاساکانی بەدەست بهێنێت و دووەمیان کەزۆر گرنگە/ ئێمە تا.. ئێستا چۆنێتی تێروانینی راستی شتەکانمان نەزانیوە و هەرگیز نەمان زانیوە چۆن زیندوویان بکەیتەوە، تاکو بیانبینین، واتە راستیەکان بەش بەش دەکەین تاکو دەرکیان بکەین/ بەواتای ئەوەی عەقلمان وێنەکانی گەردون بە بەش بەشی وەردەگرێت بەبێ ئاگای و دەرککردنی ئەو پەیوەندیی‌یەی کە لەشێوەی جوڵەیەکی بەردەوامی لەنێوانیاندا هەیە و

بەگشتی بەم چەشنەیە.

هەرچەندە كە ئەم راستیانە بەهۆی تێڕوانینی گشتی‌یەوە نەبێت دەرك ناكرێت كەبەهۆیانەوە دەتوانین راستیە گشتیەكان بەدەربخەین.

ناگونجێت بووترێت وێنەكانی هەست بریتین لەبەشی‌یەكانی گشتی و بەشی‌یەكانی راستی و دەرك كردنی ئەو بەشانە، دەركردنی راستی‌یەكی زیندوویی لەبەرچاوە دەرك كردنی بەشەكان بە پارچەكراوی شتێكە و، دەرك كردنی جولە و پێكەوە لكاندیان و بەردەوامیان شتێكی ترە. لەنموونەی بەكرەیەك (شریتی فیلم) كە وێنە جولاوەكانی لەخۆگرتبێت ئەم وێنانە لەكاتی وەستاندنیاندا، پارچە پارچەن و جوولەیان تیادا نی‌یە، گەر ئەم بەكرەیە جولێنرا وێنەكانی ناوی بەگشتی دەجولێن و، لەمەدا راستی ژیان لەكۆمەڵەی وێنەكاندا دەردەكەوێت وەك (راستی‌یەكی گشتی) و لێوەی دەركی مانای چیرۆكەكە دەكەین و هەروەها ناتوانرێت بووترێت/ بۆ دەرك كردنی بەشیەكان، شتێك پێویست بەدەرك كردنی شتە گشتی‌یەكەی دەكات بۆ زانینی راستی‌یەكەی بەبێ پێوەلكاندنی بەشیەكان پێكەوە و، ڕاستگۆترین بەڵگە بۆ ئەم وتەیە، هێڵی راست و هێڵی چەماوەیە گەر ئێمە سەرنجی ئەم دوو هێڵە بدەین دەبینین هەریەكێكیان لەچەندەها خاڵ پێكهاتوون كەهیچ جیاوازیی‌یەكیان نی‌یە لەهەردوو هێڵەكەدا، لەگەڵ ئەوەی پارچەكانی ئەم دوو هێڵە لەیەك شت پێكهاتوون، بەڵام ناتوانین بڵێین هێڵی راست و هێڵی چەماوە وەك یەكن.

هەروەها ناتوانین تەنها بەهۆی دەرككردنی بەشیەكانەوە دەركی حەقیقەتی بوون و ئەو ژیانەی كەتیایەتی بكەین. بەڵكو پێویستە ئەو پەیوەندی و جوولەو بەردەوامێتی‌یەی نێوانیان ببینرێت و، ئەمەیە كەعەقڵ بێ‌ئاگایە لێی، بەڵكو بەهۆی پەیامێكی راستەوخۆوە دەركی دەكەین هەروەك چۆن برگسون ناوی دەبات كەمەبەستی هۆشمەندیی و پەیامە كە لەدڵ و دەروونماندا هەستیان پێدەكەین، بەبێ‌ئەوەی پەنا بەرینە بەر عەقڵی تیۆری.

حەیران/ من لەمەبەستی ئەم وتەیە تێناگەم كەدەڵێت: (دەرك كردنی راستەوخۆ هیچ پەیوەندیی‌یەكی بەعەقڵەوە نی‌یە).

شێخ/ هەقی خۆتە كە لەووتەكەی تێنەگەیت. گەر لەوتەكەی برگسون وا تێگەیشتبین كە ئەم دەرككردنە هیچ پەیوەندیی‌یەكی بەعەقڵەوە نی‌یە ئەوا برگسون ئەم وتەیەی نەوتووە، بەڵام دەیەوێت بڵێت/ ئێمە هەست بەم دەرك كردنە راستەوخۆیە دەكەین كە لە پەیام دەچێت بەبێ پەنابردنی بۆ عەقڵی تیۆری. ئەو عەقڵە تێڕوانینەی كە لەپێكهاتەی بەڵگەكانەوە دروست دەبێت.

ئـێمە بۆئـەوەی بـەم دەرککـردنە راسـتەوخۆیە بگـەین پێویسـتە دووربکەویـنەوە لەبیر کردنەوە لەحەقیقەتی شتەکان لەرێگای بەڵگە پێکهاتەکانی عەقڵ.

حەقـیقەتەکان زیـندوو بکەیـنەوە تـاکو لەبەرچـاو بـن. حەیـران/ بـەڵام، بـەچ شـتێك زیندوویان بکەیەوە تاکو.. بیانبینین؟

شـێخ/ ئێمە بەهۆی عەقڵـەوە زیندوویان دەکەینەوە بەڵام برگسون خوازیار بوو کەئەم زیـندووبوونەوەیە لـەرێگای بەڵگـە تێڕوانیـنە پێکهاتەکانەوە نەبێت. (چونکە هەندێ جار عـەقڵ کولدەبێـت لـەپاشماوەی ئاکـامی ئـەم بەڵگانـە) بـەڵکو بـەهۆی تێڕوانینـێکی سەرتاسەرییەوە بێـت و، کاتێك کەبیـنی عەقڵی تیۆری بەتێڕوانینی بۆ شتە بەشییەکان، نەتوانایە لەدەرك کردنی حەقیقەتی بوون و ئەو ژیانەی کەتیایەتی.

بەتێڕوانینی سەرتاسەری گەیشتە زانینی بەشیە گشتییە جوڵاوە لکێنراوە بەردەوامییە زیندووەکان.

ئەم هەستکردنانەی بەدەرك کردنی راستەوخۆ یاخود.. پەیام (نیگا) ناونا..

(لـەم هـەموو شـتانەدا بەگشـتی لەڕاسـتیدا پـەنای بـردە بەر عـەقڵی تێڕوانیـنی بـەبێ خۆهیلاك کردنی بە بەڵگە پێکهاتەکانەوە.

سوێند بێ ئەی حەیران ئەو تێڕوانینە سەرتاسەرییەی کەئیبن روشد خوازیاری بوو و، هـەروەها قورئانی پیرۆز لەم فەرموودەیەدا ئاماژەی بۆ کردووە ﴿**أَوَلَمْ يَنظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّـمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَمَـا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ**: ئایا سـەرنج نادەنە دروستکراوەکانی ئاسمانەکان و زەوی و ئـەو شتانەی کـەخودا تیایاندا دروستیکردوە﴾. و بەهەزارەها وێنە ئەم پارچەو بەش بەشانەی نیشان داوین.

حەیـران/ چـۆن شـێخی گەورەم دەڵێت (برگسون) پەنای بردۆتە هەمان تێڕوانینی ئیبن روشـد، لەکاتـێکدا ئـێمە دەزانین کەئیبن روشـد هەمیشـە پـەنای بـردۆتە بـەر (بەڵگـەی سیستم) و (بایەخدان و داهێنان)؟

شـێخ/ برگسـون هـەمان تێڕوانیـنی هـەبووە و، هـەروەها هەڵگـری هـەمان بەڵگـەی مەبەسـت و نەخشـەدانان و دانایی و سیستم و بایەخدان و داهێنان بووە، کە (ئیبن روشد) پەیڕەوی دەکردن، بەڵام (برگسون) لەتێڕوانینیدا بەزرترو ئاسۆ فراوانتر بووە (گەردون وا هاتە بەرچـاوی لـە گەردیلەکـەی تـاکو گشـت هەسـارەکان، بریـتین لـەیەك جەستەو یەك ژیـان، پـێکەوەلکاندنی بەشیەکان بەگشـتی و بـەردەوامی و هاوکـاری و پەنابردنـیان بـۆ یەکتری و پەیوەندی نێوانیان تیایاندا بەدەردەکەوێت.

ئەمانە هەموویان بەگشتی پەیام و دەرك كردنی راستەوخۆ لەسەر بوونی خودای دروستكەر و گەورە و كاربەجێ، لەدڵ و دەروونماندا دروست دەكەن).

حەیران/ دەبینم شێخی گەورەم پلەو پایە زیاتر دەدات بە (برگسون) وەك لە (ئیبن روشد).

شێخ/ پلەو پایەی زیاتر نادەم بە (برگسون) چونكە هەردوو كیان لەگەورەترین فەیلەسوفە باوەڕدارەكانن بەبوونی خودا و هەردوو كیان چاكەیان بەسەرمەوە هەیە بۆ دەرك كردنی هەندێ لەنهێنی و شاراوەكانی قورئانی پیرۆز، بێگومان لەدوای چاكەی شێخی گەورەم شێخ جسر (خودا لێی خۆشبێت).

حەیرام/ چۆن. ئەمە دەبێت؟

شێخ/ یەكەم كەس كەرێنمایی تێگەیشتنی قورئانی كردم لەسەر رۆشنایی زانست و فەلسەفە، شێخ جسر بوو، لەپاشدا هەندێ لەنهێنی‌یەكانی ئەم رێنمایی‌یە راستەقینەیەم بۆ بەدەركەوت، لەكاتی خوێندنەوەكانم بۆ نووسینەكانی ئیبن روشدو رێبازی بەڵگەخوازیی‌یەكانی بۆ بوونی خودا بەهۆی بەڵگەی بایەخدان و داهێنانەوە بەڵام دەرككردنم بۆ ئایەتە قورئانیەكان بەسەر زارەكی مایەوە و، تێگەیشتنم زیاتر بۆ رواڵەتی ئایەتە بێ‌پێچ و پەناو ئاشكراكان بوو و، نەچووبوومە ناخ و قوڵایی ئەو هێمایانەی كەنهێنیان لەخۆ گرتووە، كاتێك كەنووسینەكانی برگسونم خوێندەوە، لەووتەكانیدا (سیستمی دوانەییم) لەرووەك و ئاژەڵدا بۆ روون بۆوە بەمە روناكیەك لەفكرەكانمدا سەری كێشا بۆ تێگەیشتنی نهێنی‌یەكانی قورئان كەلەوە و پێش بێ‌ئاگا بووم لێی و رووەكانی دانایی لەدووبارەبوونەوەی وشەی (دوانە) لەقورئاندا بۆم بەدەركەوت، وسەیر بوو بەلامەوە ئەم دووبارەبوونەوەیە، وا بەخەیاڵمدا دەهات كەئەمە تەنها منەتێك بێت خودا بەسەر بەندەكانیدا دەیكات و، رووەكانی ئەم منەتیەیی خودام لەدروستكردنی هۆكارەكانی مانەوەی ژیان لەسەر گۆی ئەم زەوی‌یە نەدەزانی، كەویستێكی خودا بوو.

بەڵام كاتی خوێندنەوەی بەڵگەخوازیی‌یەكانی (برگسون) لەسەر بوونی مەبەست و نەخشەكێشان بۆ دروستكردن بەهۆی (سیستمی دوانە)ی سەرتاسەریی‌یەوە دەركم كرد، هەموو ئەو ئایەتانەی كە لەسەر بوون و توانا و كاربەجێی‌ی خودا لەقورئاندا ئاماژەی بۆ كراوە، مەبەستی خودا زۆر گەورەترە لەمنەتكردن بەسەر بەندەكانیدا. كەهەمووی بەگشتی ئاگاداری و هۆشمەندیی‌یە كە ئەو دروستكراوانە لەخۆیان گرتووە لەبەڵگەكانی مەبەست و داهێنان و دانایی و، كاتێك پەیڕەوی ئەم بنەمایانەم كرد بۆ تێگەیشتنی، ئایەتەكانی قورئان لەسەر رۆشنایی زانستی نوێ، دەركی نهێنی موعجزەكانی قورئانم

کرد کەلەوە و پێش دەرکەم نەکردبوون و لەکاتی خۆیدا بۆت باسدەکەم ئەی حەیران.

حەیران/ برگسون سەبارەت بەسیستمی دوانەیی چی دەڵێت؟

شێخ/ برگسون کاتێك وەڵامی هەڵگرانی رێبازە ماددییەکانی دایەوە کەدەیان وت: دروستکراوەکان لەرێگای رێکەوت و هەڵبژاردنەکانی سروشتەوە دروست بوون، گاڵتەی پێیان دەهات و بەڵگەی لەسەر پووچەڵی رێبازەکەیان هێنایەوە.

هاتە سەرباسی (سیستمی دوانە) کە ئەمە کورتکراوەکەیەتی چۆن عەقڵمان باوەڕ بهێنێت کەهەستی بینین بۆ گشت ئاژەڵەکان لەرێگای رێکەوت و گەشەو هەڵبژاردنەکانی سروشتەوە بووە؟!

مەحاڵە پەیدابوونی (چاو) بەم هەموو پێکهاتە سەیرو نامۆو ئاڵۆزەوزە راستەوخۆ دروستکراوی مادده بێت و، هەر لەسەرەتاوە لەم وێنە تەواوەیدا بووبێت.

گەر باوەڕ بەرێبازی گەشەپێکردنیش بهێنین و لەگەڵ ئەمانەدا بڵێین کەدەڵێن. هەستی بینین لەلای گشت ئاژەڵان پێکهاتووە و گەیشتۆتە ئەم پلە تەواوە لەدوای چەند زنجیرە گەشەکردنێکی لێکەوتەیی بەهۆی یاسا هەڵبژاردنەکانی سروشتەوە. و هەروەها کاریگەری ئەو ژینگەو بارودۆخەی کە ئەو ئاژەڵەی تیادا ژیاوە، ئایا دەتوانین بەعەقڵێکی ساغەوە باوەڕ بهێنین کە هەستی بینین لەلای مرۆڤ بەهەمان بارودۆخ و خول و گەشەدا تێپەڕ بووە کەهەستی بینینی ئاژەڵان پیایدا تێپەڕ بوون؟

هەڵبژاردنی سروشتی لەسەر (رێکەوت) بەندە. چونکە باوەڕداران بەم وتەیە لایان وایە کەزیندوو دەکەوێتە ژێر کاریگەری جۆراوجۆرەوە، بەڵام ئەو کاریگەریەی (زیندوویەك) رێدەکەوێت، مەرج نییە بۆ هەموو زیندویەك رێکەوێت بەڵکو پێویستە جیاوازیی لەهۆکارە کاریگەرەکاندا هەبێت و، لەمەوە بۆمان بەدەردەکەوێت کەپێویستە لەئاکامدا جیاوازی لەدروستبوونی هەستی بینیندا هەبێت.. لەبەرئەوە چۆن عەقڵمان باوەڕ بهێنێت کە بەهۆی رێکەوتەوە پێکهاتن گەشە بۆ هەستی بینین بکرێت و لەهەموو ئاژەڵێکدا یەك وێنەی هەبێت.. ؟

ئا.... لێرەدا برگسون دەچێتە سەر (سیستمی دوانە) بەمەش گاڵتەپێکردنەکانی بۆ ماددییەکان زیاد دەکات کاتێك کەدەڵێت/ گەر باوەڕمان بەم موناقەشەگیرییە هێناو وتمان، گەر ئەم رێکەوتە سەیرو سەمەرەیە شیاو بێت لەدروستبوونی یەك هەستی بینین بۆ گشت ئاژەڵ و گەر ئاسانمان کرد لای خۆمان و وتمان و باوەڕبهێنین کەگشت ئاژەڵان یەك جۆرن و یەك هەستی بینینیان هەیە!!

کەواتە.... بیروڕامان چۆن دەبێت بەرامبەر رووەك کەئەمیش جۆرێکی ترە

كەرێگایەكی گرتۆتە بەر جیاوازە لـەرێگای ئاژەڵان. گەر ئێمە بینیمانن لەشێوازێك لەشێوازەكانی ژیـاندا رێكـەوتوون.. ؟ (ئـێمە دەبیـنین رووەك و ئـاژەڵ هەردوو كـیان پەیرەوی شێوازێك دەكەن لەكرداری زاوزێـدا)... بـەڵام چۆن ئاژەڵ لەنێوەند یەكتردا رێكـەوتوون كەنـێرەو مێیـە بخەنـەوە و بەهـەمان شـێوە رووەكـەكان لەنـێوەند یـەكتردا رێبكەون بەرێكەوت نێرو مێ بخەنەوە).

نەخێر مەحاڵـە ئەم بنەما لاوازە كە بەهەڵبژاردنی سروشتی ناوی دەبەین، بێتە بنەمایەك بۆ ئـەم رێكەوتنە. و پێویستە لەهـەموو بەشەكانی (بووندا) هەرچـەند جیاوازیان هەبێت لـەجۆرو رەگـەزدا، هـێزێكی هاوشێوەیان هەبێـت، كەئەویش ژیانە و، هـەر ئەم ژیانەیـە كەداهێنان و گۆڕان و جوانكاری دەهێنێتە كایەوە.

گەشـەكردن بـەهۆی توانـای ئـەم ژیانـەوە دەكرێـت نـەك بـەهۆی كاریگـەرە دەركی‌یەكانەوە و، دروستكەری ئەم ژیانەش خودای بەخشندەیە.

حەیران/ بەڕاستی برگسـون یەكێكە لەگـەورە فەیلەسـوفە باوەڕدارەكـان بـەخودا، هـەروەك شێخی گەورەم دەفەرموێت تەنها عەقڵی كردۆتە رێبازێك بۆ بیركردنەوە.. تاكو بەهۆیـەوە بگاتـە ئەو هەستە ویژدانی‌یەی كەخۆی بەدەرك كردنی راستەوخۆ ناوی دەبات. و ئەمـە ئاكـامی دەرك كردنێكی راستەوخۆ نی‌یە بـەڵكو ئاكـامی بیركـردنەوەیەكی قوڵی نـاخی (برگسـون) خۆیەتی و، (كانت) یش هەمان بیركردنەوەی هەبوو كە بە بەڵگەكانی ئەخلاق نـاوی دەبرد و، هـەمووومان بەگشتی هەست بـەم باوەڕە ویژدانی‌یە دەكەین بەبێ زانیـنی هۆكارەكـەی. شـێخ/ و منـیش هـەمان هەسـتی ویژانـیم هەیـە بـەڵام بـە بەڵگـەی پشـتگیركەر نـاوی دەبەم، چـونكە بەڵگەیەكی پتەو نی‌یە، تـاكو.. باوەڕەكانمـانی لەسـەر دابمەزرێـنین، چـونكە تـۆو وێنەی گـەنجانی وەك تـۆ نوشسـتی بـەباوەڕتان دەهێنێـت لەموناقەشـەگیریدا. بەڵام بەڵگە عەقڵیە بڕەرە بێ گومانەكان هیچ رێگایەك نی‌یە بۆ راماڵین و لاوازی و پووچەڵكردنەوەیان، هەرچـەند دووچاری نەتوانای ببینەوە لەپێكهاتنی ئـەم بەڵگانـەدا بەتایبـەتی لـە بەڵگـەكانی مەبەسـت و نەخشە كێشان و سیستمدا هەروەك چۆن (برگسـون) ئامـاژەی بۆ دەكـات حەیـران-بەڵگـە پشـتگیرەكانی تـر چـین ئـەی شـێخی گەورەم؟.

شێخ: زۆرن لە هەر هەموویان زیاریش موعجیزەی پێغەمبەرانە.

حەیران/ ئایا.. شێخ موعجزەكان بە بەڵگە پشتگیركەرەكە دادەنێت و بە بەڵگە عەقڵیە بڕەرەكانی دانانێت؟

شێخ/ موعجزەکان هەرچەندە بەڵگەی پتەویان لە خۆ گرتووە، بەڵام لادانە لەسیستم و، لەبەڵگە عەقڵیە تێڕوانینی پوختەکان پتەوترنین کە بەبڕیاری پێویستی باوەڕ بۆ بوونی خودا کۆتاییان دێت.

بەڵام مرۆڤ بەتێکڕایی لەدێر زەمانەوە، نەتوانا بووە بەهۆی تێڕوانینی عەقڵی پوختەوە بەڵگەخوازی بەکاربهێنێت و، ژیریی و دانایی وای پێویست دەکرد لەکاتی بانگێژکردن بۆ باوەڕهێنان بەبوونی خودا لەگەڵ خەڵکدا بە بەڵگەی موعجزە بدوێن، کەئەمەش لادانە لەیاساکانی گەردوون و، ئەم موعجیزەیە لەسەر دەستی پێغەمبەرانە کەمرۆڤێکن لەخۆیان و موعجزەکان لادانێکەو ئاماژەی بوونی خودا دەکات چونکە لەسەرو توانای مرۆڤەوەیە.

بەڵام کاتێك مرۆڤایەتی گەشەیکرد لەپلەکانی بیرکردنەوەی عەقڵدا و ئامادەبوو بۆ هێنانەوەی بەڵگە خوازیی‌یەکان لە ڕێگای تێڕوانینی عەقڵی پوختەوە. و پێشکەوتنی زانستیش بووە هۆی چوونە ناخی نهێنی‌یە شاراوەکانی سیستەمەکانی سروشت بەجۆرێك لەگەڵ کارە موعجزەکاندا تێکەڵی کرد، تا.. گەیشتە رادەیەك کەنەیان دەتوانی کارە موعجزەکان لەداهێنانەکانی زانست جیابکەنەوە، بەڵام حیکمەت و کاربەجێی‌ی خودا واپێویستی کرد کەباوەڕهێنان بەبوونی خودا لەڕێگای بەڵگەخوازیی‌یە عەقلی‌یە پوختەکانەوە باشتر بێت وەك لە بەڵگە خوازیی‌یەکانی موعجزە.

پەیامی قورئانی پیرۆزیش هەمان بەڵگەخوازی عەقلی‌یە بڕەڕە پوختەکانی گرتۆتەبەر وەزیاتر لەبەڵگە خوازیی‌یەکانی موعجزە پەیڕەوی کردوە و، لەکاتی خۆیدا بۆتی باسدەکەم....

لەنێوان داروجسردا

لەکاتی دیاریکراودا، چوومە لای شێخ دەبینم چاوەکانی پاشماوەی فرمێسکی پێوە دیارە، کاتێك هۆکەیم پرسی، وتی/

هیچ هۆیەك نیە ئەی حەیران تەنها ئەوە نەبێت کاتێك چاوم خشان بەکتێبەکەی شێخ جسردا یادەوەرییەکان، بەئاگایان هێنامەوە.

حەیران/ پەیوەندی چی‌یە لەنێوان کتێبی شێخ جسرو یادەوەرییەکاندا؟

شێخ/ ئەو یادەوەریانە کۆنن و هی سەردەمی لاوین ئەی حەیران.

حەیران/ کەواتە ئەمشەو شێخی گەورەم باسی شێخ جسرم بۆدەکات کەدەمێکە تامەزرۆی باسی ئەم بلیمەتە دەکەم، کە شێخی گەورەم زۆر جار ناوی دەبات.

شێخ/ ئێستا باسی شێخ جسرت بۆ ناکەم، بەڵکو باسی یەکێکی ترت بۆ دەکەم کە تۆ زیاتر تامەزرۆی گوێبیستی دەکەیت.

حەیران/ ئەو کەسە کێ‌یە ئەی گەورەم؟

شێخ/ ئەو بلیمەتە (داروین)ە کە خاوەنی تێڕوانینی (پەیدا بوون و گەشەکردن) و (النشوء وألأرتقاء).

حەیران/ پێویست چی‌یە، باسکردنی پێش شێخ جسر بکەوێت، ئایا تۆ وادەبینیت کە ریزبەندی لەمێژوودا پێش جسر بێت؟

شێخ/ نەخێر، بەڵکو هاوچەرخی یەکترن، بەڵام باسکردنی جسر بەتامترو بەمانا تر دەبێت گەر دوای داروین بێت.

حەیران/ من زۆر پەرۆشی گوێبیستی باسی ئەم فەیلەسوفە گەورەیەم کە ماوەیەکی زۆرە فەلسەفەکانی عەقلی ئێمەی لاوانی گێژدە کردوەو بەرەو کەناری بێباوەڕی بەخودا دەمانبات.

شێخ/ داروین نەفەیلەسوفەو نەفەلسەفەی هەیە وەك ئەوەی کە تۆ تێگەیشتوویت، بەڵکو زانایەکی سروشتی گەورەو پاڵپێوەنەرێکی بەتواناو چاونەترس بوو لە پێشخستنی

ڕێبازی گۆڕان: (مذهب التحول)دا.

کاتێك لەساڵی ۱۸۵۹ ز، دا کتێبی (بنەمای جۆرەکان لە ڕێگای هەڵبژاردنی سروشتی)یە (اصل ألأنواع بطريق ألأنتخاب الطبيعي) بلاوکردەوە، کە بەهۆیەوە دارون بوو بەخاوەنی ڕێبازێکی تایبەتمەند لە گۆڕان و پەیدا بوون و گەشەکردندا و بە (ڕێبازی دارونی) ناوبرا. بەلام ئەو فەیلەسوفەی کەڕێبازی گۆڕان و پەیدا بوون و گەشەکردنی کردە بنەمایەك بۆ دانانی فەلسەفە تایبەتمەندیی‌یە گشتیەکان (هربەرت سبەنسەر) بوو، کە خاوەنی ڕێبازی (گەشەکردن)ە (التطور).

بەلام سەبارەت بەو وتەیەت کە دەڵێیت بیروڕاکانی دارون و کەسانێکی تر ئێوەی لەسەر ڕۆخی بێباوەڕی بەخودا ڕاگرتووە، من شارەزای نهێنی‌یەکانی ئەو بیروباوەڕەم.

ئارەزوومەندانی فەلسەفە لەنێوان گەنجانی ئەم سەردەمەدا کەچاویان بەزانست و زانیاری کردۆتەوە، زیاتر هۆگری بیروڕا نوێکانی کتێبەکەی (دارون)ن وەك لەوەی هۆگری فەلسەفە بن، کە بەناهەق لەلایەن زاناکان و ڕێبازی لاهوتەوە لە ئەورووپاو ئەمریکا دنیایان شلەقاندووە و، بۆت دەردەکەوێت کە ئەم هەموو هێرشە توندو تیژانە لە ئەنجامی تێنەگەیشتنی بیروڕاکانی (دارون)ەوەیە.

هەندێکیان وایان دەزانی کە بیرۆکەکانی دارون دژایەتی لەگەڵ باوەڕ بە بوونی خودا دەکات و، بۆت ئاشکرا دەبێت کە نەبیروڕاکانی دارون لە کتێبی (بنەمای جۆرەکان و پەیدا بوون و گەشەکردن)دا و نە فەلسەفەی (گەشە پێدان)ی (سبەنسەر)، هیچیان ئینکاری بوونی خودا ناکەن، کە دروستکەری ماددەو توخمەکان و یاساکانی گۆڕان و گەشەپێدانە، لەبەر ئەوە هەوڵئەدەم بەپێی توانا کورتە باسێکت لە سەر ئاستی ڕێبازی (دارون) بۆ بەدەربخەم.

حەیران/ هەموو لەشم گوێیە گەورەم.

شێخ/ پاشماوەی زیندەوەرە بەردبووەکان، کەلە ژێر چینەکانی زەوی‌دا دۆزراونەتەوە، وادەچەسپێنن کە مرۆڤ (لێکەوتەیە) (حادث)ە لەسەر رووی زەوی پاش ئەوەی کەنەبوو بووە، کە ئەمەیش بوونی چەندەها ئاژەڵ و ڕووەکی لەناوچوو دەسەلمێنن و، زاناکان ئەم لەناوچوونەیان وا لەقەڵەمداوە کەلە ئەنجامی ئافات و گێژاو بومەلەرزەو چەندەها کارەساتی تر بێت کە دووچاری زەوی دەبنەوە، هەروەها وتوویانە لە ئەنجامی لەناو چوونی ئەم زیندەوەرانە ژیانێکی نوێی تر پەیدا بووە و، ئەم ژیانە نوێ‌یەش دووچاری لەناوچوون دەبێت جارێکی تر، کە ئەمیش دووبارە ژیانێکی تری

نوێ دەخاتەوە، کە ئەمەش بەرێبازی (یەك بەدوایەکی دروستکردندا) ناو دەبرێت بە (تعاقب الخلق) کە زۆر لەزانایان باوەڕیان پێهێناوە، لەوانەش زانای فەرەنسی (کوڤیە) و زانای سویسری (ئاگاسیز)، بەڵام هەندێ لە زانایانی زەویناسی باوەڕیان وانی‌یە کە (لەناوچوونی سەردەمی) (انقراض الدور) لە کاریگەری ئافاتەکانەوە بێت و دەڵێن ئەم ئافاتانە بە شێوەیەکی گشتی رووی زەوی نەگرتۆتەوە، بەڵکو لە هەندێ شوێنی دیاریکراوی زەویدا روو دەدات و ئەم جیاوازیی‌یە لەبەرچاوەی نێوان زیندەوەرە بەروبوومەکان، بە تیئروانین (پەیدا بوونی هێدی) ناوی دەبەن و هەروەها وتیان ئەم پەیدا بوونە هێدیی‌یە بە درێژایی چەرخ، جۆرەها ژیانی دروستکردوە.

ئاوا بەم چەشنە زاناکان لە لێکدانەوەی (دروستبوونی زیندەوەران)دا بوونەتە دووبەشەوە: تاقمێ دەڵێن، دروستکەری مەزن هەر لەسەرەتاوە ئەم زیندەوەرانەی دروستکردووە و، پاش هەموو لەناو چوونێك زیندەوەری نوێ و جۆری سەربەخۆ دروست دەکاتەوە و، هەندێکی تریان دەڵێن/ پەیدا بوونی زیندەوەران بەهۆی کاریگەری سروشتەوەیە کە بەشێوەیەکی هێدی هێدی پەیدا دەبێت لەسەر بیرۆکەی (پەیدا بوونی هێدی) دەبێتە هۆی گۆڕانی جۆرێك و پەیدا بوونی جۆرێکی تر و، بەناوبانگترین زانا بۆ باوەڕ بەم بیرۆکەیە، زانای فەرەنسی (لامارك)ە، کە لای وایە جۆرەکانی زیندەوەرە سەربەخۆو تایبەتمەندنین لە دروستکردن و پەیدا بونیاندا، بەڵکو هەندێکیان لێکەوتەی هەندێکی تریانن، بە پێی بیرۆکەی گۆڕان و گەشەکردنی هێدی کەلەئەنجامی چەند هۆکارێك روو دەدەن.

یەکێ لەوانە : ا-بەکارهێنانی ئەندامێك یان پشتگوێخستنی ئەو ئەندامەیە ب-جۆری گوزەران و ژیان، ج-کاریگەری بۆ ماوەیی، د-پێداویستی‌یەکانی تری ژیان، بۆ نموونە، سفتی جەستەی مارو نەمانی دەستەکانی لە ئاکامی هامووشۆیەکی دوورو درێژی ناو کون و قلیشە تەسکو تروسکەکانەوەیە و هەروەها باڵندە ئاوی‌یەکان ئەو شێوازەی قاچیان وەرنەدەگرت گەر پێویستیان بەمەلە نەبووایە.

لەقلەقیش بەو شێوەیە ملی درێژ نەدەبوو گەر خواردنەکانی لە قوڵایدا نەبووایە و، زەرافەش ملی ئەوەندە درێژ نەدەبوو گەر خواردنەکەی لە لق و پۆپی درەختەبەرزەکاندا دەستگیر نەبوایە بەڵام ئەم (رێبازی گۆڕانە) هەر بەلاوازی مایەوە کە نەیدەتوانی بەرامبەر بیرۆکەی (یەك بەدواهاتنی دروستکردن) بوەستێت. تابەدەرکەوتنی (داروین) کە رێبازی گۆڕانی بەرەو پێش برد کە لەساڵی ۱۸۵۹ز. دا کتێبە بەناوبانگەکەی بە ناوی (بنەمای رەگەزەکان بە رێگای هەڵبژاردنی سروشتی) دانا و، پاشان لەساڵی ۱۸۷۱ز دا کتێبی

(زنجیرەی قۆناغی مرۆـڤ)، (تسلسل ألأنسان)ی دانا.

حەیران/ ڕێبازی دارون چی‌یە؟

شێخ/ کورتەی ڕێبازی دارون لە پەیدا بوون و گەشەکردندا زیندەوەران مل کەچی چوار یاسان / یاسای (ململانێ بۆ مانەوە) (تنازع البقاء)، یاسای (جیاوازی نێوان تاکەکان) (تباینات ألأفراد) و هەروەها یاسای (جیاوازی بەهۆی بۆ ماوەیی) (التباینات بالأرث) و یاسای (هەڵبژاردنی سروشتی) (الأنتخاب الطبیعي) بۆ تاکە زیندەوەرێکی چالاك کە هەموو سیفاتێکی بەرزی لە خۆ گرتبێت بە پێی تاکەکانی تر بە کاریگەری سێ یاساکەی پێشوو دەبێت.

یاسای (ململانێ بۆ مانەوە) بەواتای ئەوەی کە زیندەوەران لە ململانێیەکی هەمیشەیی دان لەگەڵ سروشتدا و لە نێوەند خۆیاندا و، سەرکەوتن بۆ ئەو تاکە دەبێت کە سیفاتەکانی سەرکەوتووی و مانەوەی تیادا بێت.. سەبارەت بە ئاژەڵ و ڕووەك، ئەم سیفاتانە زۆرو جۆراوجۆرن، لەوانەیە ئەو سیفاتانەی کە سەرکەوتن و مانەوە دەبەخشن سیفەتی تواناو ئازایو گەورەی، یان بچوکی جەستە و، یاخود سیفاتی جوانی و ژیری و خێرایی و هەروەها سیفەتی فێڵبازی بۆ دوور خستنەوەی شەڕ وەبەدەستهێنانی خۆراك، یاخود ئارامی لەسەر برسێتی و تونێتیو کاریگەرە دەرەکی‌یەکان..هتد، تێدا بێت.

گەرهاتوو ئەو تاکانەی کە ئەو سیفاتانەیان لە خۆگرتووە سەرکەوتنیان بەدەست هێنا و، بە پێچەوانەوە ئەو تاکانەی کە سیفاتی سەرکەوتنیان تیادا نی‌یە، ئەو کاتە مانەوە بۆ ئەو تاکانە دەبێت کە شیاوی ژیانن و، لەناوچوون بۆ ئەو تاکانە دەبێت کە ناشێن بۆ ژیان. و ئەمە واتای (ململانێی مانەوە)یە.

بەڵام یاسای (جیاوازی نێوان تاکەکان)، بەواتای ئەوەی هەموو جەستە زیندووەکان هەر لەبنەڕەتدا لەهەندێ سیفاتدا جیاوازیان لە خۆگرتووە.

هەر لەبەر ئەوەیە لێکچونی تەواو بەدی ناکرێت لە نێوان دایك و باوك و منداڵەکانیان و نەلەنێوان بنەڕەت و بەشەکانی دا تەنانەت ڕووەکیش وا ئەندێشەی دەکەین کەلەیەکچوونێکی تەواو لەنێوان بەشەکانیدا هەبێت، بەڵام لە ڕاستیدا گەڵایەك بەدی ناکەین لەگەڵایەکی تری هەمان ڕووەك بچێت، بەڵام لەبەرکەمی ئەم جیاوازی‌یە و، نەچوونە ناو ناوەرۆکەوە لەبەر ئەوە ئەو جیاوازیانە نادیار دەبن بۆ ئەوانەی کە تۆژینەوەی لەسەر ناکەن، بەڵام بەدرێژاي ڕۆژگار و چەرخ ئەم جیاوازیانە بە دەردەکەون و جۆرێکی تری نوێ پێکدەهێنن.

یاسای بۆماوە تەواوکەری یاسایٚ جیاوازیی‌یەکانە و، ئەو جیاوازیانەی کەلەمەوپێش باسکران بەهۆی بۆ ماوە لەبنەڕەتەکانەوە دەگوێزرێتەوە بۆ لقو پۆپەکان، کەلەسەرەتاوە کەم و رووکەشی دەبن و، لەپاش ماوەیەکی زۆر دەبنە، بنەڕەت و جۆری تری نویٚ یان لیٚ دەبێتەوە.

هەموو ئەم ڕێبازانە لە ئاکامدا بەیاسای هەڵبژاردنی سروشتی‌یەوە بەندن بەکورتی- یاسای بۆ ماوە، هەروەك چۆن جیاوازیی‌یەکان دەگوێزرێنەوە هەروەها هەموو ئەو سیفاتانەی کە بنەڕەت لە خۆی گرتووە دەیانگوێزێتەوە بۆ بەشەکانی تری،

جائەم سیفاتانە ماددی بن یان (معنوی) بەدەست هاتوو و، ئەم سیفاتانەش یان سودمەندن، وەك تواناو هێز، تەندروستیو ژیری و هەندێکیان زیانبەخشن وەك نەخۆشیو کەم ئەندامی و نەوازە (شـــذوذ)، بەڵام زیانبەخشەکان دوو ڕێگا دەگرنە بەر یان لەناو دەچن بە زاڵبوونی سوود بەخشەکان بەسەریاندا یان سەرکەوتن بەدەست دەهێنن کە ئەمەش دەبێتە هۆی لەناوچونی خودی خاوەنەکەی یان نەژادەکەی.

سـودمەندەکان وا لـە خاوەنەکـەیان دەکـەن کـە لـە شـەڕی ململانـێی مانـەوەدا سەرکەوتووبن.

بەشەکانی تر ئەم سیفەتە سوودمەندە وەچە لەدوای وەچە وەردەگرن و، لەدوای تێپەڕبوونی هەزارەها نەوە، جیاوازیی‌یەکان دەگەنە پلەیەك کەوا لەتاکە جیاوازە کە دەکەن ببێتە جۆرێکی نویٚ تر، ئەمەیە یاسای هەڵبژاردنی سروشتی، کە داروین بەهۆکارێکی دادەنێت بۆ پەیدا بوونی جۆرە زیندوە بینراوەکانی سەرزەوی،

حەیران/ ئەی نەیارانی داروین چۆن ڕەدی ئەویان داوەتەوە؟

شێخ/ نەیارانی داروین) زۆرن، لەوانە ئەو زانایانەن کە بەهیچ جۆرێك لە بواری ئاینیدا موناقەشەی بیرۆکەکانی داروینیان نەکردوە، بەڵکو لەبواری زانستی ڕووتدا ڕەخنەیان لێگرتووە و هەروەها زانایانی ئاینیش بەناوی ئاینەوە هێرشێکی کوێرانەیان کردۆتە سەری.

نموونـە بـۆ بەرپەچـدانەوەی زانسـتی زۆرن گرنگترینـیان زینـدەوەرە دەریایی‌یـە سەرتاییەکان کەهەر لەسەرەتاوە لە ئەزەلەوە هەتا ئەمڕۆ لە شێوەی خۆیاندا ماونەتەوە و، بەهیچ چەشنێك یاسای (گەشەکردن) کاریگەری نەبووە لەسەریان و، کۆمەڵەی زیندەوەرە گەورەکان بە پلەی نزم و بە پلەی بەرزیانەوە لە چینەکانی ژێر زەویدا وەك یەك ماوە، دەی گەر یاسای گەشەکردن ڕاست بووایە، واپێویستی دەکرد زیندەوەرە گەورەکان کە کۆمەڵەی خاوەن بڕبڕەکان سەربەوانە، لە هەموو چینەکانی زەویدا

نەبوایە، بەڵکو بەس لە چینی سەرەوەدا ببوایەو کۆمەڵە پلە نزمە کانیش بەس لەچینی ژێرەوە دا ببوانایە؟

ئێستا دەبینین کە زۆر لە رەگەزو کۆمەڵە جیاجیاکان لە سەردەمەکانی پێشوی کۆندا، جەستەیان زۆر تەواو دروست تر بووە، وەك لە ئەمڕۆدا.

هەروەها لە چینەکانی زەویدا دەبینین زیندەوەرە نزم و ناتەواوەکان لەسەرو زیندەوەرە گەورە تەواوەکانەوە دێن.

حەیران/ کەواتە دارون دەیەوێت بڵێت گشت زیندەوەران لەیەك رەگەز پەیدا بوون بەهۆی خۆیەتیو سروشتەوە لێکەوتەیان لێدەبێتەوە، نەك بەدروستکردنی خوا.

شێخ/ ئەمە یەکێکە لەو وتە ناڕەوایانەی کە دژی دارون بڵاوی دەکەنەوە و ئەوە راستیە کە گومانی تیادا نییە، دارون باوەڕی بە بوونی خودا هەبووە و دەربارەی (بنەمای رەگەزەکان) (أصل الأنواع) وا دەردەکەوێت دارون گومانی بووبێت لە دانانی سنورێك بۆ بیرۆکەکانی لەگەڵ ئەوەی کە مەیلی وا بووە هەموو جۆرەکانی زیندەوەر بگەڕێنێتەوە بۆ یەك رەگەز و، ئاماژەی ئەوە دەکات کە زیندەوەرەکان بەگشتی دەگەڕێنەوە بۆ چوار یاخود پێنج رەگەز و، لە چەرخێکی دێریندا بەدروست کردن دروست کراوە و هەر رەگەزێك لە سەرەتاوە لە جووتێکەوە کە وتۆتەوە و، هیچ گومانی تیادا نی یە کە دارون باوەڕی تەواوی بە خودا دروستکەری (رەگەزە جۆراو جۆرەکانە) گە ریەك رەگەزبن یاخود زیاتر، بووە.

چونکە عەقڵی باوەڕی بەو ووتانە نەدەهێنا کە دەڵێن (رەگەزە جۆراو جۆرەکان لە خودی خۆیان و سروشتدا پەیدا بون و زیاد دەبن).

حەیران/ کەواتە چۆن هەتا ئێستا ئەوەی ئێمە بیستوومانە لەداروون و هەوا دارانی شتێ ترە؟.

شێخ/ بەڵێ کۆمەڵێك لە هاوبیرانی دارون کە لەسەر رێبازی مادی بوون باوەڕیان بە وتەی دارون نەدەهێنا کەدەی وت: ژیان لەسەرەتادا بەهۆی تواناى خوداوە پەیدا بووە، تۆمەتی ئەوەیان دەخستەپاڵ دارون کە لەدڵەوە ئینکاری بوونی خودا دەکات و پێنان لەبوونی کردگار، رواڵەتییە، تەنیا لەبەر خاتری دڵی پیاوانی ئاینییە لە گەردیلەیەکی بچووك پێکهاتووە و، هەندێکی تریان باوەڕیان وایە: ژیان لەسەرەتاوە لەچەند برێکی زولالی زیندووی زۆر بچووك پێکهاتووە، کەبەهەموویان ناگەنە ئاستی تەنها شانەیێ و لەویش سادەترن هەر لەبەر ئەوە بە (مونیرا Moner) ناویرا کە بەیونانی یەکەی ساکار دەگرێتەوە بەعەرەبیش: جەوهەی فەردی پێ دەگوترێ و لایان وایە: بنەمای ئەمانە

بەشێوەیەکی گشتی خود کارە و لەخۆیەوە بەخودی خۆی لەماددەی بێ گیان پەیدا بووە و بەرە بەرە گەشەی کردووە و بەناوبانگترین زانا کە باوەڕی بەم وتەیە بووە زانای بایلۆجی (ئەرنیستی هیگڵ) ی ئەڵمانییە،

حەیران/ ئەی هیگڵ چی دەڵێت؟

شێخ/ هیگڵ دەڵێت گەردون بەگشتی لەماددە پێکدێت و، ماددەش لە گەردیلە پێکدێت و، لەم ماددەیە، هەموو ئەو زیندەوە بێ گیانانە پەیدا بوون کەلە گەردووندا دەبینرێن و جولەی گەردوونیش لە جولەیەکی .گەشەیی هەمیشەیدایە بەساکارترین گەردیلە دەست پێدەکات و بەگەشە دارترین زیندەوەر کۆتایی دێت، ئەم زیندەوەرانە بە گیانلەبەرو بێ گیانەوە، هەموو بەگشتی پێکهاتەی یەك رەگەزن، هیچ جیاوازیەك لە نێوان گیانلەبەرو بێ گیاندا نییە، چونکە رەگەزی ماددە ئەندامییەکان لەو رەگازانەیش دا هەن کە ئۆرگا نیزی نین و دەتوانرێت بە رێگای تەکنیکی هەندێ لە پێکهاتە ئۆرگانیزەکان ئامادە بکرێت.

لەسەر ئەم بنەمایە هیگڵ دەڵێت، ساکارترین جۆری زیندەوەر لە ماددەیەکی بێ گیان لە خودی خۆیدا گەشەدەکات.

حەیران/ چۆن ژیان لە بێگیان دەبێت؟

شێخ/ هیگڵ، وا مەزندەی دەکات کە سەرچاوەی ژیان لە پێوەری رێژەیی نێوان رێژە تایبەتیەکانی رەگەزەکانی ماددە پێکهاتبێت، بەڵام ئەم پێوەرە زۆر ووردەکاری تیادایە و، تارادەیەك زۆری‌و کەمی بەشێکی رەگەزێك هۆکارێکە بۆ پەیدا بوونی ژیان، یاخود وەستانێکی ژیان، ئەمە بۆ چوونەکانی هیگلە، بەڵام خۆی و هاوەڵەکانی تری لە ماددییەکان نەتوانان لە دۆزینەوەی نهێنی چۆنێتی پەیدا بوونی یەکەم ژیانی سەرەتایی لە بێ گیانەوە، تەنانەت (بوخنەر) کە یەکێکە لەوانەی کە زۆر لایەنگری رێبازی پەیدابوون و گەشەکردنی دەگرن و، لە هەموو ماددییەکانی تر زیاتر هۆگری رێبازی ماددییە و یەکێکە لەوانەی کە داروین تاوانبار دەکات بەوەی کەموداراتی پیاوانی ئاینی دەکات و سەرسام و دەستەوسان بوو بەرامبەر بەوتەی پەیدا بوونی ژیان لە بێ گیاندا، بە چەشنێك کە بەویژدانەوە زاناکان لەو تاوانانە دوور دەخاتەوە (بڕیار لەسەر ئەو فەرمانەی کە دەڵێت هەموو لێکەوتەیەکی سەرەتایی لە خودی خۆیدا پەیدا بوە کە یەکەم رەگەزی لێ پەیدا دەبێت، بڕیارێکی هەروا ئاسان نییە، چونکە بارو دۆخێکی گونجاو بۆ ئەو پەیدابوونە خۆیەتییە نادیارو نەزانراوە، تەنانەت ئەو خانە سەرە تاییانە کە پێکهاتەو دروستکراون، بەرپەرچی ئەوە دەدەنەوە کە لێکەوتەی بێ گیان بن، بەڵکو لە بواری

زانستدا لێکەوتنەوەیان لە بێ گیان بە موعجزە دادەنرێت و، موعجیزەیەکە کە بەگوێرەی عەقل لەوە کەمتر نییە کە بڵێین زیندەوەرە گەشەدارەکان راستەو خۆ لە بێ گیان پەیدا بوون).

حەیران/ ئەمە زۆر راستە. بەڵام من وا گوێبیست بووم، کە دارون دەڵێت رەگەزی مرۆڤ دەگەڕێتەوە بۆ مەیمون، کە بە پلەکانی گەشەدا تێپەڕبووە، تا... بۆ تە مرۆڤ، ئەمە چۆن دەگونجێت لەگەڵ ئەو وتەیەی کە دەڵێت دارون موداراتی پیاوانی ئاینی کردووە.

شێخ/ ئەمەش، دووبارە وتەی دارون نییە، گەرچی ئەو لەبارەی رەگەزە جۆراو جۆرەکانەوە، ئەم جۆرە گوتنەیش هەڵدەگرێت بەڵام هەندێ لە توندرەوە مادییەکانی رێبازەکەی داروون و هەندێ قسەی ئەویان، سەبارەت بە هەندێ پاشەرۆکی ماددەی ئەندامی کردووە بە بەهانەیێ بۆ نەفی ئامانج و دانایی لە دروستکردنی دروستکراوەکان پاڵپێوەنەری راستەو خۆ (الخلق الدفعي المباشر) کردووە کە لەکتێبە پیرۆزە دابەزیوەکاندا ئاماژەی بۆ کراوە و، باوەڕیان وابووە کە رەگەزی مرۆڤ دەگەڕێتەوە بۆ مەیموون بەڵگە خوازیان وابووە کە لێکچوونێکی زۆر زۆر لە نێوان مرۆڤ و مەیموونەدا هەیە، لە زۆر لە ئەندامەکانیاوە هەندێ رەوشتی بۆ ماوەیان وەك (حیض) و هەورەها دەیان ووت زۆر لە زیندەوەران هەستی خۆشیو ناخۆشیو قین و سۆزیان تیادایە و لە هەندێکی تریاندا توانای بیر کردنەوە و بەراوورد کردنیان تیادایە تاکام خوازی تۆژینەوەکانیان وا بەدەریدەخات کە ئەم زیندەوەرانە وەك مرۆڤ خاوەنی عەقڵ و سۆزن لە گەڵ جیاوازی لەپلەکانی گەشەکردندا و، ئەوانەی کە دەڵێن رەگەزی مرۆڤ دەگەڕێتەوە بۆ مەیموون سەرسام بوون لە چۆنیەتی گواستنەوەی سروشتی ئاژەڵێتی مەیموون بۆ سروشتی مرۆڤایەتی مرۆڤ کە ئەم پلەیەش دوا گواستنەوەیە، هەندێکیان دەیان ووت ئەم گواستنەوانە لە پڕو بێ بەرنامە بوون و، هەندێکی تریان دەڵێن پلە پلە روویداوە، چونکە گواستنەوەی لە پڕو بێ بەرنامە زۆر دوورە لەو جیاوازییەی کەلەنێوان مرۆڤ و مەیموونەدا هەیە، بەتایبەتی لە عەقڵیاندا و، زۆر گەڕان لە چینەکانی زەویدا لە دووی ئەو زنجیرە وونبووەی کەمەیموون پیایدا تێپەڕیوە، هیچ پاشماوەیەکیان نەدیتەوە، هەتا ئەمڕۆش نەیان توانیووە بڕیاری تەواو لەسەر ئەم گواستنەوەیە بدەن بە بیروڕایەکی بڕەر و پەسند.

حەیران/ کەواتە فەلسەفەی (گەشە پێدان) چییە کە سبەنسەر دایناوە؟ و جیاوازی چیە لەنێوان (گۆڕان)و (گەشە پێدان)؟

شێخ/ ئەو جیاوازییەی نێوان گەشە پێدانو گۆڕان لە رووی زاراوەی زانستی فەلسەفییەوە زۆر کەمە هەروەك چۆن لە بواری زماندا کەمە، رێبازی گۆڕان (

Transformisime) ئەو ڕێبازە بایلۆژییەیە کە دەڵێت هەموو جۆرەکانی ئاژەڵ و ڕووەك دە گۆڕێن و جۆری نوێیان لێدەکەوێتەوە،

ڕێبازی گەشە پێدان Levolutionnisme، ئەو ڕێبازە بایلۆژییەیە کە دەڵێت ڕوودانی گۆڕانێکی گە شەدارە لە زیندەوەراندا.

لەراستیدا ڕێبازی داروینی بریتییە لە (گۆڕانی گە شەپێدانی گەشەدار (تحول تطوري ارتقائي)، بەڵام داروون ڕێبازی گەشەدانی بە ڕێبازی بایلۆژی داناوە و، نەیکردۆتە فەلسەفەیەکی گشتی سەرتاسەری بۆ بوون، بەڵام سبەنسەر بە پێچەوانەوە ڕێبازی گەشە پێدانی کردۆتە فەلسەفەیەکی گشتی سەرتاسەری بۆ بوون، کە هەموو شتەماددیی و مەعنەویەکان دەگرێتەوە بەمەش بەدانەری (فەلسەفەی گەشە پێدان) دادەنرێت، کورتەی ئەم فەلسەفەیە (کەلە ڕاستیدا وەسفێکی جوانە بۆ هەندێ لەبینراوە ڕاستەقینەکان کە لە وێنە بووندا بە دەردەکەون زیاتر لەوەی کە شیکردنەوەیەك بێت بۆ پەیدا بوونی ڕاستی ئەم بوونە).

هەموو شتێکی ئەم گەردوونە لە ماددەو ئۆرگانیزو عەقڵ و داب و نەریت و ڕەوشت، ئاکامی کۆکبوونی بەشە لەیەکچووەکانە، کە ئەم کۆبوونە سنورێك بۆ جوولەکان دادەنێت و دەیان بەستێتەوە و هێزەکانیان پەرش و بڵاو دەکاتەوە، کە بەمەش وێنە و جۆرایەتی نوێی پێدەبەخشێت، پاشان بەرەو ململانێ و لاوازی و لەناو چوونیان دەبات، دووبارە بۆ کۆکبوونێکی تر..... هەر بەم چەشنە بەردەوام دەبێت..... لە کۆمەڵ بوونی گەردیلەی ماددییەکان بەردو شاخ پەیدا دەبێت و، لە کۆبوونەوەی تنۆکە ئاوەکان دەریاکان پێکدێت و لە کۆکبوونی ئەندامان خێزان دروست دەبێت و، لە خێزان تیرە پێکدێت و لەکۆك بوونی تیرەو هۆزەکان دەوڵەت پێکدێت و، لە داب و نەریتەوە ڕەوشت و یاساو ئاینەکان و لە ژمێرەی خواوەندەکانەوە گە یشتنە دۆزینەوەی خودای تاك و تەنها و لە کۆکبوونی هەستەکانەوە فکرەو بەشەکانی زانیاری دروست بووە و، لەبەشە زانیارییەکانەوە زانست پێکهات و لە کۆکبوونی زانستەکانەوە فەلسەفە پێکهات....

بەڵام گەشەپێدانی زیندەوەرەکان، وەك داروون و کەسانی تر دەڵێن(لەسەر بنەمای گونجاو و هاوچەشنی دەبێت لە نێوان زیندەوەرەکان و ئەو ژینگانەی کە تیایدا دەژین و وەئەو پێداویستیانەی کە گرنگە بۆیان و ئەو پێویستیانەی کە یارمەتیدەرن بۆ مانەوە و ژیانیان و، بەفەرمانی ئەم پێداویستیا ئەو پێویستیانەی کە ئەندامەکانی لەش و هەستی

لێپێکهاتووە تەنانەت عەقڵ و ئەو فکرانەی کە ئێمە بەفکرە خۆرسکیەکان ناویان دەبەین.

هەموویان بەگشتی پێکهاتەی ئەم گەشەپێدانەن، بەڵام ئارەزوە رەنگدانەوە کەڵکبووەکان و داب و نەریتە چەسپاوەکان لەیەکتریان جیادەکاتەوە و، لە ئارەزووە خۆرسکیەکانەوە عەقڵ پەیدا بووە.

وێنە خۆرسکیەکان و یاسای هۆکان و دارشتەی چەرخ و شوێن، بریتین لە شێوازاکانی فکرە خۆرسکیەکان کە نەژاد بەدەستی هێناوە و، بەدرێژایی چەرخ چەسپاون و بوونەتە خۆرسکییە چەسپاوەکان.

حەیران/ لە یادمە نوسراوێکم لەسەر فەیلەسوفی ئەڵمانی کە بە (شوبنهر) ناو دەبرێت، خوێندۆتەوە، بیروڕای هەروەك ئەم بۆ چوونەیە کە دەڵێت ئەندامەکانی جەستەی زیندەوەر بەپێی پێویستیان بۆ ژیان و خۆراك و مانەوە دروست بوون.

شێخ/ بەڵێ (شوبنهر) ئەم پێداویستی و پێویستیانەی بە (ویست) داناوە و، گەشەی بەمانای ویست داناوە هەتا... کردویەتیە راستیەك بۆ کۆتایی هەموو شتەکان و باوەڕی وا بوە کە گەردوون بەگشتی بریتییە لە کۆمەڵێك ویست کەلە حاڵەتێکی بکەری بەردەوامدایە و، ئەم ویستانەش هێزێکی زیندووی بەتوانایە بۆ دروستکردنی هەموو شتێك و پێکهاتن و ئاراستەو بەردەوامیان بە پێی پێویست پێدراوە و ئێمە لەشتە بەشییەکاندا تەنها ڕواڵەتی ئەم ویستە نەقشێنراوە دەبینین.

حەیران: ئایا.... مەبەستی (شوبنهار) لە ویست ئەوەیە کە خودا ئەو خۆرسکو ئارەزووانەی بەزیندەوەران بەخشیوە لەگەڵ هەموو ئەو یاساو سیستمانەی کە لەگەردووندا هەن، یاخود مەبەستی لە ویستی پێکهاتوو ئەوەیە کە ویستی خودا ئەم گەردوونەی پێکهێناوە و، چەندەها ویستی خودا ئەم گەردوونەی پێکهێناوە و، چەندەها ویستی پێبەخشیوە کە هۆیەکە بۆ بەردەوامی و گەشە پێدانیان کەواتە گەروانەبێت مانای ویست چییە و کێ دروستی کردووە؟

شێخ/ من وا لەوتەکانی (شوبنهاوەر) تێدەگەم هەرچەندە نادیاریشی لە خۆگرتووە، دەیەوێت ئینکاری رێبازی ماددی دینامیکی بکات و، بڕیاری بوونی هێزێکی چالاك لە پشت ماددەوە بدات کە ژیانە و، بۆ چوونی وابوو کە ئەم هێزە لە نەزیندەوەرەکانیشدا چالاکی خۆی دەکات هەربۆیە بەویست ناوی دەبات.....

هەر چەشنێك بێت ئەی حەیران ئەم گۆڕان و گەشە پێدانە هیچ یاسایەکی بەسەردا ناچەسپێت، گەر بە(ژیان) یان بە (ویست) ناو ببرێت هیچ جۆرە باوەڕ ناسەلمێنێ کە دژی باوەڕ بە خودا بێ.

حەیران/ چۆن ئەمە دەبێت؟

شێخ/ ئێستا لە وتەکانی شێخ (جسر) بە دوورو درێژی و ئاشکرا بۆت بەدەردەکەوێت؟

حەیران/ هەموو باساکانی سبەنسەر دەربارەی فەلسەفەی گەشەپێدان، نهێنی ئەم سیستەمەی بۆ دەرنەخستوین کە گەشەپێدان پیایدا تێپەڕ دەبێت و هۆی یەکەم (العلة الأولى) بۆ بوونی ئەم گەردوونە بە گەردیلە و بەشەکان، رەگەزو تایبەتمەندیی یەکانی بۆ بەدەرنەخستوون لەگەڵ ئەو یاسایانەی کە دەبێتە هۆی کۆك بوون و جیابوونەوەن.

شێخ/ سبەنسەر وای لە فەلسەفەکەی کردوە کە تایبەتمەندبێت بەوەسفی ئەم گەشە پێدانە لە وێنەکانی ژیاندا و، هەوڵی داوە کە هەموو وێنەکانی بوون بە گشتی بگرێتەوە، بەڵام ئەو راستیەی کە لەپشتی دروستبوونی گەردوون و هۆکەیدا هەیە، سبەنسەر دەڵێت عەقڵ نەتوانایە لە چوونە ناو قوڵاییەکانییە و تەنها بۆ تێگەیشتن و زانینی رواڵەتی شتەکانی گەردوون دروستکراوە و، عەقڵ بە هۆی بەکارهێنانی ئەم ڕواڵەتانەوە بوونی خۆی سەپاندووە و هەموو تێڕوانینەکانی بیرۆکەیەکانی عەقڵ کەباسی پشتی ئەم ڕواڵەتانە دەکات عەقڵ دووچاری هەڵەو سەرسامی و گێژاو دەبێت و، وتە بەوەی کە ئەم گەردوونە لە خودی خۆیدا بەبێ هیچ هۆیەك دروست بووە و، هیچ سەرتاییەك نی یە، ئەم وتەیە عەقڵ باوەڕی پێناکات ئەو عەقڵەی کە دەڵێت هەموو هۆکارێك بەبێ هۆ نابێت هەروەك چۆن عەقڵ داوادەکات کە هەموو هۆکارێك هۆی هەبێت هەرهەمان هۆ، هۆکارە بۆ بوونی ئەم گەردوونە.

عەقڵ دووچاری کول بوون و نەتوانای دەبێت لە ئەندێشەکردنی هۆی یەکەم بەبێ هۆ پەیدا بوو بێت.

حەیران/ هەربەم چەشنە بوە بیروڕای ئەما نوئێل کانط لەبابەت نەتوانایی عەقڵەوە، ئایا باوەڕ هێنانی بەخودا هەروەك ئەو بووە.

شێخ/ بەڵێ سبەنسەرو کانط وتەکانیان وەك یەکبووە لە بواری نەتوانایی عەقڵ لەهەڵەکردن و سەرسامی دا و، هەروەك ئەو لە ئاکامدا باوەڕێکی ویژدانی پتەوی هەبووە کە دەڵێت/ چەند راستیەك هەیە کەوا لە نەفسمان دەکات بەهۆی هەستە نادیارە بەتواناکان هەست بە بوونیان بکەین، کە ناتوانین بە عەقڵمان دەرکی بکەین و، یەکێك لەو راستیە گرنگانە باوەڕهێنانە بەخودا.

حەیران/ وا لە شێخی گەورەم تێگەیشتم کە داروین باوەڕی بەخودا بووبێت، کەواتە

هۆکاری ئەو هێرشە کوێرانەیە چی‌یە کە کراوەتە سەری؟ بۆ ئەم هێرشە نەکراوەتە سەر سبەنسەر کە ڕێبازی گەشەپێدان و بیروڕای وەك داروین بووە؟

شێخ/ هێرش نەکرایە سەر سبەنسەر چونکە لە تێڕوانینی دروستکردنی جۆرەکاندا، جگە لەوەی داروون گوتبووی لەم بارەیەوە و هێرشە کەیش بۆسەر داروین بەرە بەرە لاواز بوو کاتێك فەلسەفەی گەشەپێدانی سبەنسەر بلاوکراوەیە، شتێکی ئاسایی بوو کە بیرۆکەکانی هیچ گێژاوێك نەنێتەوە سەبارەت دروستکردنی پلەکانی گەشەپێدات کە پیاوانی ئاینی خرۆشاند و لایان وابوو ئەم بیرۆکانە ترسناکن لەسەر باوەڕهێنان بە خوداو فەرموودەی کتێبە ئاسمانی‌یەکان دەربارەی دروستکردنی مرۆڤی یەکەم بەدرۆ دادەنێت و، هێرشەکانی بۆ سەر داروین زۆر توندو تیژ بووە کەلەلایەن گەورە پیاوانی ئاینەوە کرا وەزۆر لە پیاوانی زانست و رامیاری و راگەیاندن و رۆشنبیران هێرشیان بردە سەری لە شێوازی موناقەشەگیری، تانەو لۆمەکردن و جنێو و ئازاردان و تاوانی بێ باوەڕی دەخرایە پالی و، هەر ئەوەندە بزانیت کە چۆن هەوالی ئەم هێرشە کرچ و کالانە درێژەی خایاند لە توندو رەقیدا هەتا کۆتایی سەددەی نۆزدەهەم.

بۆ نموونە گەورەو زانای بەناوبانگ ئەسقوفی ئۆکسفۆرد، وتەیەکی لەبەردەم کۆمەلەی پێشکەوتوخوازانی بەریتانیادا بلاوکردەوە تیایدا وتی (داروین گەورەترین تاوانی کردوە، کاتێك کە هەولی داوە سنورێك بۆ مەزنی خودا لە کاری دروستکردندا دابنێت) و هەروەها کاردینال ماتنگ دەلێت (ڕێبازی داروین فەلسەفەیەکی دڕندانەیەو عەقل بەرەو ئینکاری بوونی خودا دەبات و، (دوکتۆر بەپری) گەورەی ئوسقوفەکانی (مەلبورن) کتێبێکی دانا کە تیایدا هێرش بۆ داروون دەبات و تاوانی ئەوەی دەخاتە پال کە تۆوی بێ باوەڕی بە خوداو کتێبە ئاسمانی‌یەکان لە دلی خەلکدا دەچێنێت.

هەروەها (مونسیۆر) (سەگۆر) لەفەرەنسا لەسەر ڕێبازی داروین دەلێت یەکێکە لەو ڕێبازە کەم نرخانەی کە تەنها بێ باوەڕان و نەفس نزمان پالپشتی دەکەن ئەو بیروباوەرە نەشازە نزمانە لەلایەن کەسانێك پەیرەو دەکرێت کە پایە نزمو هەست پیسن، ئەم جۆرە ڕێبازانە سەرچاوەکەیان کفرە و کۆتایەکەیان گەندی و چەپەلی دەبێت و، لە ئەلمانیا هەندێ زانایان وایان بلاوکردەوە کە ڕێبازی داروین دژایەتی هەموو بیرو باوەڕکانی کتێبە پیرۆزەکان دەکات و، هەروەها (لونارت) مامۆستای لاهوت لە (لایبزیگ)، دەلێت/ فکرەی (پەیدا بوونة النشـــوء) دژایەتی کاربەجێی خودا دەکات و، فکرەی (دروستبوون) ئاین خاوەنیەتی، نەك زانستی سروشتی و، هەموو پەیکەرێکی بەرزی ئاین، بنەماکەی لەسەر ڕێبازی (دروستبوون)ە و، یەکێك لە زانایانی لاهوت لە سویسرا

بانگێشتی هەڵسان بە شەڕی (خاچی) دژ بەم ڕێبازە (چەوت و خراپکارە) کرد و هەروەها گۆڤاری زانکۆی دبلن دەڵێت: ((داروین قسەو گفتوگۆ لەوە دەکات کە چۆن دەتوانرێ خودای مەزن لە سەر عەرشی دا بنرێت)) و، هەروەها زاناو دانای گەورە (قســـطنطين جمس) لە کتێبەکەی کەبەناوی (داروینیز، یاخود مرۆڤی مەیمونی) لە پاریس ساڵی ١٨٧٧ بڵاوکرایەوە کە ڕێبازی داروینی بە (ئەفسسونێکی گاڵتەپێکراو) دانا و، هەروەها (گلادستون)ی وەزیری پایەدار لە یەکێك لە وێژەیەکیدا گاڵتە بەم ڕێبازەی داروین دەکات و د. هیدج کەسەربە زانکۆی (برنستون): دەڵێ: ((پێویستە بەرەنگاری بڵاوکردنەوەی ئەم جۆرە ڕێبازانە بکرێت کە ئینکاری کتێبە پیرۆزەکان دەکات)) و هەرلە هەمان زانکۆ)د. دوڤليد) دەڵێت: گونجاندن لەنێوان ڕێبازای پەیدا بوون و کتێبە پیرۆزەکاندا شیاو نیيە و، هەرکەسێك بەزانستیانەش ئەم گونجاندنەی چەسپاندو باوەڕی پێ هێنا، ئەوە ئینکاری بوونی خودا دەکات)

هەروەها (د. ل) دەڵێت (بەهیچ شێوەیەك لە شێوازەکانی لێکدانەوە شیاو نیيە مانا هێمایيیەکەی کتێبی پیرۆز، فراوانی و زیادە ڕۆیی تیادا بکرێت بە چەشنێك کە بڵێین ئەم ڕێبازەیشی لەخۆگرتووە، داروین و کۆمەڵەکەی بەسەر لێشێواوو بۆگەن وەسفی کردون. و لەزانکۆی ئەمریکی لە بەیروت ئەو مامۆستایانەی باوەڕیان بە ڕێبازی داروین بوو، لە دانیشتگاکە دوور خرانەوە).

حەیران دەڵێت/ ئا.... لێرەدا شێخ مەوزون لەگەڵ فکرەکانیدا خامۆشی گرتی و، منیش بەبێ دەنگی سەیرم دەکردو چاوەڕێی کۆتایی وتەکانی بووم لە پاشدا سەری بەرزکردەوە و بەزەردەخەنەیەکەوە کە هەموو مانایەکی شانازی و ڕێزلێنانی لە خۆگرتبوو.

دووبارە وتی، شێخ/ و لەقوڵایی ئەم شەڕە ترسناکەدا. ئەی حەیران، لە هەموو ئەم جیهانەدا، تاکە زانایەکی ئاینی پەیدا بوو کە توانی پڕکێشی بکات و بە ئازاو مەردانە کتێبێك دابنێت و تیایدا بڵێت ڕێبازی داروین -گەر چەسپا-، هیچ دژایەتییەکی بڕیارو فەرموودەکانی قورئانی پیرۆز و باوەڕهێنانی بەبوونی خودای گەورە ناکات)

حەیران/ گەورەم ئەو تاکە زانایە کێیە؟

شێخ/ ئەو زانایە شێخ حسین جسرە کە دانەری پەڕاوی (الرسالە الحمیدە)یە، کەلەشەوێکی تردا بۆتی بەدەردەخەم چونکە باسکردنی دوورو درێژە و، شێخی گەورەمەو بەهۆی ئەوەوە ڕێبازی هەق و ڕەوام گرتە بەر لەبەر ئەوە وتەی کەم دەربارەی دادم نادات.

حەیران/ ئێمە هێشتا لەسەرەتای شەو داین، تکام وایە کە زنجیرەی باسەکان نەپچڕێنیت.

شێخ/ منی پیرە مێرد هیچ گرنگ نیە بەلامەوە شەو نخونی و، زۆر بەکەمی شەوان دەخەوم.... و تەنها ترسم لەتۆیە.

حەیران/ تامەزرۆیم بۆ وتەو باسەکان وام لێدەکات زیاتر لە شێخی گەورەم بە ئارام ترم بۆ شەونخونی....

شێخ/ نزیکترین زانا کەلە ئیمامی غەزالی بکا لە رووی زانستەوە و گرنگترینی ئەو لێکچوونە ئەوەیە جسر هەروەك غەزالی هەلگری رێبازی زانستی کەلامە و، زیاتر لە زاناکانی سەردەمی خۆی و، هەروەك ئەو ئاگاداریی‌یەکی زۆری هەیە سەبارەت بە راستی زانیارییەکانی گەردوون و، چۆتە قولایی دەریای فەلسەفەی میتافیزیکی‌یەوە و، ئامانجی هەردووکیان لە لێکۆلینەوە فەلسەفیەکاندا، چەسپاندنی بوونی خودایە هەروەك چۆن غەزالی باوەڕی بە ڕاستی‌یە زانستی‌یەکان هەبووە کە بە بەلگەی ڕاست و دروست چەسپاوە و ئینکاری ئەوەی دەکرد کە ئەم ڕاستیانە پێچەوانەی ئایین بن و زۆر سەرزەنشتی ئەوانەی دەکرد کە ئینکاری ئەم ڕاستیانەیان دەکرد و وایان دەزانی بەهۆیەوە ئایین سەر دەخەن و پێی دەوتن بێ گومان ئەم زانایانە زیانیان زیاترە بۆ ئایین وەك لە دوژمنەکانی. هەروەها شێخ جسریش زۆر توندبوو بەرامبەر ئەو زانا ئاینیانەی کە ئینکاری ڕاستی‌یە زانستی‌یە بڕەوەکانیان دەکرد و دەیوت: ئەوانە کۆسپ و تەگەرەن لەسەر ڕێبازی ئیمان و بڕواهێنان چونکە جاهیل و نەفامن بە ناغە و بنچینەکانی ئایین و ناتوانن دەقەکانی خوای کاربەجێ و بەلگە عەقلیە بڕەرەکان لەگەلٚ یەکتردا بگونجێنن بۆیە ئەمانە زەرەر و زیانیان زیاترە بۆ ئایین لە دوژمنە سەرسەختەکانی. غەزالی و جسر ڕێککەوتن و هەریەکەیان کتێبێکی تایبەتیان دانا بۆ ڕەتدانەوەی فەیلەسوفەکان لەو بوارانەی کەوا تێکگەیشتن پێچەوانەی ئایینە بە تەواوی.

غەزالی کتێبی خۆی دانا بەناوی (تهافت الفلاسفة) کە بۆم باس کردی، جسریش کتێبێکی خۆی دانا بەناوی (الرسالة الحميدية) بەلام جیاوازی نێوان ئەم دوو پیاوە لە دوو شتدایە:

یەکەم: غەزالی لە کتێبەکەیدا بە کورتی ڕەددی لەو فەیلەسوفانەی داوەتەوە کە لە بارەی خواوەندەکان دواون.

هەروەکو پێشتر زانیوتە بیروڕای ماددیی‌یە سروشتی‌یەکانی تیادانی‌یە کە ئینکاری

وجودی خوایان کردووە.

بەڵام جسر کە بینی بۆچونی ماددی پەرە دەسێنێ و گەشە دەکات لەسەر دەستی هەندێك لە زانا ماددیەکانی سەدەی نۆزدەهەم لە دوای داروخان و نووشستی هێنان، وای بە چاك زانی کە زۆرینەی قسەکانی لەگەڵ ماددیەکان بێت.

دووەم: جسر ڕووبەڕووی هەندێك بیروڕای نوێ بۆوە کە لەسەردەمی ئەودا دەرکەوتن گرنگترینیان بۆچوونی (پەیدابوون و گەشەسەندن) بوو کە زانا ماددی‌یە سروشتی‌یەکان گرتبوویانە بەر بۆ ئینکاری خوای دروستکەر و دەیان ووت ژیان پەیدابووە لە نەبوونەوە بە بوونێکی خۆیەتی.

ئەم بیروڕا ماددییانە لەسەردەمی غەزالیدا بەم چەشنە ووردەکاریی و ئاراستەکراو نەبوو و، ئەم هەموو لایەنگرو دۆستانەی نەبوو وەك ئەمڕۆ رەچاو دەکرێ.

جسر بۆ چوونی وابوو، موناقەشەگێری ئەم رایانە لەسەر ڕووناکی ئاینی راست و زانستی دروست و بێ هەڵە بکات.

هەر لەبەر ئەوە هەستا بەتۆژینەوە و لێکۆڵینەوە لەگەڵ ماددیی‌یەکان بۆ چەسپاندنی لێکەوتەی گەردوون و چەسپاندنی بوونی خوداو سیفاتی خودا کە عەقڵ مەزەندەیان دەکات و، دەستیکرد بەلێکۆڵینەوەی گومانی مادیی‌یەکان کە سەردەکێشێ بۆ باوەڕنەهێنان بە بوونی خودا و، دروستکردنی گەردوون لەنەبوونەوە و، بوونی سیستم و دانایی لە دروستکردندا و هەمووی بەگشتی پوچەڵکردەوە و لەناو یبردن، لە پاشاندا دەستیکرد بە تۆژینەوەی فەلسەفەی (پەیدا بوون و گەشەکردن) و بەدوورو درێژی باسی لەسەرکردن و بەنیشانەی بەرزو ویژدانیەوە لێکۆڵینەوەی لەسەردەکردن و لە هەموو بیروراکانیدا زۆر پەیوەستی ئاینی دەکرد و، سوور بوو لەسەر گونجاندن لەنێوان (عەقلیەکان و نەقلیەکان) و زۆر شارەزایی هەبوو بە شێوازەکانی ئەم گونجاندنە، دوور لە کرچ و کاڵی و دەمارگیری کوێرانە و، باوەڕێکی پتەوی هەبوو بەوەی کە ئاینی ئیسلام هەرگیز دژایەتی و ئینکاری فەرمانەکانی عەقلی ساغ ناکات.

حەیران/ ئایا.... وتەکانی جسر سەبارەت بە کێشەکانی لێکەوتەی گەردوون و کۆنێتی گەردوون هیچ جیاوازیی‌یەکی هەیە لەگەڵ وتەکانی غەزالی و کەسانی تردا؟

شێخ/ (لەناوەرۆکدا هیچ جیاوازیی‌یەك نی‌یە، بەڵام جسر وەڵامی بۆ سروشتی‌و چەرخی‌یەکان (دهریین) بوو کە ئینکاری بوونی خودایان دەکرد، بە پێچەوانەی غەزالی‌یەوە کەهەمیشە وەڵامی ئەو فەیلەسوفە خواوەندیانەی دەدایەوە کە باوەڕیان بە کۆنێتی گەردوون هەبوو بەبێ ئینکاری بوونی خودا).

وتەکانی جسر لە هەندێ بواردا جیاوازە لە گەڵ وتەکانی غەزالیدا، لە شێوازو موناقەشەگیری و بەڵگەیی ماددیی‌یەکان لەگەڵ بوونی ئەم جیاوازیانەشدا جسر پەیڕەوی ڕێبازی غەزالی دەکرد و لەسەرەتادا بەزمانحاڵی ماددیی‌یەکان بڕیاری لەسەر وتەکانیان دەداولێکی دەدانەوە، پاشان وەڵامی دەدانەوە، ئەمەش کورتکراوەکەیەتی:- (ئەو بڕیارەی کە ئێوە ددانتان پیادا ناوەو بەوەی کە بنەمای گەردوون دوو کارە:- ماددەو هێزەکەی واتە جوولەکەی و، هەردووکیان کۆنن و هەر لەئەزەلەوە پەیوەستی یەکترن و، ئەم جوولەیەش هۆکەی تەنها ماددەکە خۆیەتی و، دروستکراوەکان هەموویان بەگشتی لێکەوتەی ماددەن بەهۆی جوولەکەیەوە و، پەیدا بوون پاش ئەوەی نەبوون، وەك پەیدا بوونی هۆکار لەهۆکەی بە پێی پێویست و هیچ ویست و مەبەستێك نەبووە لە ماددە و جوولەکەیدا بۆ لێکەوتەی شتێ لێی.

ئێوە دەڵێن، چەسپاوە لەلامان پەیدا بوونی زیندەوەرو رووەك، پاش ئەوەی نەبوو بوون، بەهۆی دۆزینەوەی پاش ماوەیان لە ناو چین و توێکانی ژێرزەویدا کە واتان بۆ دەرکەوت کە دواچینی زەوی هیچ جۆرە زیندەوەرێك و پاشماوەیەکی تیا نی‌یە و، چەرخێکی زۆر بەسەر زەویدا تێپەڕ بووە بەبێ زیندەوەر و، بەکۆك بوونی بەشەکانی ماددە بەهۆی جوولەیەوە، رەگەزە بنەمایی‌یەکان پەیدا بوون و، بەتێکەڵبوونیان، بە ڕێژەی تایبەتمەند، جەستە زیندووەکان پەیدا بوون و، یەکەم شت کە پێکهات لە جەستەی زیندوو ماددەیەکی بێگەردی زولالی‌یە کەتوانای خۆراکدان و دابەشبوون و زۆر بوونی تیادایە کە ئەویش (پرۆتۆپلازما)یە و لە پەیدا بوونی پرۆتۆپلازما، ساکارترین رووەکو زیندەوەر پێکهات و ئەم زیندەوەرانە بەهۆی ئەو چوار یاسایەی کەلە پەیدا بوون و گەشەکردندا باسکران، زۆر بوون و جۆرایەتیان لێ پەیدا بوو و، پاش ملیۆنەها ساڵ گەیشتە ئەم پلەیەی کە ئەمڕۆ تیایدایە.

مرۆڤ تاکە ئاژەڵێکە لە تێکڕای ئاژەڵەکانی تر و، بە توانای یاسای (هەڵبژاردنی سروشتی) گەشەی کردووە، لەوانەیە لە مەیموون پەیدا بووبێت و، عەقڵیشی هیچ جیاوازیی‌یەکی نی‌یە لەگەڵ عەقڵی ئاژەڵەکانی تر، تەنها ئەوە نەبێت کە عەقڵی مرۆڤ لە پلەیەکی گەشەو بەرزدایە و، پاش ئەوەی کە شێخ جسر کورتکراوەی ڕێبازی ماددیی‌یە سروشتی‌یەکان پێشکەشکرد، دەستدەکات بە وەڵامدانەوەیان و پێیان دەڵێت: (پاش سەرنج دانێکی راست و قوڵ لەم ڕێبازەتان، بۆم دەرکەوت کە بنەماکەی باوەڕ هێنانتانە بە کۆنێتی ماددە، وەلەگەڵ باوەڕهێنانتان بە کۆنێتیەکەی، باوەڕتان بەبوونی خودایەك نەبووە کە دروستکەری بێت و کاتێك جۆراو جۆری ماددەتان بینی و چەسپا

لاتان کەئەم جۆرایەتی‌یە لێکەوتەیە، باوەڕتان نەهێنا کە ئەم لێکەوتە جۆراو جۆرانە لێکەوتەی هەمان ماددە بن و، پێویستتان بە چەسپاندنی جوولەی بەشە تاکەکانی ماددەی بوو و لەسەر بنەمای ماددە و جوولە جۆرایەتیان چەسپاند. گەر باوەڕتان بە لێکەوتەی ماددە بوایە ئەم (باوەڕە) زۆری لێدەکردنکە باوەڕ بەبوونی خودایەك بێنن کە پەیداکەری بوون بێت و جۆرایەتی پێبەخشیبێت و، خۆتان ماندوو نەدەکرد کە بڵێن ئەم جۆرایەتی‌یە پەیدا بووی ماددەو جولەکەیەتی لەبەر پێویستی‌و بەبێ هیچ مەبەست و دەرککردنو نەخشەدانانێك و یەکەم شت کە پێویستە لەسەر من ئەوەیە کە بەڵگە بهێنمەوە بۆ پووچەڵی کۆنێتی ماددە و چەسپاندنی پەیدا بوونی و، سەرنجدەرێکی لێکۆلەر لەرێبازەکەتان سێ داوا دەبینێت، کە ناتوانرێت چەسپاندنی هەرسێکیان بەیەکەوە بکرێت، چەسپاندنی هەندێکیان رامان دەکێشێت بۆ پووچەڵکرنەوەی هێندێکی تریان.

کێشەی یەکەم/ ئێوە دەڵێن، کۆنێتی ماددەو جوولەکەی، هەرلە ئەزەلەوە پەیوەستی یەکترن و لێك جیانابنەوە و، کێشەی دووەم/ ئێوە وتان جۆرەکانی زیندەوەر لێکەوتن، پاش ئەوەی بەهۆی زانستی توێژینەوەی چینەکانی زەوی‌یەوە بۆتان بەدەرکەوت، کە جۆرەکانی زیندەوەرو رووەك پەیدا بوون پاش ئەوەی کە نەبون بوون و، مرۆڤ نوێ ترین قۆناغیانە.

کێشەی سێهەم/ وتتان هەموو جۆرەکان بەگشتی بەهۆی جوولەی بەشەکانی ماددەوە پەیدا بوون، ئەو جوولەیەی کەلاتان وابوو هەر لە ئەزەلەوە پەیوەستێتی و، نەماددە و نەجوولەکەی هیچ وویست و خوازیاریی‌یەکیان نەبووەلەم پەیدا بوونە جۆراو جۆرایەتیەدا.

مانای ئەمە وادەگەیەنێت کە جۆرایەتی‌یەکان لەماددەو جولەکەی پەیدا بووبن، وەك پەیدا بوونی هۆکار لە هۆکەی، ئەمە ئەو سێ داوایەیە کەلەرێبازە کەتاندا چەسپاندوتانە و منیش لە وەڵامیاندا دەڵێم:

هەموو عەقڵێکی ساغ بڕیارێکی تەواوو بڕەر دەدات و هیچ گومانێکی تیادا نی‌یە کە شت بە هیچ شێوەیەك لەهۆ پەیوەندیدارەکەی دوا ناکەوێت، گەر هۆکەی لێکەوتەبێت، هۆکارەکەشی لێکەوتەدەبێت بەبێ هیچ دواکەوتنێك.

گەر هۆ کۆن بێت، هۆکاریش کۆن دەبێت، گەروا نەبێت بوونی هۆ بەبێ هۆکار دەبێت، کەئەمەش لەلای عەقڵ مەحاڵە و، وتەتان، بەکۆنێتی ماددە و جوولەکەی، کە هەردووکیان هۆی جۆرایەتی گەردوونن، ئەو کاتە پێویست دەکات کە جۆرایەتی‌یەکانیش کۆن بن بەڵام ئێوە باوەڕتان بە کۆنێتی جۆرایەتی‌یەکە نی‌یە.

لەبەر ئەوە ئێوە لەم حاڵەدا کەوتوونەتە نێوەندی سێ کێشەوە یان باوەڕتان بە کۆنێتی جۆرایەتی هۆکارەکان هەبێت لەبەر کۆنی هۆکانیان، بە پێچەوانەوەی ئەو چەسپاندنانەی کە بەدەستان هێناوە یاخود دەڵێن مادده جووڵەکەی بەهۆی (هەڵبژاردن و ویستەوە) دو بکەرن و، چەرخێکی دیاریکراو تایبەتمەندکرا بۆ لێکەوتنەوەی جۆرایەتیەکان.

ئێوە ئەمە زۆر بەتوندی ئینکار دەکەن وەیان دەبێ بڵێن ماددەو جووڵە لێکەوتەن کە ئەمەش ڕاست و ڕەوایە.

پاشان شێخ جسر بەشێوەیەکی تر وەڵامیان ئەداتەوە کە دەڵێت/ شاراوە نی یەو عەقڵیش باوەڕ ناهێنێت کە ماددەبێ بەش بێت لەو وێنانەی کەوەریدەگرێت و، هەر لەبەر ئەوە وتووتانە هەرگیز مادده بەبێ وێنە نەبووەو نابێت.

چونکە مادده و جووڵەکەی کە بەهۆیانەوە وێنە دروست دەبێت.

هەردووکیان کۆن و پەیوەستن بەیەکەوە،

بەڵام عقڵی ساغ بێ گومانە لەوەی هەموو وێنەیەك کە مادە وەریدەگرێت، لێکەوتەیە، چونکە لەناو دەچێت و دووچاری گۆڕان دەبێت.

گەر ساکارترین وێنەش بێت، بەبەڵگەی ئەوەی کە ئەم وێنە ساکارانە گۆڕان و لەناو چوونی بەسەردا هاتووە.

وێنە جۆرایەتی زیندووەکان جێیان گرتونەتەوە وەك چەسپاندتان کە بوونیان لە چینەکانی زەویدا لێکەوتەیە و هیچ شاراوە نی یە لەلای عەقڵ کە هەرشتێك بچێتە خانەی نەبوونەوە کۆنێتی مەحاڵە.

لەبەر ئەوە وێنە پەیوەستەکەی مادده، لێکەوتەیە، ناگونجێت مادده کۆن بێت، چونکە گەر سەرنجی ساکارترین وێنەی مادده بدەین دەبینین وێنەکانیش دووبارە لێکەوتەن، بەبەڵگەی ئەوەی نەبوونی بەسەردا دێ.

کەواتە پێش پەیدا بوونی مادە، دەبێت مادده چۆن بوو بێت؟

یان ئەوەیە بووترێت وێنەی لەخۆنەگرتووە، کە باوەڕتان بەمەش نەهێنا، چونکە لەلای عەقڵ مەحاڵە، مادده هەرگیز بێ وێنە نەبووە، وەك بڕیاری ئێوەو فەیلەسوفەکانی پێشووتان لەبەر ئەوە لێکەوتەیە و کۆن نی یە و، بەدەربڕینێکی تر دەڵێین: مادە بەگوێرەی وتەتان و بە بڕیاری عەقڵی ساغ پەیوەستی وێنەیە و، وێنەش پەیوەستی مادەیە و جیانابێتەوە لێی گەر ماددەی پەیوەستیدار کۆن بێت،وێنە پەیوەستەکەشی کۆن دەبێت، چونکە بە بڕیاری عەقڵ هەرگیز پێویست لە پەیوەست جوودا نابێت، بەڵام ئەم وێنەیە کۆن نی یە، بە بەڵگەی ئەوەی، نەبوونی لە خۆگرتووە، کەواتە ماددەش کۆن نی یە.

پاش ئەوەی کە شێخ جسر بە بەڵگە لێکەوتەی ماددە و وێنەکەی سەلماندی کەعەقڵ ڕێگا چارەیەکی نی‌یە بۆ ڕزگار بوون لێی گەورەترین زانایان و فەیلەسوفان باوەڕیان پێهێناوە و شێخ جسر بەماددیەکان دەڵێت، هەموو لێکەوتەیەك دەبێت کارێك پەیدای کردبێت.

بەهۆیەوە بوونی بەسەر نەبوونی‌دا زاڵ دەبێت، دەنا بێ لایی بەسەر لایەکا زاڵ دەبێ بەبێ هۆکاریگەری (ترجیح بلا مرجح)، کەئەمەش مەحاڵێکی ئاشکراو بێ گومانە، گەر ماددە چەسپا لێکەوتەیە دەبێت شتێك هەبێت کەماددە لێکەوتەی ئەو بێت و بەهۆیەوە هەبوونی بەسەر نەبوونی دا زاڵ بووبێ و ئەم شتەش پێویستە هەبووبێ، چونکە نەبووشتی لێ پەیدا نابێ و، ئەم هەبوەش خودای گەورەو بەخشندەیە.،

لەلای عەقڵ دەبێت ئەم هەبووە کۆن بێت گەر لێکەوتەبێت خۆیشی پێویستی بەپەیداکەر دەبێت، ئەوکاتە، یان بەوشێوازی، خولاندنەوە (دەور) پەیدا دەبێت وەیان بە شێوازی زنجیرەیی (تسلسل) کە هەردووکیان لەلای عەقڵ مەحاڵن.

لە پاش ئەو هەبووە کۆنە، کە پەیدا کەری ماددەیە، یان دەبێت لێکەوتنەوەکەی بە شێوازی هۆ و هۆکار ناچاری بێت بەبێ وویست و هەڵبژاردن و، یان لێکەوتنەوەکەی بەویست و هەڵبژاردن دەبێت، کە ئەمەش لەلایەن عەقڵ ناگونجێت کە لێکەوتنەوەیان بەشێوازی هۆ و هۆکاری ناچاری بێت، گەر وابوایە لەگەڵ (کۆنێتی‌یەکەشیدا) ئەو کاتە پێویستی دەکرد ماددەو جۆرایەتیەکانی هەموویان بەگشتی کۆن بوونایە، کەواتە هەر ئەوە ماوەتەوە کە بڵێین بە وویستو هەڵبژاردەی خودا پەیدا بووە و، کاتێکی تایبەتمەندی بۆ تەواو کردووە، بەم شێوەیە چەسپا کە ئەو هەبووە کۆنە خاوەن ویست و خاوەن هەڵبژاردنە.

پاشان ئەو خواستە بوون بەسەر نەبووندا زاڵ دەکات و کاتی بۆ دیاری دەکات بەڵام هەمان بوون تەنها بە ویست پەیدا نابێت بەڵکو پێویستی بەتواناییو زانست هەیە.

هیچ گومانی تێدا نی‌یە ئەو خودا گەورەی کە پەیدا کەری ماددەیە وەسیفەتی گەشەکردن و گۆڕان لە وێنەیەکەوە بۆ وێنەیەکی تری پێبەخشیوە خاوەنی بەرزترین تواناو زانستە، جایا هەرخودا خۆی جۆرایەتی و گەشەکردنی بەماددە بەخشیبێت یاخود ئەو گونجاندنەی بەماددە بەخشیوە کە توانای جۆرایەتی و گەشەکردنیان هەیە بەگوێرەی ئەو یاساو جوولە بەشیانەی کە ماددە لە خۆیی گرتووە، وەك ماددیی‌یەکان دەڵێن هەردوو بیرۆکە کە بڕیاری تەواوی تواناو زانستی خودا دەدەن.

ئەوکەسەی شتێکی ساکار دروست بکات و پاشان بیگۆڕێت بۆ جۆرەها شتی تر کە

نەتوانرێت ئامارو ژمێر بکرێت، پاشتێکی ساکار دروست بکات بە گوێرەی ئەو یاسایانەی کە پێی بەخشیون بگۆڕێت بۆ جۆرەها شت کە نەتوانرێت ئامارو ژمێرە بکات، بەچەشنێك کە عەقڵ سەرسام بکات لە پوختی و بڕیاری، هیچ ژیرێك گومان لە پێویستی بوونی خودای بەتوانا و زانستی ناکات ئەم بیرۆکەیە چەسپا کە خودای هەبووی دێرین خاوەن خواست و خاوەن هەڵبژاردن و تواناو زانایە.

پاش ئەوەی کە شێخ جسر بەڵگەکانی لەسەر سیفاتی تەواوی خودای بەخشندە ئاشکرا کرد، ئاورێك لەوانە ئەداتەوە کە تەنا باوەڕیان بە هەستپێکراو بینراوەکان هەیە و، هیچ نرخێك بۆ ئەو بەڵگە خوازیانە دانانێت کە بەهۆی تیۆری عەقڵی پوختەوە بەدەستهاتووە و، پێیان دەڵێت: ئێوە لەبەر ئەوەی کە ڕێگاتان نەبرد بۆ ئەو زانستەی کە بوونی خودای دروستکەری مادده دەچەسپێنێت، باوەڕتان بە کۆنێتی مادده هێنا و، کاتێ بەچاوی خۆتان جۆرایەتیەکانی مادده تان بینی، پێویستیتان بە بوونی پێویستکارێك بوو (موجب) کە ئەم جۆرایەتیەي لێکەوتبێتەوە، چونکە عەقڵ باوەڕ ناهێنێت مادده بەبێ هیچ هۆکارێکی لەبار ئەم جۆرایەتی‌یەیی لەخۆ گرتبێت، پاشان بەناچاری وتان: مادده لەزاتی خۆیدا بەش بەش و تاك تاکە، ئەو بەش و تاکانەیش خاوەنی شێوەو شێوازی جیاوازن و هەر لەسەرەتاوە (لەئەزەلەوە) دەجووڵێن و خاوەنی جووڵەیەکی ئەزەلی و ئەبەدین و، بەهۆی جووڵەکانیانەوە دەستیان کرد بەکۆکبوون بەجۆرەها چۆنێتی و شێواز، جا ئەم کۆبوونەوەیە لەسەر ئەم چۆنێتی و شێوازانە ئەم جۆرەها شتانەی بە بەرهەم هێنا، لەگەڵ ئەوەش بە بڕیاری خۆتان تا ئەمڕۆیش حەقیقەتی نەزانیوە و، ئەم ویەتان کە هەمیشە پەیوەستی بوون ئەوەش ئەوەیە کە ئێوە تەنها باوەڕ بە بەڵگەی هەستپێکراو و بینراو دەهێنن دژی ئەم پەنابردا نەتانە بەڵگەی نەظەری ئەوەتا بیرۆکەکانی عەقڵ کەدوورن لەهەستپێکردن و بینینەوە.

لەبەر ئەوەی گەڕانەوە بۆ بەڵگە خوازی بە ڕێگای تیۆری ئەوەی کە ئێوە دەڵێن: ئەم کۆبوونەوەی بەشانە بەرێکەوت بووە، جۆرێکە لەبەڵگەی نەظەری، نەك بەڵگەی هەستپێکراوو بینراوی عەقڵ پوخت، منیش ئەم پرسیارەتان ئاراستەدەکەم- ئەم دوو بۆچوونە کامیان لای هۆش و عەقڵ ئاسانترە:

ئایا لەلای عەقڵی ساغ ئاسانە باوەڕ بهێنێت کە هەموو شتەکانی گەردوون لە سیستم و داهێنانی کوێرانەی مادده بێت... ؟ یاخود ئاسانترە لەلای عەقڵ و نزیکترە بۆی کە ئەم هەموو شتانەی گەردوون لەئاکامی دروستکردنی خودای بەتوانا و وویستخواز و زانا و

کاربەجێ بێت؟

ئا.... لێرەدا شێخ جسر بەڵگە خوازییەکانی بەبەڵگەکانی سیستم و دروستی تەواوەکان و دانایییەکان دەردەبڕێت دوای ئەوەی کە ئاماژەی تایبەتمەندیی ڕەوشتکاری شتەکانی ناوگەردووندەکات، کەبەهۆی تایبەتمەندی خودای بەتوانا و کاربەجێوە پێیان بەخشراوە.

گەر خودا نەبووایە ئەم شتانەی گەردوون نەیان دەتوانی ئەم تایبەتمەندیانە لەخۆ بگرن بە پێچەوانەی هەندێ تایبەتمەندی شتی تر. (هەر ئەو تایبەتمەندیی‌یەی کە غەزالی باسیکردووە و منیش بۆتم ئاشکرا کرد لەکاتی وتەمان لەسەر (هیومی) پێشەوای گومانداران) هەروەها شێخ جسر سەرنجی خەڵکانی رادەکێشێت بۆ هەموو ئەو نیشانە داهێنانە رازاوانەو بڕیارانەی کە لەگەردووندا بەدی دەکرێت و، سەرنجی مرۆڤ دەدات لە پەیدا بوون و دروستکردنیدا، نیشانەی دانایی‌و تەواوی دروستی کارەکانی خودا ئەوەندە زۆرن کە ناتوانرێت نەئامارو نەژمێرە بکرێت.

بۆ نموونە (هەستی بینین) هەڵدەبژێرێت و دەڵێت (گەر سەرنجێکی پێنج هەستیارەکان بدەین بەتایبەتی هەستی بینین، کە زۆر کاری تیادایە عەقڵ و مێشك سەرسام دەکات، چاو لە بۆشایدا دانراوە و، لە سێ چین و سێ شێ دا پێکهاتووە لەگەڵ ئەو پێداویستیانەی کەلە بەستەرو دەمارو پەردەو ماسولکەکان پێکهاتوون.

چینەکان یەکەمیان (رەقە) کە بریتی‌یە لە پەردەیەکی نزمی پتەویی سێبەر کە ڕووناکی لێوە دەرناچێت و ناوەوەیش نابینرێ و چواردەوری چینەکانی تروسی شێیەکەی داوە بۆ پاراستن و پارێزگاری یان، بەڵام لە پێشەوەیدا پارچەیەکی تەنکی روون هەیە کەلەدەرەوەی قزقزەو لەناوەوە چەماوەیە کە پێی دەڵێن (قرنیە)و دووەم چین (رەشایی) (مشیمیە) کە بریتی‌یە یە لە چینێکی ناسکی رەنگ رەش لە نێوان چینی رەق و تۆڕدایە، سێهەم چین بریتی‌یە لە تۆڕەکان کە ئەمیش لە راخەرە دەمارەکانی چاو پێکهاتووە کە لە مێشکدا دروست دەبێت و لە پشتی چاوەوە شوێنی خۆی دەگرێت.

بەڵام شێینەکان، یەکەمیان (ئاوی‌یە) کە بریتی‌یە لە شلەیەکی پاکی روون کەلە ژوورێکی پشتی فەرەینەوەدایە، وسنورەکەشی بریتی‌یە لەپەردەیەك کەناوەراستەکەی کوونە کە پێی دەڵێن (رەنگدەر) (قزحیە) کە رەنگی رەشە یان شینە یان کوژەکی‌یە و ئەو کونەی کەلە ناوەراستدایە پێی دەڵێن (بیلبیلە) (بۆبۆاة) وە دووەمین شێینەیی کە (کریستالی) (بلوریە) کە جەستەیەکی نزمی سفت و لوس و تەنکە وەك عەدەسە، لەهەردوو رووەکەیەوە قزقزە وەلە ناوەکەیدا چڕتر وەك لەلاکانی، وەلەپشتی

(ڕەنگدەرەوە) دێت، سێهەم چینی شێینەیی (شوشەیی‌یە) کە جەستەیەکی تەنکی لینجە وەك سپێنەی هێلکە بۆشایی پشت کریستالْ و تۆڕەکان پڕدەکاتەوە.

ئەو کردارەیە کە وێنە بینراوەکان لە چاودا نەخش دەکات کە بریتی‌یە لە ڕووناکی سەر بینراوو کاردانەوەکەی، وەك ئاشکرایە ڕووناکی سیستەم و یاسای تایبەتمەندی خۆی هەیە لەکاردانەوە و هەڵمژین و فشار کۆکبوون و بڵاوبوونەوەی گەرپێکهاتەی چاو نەگونجێت لەگەڵ ئەو سیستەم و یاسایانەی روناکیدا چاو نەتوانا دەبێت لە بینین. کاربەجی‌ی خودا وا پێویست دەکات کە چاو لەم چین و شێینە جیاوازانە پێکبێت و بۆ ڕوونکردنەوەی ئەمە گەر ڕووناکی کەوتە سەر بینراوێك کاردانەوەی دەبێت و هێڵەکانی دەکەوێتە ناو چاو وێنە بینراوەکان لەسەر تۆڕەکان دەنەخشێنێت و ئەویش دەیگەیەنێت بە دەماغ بەڵام روناکی بەکاردانەوەی لەسەر بینراوەکە بە هێڵێکی ڕاست دەبێت گەر هەر بەردەوام بێت لە ڕۆشتن بەبێ کۆکبوون بە پرش و بڵاوی دەگاتە سەر تۆڕ ئەو کاتە وێنەکان بە شێواوی نەخش دەکرێن، بەڵام کاربەجی‌یی خودا وای کردووە هەر لە یەکەم چوونە ڕووناکی بۆ ناو چاو بەرەشایی (قرنیە) دەگات و لێی دەردەچێت و لەبەر قۆقزی ڕوی دەرەوەی و چەماوەیی ڕووی ناوەوەی، هێڵەکان هەندێ کۆکبوون دەکەن دوای ئەوە ڕووناکی‌یەکە بەچینە شێ‌یە ئاویی‌یەکەدا تێپەڕدەبێ بەم ڕێژە زۆر کۆکبووە دەگەنە تۆڕەکان، وێنە لە ناوەڕاست و هەردوو لاکەیدا دروست دەبێت، ئەو کاتە وێنەکان شێوا و دەبن، بەتایبەتی گەر ڕووناکی‌یەکە زۆر بەتین بێت، خودای دروستکەر و کاربەجیْ بەم چەشنە ڕێکیخستووە و، پەردەی ڕەنگدەر (قزحیە) لە پشت چینە شێینە ئاویی‌یەکەوە دێت و، لەناوەڕاستیدا کوونەوە فراوانی و تەسککردنەوەی خستۆتە ژێر ڕکێفی بینەرەوە تاکو ماوە بە ئەو ڕووناکی‌یە بدات بچێتە ژوورەکەی پێویستی پێیەتی، کونەکەفراوان دەکات کە ڕووناکی یەکە کەم بێت و، تەسکی دەکەنەوە گەر ڕووناکیەکە بەتین بێت و چواردەوری ڕەنگدەری بۆیەکردووە بەرەنگێك کەماوە نادات بە تێپەڕبوونی ڕووناکیەکە واتە نزمی دەکاتەوە بە هەڵمژین تاوەکو ئەو هەڵە ڕووناکیانە دەرنەچن کە دەکەونە سەر چواردەوری ڕەنگدەرەکە کە دەوری گلێنەی داوە و بگاتە لێواری تۆڕو وێنەکە شێواو بکات، لە پاشدا هێڵە ڕووناکیەکان بە شێیە کریستاڵیەکە تێپەڕ دەبێت کە هەردوو ڕووەکەیان قۆقزن بەمەش کۆکبوونیان زۆر دەبێت بەتایبەتی لە ناوەڕاستدا چونکە ناوەندی کریستاڵەکە چڕترە وەك لە لێوارەکەی، خودای داناو شارەزا دووبارە ئەم کریستاڵیەی خستۆتە ژێر ڕکێفی بینەرەوە بۆ ئەوەی قۆقزیەکەی بە پێی پێویست زیادو کەمدەکات، چونکە هێڵە ڕووناکیەکان زیاتر کۆك

دەبن بەزیاد بوونی قۆقزی ئەو جەستەیەی پیایدا تێپەڕ دەبێت و کەم دەبن بەکەمی قۆقزی ئەو جەستەیەی پیایدا تێپەڕ دەبن و، لەپاش تێپەڕ بوونی هێڵەکان بە شێینەلینجەکەدا کۆکبوون زیاد دەبێت تاوەکو ئەو کۆکبوونە تەواو بێت بۆ نەخشاندنی ئەو فۆڕمانە بە شێوەیەکی روون و ئاشکرا.

ئەمە سەبارەت بەناوەوەی چاو بەڵام دەرەوەی چاو خودای بەخشندە چاوی داناوە لە چاڵێکدا و لەهەموولایەکەوە پارێزراوە تەنها ئەو لایە نەبێت کە رووناکیەکەی پیادا تێپەڕ دەبێت و چینی یەکەم کە رەقە لەگەڵ رەشایی یەکەدا کەوتۆتە نزمایی‌یەوە تاوەکو بەرەنگاری هەندێ هێزی دەرەکی ببێت و بە پێڵو دا پۆشراوە بۆ پاراستن و لە لێواری پێڵوەکاندا موویەکی چڕی نزمی چەقاندووە بە شێوەیەك کە مووەکانی پێڵووی سەروو بەرەو سەرەوە بێت و بە پێچەوانەی موو پێڵوی خوارو بەرەو خوارەوەیە و هەمەرەنگی مووەکان لە تێراوی ئەو رووناکیەوە دروست دەبێت کە دەکەوێتە سەرچاو و چڕی و چەقاندنی بۆ بەرەنگاری ئەو جەستە بچووکانەی کە دووچاری چاو دەبن لە خاك و خۆڵ و تەپ و تۆز و هەڵگەڕانەوەی مووەکان بۆ جیابوونەوەی برژاڵەکانە لەکاتی کردنەوەی پێڵوەکاندا، گەر لاتەریب و بەرامبەر بوونایە بە هۆی شێی چاوەوە دەچوونە ناو یەك و پێکەوە دەنووسان ئەو کاتە بەرەنگاری تێپەڕبوونی رووناکیەکە دەبون کەبەمەش گەیشتنی فۆڕمەکان بۆ تۆڕ و وێنە بینراوەکە شێواو و لێڵ دەبوو و، لەبەر ئەوە ئێسکە پێڵوو(حجاج)و پێڵوو برژاڵەکان ڕێگرێکی راستەوخۆنین بۆ پاراستنی چاو لەتەپ و تۆز کە زەرەرمەندە بۆ رەشایی‌و ناسکی چاو، هەر لەبەر ئەوە خودای بەخشندە رشتنی فرمێسکی کردۆتە دەرمان بۆ دوورکەوتنەوەی ئەو خۆڵ و تۆزە.

پێڵوی وا دروستکردووە کە هەمیشە لە جوڵەدا بێت بۆ داخستن و کردنەوە تاوەکو بینین نەوەستێت و لێڵ نەبێت و فرمێسك ئەو خۆڵ و تۆزەی سەر گلێنە دەشوات و پێڵوش بە جوولە هەمیشەیی‌یەکەی ئەو فرمێسکە تێکەڵ بە خۆڵ دەکاتە دەرەوە و، ئەو فرمێسکەی کە بەتێکەڵبوونە کە پیس بووە، پێویستە لەسەر گلێنە لابچێت و، خودای بە خشندە ناهێڵێت ئەم فرمێسکانە بەسەر روومەتدا بێنە خوارەوە بەڵکو دەیکاتە شێوەی (ریپۆق) (موق) لە پاشدا کونێکی باریکی بچووکی دروستکردووە کەدەچێتە ناو (لووت) پێی دەڵێن کە نالی فرمێسك، ئایا لای عەقڵ پەسەندە ئەم هەموو داهێنانە رازاوەو ووردەکاری و دانایانە، دیاردەیەك بێت لە دیاردەکانی جوولەی کوێرانەی بەشەکانی ماددە؟

لەدوای ئەوەی کە شێخ جسر کۆتایی بەباسی چاو دێنێت ئاماژە بۆ دانایی و

ووردەکاریی‌یە سەرسوڕێنەرەکانی بە شەکانی هەست و ئەندامەکانی تری لەش دەکات.
دەڵێت/ ئەو زانایانەی کە وێڵن بەدوای ئەم لێکۆڵینەوانەدا درێژەی پێدەدەن و ووردەکاری دەکەن کە نهێنی و نادیاریی و کاربەجی‌یی و ووردەکاریی‌یەکانیان بۆ بەدەردەکەوێت، هەر ئەوان شایانی ئەوەن بە کەسانی باوەڕدار بە بوون و دانایی و بەخشندەیی خودا بژمێرێن و گەر پێشیان ووترا ئەوان زیاتر لە (زانایانی رێبازی کەلام) کەبە بەڵگە تێکرایی‌یەکانیان بوونی خودا دەسەلمێنن شایاندارترن ئەوا ئەو وتەیە راست و دروستە.
حەیران/ شێخی گەورەم باسی ئەوەی کرد کە شێخ جسر وەڵامی گوماندارە ماددیی‌یەکانی داوەتەوە، ئەو گومانانە چین؟ و وەڵامی شێخ جسر چی‌یە بەرامبەریان؟
شێخ/ جسر بەماددیەکان دەڵێت/ سێ گومانتان تیادا بەدی دەکەم کە کۆسپن لە رێگای باوەڕهێنانتان بە خودا و بەوەی کە خودا خۆی دروستکەری ئەم گەردوونەیە لەنەبوونەوە.
یەکەم/ نەتوانایی عەقڵتان لە ئەندێشەکردنی ناخی ئەم خواوەندە گەورەی کە هیچ شتێك لەوێنەی ئەودا نی‌یە.
دووەم/ وتەتان بەوەی کە دەڵێن عەقڵمان نەتوانایە لە ئەندێشەکردنی پەیدا بوونی شتێك لە نەبوونەوە، بەواتای دروستکردنی مادده لەنەبوون.
سێهەم/ وتەتان کە دەڵێن، گەر سیستەمی گەردوون بەمەبەست و دانایی بێت، ئەو کاتە نیشانەکانی مەبەست و دانایی لەسەر هەموو شتێك بەدی دەکرا، ئێمە زۆر شت لەم گەردوونەدا دەبینین، مەبەست و دانایی بەسەردا ناسەپێت بەڵکو پێویستی و گرنگێتی زیاتر بەسەردا دەسەپێت سەبارەت بە گومانی یەکەم وەڵام لەسەری. گەر ئێوە سەیری پلەو پایەی خۆتان لە زانستدا بکەن، کە ئێوە لەگەورە زانایانن، ئێستا ئێوە لە رۆخی دەریایەکی مەزندان کە بێ ئاگان لە کۆتایی و چوونە ناو قوڵایی یەکەی و بە درێژی چەرخ گەورەکانتان دان بەوەدادەنێن کە نەتواناو کەم زانسن لەزانینی زۆر لە نهێنی‌یەکانی گەردوون و لە حەقیقەتی ئەو ماددەیەی کەلەبەردەستانداپە و بەچاوی خۆتان دەیبینن و بەزمان چێژی دەکەن، بەلووت بۆنی دەکەن و بۆ ژیان و بەردەوامی ژیانتان بەکاری دەهێنن کە چی.... تا ئێستا راستی و ناخی نازانن چی‌یە؟
هەروەها ئێوە... تائێستا نەتوانان و دان بەنەتوانایتاندا دەنێن بۆ زانینی (راستی مادده) و (راستی عەقڵ) و دەرك کردن و ئەو ئاکامەی کە بیرکردنەوەتان دوچاری کردوون ئێوە دەڵێن، رواڵەتێکە لە رواڵەتەکانی کارلێکردنی بەشەکانی مادده، لەگەڵ

یەکتردا، ئەگەر ئەمە حاڵتان بێت کە ئێوەی زانایان لە زانینی نزیکترین و پەیوەسترین و هۆگرترین شت لێتان بێ ئاگاین، ئایا.... ئارەزووی ئەوە دەکەن کەبەعەقڵتان بگەنە زانینی زاتی خودای بەخشندە.

ئایا ئەو مرۆڤەی کە هیچ شتێك نازانێت لەو مادەیەی کە دەستی لێدەدات و دەیخوات و دەیخواتەوە و بۆنی دەکات چۆن تکای زانینی ذاتی خودا دەکات و ئەو مرۆڤەی کە نازانێت چۆن بزانێت و دەرکی دەرککردن ناکات و عەقڵی بە بەکارهێنانی عەقڵی ناشێت، چۆن دەرکی راستی ناخی خودا دەکات، ئێوە تا... ئەمڕۆ ئەتوانن لە زانینی ئەو رێگایەی کە دەرککردنی پێدەکرێت و، ئەو شێوازەی کەبەهۆیەوە پەك کەوتنی ماددەو عەقڵ دروست دەبێت و، ئەو چۆنێتی‌یەی کە عەقڵی ناوەوەی نادیار هەست بە شت دەکات، ئێوە دەتانەوێت حەقیقەت و کونهی خودا بزانن.

نەتوانایی عەقڵتان پاڵتان پێوە دەنێت ئینکاری ئەندێشەبکەن لەسەر ئەو وێنەی کەوا راهاتوون دەرکی جەستەی مادییەکانی پێ بکەن... ؟

وەك فەیلەسوفی ئەڵمانی (لایبنز) شێخ جسر بەماددیی‌یەکان دەڵێت(گەر عەقڵتان نەتوانایە لە ئەندێشەکردنی بوونی ئەم خواوەندە ئەوە ناگەیەنێت کە خودانی‌یە و گەلێك راستی هەیە لەگەردوندا نەتوانراوە تائێستا ئەندێشەی بکرێت، کەلەراستیدا هەیە کە بەڵگەکانی عەقڵ بوونیان دەسەلمێنن و، ئێوە باوەڕی تەواوتان وایە کە بوونی شتێك بەو سیفەتانەی کەوەسف کراون ناشێ کە جەستەو مادە نەبێ، ئەم بۆ چوونەشتان لە (پێوەری نموونە پێهێنانەوە (قیاس التمثـیل) و سەری هەڵ داوە، بەڵام ئەم قیاسە لەم شوێنەدا نابێتە بەڵگەیەکی تەواوی بڕەر بەڵکو بەڵگەیەکی هەڵخەڵەتێنەرە، عەقڵ هەڵدەخەڵەتێنێ و وای لێدەکات بەبڕیاری شتێکی تر بڕیار. بەسەر شتێکی تردا بدات، لەگەڵ بوونی جیاوازیی‌یەکی زۆر لەنێوان ئەو دوو شتەدا و، نەتوانیتان لە ئەندێشەکردنی حەقیقەتی بوونی خودا و ئەو ناگەیەنێ کە بوونی خوا مەحاڵە و قیاسی خودا لەسەر ئەو شتانەی کەلە جیهانی ماددی بینیوتانە، ئەمە پێوەرێکی هەڵەیە لەبەر بوونی جیاوازی لەنێوانیاندا و، عەقڵ ئەوندەی بەسە کە بەئاسەواری خودا بەڵگە بۆ بوونی خودا و سیفەت و نیشانەکانی بهێنێتەوە.

و هەموو شتەکانی گەردوون لە بوونی سیستم و ووردەکاری و بڕیار، هەموو یان بەگشتی بەڵگەی بڕەرن لەسەر زانست و توانایی و کاربەجی‌یی خودا)

سەبارەت بە گوومانی دووەم/ کە ئەمەش نەتوانایی عەقڵە لە ئەندێشەکردنی

دروستکردنی گەردوون لە نەبوونەوە جسر لەوەلامدانەوەکەیدا دەڵێت : (ئەندێشەنەکردنی راستی (حەقیقەت)ی شتێك نابێتە بەڵگە بۆ نەبوونی ئەو شتە لەخۆیدا)و سەرچاوەی پەیدا بوونی نەتوانایی ئەندێشەکردنی شتێك لەنەبوونەکان ئەمەیش دووبارە دەگەڕێتەوەبۆ (پێوەری نموونە پێهێنانەوە)، چونکە ئێوە هیچ شتێکتان نەبینیوە لەنەبوون پەیدا بوو بێت و نەبینین لێکەوتەی شتێك لەنەبوونەوە بەڵگە نییە بۆ مەحاڵبوونی روودانی ئەو کردارە و (پێوەری نموونە پێهێنانەوەیی)، بەڵگەیەکی بڕەری تەواو نییە و زۆر جار بەهەڵەمان دەبات و، توانایی خودا بە توانایی مرۆڤ پێوەر ناکرێت، چونکە جیاوازی نێوان ئەو دوو توانایە زۆر مەزنە.

ئێمە دان دەنێین بەنەتواناییمان لەدەرککردنی چۆنێتی دروستکردنی گەردوون لەنەبوونەوە لەلایەن خودای بەخشندەوە، (بەڵام نەتوانای ئەندێشەکردنی راستی شتێك کەبەهۆی بەڵگەکانی عەقڵەوە بوونی سەلمێنراوە نابێتە هۆی ئینکاری کردنی بوونی ئەو شتە).

بەڵام گومانی سێهەم/ کە دەڵێن زۆر شت لەم گەردووونەدا هەیە رێسای مەبەست و دانایی تیادا بەدی ناکرێت بەڵکو زیاتر ناچاری بەسەردا دەسەپێ و، وەڵام بۆ ئەم گومانە/ ئێمە، دانایی و ژیری و رازی نهێنی زۆر دەبینین لە دروستکراوەکانی خودادا کەوەك ئێستاش رۆژ لەدوای رۆژ گەلێ لە داناییەکانی خودا لەدەرکەوتندان، کە چەندەها چەرخ لێمان نادیارو نهێنی بوون، گەر شتێکمان بینی و داناییمان تیادا بەدی نەکرد باوەڕبەوە ناهێنین کەبێ هوودە دروستکرابێت، بەڵکو دەڵێین خودای کاربەجێ و، بەڵگەمان بۆ کاربەجێیی‌یەکەی لە دیاردەی ئەو شتانەی هەیە کە دەیبینین، کە رۆژ بەرۆژ زیاتر بۆمان بەدەردەکەوێت و، بەڵگەی ئەم داناییانە کە چەندەها چەرخ لێمان شاراوە بووە و، ئێستا بۆمان بەدەردەکەوێت و ئەو شتەی کەلەسەر دانایی‌یەك دروستکراوە و داناییەکەمان لا شارایەوە دەبێت رۆژێك بێت ئەو داناییەمان بۆ بەدەربکەوێت وەك چۆن دانایی‌یەکانی ترمان بۆ بەدەوردەکەوتن گەر سەرنج لە نەتوانایی عەقڵ لەدەرککردنی زۆر لەشتە ماددیی بینراوەکان و، بەراووردیی کردنتان لەنێوان ئەم نەتوانایی‌یە و توانا و کاربەجێیی خودای بەخشندە، نامۆنابێت لاتان شاراوەی دانایی هەندێ لە شتەکان لەلای عەقڵ و ئێوە واتان بینی : ((لەم شوێنەدا کار بە پێوەری کەمی دانسقە- قیاس القليل النادر؟؟؟؟)ی بکرێ چاترە مەبەست لە کەمی دانسقە ئەو شتانەیە کە داناییەکەیان هێشتا بەدەر نەکەوتووە هەتا کارکردن بە پێوەری زۆری بێ شومار لەو هەمکە بەڵگە و ئاسەوارە ئاشکراو نهێنی یانەی کەلە دروستکراوەکانی خودا دیارن، کەچی ئێوە بە

پێچەوانەوە ئەم کەم دانسقەیەتان کردووە بەبەڵگە لەسەر نەبوونی خودای کردگار وشێخ جسر نموونەیەکی جوان لەسەر ئەمە دەهێنێتەوە و دەڵێت (گەر ئێوە سەرنجی زیندەوەرە گچکەکان بدەن دەبینین ئەوەندە خاوەنی دەرکن کەبەس بێت بۆ بەسەر بردنی ژیانیان، ئایا چاوەڕوانی ئەوەیان لێدەکەن کە ئەم زیندەوەرانە دەرکی حەقیقەتی مرۆڤ بکەن و بەووردی، ئەندێشەی ئەندامەکانیان و فەرمانەکانیان بکەن و چۆنیەتی دروستبوونی گوێبیستیان و بۆنکردن و چێژ و دەست لێدان و خۆراك و کرداری سووڕی خوێن لە لەشیاندا بکەن و هەروەها چۆنێتی بیرکردنەوەیان و نهێنی کارو شتە دروستکراو داهێنراوەکانیان، یاخود بزانێت کە چۆن مرۆڤ ئەو شتانەی داهێناوە و چۆن چۆنی پەیدای کردوون و لەبەرچی دروستی کردوون؟!

دروستکراون مرۆڤیش لەم زیندەوەرانە توانا و زانستی سەبارەت بەتواناو زانستی خودا زۆر کەمترە، بەڵکو بە پێچەوانەوە، جیاوازی نێوان ئەم دوو توانایی و زانستی و دانایی‌یە زۆر مەزنترە، گەر خودمان ململانێی لەگەڵدا کردین و داوای لێکردین نزیك ببینەوە لە زانینی چۆنێتی دروستکردنی گەردون و، بۆچی دروستیکردووە و، دانایی چی‌یە لەهەموو ئەو شتانەی کە دەیبینین، دەبێت دان بە نەتوانایی عەقڵدا بێنن و، بەسمانە زانینی خوداو بڕیار لەسەر بوون و توانا و کاربەجێی‌یەکەی بەهۆی ڕێنمایی دیاردەکانی خودا لەسەر بوون و ئەو هەموو روونا کی داناییانەی کە زۆر لە دیاردەکاندا بەدەردەکەوت و، نەبینینی کەمی ئەو داناییانە بکەینە هۆکار و پاساو بۆ ئینکاری بوونی خودا و، ڕێژەی زۆری ئەم دیاردە دانایی‌یە و ووردەکاریی‌یە کە ژمێرەو ئامار ناکرێت بکەینە کاری ڕێکەوتی کوێرانە.

حەیران/ وەڵامی جسر بۆ ئەم سێ گومانە بەتەواوی دەچەسپێت بەسەر ئەو وتەی لاییبنز کە دەڵێت/ شیاوە بوون لەنەبوونەوە و هەروەها شیاوە بۆ عەقڵ داوای هۆکارێکی تەواو بکات و شیاوی بوونی دیاردەکانی دانایی لە گەردووندا.

خوازیارم شێخی گەورەم باسێکی بیروڕای جسرم بۆ بکات لەسەر ڕێبازی (پەیدا بوون و گەشەکردن).

شێخ/ من ئاگادارم کە تۆ تامەزرۆی بیستنی راکانی جسریت سەبارەت بەم ڕێبازە، بەتایبەتی گوێگرتنت لە باسکردنی ئەو هێرشە کوێرانەی کە کرانە سەر ڕێبازی داروون بەڵێ ئەی حەیران لەکاتی ئەو هێرشانە و لەناو جەرگەی ئەو ململانێی‌یەدا لەهەموو گەردوندا بەگشتی یەك زانای ئاین، پەیدا بوو، کەزۆر بەئازایانە کتێبێك بنوسێت و تیایدا بڵێت/ (پاش چوونە ناو قوڵایی ڕێبازی داروون هیچ هاودژی‌یەکی لەگەڵ بیرۆکەکەی

بوونی خودا (کە دروستکەری راستەقینەی هەمووشتێکە) تیا نابینرێت) گەر پێت ووترا لەساڵەکانی کۆتایی سەددەی نۆزدەهەمدا هەندێ لە زانایانی لاهوت لە ئەوروپا ئازایەتیان دەربڕی لەهەوڵدان بۆ نزیکیوونەوەی رێبازی دارون لەکتێبە پیرۆزەکان چاك بزانە لەکاتی بەراوردکردنی مێژووی راستەقینەدا بۆت بە دەردەکەوێت، کەشێخ جسر تەنها کە سێکە کە پێش هەمووان بەگشتی لەم بوارەدا کتێبێکی داناوە، لەساڵی ١٨٨٨.

حەیران/ چۆن، توانیویەتی سەرکەوتن بەدەست بهێنێت لە کاتی بەراوردکردنی رێبازی دارون و دەقەکانی قورئانی پیرۆزدا.

شێخ/ جسر لای وانی‌یە کە رێبازی پەیدا بوون و گەشەکردن و هەموو ئەو شتانەی کەلەخۆیان گرتووە لەبنەما رەگەزەکانی مرۆڤ و ژیان و عەقڵ دووربن لەراستی‌یەوە و، دژایەتی بڕیارەکانی ئاین بەتەواوی بکەن وەك لای هەندێك وایە چونکە جسر وا دەبینێت کە فەرمانی گرنگ و پێویست داوامان لێدەکات باوەڕمان وابێت کە خودا دروستکەری ئەم گەردوونەیە بەهەموو جۆرەکانی‌یەوە و، پاش ئەم باوەڕ هێنانە هیچ جیاوازی‌یەك نی‌یە بەباوەڕهێنانمان بە (رێبازی دروستکردن) و باوەڕمان بە (رێبازی پەیدا بوون و گەشەکردن) کە هەردووکیان دەگەڕێنەوە بۆ ئەو ماددە بنەڕەتی‌یەی کە خودا دروستکەریتی و، لەپاشدا کردویەتیە چەندەها جۆرو و بەهۆی پەیدا بون و گەشەکردن جۆرەها لقی لێکەوەتۆتەوە لەسەر ئەو سیستمانەی کە خودا لەم گەردوونەدا دایناوە، بەڵام جسر وادەبینێت ئەم رێبازی پەیدا بوون و گەشەکردنە، ئێستاش نەگەیشتۆتە پلەی راستیەکی بەڵگەنەویست، تاکو ناچارمان بکا، کە دەقە ئاشکراکانی بۆ قورئان تەئویل بکەین و هەرکاتێك بەڵگەی بڕەر هەبوو لەسەر راستی ئەم رێبازە دروستە باوەڕی پێ بکەین ئەو کاتە دەشێت تەوفیق لەنێوان مانای هێماکانی دەقەکان و ئەو شتانەی کە پابەندی بەڵگە بڕەرەکانن بکرێت.

شێخ جسر رێ خۆشدەکات بۆ نووسینی دوو پێشەکی گرنگ لەسەر ئەم بیرورا بەرزو نەمرانە درێژە بەبیروراکانی خۆی دەدات لەسەر بڕیارەکانی دژایەتی لەنێوان دەقە ئاینیەکان و کێشە زانستی‌یە بێ گومانەکان و رووەکانی لێکچوون تیایاندا، پاش رێخۆشکردنی بۆ ئەم دوو پێشەکی‌یە دەست دەکات بەلێکۆڵینەوەی رێبازی پەیدا بوون و گەشەکردن و، بیروڕای خۆی بە دوور و درێژی خستە ڕوو کە کورتکراوە کەیت بۆ باسدەکەم تا بزانیت ئاینی راست هیچ کاتێك دژایەتی و پێچەوانەی زانستی راست ناکات و بەرامبەریشی دەستەوەستان ناوەستێت وەك نەزان و ناژیریەکان دەڵێن.

جسر لە پێشەکی یەکەم دا دەڵێت/ ئەو دەقانەی کەلە باوەڕهێنان و کارو بڕیارەکاندا

لەشەریعەتی ئیسلامیدا پەنای بۆ دەبرێت دەکرێتە دوو بەشەوە (متەواترو مەشهور)
موتەواتر: ئەوەیە کەبەشێوەیەکی بڕەرو بێ گومان چەسپابێ و هاتبێتە کایەوە، چونکە هەموو هۆکارێکی چەسپاندنی زانستی راستی لەخۆگرتووە، ئەو هۆکارانەی کە زانستی بێ گومان دەسەلمێنن.

مەشهور ئەوەیە کە چەسپاوەو چەسپێنراوییەکەی نزیکە لە بڕەرە و لەبەر بوونی ئەو هۆکارانەی کە دڵ ئارام دەکەن، کە ئەمەش پلەی لەسەرو نیمچەگومانەوە (ظن) دێت و ناگاتە باوەڕی تەواو جا هەریەك لەمتەواترو مەشهور یان مانایەك دەبەخشن و ناتوانرێت مانای هێمای تریان لێوەربگیرێت، کە ئەمەش بە (مانای دیاریکراو) ناو دەبەین و، ئەم بەشەش لە شەریعەتی محەممەد (ﷺ) نییە کە پێچەوانەی بەڵگە بڕەرە تەواوەکانی عەقڵ بکات و، یا هەریەکەیان لە متەواتر و مەشهور ئاماژەی مانایەك دەکەن کە ماناکەی لە ڕواڵەتیدا بەدەر دەکەوێت. یاخود ئاماژەی مانایەك دەکەن کە دوورە لە ڕواڵەتی وشەکە و ناودەبرێت (مانا بەڕواڵەت) و ئەم بەشەش لە شەریعەتی محەممەددا (ﷺ) هەیە، کە ئەو مانا بەڕواڵەتەکەی پێچەوانەی بەڵگە بڕەرەکانی عەقڵ بێت، گەر متواتر بێت یاخود مەشهور، پێویستە باوەڕ بەمانا دیاریکراوەکە بهێنرێت و ناگونجێت ماناهێمایی لێ وەربگرێت بۆ مانایەکی تر، چونکە مانا هێمایی لەخۆنەگرتووە و بە پێچەوانەی بەڵگە بڕەکانی عەقڵ نییە... تا پێویستی بەمانا هێمایی بێت.

بەڵام فەرمانی دەق لە (مانا بەڕواڵەت)دا گەر موتەواتر بێت یاخود مەشهور پێویستە باوەڕ بەمانا بەدەستهاتووەکەی بکەین و ناشێت مانای هێمایی بکرێت مەگەر بەڵگەی بڕەرو عەقڵی ئاماژەی مانایەکی تر بکات کە پێچەوانەی مانا بەدەستهاتووەکە بێت، ئەو کاتە مانا هێمای و لادان دەکرێت بۆ مانایەکی پێچەوانەی بەجۆرێك دروست بێت گونجاندن لەنێوان مانای لەبەر چاو (موتەبادەر) ئەم مانایەو ئەو مانایەیی کە بەڵگە بڕەرەکانی عەقڵ ئاماژەی بۆ دەکەن و، بۆیە شیاوو دروستە، گەر ئەم گونجاندنەی نێوانیان هەبێت ئەوکاتە دەتوانین مانا هێمای دەقە (مانا بەڕواڵەتەکان) بکەین، گەر نەیکەین ئەوا دەستەوستان دەبین لەسەر مانای بەدەستهاتووە و، دەبێت ئەو مانایەش ڕەتکەینەوە کە بەڵگە بڕەرەکانی عەقڵ ئاماژەی بۆ دەکات، کە ئەمەش رووخاندنی (بنەماکان) دەگرێتەوە کە عەقڵە کەبەهۆیەوە ئەو پەیامەی کە دەقەکانی شەریعەتی محەممەدی لە خۆ گرتووە چەسپا، گەر عەقڵ نەبوایە نەدەگەیشتە ئەو بەڵگە خوازیانەی راستی بانگێژی ئەو پەیامەدەکات، گەر بنەماکانی رووخان ئەوا لقەکان مەحاڵە بمێنن

(ئەو کاتە، رەتکردنەوەی بەلگەکانی عەقلّ گەرانەوەیە بۆ تێکدانی بەلگەکانی ئەقلّ ئەمەشە رێسای چارەسەری هەموو دەقێکی (مانا بەروالەت) کە بەلگەی بڕەری عەقلی دژی بێ.

گەر ئەو بەلگانەی پێچەوانەی مانا بەروالەتەکانن، بەلگەی بڕەرو تەواو نەبن ناگونجێت، مانا هێماو لادان بکرێت بۆ مانایەکی تر لەدەق دا.

وەك ئاشکرایە بەلگەی بڕەر/ خۆی ئاماژەی بەلگەی لە خۆ گرتووە کەی خۆی دەکات بەبەلگەیەکی تەواو بێ گومان و بەهیچ جۆرێ مانای دژ (نەقیض)ی خۆی قەبولّ ناکات ، بەلاّم بەلگەی نیمچەگومان بڕەر نییە و ئاماژەی پەسندکردنی بەلگەکەی خۆی دەکات کە پێچەوانەی قبولّ دەکات، گەر قبولّ کردنە کەش دووربێت بەمە پلەی لە پلەکانی باوەڕی تەواو دا کەم دەبێتەوە و، ناگونجێت مانا بەهێمای بکرێت بۆ مانا بەروالەتەکان.

ئەمە پێشەکییەکەمە، بەلاّم پێشەکی دووەم جسر تیایدا دەلێت شەریعەتی محەممەدو هەموو شەریعەتە ئاسمانییەکان مەبەست لێ یان ئاماژەکردنی مرۆڤە بۆ ناسینی خودای گەورەو بەخشندە و باوەرهێنان بە بوونی، وەسفکردنی بەسیفاتی تەواوو پەسەند و چۆنیەتی خودا پەرستنی و گەیاندنی مرۆڤ بۆ ئەو بریارانەی کە رێکخستنی ژیان بۆ بەدەستهێنانی دوا رۆژی بەلاّم فێرکردنی زانستە گەردوونییەکان لە چۆنیەتی دروستکردنی گەردوون و ئەم سیستمانەی کە تیایدا بەدی دەکرێت... هتد.

ئەمانە بەگشتی لەمەبەستەکانی شەریعەت نین، بەلکو بەهۆی عەقلەوە و بەم زانیاریانە دەگەن، لەپایەیی یەکەما شەریعەت ئاوڕ لەمانە ناداتەوە و، هیچ مەبەستی نییە قولبوونەوە تیایاندا و، تەنها بە کورتە باسێکیان واز دەهێنێت تەنها ئەوەندەی کە پەیوەندی بەمەبەستە بنەرەتیەکەوە هەبێت، بۆ نموونە ناوی ئاسمان و زەوی دەبات و چۆن لە نەبوونەوە پەیدا بوون و، دروستکردنی جۆرە ها زیندەوەر و چۆنێتی بەرێوەبردنی گەردوونەکان بە تێکرایی و ئەو سیستمانەی کەلەخۆیان گرتووە، تاوەکو ناوبردنی ئەم شتانەی لەبەلگە عەقلیەکان بێت بۆ بوونی خواوەندێکی دروستکەر و زانا و کاربەجێ و بەتوانا پاش ئەم دوو پێشەکییە (جسر) بیروراکانی خۆی لەسەر رێبازی پەیدابوون و گەشەکردن دەردەبرێت و دەلێت ئەو باسانەی کەلەشەریعەتی محەممەددا هاتووە لەدەقەکانی موتەواتر و مەشهور سەبارەت بەدروستکردنی گەردوونەکان و، جۆرایەتی لە جۆرەکاندا، هەموو بەتێکرایی بەدرێژی باسی دروستکرن و چۆنێتی دروستکردنی نەکردوە و، لە شەریعەتدا هاتووە کە خودای بەخشندە ئاسمان و زەوی ئەوەی لەنێوەندیاندا هەیە لەشەش رۆژدا،

دروستیکردون و، هەروەها تیایدا هاتووە کاتێ خودا ویستی لەدووکەڵ ئاسمانەکان دروست بکات حەوت ئاسمانی دروستکرد و، ڕاڤەکارانی قورئانی پیرۆز بیروڕایان جیاوازە لە لێکدانەوەی ئەم شەش ڕۆژەدا و زۆریان دەڵێن ئەو ڕۆژانە هەروەکو ڕۆژەکانی ئێمە بوون و هەندێکیان دەڵێن ئەو ڕۆژانە لە ڕۆژەکانی پاش زیندوو بوونەوە دەچن کە هەر ڕۆژێکی بەهەزار ساڵی ساڵەکانی ئێمە دەچێت و، هەندێکیان دەڵێن هەر ڕۆژێك لەو شەش ڕۆژە بە پەنجاهەزار ساڵ دادەنرێت. هەروەها لەدەقەکانی قورئانی پیرۆزدا هاتووە کە ئاسمانەکان و زەوی هەموو یەك پارچە بوون و خودا لەیەکتری جوودا کردونەتەوە و ڕاڤەکانی قورئانی پیرۆز دەڵێن ئاسمانەکان و زەوی یەك شت بوون، کە هەریەکێکیان بەوی تریانەوە نووسابوو و، خودای بەخشندە لەیەکتریی جیاکردوونەتەوە و، هەندێ لە ڕاڤەکارەکانی تر بەجۆرێکی تر لێکیدەدەنەوە و هەندێکیان وا لەدەقەکانی قورئانی پیرۆز تێگەشتوون کە زەوی پێش ئاسمانەکان دروست بووبێت بەڵام بەرفراوان و پان و بەرین نەبووە تا بەکەڵکی ژیان بێت، پاشان خودای بەخشندە ئاسمانی لە شێوەی دووکەڵدا دانا کە ئەم دووکەڵەی پێش ئاسمان دروست کردبوو و، کردیە حەوت چینەی ئاسمان، پاشان زەوی تیادا ڕاخست و بەرینی کردەوە و، ئەو لێکدانەوانەی بەمانای هێماکان کراون بە پێچەوانەی مانا ڕواڵەتەکانەوە دێن بەڵام درێژە باسی پەیدابوونی ئاسمانەکان و زەوی و چۆنێتیو دروستکردنیان و دروستکردنی خۆرو هەسارەکانی و زەوی لە گاز هەروەك ماددیەکان دەڵێن، یاخود بەرێگایەکی تر بەڵام شەریعەتی محەممەد باسی ئەم چۆنێتی‌یەی نەکردووە و لەدەقەکانیدا چەسپاندن و ئینکاری ئەم شتانەی بەدی ناکرێت. گەر بەچاوی وێژدانەوە سەرنجی ئەو درێژە باسانە بدەین کە ئێوەی ماددیی‌یەکان ناوی دەبەن لەدروستکردنی ئاسمان و زەوی، بۆمان بەدەردەکەوێت کە هەموویان بەگشتی گریمان کە ئێوە دەڵێن دروستکردبێت و هەروەها دەشێت بە پێچەوانەی ئەم شێوازەی ئێوە شەوە بێت، بەڵام گەر ئەو گریمانانە چاسپان بە بەڵگە بڕەرەکان کەبەهیچ شێوەیەك قبوڵی هەڵوەشاندنەوە ناکات و هیچ بوارێك عەقڵ نادات بۆ ڕەتدانەوەی ئەوکاتە موسڵمانان باوەڕی پێدەهێنن لەگەڵ باوەڕ هێنانیان بەوەی کەخودا پەیداکەری خۆرو دروستکەرێتی، زەوی و هەسارەکانی لێخستۆتەوە، وەك ئێوە دەڵێن و، ئەو سیستمانەی کە ئێوە باوەڕتان پێ هێناون و دەڵێن: کاریگەرن و دروستکەرن و ئێمە دەڵێین ئەمانە هۆکاری ئەساسیین لەخودی خۆیان کاریگەرنین کاریگەری ڕاستەقینە تەنها خودای بەخشندەیە.

وەك ئاشکرایە هیچ لەم دەقانە کە باسمان کرد، ئینکاری ئەو شێوە دروستکردنەی کە

ئێوه باسیده‌کەن، ناکات جاهەرکاتێ ئەوەی ئێوه دەیڵێین سەبارەت بەدروستبوونی بوونەوەر، هەرکاتێ بۆ چوونەکەتان بەبەڵگەی بڕەرچەسپا، ئێمه دەڵێین: خودای بەخشنده لەسەرەتاوه ماددەی گەردوونی لەیەك شت دروستکردووه و، بە دووکەڵ ناوی بردووه، کە بریتییە لەگازێکی بڵاوبووەوەی ناو بۆشایی، پاشان زەوی و ئاسمانی لێك جیاکردەوه، واته ماددەی ئاسمانی لەو ماددەیه جیاکردەوه کە خۆرو هەسارەکانی لێ پەیدا بۆوه و، پاشان خۆری دروستکرد و زەوی و هەسارەکانی لێ جیاکردۆتەوه، بەڵام زەوی کاتێ جیابوونەوەی لەخۆر پان و بەرین نەبوو، خودای بەخشنده ئاسمانی لەودووکەڵە دروستکرد کەبریتی بوو لەچینە گازییەکان و زەویشی پان و بەرین کرد و، هەموو ئەم شتانە بەگشتی خودای بەخشنده لەسەر سیستمی تایبەتمەند دروستیکردوون، کە ئەم سیستمانه هۆکاری ئاسایین و بەگشتی لێکەوتەی چەندەها چەرخی درێژن، کەبەشەش رۆژ ناویان دەبات... و لەم راپۆرتەدا باسەکانی ماددییەکان دەردەکەوێت لەدروستکردنی خۆرو هەسارو زەویدا کە دەقاودەق رێدەکەوێت لەگەڵ ئەو ووتانەی کەلەشەریعەتی محەممەددا هاتوون، بەڵام بیروباوەڕمان پەیڕەوی ئەم وتانه ناکات تابەڵگەی بڕەر بەدەست ئەهێنن لەسەریان و، لەبەر ئەوەی بەڵگەکانت نیمچە گومانیان لەخۆگرتووه بە پێویستی نازانین باوەڕیان پێ بهێنین، تەنها.. دەتوانین بڵێین ئەم ووتانه دەشێن راستیان لەخۆ گرتبێت جا لەبەر ئەوەی چوارچێوەی باسەکە لەبیروباوەڕی موسڵمانانندا ئەوەیە کە زانست بەبەڵگەی بڕەر سەلماندوویەتی کە جیهانەکانی گەردوونی پەیدا بوون و پێویستیان بەپەیداکەرێك هەیە کە ئەویش خودای بەخشندەیه کە لەنەبوون پەیدای کردووه و، ئەم جۆرایەتیەی لێخستۆتەوه کە ئێمه دەیبینین و، هیچ جیاوازییەك لای موسڵمانان نیه گەر بووترێت خودای مەزن دروستکەری ئەم گەردوونەیه بەشێوازە جیاجیاکان بەواتای ئەوەی کە هەموو جۆرەکان بەسەربەخۆ لەسەرەتا دروستکراون و، لێکەوتەی شتێکی تر نین (جاگەر بەیەك کەرەت دروستی کردبن یان بەچەند قۆناغێك).

لە نێوەندی باوەڕهێنان کە خودای بەخشنده دروستکەری جۆرەکانی ئەم گەردوونەیه لەسەر رێبازی (پەیدابوون) کەلەسەرەتادا ماددەي ساکاری دروستکردووه، پاشان گەشەی پێداوه تا... بۆ چەندەها رەگەز کانزاو ساکارترین تەنی زیندوو (پرۆتۆپلازما) یاخود بۆ نزمترین رووەك و ئاژەڵ و، لە مانەوه چەندەها لقی لێ دروستکردووه، کەبەمەش جۆرایەتی دروستکردووه، کەبەمەش جۆرایەتی دروستبووه و هەندێکیان لە هەندێکی تر کەوتوونەتەوه، هەندێکیانی هەڵبژاردووه بۆمانەوه و،

هەندێکی تریان بۆنەمان و، ئەم کردارانەش بەهۆی ئەو سیستمانە بو کەخودا بەماددەی بەخشیوە کە هۆکارێکە کە ئێستا پێی گەیشتووە و، هەریەك لەم دووباوەڕە واتە باوەڕهێنان بەڕێبازی (دروستکردن) و یاخود باوەڕهێنان بە ڕێبازی (پەیدا بوون) ئینکاری باوەڕهێنان بە بوونی خودای بەخشندە ناکات و، هەرچۆنێك بێت خودا تەنها خۆی دروستکەری ئەم گەردوونانەیە، پاشان جسر دەڵێت/ و کورتەی ئەو ئەو دەقانەی کە پشتی پێ بەستراوە لە باوەڕهێناندا کەلە شەریعەتی محەممەددا هاتووە سەبارەت بەدروستکردنی ژیانی سەرزەوی بریتی‌یە لەمانە/ خودای بەخشندە لە ئاو هەموو شتێکی زیندوی دروستکردووە و، هەموو پێدراو بێ پێیەکی سەرزەوی لە ئاو دروستکردوە و، لەهەموو ئاژەڵێك (جووتە) دروستکراوە و هەموو جووت و جمکەکان خۆی دروستی کردوون، هەموو جوتێ و لەهەموو ڕوەکێکی سەرزەویدا نێرو مێ‌ی تیا دروستکردوە ئەم دەقانە دەشێت لە خودی خۆیاندا لەسەر ڕێبازی دروستکردن و (گەشەکردن) لێك بدرێنەوە ئەوەندە هەیە ئەو دوو دەقەی دەفەرموێت کە هەموو زیندەوەرێك لە ئاو دروستکراوە یالەسەر ڕێبازی ڕێك دەردەکەوێت لەگەڵ بۆچوونی تازەی ماددیەکان کە دەڵێن زیندەمادده لە ئاو پەیدا بووە بەڵام دەقەکانی تر مانا ڕواڵەتی یەکانیان ئاماژەی ڕێبازی دروستکردن دەکەن، لەگەڵ ئەم هەموو دەقانەشدا، دەقێك نەهاتووە لە قورئاندا، کە ئاماژەی ئەم دروستکرنانە بکات لەیەك کەڕەتدا و یاخود بەچەندەها قۆناغ، تەنها لەچەند فەرموودەیەکی پێغەمبەر کە ئیمامی موسلیم گێڕاویەتەوە کە دەفەرموێت (خودای بەخشندە درەختی لە ڕۆژێکی شەش ڕۆژەکەدا دروستکردووە، پاشان ئاژەڵی دروستکردووە) ئەم دەقانە تەنها ئەو سوودەی تیادایە کە دەڵێت درەخت لەدروستکردندا پێش ئاژەڵ کەوتووە.

ئەوەش ئەوە ناگەیەنێت کە ئەم دوو جۆرە ئایا لەیەك کەرەتدا دروستبوون یاخود بەچەند قۆناغێك دروستبوون لەسەر ئەو دەقانەی کە هاتووە و، بەگوێرەی ئەو ڕێسایانەی کەلە سەرەتادا باسکراون، شەریعەتی محەممەد وا پێویستی دەکات، کە باوەڕی لایەنگرانی پێغەمبەر پەیڕەوی مانا دیاریکراو مانا بەڕواڵەتەکان بکەن کەلەدەقەکانی متەواترو مەشهوردا هاتووە بەڵام بەمەرجێك بە بەڵگە بڕەکانی عەقڵ پێچەوانەیی مانا ئاشکراو ڕواڵەتەکان نەکات.

ئێمە باوەڕمان وایە کە خودای بەخشندە لەسەرەتادا هەموو جۆرێکی بەسەربەخۆی دروستکردووە و لەسەر ڕێبازی (پەیدا بوون) دروستی نەکردوون، هەرچەندە خودا لە توانایدایە بەهەردوو ڕێبازەکە دروستی کردبێت، گەر بڵێین هەموو ڕەگەزو جۆرەکانی

لەیەك کەرەتدا دروستکردبێت یاخود بە پلە و قۆناغ و گەشە، بەهۆی ئەو سیستمانەی کە خودا پێی بەخشیبوون ئالێرەدا پێویستە ئێمە ڕێبازمان بوەستێنین، چونکە لەشەریعەتی محەممەددا دەقێك نەهاتووە، کە بیرۆکەیەك لاسەنگ بکات بەسەر بیرۆکەیەکی تردا و، بۆ ئێمە نەهاتووە لابدەن بۆ باوەڕهێنان بەمانا ڕواڵەتیەکان بۆ یەکێك لەم دوو بیرۆکەیە، بەڵێکەوتنەوەی هەندێ رەگەز لەهەندێ رەگەزی تر بکەین لەبەر نەبوونی بەڵگەی بڕەر کە زۆرمان لێبکات مانا هێمایی ئەو دەقانە بکەین و، هەرکاتێك بەڵگەی بڕەر بۆ راستی ڕێبازی بنەمارەگەزیی‌یەکان و پەیدا بوون بەدەرکەوت، ئەو کاتە پێویستە لەسەرمان مانا هێمایی‌یەکانی ئەو دەقانە بکەین و گونجاندن بکەین لەنێوان دەقەکان و بەڵگە بڕەرەکاندا.

حەیران/ سوپاس بۆ خودا سوپاس بۆ خودا ، دڵت فێنك کردمەوە بەم بەدەرخستنە رازاوانەت، کە ئاماژەی بڕیارەکانی ئاین دەکات کەبەهیچ شێوەیەك دژایەتی راستیەکانی زانست ناکات کە بە بەڵگە بڕەرەکانەوە پەیوەستن و تکام وایە چاکەت لەسەرم زۆربێ بەباسکردنی راکانی جسر سەبارەت بەدروستکردنی مرۆڤ، ئایا شێخ جسر وادەبینێت کە وتەکانی ڕێبازانی پەیدابوون لەسەر گەشەکردنی مرۆڤ دەشێت بگونجێت لەگەڵ ئەو دەقانەی کەلە قورئانی پیرۆزدا هاتووە؟

شێخ/ شێخ جسر لە وەڵامی ئەوانەدا کە دەڵێن مرۆڤ ئاژەڵێکە لە تێکرای ئاژەڵەکانی تر، لێکەوتەی ڕێبازی پەیدابوون و گەشەکردنە و، هەروەها لەوەڵامی ئەوانەش کەلەپاش ئەمانە هاتوون و دەڵێن مرۆڤ و مەیموون یەك رەگەزیان هەیە دەڵێ: لەدەقەکانی شەریعەتی محەممەدیدا هاتوە کەهەموو ڕێچکەکانی باوەڕ هێنان لەدروستکردنی مرۆڤدا پابەندیتی. ﴿وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنسَانِ مِنْ طِينٍ﴾، ﴿مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ﴾، ﴿مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ﴾.

هەندێ لەڵێکدەرەوەکانی قورئانی پیرۆز دەڵێن خاك و ئاو دوو رەگەزی مرۆڤن، واتە مرۆڤ لەو دوانە دروستبووە، هەندێ کات دەقەکانی قورئان وارادەگەیەنن کە مرۆڤ لەخاك دروست بووبێت و لەهەندێ دەقدا هاتووە کە خودا بەدەستی خۆی مرۆڤی لەیەك نەفس دروستکردووە و هەرلەو نەفسەوە جمکی بۆ دروستکردووە و لەوانیشەوە پیاوان و ئافرەتی زۆری لێکەوتۆتەوە، ڕواڵەتی ئەم دەقانە وادەگەیەنن کە خودا مرۆڤی لە رەگەزێکی سەربەخۆ دروستکردبێت، نەك بەڕێگەی پەیدا بوون و لێکەتنەوە لە رەگەزێکی تر، لەگەڵ ئەوەی ئەم دوو رایە لەلای عەقڵێك شیاون کەباوەڕشی بەتوانایی

خودا هەبێت.
بەڵێ لەو دەقانەوە بەئاشکرای نەهاتووە کە بڵێت خودا مرۆڤی یەکەمی لەیەك کەرەتدا لەخاك دروستکردووە و هەروەها نەهاتووە کە بڵێت مرۆڤی یەکەمی بە قۆناغ و هێدی دروستکردووە.
ئەوەندە لەسەر ئێمە یە کە لێرەدا بوەستین و باوەڕ بەرایەکیان نەهێنین و راکەی تریان فەرامۆش بکەین یاخود بە پێچەوانەوە، لەگەڵ ئەوەش کە هەندێ لەدەقە تاکیەکاندا نەبێت هاتووە و دەڵێت خودا مرۆڤی یەکەمی بەرێگای قۆناغ و هێدی دروستکردوە و ماوەیەکی زۆری بەسەردات چووە بەڵام رواڵەتی ئەو دەقانەی کە باوەڕهێنان پابەندێتی ئاماژەی دروستکردنی سەربەخۆ دەکەن وەناگونجێت مانا هێمای ئەم دەقانە بگرێت و، لادان لەمانا بەرواڵەتیەکەی بکرێت مەگەر بەڵگەیەکی بڕەری عەقلی رێبازی پەیدا بوون بچسپێنێت کە ئەوکاتە دەتوانرێت ئەو دەقانە مانا هێمایان بکرێت و گونجاندنی بکرێت لەنێوانیان و نێوان ئەو بەڵگە بڕەرانەی عەقڵ و ئەمەش هیچ لەباوەڕهێنانی موسڵمانان کەم ناکاتەوە لەبەر ئەوەی لایان ئاشکرایە کەخودای بەخشندە لەبنەڕەتدا خۆی دروستکەری مرۆڤە بەهەر شێوەیەك دروست بێت بوە و بەم چەشنە شێخ جسر دەڵێت: ئاینی ئیسلام پێچەوانەی زانست نی‌یە و نابێت، گەر زانستە کە پشتگیری کراو بێت لە لایەن بەڵگەیەکی بڕەری عەقڵەوە هەروەها وا رادەگەیەنێت کە لەڕوانگەی ئاینەوە هیچ جیاوازی نی‌یە لەنێوان ئەوەی کە خودا ئەم گەردونەی بە (دروستکردنی یەك کەڕەتی) یان (دروستکردنی قۆناغ و هێدی)یاخود بەرێبازی (پەیدا بوون و گەشەکردن)دروستکردبێت بەویست و توانا و کاربەجێیی خودا بووە و هیچ کامێك لەم رێبازانە بەڵگە دارتر نی‌یە لەوی تریان لەسەر بوونی خودا.
جسر بەم شێوەیە دەدوێت سەبارەت بە رێبازی پەیدا بوون و گەشەکردن ئەی حەیران و، دەبینیت نەئینکاری دەکات و نەبەمەحالی دادەنێت و دەرگاشی لەسەر زانست بەناوی ئاینەوە دانەخستووە، بەڵکو بەکراوەیی بەجێیهێشتووە بەوەی کەچەند جارێك دووبارەی دەکاتەوە کە رێبازی پەیدا بوون و گەشەکردن لەکاتی چەسپاندنی بەچەسپاندنێکی عەقلی بڕەر هیچ هاودژیەکی ئایینی تیادا نی‌یە و دەشێت سودی لێوەربگیرێت و، ماناهێمای ئەو دەقانە بکرێت کە بەڕواڵەت ئاماژەی رێبازی دروستکردن دەکەن.
لەسەر روناکی ئەم بیرە بەرزە، رۆژ هەڵاتناسی بیانی (چارلز ئادەمز) لەکتێبە کەیدا کەبەناوی (ئیسلام و نوێکردنەوە) بڵاوکردۆتەوە ئاماژەی کردووە بەوتەیەی کە دەڵێت،

لەسەردەمێکدا کەنوو سەرە کلاسیکی‌یەکان بیرورِا زانستیەکانیان پشتگوێ دەخست وا بەباشیان دەزانی کە بەهێزی شمشێر بەرەنگاری بکەن بەڵام شێخ حسینی جسر ئەم رایەی نەبوو، بەڵکو لای وابوو ئەو سەردەمە بەسەر چووە کە موسڵمانان دەستەوسان بن بەرامبەر ئەو بیرۆکانەی کە هێرش دەهێننە سەر باوەڕ هێنانیان، دەستیکرد بە هێنانەوەی بەڵگە بەوەی بەتێکڕای هەموویان لەبیرو باوەڕ و بڕیارەکانی ئیسلامدا بەبەرو بەها بەدەردەکەون، دەکاتە وەڵامدانەوەی ئەو زانا رۆژئاوایانەی کەلەسەر بنەمای فەلسەفەو مادده گومانی زوریان بەرپاکردبوو لە دژی و هەروەها بەرامبەر رێبازی دارون وەستا و وای بینی کە ئەم رێبازە، گریمان راستیش دەرچێ دژی قورئان ناوەستێ.

حەیران/ ئەو زانا کلاسیکی‌یانە کێن کەلەلایان وا بوو بەرەنگاری زانست بەهێزی شمشێر بکرێت؟

شێخ/ من هیچ کامێك لەو زانا سونیانە ناناسم کەلای وابێت بەرەنگاری بیرورِا زانستیەکان بەهێزی شمشێر بکرێت، بەڵام ئەوەی کەمن بزانم بۆ نموونە غەزالی کە پێش (برونۆ و گالیلوو گپلەر) بەحەوت سەدساڵ هاتووە لەکتێبی (تهافت الفلاسفه)دا کاتی هێرشکردنی بۆ سەر ئەو زانا ئاینیانەی کە ئینکاری راستیەکانی زانستیان دەکرد، وەك خۆر گیران و مانگ گیران.... هتد.

ئەمە دەقەکەیەتی کە دەڵێت: (هەرکەسێك نیمچە گومانی وابوو کە موجادەلەکردن بۆ پووچەڵی ئەمە لە ئایندایە، ئەوە هێرشێکە بۆ سەر ئاین و لاوازکردنی بڕیارەکانی، چونکە ئەم کارانە پابەندی بەڵگەکانی ئەندازە و ژمێریاری یە کەهیچ گومانیان تیادا نی‌یە، هەرکەسێك شارەزای تیادا هەبێت بەدوای بەڵگەکاندا بگەرێت، گەرپێی ووترا ئەمە پێچەوانەی شەریعەتە هیچ گومانێکی تیادا نی‌یە بەڵکو گومانە لەشەرع و، هەرکەسێك هەڵسەنگاندنی شەرع بەرێگای چەوت بکات زیاتر زەرەرمەند ترە لەوەی کە تانەو توانجی لێدەگرێت هەروەك ووتراوە (دوژمنێکی ژیر باشترە لە دۆستێکی نەفام) ئەمەیە وتەکەی غەزالی و لەپێناوی ئەمەدا نەدووچاری هێزی شمشێر و نەگری ئاگر بۆوە، بەڵکو بەچاوی بەرزو رێزەوە تەماشای دەکرا وەك دەزانی هەتا ناویان دەبرد بە (حوجەتی ئیسلام).

حەیران/ رەحمەتی خودا لە شێخ جسر بێت بەراستی زۆر بەرز بووە لەزانیاری یەکەیدا لە عەقڵ و باوەڕیشی دا و تێگەیشتنی بەجەوهەری ئاین و، بیرو بەرزی لە گونجاندنی نێوان زانست و باوەڕ، وادەبینێت کاتێك کە رێبازی پەیدا بوون و گەشەکردن بەڵگەدار بێت، هیچ پێچەوانەیەکی قورئان نابێت، گەرهاتوو ئەم رێبازە

بەرەلامان چەسپا هیچ زەرەرێك لەباوەڕ نادات.

گەر باوەڕ بهێنیت کە خودا لەسەرەتادا ماددەی ساکاری دروستکردووە پاشان گەشەی پێکردووە بەگوێرەی ئەو سیستمانەی کە پێی بەخشیبوون تا... ژیان پەیدا بوو لەخانەی یەکەمدا.

من لە شێخ دەپرسم کەواتە بۆچی بەموڵحیدیان دائەنێن ئەوانەی کە دەڵێن خانەی یەکەم لەبێ گیانەوە پەیدا بووە.

شێخ/ ئاگاداربە ئەی حەیران، چاوێك بەو پابەوانەدا بخشێنەرەوە کەباسمان کردوە، دەبینیت ووشەیەکت لە یادچووە کە وتەکانی من و (شێخ جسرت لێتێکدەدات، من ئەوانەم بەبێ باوەڕ وەسف نەکردووە لەبەر ئەوەی مەزنەی وابووە کە خانەی یەکەم لەجەماد پەیدا بووە، ئەمە فەرمانێکی شیاوە و مەحاڵی تیادا نی‌یە بۆیە ناووم بردوون بەبێ باوەڕ، چونکە باوەڕیان وابوو کە خانەی یەکەم لە جەمادەوە پەیدا بووە (دروستکردنی خۆیی)

حەیران/ جیاوازی چیە لەنێوان ئەم دوو وتەیەدا؟

شێخ/ جیاوازی زۆرە ئەی حەیران، مەبەستیان (لەدروستکردنی خۆیی‌یە) دەیانەوێت بلێین خانەی یەکەم لەجەماد پەیدا بووە بەڕێکەوت لەبەراوردکردنێکی ڕێژەیی کاتێکی تایبەتی لەرەگەزە ماددیەکان، نەك بەتوانایی خودا و، جسر دەڵێت پەیدا بوونی ژیان لە جەماد کارێکی شیاوە و، هەندێ کات ژیان ڕواڵەتێك دەبێت لە ڕواڵەتەکانی ماددە کەلە جوولە و بەرامبەریەکی ڕێژەیی لەنێوان دیاریکراوە تایبەتمەندەکان لەرەگەزەکاندا دەبێت و، ئەمانە هەمووی لەلایەن خوداوە دروستکراون نەك بەڕێکەوتی کوێرانە، سەرنج بدە لەم دوو وتەیە بەوەی کە جسر دەڵێت/ خودا دروستکەری ماددە بنەمایی‌یە گەردوونە بنەڕتیەکەیە لەنەبوون و هەر خۆشی بەخشێنەری سیفاتی رەگەزەکانە و، هەرخۆشی جوولەی بە گەردیلەکان بەخشیووە و، هەرخۆشی زانایە لەنهێنی ئەو بەرامبەرە ڕێژەیی‌یە کە دەتوانرێت ژیان لێی پەیدا بێت و هەر لەخودا خۆشی ئەم گونجاندنەی پێبەخشیبوون کە بۆتە هۆی ژیان هەروەك ئاسایەکانی تری خودای پەروەردگار لە لێکەوتنەوەی هۆکار لەهۆ، بەڵام ماددیی‌یە بێ باوەڕەکان هەر لە بنەڕەتدا ئینکاری خودا دەکەن و ئینکاری بوونی وویست دەکەن لەدروستکردندا و، لایان وایە کەهەموو رەگەزەکان ئاشنایی و تێکەڵبوونیان لەگەڵ یەکتردا بەرێگای ڕێکەوتە و، بەمەش ژیان پەیدا بووە، ئەم جیاوازیی‌یە بزانە ئەی حەیران و لەبەرچاوی خۆتی دابنێ، تەنها ئەمەت بەسە ئەی حەیران کەوا ئینکاری (دروستکردنی بەڕێکەوت بکەین) و

لەپاشدا خۆت دەبینیەوە لە ئامێزی باوەڕدا و هیچ گریمانێکی دروستبوون و پەیدا بوون لەمەودوا کارت لێناکات.

حەیران/ چۆن ئەمە دەبێت ئەی گەورەم.... زیاتر بۆم ئاشکرا بکە؟

شێخ/ دەگەڕێمەوە بۆ لێکۆلینەوە کە بۆ مەبەستی پوچەڵکردنی، دروستکردن بەرێکەوت وەبۆتی ساکاردەکەم بەئاسانی و تەواوی لەکاتی خۆیدا.

حەیران/ شێخ جسر سەبارەت بە عەقڵ و رۆح چی دەفەرموێت؟

شێخ/ سەبارەت بە عەقڵ شێخ جسر دەفەرموێت، عەقڵ لەو شتە شاراوانەیە کە ڕێگا نی‌یە بۆ ڕوونکردنەوەی ڕاستیەکانی و لەشەریعەتدا هیچ ڕوونکردنەوەیەکی تیادا نەهاتووە دەربارەی عەقڵ، دووریش نی‌یە وتەی ماددیی‌یەکان ڕاست بێت کە دەڵێن عەقڵ دیاردەیەکە لەدیاردە کار لێکراوەکانی بەشەکانی ماددە، بەڵام دەڵێین ئەم کارلێکردنە بەوویستی خودا پەیدا بووە نەك بەگوێرەی جوڵە کوێرانەکەی ماددە خۆی، هەروەها ئەو وتەیان کەدەڵێن عەقڵی مرۆڤ جیاواز نی‌یە لەگەڵ عەقڵی ئاژەڵدا تەنها لەرێژەکەیدا نەبێت و لەخودو ڕاستیدا جیاوازی لەنێوانیاندا نی‌یە ئەمەش دژایەتی دەقەکانی شەریعەتی محەممەد ناکات لەباوەڕدا و هیچ پشتگیری دەقێکی تیادا نەهاتووە کە ئینکاری بکات یاخود پشتگیری بکات ئەوەی لە شەریعەتدا هاتووە تەنها ئەوەیە کە مرۆڤ بەعەقڵ لەهەموو جۆرەکانی ئاژەڵ جیادەکرێتەوە و، مرۆڤ بەهۆی عەقلیەوە بەکارهێنانی شەریعەتی پێ سپێردراوە گەر بڵێین دەرك دەکرێت یان بەپێچەوانەوە هیچ دەقێك سەبارەت بەمە نەهاتووە.

قەدەغە کراونی‌یە لامان گەر بڵێین دەرککردنی ئاژەڵ و عەقلی مرۆڤ هەردووکیان یەك ووتراون، بەڵام عەقلی مرۆڤ گەشەی کردووە... تا... ئەو پلەیەی کە ئێستا تیایەتی کە پێی جیادەکرێتەوە لە عەقلی هەموو ئاژەڵەکان سەبارەت بەرۆح شێخ دەڵێت بوونی هەیە بەڵام عەقڵ نەتوانایە لەدەرککردنیدا.

ئەم وەستاندنەی شێخ جسر و نەچوونە ناو قوڵایی ڕاستیەکان ژیان و رۆح و عەقڵ کە هەموو فەیلەسوفان نەتوانا بوون بەرامبەری ئەمە بەڵگەیە بۆ بەرزی بیرو ڕاکانی شێخ جسر و هەروەها ئینکاری نەکردنی ئەوانەی کە دەڵێن دیاردەیەکە لە دیاردە کارلێکراوەکانی ماددە بەتوانای خودا، ئەمانە هەموو بەگشتی بەڵگەن بۆ فراوانی عەقلی شێخ جسر و دووری لەکرچ و کاڵی و بەرزی سەرنجدانی لە تێگەیشتنی ڕاستیەکانی ئاین.

حەیران/ وا لەباسەکانی شێخ تێگەیشتووم کەباوەڕی بەکاریگەرە سروشتی‌یەکان

هەبێت، کەواتە بیرو ڕای چۆنە سەبارەت بە سیستەمی هۆکاریی‌یەکان، کە فەیلەسوفان زۆر لەسەری دواون؟

شێخ/ شێخ جسر لەو سیستمە هۆ هۆکارانە دەرناچێت کە غەزالی باسی دەکات و لەسەری دەڕوات یان ئەو باسانەی کەلوتەکانی (هیومی) گوماندار بۆم بەدەرخستی کە جسر دەڵێت خواوەندی پەروەردگار هەرچەندە هۆکارەکانی پەیوەست کردووە بەهۆکانیانەوە، هەرتەنها خۆی دروستکەری هەردووکیانە گەر سەرنجێکی ئەو شتانەی بدەین کە دیاردەکانیان لێدەکەوێتەوە، سەرنج بدەین لەراستیەکان دەبینین ئەم شتانەی لەخودی خۆیاندا پەیوەستدارنین بۆ لێکەوتنەوەی ئەو دیاردانە لێیان و چونکە هیچ شتێکی تیادا نی‌یە کە عەقڵ باوەڕی پەیوەستداری هەبێت پێیانەوە، بۆ نموونە گەرمایی بەفر دەتوێنێتەوە و ساردیی ئاو دەبەستێنێت، گەر سەرنجێك لەراستی ئەم شتانە بدەین بۆ عەقڵ بەدەرناکەوێت کە ئەم دووشتە پەیوەست بن بەلێکەوتنەوەی ئەم دوو دیاردەیە لێیان وەك ئەوەی کە بڵێین تەنێك پەیوەستە بەپڕکردنەوەی بۆشایی‌یەك و هەروەها وەك پەیوەست نیە بەدانانی دوو تەن لەیەك بۆشاییدا، ئەم دوو فەرمانە عەقڵ وادەبینێت کە پێویستی وا داوادەکات کە عەقڵ باوەڕی پێیان بێت بەڵام بەوەی کە گەرمایی بەفر دەتوێنێتەوە و ساردی ئاو دەبەستێت لای عەقڵ پێویست نی‌یە کە باوەڕی وابێت و دیاردەی ساردی بۆ ئاو بەستن بێت، عەقڵ دەڵێت بۆ ئەم حاڵەتە پێچەوانە نەبێت؟

گەرووترا گەرمایی هۆیە بۆ توانەوە لەبەرئەوەی ئەو هێزەی لاواز دەکات کە گەردیلەکان ئەو تەنەی پێکەوە بەستووە، دەڵێین بۆچی ئەم فەرمانەی پێچەوانە نەبێت؟ پێویستە لەکۆتاییدا تەنها ئەوە بڵێین هەریەك لەگەرمایی و ساردیی‌یەو تایبەتمەندی کە پێوەی پەیوەستن، تایبەتمەندی تایبەتمەندێکە وویستی وابوو کە ئەم کارە بەم چەشنە بێت و ئەو تایبەتمەند بەخشە کەلە تایبەتمەندی و سیفاتی سروشتی بەهەموو شتێك بەخشیوە تەنها خودای بکەرو هەڵبژێرەرە.

حەیران: ئەم باسە زۆر نزیکە لە وتەکانی ئیبن ڕوشدەوە.

شێخ: بەڵێ... هەروەك دەبینیت شێخ جسر ئینکاری هۆ و هۆکار و تایبەتمەندی و سیفاتی سروشتی و سیستمەکانی ناکات هەروەك چۆن زانایان و فەیلەسوفانی ئیسلامی ئینکاری ئەم شتانە ناکەن و بەچ ڕێگایەك ئینکاری بکرێت گەر هەموو شتێك بە تایبەتمەند و سیفاتی سروشتی خۆی جیا بکرێنەوە لە شتەکانی تر، گەر هەر شتێك ئەم تایبەتمەندی و سیفاتە سروشتی‌یەی خۆی لە دەستدا ئەو کاتە ئەو شتە وەك خۆی نامێنێتەوە بەڵکو دەبێتە شتێکی تر و، لەبەر ئەوەی عەقڵ ئەو پێویستی‌یە نابینێت کە ئەم شتانە لە خودی خۆیان ئەو

تایبەتمەندییانەیان هەبێت، هیچ بوارێك بۆ عەقڵ نابێت کە گومان بکات لەوەی کە خودا دروستکەری هەموو شتێکە و هەر خودا خۆشی ئەو تایبەتمەندی و سیفاتە سروشتیانەی پێبەخشیوون هەر خۆشی بە توانایە کە ئەو سیفات و تایبەتمەندیانەیان لێ داماڵێت گەر شەریعەتەکانی ئاسمان ئینکاری هۆو کار بکەن ئەو کاتە پەیڕەویکردنی شەریعەتەکان پووچەڵدەبێتەوە و، مرۆڤیش لەتێکۆشسان بەدوای خودادا دەوەستێت و دەرگای پاساو کردن کراوە دەبێت بۆ ئەو کەسانەی فەرمانی خودا پشتگوێدەخەن و لە کارە بەدەکان نزیکدەبنەوە و ئەمەش پووچەڵکردنەوەی شەریعەتە، بەڵکو تێکدانی عەقڵ و وەستاندنی باوەڕهێنان کەتەنها بەهۆی عەقڵەوە دێتە دی و، هەر کەسێك باوەڕی وابێت کە ئاینی ئیسلام ئەم فەرمانە پەیڕەودەکات ئەوا نەزان و نەفام و کەم عەقڵە.

حەیران/ لەباسکردنی سیستەمەکان و تێکدانیان بەهۆی موعجیزەکانەوە لە شێخی گەورەم دەپرسم، ئایا دەتوانرێت لێکدانەوەی موعجیزە لەسەر بنەمای سیستەمە سروشتی‌یەکان بژمێررێت هەروەك هەندێ لەزانایان باوەڕیان وایە؟

شێخ/ لەراستیدا ئەو فەرمانە شاراوە و پەنهانانەی کە قورئانی پیرۆز و کتێبەئاسمانیەکان باسیدەکەن، دووجۆرن فەرمانی وایان تیایەدا کەوا دەزانین تێکدانە بۆسیستەمەکانی سروشت لەبەر شاراوەی نهێنی‌یەکانیان لێمان، لەوانەیە رۆژێك لەرۆژان زانست ئەو سیستمانەی بەدەربخات کە بەهۆیانەوە ئەم فەرمانە دروست بوون، تیایدا هەیە بەراستی تێکدەرن بۆ سیستەمەکانی سروشت کە خودا خۆی لەسەردەستی پێغەمبەران بەدی هێناوە، وەلەکتێبە ئاسمانیەکاندا ناویان براوە تاکو بۆمان بەدەربخات توانای خودا خۆی لەسەر تێکدانی سیستەمەکانی گەردوون و، ئەم تێکدانانە شیاون بەموعجیزە ناو دەبرێت و لەتوانای زانستدا نی‌یە بگاتە ئەو پلەیەی کە سیستمێکی سروشتی بە دەربخات کە ئەو موعجیزەیەی تیادا رویداوە و پێویستە لەسەر باوەڕدار باوەڕی بەمە هەبێت و باوەڕی بەوەش هەبێت کە ئەم فەرمانانە موعجیزەن و پێچەوانەی سیستەمەکانی سروشتن، بەڵکو من وا دەبینم پێویست ناکات هەوڵبدەین لێکیبدەینەوە لەسەر بنەمای سیستەمە سروشتییەکان، گەرتێکدەری سیستەمەکان نەبێت بەموعجیزە ناو نابرێت و، ئەگەر بڵێین ئەم موعجیزانە لەسەر بنەما سیستەمە سروشتیەکان پەیدا بوون ئەوا ئامانجی موعجیزە کە پووچەڵدەبێتەوە، خودای پەروەردگار، ئەم موعجیزانەی خستۆتەوە بۆ ئەوەی رێنماییمان بکات بەوەی کە تەنها خۆی پەیداکەری هەموو سیستەمەکانە و هەر لە توانای خۆیدایە تێکدانیان، گەر لەتوانای مرۆڤدا بووایە بۆ بەدی هێنانی یەکێك لەنموونەی ئەو موعجیزانە بەهۆی دۆزینەوەی هێزی سیستەمەکانی سروشتەوە ئەو کاتە

بەموعجیزە ناو نابرێت و ناوبردنی خودا سەبارەت بەم موعجیزانە بێ حیکمەت و مانا دەبێت.

هەر لەبەرئەوە دەڵێم زانایانی ئاینی، کە هەوڵیان داوە لێکدانەوەی ئەو موعجیزانە بکەن لەکتێبە ئاسمانیەکان هاتووە لەسەر بنەمای سیستەمە سروشتییەکان، ئەوانەی بەهەڵەدا چوون، وەك لەلای هەندێکیان وایە، ئەی دروستبوونی (عیسا) بەبێ باوك چۆن لێکبدەینەوە، ئەو وتەیەشیان دادیان نادات کە دەڵێن/ ئێمە دەمانەوێت موعجیزە لەعەقڵ نزیك بکەینەوە، تاکو باوەڕی پیاوانی زانست بەدەستبهێنین، چونکە ئەم نزیککردنەوەیە لەگەڵ ئەوەی مەحاڵە لەبواری زانستدا بۆ هەندێ موعجیزە.

ئەمە لەخودی خۆیدا لەناو بردنێکە بۆ مانای موعجیزە و پێچەوانەی دانایی و ئامانجەکەیەتی و، ئەمەش ئەی حەیران هەڵەیەکە زۆر لەزانایانی موسڵمانان و نەسرانیەکان بەدڵسۆزیی یەوە دووچاری بوون، وەتا... ئێستاش لەیادمە کە هەندێ لە زانایان هەوڵیان داوە، ئەو ئایەتانەی لەسورەتی فیلدا هاتووە بەم جۆرە لێکی بدەنەوە، ئەو باڵندانەی کە گرمۆڵە قوڕی وەك بەردیان دەگرتە فیل سوارەکان بەمیکرۆبی ئاولەیان لێکداوەتەوە کە تووشی فیل سوارەکان بوون و لەناوچوون هەوڵیان داوە مانای معراج و شەقکردنی دەریا لەلایەن موساوە و دروستبوونی (عیسا) لەسەر بنەمای سیستەمە سروشتیەکان لێکبدەینەوە و ئێمە گەرچی بەدووری نەزانین کە مەبەست لەباڵندە نێرراوەکان میکرۆبی ئاولە بێت، چونکە لەسورەتی فیلدا ناوی موعجیزەی نەبردووە کە تێکدانی سیستەمە، بەڵکو وەسفێکە بۆ ئەو حەبەشانەی کە بەفەرمانی خودا دووچاری ئەو لەناوچوونە بوون و، بەدروستی دانانێین ئەو ئایەتانەی کە باسکردنی موعجیزە تیادا هاتووە بەلێکدانەوەی سروشتی زانستیانە لێکبدرێتەوە، چونکە بەم لێکدانەوەیە ماناو نهێنیو بەهای موعجیزە کە لەدەست دەچێت وەك لەمەوپێش باسکرا و، بەو کەسە دەڵێین کەداوامان لێدەکات عەقلی رازی بکەین، بەلێکدانەوەی ئەو موعجیزانەی کە مەحاڵە لەرێگای زانستەوە بکرێت، بەمەدەیخەینە گوومانەوە و بەرەو دواوەی دەگێڕینەوە بۆ گومان و ئینکاری، بەبێ ئەوەی مەبەستمان بێت، گەر باڵندە نێرراوەکانمان (طیر أبابیل) بەمیکرۆبی ئاولە لێکدایەوە، ئەی دارەکەی دەستی موسا کەبووە مارێك و دەرزیشت بەچی لێکبدەینەوە؟!! گەر ئەمەشمان بەنوستنی موگناتیس و ئارەزوومەندکارێك دانا، ئەی شەق بوونی دەریا بەلێدانی دارەکەی موسا بەچی لێکبدەینەوە گەر ئەمەشمان بەکشاندن و چونەوەیەك (مد و جزر) دانا، وەك لەلای

هەندێکیان وایە، ئەی دروست بوونی (عیسا) بەبێ باوك چۆن لێکبدەینەوە و گەر لەسەر لێکدانەوەی هەندێ لەمێشك پووچەکان برۆین سەبارەت بەدروستبوونی ئەم منداڵە بەرێگای (پیتانی خۆیی- التلقیح الذاتي) کە دەشێت روویدات، بەگوێرەی قسەی ئەوان لەلای هەندێ لە نێرەمووکەکان، ئەی توانای قسەکردنی عیسا لە بێشکەدا بەچی لێکبدەینەوە؟

وا..... بۆی دەچم ئەی حەیران، ئێستا بەتەواوی تێگەیشتبین لەمانای وتەکانم، هەوڵدانی لێکدانەوەی موعجیزە لەسەر بنەمای سیستەمەکانی سروشت لەخودو ئامانجیدا سەرکەوتوونییە و، تێکدەری مانای موعجیزەیە و، خەڵکی بەرەو گومانی زیاتر دەبات، راستی باوەڕهێنانە بەو خودایەی کە دروستکەری ئەم گەردونەیە و هەروەها هەرخۆی دروستکەری هەموو سروشت و سیستمێکە و هەر لەبەرئەوەی خودا خۆی دروستکەریەتی لەتوانایدایە تێکدانی نهێنی موعجیزە لەمەدایە و، هەرکەسێك باوەڕی بەخودا چەسپاو بوو، باوەڕهێنانی بەموعجیزە لائاسانە بەڵام ئەوانەی کە باوەڕییان وایە موعجیزە لەسەرو عەقڵەوەیە بەمە جیاوازی لەنێوان مەحاڵی ئاسایی و مەحاڵی عەقڵ ناکەن و تێکدانی سیستمەکان لەمەحاڵەکانی عەقڵ نیە و لەبەر ئەوەی باوەڕمان وایە کە خودا خۆی دروستکەی ئەم سیستمانەیە زۆر ئاسانە لامان باوەڕبهێنین کەلەتوانای خودایە تێکدانی ئەم سیستمانە.

حەیران کوڕی ئەزعەف دەڵێت: ئا.... لێرەدا لەناکاو، شێخ لەقسەکردن وەستا، لەپاشدا چەند وتەیەکی بەدەمدا هات لێی تێنەگەیشتم، وایدەزانی کە خۆر هەڵهاتووە وەیان نزیکە، هەستاین و لەپاش نوێژکردن خوا حافیزیم لەشێخ کرد، چووە ژوورەکەی خۆی و لەکاتی دەرگاداخستندا پێی ووتم تابەیەك گەیشتنێکی تر... لەشەوی ئایندەدا... ئەی حەیران کەشەوی تاقیکردنەوەیە.

شەوی تاقیکردنەوە

حەیرانی کوڕی ئەزعەف دەڵێت/
شەوی رابردوو لەناکاو و بەپەلە شێخ مەوزونم بە جێهێشت بەبێ ئەوەی لێی بپرسم مانای (شەوی تاقیکردنەوە) چی‌یە؟ و چوومە جێنوستنەکەم زۆر دڵخۆش بووم بەگوێبیستی باسەکانی خوا لێخۆشبوو شێخ جسر لە پاشدا خۆم دا بەدەست نوستنێکی قولەوە، تاپێش نیوەڕۆ بەئاگا نەهاتم، کە راپەڕیم مانای شەوی تاقیکردنەوە لە گوێمدا ئەزرنگایەوە، بەچەندەها شێوەی جیاجیا لێکم ئەدایەوە، وەگەلێك شت دەهاتە یادم و ئەوەی کە پەسەند بوو لەلام ئەوەیە کە شێخ ئاماژەی ئەو باسانە دەکات کەلەشەوانی پێشوودا ناومان بردبون دەستمکرد بەپێداچوونەوەی (دەفتەری ئامالی) کە شێخ پێی نوسیبوومەوە، بەڵکو خودا بکات شتێکم لێی دەستگیر ببێت کە ئاماژەی شەوی تاقیکردنەوە بکات.
لەکۆتاییدا وای بۆ چووم کەمەبەستی شێخ ئەوەیە کە تاقیکردنەوەیەکی گشتیم بکات لەو باسانەی کە خوێندوومانە، دەستمکرد بەخوێندنەوەی دەفتەری (ئامالی) کە وتەکانی شێخ تیادا تۆمار کرابوو و خواردن و خواردنەوەی لەبیربردمەوە، تا.... گوێبیستی بانگی شێوان وازم لە خوێندنەوەی نەهێنا و، کاتێك کۆتایی نوێژی خەوتنانی ئەو شەوە هات چوومە لای شێخ سەرنجێکی دوورو درێژی دام و بەزەردەخەنەیەکەوە ووتی بۆ وا پەشۆکاوی، چی‌یە لەتاقیکردنەوە کە دەترسی؟
حەیران/ کێ هەیە لەتاقیکرنەوە نەترسێت ئەی گەورەم بەڵام ئەوەی من تەنها ترس نی‌یە بەڵکو ترس و ماندوی و برسێتی‌یە.
شێخ/ برسێتی.... !؟
حەیران/ بەڵێ برسێتی گەورەم، وەتا..... ئێستا هیچ خواردنێکم نەخواردووە.
شێخ/ چۆن دەبێت، هیچت لانی‌یە بیخۆیت، یاخود نەخۆشیت؟

حەیرانت/ نەئەمەو نەئەوەش، بەڵام گوێم لێبوو فەرمووت سبەی شەو تاقیکردنەوەیە و، واهات بەیادما کە دەتەوێت تاقیکردنەوەم بکەیت لەو وتانەی کە بۆت باسکردوم و، ترس دایگرتم نەك دووچاری شەرمەزاری لای تۆ بم ئەی گەورەم.

خۆم تەرخان کرد بۆ پێداچوونەوە و، هیچ کاتێکم بۆ نەمایەوە بۆ خواردن، لەبەرئەوە ترس و ماندوویێتی دایانگرتووم.

شێخ/ راست بۆی چوویت و بەئاگا بوویت، لە راستیدا.. دەمەوێت تاقیکردنەوەت بکەم، ئایە وا دەزانی هەروەك هەندێ لە مامۆستای نەزان تاقیکردنەوەت دەکەم کە قوتابیانی خۆیان تاقیدەکەنەوە، ئەم باسە بەها بەرزانە لە جۆرەکانی دەرخکردن نین، تاکو لە قوتابیان پرسیار بکرێت هەر وەك بابەتی هۆنراوە دەرخ بکرێت، بەڵکو گفتوگۆیەکی عەقلی پوختە پێویستی بەتاقیکردنەوە هەیە، بەجۆرێك کەلەکاتی پرسیار کردندا قوتابی بۆی هەبێت لەکتێبەکەیدا بەدوایدا بگەڕێت و موناقەشەکردنی بابەتەکانی و لەم گفتوگۆو موناقەشانەدا مامۆستا رادەی تێگەیشتنی قوتابی یەکەی بۆ دەردەکەوێت و ئاکامی تاقیکردنەوەکە لەلای مامۆستا کەئاشکرا دەبێت.

لەبەر ئەوە با دەفتەرەکەت لەبەردەمدا بێت و هیچ مەترسیت نەبێت ئەی حەیران بەڵام پێش ئەوەی دەستپێبکەین هەندێك ماست بخۆ زۆر... نا.... چونکە برسێتیی زۆر مێشك دەوەستێنێت وەك چۆن تێری زۆر مێشك دەوەستێنێت.

چوومە ژوورەکەی خۆم و هەندێ ماستم خوارد، گەڕامەوە بۆ لای شێخ و، دەفتەری ئەمالیەکانم هەڵگرت و بەشێخم ووت:/ ئێستا من لەبەردەستام ئەی گەورەم.

شێخ/ ئەی حەیران تۆ دەڵێیت من بەسەر هەموو دەفتەرەکەدا ، چوومەتەوە.

حەیران/ بەڵێ... بەڵام پیا چوونەوەیەکی شڵەژاوی ترسناك.

شێخ/ هیچ نییە، ئێستا کتێبەکە لەبەردەستدایە، بەهێمنی و لەسەرخۆ ئەو شتانەی کەنەت خوێندۆتەوە، بیانخوێنەرەوە.

حەیران/ سوپاس... گەورەم.

شێخ/ تەنها..پرسیارێك ئەی حەیران.... ئایا... ئەزانیت ئامانجی من چییە لە وباسانەی کە بۆم کردوویت و بۆم هەڵبژاردوویت و، مەبەستی گەورەم چییە کە دەمەوێت پێی بگەیت.

حەیران/ بەڵێ... دەرکم کردووە گەورەم ئەو ئامانجەی کەجەنابت ئاواتخوازی پێی بگەم، کە بۆم بەدەربخەیت کەبەرهەمی فەلسەفەی راستە کە گەورە فەیلەسوفەکان بە دەستیان هێناوە و لەسەری رێکەوتوون، هەرگیز پێچەوانەی ئاینی راستەقینە ناکات لە چەسپاندنی بوونی خودادا، بەڵکو ئەم چەسپاندنە، عەقڵی پوختیش پشتگیری دەکات، واتە: عەقڵی گەورە پیاوانی ئاین و فیلەسوفان هەمیشە لەسەریەك بەڵگە رێکدەکەون و، لەبەر خۆشەویستیو رێزی زۆری ئەم فەیلەسوفانە لام بوونەتە رێبازێك بۆ گەیشتنم بە باوەڕی پوخت بەخودا لە رێگای بەڵگەکانەوە، کەبەهۆی سەرنجە عەقڵییە، پوختەکانەوە پشتیان پێ بەستراوە بەبێ پشت بەستن بە بەڵگەی ئاینی پاش ئەوەی کە بینیت وازم هێناوە لەو بەڵگانەی کە گوێبیستی دەبووم لەپیاوانی ئاینەوە و، بۆم بەدەربخات ئاینی راستەقینە هیچ کاتێك دژایەتی و ئینکاری راستەیەکانی زانست ناکات، کەبەڵگە بڕرەکانی عەقڵ پابەندێتی چونکە ئایینی پوخت بڕیاری عەقڵ دەکاتە یاسایەکی بەرزی جیاکەرەوە بۆ ناسینی راستیەکان.

ئەمە ئەو ئامانجە بەرزەیە کە ویستم پێمی رابگەیەنیت.

شێخ/ ئایا.... ئەی حەیران تۆم گەیاندۆتە ئەم ئامانجە.

حەیران، بەڵێ... گەورەم.

شێخ/ زیاتر ئارەزوومەندی وتەی کام فەیلەسوف بوویت و چ بەڵگە خوازیەك زیاتر باوەڕت پێهێناوە.

حەیران/ بە وتەی هەموویان ئەی گەورەم بەتایبەتی وتەی گەورەکانیان، لەپوختی بیرکردنەوەو راستی بەڵگەکانیان و نەفرەتم دەکرد لە وتەی هەندێ لە بچووکەکانیان لەوەی کە نادیاری و لاوازی و کرچ و کاڵیان لەخۆ گرتبوو و، ئەوانەی کە خۆیان بە ریبازی سەفسەتەوە هەڵواسیبوو و چووبوونە ناو قوڵایەکانی گومانەوە لەناو هەموو میلەت و بیروباوەڕێکدا لەسەر ئەوەی کە راستی یەك شتە، لەگەڵ زۆری رێبازە بەڵگەکان و، بەبەراورد کردن و پێوەرکردن لە نێوان هەردوو لایەنەکە کە گەیاندمیانە رۆخی زانستەکانی قورئان و، رێنمایی پیرۆزی تۆش ئەی گەورەم گەیاندمیانە دەروازەکانی باوەڕ، سوپاس بۆ خودا.

شێخ/ ئایا... باوەڕی دەروونی خۆت بوو، یان باوەڕی بەڵگەکان بوو؟

حەیران/ ئایا.... مەبەستت لەباوەڕ بە پەیامی پێغەمبەرەکانە؟

سوێندبێت بەخودا، هیچ کاتێك بێ باوەڕ نەبووم بەخوداو کتێبە پیرۆزەکان و پێغەمبەرەکانی.

شێخ/ ئەزانم، ئەزانم، ئەو باوەڕە ویژدانی‌یە خۆرسکی‌یە و بۆماوەیی‌یە لەو خێزانەوە وەرت گرتووە کە تیایدا پەروەردە بوویت، بەڵکو بۆماوەیەکە بۆ نەوەکانی داهاتوو، بەڵێ ئەم باوەڕە زۆر بێگەرد و پوختە گەر فەلسەفەچی نەزان لێڵی نەکات و بەدبەختی ڕێگای پێنەگرێت.

حەیران/ کەواتە، مەبەستی شێخم لەباوەڕی دەروونی چی‌یە؟

شێخ/ پرسیارت لێدەکەم، ئایا.... ئەو باوەڕەی کە ئەمڕۆ پێی گەیشتوویت پاش گوێبیستننت بە وتەی فەیلەسووفەکان کە باوەڕێکی پەیامی دەروونی‌یە کە ڕێزت بۆیان هەڵقوڵاوە کەلە ناختدا شاراوە بووە بۆ گەورە فەیلەسوفان گە پێش ئەوەی وتەکانیان لێکبدەیتەوەو باوەڕیان بناسیت یاخود بەهۆی ئەو بەڵگانەی کە عەقڵت دەرکی کردوە؟

حەیران/ باوەڕی یەقین و ڕێز لێنانی بەرزە و، هەروەها باوەڕی بەڵگەکانیشە بەگشتی، بەڕاستی بۆم بەدەرکەوت لە بینینی بەیەك گەیشتنی فەیلەسوفەکان لەسەر هەق و ڕاستی و باوەڕ بەبوونی خودای گەورە، لەنێوەند گەورە فەیلەسوفان و گەورە پیاوانی ئاین و بەهۆی زانینم بە وتەکانی جسر سەبارەت بە پێویستی بڕیارەکانی عەقڵ، لەبەراوردکردن لەنێوان زانست و ئایندا و، مەعقول و مەنقول لەکاتی هێنانەوەی بەڵگە بڕەکانی عەقڵ لەسەریان و بگەڕێمەوە بۆ زانایانی ئایینی بەهەمان پشت بەستن کە ڕێزی زۆرم بۆ فەلسەفەو زانست، ململانێی لەگەڵدا دەکردم و، کرچ و کاڵی زانایانی ئایینی هەندێ جار دوریان دەخستمەوە، ئەوانەی کە غەزالی و جسر پێیان دەڵێن: زیاتر زەرەمەند ترن بۆ ئاین لە دووژمنەکانی ئاین و، بۆم ڕێکەوت پابەندی ڕێبازە بەڵگەخوازیی‌یەکان بیم لەسەر بوونی خودا بەگشتی لەگەڵ بوونی ئەو جیاوازیەی نێوانیان لە ئاڵۆزی و سادەیی کەبەگشتی هەموو ڕوودەکەنە باوەڕ هێنان بەخودا.

شێخ/ دەمەوێت لەدەمی خۆتەوە باسی ئەم بەڵگانە گوێبیستبم تا... بۆم بەدەربکەوێت لەکوێدا دووچاری ئاڵۆزی دەبێت. و ئێستا.. من بە قوتابی خۆت دابنێ.. ئەی حەیران و، تۆش بە بەشێخ مەوزون.

حەیران/ لە (بەڵگە کانی پەیدا بوون) دا کە زۆربەی فەیلەسوفان و زانایان هەڵگری ئەم ڕێبازەن، دەبینم بیروباوەڕە کانی منیش زۆر بە ئاسایی ئەم ڕێبازەم گرتۆتەبەر، لە ڕێبازێکی ئاشکرای بەڵگەدار، کە بەبەڵگە پشتیوانی کراون و، هەندێکیان پەیوەستی هەندێکی تریانن، بەرەو بەرزی مل دەنێن، تا دەگەنە شتە ئاشکراکان لەلای عەقڵ و، عەقڵم پێم دەڵێت/ ئەم گەردوونە پێکهاتەیە (واتە: مرکب)ە بەخۆی و گشت بەشەکانیەوە هەموو پێکهاتەیەك پەیدا بوونی ئاشکراو روونە و، گەردونیش بەهەموو ئەو شتانەی کەلە خۆیی گرتووە لە گۆڕانێکی بەردەوامیدایە لە وێنەیەکەوە بۆ وێنەیەکی تر، واتە: لەشێوەو شکلێکەوە بۆ شێوە و شکلێکی تر و هەموو گۆڕاوەکانیش دووبارە دەگۆڕێن بۆ وێنەی تر و ناگونجێت وێنەیەکی بنەڕەتی ئەزەلی کۆن هەبێت، گەرواباوایە بەهیچ جۆرێك شیاو نەدەبوو کە گۆڕانی بەسەردا بێت. و وتە بەوەی کە زنجیرەی وێنەکان بێ کۆتاییە، وتەیەکی هەڵەیە، چونکە زنجیرەیی و تەسەسول لەلای عەقڵ مەحاڵە.

لەبەر ئەوە پێویستە ئێمە لە سنورێکدا بوەستین و بڵێین: ئەم گۆڕراوانە لەسەرەتاوە بێ شێوە وێنە و سوورەت بوون و لەبەر ئەوەی بێ شێوەو بێ وێنە بوون و بوونیان نەبووە، چونکە وێنە بریتیە لە شێوەو قەبارەو کێش و رەنگ و چێژ و بۆن و، چ کاتێك وێنە ئەو شتانەی لەدەستدا بوونی نابێت کەواتە جیهانی گۆڕراو بوونی نەبووە لەپاشدا پەیدا بووەو گەردوون پەیدا بووە، عەقڵ بەهۆی سیستمی هۆو هۆکارە ئاشکراکان، بە ئاشکرایی بڕیار دەدات کە هەموو پەیدا بوونێك پێویستی بەهۆکارێك هەیە بۆ پەیدا بوونی و، پەیدا کەرە، ئەم هۆکارە ناگونجێت خۆی پەیدا بووبێت چونکە ئەویش پێویستی بەهۆکارێك دەبێت بۆ پەیدا بوونی، ناگونجێت بگوترێت زنجیرەی هۆکارەکان بێ کۆتایین، چونکە زنجیرەیی (تسلسل) لەلای عەقڵ مەحاڵە، لەبەر ئەوە دەبێت پەیداکەرو، دروستکەری گەردوون کۆن بێت، کە خودای بەخشندەیە، کە دروستکەرو پەیداکەری گەردوونە پاش ئەوەی نەبوونێکی رەها بووە.

شێخ/ ، بژیت، بژیت،... ئەی حەیران.

حەیران: و سەبارەت بە بەڵگەکانی پێویست (وجوب) کە فارابی و ئیبن سینا و دیکارت و لوك و لایبنز... هتد پابەندی بوون.

دەڵـێم/ عەقڵ بەئاشکرا بڕیار دەدات کە مانای بوون لەنێوەند سێ حاڵەتدا جێگۆڕ کێ دەکـات (دەشـێت، مەحاڵ، پێویست) (الأمكان، الأستحالة، الوجوب) لەبەر ئەوە هەموو شتێك یـان بوونـی دەشـێت یـان بوونـی مەحاڵـە یـان بوونـی پێویستە و، عەقڵ بڕیاری ئەوە دەدات کـە ئـەم گەردوونە لە جۆری (دەشێت) و لەحاڵەتی (دەشێت)دا دەبێت زاڵکەرێ هـەبێ حاڵـەتی بـوون زاڵ بکا بەسەر نەبووندا، کە بتوانێت لە دەشێتەوە دەربازی کات بۆ بوونـێکی کـرداری (فعلـي) و پەیداکـەری ئەم بوونە، ناگونجێت بوونی لە جۆری دەشێت بێـت چـونکە ئـەو کاتە پێویستی بـە پەیداکـەرێك دەبێـت کـە ئەمەش دیسان بەرەو یاسای زنجیرەی مان دەباتەوە کە ئەمەش لەلای عەقڵ مەحاڵە.

کەواتـە ئـەم پەیداکـەرە، دەبێـت (پێویستە بوون) بێـت و، ئەم پەیداکەرە پێویستە بوونە، ناگونجێـت لـە خـودی خۆیـدا دەشێت بێت، چونکە گەر وا بێت، ئەو کاتە دەبێت خودی دەشـێت پێویستە بـوون بێـت، کـە ئەمـەش پێچـەوانەی عەقڵـە چـونکە دوولایەنی دژبەیەك کۆدەکاتـەوە کـە (دەشـێت پێویسـتە) و لـەبـەر ئـەوەی دیسـانەوە روو دەکاتـەوە یاسـای زنجیرەیی کـەوا لـەهۆکار دەکـات ببێتە هۆیەك بۆ هۆکارەکە خۆی و هەروەها هۆکانیش ببنە هۆکار بۆ هۆکانی خۆیان.

ئـەم خولاندنـەوەیش کەوا باوەڕێیان دەگوترێ لە زاراوا (دەورو تسلسل) لەلای عەقڵ مەحاڵـە لـەبەر ئـەوە ئـەم گەردوونـە دەشـێت، پێویسـتی بـە پەیداکـەرێك هەیە کەلەخودی خۆیـدا پـەیدا بووبێـت و پایـەندی خـۆی بێـت و، ئەو پەیداکەرە پێویستە بوونەیش خودای بەخشندەیە.

لەیەکێك لـە وتـەکانی دیکـارت کـە هەمیشـە خـەڵك دەیلێتەوە (من بوونم هەیە، کێ پەیدای کردم و کێ دروستی کردم؟)

مـن دروسـتکەری خـۆم نـیم و پێویستە دروستکەرێکم هەبێـت و ئـەو دروستکەرەش پێویستە (پێویستە بوون بێت) کە خودای بەخشندەیە.

بەگوێـرەی دەربڕینـی باسـکاڵ: (لەوانـە بوو نەبومایە گەردایکم پێش لەدایکبوونی من بمردایە، کەواتە من زیندەوەرێکی (پێویست بوون) نیم، کەواتە پێویستە (پێویستە بوونێك) هەبێت کە بوونی من پاپەندی ببێت ئەویش خودایە.

شێخ/ و بەگوێـرەی تەعبیر دەربڕینـی قورئـان: ﴿أَمْ خُلِقُـوا مِـنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ ؟: یا لەهیچ شتێك پەیدا نەبوون یاخود خۆیان دروستکەری خۆیانن؟﴾.

حەیران/ و لەبەلگەکانی (هۆو هۆکارەی تەواو) وا لەسەر بنەمای (باوەڕی هاودژ) (مبدأ التناقض) کەلایبنز بە ئاگابووە لێی عەقڵ وا بڕیار ئەدا هەموو شتێك کە ئێمە ئەندێشەی دەکەین دەبێت، یان دەشێت بێت و یان مەحاڵ بێت و یاخود پێویست بێت وەراستی ئەم گەردوونە دەگەڕێتەوە بۆ جۆری (دەشێت)

هەموو راستیەکانی جۆری دەشێت دەبێت (هۆ و هۆکارێکی تەواوی) هەبێت بۆ کەوتنەوەیان و هێنانە بوونیان.

ئەم گەردوونە بینراوە خۆی دروستکەری بوونی خۆی نییە، وتەی بەوەی خۆی دروستکەری بوونی خۆیەتی پێچەوانەیە لەگەڵ عەقلدا وەك لەوەو پێش ووتراوە. کەواتە پێویستە ئەم گەردوونە راستە دەشێت هۆو هۆکارێکی تەواو هەبێت بۆ خستنەوەی بوونی، چونکە بەبێ (هۆو هۆکاری تەواو) بوونی نابێت، لەگەڵ ئەوەی کە شتێکی راستی‌یە بوونی هەیە وە دەبێت (هۆو هۆکاری تەواو) بۆ بوونی، لەوپەڕی زانست و توانا و کاربەجێی بێت هەموو سیفاتێکی تەواوی لەخۆ گرتبێت، چونکە گەرسیفاتی تەواوی لەخۆ نەگرتبێت هۆو هۆکارەکەی تەواو نابێت، کە خودای بەخشندەیە.

هەمووی بەگشتی لەسەرەتاییەکان بۆ عەقڵ دەژمێرێت کە هەندێکیان تەواوکەری هەندێکی تریانن و، ئەم شتە سەرتاییانە لە مێشکی مرۆڤدا لە کۆتایی قۆناغەکانی بیرکردنەوەیدا دووچاری شلەژاندن و کولبوون دەبێتەوە، کاتی ئەندێشەکردنی کۆتاییەك کە هیچ شتێك لە دوایدا نایەت و، ئەو نەبێ کۆتاییەی کە هیچ سنورێکی نی‌یە و، ئەو ئەزەلیەی کەهیچ سەرەتایەکی نی‌یە و، ئەو چەرخەی کە هیچ چەرخێك لە پێشیەوە نەبووە و ئەو جێگایەی کە هیچ شتێك لەدوایەوەنی‌یە و هەروەها (نەبوونی رەها) (العدم المطلـــق) بەڵام ئەم هەموو کولبوون و شلەژانە بێزارم ناکا و ئازارم نادات بەقەد ئەو کولبون و نەتوانایەی عەقڵ کە دووچاری دەبێت لە ئەندێشەکردنی دروستبوون لەنەبوونەوە.

شێخ/ تۆ لێبوردراوی ئەی حەیران، لەکولبوون و نەتوانایەی عەقڵت کە تووشی دەبێت لە ئەندێشەکردنی ئەم هەموو بابەتانەدا و عەقڵت گەورەترنی‌یە لە عەقڵی غەزالی و ئیبن روشد ئیبن طـــوفەیل و کانت و سپەنسەر کەبەگشتی دان دەنێن بەنەتوانای عەقڵ و کولبوی لەهەندێ کاتدا.

بەڵام هەرگیز لێبوردراو نیت لەبەردەم ئەم کولبونەدا دەستەوسان و سەرسام و نەتوانابیت لەبەدەر خستنی بەڵگە بڕەرەکانی عەقڵ بۆ خۆت، کە ئەم کولبوونە بە وێڵبوونی ئەندێشە دەژمێررێت، ئایا عەقڵمان هەمیشە دووچاری ئەو وێڵبوونی ئەندێشەیە نابێت کەلە پاشدا بەهۆی بەڵگە بڕەرەکانی عەقڵەوە پووچەڵی بکەینەوە و بەدرۆی بخەینەوە کەواتە گوێبیستم بە ئەی حەیران.

حەیران/ هەموو لەشم گوێیە گەورەم.

شێخ/ ئەم گەردوونە راست و بینراوە،... ئایا لەبەشی (دەشێت) یان لەبەشی (پێویستە)

حەیران/ بێ گومان ئەمە لەبەشی دەشێت چونکە دەتوانین ئەندێشەی نەبوونی گەردون بکەین.

شێخ/ ئایا... گەردوون دروستکەری خۆی بووە؟

حەیران/ نەخێر.... چونکە ئەم ئەندێشەیە پێچەوانەیەکی عەقڵی دروستدەکات، کە ئەوکاتە دەبێتە (پێویستە بوون) کە خۆی لە راستیدا (دەشێت).

شێخ/ کەواتە دەبێت (هۆو هۆکارێکی تەواوی) هەبێت بۆ خستنەوەی و هێنانە بوونی.

حەیران/ ئەمە، ئاشکرایە.

شێخ/ کەواتە گەردوون پێش ئەوەی هۆ و هۆکاری تەواو پەیدا بکات بوونی نەبووە.

حەیران/ گومانی تیادا نییە کەوایە.

شێخ/ ئایا، ئەندێشەکردنی بوونی گەردون لەپاش نەبوون هیچ پێچەوانەیەك بۆ عەقڵ دروستدەکات، بیر بکەرەوە ئەی حەیران.

حەیران/ نەخێر.... بەڵکو پێچەوانەیی عەقڵ کاتێك دروست دەبێت کە ئەندێشەی نەبوون بکەین بەوەی کە بوونی گەردوون نەبوونی لەپێشەوە نەبووە.

شێخ/ پەیدا بوون لەنەبوونەوە، لەلای عەقڵ مەحاڵ نییە، گەرلەلامان مەحاڵ بوو یان بەدورمان زانی و نەتوانابین لە ئەندێشەکردنی وەکوو لایبنز دەڵێت.

حەیران/ راستە، لەلای عەقڵ مەحاڵ نییە.... بەڵام گەورەم سوێند بێت بەخوا من تا ئێستا نەتوانام لە ئەندێشەکردنی لەگەڵ ئەوەی بەهۆی بەڵگە بڕەرەکانی عەقڵەوە باوەڕی تەواوم بەخودا پەیداکردووە سەبارەت بەوەی کەلەلای عەقڵ مەحاڵ نییە، بەڵکو مەحاڵ

ئەوەیە کە نەبوون پێش بوونی گەردون نەبێت، کە بوونەکەی (دەشێت) بەڵام چی بکەم گەر عەقڵ نەتوانا بێت؟

شێخ/ و بەهای ئەم نەتوانایی‌یە چی‌یە بەرامبەر بەڵگە بڕەرەکان؟

منیش هەروەك تۆ عەقڵم نەتوانایە لە ئەندێشەکردنی دروستبوونی لەنەبوونەوە، بەڵام باوەڕی تەواوم هەیە کە ئەم نەتوانایی‌یە ئەنجامی وێڵی ئەندێشەی پووچەڵ و بێ مانایە. و دەستەوەسان بەرامبەری ئاماژەی تێکچوونی عەقڵ دەکات.

حەیران/ چۆن؟

شێخ/ ئایا.... باوەڕت بە راستیەکانی ماتماتیك نی‌یە کە باوەڕی تەواو بەئەنجامە راستیەکەی دەهێنێت؟

حەیران/ چۆن.... نەء.

شێخ/ ئایا زۆر لە راستیەکانی ماتماتیك نازانیت، کە پشت دەبەستیت بەشتە سەرتایی‌یە ئاشکراکانی عەقڵ کەلە سەرەتادا نادیارن لەلات و، تەنها بەهۆی بیرکردنەوەو ئاکامخوازی و بەڵگە خوازی بۆت بەدەردەکەوێت.... ؟

حەیران/ ئەمە راستە... بەڵام دوای بیرکردنەوەو بەڵگەخوزای دەتوانم ئەندێشەی بکەم؟

شێخ/ وتەت چی دەبێت، گەر چەند بابەتێکی ماتماتیکی ساکارت پێشکەش بکەم، کە بەهۆی بەڵگە بڕەرەکانی عەقڵەوە بەدەستهاتووە لەگەڵ ئەوەشدا عەقڵت لە ئەندێشەکردنیدا دووچاری نەتوانای دەبێتەوە تەنانەت بەدەرخستنی ئەنجامی کێشە ماتماتیکەکەش؟!

حەیران/ لە نموونەی.

شێخ/ بەئاگا بە ئەی حەیران، عەقڵمان لە بواری ژمێرە زۆرەکاندا کول دەبێت بەرامبەر ئەندێشەکردنی چەند راستی‌یەکی دیار و ئاشکرا، کە تەنیا پێویستی بەبیرکردنەوەیەکی کەم و ژماردنێکی سادە هەیە لە جۆری کۆکردنەوە بۆ تێگەیشتنی تەواو لێی، عەقڵ بەشێوەیەکی سەیر کول دەبێت لێی، تەنانەت لە ئەنجامەکە دەکەوێتە گومانەوە، گەر راستترین کەسیش ئەو ئەنجامەی پێ بڵێ، بگرە عەقڵ خۆشی ئەوئەنجامە بەدەست بهێنێ هەر لێی بەگومانە.

ئایا... (مەتەڵی پەرە پارچەکراوەکە دەزانیت)؟

حەیران/ نەخێر...... گەورەم.

شێخ/ گەر پەڕەیەکی زۆر تەنکت بدرێتێ کە ئەستوریکەی بەشێك بێت لە (١٠٠) بەشی میلیمەترێك و داوات لێکرێت بیکەیتە دووبەشەوە و، پاشان دوو بەشەکەش بکەیتە چوار بەشەوە و چوار بەشەکەش بکەیتە هەشت بەشەوە،.... تا.... بەم جۆرە کەرت بوونە کە دووبارە دەکەیتەوە تا.... دەگەیتە (٤٨) جار، وەلێت پرسرا پێش ئەوەی دەست بەکەرتبوون و ژماردن بکەیت بە پێی مەزەندەت درێژیی ئەم پارچانە چەند دەبێت پاش کەرتبوونیان بە (٤٨) جار؟ ناتوانی بلێیت هەرچەند زۆر لەخۆت بکەیت کە رێژەیەکی بۆ دابنێیت و، بلێیت دا\رێژییەکەی زیاترە لە ١ یان ٢ یان ٣ مەتر و گەر پێتوترا ئەستوریکەی زیاترە لە ١٠ کیلۆمەتر.... هەرگیز باوەڕ ناکەیت.......

گەر پێتووترا کەرتبووەکە بۆ ٤٦ جار دووبارە بکەرەوە و لەسەر یەکیان دابنێ تا بەرزدەبێتەوە بۆ ئاسمان.... بەرمانگ دەکەوێت یان نزیکە بەری بکەوێت، کەدووریی یەکەی لە زەوییەوە ٣٨٤ هەزار کێلۆمەتر دەکات، گەربە شێوەیەکی ساکار لەم ژمێرەیە بکۆڵیتەوە و بەوێت ئەندێشەی بکەیت دەبینیت عەقڵت نەتوانایە لە ئەندێشەکردنی، پێنوسەکەت بگرەو ژمێرە بکە ئەی حەیران.

حەیرانی کوڕی ئەزعەف دەڵێت: پێنووسەکەم گرت و دەستم بەژماردن و کۆکردنەوە کرد بۆ ماوەی زیاتر لە کاتژمێرێك و شێخیش پێدەکەنی، کاتێك تەواو بووم بۆم بەدەرکەوت بەهۆی ژمێرەیەکی ساکار پەڕە پارچەکراوەکان، گەر بخرێنە سەریەك، بەراستی نزیکە بگاتە مانگ، بەشێخم وت.

حەیران/ بەڵێ، راستە ئەی گەورەم درێژییەکەی نزیکەی ٣٨٤ هەزار کیلۆمەترە.... و راستە نزیکە بەرمانگ بکەوێت بەخودا ئەمە شتێکی سەیرو نامۆیە.....

شێخ/ ئێستا پرسیارت لێدەکەم/ ئایا دەتوانیت ئەندێشەی ئەم ئەنجامە بکەیت پاش ئەوەی خۆت بەدەستت هێنا. و یاخود هێشتا هەست بەنەتوانای عەقڵ دەکەیت لە ئەندێشەکردنیدا.

حەیران/ سوێند بێ بەخوا.... تا ئێستا هەست بەتوانایی عەقڵ دەکەم لە ئەندێشەکردنیدا.

شێخ/ ئایا.... دەرکت کردو باوەڕت هێنا ئەی حەیران کە عەقڵمان زۆر کات نەتوانایە لە ئەندێشەکردنی زۆربەی راستیەکان کە بەهۆی بەڵگەکانی عەقڵەوە بەدەستهاتووە.

حەیران/ بەڵێ... باوەڕ دەکەم... بەڵام چۆن ئەمە دەبێت؟

شێخ/ لەبەر ئەوە وا عەقڵمان دروستبووە کە نەتوانێت لە ئەندێشەکردنی زۆربەی راستیەکان، بەڵام بەهۆی بەڵگە بڕەرەکانی عەقڵەوە دەتوانیت بڕیاری راستیان بدەیت چونکە ئەی حەیران (ئەندێشەکردن) جیاوازە لە (بەگەڕ خستنی عەقڵ) لەوانەیە بە عەقڵ باوەڕ بەشتێك بهێنیت بەڵام ناتوانیت ئەندێشەی بکەیت، چونکە بەگەڕخستنی عەقڵ پەنادەبات بۆ شتە سەرەتایی‌یە ئاشکراکانی کە عەقڵ خۆی ڕێکیان دەخات و پەیوەستیان دەکات بەیەکەوە و، دەرهێنانی هەندێکیان لەهەندێکی تریان دەکات و، دروستکردنی هەندێکیان لەسەر هەندێکي تریان دەکات و دەگاتە ئەو بڕیارە بڕەرە عەقڵیانەی کەلەوانەیە بەئاسانی نەتوانرێت ئەندێشە یان بکرێت، ئێستا تێگەیشتیت؟

حەیران/ بەڵێ.... تێگەیشتم.

شێخ/ زانستی نوێی ئەمڕۆ دان بەم راستی‌یەدا دەنێت بۆ ئەو جیاوازی‌یەی کە بۆم باسکردیت لەنێوان شیاوی ئەندێشەکردنی شتێك و بەگەرخستنی عەقڵ، گوێ نادرێ بەنەتوانایی عەقڵ لە ئەندێشەکردندا و تەنها پەنا دەبەنە بەگەڕ خستنی عەقڵ چونکە راستی‌یەکانی زانست لەبوارە جیاجیاکانیدا و لەچەندێتی و ژمێرەیی‌دا بەرزترە لە ئەندێشەکردن، بەڵام لەڕێگای بەگەڕ خستنی عەقڵەوە ژمێرە دەکرێت و دەناسرێت و بڕیاری لەسەر دەدرێت بۆ نموونە: شەپۆلەکانی رووناکی وەردەگرین، ئایا... ئەزانیت کە زانایان پاش ژماردنی ئەو شەپۆلانە دەڵێن ئەو شەپۆلە رووناکیانەی کە رەنگی وەنەوشەي دروست دەکەن بەخێرایی ٦٠ هەزار شەپۆلە لە ئینجێکدا؟ ئایا ئەو زانایانە دەتوانن ئەندێشەی ئەو خێرایی‌یە بکەن گەرچاو بنووقێنن و خەیاڵیان بخەنە گەڕو ماندووی بکەن؟

نەخێر چونکە ئەم ژمارە زۆرە لەم رووبەرە بچووکەدا، عەقڵ نەتوانایە لە ئەندێشەکردنی دا، بەڵام نەتوانایی‌یە لەبەگەڕخستنی عەقڵ تیایدا واتە بەهۆی عەقڵەوە بڕیاری راستی‌یەکەی دەدات، لەوانەیە ژمارە لە لێکۆڵینەوە گەردیلە نوێکاندا بگاتە ژمارەیەکی سەرسوڕهێنەر کە عەقڵ نەتوانا بێت لە ئەندێشەکردنی ئالەمەوە بۆت

بەدەردەکەوێت ئەی حەیران، بۆ نموونە زانایان ژمێردەدەکەن و دەڵێن خێرایی لەرینەوەی دەنگ لەوانەیە بگاتە... نیو ملیۆن لەرە لە چرکەیەکدا و، ئەمەش چەسپاوە لەلای زاناکان چەسپاندنێکی عەقلی، زانستی بڕەر کە هیچ گومانێکی تیادا نی‌یە، ئایا وایان دەبینی کە بتوانن ئەندێشەی ئەم ژمارە زۆرەی لەرینەوە بکەن لەچرکەیەکدا؟

بۆ تاقیکردنەوە، ئایا دەتوانیت ئەندێشەی رووودانی هەزار لەرینەوە لەچرکەیەکدا بکەیت؟ چجای هەزار لەرینەوە یاخود نیو ملیۆن لەرینەوە لەچرکەیەکدا، بەڵام ئەم شتەی کە تۆ نەتوانای لەئەندێشەکردنی دارشتنێکی راست و بی گومانە، ئایا بەچ ریگایەك دۆزیانەوە؟ بێگومان بەهۆی بەگەڕخستنی عەقلْ و ژمێرە (حساب)ەوە دۆزیویانەتەوە.

ئێستا تێگەیشتیت کە چۆن ئەندێشەکردن جیاوازە لە بەگەڕخستنی عەقلْ و، پەند وەرگرتن والە بەگەرخستنی ژیریو عەقلدا، نەوەك لەکول بوونی لەئەندێشەکردن.

حەیران/ بەڵێ زۆر بەروون و ئاشکرا تێگەیشتم.

شێخ/ ئێستا لەوتەی زانایان و فەیەلسوفان تێگەیشتیت کە دەڵێن: دروستکردنی بوون لە نەبوونەوە لەلای عەقلْ دەشێت، تەنانەت گەر عەقلیش کول و نەتوانا بێت لە ئەندێشەکردنیدا؟

حەیران/ بەراستی (فەلسەفە دەریایەکە پێچەوانەی هەموو دەریاکانی ترە، هەڵگری رێبازی دووچاری ترسناکی و خنکاد لە رۆخ و کەناریدا دەبێت و، لەناخ و قوڵیدا دڵنیایی و باوەڕی دەستگیردەبێت).

هەروەك شێخ دەفەرموێت و، هەروەك (باکون) دەڵێت: کەمی فەلسەفە مرۆڤ بەدووردەخاتەوە لە ناسینی خودا بەڵام زۆرینەی بەرەو خودامان دەگێڕێتەوە.

شێخ/ ئێستا کاتی قورئانە ئەی حەیران، ئەو قورئانە پیرۆزەم لەکتێبخانەکەدا بۆ بهێنە و تۆ بڕۆ بۆ جێنووستنەکەت.

من کارێکی ترم هەیە کە پێشکەشی خودای پەروەردگاری بکەم بەبێ فەلسەفە..

وتەکانی پەروەردگارم

حەیرانی کوڕی ئەزعەف دەڵێت/ لەژوورەکەی شێخ دەرچووم پاش ئەوەی قورئانە پیرۆزەکەم دایە دەستی و چوومە جێنوستنەکەم، خەو نەدەچووە چاوم چونکە فێرنەبووم لەم کاتە زووانەدا بنووم، و نەشم ئەتوانی بخوێنمەوە چونکە چراکە هێشتا لەژوورەکەی شێخ مابوو، و زۆرم لەخۆم دەکرد کە بخەوم لەنێوان خەوو ناخەودا بەدەنگی کۆکەی شێخ بەخەبەر هاتم.... دەبینم شێخ هەر بەئاگایە... پاشان خەوێکی قووڵ دایگرتم تا... لەدەنگی لێدانی دەرگاکە لەلایەن بحێورە پیرە مێردەکەوە بە ئاگا هاتم و کاتێك لە جێنوستنەکەم هەستام بۆ ئەوەی دەرگا کە بکەمەوە دەبینم چراکە هەر لەژوورەکەی شێخدا رووناکە و کاتێك بانگی بەیانیدا شێخ بەرەو دەستنوێژ هەڵگرتن چوو، پرسیاری شەو نەخەوتنەکەیم لێکرد، ووتی ئێستا لە خوێندنەوەی قورئان تەواو بووم.

ووتم/ گەورەم شەونخوونی بێ هێزت دەکات.

ووتی/ ئەمە هەمووی لەبەر تۆیە ئەی حەیران.

ووتم/ لەبەر منە؟

زەردەخەنەیەك گرتی و بەرەو دەستنوێژەکەی رۆیشت لەپاشدا هەردووکمان نوێژی بەیانیمان کرد، لە پاشدا شێخ بەرەو جێنوستنەکەی چوو، و ووتی: من ئەمرۆ بۆ پەرستگام ناچم.... لەبەر ئەوە پێویستیم بەخەوێکی زۆرە، منیش ئەو رۆژەم لەنێوان پەرستگای شێخ و مزگەوتەکەدا بەسەر برد، و ئەوانەی دوێنێ شەو شێخ پێی گووتم بەسەریا چوومەوە و دووبارە کۆو ژمێرەی (مەتەڵی پەڕە پارچەکراوەکانم) کرد... دەبینم لەوپەڕی باوەڕدایە بەڵام عەقڵی ئێمە هەندێ کات نەتوانایە لەئەندێشەکردنی هەندێ راستیەکان کەبەهۆی عەقڵەوە دەسەلمێنرێن... و نابێت دەستەوەستان بین بەرامبەر ئەم نەتوانایی‌یەی عەقڵەوە، بەڵکو بەهۆی ئەو بەڵگە بڕانەی کەلامان چەسپاوە، باوەڕ بەوە بهێنین کە ئەم نەتوانایی‌یە (وەهم)ە ئەندێشەیە، و وێڵی ئەندێشە بەرەنگاری بەڵگەی پێناکرێت، و وتەکانی غەزالیم هاتەوە یاد لەم رووەوە دووبارە بەوتەکانی غەزالیدا چوومەوە دەرکم کرد، مانای ئەم وتەیەی (تەنها رێگا چارەیەك بۆ گومان و وێڵی

ئەندێشـە، بەڵگەیە) و بەڵگەش بەهۆی پێکەوە لکاندنی سەرتایی بنەما پێویستی‌یەکانی‌یەوە بەدەست دێـت، کـە عـەقڵ بەبێ ئەوان ناگاتە باوەڕی تەواو) لەپاشدا ووتم هاوار بۆ خۆم، چۆن دەرکی ئـەم هەموو شتە بکەم، و وێڵی ئەندێشە فەراموش بکەم، لەکاتی چەسپاندنی بەڵگـەی بڕەردا، گـەر خـودا ئـەم پیاوە رابـەرە بەئارامـەی بۆ نەرەخسـاندمایە، هـاوار بۆ خـەڵك بـە دەست ئەم هەموو گومانەوە، کەهیچ کەسێك دەربازبوونی نی‌یە لێی، ئایا.... ئەو هەموو لێکۆڵینەوە باسانەی کە ئێمە کردمان لەمەوبەر بۆ ئەو خەڵکە بەدەستێت؟

خـوداش بەگوێـرەی توانامـان داواکـردنمان بەسـەردا دەسەپێنێت... چۆن دەتوانن ئەم هـەموو گومانـە لـەباوەڕیان بـە دووربخەنـەوە، کـە ئێـوارە داهـات... چوومە لای شێخ... دەبیـنم لـە دەفـتەرێکی گـەورەدا هـەندێ ئایـەتی قورئـانی نووسـیوە، سـڵاوم لـێکردو هەردوودەستم ماچکرد، زەردەخەنەیەك گرتی و ووتی:-

بۆچی... بـەبێ بۆنـە دەستەکانم مـاچ دەکەیـت چی‌یە خواحافیزیم لێدەکەیـت، وا دەزانی لەوانـە کانـت تـەواو بوویـت و بـەرەو وڵاتـت دەچیتەوە... نەخێر ئـەی حەیران هێشتا زۆرت ماوە کەوانەکانت تەواو بکەیت.

حەیـران/ هەرگیز نەهاتۆتە یادم لێت جیاببمەوە ئەی گەورەم: گەر سەردانی باوکیشم بکـەم هـەر دەگەڕێمەوە بۆلات، لەزانکۆی (پیشاوەر) لەزانست دابڕام، سوێندبێ بەخودا لەتۆ باشترم دەست نەکوتووە پاش دابڕانم لە زانکۆ هەردوو دەستتم بۆیە ماچکرد، چونکە دەمەوێ بەسۆزو هەستێکی زۆرەوە بتوانم بەم ماچانە دەریببڕم.

رازو نهێنی‌یەکی خۆمـت لەگـەڵ دا بکـەم، و ئـەم ماچـانە ـکەم بە صدقەی پێش نجوی (قدموا بین یدی نجواکم صدقه)

شێخ/ چیت ئەوێت بیڵێ، وتەی ناخۆش لەتۆ نابیستم.

حەیـران/ زۆر بەووردی بیرم کـردەوە لەو راستیانەی کە دوێنێ شەو پێت راگەیاندم، تـۆ خـودا پێم بڵـێ، چۆن توانیومە دەرکی ئـەم هـەموو شتانە بکەم و چۆن فێر بووم وێڵی ئەندێشـە لـە ئاستی بەڵگـە بـڕەرەکانی عـەقڵدا فەراموش بکەم گەر خودا ئەم پێشەواو ڕێ پیشـاندەرە دڵسـۆزە سـنگ فـراوانە بەئارامـەی بـۆ نەڕەخسـاندمایە ، لەنموونەی بەڕێزت.. ئەی گەورەم؟

شێخ/ رێپیشـاندەرە پێشـەواکان زۆرن ئـەی حەیـران، کەلەوانـەوە بـۆ ئـێمە ماوەتەوە، تـەنها ئـەوە گـرنگە کـە داواکـاری ڕێگـای راسـت سـەرنجێکی قـووڵ و بیرکـردنەوەیەکی دوورو درێژی هەبێت و پرسیار لە شارەزایانی ئاین و قورئان بکات....

حەیران/ ئایا بۆ هەموو كەسێك رێدەكەوێت واز لەكاروباری ژیان و هۆكانی بەدەستهاتنی بژێوی بهێنێ‌و خۆی تەرخان بكات بۆ بیركردنەوەی قوولْ و لێكۆڵینەوەی دووررودرێژ؟، و هێنانەوەی بەڵگە خوازی ماندوو كەرو زەحمەت، ئایا خودا داوای شتێك لە مرۆڤ دەكات كەلە توانایدا نەبێت؟

شێخ/ ئەمە راستە حەیران، و ئەمە بوو كە دەموویست تۆ پێی بگەیت و پیشانی بدەم و ئامۆژگاریتی پێبكەم تا گەیشتمە ئەو پلەیەی كە بتوانم تۆی پێ رێنمایی بكەم بەگەیشتنت بۆ بەراستی بیرۆكەی بەڵگە پێكهاتەكان و راستیەكانیان بەڵكو ئامۆژگاری هەموو ئەو مرۆڤانەی پێبكەم كە بۆیان رێناكەوێت خۆیان تەرخان بكەن بۆ بەسەركردنەوە و لێكۆڵینەوەی دوورو درێژ... نەت بینی چۆن دوێنێ شەو لەبەر تۆ خۆم تەرخان كرد بۆ خوێندنەوەی قورئانی پیرۆز.

شێخ/ بەچی ئامۆژگاریم دەكەیت گەورەم.

شێخ/ تۆ و خۆم و هەموو مرۆڤێك هیوادارم گوێبیستی ئامۆژگارییەكەی ئیبن روشد ببین كە دەڵێت پێویستە بۆ چەسپاندنی بوونی خودا پەنا بەرینەبەر بەڵگە سەرەتاییەیە، ساكارە، ئاشكراكان كە عەقڵ بە ئاسانی دەركیان دەكات بەبێ چوونە ناو قوڵایی گێژاوی بەڵگە خوازی و موناقەشەگیری كە روتە لەوێلی ئەندێشەو كولبوون و نەتوانایی، كە ئەمانەش ئەو بەڵگانەن كە قورئان زیاتر ئاماژەیان بۆ دەكات لەبەڵگە پێكهاتەكانی تری عەقڵ.

چونكە لەدەركردنیاندا نەزانێكی نەخوێندەوارو زانایەكی فەیلەسوف وەك یەكن، نەزانەكە بەكورتی لەساكاری و ئاشكرایی و سەرتای یەكەی تێدەگات، بەڵام زاناكە بەدرێژی تێدەگات و دەزانێت ئەم ئاشكرایانە لە بەڵگەكانی قورئاندا پەنادەبەنە گەلێك بەڵگەی بەدەرخراو (شواهد) و هەموویان بەگشتی بڕیارێكی عەقلی پێكدەهێنن بەجۆرێك، كە ئینكاری كردنیان وەك ئینكاری هاوكێشەی ماتماتیكی راست و دروست وایە.

حەیران/ ئەمە شتێكی سەیرو سەرسوڕهێنەرە، بەراستی شێخی گەورەم لەمەوپێش ئاماژەی بەوە كرد كەلەقورئاندا سەبارەت بە بەڵگە لەسەر بوونی خوداو دروستكردنی گەردوون كۆمەڵێ بەڵگە هەیە گەیشتوونەتە رادەی ئیعجاز، كە لەتوانای تێگەیشتنی ئێمەدا نییە. و هەروەها هەستم بەمە كرد لەخوێندنەوەی هەندێ لە بەڵگەكانی ئایەتە قورئانیەكاندا. بەڵام لە وانەبوو كە هەموویان بەگشتی بڕیارێكی عەقلی بدەن كە ئینكاریكردنیان وەك ئینكاریكردنی هاوكێشەیەكی ماتماتیكی راست بێت.

شێخ/ چەند جار قورئانت خوێندۆتەوە ئەی حەیران؟

حەیران/ هەڵەم نەکردبێت زیاتر لە دەجار خوێندوومەتەوە.

شێخ/ وتەکانی باوکت دێتەوە یادت کەلە خەودا پێی ووتیت (ئایا قورئان دەخوێنیت؟)

حەیران/ لەیادمەو لەیادی ناکەم.

شێخ/ ئایا بەخەیاڵتا هاتووە کە بەووردی سەرنج بدەیتە مانای ئەم ئایەتە پیرۆزەی خودای پەروەردگار ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ﴾ تا... بزانیت، پەروەردگارت، ترسی لەدڵی زانایاندا کۆکردۆتەوە بەرامبەر بە گەورەیی خودا خۆی، و ویستویەتی نهێنییەکانی بوون و دروستکردن، پەیوەست بێت تەنها بەزانایانەوە هەروەك ئیبن روشد و جسر دەڵێن؟

حەیران/ سەبارەت بەم ئایەتە پرسیارم کرد ووتیان مەبەست لە ئایەتە کە (زانایانی ئایینییە)

شێخ/ ئایا... دەبێت زانایانی ئاینی زانستەکەیان ئەوەندە سنوردار بێت کە تەنها بایەخ بدەن بەمانا زاراوە فیقهیەکان کە پەیوەستە بەدەرهێنانی بریارەکانی خودا پەرستن و مامەڵە کردن (معاملات) وەبێ ئاگابن لە نهێنییەکانی بوون و دروستکردن کەلەرێگای فەلسەفەو زانستەوە بەدەست دێن، نەخێر... ئەی حەیران (فقـــە) تێگەیشتنە بۆ هەموو شتێك و هەموو شتێك کە ئایینی لەخۆ گرتبێت لە نهێنی و دانایی و بڕیارەکان وەیەکەم شت کە پێویستە تێی بگەین وتەکانی خودایە، ئەو ئایەتانەی کە ئاماژەی بوونی خودا دەکەن، بەوەی کە دروستکەرو زانا و بەتواناو ویستدارو بێ هەڵەو خاوەن نەخشە و کاربەجێیە، و ئەم ئایەتانە ناتوانرێت بەتەواوی لێکبدرێتەوە، کاتێك دەتوانرێت کە شارەزاییەکی تەواومان هەبێت بەسەر نهێنییەکانی گەردوون و سیستەم و بڕیار و ووردەکارییەکانیدا، و زانایانی ئایینی پێویستە لەهەموو کەس زیاتر شارەزابن بەنهێنییەکانی زانست، و کاتێ ئەم ئایەتە پیرۆزەیان بەسەردا دەچەسپێت ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ﴾ کەترسەکەیان چڕو پڕدەبێت کە شارەزایی تەواویان هەبێت سەبارەت بەزانستەکانی گەردون،و هەرشتێك کە پەیوەست بێت بە نهێنییەکانی بوون و دروستکردنەوە و کە قورئان هەندێکیان بۆ رێنمایی کردووین و هەندێکی تریشی بۆ باسکردووین، و ئەم ئایەتە پیرۆزە لە شێوازی وتەکەیدا، تەنها بۆ ئەو فەرمانە نەهاتووە کە پەیوەستە بەخودا پەرستی و مامەڵەو رەوشتە و بەڵکو لەشێوازی وتەکەیدا ئاماژەبە توانایی

و کاربەجێیی خودا دەکات لەباران باریندا، و هەروەها دروستکردنی رووەك و ئاژەڵ بەهەموو جۆرو رەنگیانەوە، هەروەك خودای مەزن دەفەرموێت

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ، وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ: ئاخۆ نەتدی، خودا ئاوی لەو بەرزەوە باراندووە، میوەجاتی هەمەرەنگـەمان پێڕواندووە؟ لەکێوانیش رێگەوبانی سپیو سوری جۆراو جۆری بەرەنگ جیا وەدی هێنان؟ رەشی وەك قەلەرەشەشیان تێدا هەیەلەمەردم و جانەوەر و ئاژەڵیشدا هەروەهایە، رەنگیان لەیەکتر جودایە، لەناو عەبدانی خودادا هەر ئەوانە فرەزانان لێی دەترسن﴾فاطر/٢٧.

حەیران/ بێگومان، مەبەست لەم ئایەتە ئەو زانایانەن کە فرە شارەزایی نهێنییەکانی گەردون و سیستمەکانین).

شێخ/ تێگەیشتنی تەواو، ئەو بەڵگانەن کە لەقورئانی پیرۆزدا هاتوون و ئامـاژە بە بوونی خواوەند و توانایی و کاربەجێیی‌یەکەی دەکەن، کە پێویستی بەسێ کار هەیە، و ئایەتە قورئانییەکان ئەم سێ پێویستی‌یەی لەیەك پانتاییدا کۆکردۆتەوە، کەلەکاتی بەراورکدندا لەبەرچاوو عەقڵدان تاوەکو مرۆڤ لەبیرکردنەوەدا فکری لەچوارچێوەی قورئـان دەنەچێت، بەئارەزوویەکی راست و دروستەوە لەم ئایەتانە بکۆڵێتەوە لەسەر رۆشنایی زانست و فەلسەفە، بۆ بەدەستهێنانی ئەو بەڵگانەی کەلە خۆی گرتووەکە کەوەڵامدانەوەیەکە بۆ بێ باوەڕان، و دەرچوونە لەو کۆتو بەندە دەمارگیرییە کوێرانەی بۆ هەر رایەکی ئایینی یاخود فەلسەفی دوترێت.

حەیران/ من لەهەندێ لەزانایانم بیستووە کەوا قورئانی پیرۆز ئاماژەی بۆ هەموو زانستێك کردووە.

شێخ/ نەخێر، حەیران نەخێر، و ئەوانەی ئەو قسانە دەکەن نەزانان و نەژیرو نەدانا و قورئـان هەرگیز فەرمانگەیەکی زانستی و زانیاری نی‌یە، و لەڕووی فێرکردنەوە هیچ مەبەستی نی‌یە رێنمایی خەڵك بکات بۆ زانستەکانی گەردون و ئەو ئایەتانەی کە ئاماژەی راستیەکانی گەردون دەکەن زانست بەدەریخستوون مەبەستی ئاگادارکردنەوەی خەڵك لەدروستکردنی گەردون هاتوون کەوا چۆن دیاردەکانی ویست و تونا و زانست و دانایی و ووردەکاریی و سەنگێتی لەخۆ گرتوە کە هەموویان بەگشتی ئاماژەی بوونی خودا دەکەن کە ئینکاری،دروستکردنی گەردوون دەکەن بەرێکەوت، و مەبەستی نی‌یە

راپۆرتکردنی زانستەکانی گەرودن، چونکە قورئان ووتارێکە راوێژی مرۆڤ دەکات بەزمانی مرۆڤ خۆی، و خودا فرە داناترە لەوەی کە راوێژی مرۆڤ بکات بە زانستێك کە تەنانەت ناوەکەی نازانن بێجگە لەنهێنییەکانی.

بەڵام خودای مەزن ئاماژەی بۆ بەڵگەکانی بوون و توانا و ویست و زانست و دانایی خۆی کردوە، بەدەربڕینێکی سەر سەوڕهێنەر کە کابرایەکی نەخوێندەواری دەوارنشین لەسەدەی حەوتەمی زاینیدا لێی تێگیشتووە، و پیاوێکی زاناش لە سەدەی بیستەمدا نهێنییەکانی تێدەگات، هەر لەمەوە ئەو موعجیزانەی کە قورئان لە خۆی گرتووە بەدەردەکەوێت. نەك تەنها لەڕووی رەوانبێژییەکەیدا وەك لەوە و پێش باسکرا، و موعجیزەکانی رەوانبێژی و زمان پاراوی، عەرەب دەرکی دەکات، و قورئان ووتارێکە راوێژی هەموو خەڵك دەکات بەگشتی.

بۆ ئەم جۆرە موعجیزانە خودای زانا و کاربەجێ ئاماژە دەکات و دەفەرموێت ﴿سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ﴾، خودا دوای چەندەها سەددە نیشانەکانی گەورەیی خۆی لە ئاسۆی ئاسمانەکان و زەویدا بەدەرخست وەك چۆن پەیمانی دابوو، و بۆ مرۆڤیش بەدەرکەوت کە خودا هەرخۆی راست و هەقە، لەووڵاتەکانی رۆژ ئاوا چەندەها کتێبی دوورودرێژ لەم ڕەوەوە بڵاوکراوەتەوە بەڵام ئێمەی موسڵمان، کە دەستپێشخەر بووین لە بەدەرخستی زۆرینەی ئەو ئایەتانەی کە لەرێگای زانستەوە دۆزراونەتەوە، لامواییەدا کەم و کورتیمان کرد لەراو بۆ چوونی زاناکانمان، بەڵام قورئانی پیرۆز بەم بەڵێنەی پێشکەشکرد و ئاماژەی بۆ زۆر لەو بەڵگانە کرد کە بون و تەنیایی و توانا و کاربەجێیی خودا دەسەلمێنن پێش ١٤٠٠ ساڵ.

کورتەی باسەکەمان ئەی حەیران ئەم ئایەتە قورئانیانە نزیکە دابەش بێت لەنێوان بانگێژی بۆ ناسینی خودا وەرێنماییە بۆ بەڵگەکانی بوونو تەنیایی و ویست و توانا و کاربەجێیی و زانستی خودا و گشت سیفاتە بەرزەکانی و بەڵێنە خۆش و ناخۆشەکانی کە هاندانە بۆ پەرستن و خۆپاراستن لەسەر کێشکردنی فەرمانەکانی و سووربوون لەبوونی رۆژی زیندوو بوونەوەو پاداشت و بڕیارەکانی خوا پەرست و مامەڵەکردن و بەهرەیی لەکرداریی ژیان و هاندانمانە بەرەو رەوشتی پەسەند و چەند داستانێك کە پەیوەندییان هەیە بەم شەش بەشەی کە باسکرا.

بەڵام لەهەموو بەشێکمان گرنگترو مەزنتر لەلای خودا، بەشی یەکەمە چونکە باوەڕ بە بوونی خودا بناغە و بنەمایە بۆ هەموو بەشەکانیتر، لەبەرئەوە کاتێك کە پەڕەکانی قورئان

ده‌كه‌ینه‌وه ده‌بینین، ئه‌و ئایه‌تانه‌ی كه ئاماژه‌ی بوونی خودا ده‌كه‌ن له‌ هه‌موو سوره‌ته‌كانی قورئاندا هاتوون، به‌ڵكو له‌ سوره‌تێكدا چه‌ند جارێك دووباره‌ ده‌بنه‌وه.

حه‌یران ده‌ڵێت/ لێره‌دا شێخ ئه‌و ده‌فته‌ره‌ی داپێم كه ئه‌و ئایه‌تانه‌ی تیادا نووسیبوو و ووتی/

شێخ/ ئه‌مه ئه‌و ده‌فته‌ره‌یه كه ئایه‌ته‌كانم تێدا نووسیوه به‌گوێره‌ی ڕیزبه‌ندی دابه‌زینیان زیاتر ئه‌و ئایه‌ته قورئانیانه‌ی كه خودای مه‌زن ویستوویه‌تی بیان كات به‌ به‌ڵگه له‌سه‌ر بوونی خۆی، و به‌وه‌ی كه خۆی، دروستكه‌ر و زانا و وێنه‌كێش و به ئاگا و به‌توانا و كاربه‌جێیه.

زۆر ئاماژه‌ی هێناوه‌ته‌وه له‌سه‌ر نهێنی تواناكانی و كاربه‌جێیه‌كه‌ی سه‌باره‌ت به سیسته‌م و بڕیارو ووردەكاریی‌و سه‌نگینی له‌ دروستكردنی ئاسمانه‌كان و زه‌وی و خۆرو مانگ و هه‌ساره‌كان و ئه‌ستێره‌كان و رۆژ، و باو باران و چیاو رووبارو ده‌ریاو رووه‌ك و ئاژه‌ڵ و مرۆڤ و بیستن و بینین و دڵ و ئه‌و سیسته‌م و یاسایانه‌ی كه‌وا ئه‌م دروستكراوانه له‌خۆیان گرتووه.

وه‌ره ئه‌ی حه‌یران، با... ئه‌م ئایه‌تانه بخوێنینه‌وه و له‌یه‌ك كۆمه‌ڵدا بیانخوێنینه‌وه و له‌سه‌ر رۆشنایی ئه‌و زانسته‌ی كه هه‌موو نهێنیه‌كانی بون و دروستكردنی به‌ده‌رخستووه لێكدانه‌وه‌یان لێ بكه‌ین.

حه‌یران/ بۆچی، شێخی گه‌وره‌م ئایه‌ته‌كانی به پێی دابه‌زینیان بۆی ڕیزبه‌ند كردوم نه‌ك به‌گوێره‌ی ریزی ناو سوره‌ته‌كان.

شێخ/ چونكه، ویستم بۆت وابوو كه خۆت به‌یه‌كێك له‌ خه‌ڵكانی ئه‌و سه‌رده‌مه دابنێیت كه قورئانی تیادا دابه‌زیووه تاكو ببینین چۆن نیگا دابه‌زیووه و چۆن به‌خشنده‌یی به‌دوایه‌كدا هاتوون، و له‌ناوه‌ختی ئه‌و ووتارانه‌ی كه‌له‌زاری خه‌ڵكانه‌وه له‌سه‌ر ئه‌و به‌ڵگانه‌ی كه بوونی خودا ده‌سه‌لمێنن وتراون، ئه‌و كاته ئه‌م ئایه‌تانه زیاتر كاریگه‌ر تر ده‌بن له‌سه‌رت و تێگه‌یشتنت بۆ ڕێنمایی خودای گه‌وره ئاسانتر ده‌بێن ئه‌وانه‌ی كه قورئان په‌یره‌وی كردوه.

حه‌یران ده‌ڵێت/ پاشان شێخی گه‌وره‌م، ده‌فته‌ره‌كه‌ی دا پێم و ووتی: بیانخوێنه‌ره‌وه.

﴿اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ، خَلَقَ الْإِنسَانَ مِنْ عَلَقٍ، اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ، الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ، عَلَّمَ الْإِنسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ: بخوێنه ئه‌ی محه‌مه‌د به‌ناوی په‌روه‌ردگارت ئه‌و په‌روه‌رده‌گاره‌ی كه بوونه‌وه‌ری دروست كردووه مرۆڤی له‌خوێنی مه‌یو دروستكردووه،

بخوێنه كه خوداى تۆ لەهەموو كەس دەهندە ترە، ئەو خودايەى مرۆڤى بەهۆى قەڵەمەوە فێر كرد، ئەوەى كە مرۆڤ نەيدەزانى فێرى كرد.﴾العلق/١-٥.

﴿سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى، الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى، وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى، وَالَّذِي أَخْرَجَ الْمَرْعَى، فَجَعَلَهُ غُثَاءً أَحْوَى: ناوى پەروەردگارى بەرزو گەورەى خۆت بە پاكى بە، ئەو خودايەى كە خەلقى كردو جارێك و دروستى ئەندامى كرد، بۆ هەرشتێ ئەندازەى دا ناو رێ نيشانى كرد، و ئەو كەسەى كەلەوەرگەى بەدى هێنا، پاشان جارێكى تر بەووشك و رەشى هەڵگێڕا.﴾الأعلى/١-٥.

﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ، اللَّهُ الصَّمَدُ، لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ، وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُواً أَحَدٌ: بڵێ ئەى محەممەد ئەو خودايە تاكە، خودايەكى بێ نيازو جێى نيازە، لە كەس نەبووە كەسيش لەو نەبووە، هەرگيز كەسيش نەيتوانيوە هەمبەرى بێ.﴾سورة الاخلاص.

﴿قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ، مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ، مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ، ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ: با ئەو مرۆڤە بكوژرێ كە سپڵەو ناسپاسە، خوا ئەوى لەچ شتێك بەدى هێناوە لەدڵۆپێك بەدى هێناوە و ئەندازەشى بۆ داناوە، لەپاشاڕێگاى بۆ خۆش و ئاسانكراوە.﴾عبس/١٧-٢٠.

﴿فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ، أَنَّا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبّاً، ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقّاً، فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبّاً، وَعِنَباً وَقَضْباً، وَزَيْتُوناً وَنَخْلاً، وَحَدَائِقَ غُلْباً، وَفَاكِهَةً وَأَبّاً: بامرۆڤ بڕوانێتە خۆراكى خۆى، ئێمە خۆمان ئاوەكەمان بۆ ڕژاندوە، پاشان ئەم زەويەشمان قەڵاشت و لەتكردووە جا دانەوێڵەمان لەو عەرزەدا سەوز كرد لەگەڵ رەزو سەوزايى، بنە زەيتوون و دارخورما وە باخە رازاوەكانى پڕدار، و ميوە و گژوگيا.﴾عبس/٢٤-٣١.

﴿وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا، وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَاهَا، وَالنَّهَارِ إِذَا جَلَّاهَا، وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا، وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا، وَالْأَرْضِ وَمَا طَحَاهَا، وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا: سوێندبێ بەخۆرو پەرەگرتنى رووناكى، و بەمانگ كەلەدواى ئەو هەڵدێ و بەڕۆژ كاتێ كەرووى زەوى رووناك دەكاتەوە و بەشەو كەرووى زەوى دا لەپۆشێ، بەو ئاسمانەو بەوەى ئەوى بەدى هێناوە، و بەو زەمينەو و بەوەى كە بە پانى رايخست، و بەگيانى مرۆڤ سوێند و بەوەش كە ئەندازەى كردوە.﴾الشمس/١-٧.

﴿لَقَـدْ خَلَقْـنَا الْإِنسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ: لەراستیدا ئێمە مرۆڤمان بەرێکترین شێوە بەدیهێناوە. ﴾التین/٤...

﴿أَيَحْسَـبُ الْإِنسَـانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدىً، أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنَى، ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَـقَ فَسَوَّى، وَأَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى: ئایا مرۆڤ لای وایە کەبەخۆڕایی بەرەڵادەکرێ، ئایا تنۆکێك ئاوی نێرینە نەبووە کە ڕژاوەتە ناو منداڵانەوە لە پاشان بوە بە خوێنی مەیو، جا خوا ئەوی خەلق کردو ئەندامی ڕاست و ڕێکی پێدا، لەپاشا کردنیە جووت: نێرو مێ. ﴾القیامة/٣٦-٣٩.

﴿وَالْمُرْسَـلَاتِ عُـرْفاً، فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفاً، وَالنَّاشِرَاتِ نَشْراً، فَالْفَارِقَاتِ فَرْقاً، فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْراً، عُذْراً أَوْ نُذْراً: سوێندبێ بەو با... یەك لەدوایەکە تێك ئاڵاوانە، و بەو باچڕو گژە هاتوانەی هەڵدەکەن، بەو بایانەش کە باران ئەڕژێنن، جاسوێند بەوانەی بەجیاکردنەوەیان جیادەکرێنەوە، بەوانەش کە یادی خودا دەخەنە ناودڵانەوە، بۆ بەهانەگرتن یان ترساندن. ﴾المرسلات/١-٦.

﴿أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ، فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَكِينٍ، إِلَى قَدَرٍ مَعْلُومٍ، فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ، وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ، أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتاً، أَحْيَاءً وَأَمْوَاتاً، وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ وَأَسْقَيْنَاكُمْ مَاءً فُرَاتاً، وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ: ئایا ئێوەمان لە ئاوێکی بێ بایەخ نەخولقاندووە، و لەجێیەکی پتەودا جێمان نەکردۆتەوە، تاسەردەمی دیاریکراو، و ئێمە ئەمانەمان بەچاکترین ئەندازە بەدی هێنا لەناو چوون لەورۆژەدا تەنها بۆ بەدرۆخەرەوانە ئایا زەویمان نەکردۆتە کۆکەرەوە، بۆ زیندوان و مردوان، و لەودا کێوو چیای بڵند و پتەومان بەدیهێناوە، و بەئاوێکی شیرین و سازگار ئێوەمان پاراو کرد لەناو چوون لەو ڕۆژەدا تەنها بۆ بەدرۆخەرەوانە. ﴾المرسلات/٢٠-٢٨.

﴿أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ، وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَارَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ، تَبْصِرَةً وَذِكْرَى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيـبٍ، وَنَزَّلْـنَا مِـنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكاً فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ، وَالنَّخْلَ بَاسِـقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ، رِزْقاً لِلْعِبَادِ وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتاً كَذَلِكَ الْخُرُوجُ: ئایا نەیان ڕاونیوەتە ئەو ئاسمانەی کە بەراسەریانەوەیە کە چۆنمان سازداوەو ڕازاندوومانەتەوە،

کەهیچ کون و کەلێنێکی تیادا نی‌یە و زەویمان پان و بەرین کردوە، گەلێ کێوی بتەومان تیادا داناوە، و هەموو روەکێکی دلگیرمان بەجووت تیادانا، تا ببێتە رۆشنایی و پەند بۆ هەموو ئەو عەبدانەی کە ئارەزووی گەڕانەوە دەکەن و لەوبەرزاییەوە ئاوی بەپیت و بەرەکەتمان پرژان و بەهۆی ئەو بارانەوە باخی میوەوە ئەو دانەوێڵەیەی کە دروێنەدەکرێن رواند، و دارخورمای بەرزی هێشووداری تێکسەراومان رواند، و بەو بارانە زەوی مردومان زیندوو کردۆتەوە زیندووکرنەوەی مردویش لەزەوی هەربەم چەشنەیە.﴾ق/٦-١١.

﴿**أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ، وَلِسَاناً وَشَفَتَيْنِ، وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ**: ئایا دوو چاو زمان و دوو لێومان پێنەبەخشیون تا بەهۆیانەوە رێگای چاکەو خراپە دەرك بکەن؟﴾البلد/٨-١٠.

﴿**إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ**: لەراستی‌دا ئێمە هەموو شتێکمان بە ئەندازە دروستکردوە.﴾القمر/٤٩.

﴿**إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثاً وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ**: بێگومان پەروەردگاری ئێوە ئەو خودایەیە کە ئاسمانەکان و زەوی لە شەش رۆژدا دروستکردووە لە پاشان دەستی کردوە بەسەقامگیر کردنی لەسەر عەرشەکەی، ئەو پەروەردگارە رۆژی بەشەو داپۆشی، و رۆژیشی بەرەدەوام دەکەوێتە شوێنی شەو خۆرو مانگ و ئەستێرەکان هەموویان لەژێر فەرمانی ئەو زاتە دان، بەئاگابن خەلقکردن و فەرمان هەر بەدەست خودای پەروەردگاری گشت جیهانە.﴾الأعراف:٥٤

﴿**وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْراً بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّى إِذَا أَقَلَّتْ سَحَاباً ثِقَالاً سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ**: هەر بەزەیی خوا خۆیەتی کە مزگێنی هەڵگرتنی با بۆ هەڵگرتنی ئەو هەورە بارگاویانەی کە بەرزیان دەکەنەوە بەرەو وولاتێکی مردو دەیخەنەڕێ بەئاوەکەی هەموو جۆرە بەروبوومێ بێدەڕوێنین، هەربەم چەشنەش مردو زیندو دەکەینەوە، بەڵکو بێتەوە یاد تان.﴾الأعراف:٥٧

﴿أَوَلَمْ يَنظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِن شَيْءٍ: ئاخۆ ئەوان لەدام و دەزگای پڕ شكۆی ئاسمانەكان و زەمین و هەرچی خودا دروستی كردون، ناڕوانن؟﴾الأعراف:١٨٥

﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا: هەرئەو ئێوەی لەیەك گیان بەدی هێناوە، و چمكەكەشی هەر لەو دروستكرد تا ئارام بگرن و بحەسێنەوە لەگەڵیدا.﴾الأعراف: ١٨٩

﴿أَيُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ: ئایا ئەو شتانە دەكەنە هاوەڵپەرستی خودا كەتواناى خەلقكردنیان نی‌یەو خۆشیان دروستكراون.﴾الأعراف:١٩١

﴿وَآيَةٌ لَّهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ، وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِّن نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ وَفَجَّرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ، لِيَأْكُلُوا مِن ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ، سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ، وَآيَةٌ لَّهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُم مُّظْلِمُونَ، وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَّهَا ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ، وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ، لَا الشَّمْسُ يَنبَغِي لَهَا أَن تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ: زەوی مرد و نیشانە و پەندە بۆ ئەوان، زیندومان كردەوە و دانەوێڵەمان تیادا رواند كە لێی دەخۆن.. هەر لەئەزەلیشەوە چەندین باخی خورما و رەزی زۆرمان وەدیهێنا و چەند كانیاومان لێهەڵقوڵاند.. تاكو لەبەروبوومی و لەبەری رەنجی شانی خۆیان بخۆن، كە چی هێشتا سوپاسی خودا ناكەن، هەر خودا خۆی پاك و بێگەردە كە هەموو شتێكی بەجووت دروستكردووە(نێرو مێ) مرۆڤ چ گوڵ و گیا چ زەڕاتی موجەب و سالب و هەستەی ئەتۆم لە ئەلكترۆنەكان)، چ لەوانەی كەلەسەرزەوی رووان و چ لەخۆیان و چ لەوشتانەی ئێوە ئێستا نایزانن، شەویش بۆ ئەوان یەكێكە لە نیشانەكان كە رۆژی لێدادەڕنین لەناكاو تاریكیان بەسەردا دێ، و خۆریش بەرەو بنكەی خۆی دەڕوا ئەمەیە فەرمانی خودای دەستەلاتدارو زانا، مانگیش ئێمە بۆمان دانا بەچەند قۆناغا تێپەڕێ تاوای لێدێ وەك پەلی چەماوەی و شكەڵی داری خورما دێتە بەرچاو، نەخۆر

توانای هێندەی هەیە بگاتە مانگ، ئەشەویش پێش ڕۆژ دەکەوێ، هەموویان لەخولگەی خۆیاندا مەلەدەکەن. ﴾یس/٣٣-٤٠

﴿أوَلَمْ يَرَوْا أنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أيْدِينَا أنْعَاماً فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ، وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ، وَلَهُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَمَشَارِبُ أفَلا يَشْكُرُونَ: ئایا ئەوانە نەیاندی کە بەدەستی خۆمان ئەنعام (وشتر و مەڕو و بزن و گا) مان بۆ خولقاندن جا ئەوان خاوەنیانن و بۆشمان دەستەمۆکردن جا هەندێکیان بەکاردەهێنرێن بۆ سواری و لەگۆشتی هەندێکیشیان دەخۆن و بۆ ئەوان لەوانەدا سودو خواردنەوە هەیە، هێشتا سوپاسی خودا ناکەن؟!﴾یس/٧١-٧٣

﴿أوَلَمْ يَرَ الْإنْسَانُ أنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ، وَضَرَبَ لَنَا مَثَلاً وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ، قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أنْشَأهَا أوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ، الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأخْضَرِ نَاراً فَإذَا أنْتُمْ مِنْهُ تُوقِدُونَ، أوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأرْضَ بِقَادِرٍ عَلَى أنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَى وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ: ئایا مرۆڤ نازانێ کە ئەومان لە تنۆکێك خولقاندوە کە ئێستا بۆتە دوژمنێکی ئاشکرا، ئەو نموونەیەکی بۆ ئێمە هێنایەوە و خەلقکردنی خۆی لەبیرکرد و دەڵێت: کێ ئەم ئێسکە پواوانە زیندوودەکاتەوە، بلی کەسێ ئەوانە زیندوودەکاتەوە کەلەسەرەتاوە بەدی هێناون و ئەو بۆ هەموو پێکهاتەیەك زانا و بەئاگایە، زاتێ کەلەداری تەڕو سەوز ئاگری بۆ سازدان، و بەدەستەچیلکەیە ئاگر دەکەنەوە ئایا... زاتێ کە ئاسمانەکان و زەوی بەدیهێناوە ناتوانێ وێنەیان بخولقێنێ: بەڵێ دەتوانێ و هەر ئەویشە بەدیهێنەری زاناو بەئاگا. ﴾یس/٧٧-٨١

﴿وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيراً: بەدیهێنەری هەمووشتێکە و ڕادەی بۆ داناوە﴾الفرقان: ٢

﴿ألَمْ تَرَ إلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِناً ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلاً، ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إلَيْنَا قَبْضاً يَسِيراً، وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاساً وَالنَّوْمَ سُبَاتاً وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُوراً، وَهُوَ الَّذِي أرْسَلَ الرِّيَاحَ بُشْراً بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ وَأنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُوراً، لِنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَيْتاً وَنُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَا أنْعَاماً وَأنَاسِيَّ كَثِيراً، وَلَقَدْ

صَــرَّفْنَاهُ بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوا فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورا: ئایا نابینیت چۆن پەروەردگارت سێبەری کشاندەوە و ئەگەر بیوویستایە رای دەگرت و خۆری کردە بەڵگە بۆ ئەو سێبەرە، لە ئاکامدا کەمەکە بەرەو خۆمانی دەبەینەوە، هەرخۆیەتی کەبۆ ئێوە شەوی کردۆتە پۆشاك و خەوی بۆ حەسانەوەتان و رۆژیشی بۆ هەڵساندنتان داناوە، هەرئەویشە بای بۆ ناردن تامزگێنی بەزەیی خوداتان بۆ بێنن و ئەو ساتە لەو بەرزاییەوە ئاوی پاك و خاوێنتان بۆ بێتە خوارەوە، تازەوی مردوی پێ زیندو بکەینەوە و زۆر لەو خەلقانەی کەخۆمان دروستمان کردوون تێر ئاو بکەین، و جۆرایەتیمان لەنێوانیادا دانا... تابیربکەنەوە بەڵام زۆربەی خەڵك ناسوپاس و بێ باوەڕە.﴾الفرقان/٤٥-٥٠

﴿وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخاً وَحِجْــراً مَحْجُوراً، وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَراً فَجَعَلَهُ نَسَباً وَصِهْراً وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيــرا: خودا کە دوو دەریای لەکەناری یەکم داناوە یەکێکیان زۆر شیرینە و ئەوی دیکەیان سوێر و تاڵ و داغ و تفتە وەلەنێوانیاندا لەمپەرێك و بەرگێکی ئەستوری داناوە، و هەرخۆیەتی لەتنۆکی ئاو مرۆڤی بەدیهێناوە و کردوونێتی ماڵی تۆرمەو خزم پەیدا بوون، پەروەردگارت هەمیشە بەتوانایە.﴾الفرقان/٥٣-٥٤

﴿تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجاً وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجاً وَقَمَراً مُنِيراً، وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورا: پاکی و بێ گەردی بۆ ئەو کەسەیە چەند بورجێکی لە ئاسماندا دامەزراندوە و لەناویدا چرایەك و مانگێکی رۆشنی جێکردۆتەوە، هەرئەویشە نۆرەی بەشەو و رۆژ دەکا بۆ کەسی کە بیەوێت بیرکاتەوە یان سوپاسی خوا بکات.﴾الفرقان: ٦١-٦٢

﴿يَــا أَيُّهَــا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّــمَاءِ وَالْأَرْضِ لا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّى تُؤْفَكُون: ئەی خەڵکینە لەبیرتان بێ خودا چەندی چاکە لەسەر ئێوە هەیە ئایا جگە لەخودا کەسێ تر هەیە لە ئاسمان و زەویدا بژێویتان بدات هیچ کەس شایستەی پەرستن نییە جگە لەخودا، چۆن لەرێی راستە لادەدرێن.﴾فاطر: ٣

﴿وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَاحَ فَتُثِيرُ سَحَاباً فَسُقْنَاهُ إِلَى بَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَحْيَيْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا كَذَلِكَ النُّشُورُ: هەر خودایە کە با کان بەڕێ دەکا و ئەوانیش هەور دەبزوێنن و ئەو ساهەور دەتاوژێنین بەرەو سەرزەمینێکی مردو، و زەوی مردوی پێ زیندوودەکەینەوە، و زیندووکردنەوەی پاشە ڕۆژیش هەر ئاوایە.﴾فاطر:٩

﴿وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ أَزْوَاجاً وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَى وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهِ إِلَّا فِي كِتَابٍ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ، وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَمِنْ كُلٍّ تَأْكُلُونَ لَحْماً طَرِيّاً وَتَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَوَاخِرَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ، يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ: خوای ئێوە لە خاك پاشان لە تنۆکێك پاشان ئێوەی کردۆتەوە هاوسەری یەکتر (ژن و مێرد) و هیچ ژنێك دووگیان نابێ و نازێ مەگەر بەزانستی ئەو و تەمەنی هیچ کەس زیاد نابێو ناگاتە پیری و لەتەمەنی کەسێ کەم نابێ کەهەموو بەگشتی لەکتێبی زانستی خودادا نوسراوە و ئەم کارانە بۆ خودا ئاسانە، دوودەریا هەن ئەو دوو دەریایە یەکسان نین، ئەوەتا ئەمەیان شیرینەو تونێتی دەشکێنێ ئەویشیان سوێرو تاڵ و تفتە، لەهەردوو کیان گۆشتی تەڕو تازە دەخۆن و لەهەردوو کیان خشڵی جوان دەردێنن و لەبەری دەکەن و خۆتانی پێدەرازێننەوە دەبینی گەمیەکان دەریاکە دەقڵێشێنن تا... ئێوە لەسایەی ئەودا ڕۆزی (رزق) پەیدا بکەن و شوکرانەی لەسەر بکەن، شەو دەخاتە ناو ڕۆژەوە و ڕۆژیش دەخاتە ناو شەوەوە، و خۆرو مانگی رام کردوە، و هەریەکەیان بۆ کاتی دیاریکراو دێن و دەچن، ئەوەیە خودای پەروەردگاری ئێوە، خاوەنی توانا و دەستەڵاتە، و ئەوانەی ئێوە هاوارو پەنایان بۆ دەبەن دەسەتەڵاتی بەدیهێنانی دەنکێ خورمایان نیيە.﴾فاطر/١١-١٣

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفاً أَلْوَانُهَا وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ، وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ:

ئاخۆ نه‌تدی، خودا ئاوی له‌و به‌رزیی‌یه‌وه باراندوه، میوه جاتی هه‌مه‌ره‌نگه‌مان پێڕواند؟ له‌كێوانیش ڕێگه و بانی سپی و سوری جۆراو جۆری به‌ره‌نگ جیای به‌دیهێناوه ره‌شی وه‌ك قه‌له‌ره‌شیشیان تیادا هه‌یه، له‌مه‌ردم و جانه‌وه‌رو ئاژه‌ڵیدا هه‌روه‌هایه، ره‌نگیان له‌یه‌كتر جودایه له‌ناو عه‌بدانی خودادا هه‌ر فره زانایان ده‌یناسن و لێی ده‌ترسن، هه‌ر خودا خۆی خاوه‌ن ده‌سته‌ڵات و خه‌تا پۆشه. ﴾فاطر/٢٧-٢٨

﴿إِنَّ اللَّـهَ يُمْسِكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولا وَلَئِنْ زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ إِنَّهُ كَانَ حَلِيماً غَفُوراً: خودا ئاسمانه‌كان و زه‌وی ڕاگرتووه كه نه‌كه‌ون، گه‌ر كه‌وتن جگه له‌و كه‌سی تر نی‌یه ڕاگیریان بكات، هه‌ر خودایه كاری به‌شێنه‌یی‌یه خه‌تا پۆشه. ﴾فاطر: ٤١

﴿أَوَلا يَذْكُرُ الْإِنسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْئاً: ئه‌و مرۆڤه بۆ بیرناكاته‌وه كه‌سه‌ره‌تا ئێمه ئه‌و مان دروستكردووه و هیچیش نه‌بووه. ﴾مريم:٦٧

﴿قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسَى، قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى، قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَى، قَالَ عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي فِي كِتَابٍ لا يَضِلُّ رَبِّي وَلا يَنْسَى، الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْداً وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلاً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجاً مِنْ نَبَاتٍ شَتَّى، كُلُوا وَارْعَوْا أَنْعَامَكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِأُولِي النُّهَى: فیرعه‌ون گووتی: كێ خودایه ئه‌ی مووسا؟ مووسا فه‌رمووی: په‌روه‌ردگاری ئێمه ئه‌و كه‌سه‌یه، كه پێكهاته‌ی بوونی به‌هه‌موو شتێ داوه، گوتی به‌سه‌ر هاتی پێشوان چی‌یه؟ گووتی/ زانینی ئه‌وه لای په‌روه‌ردگار له كیتابێكدا نووسراوه، په‌روه‌ردگارم هه‌رگیز بزری ناكاو له‌یادی ناكا، ئه‌و خودایه‌ی كه زه‌وی بۆ ئێوه كرده جێی حه‌سانه‌وه (لانك) و فره ڕێگای له‌ودا سازدا، و له‌ئاسمانه‌وه بارانی باراند، كه‌له‌سوێنگه‌ی ئه‌وه‌وه هه‌موو جۆره گژو گیایه‌كی هاوه‌ڵمان ڕواند و سه‌وزكرد، هه‌م خۆتان لێی بخۆن و هه‌م ئاژه‌ڵه‌كانیشتان لێی بله‌وه‌ڕێن به‌ڕاستی نیشانه گه‌لێكی زۆر ئاشكران بۆ خاوه‌ن عه‌قله‌كان. ﴾طـه: ٤٩-٥٤

﴿نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ فَلَوْلا تُصَدِّقُونَ، أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ، أَأَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ : ئێمه ئێوه‌مان له‌نه‌بوون دروست كردوه، ئه‌دی بۆ ئیمان ناهێنن و باوه‌ڕناكه‌ن

بەخوا ئایا بیر لەو تۆماوەی خۆتان دەکەنەوە کە تۆوی دەکەن لەناو رەحم دا، ئایا ئێوە دروستی دەکەن یان ئێمە. ﴾الواقعة/٥٧-٥٩..

﴿أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ، أَأَنتُمْ أَنزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنزِلُونَ، لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجاً فَلَوْلا تَشْكُرُونَ، أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ، أَأَنتُمْ أَنشَأْتُمْ شَجَرَتَهَا أَمْ نَحْنُ الْمُنشِئُونَ، نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذْكِرَةً وَمَتَاعاً لِلْمُقْوِينَ، فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ، فَلا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ، وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ: ئایا بیردەکەنەوە لەو ئاوەی کە دەیخۆنەوە، ئایا ئێوە لەهەور باران دەبارێنن یا ئێمە دەی بارێنین، گەرمان ویستایە سوێرو تاڵمان دەکرد، ئیتر ئێوە بۆ سوپاسی خودا ناکەن، ئایا بیرناکەنەوە لەو ئاگرەی کەهەڵی دەکەن، ئایە ئێوە سوتەمەنی ئەم ئاگرەتان دروستکردوە یا ئێمە پێکهێنەرین، ئێمە ئەومان کردە هۆی بیرەوەری و بەرێوەچوونی ژیانی کەسانی ناو هەردەو بیابان، کەوایە ناوی پەروەردگاری مەزنی خۆت هەر بەپاکی و بەرزی بهێنە، جاسوێند بێ بەجێی ئەستێرەکان و جێی دەرکەوتن و، ئاوابونیان ئەمە سوێندێکە زۆر گەورەیە گەربیزانن. ﴾الواقعة/٦٨-٧٦

﴿أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ كَمْ أَنبَتْنَا فِيهَا مِن كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ، إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ: ئایا ناڕوانە زەوی کە چەند جوتەی رووەکی بەرهەمدارمان تیادا ڕواندوە بێگومان لەمەدا نیشانەیەکی زۆر ئاشکرا هەیە لەسەر بوونی خودا کە چی زۆربەیان بڕوا ناهێنن. ﴾الشعراء/٧-٨

﴿أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنبِتُوا شَجَرَهَا أَإِلَهٌ مَعَ اللَّهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ، أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَاراً وَجَعَلَ خِلالَهَا أَنْهَاراً وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزاً أَإِلَهٌ مَعَ اللَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ: ئایا کێیە ئەو زاتەی کە ئاسمانەکان و زەوی بەدیهێناوە؟ لە ئاسمانەوە بارانی بۆ باراند جابەهۆی ئەو بارانەوە باغ و بێستانی بەدیمەنی جوانمان بۆ سەوزکردن، لە کاتێکدا کە ئێوە توانای سەوزکردنی دارەکەتان نییە، ئایا خواوەندێکی تر لەگەڵ خودا داهەیە؟ ئایا کێ زەوی کردۆتە جێی قەرارگرتن و لەزەوی دا چەم و دۆڵ و کێوی پتەوی تیادا سازداوە، و لەنێوان دوو دەریای (سوێرو شیرین)دا بەرزەکی داناوە،

ئایا خواوەندێکی تر لە گەڵ خودادا هەیە، نا.... نی یە بەڵکو زۆربەی ئەو کەسانە نەزان و نەفامن.﴾النمل/٦٠-٦١

﴿أَلَـمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا اللَّيْلَ لِيَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِراً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِـنُون : ئایا نابینن کە شەومان داهێنا تا ئارامی تێدا بگرن و ڕۆژیشمان ڕووناك کرد، لەمەدا نیشانەو پەند بۆ هۆزی بڕوادار هەیە.﴾النمل:٨٦

﴿وَتَـرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُون : کێوەکان دەبینی وا دەزانی وەستاوە و بێ جوڵەیە بەڵام وەك هەور دەڕۆن کێوەکان، کاری خودایە کە بەکارامەیی هەموو شتێکی ئەنجام داوە، و ئاگاداری هەموو کردەوەیەکتانە.﴾النمل:٨٨

﴿وَرَبُّـكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ: پەروەردگارت هەرچی بوێت خەلقی دەکات و هەڵیدەبژێری.﴾القصص:٦٨

﴿قُـلْ أَرَأَيْـتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَداً إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِـيكُمْ بِضِيَاءٍ أَفَلا تَسْمَعُونَ، قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَداً إِلَى يَوْمِ الْقِـيَامَةِ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ أَفَلا تُبْصِرُونَ، وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُون : بڵێ/ ئایا دەزانن (کەبە من بڵێن) ئەگەر خوا شەوتان تا ڕۆژی قیامەت بۆ درێژ بکاتەوە چ خوایەك هەیە بێجگە لە خوا کە ڕۆشناییتان بۆ بهێنێ ئایە بۆ گوێ ناگرن و پێیان بڵێ ئایە دەزانن ئەگەر خوا ڕۆژتان تا ڕۆژی قیامەت بۆ درێژ بکاتەوە چ خوایەك بێجگە لە خوا هەیە شەوتان بۆ بهێنێ کە تیایدا بحەسێنەوە و ئارامی تیادا بگرن، ئایا نابینن، و لەڕۆژیشدا بۆ بژیویتان کاربکەن و ئارامی تیادا بگرن لە سایەی بەخشندەکانی خودادا تاکوو سوپاسی خوا بکەن.﴾القصص/٧١-٧٣

﴿وَجَعَلْـنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَتَيْنِ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِتَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْصِيلاً : شەوو ڕۆژمان کردە دوو نیشانە، جا نیشانەی شەومان سڕییەوە و، نیشانەی ڕۆژمان ڕووناك

کرد تا رۆژی و بژێویتان تیابه دەستبهێنن تا ژمێرەی ساڵ و ژماره بزانن و هەموو شتێکمان بەووردی شیکردۆتەوە﴾الاسراء: ١٢

﴿رَبُّكُمُ الَّذِي يُزْجِي لَكُمُ الْفُلْكَ فِي الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحِيما: پەروەردگارتان زاتێکە گەمی لەدەریا بۆ ئێوە دەخاتە گەڕو جووڵە تالێی سوودمەند بن بەراستی خوا سەبارەت بە ئێوە بە بەزەییە. ﴾الاسراء: ٦٦

﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلاً : بەحەقیقەت ئێمە ڕێزمان لەنەوەکانی ئادەم گرت و ئەوانمان لە ووشکایی و دەریایدا هەڵگرت رسق و رۆزی پاکمان پێدان، و زۆر فەزڵمان داون بەسەر زۆربەی زیندەوەرەکانی تر. ﴾الاسراء: ٧٠

﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلاً: سەبارەت بە رۆح لێت دەپرسن بڵی رۆح شتێکە تەنها پەروەردگارم بە ئاگایە لێی، و کەمێك زانست بەئێوە دراوە، بەتایبەتی سەبارەت بەرۆح. ﴾الاسراء: ٨٥

﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُوراً وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ، إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ : هەرخۆیەتی خۆری کردە تیشك و روناکی و مانگی کردە تریفەدار و چەند قۆناغی بۆ دیاریکرد تا... ژمارەی ساڵەکان و ژمێرە فێربن خودا بەهەق ئەمانەی دروستکردووە... تا بەڵگە بۆ ئەو کەسانە شی بکاتەوە کەزانان، بەراستی لە گۆڕینی شەوو رۆژو ئەو شتانەی لە ئاسمانەکان و زەوی‌دا دروستی کردون بەڵگەو نیشانەی رۆشن هەیە بۆ کەسانێ کەلەخوا ترسبن. ﴾یونس: ٥-٦

﴿قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ، فَذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ فَأَنَّى تُصْرَفُونَ : بڵێ چ کەسێ لە ئاسمان و زەوی رسق و رۆزیتان ئەدات کێ خاوەن و خولقێنەری گوێ و چاوە، کێ مردو لەزیندوو دەردێنێ و زیندوو لەمردو پەیدا دەکا؟ و چ کەسێ تەگبیری

کاروباری دونیا دەکا، جا دەڵێن: خودا، بڵێ: کەواتە بۆچی تەقوا ناکەن و ناترسن، ئائەمەیە خوای پەروەردگاری راستی ئێوە ئایا لەدوای هەق بێجگە لە گومڕایی هیچی تر هەیە، کەواتە بۆ چی لەپەرستنی خودا روو وەردەگێڕن.﴿یونس: ٣١-٣٢

﴿قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ قُلِ اللَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ، قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمَّنْ لا يَهِدِّي إِلَّا أَنْ يُهْدَى فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ، وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنّاً إِنَّ الظَّنَّ لا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ : بڵێ کەسێك لەهاوەڵەکانتاندا بتوانێت شتێکی نوێ دروستبکات و لەپاشدا سەرلەنوێ دروستیان بکاتەوە کەواتە چۆن لەخودا روو وەردەگێڕن. بڵێ/ کەسێك هەیە لەهاوەڵەکانتان رێنمایی خەڵك بەرەو هەق بکات بڵێ هەرخودایە رێنمایی هەق دەکا، ئایا ئەو کەسەی، رێنمایی هەق دەکات، شایستەتر نی‌یە کە خەڵك لەدووی کەوێت لەو کەسەی کەخۆی رێگەی هەق پێ نازانێ کەدەبێت رێنمای بکرێت، جا ئێوە چۆن بڕیار دەدەن، زۆربەی ئەوان کەوتنە دووی وێڵی گومان، لەگەڵ ئەوەشدا کە وێڵی گومان هیچ سودێك نابەخشێت بەهەق، خودا بەئاگایە لەکردەوەکانتان.﴿یونس: ٣٤-٣٦

﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِراً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ : خوایەکی ئەو تۆیە کە شەوی کردۆتە جێی حەسانەوەتان و رۆژیشی کردۆتە هۆی بینینتان، ئەمانە هەمووی بەگشتی نیشانەن بۆ کەسانێ کە گوێبیستبن.﴿یونس:٦٧

﴿قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا تُغْنِي الْآيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لا يُؤْمِنُونَ : بڵێ: بڕوانن کەلە ئاسمانەکان و زەویدا چی هەیە، کە چی ئەم هەموو نیشانەو ترسێنەرانە کارناکەنە سەر کەسانی بێ بڕوا.﴿یونس:١٠١

﴿وَلَئِنْ أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَيَؤُوسٌ كَفُورٌ : گەر خۆشی و شادی بەمرۆڤ بەخشین و لەپاشدا لێی وەربگرینەوە نائومێدو ناسپاس دەبێت.﴿هود:٩

﴿وَكَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ : چەند زۆرە نیشانەکانی خودا لە ئاسمانەکان و زەویدا کەچی ئەوان بەلایدا دەڕۆن و رووی لێوەردەگێڕن.﴿یوسف:١٠٥

﴿وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ، وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ، وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ، وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ، وَإِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ: زەویمان کشان و پان و بەرینمان کرد و چەموو کێومان تیادا سەقامگیر کرد و هەموو جۆرە رووەکێکمان بەئەندازە تیادا رواند.. مایەی گوزەرانی ئێوە و بوونە وەرانی جیا لە ئێوە.. کە ئێوە بژێو یان نادەن هەر لەوێدا پێکمان هێناوە.. گەنجینەی هەموو شتێك هەرلای ئێمەیە و ئەوەشمان هەر بەئەندازەی دیاریکراو ناردۆتە خوار.. هەروەها بامان نارد تا... پیتێن بکا، و لە ئاسمانەوە ئاومان باران بەوەش تێر ئاومان کردن و ناشتوانن ئەو ئاوە لای خۆتان بهێڵنەوە.. هەر خۆمانین گیـان دەبەخشـین و ئەیسـتێنینەوە، هەر ئێمەیـن خـاوەنداری هەموو شتێك.﴾الحجر/١٩-٢٣.

﴿وَلَقَـدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ: ئێمە مرۆڤمان دروستکرد لە قوڕە رەشەی بۆ گەنی رەق هەڵهاتوو.﴾الحجر:٢٦

﴿وَمَـا خَلَقْـنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِ: ئاسمانەکان و زەوی و هەرچی لەنێوەندا هەیە بەراستی و بەهەق بەدیمان هێناوە.﴾٨٥

﴿الْحَمْـدُ لِلَّـهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَـرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ، هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَى أَجَلاً وَأَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ ثُـمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ: هەموو سوپاس بۆ خودا کە ئاسمانەکان و زەوی دا هێناوە و تاریکی و روناکی لەگەڵ ئەوەیشا بێ باوەڕان و کافران بۆ پەروەردگاری خۆیان هاوسەنگ و هاوبەشی بۆ دائەنێن.. هەرخودایە کە ئێوەی لە قوڕ دروستکردوە لەدوایدا کاتی نادیاری لای ئێوە بۆ مردنتان داناوە و ئاکامی دیار لای خۆیەتی، کەچی هەر خاوەن گومانن.﴾الأنعام:١-٢

﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ: هەر زیندەوەرەێ بەسەر زەویدا بڕوات و هەر مەلێك بەباڵ بفڕێت هەموویان کۆمەڵانێکی وەك ئێوەن.﴾الأنعام/٣٨

﴿وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ، فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَباً قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لا أُحِبُّ الْآفِلِينَ، فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ، إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفاً وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ : ئاوەها بارەگای ئاسمانەکان و زەویمان بە ئیبراهیم نیشاندا تابزانێ و لەریزی باوەرداره راستەقینەکان بێت، کەشەو بەسەردا هات و تاریکی کرد ئەستێرەیەکی بەدیکرد ووتی/ ئەمە پەروەردگاری منە، هەرکە لەبەرچاوی ئاوا بوو ووتی/ هەرچیەك ئاوابێ خۆشم ناوێت، وەکاتێك کە مانگی بینی هەڵهات ووتی/ ئەمە پەروەردگاری منە بەلاَم کاتێك کە ئەویش بزرو ئاوا بوو ووتی/ گەر پەروەردگارم رێنمایی رێگای راستم نەکات دەبمە یەکێك لەتاقمی گومرایان کاتێ کە خۆری دی هەڵهات ووتی/ ئەمە خودای منە کەلەهەمووان گەورەترە و کاتێك ئاوا بوو ووتی/ من دوورم لەو شتانەی کە ئێوە بەهاوەڵی خودای دادەنێن من رووی خۆم کردە ئەو خودایەی کە ئاسمانەکان و زەوی بەدي هێناوە بەدڵێکی پاکەوە و دوورم لەوانەی هاوبەشی و هاوەڵ بۆ خودا دروستدەکەن و هەرگیز لەوانە نیم.﴾الأنعام/٧٥-٧٩.

﴿إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذَلِكُمُ اللَّهُ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ، فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَناً وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَاناً ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ، وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ، وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ، وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِراً نُخْرِجُ مِنْهُ حَبّاً مُتَرَاكِباً وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهاً وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ انْظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكُمْ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ : خودا لەتکەری دەنك و ناوکە، زیندو لەمردوو دەردەهێنێ وەدەرهێنەری مردوە لەزیندو، ئەوەیە خودای ئێوە، ئیتر چۆن لەرێی لائەدەن، دادری سپێدەی بەیان و شەوی کردۆتە مایەی ئارامگرتن وخۆر و مانگی کردۆتە هۆی ژمێرەو ئەندازەگرتن، ئەمە تەقدیرو ئەندازەگرتنی خودای تواناو زانایە..

هەرئەوە، کە ئەستێرەکانی ئاسمانی بۆ ئێوە داناوە تالەتاریکی ووشکانی و زەریایی ڕێنمایی بکرێن و نیشانەکانی خۆمانبە ئاشکرایی بۆ کەسانی زانا بەدەرخستووە..
هەرئەویشە هەموو ئێوەی بە گشتی لەتاکە کەسێك خستەوە لەدوای ئەوە لەشوێنێك سەقامگیری کردن و لەدوایدا لە جێگایەکی تر دامەزراندن، نیشانەکانمان بەروونی شیکردۆتەوە بۆ ئەو کەسانەی تێدەگەن.. هەرخۆیەتی لە ئاسمانەوە ئاوی بۆ باراندن، هەموو روەکێکمان پێرواند تا لە سەوزە گیاکەوە دەنك و کەلوی چڕ مان دەرهێنا، کلۆکی دارخورما و هێشووی چرۆ شۆڕەوە بوو و باخاتێکی زۆر لە رەزو زەیتوون و بنەهەناری هاو وێنەو لەیەك جیامان بەرهەمهێنا، وەختێ میوەیان پێدەگا سەیری بکەن، کە تیایاندا گەلێك نیشانە هەیە بۆ کەسانێ کە بڕوایان بەخودا هەیە. (الأنعام:٩٥-٩٩)

﴿**ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ، لا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ**: بەلێ خودا پەوەردگاری ئێوەیە، هیچ خودایەك جگە لەونییە بەدیهێنەری هەموو شتێکە کەواتە شایستەی پەرستنە و هەرخۆشی پارێزەرو تەگبیرکەری هەموو شتێکە ئەو بەچاو نابینرێ و چاو دەرکی ناکا و هەر خوایشە هەموو دیدەو چاوێك دەرك دەکا، هەرخۆی خاوەن لوتف و بە ئاگایە.﴾الأنعام:١٠٢-١٠٣

﴿**وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفاً أُكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهاً وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ، وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشاً كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ** : هەر ئەویشە باخو بێستانی بەدیهێناوە، هێندێکیان داربەست و کەپریان پێویستە و هەندێکی تریان پێویستیان پێی نییە داری خورما و مەزراو کێڵگەی بەدیهێنا، کەلەخواردندا لە یەك جیاوازن، زەیتون و دار هەناریشی بەدیهێناوە کە بەرواڵەت وەك یەکن ولەتام و رەنگا جیاوازن، هەر کە هاتنە بەرهەم لێیان بخۆن و لە رۆژانی میوەچنیندا بەشێ جیاکەنەوە بۆ هەژاران، کارێك مەکەن کەلەئەندازە بەدەربێ خودا ئەوانەی خۆشناوێ کەزیادەڕۆی دەکەن لەبەکارهێناندا.. لەماڵاتیش برێکی بۆ بارلێنان و هەندێکی بۆ کولك و خوری بەدیهێنان و لەوەی کە خودا کردویەتیە رسق و رۆزی بۆ تان بخۆن و رێو شوێنی شەیتان ئەگرنە بەر، چونکە شەیتان بەئاشکرا دوژمنتانە.﴾الأنعام:١٤١-١٤٢

﴿فَاسْتَفْتِهِمْ أَهُمْ أَشَدُّ خَلْقاً أَمْ مَنْ خَلَقْنَا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لازِبٍ : جا لە بێ‌باوەڕان بپرسە ئایا بەدیهێنانی دووبارەی ئەوان سەختترە یان ئەوی ئێمە خولقاندوومانە و ئێمە ئەوانمان لەقوڕێکی پڕی پێکەوە لکا و بەدیهێناوە. ﴾الصافات: ١١

﴿خَلَقَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ، هَذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ بَلِ الظَّالِمُونَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ : دەبینین ئاسمانەکانی بێ کۆڵەکە ڕاگرتووە و لەسەرزەوی چەندەها کێوی دارشتووە، تائێوە نەلەرزێنێتەوە هەموو جۆرە بونەوەرێکی تیادا بلاوکردۆتەوە ئاویشمان لە ئاسمانەوە بۆ ڕژاندن و هەر لەزەویدا جوتەی هەموو جۆرە ڕوەکێکمان سەوز کردوە.. ئەمە کارەکانی خودایە دەسا ئێوە نیشانم بدەن کەسانی تر جگە لە خودا چیان دروستکردوە، ئەوانەی ناهەقیان گرتۆتە بەر، بەئاشکرا ڕێ لەخۆیان هەڵەدەکەن. ﴾لقمان: ١٠-١١

﴿أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدىً وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ : ئایا نەتان دیوە خودا هەموو شتێکی ئاسمانەکان و زەمینی بۆ ئێوە دەستەمۆ کردوە بەئاشکراو بەنهێنی بەخشندەیی بەسەرتانا ڕژاندووە؟ هەر لەوانیش کەسانێ وا هەن بەبێ شارەزایی‌یاخود بەبێ کتێبێ کە بۆیان ڕۆشن بکات موناقەشەگیری بوونی خودا دەکەن. ﴾لقمان: ٢٠

﴿وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ: هەرچی دارو درەخت هەیە لەم زەوی‌یەدا ببنە پێنوس و دەریاکانیش ببنە مەرەکەب بۆی، لەگەڵ حەوت دەریای تریش بخرێنە پاڵیان، هێشتا وتەکانی خودا نایانە کۆتایی، و هەر خۆی خاوەن دەسەڵات و کاربەجێیە. ﴾لقمان: ٢٧

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي إِلَى أَجَلٍ مُسَمّىً وَأَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ، ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ، أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ آيَاتِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ:

ئایا نەت بینی خودا شەو دەخاتە ناو رۆژ و رۆژیش دەخاتە ناو شەو، خۆرو مانگیشی بۆ ئێوە رام کردوە و هەریەکەیان تا ماوەی دیاریکراو لەمەدارەکانی خۆیاندا دێن و دەچن خودا لەکارەکانتان بەئاگایە.. دەبێ ئەوە بزانن کە خودا هەقە و هەرشتێکی تر جگە لەو بەناو هاواری بۆ بەرن پووچەڵە، پایە بەرزو هەرە مەزن هەر خودایە ئایا نەتدیوە کە کەشتی و گەمیەکان لەزەریاکاندا بە بەخشندەیی خودا دەڕۆن... تا نیشانەکانی توانای خۆیتان پیشان بدات، ئەم نیشانانە بۆ هەموو ئارام گران و سوپاسکەرانە.﴾لقمان/٢٩-٣١.

﴿وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقَّ وَيَهْدِي إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ: ئەو کەسانەی کەزانان باش دەزانن، ئەوەی کەبۆتۆ نێرراوە لەلایەن خوداوە هەقە و بەرەو ڕێگای ڕاست و پەسەندت دەبا.﴾سبأ:٦

﴿خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ يُكَوِّرُ اللَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى أَلا هُوَ الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ، خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ خَلْقاً مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُمَاتٍ ثَلاثٍ ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ لا إِلَهَ إِلاَّ هُوَ فَأَنَّى تُصْرَفُونَ: خودا ئاسمانەکان و زەوی بەهەق خولقاندوە، شەوو رۆژ دە پێچێ، و رۆژیش لەشەو پێچێ، و خۆرو مانگی راهێناوە هەریەکەیان لەمەداری خۆیان تاکاتی دیاریکراو دێن و دەچن، چاك بزانن کە خاوەنی دەستەڵات و لێبوردوو هەرخۆیەتی.. خودا لەتاکە کەسێ ئێوەی دروستکردوە، پاشان جوتەکەشی هەر لەماکی ئەوەوە دروستبووە و بۆ ئێوە هەشت جووتی لەمەڕو مالات (ووشترو مەڕو بزن و گا لەنێرومێ) بەدیهێناوە ئێوە لە مندالدانی دایکتاندا بەسێ قۆناغ تاریکیدا دەڕۆن و هەرلەوێدا ئەم دیوو ئەو دیوتان پێدەکا فەرمان تەنها لەدەستی خودای پەروەردگاردایە، جگە لەو خودای تر نییە ئیتر بۆچی وازی لێ دەهێنن؟﴾الزمر:٥-٦

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنَابِيعَ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعاً مُخْتَلِفاً أَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرّاً ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطَاماً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَى لِأُولِي الْأَلْبَابِ: ئایا نەتدی خودا لەو بەرزاییەوە ئاو دەنێری لەزەویدا لە سەرچاوەکانەوە رەوانەی دەکا وەکشتوکاڵی هەمەرەنگی پێ دەڕوێنێ، پاش ماوەیەك زەردو ووشك

هەڵدەگەڕێ ئەوسا دەیكاتەوە پووش و پەڵاش، ئەوانەی ژیرو خاوەن عەقڵن لەمەپەند وەردەگرن.﴾الزمر: ٢١

﴿**اللَّـهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ، لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ، قُلْ أَفَغَيْرَ اللَّهِ تَأْمُرُونِّي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ**: خودا بەدیهێنەری هەموو شتێكە لەهەموو شتێك ئاگاداره، كلیلی ئاسمانەكان و زەوی بەگشتی بەدەست ئەوە، ئەوانەی كە بێ باوەڕن بەنیشانەكانی خودا، هەرخۆیان زەرەمەند دەبن، بڵێ: فەرمانی پەرستنی جگە لە (خودا) م پێدەكەن ئەی نەزانایان.﴾الزمر: ٦٣-٦٤.

﴿**هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ آيَاتِهِ وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ رِزْقاً وَمَا يَتَذَكَّرُ إِلَّا مَنْ يُنِيبُ**: خودایەكی ئەو تۆیە نیشانەكانی خۆیتان نیشان دەدا، لە ئاسمانەوە رسق و رۆزیتان بۆ دەبارێنی، و تەنها ئەوانەی روودەكەنە خودا دێتە یادیان.﴾غافر: ١٣

﴿**اللَّـهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِراً إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَشْكُرُونَ، ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ لا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ، كَذَلِكَ يُؤْفَكُ الَّذِينَ كَانُوا بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ، اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ قَرَاراً وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَتَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ**: خودا شەوگاری بەدیهێناوە بۆ حەسانەوەتان و رۆژگاریشی كردۆتە هۆی بینیتان، هەر خودایە خاوەن بەخشندە و چاكەی زۆر بەسەر خەڵكەوە، بەڵام زۆربەی خەڵك ناسپاس، هەر ئەو خودایە پەروەردگارتان كە دروستكەری هەموو شتێكە، و جگە لەو هیچ خودایەكی ترنییە ئیتر بۆچی تاوانی بێ باوەڕی دەخەنە پاڵ خۆتان، هەروەها ئەوانش كەبەنیشانەكانی خودا بێ باوەڕن تاوانی بێ باوەڕیان دەخرێتە پاڵ، ئەو خودایەی كە زەوی كردۆتە جێنیشانتان و ئاسمانیشی لەسەر بەرزكردونەتەوە، و وێنەی كێشاو نەباشترین وێنە، لەشتی پاك و پوخت رسق و رۆزی بۆ رەخساندوون، ئەوەیە خودای ئێوە بەرزی و پیرۆزی بۆ ئەو خودایەی كە پەروەردگاری هەموو بوونەوەرانە.﴾غافر/٦١-٦٤.

﴿هُـوَ الَّـذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلاً ثُمَّ لِتَـبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا شُيُوخاً وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى مِنْ قَبْلُ وَلِتَبْلُغُوا أَجَلاً مُسَمّىً وَلَعَلَّكُـمْ تَعْقِلُونَ، هُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ فَإِذَا قَضَى أَمْراً فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ: هەروەها ئێوەی لە خاك دروستكردوە و پاشان تنۆكێك و پاشان پارچە گۆشتێكی بچووكی هەڵواسراو پاشان دەتانهاوێتە دەرەوە، بە ساوایی، پاشان بەخۆدا دێن تا دەگەنە توانا و هێزتان، پاشان بە پیری دەگەن، و هەندێكیشتان بەر لە پیری دەمرن، هەتا دەگەنە ئەو كاتەی بۆتان دیاریكراوە، تاوەكو عەقڵتان بەگەڕ بخەن، هەرخۆیەتی ژین دەداو دەش مرێنێ، هەر كارێكی بوێت هەرپێی بێژێ: ببە ، دەبێ﴾غافر:٦٧-٦٨

﴿اللَّـهُ الَّـذِي جَعَـلَ لَكُمُ الْأَنْعَامَ لِتَرْكَبُوا مِنْهَا وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ، وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَلِتَبْلُغُوا عَلَيْهَا حَاجَةً فِي صُدُورِكُمْ وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ، وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ فَأَيَّ آيَاتِ اللَّهِ تُنْكِرُونَ: خودا ئەنعامی (ووشتر، مەڕ، بزن، گا) ی بۆ ئێوە خەلقكرد تاسواری هەندێكیان ببن، و لەهەندێكیان بخۆن، گەلێك سودی تریشیان بۆ ئێوە هەیە، ئەو نیازەی لەدڵتاندا هەیە بەهۆی ئەوانەوە پێكیان دەهێنن، و لەسەر كەشتیش هەڵدەگیرێن.. خودا زۆر لەنیشانەكانی خۆی دەخاتە بەرچاوی ئێوە، جا ئێوە حاشا لەكام نیشانەی خودا دەكەن؟﴾غافر:٧٩-٨١

﴿وَمِـنْ آيَاتِـهِ اللَّـيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلا لِلْقَمَرِ وَاسْـجُدُوا لِلَّـهِ الَّـذِي خَلَقَهُـنَّ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ: شەو رۆژ و خۆرو مانگیش لەنیشانەكانی ئەون نەسوژدە بۆ خۆر بەرن نەبۆ مانگ، و سوژدە بۆ خودایەك بەرن كە ئەوانی بەدیهێناوە گەر ئەتانەوێ بەراستی ئەو بپەرستن.﴾فصلت:٣٧

﴿سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ: بەزوویی نیشانەكانی خۆمان لە ئاسۆی دنیاو لەنێو دەروون و گیانیاندا بەوان نیشان ئەدەین تا بۆیان دەركەوێ كەهەر ئەو قورئانە هەقە، ئایا ئەوە بەس نی‌یە كە پەروەردگارت ئاگاداری هەموو شتێكە.﴾فصلت:٥٣

﴿فَاطِـرُ السَّـمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجاً وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجاً يَذْرَأُكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ: بەدیهێنەری ئاسمانەكان و زەوی‌یە

هه‌ر له‌خۆتان جوته‌ی لێپێكهێناون، و له‌مالاتیش جوته‌ی دروست كردووه تا به‌م شێوه‌یه زۆرتر په‌ره‌تان پێبدات هیچ هاو وێنه‌یه‌كی نی‌یه، و هه‌ر خۆی بیسه‌رو بینایه.﴾الشوری/١١

﴿وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ: هه‌رله‌نیشانه‌كانی ئه‌ون ئاسمانه‌كان و زه‌وی و ئه‌و هه‌موو بونه‌وه‌رانه‌ی له‌نێوانیاندا بلاوی كردونه‌ته‌وه.﴾الشوری:٢٩

﴿وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ، الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْداً وَجَعَلَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلاً لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ، وَالَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَنْشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتاً كَذَلِكَ تُخْرَجُونَ، وَالَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْفُلْكِ وَالْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ: گه‌رتۆ له‌وان بپرسی: كێ ئاسمانه‌كان و زه‌وی دروستكردوه؟ پێت ده‌ڵێن- بێگومان خودای خاوه‌ن ده‌سه‌لاتی زانا دروستی كردون، ئه‌و كه‌سێكه ئه‌م زه‌مینه‌ی بۆ ئێوه كرده لانك و رێگه‌ی بۆ تیادا كێشاون تا شاره‌زای بن، هه‌ر ئه‌ویشه به‌ئه‌ندازه ئاوی بارانی نارده خووار و سه‌رزه‌مینی مردومان پێ بوژانده‌وه، ئێوه‌ش ئاوه‌ها له‌گۆڕ ده‌خرێنه ده‌رێ هه‌رئه‌ویشه ئه‌م هه‌موو جوته‌ی دروستكرد، و كه‌شتی و ئاژه‌لی وه‌هاشی بۆ ئێوه به‌دیهێناوه، كه سواریان ده‌بن.﴾الزخرف:٩-١٢

﴿وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ، إِنْ يَشَأْ يُسْكِنِ الرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَى ظَهْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ: هه‌ر له نیشانه‌كانی ئه‌ون ئه‌و كه‌شتیانه‌ی كه چیا ئاسا له‌ناو ده‌ریادا دێن و ده‌چن گه‌ر حه‌زكا ویستی له‌سه‌ر بێت با... راده‌گرێ و له‌سه‌رده‌ریا به‌قه‌تیسی ده‌مێننه‌وه، كه‌له‌مه‌دا نیشانه‌یه بۆ ئارامگران و سوپاسكه‌ران.﴾الشوری:٣٢-٣٣

﴿إِنَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ، وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَابَّةٍ آيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ، وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ آيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ، تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللَّهِ وَآيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ: له ئاسمانه‌كان و زه‌ویدا نیشانه‌كانی په‌ندوه‌رگرتن بۆ بڕواداران هه‌یه. له‌خولقاندنی خۆتان و بلاوبونه‌وه‌ی جوڵنده‌و خشۆك به‌ڵگه‌ن بۆ ئه‌وانه‌ی له‌بڕوادا بێگومانن، له‌هاتو چۆی شه‌وو رۆژو له‌و رۆزیی‌یه‌ی كه

خودا لەحەواوە بەرێی دەکا و زەوی مردوی بە هۆیەوە زیندوو کردەوە. لەهەڵکردنی بایەکان نیشانە هەن بۆ ئەو کەسانەی تێدەگەن.. ئەمانە نیشانەی خودان کە بۆتی دەخوێنینەوە و هەموویان راستن ئیتر لە پاش باسی خوداو باسی نیشانەکانی ئەو: بەکام قسە بروا دەکەن. ﴾الجاثیة:٣-٦

﴿اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ لِتَجْرِيَ الْفُلْكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ، وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ : خودا دەریای بۆ ئێوە رامکرد، تاکو کەشتی تیادا هاتوو چۆ بکا بەفەرمانی ئەو، و لە بەخشندەیی خودا هۆی ژیان بخوازن بۆ ئەوەی شوکرانە بژێرن، خودا ئەوەی لەئاسمانەکان و زەویدایە بۆ ئێوەی رامکرد، لەمانەدا نیشانەی زۆر هەیە بۆ ئەوانەی بیردەکەنەوە. ﴾الجاثیة:١٢-١٣

﴿مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُسَمًّى وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أُنْذِرُوا مُعْرِضُونَ، قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَاوَاتِ ائْتُونِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هَذَا أَوْ أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ : ئەم ئاسمانەو زەوی و هەرچی لەنێوانیاندا هەیە بە هەق بەدیمان هێنان و ماوەیان دیاریکراوە، و ئەو کەسانەش خودایان نەناسیوە لەوەی لێی ترسێندراون روو وەردەگێرن، بڵێ ئایا دیوتانە ئەوانەی کە هانایان بۆ دەبەن بێجگە لەخودا بەسنی نیشان بدەن چیان لەزەویدا دروستکردوە وەیان لەبەدیهێنانی ئاسمانەکاندا چ بەشدارییەکیان هەبووە، کتێبێك کەبەر لە قورئان هاتووە یا شوێنەواری زانستی لەرابوردوان بۆمن بێنن، گەر راستەکەن. ﴾الاحقاف:٣-٤

﴿وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ، وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ : بۆ باوەڕداران بێگومان لەزەویدا نیشانەو پەندی زۆر هەیە هەروەها لەناو خۆشتاندا ئاخۆ لەخۆتان ناڕوانن. ﴾الذریات:٢٠-٢١

﴿وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ، وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ، وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ : ئاسمانانمان بەهێزەوە بنیاد ناوە ئێمە پەرەشی

پێدەدەین، زەویمان راخست و باشترین راخەرین، و لەهەموو شتێ جووتمان خولقاند تا.... بیربکەنەوە و پەد وەربگرن. ﴾الذريات:٤٧-٤٩

﴿أَفَلا يَنظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ، وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ، وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ، وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ، فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ : ئایا لەووشتر ناڕوانن کە چۆن خولقێنراوە، و ناڕواننە ئاسمان چۆن هەڵدراوە و ناڕواننە چیاکان چۆن دامەزراوە، و ناڕواننە زەوی چۆن روتەخت کراوە ئیتر پەند دابدە کە تۆ تەنها پەندەری تۆ فەرمانڕەوای سەر ئەوان نیت. ﴾الغاشية:١٧-٢١

﴿قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّاكَ رَجُلاً : هاوڕێ کەی پێی گووت لە کاتێکدا گفتوگۆی لەگەڵ دەکرد، ئایا بێ باوەڕی بەو کەسەی کە تۆی لە خاك پاشان لەتۆکێك دروستکرد پاشان کردیتیە پیاو. ﴾الكهف:٣٧

﴿قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَاداً لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَداً : بڵێ گەردەریاکان ببنە مەرەکەب بۆ نووسینی وتەکانی پەروەردگارم دەریاکان تەواو دەبن بەر لەتەواو بوونی وتەکانی پەروەردگارم ئەگەر هاوشێوەی ئەو دەریيانەیش بهێنیتە پاڵیان. ﴾الكهف:١٠٩

﴿خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ، خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ، وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ، وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَى بَلَدٍ لَمْ تَكُونُوا بَالِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُوفٌ رَحِيمٌ، وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لا تَعْلَمُونَ : ئاسمانەکان و زەوی بەهەق بەدیهێناوە خودا لەوە بەرزترە کە ئەوان هاوەڵپەرستی بۆ دابنێن.. مرۆڤی لە تنۆکێکی بێ بایەخ بەدیهێنا جالە ناکاو بووە بەدوژمنێکی ئاشکرا.. مەڕو بزن و گا و ووشتری دروستکرد و بۆ ئێوە لەواندا پۆشاك و سودی تریان هەیە، و لە گۆشتی ئەوان دەخۆن.. لاتان جوان و رازاوەن، کاتێك دەیانبەن بۆ لەوەڕ و کاتێکیش دەیانهێننەوە، باری گرانتان رادەگوێزن بۆ جێگەی وا کە ئێوە زۆر بەزەحمەت دەیگەنێ و پەوەردگارتان زۆر

بە سوز و بەبەرەیی‌یە.. ئەسپ و هێسترو کەریشی هەم بۆ سواری و هەم بۆ جوانی دروستکرد و شتی و هاش دروستدەکات کە ئێوە نایزانی.﴾النحل:٣-٨

﴿هُــوَ الَّذي أَنْزَلَ منَ السَّمَاء مَاءً لَكُمْ منْهُ شَرَابٌ وَمنْهُ شَجَرٌ فيه تُسيمُونَ، يُنْبتُ لَكُمْ به الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخيلَ وَالْأَعْنَابَ وَمنْ كُلِّ الثَّمَرَات إنَّ في ذَلكَ لَآيَةً لقَوْمٍ يَتفكَّرُونَ، وَ سَخَّرَ لَكُمُ اللَيْلَ وَ النَهارَ وَ الشَّمْسَ وَ القَمَرَ وَ النُجومَ مُسَخَّراتٌ بأَمْره إنَّ في ذلكَ لأيات لقَوْمٍ يَعْقلُون، وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ في الْأَرْض مُخْتَلفاً أَلْوَانُهُ إنَّ في ذَلكَ لَآيَــةً لقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ، وَهُوَ الَّذي سَخَّرَ الْبَحْرَ لتَأْكُلُوا منْهُ لَحماً طَريّاً وَتَسْتَخْرجُوا منْهُ حلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاخرَ فيه وَلتَبْتَغُوا منْ فَضْله وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ، وَأَلْقَى فــي الْأَرْض رَوَاسيَ أَنْ تَميدَ بكُمْ وَأَنْهَاراً وَسُبُلاً لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ، وَعَلامَات وَبالنَّجْم هُــمْ يَهْــتَدُونَ، أَفَمَـــنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لا يَخْلُقُ أَفَلا تَذَكَّرُونَ، وَإنْ تَعُدُّوا نعْمَةَ اللَّه لا تُحْصُوهَا إنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَحيمٌ، وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُسرُّونَ وَمَا تُعْلنُونَ، وَالَّذينَ يَدْعُونَ منْ دُون اللَّه لا يَخْلُقُونَ شَيْئاً وَهُمْ يُخْلَقُونَ** : ئەو کەسێکە لە ئاسمانەوە ئاوی بۆ باراندن کە خواردنـەوەتان لـەو ئاوەیـە و هـۆی سـەوز بوونـی گژوگـیایە کـە ئـاژەڵی خۆتـانی لێدەوەرێنن.. هەر بەو ئاوە چاندەمەنی و زەیتون و رەزودار خورمای پێدەروێنێ، ئەمە بەڵگەی زۆر بۆ کەسانێ کەفکر بکەنەوە.. شەوو رۆژی بۆ رامکردن، مانگ و خۆر و گشت هەسارەکان ملکەچی فەرمانی ئەون، لەمەشدا زۆر نیشانە هەن بۆ کەسانێ کە تێدەگەن.. لەم زەمینەش گەلێ شتی رەنگاو رەنگی بۆ ئێوە بەدیهێناوە لەمەدا نیشانە هەیە بۆ ئەوانەی کە بیردەکەنەوە.. هەر ئەویشە زەریای بۆ رەخساندون تا گۆشتی تەرو تازەی لێبخۆن خشڵیش لێدێننەدەرێ و خۆتانی پێدەرازێننەوە و دەبینی کەشتیش سنگی دەریا لـەت دەکـات تالـە بەخشندەیی ئـەو بێبەش نـەبن، بۆ ئـەوەی شوکرانە بژێربن.. لەزەویدا کـێوە بـەرزەکانی کـردە لەنگـەر تـا ئـێوە نەهاژێـنێ و رووبـار و چـەمی بەدیهێـناو رێگـا و بانیشـی پیشـاندان، تـا ئـێوە رێ وون نەکـەن.. نیشـانەی زۆر هـەن و بـە ئەستێرەش رێ دەدۆزنـەوە.. ئایـا کەسێك کەبەدیهێنەر بێت وەك ئەوە وایە کـە بەدیهێنـەر نـەبێ، گـەر هەرچی بەخشندەکانی خودایە بژمێری لـەژماردن دوای نایە بەراستی خودا لە گوناح دەبـورێ و بـە بەزەیی‌یـە.. خـودا ئاگـادارە لەوانـەی کـە دەیشـارنەوە، و بەوانـەی کـە

ئاشکرای دەکەن، ئەو کەسانەی جگە لەخودا هانایان بۆ دەبەن، ناتوانن هیچ دروستبکەن و خۆیان دروستکراون. ﴾النحل: ١٠-٢٠

﴿إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ : وتەمان بەهەر شتێ کە بمانەوێ پەیدا ببێ، هەرئەوەندە پێی بلێین ببە، دەبێ. ﴾النحل: ٤٠

﴿وَاللَّهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ، وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَناً خَالِصاً سَائِغاً لِلشَّارِبِينَ، وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَراً وَرِزْقاً حَسَناً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ، وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتاً وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ، ثُمَّ كُلِي مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلاً يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ : خودا ئاوی لەو حەوایەوە دابەزاند، زەوی مردوی پێ ژیاندەوە کەلەمەدا بۆ ئەوانەی گوێبیست دەبن، نیشانەیە.. لەمالاتیشدا بۆ ئێوە پەندێکی گرنگ هەیە، لەناوسکیان لەنێوان ریخ و خوێندا شیرێکی پاك و رەوان دەرخوارتان ئەدەین بۆ ئەوانەی کە دەیخۆنەوە، لەبەرهەمی دارخورماو رەزەکانیش سەرخۆشکەرو بژێوی باش بەدەستدێنن لەمەشدا نیشانە هەیە بۆ ئەو کەسانەی تێدەگەن، خودا نیگای بۆ مێشە هەنگوین نارد کەلە نێوان دارانداا، شێونی ژینی خۆت هەلبەستە، پاشان لەگشت بەرو بومێك بژێوت بمژە، ئیتر بەملکەچی، رێگەی راهێنەری خۆت بگرە بەر لەناو هەناوی هەنگدا خواردنەوەی هەمەرەنگ دێتە دەرێ و شفای بۆ خەلك تێدایە، و پەندە بۆ کەسانێ کەبیردەکەنەوە. ﴾النحل: ٦٥-٦٩

﴿وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لا تَعْلَمُونَ شَيْئاً وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ، أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ، وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَناً وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتاً تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ وَمِنْ أَصْوَافِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثاً وَمَتَاعاً إِلَى حِينٍ، وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلالاً وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَاناً وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ كَذَلِكَ يُتِمُّ

نِعْمَـــتَهُ عَلَـــيْكُمْ لَعَلَّكُـــمْ تُسْلِمُونَ : خودا ئێوەی لە سکی دایکتان دەرهێنا لەکاتێکدا هیچتان نەدەزانی بەڵام خودا گوێ و چاوو ئەقڵی بەئێوەدا، تاکو شوکرانەی بکەن.. ئاخۆ باڵندە نابینن کەلەئاسماندا رامکراون بێجگە لە خودا کەس ناتوانێ ئەوان لەهەوا رابگرێ لەمەدا گەلێك نیشانە هەیە بۆ کەسانێ باوەڕ دارن، و خودا لەماڵەکانتاندا جێی دانیشتن و حەسانەوەی بۆ داناون هەروەها لە پێستی ئاژەڵیش چادرو خانو گەلێکی بۆداناون کەلەبارکردن و لەدانیشتندا بە ئاسانی دەتوانن جێبەجێیان بکەن، و لە خوری و کولکو مووەکانیان پێویستی و کاڵای بۆ داناون و خودا لەوەی بەدی هێناوە سێبەری بۆ ئێوە سازداوە و لە نێو کێوەکاندا پەناگای دروستکردوە و جلکی بۆ داناون تاڵە گەرماو سەرما بتان پارێزێ و زریەی بۆ سازداون تا لە جەنگدا بتان پارێزێ. ﴾النحل:٧٨-٨١

﴿وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَاراً، أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقاً، وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِـيهِنَّ نُــوراً وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجاً، وَاللَّهُ أَنبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتاً، ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْــرِجُكُمْ إِخْــرَاجاً، وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ بِسَاطاً، لِتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلاً فِجَاجاً : ئێوەی بەقۆناغی جیاجیا بەدیهێناوە، ئایا نابینن کە چۆن خودا حەوت ئاسمانی نهۆم لەسەر نهۆم داناوە، و مانگی لە نێوانیاندا کردۆتە هۆی رووناکی و خۆریشی کردۆتە چرا، خوا ئێوەی لەزەویدا وەك رووەك رواندوە، پاشان ئەتان گێڕێتەوە بۆ ناو زەوی و جارێکی تر دەتانهێنێتەوە دەرێ، و خودا زەوی بۆ کردونەتە راخەر تارێگەی پان و بەرین و شیوو دۆڵی ئەودا برۆن. ﴾نوح:١٤-٢٠

﴿أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ : ئایا بەخوایەك کەبەدیهێنەری ئاسمانەکان و زەویی‌یە گومانتان هەیە. ﴾ابراهیم:١٠

﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلاً كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ، تُؤْتِي أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ، وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ : ئایا نەتدی خودا چۆن وتەی پاکی بەدرەختی پاك نموونە هێناوەتەوە کە رەگەکانی ئەو درەختە لەزەویدا پتەو راگیراوە، و لق و پۆپەکانی لە ئاسماندایە، هەموو کاتێك بەفەرمانی پەروەردگاری بەرو میوەکانی خۆی ئەدا.. خودا بۆ خەڵك نموونە دەهێنێتەوە، تاکو

بیربکەنەوە و پەند وەرگرن.. وێنەی وتەی نابەجێ وەك درەختێکی ناپاك وایە کەلەزەوی هەڵکەندرابێ، ئارام و قەراری نەمابێ.﴾ابراهیم:٢٦

﴿اللَّــهُ الَّــذِي خَلَــقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الــثَّمَرَاتِ رِزْقاً لَكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْأَنْهَارَ، وَسَــخَّرَ لَكُــمُ الشَّــمْسَ وَ الْقَمَرَ دائِبَيْنِ وَ سَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَ النَّهار : خودا زاتێکە ئاسمانەکان و زەوی سازداوە و لەئاسمانەوە ئاوی باراندوە جابەو بارانە میوەی جیاجیای دەرهێناوە کردۆتیە رسق و رۆزی ئێوە و کەشتی رام و موسەخەر کردوە و خۆر و مانگی بۆ ئێوە رام کردوە بە بەردەوامی لەجمو جوڵدان و شەو رۆژیشی بۆ ئێوە موسەخەر کردوە.﴾ابراهیم: ٣١-٣٢

﴿أَوَلَــمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقاً فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلا يُؤْمِنُونَ، وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجاً سُبُلاً لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ، وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفاً مَحْفُوظاً وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ، وَهُــوَ الَّــذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ : ئاخۆ بێ بڕوایان ئەمە نازانن، کە ئاسمانەکان و زەوی یەك پارچە بوون ئێمە لێکمان هەڵوەشاند و هەموو بوونەوەرێکی لە ئاو بەدیهێناوە ئاخۆ هێشتا باوەڕ ناهێنن؟ لەسەر زەمینیش کەژو کێومان بۆ بەدیهێناون نەوەك بلەرزێ و چەند ڕێگا و باغمان تیادا پێکهێناوە تاوەکو شارەزا بن.. ئاسمانیشمان کردە مێچێکی پارێزراو، کەچی ئەوان لەو هەموو نیشانانە گوێنەدەرن، هەرخوا خۆشی شەوو ڕۆژو خۆرو مانگی بەدیهێناوە کەلەمەدارەکانیاندا بە بەردەوامی دێن و دەچن.﴾الانبیاء: ٣٠-٣٣

﴿وَلَقَــدْ خَلَقْــنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلالَةٍ مِنْ طِينٍ، ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ، ثُمَّ خَلَقْــنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَاماً فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْماً ثُــمَّ أَنْشَــأْنَاهُ خَلْقاً آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ، ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ لَمَيِّتُونَ، ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ، وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ، وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّاهُ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّا عَلَى ذَهَابٍ بِهِ لَقَادِرُونَ، فَأَنْشَأْنَا لَكُــمْ بِــهِ جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ لَكُمْ فِيهَا فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ، وَشَجَرَةً

تَخْـرُجُ مِـنْ طُـورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِلْآكِلِينَ، وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْـقِيكُمْ مِمَّـا فِي بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ : ئیمه مرۆڤمان له قوڕێکی خۆشکراو دروستکردووه، پاشان کردمانه تنۆکێك له جێگەیەکی پتەودا، پاشان هەر لەو تنۆکە خوێنی مەیوومان پێکهێناوه لەو خوێنەوه پله گۆشتی جاوراومان سازداوه لەپله گۆشته جاوراوەکه ئێسکمان دروستکرد پاشان ئێسکەکەمان بەگۆشت دا پۆشی لە پاشدا کردمانه بوونەوەرێکی تر، بەرزی و پاکی و بێ گەردی هەر بۆ خودایه که باشترین خولقێنەره.. لە ئاکامدا هەموو دەمرن، و رۆژی سەلاش (قیامەت) هەموو زیندوودەبنەوە، و هەر ئێمه حەوت نهۆمی ئاسمانەکانی جیامان بەسەر ئێوه بەدیهێناوه و بەئاگاین لەهەموو دروستکراوەکانمان.. لەئاسمانەوه بەئەندازه ئاومان باراندووه لەزەویدا رامانگرت و ئێمه بۆ لەناوبردنی بەتواناین، هەربەو ئاوه بۆ ئێوه باخاتێکمان له دارخورما رەز بەرهەم هێنا و زۆر میوەجاتان دەداتێ و لێی دەخۆن، وجۆره دارێك لە توری سینادەردەچێ، کە بەرهەمی رۆنه، پێخۆریشه بۆ ئەوانەی دەیخۆن، دیاره مالاتیش بۆ ئێوه پەنده لەوه کەوا لەناوسکیانا پێیان دەنۆشین، سوودیان زۆره و لێشیان دەخۆن، لە سەریان و لەسەر گەمی هەلدەگیرێن.﴾المؤمنون:١٢-٢١

﴿**وَهُـوَ الَّذِي أَنْشَأَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلاً مَا تَشْكُرُونَ، وَهُوَ الَّذِي ذَرَأَكُـمْ فِـي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ، وَهُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ وَلَهُ اخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَالـنَّهَارِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ** : ئەو زاتێکه گوێ و چاوو دلی بۆ ئێوه دروستکرد بەلام زۆرم که سوپاسی دەکەن، هەر ئەویشه ئێوەی لەسەر ئەم زەمینه جێکردۆتەوه هەر لای ئەویش کۆدەکرێنەوه، ئەو زاتێکه زیندوکردنەوه دەکات و دەتان مرێنێ و هەرئەویش هاتوو چۆی شەوو رۆژ ئەنجام دەدا تاکەی تێناگەن؟﴾المؤمنون:٧٨-٨٠

﴿**الَّـذِي أَحْسَـنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ، ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُـلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ، الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ، ثُمَّ سَـوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلاً مَا تَشْكُرُونَ** : ئەو زاتێکه هەموو شتێ بەوپەڕی رێکوپێکیو لەباری دروستکرد مرۆڤیشی لەسەرەتادا لەماکی قوڕ بەدی هێناوه.. لەپاشان نەتەوەکەی لە پالاوتەی جۆره ئاوێکی کەم بایەخ

وەدی هێناوە، لەپاشان قەدو بالای ڕێك كردو لەڕۆحی خۆی فوی تێكرد بۆ ئێوە چاوو دڵی دروست كرد، لەگەڵ ئەوەیش كەم شوكرانە بێژن.﴾السجدة:٧-٩

﴿أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعاً تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنْفُسُهُمْ أَفَلا يُبْصِرُونَ : ئایا نەیان بینی كە بۆ زەویە ووشكەكان ئاودەنێرین جابە هۆی ئەو ئاوەوە كشتوكاڵ و گژوگیا دەڕوێنین كە ئاژەڵ بلەوەڕێ و خۆیشیان لێی بخۆن ئایە نابینن؟﴾السجدة:٢٧

﴿أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ، أَمْ خَلَقُوا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بَلْ لا يُوقِنُونَ : ئایا ئەوان بەبێ هۆ بەدیهاتوون یاخۆیان خولقێنەری خۆیانن، یان ئەوان ئاسمانەكان و زەمینیان وەدی هێنا؟ نەخێر دیارە نای سەلمێنن.﴾الطور:٣٥-٣٦

﴿تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلاً وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ، الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقاً مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ، ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئاً وَهُوَ حَسِيرٌ : مەزنێتی و پاك و بێ گەردی و بەرزی بۆ ئەو زاتەی هەموو بوونەوەر و جیهانی بەدەستە، ئەو زاتەی دەسەڵاتی بەسەر هەموو شتێكدا هەیە، ئەوە كە مردن و ژینی داهێناوە تا تاقیتان بكاتەوە كام بەكێكتان لە ئێوە چاكترە بەكردەوە هەر ئەویشە لێبوردەی خاوەن دەسەڵات، ئەو زاتەی حەوت ئاسمانی چین لەسەر چین سازداوە لەدەستكاری ئەو خودایەدا هیچ ناڕێكیەك نابینی جارێكی تر تەماشاكە ئاخۆ قلیشێكی تیادا هەیە دیسانەوە چاوی پیادا بخشێننەوە، سۆمای چاوت بەداماوی و بە ڕاماوی بەرەو خۆت دەگەڕێتەوە.﴾الملك:١-٤

﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذَلُولاً : خودا زاتێكە زەوی بۆ ئێوە ڕام و ملكەچ كردوە﴾الملك:١٥

﴿أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ : ئاخۆ ئەوان ئەو مەلانەیان نەدیوە كەلە سەرویانەوە لەنگەر دەگرن و باڵە شەقێ دەكەن جگە لەخودا كێ دەتوانێ ڕاگیریان بكات خودا هەر بۆ خۆی بە هەموو شتێك بینایە.﴾الملك:١٩

﴿قُلْ هُوَ الَّذِي أَنشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلاً مَا تَشْكُرُونَ: بلێ/ ئەوەی کە ئێوەی بەدیهێناوە و گوێ و چاوو دڵی پێداون ئێوە کەمتر شوکری دەکەن. ﴾الملك:٢٣

﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْراً فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ : بلێ/ نابینن ئاوەکەتان گەر رۆژ چووە ناخی زەوییەوە ئەو ساکێ ئاوی زوڵاڵی رەوانتان فریادەخا. ﴾الملك: ٣٠

﴿فَلا أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ، وَمَا لا تُبْصِرُونَ : جا سوێند ئەخۆم بەوەی ئەیبینن و بەوەی کە نایبینن. ﴾الحاقة:٣٨-٣٩

﴿فَلا أُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ إِنَّا لَقَادِرُونَ : جا سوێند ئەخۆم بەدانەری خۆر هەڵاتەکان و خۆرئاواکان ئێمە بەتواناین. ﴾المعارج: ٤٠

﴿أَلَمْ نَجْعَلِ الأَرْضَ مِهَادًا، وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا، وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا، وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا، وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا، وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا، وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا، وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا، وَأَنزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا، لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَنَبَاتًا، وَجَنَّاتٍ أَلْفَافًا: ئایا زەویمان نەکردۆتە جێگەی ئارامگە بۆ ئێوە، و کێوەکانیشمان نەکردۆتە گولمێخ، و ئێوەمان جووت جووت بەدیهێنا، و خەویشمان کردە هۆی حەسانەوەتان، و شەومان کردە پۆشاکتان، و رۆژیشمان کردە هۆی رسق و رۆزیتان، و لەسەر تانەوە حەوت ئاسمانی پتەومان دامەزراند، و کردمانە چرایەکی رونـاك و وورشەدار، لەو هەورانەی کە بارانیان پێوەیە ئاوی بەخورمان باراند، تاکو دانەوێڵەو رووەکی پێبخەینە روو لەگەڵ باخ و بێستانی چڕ و پڕ. ﴾النبأ:٦-١٦

﴿أَأَنتُمْ أَشَدُّ خَلْقاً أَمِ السَّمَاءُ بَنَاهَا، رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوَّاهَا، وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحَاهَا، وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا، أَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَمَرْعَاهَا، وَالْجِبَالَ أَرْسَاهَا : ئاخۆ دروستکردنی ئێوە سەختە یا ئاسمان کەخودا بنیاتی ناوە، قەوارەی بەرز کردەوە و لەباری کرد، و شەوی تاریك کردو رۆژیشی رووناك کرد، و لە پاشاندا زەوی راخست، و ئاوی لێبەدەر خست و لەوەڕگەی بەدیهێنا، کێوە کانیشی بە پتەوی تیادا دامەزراند. ﴾النازعات:٢٧-٣٢

﴿يَــا أَيُّهَــا الْأِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ، الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ، فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ : ئەی مرۆڤ چی تۆی لە ئاستی پەروەردگاردا لە خۆ بای کرد، ئــەوەی کــە دروســتیکردی و ئەندامەکانــتی ویٚخســت و ریٚکیسانی کــرد، و بــە هــەر شیٚوەیەکیش ویستی دروستیکردی.﴾الإنفطار/٦-٨.

﴿أَوَلَمْ يَتفَكَّرُوا فِي أَنفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَــلٍ مُسَــمّىً : ئایا ئەوان بیریان نەکردۆتەوە کە خودا ئاسمانەکان و زەوی و ئەوەی لەنیٚوانیاندا هەربەهەق و بۆ ماوەی دیاریکراو دروستیکرون.﴾الروم:٨

﴿فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ، وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِــيّاً وَحِــينَ تُظْهِرُونَ، يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَكَذَلِكَ تُخْرَجُونَ، وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ إِذَا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِــرُونَ، وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَاجاً لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ، وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْــتِلافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِلْعَالِمِينَ، وَمِنْ آيَاتِهِ مَنَامُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالــنَّهَارِ وَابْــتِغَاؤُكُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ، وَمِنْ آيَاتِهِ يُرِيكُمُ الْــبَرْقَ خَوْفاً وَطَمَعاً وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَيُحْيِي بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ : هــەموو کاتێ ئێواران و بەرە بەیانیان پەسەندی پاکی خودا بکەن.. سوپاس هەر بۆ ئەوە لەئاسمانەکان و لەزەوی و هەروەها لەخەوتناندا و لەکاتی نیوەڕۆدا.. زیندوو لەمردوو دەردەکا و مردوو لەزیندو دەردێنێ زەویش دوای ئەوەی مراوە گیانی و بەر دێنێتەوە ئێوەش بەم جۆرە دێــە دەرێ.. لەنیشــانەکانێتی لــەخۆتاندا جوتــەی پێکهێنا تــا... لەگەڵیدا بحەسێنەوەوە خۆشەویستی و سۆزو بەزەیی خستە نێوانتان ئەمەش نیشانەی زۆرە بۆ ئەوانــەی بیردەکەنــەوە.. هــەر لەنیشــانەکانی ئــەودا دروستکردنی ئاسمانــەکان و زەوی و جیاوازی زمــانی ئاخاوتنــتان و رەنــگ و روتــان، کەلەمــەدا بەڵگــەی زۆرن بــۆ زانایــان، هەر لەنیشانەکانێتی خەوی شەوان و رۆژانەتان و گەڕانتان بۆ دەستخستنی رسق و رۆزی کەلەسایەی بەخشندەیی ئەودایە لەمــەدا بەڵگــەی زۆر هەیــە بــۆ ئــەو کەســانەی دەبیســتن، هــەر لەنیشــانەکانێتی بروســکەتان پیشــان ئــەدا تــرس و ئومــێدی پــێوەیە لــە

ئاسمانیشەوە بارانتان بۆ دەڕژێنێ تازەمەنی مردوی پێ زیندوو بکاتەوە لەمەدا نیشانەی زۆرن بۆ کەسانێ تێدەگەن.﴾الروم:١٧-٢٤

﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ يُرْسِلَ الرِّيَاحَ مُبَشِّرَاتٍ وَلِيُذِيقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَلِتَجْرِيَ الْفُلْكُ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ : یەکێك لەنیشانەکانی ئەو ئەمەیە کە بای مزگێنی دەر بەرێدەکا تا... بەخشندەیی خۆی بە ئێوە بچێژێ، و گەمیە و کەشتیش بەفەرمانی ئەو بێن و بچن ولەسایەی بەخشندەیی ئەوەوە رۆزی و، بژێوی خۆتان پەیدا بکەن، تاکو شوکرانە بژێربن.﴾الروم:٤٦

﴿اللَّـــهُ الَّـــذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ فَتُثِيرُ سَحَاباً فَيَبْسُطُهُ فِي السَّمَاءِ كَيْفَ يَشَاءُ وَيَجْعَلُهُ كِسَـــفاً فَـــتَرَى الْـــوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلالِهِ فَإِذَا أَصَابَ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِـــرُونَ، وَإِنْ كَـــانُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمُبْلِسِينَ، فَانْظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَـــتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ ذَلِكَ لَمُحْيِي الْمَوْتَى وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ : هەر خودایە ئەو بایانە بەرێدەکا ئەوانیش هەور دەبزوێنن، ئەوسا هەرچۆنێکی بوێت ئەو هەورانە لە ئاسماندا پرش و بڵاودەکاتەوە و گەواڵە گەواڵە شیان دەکات دەبینی لەوانەوە دڵۆپە ئاو دێتە خوارەوە: گەرویستی لەسەر بێ بۆ هەرکامێ لەعەبدانی خۆی دەنێرێ ئیتر دڵخۆش دەبن، بەڵام پێش ئەوەی بارانیان بۆ بارێت نائومێد بوون، و بڕوانە بەزەیی خودا چی کردوە! زەوی مرد و لەنوێ زیندوو دەکاتەوە، زیندو کردنەوەی مردووش کاری ئەوە، هەر خۆی توانای بەسەر هەموو شتدا هەیە.﴾الروم:٤٨-٥٠

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ: هەندێ لەخەڵك دەڵێن بڕوامان بەخودا هێنا بەڵام هەرکاتێ لەرێگای خودا ئازار بدرێن ئازاری خەڵك وەك سزای خودا حسابی بۆ دەکا؟﴾العنکبوت:١٠

﴿قُـــلْ سِيرُوا فِي الأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ يُنْشِئُ النَّشْأَةَ الآخِرَةَ إِنَّ اللَّـــهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ : بڵێ/ گەشتێ بەسەر ئەم زەمینەدا بکەن و بڕوانن کە چۆن خودا بەدیهێنانی دەستپێکرد هەر بەم چەشنەش خودا جیهانی کۆتایی بەدی دێنێ، خودا بەسەر هەموو شتێکدا بەدەسەتەڵاتە.﴾العنکبوت:٢٠

﴿مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتاً وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ، إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ، وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلا الْعَالِمُونَ: نموونەی کەسانێك جگە لە خودا دۆستانێکی تر بۆ خۆیان بگرن، هەروەکو نموونەی جاڵجاڵۆکە وەهایە کە خانووی تەنیوە و گەر بزانن لاوازترین ماڵ ماڵی جاڵجاڵۆکەیە خودا دەزانی چین ئەوانەی جگە لەخودا خۆی کە هانایان بۆ دەبەن هەر خۆی خاوەن دەسەڵات و کاربەجێیە، ئەو نموونانە بۆ خەڵك دێنێتەوە و تەنها زانایان لێی تێدەگەن. ﴾العنكبوت: ٤١-٤٣

﴿وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ: هەرکاتێ لەوانە بپرسی: کێ ئاسمانەکان و زەوی بەدیهێناوە و خۆرو مانگی رام کردووە، دەڵێن/ خودا، ئیتر چۆن لەپەرستنی خودا لادەدەن. ﴾العنكبوت: ٦١

﴿وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْقِلُونَ: ئەگەر لەوانە بپرسی کێ لەئاسمانەوە بارانی ناردوە زەوی مردوی بەوە زیندو کردەوە دەڵێن خودا: بڵێ سوپاس شایەنی خودایە بەڵام زۆربەیان ئەقڵیان ناخەنەگەڕ. ﴾العنكبوت: ٦٣

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ، الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشاً وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقاً لَكُمْ فَلا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَاداً وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ: ئەی خەڵکینە پەروەردگاری خۆتان بپەرستن ئەو پەروەردگارەی کە ئێوە و خەڵکانی پێش ئێوەی خولقاند، بۆ ئەوەی خۆتان بپارێزن.. ئەو خودایە زەوی بۆ کردونە راخەرو ئاسمانی بۆ بەرزکردونەتەوە و ئاوی لەو حەوایەوە بۆ باراندن و هەموو جۆرە بەروبوومێکی بەهۆی ئەو ئاوەوە بۆ رواندون، ئێستا کە ئەوەتان زانیوە، هاوەڵو هاوبەش بۆ خودا دامەنێن. ﴾البقرة: ٢١-٢٢

﴿كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتاً فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ، هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ: چۆن لەو خودایە حاشا دەکەن

کەلەنەبوو ژیانی داوە بە ئێوە، لەپاشان دەتانمرێنێ و دیسان زیندوتان دەکاتەوە و، ئینجا بەگشتی هەموو بۆلای ئەو دەگەرێنەوە، هەر ئەو خودایەشە کە ئەوەی لەزەویدایە، بۆ ئێوەی بەدیهێناوە، لەپاشا لە ئاسماندا حەوت ئاسمانی درووستکردن خودا بەئاگایە لەهەموو شتێك.﴾البقرة:٢٨-٢٩

﴿**بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَإِذَا قَضَى أَمْراً فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ**: راهێنەرو رازێنەوەی ئاسمانەکانو زەوی خودایە، هەرکە ویستی کارێ ئەنجام بیێ، فەرمان دەدا، بە! دەبێ.﴾البقرة:١١٧

﴿**إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلاَفِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ**: لەدروستکردنی ئاسمانەکان و زەوی و هاتو چۆی شەوو رۆژو ئەو کەشتیانە لەدەریا دێن و دەچن، کە سوودیان بۆ مرۆڤ هەیە و ئاو کە خودا لە ئاسمانەوە باراندی، و بەهۆی ئەو بارانەوە زەوی دوای مردنی زیندو کردووە، و هەموو جۆرە گیانلەبەرێکی تیادا بلاوکردەوە بای جولاند و هەوری رام کرد لەنێوەندٌ ئاسمان و زەویدا، هەموو بەگشتی نیشانەی زۆرن بۆ کەسانێ کە تێدەگەن.﴾البقرة:١٦٤

﴿**وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لا يَعْقِلُونَ**: ئەقلی ئەو خوانەناسانە وەك ئەقلی ئەو ئاژەڵەیەکە دەنگ دەدرێ و جگە لەخورینو چرین هیچی تر نابیستن کەرن،لالن، کوێرن.﴾البقرة:١٧١

﴿**يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ**: دەربارەی مانگەکانی یەك شەوە لێت دەپرسن، بلی بۆ زانینی کات و چوونە حەجی خەلك سوود دەگەیەنن.﴾البقرة:١٨٩

﴿**هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ لا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ، هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو**

الْأَلْـــبَاب : هه‌رخودایه كه ئێوه‌ی له‌مندالدانی دایكدا له‌سه‌ر هه‌رشێوه‌یه‌ك بوێت وێنه‌ی ده‌كێشێ، جگه له‌و خودا هیچ خواوه‌ندێكی تر نی‌یه كه توانا و كاربه‌جێ بێت، هه‌رئه‌وه قورئانی بۆت ناردووه كه‌هه‌ندێ ئایه‌تی فه‌رمان و بڕیارن ئه‌وانه سه‌رچاوه‌ی قورئانن و ئایه‌ته‌كانی تریش هاوشێوه‌ن و ئه‌وانه‌ی دڵیان ده‌غه‌زداره هه‌رئه‌وان له‌دووی ده‌كه‌ون به‌مه‌به‌ستی هه‌ڵخه‌ڵه‌تاندن و هه‌رچۆنێ دڵیان بیه‌وێت لێكیده‌ده‌نه‌وه.. ته‌نها خودا لێكدانه‌وه‌یان ده‌زانێت ئه‌وانه‌ی كه زۆرزانان له‌زانستدا ڕۆچوون ده‌ڵێن باوه‌ڕمان پێی هه‌یه‌و هه‌مووی له‌لایه‌ن په‌روه‌ردگارمانه‌وه‌یه ته‌نها خاوه‌ن عه‌قڵ و ژیر بیری قووڵی لێده‌كه‌نه‌وه.﴾آل عمران:٦-٧

﴿شَـــهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لا إِلَهَ إِلاَّ هُوَ وَالْمَلائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِماً بِالْقِسْطِ لا إِلَهَ إِلاَّ هُوَ الْعَزِيـــزُ الْحَكِيمُ : خودا بۆ خۆی ئاگادارو فریشته‌كانی و خاوه‌ن زانست، باش ده‌زانن كه‌هه‌ر خودایه راگری داده‌و هیچ كه‌سێ جگه‌له‌و شیاوی په‌رستن نی‌یه و هه‌رخۆی خاوه‌ن ده‌سه‌ڵات و كاربه‌جێ‌یه.﴾آل عمران:١٨

﴿قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَـــاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ : بڵێ/ خودایه ئه‌ی خاوه‌ن هێزو ده‌سه‌ڵات هه‌ركه‌سێ تۆ ویستت لێبێ ده‌ســـه‌ڵاتی ده‌ده‌یـــتێ و كـــه‌ی بـــته‌وێ ده‌ســـه‌ڵاتی لێده‌ســـتێنی: و هه‌ركه‌ســـێكیش به‌رزده‌كه‌یته‌وه، و هه‌ر كه‌سێكیش زه‌بون بكه‌یت، ده‌یكه‌یت، خۆت ده‌زانێ: چاكه هه‌ر به‌ده‌ست خۆته‌و تۆ به‌توانای به‌سه‌ر هه‌موو شتێكا شه‌و ده‌هاویته ناو ڕۆژ ڕۆژیش ده‌خه‌یته ناو شه‌و، و زیندوو له‌مردوو ده‌رده‌كه‌ی، و مردوو له‌زیندوو ده‌رده‌هێنێ و هه‌ركه‌سێ بته‌وێ بێ ژمێره رسق و ڕۆزی ده‌ده‌یتێ.﴾آل عمران:٢٦-٢٧

﴿إِنَّ فِـــي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ، الَّذِيـــنَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَاماً وَقُعُوداً وَعَلَى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّـــمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّـــنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَـــاطِلاً سُـــبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ : له‌به‌دیهێنانی ئاسمانه‌كان و زه‌ویدا و له‌گۆڕانی شه‌وو ڕۆژدا نیشانه‌ن بۆ ئه‌وانه‌ی ژیرو هۆشمه‌ندن.. ئه‌وانه‌ی هه‌میشه ناوی خودا ده‌به‌ن چ به‌وه‌ستانه‌وه و چ به‌ڕاكشانه‌وه چ به‌ته‌نیشته‌وه

بیرده‌که‌نه‌وه له‌دروستکردنی ئاسمانه‌کان و زه‌وی، ده‌لێن/ ئه‌ی په‌روه‌ردگارمان تۆ ئه‌م ده‌زگایه‌ت به‌بێ هووده به‌دی نه‌هێناوه، پاکی و بێگه‌ردی هه‌ر بۆ تۆیه، بمانپارێزه له ئازاری ئاگر. ﴿آل عمران: ١٩٠-١٩١

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَثِيراً وَنِسَاءً : ئه‌ی خه‌لکینه ته‌قوای له په‌روه‌ردگاری خۆتان بکه‌ن و لێی بترسن که ئێوه‌ی له‌یه‌ك که‌س به‌دیهێناوه، و هه‌ر له‌و که‌سه‌ش جووته‌که‌ی خستۆته‌وه له‌و دوانه شه‌وه پیاوو ژنێکی زۆری خستۆته‌وه. ﴾النساء:١

﴿يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ : شه‌و ده‌هاوێته ناو رۆژو رۆژیش ده‌خاته ناو شه‌و. ﴾الحديد: ٦

﴿اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ : بزانن که خودا زه‌وی دوای مردنی زیندوو ده‌کاته‌وه و ئێمه نیشانه‌کانی به‌ڕوونی بۆ ئێوه به‌ده‌رده‌خه‌ین، تاکو عه‌قلتان بخه‌نه‌گه‌ر. ﴾الحديد:١٧

﴿اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ، وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَاراً وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ، وَفِي الْأَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأُكُلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ : خودایه که‌ئاسمانه‌کانی راگرتووه بێ کۆڵه‌که ده‌یبینن و له‌پاشان نیشته‌جێی عه‌رشی خۆی بووه، خۆرو مانگیشی خسته‌گه‌ر هه‌ریه‌که‌یان بۆ ماوه‌یه‌کی دیاریکراو دێن و ده‌چن هه‌ر ئه‌و ته‌گبیری کاره‌کان ده‌کا، تاکو به‌دیداری خودا یه‌قین په‌یدا بکه‌ن، و هه‌ر ئه‌وه که پانتایی به‌زه‌وی داوه، چیاو زه‌ریایی تێدا داناوه، له‌هه‌موو به‌ر میوه‌یه‌ك جوته‌ی خولقاندووه، و په‌رده‌ی ره‌شی شه‌و ده‌کاته به‌ر رۆژ، ئه‌مانه به‌گشتی نیشانه‌ی زۆرن بۆ ئه‌وانه‌ی بیرده‌که‌نه‌وه.. له‌زه‌ویدا گه‌لێك پارچه‌ی جیاواز له‌ته‌ك یه‌که‌وه هه‌ن و گه‌لێك باخ و بێستان هه‌ن له‌ره‌زو کشتوکاڵ و دارخورمای له‌سه‌ریه‌ك و به‌جیان که هه‌موویان

به‌یه‌ك ئاو ئاو ده‌درێن و له‌تام و چێژدا هه‌ندێكیان په‌سه‌ندو نازدار ترن به‌سه‌ر هه‌ندێكی تریاندا ئه‌مانه به‌گشتی نیشانه‌ن بۆ ئه‌و كه‌سانه‌ی هۆشمه‌ندن.﴾الرعد:٢-٤

﴿هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفاً وَطَمَعاً وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ : هه‌ر ئه‌و خودایه به بروسكه‌تان نیشان ئه‌دا كه‌هۆی ترس و ئومێده و هه‌وری بار قورسی پڕ له‌باران به‌دی ده‌هێنێ.﴾الرعد:١٢

﴿قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ قُلْ أَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ لا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ نَفْعاً وَلا ضَرّاً قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ : بڵێ/ كێ په‌روه‌ردگاری ئاسمانه‌كان و زه‌وی‌یه/ بڵێ خودایه بڵێ: ئایا چه‌ند گه‌وره‌تان بۆ خۆتان داناوه كه ده‌سه‌ڵاتی هیچ سوودو زه‌ره‌رێكیان نی‌یه ته‌نانه‌ت بۆ خۆیانیش نه‌ك بۆ ئێوه، بڵێ ئایا بیناو نابینا وه‌ك یه‌كن یان تاریكی و روناكی به‌رانبه‌رن یاخود هاوبه‌شیان بۆ په‌یدا كردوه به‌شێوه‌یه‌ك كه‌وه‌ك خودا وایه كه‌به‌مه سه‌ریان لێ شێواوه، بڵێ: هه‌رچی هه‌یه گشتی ده‌ستكردی خودایه، هه‌ر ئه‌ویش تاك و ته‌نهایه‌و به‌سه‌ر هه‌موو شتێكا ده‌سه‌ڵاتداره.﴾الرعد:١٦

﴿الرَّحْمَنُ، عَلَّمَ الْقُرْآنَ، خَلَقَ الْإِنْسَانَ، عَلَّمَهُ الْبَيَانَ، الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ : خودای به‌خشنده، قورئانی فێركرد، مرۆڤی به‌دیهێنا، زمان و ئاخاوتنی فێركرد، خۆرو مانگیش به‌ئه‌ندازه‌یه‌كی دیاریكراو دێن و ده‌چن.﴾الرحمن/١-٥.

﴿هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَذْكُوراً، إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعاً بَصِيراً : بێگومان ماوه‌یه‌كی زۆر به‌سه‌ر ئه‌م مرۆڤه‌دا تێپه‌ڕی، كه‌هیچ بوونێكی نه‌بووه تاباسبكرێ، ئێمه مرۆڤمان له‌تنۆكێك ئامێته دروستكرد تا تاقیبكه‌ینه‌وه، ئینجا گوێی بیستن و سۆمای بینینمان پێبه‌خشی.﴾الانسان:١-٢

﴿قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْراً : خودا بۆ هه‌موو كارێ ئه‌ندازه‌ی داناوه.﴾الطلاق:٣

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَاباً ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَاماً فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلالِهِ وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنْ

مَنْ يَشَاءُ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ، يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصَارِ، وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ: ئەتۆ نەتدی خودا هەور لەسەر خۆ دەبزوێنێ پاشان چەند پارچە یان لێکدەداو دەیانکا بەهەورێکی قورس و پڕ، ئەوسا ئەبینینت، دڵۆپ دڵۆپ بارانی لێدەبارێ، هەر خوداش لەکێوەکاندا لەبەرزاییەوە تەرزە دەبارێنێ، هەرکەسێ ئەو ویستی لێبێ بەری دەکەوێت و هەرکەس ئەو ویستی لێنەبێ بەری ناکەوێ، پروسکە و رشەدارەکەی لەوانتەیە سۆما لەچاوان بفڕێنێ.. ئالوگۆڕی شەوو رۆژ خودا دەیکا کەلەمەشدا پەندێك هەیە بۆ ئەوانەی تێدەگەن و ژیرن.. خودا هەموو بوونەوەرێکی لەئاو بەدیهێناوە، هەیانە خشۆکەو هەیانە لەسەر دوو پێ دەڕوا، و هەیانە لەسەر چوار پێ دەڕوا، خوداش هەرشتێ ویست بکا سازو رێکی ئەخا، خودا بەسەر هەمو شتێکا توانای هەیە.﴾ النور/٤٣-٤٥

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ، ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّهُ يُحْيِي الْمَوْتَى وَأَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ: ئەی خەڵکینە گەر لەزیندوو بوونەوە بەگومانن، ئەوە بزانن ئێمە ئێوەمان دروستکردووە سەرەتا لەخاك پاشان لە تنۆكێك و پاشان لەپارچە گۆشتێکی هەڵواسراو ئینجا لەپارچە گۆشتێکی جویراوی بچم پێدراو یا بچم پێنەدراو، تائەم پلانەتان بۆ روون بکەینەوە و بیسەلمێنین و لەپاشدا لەمنداڵداندا چەندمان بوێت دەیهێڵینەوە، پاشان بەساوایی دەهێنرێتە دەرێ پاشان دەگەنە ئەو پەڕی تواناتان، و هەندێکتان دەمرن و هەندێکتان دەگەنە ئەو پەڕی پیری بەچەشنێك کەهیچ زانیاری و زانستێك سەبارەت بەخۆتان بەیاد نەیەتەوە، ئەم زەمینە دەبینی بێ هەست و مردوە، هەرکاتێك بارانمان بەسەرداباراند بەخۆدا دێت و گەشە دەکا، و هەموو جۆتێکی

رووه‌كی دیمه‌ن جوان له‌خۆیدا ده‌ڕوێنێ هه‌روایه‌ ته‌نها خوا ڕاسته‌ و بێ گومان هه‌ر ئه‌ویش مردووه‌كان زیندوو ده‌كاته‌وه‌ به‌سه‌ر هه‌موو شتێكدا تواناداره‌.﴾الحج/٥-٦

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ: هه‌ندێ له‌خه‌ڵكان هه‌ن سه‌رزاره‌كی خواپه‌رستن گه‌ر خێر رووی تێكردن له‌خودا دڵنیا ده‌بێ و گه‌ر دووچاری ناخۆشیه‌ك بوو رووله‌خودا وه‌رده‌گێڕێ به‌مه‌ش دونیا و قیامه‌ت له‌ده‌ست ده‌دا، ئه‌مه‌یه‌ زه‌ره‌رمه‌ندی گه‌وره‌و هه‌ردوو دونیا له‌ده‌ست چوو.﴾الحج:١١

﴿أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ: ئاخۆ هێشتا به‌سه‌ر زه‌ویدا نه‌گه‌ڕاون، تابینه‌ خاوه‌نی دڵ و به‌هۆیه‌وه‌ عه‌قڵیان به‌گه‌ڕ خه‌ن یا ببنه‌ خاوه‌نی دڵ و به‌هۆیه‌وه‌ بیسه‌ربن، له‌راستیدا چاو كوێر نابێ به‌ڵكو ئه‌و دڵانه‌ كوێر ده‌بن كه‌له‌سنگدان.﴾الحج:٤٦

﴿ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ، ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ، أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ، لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ، أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ وَالْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُوفٌ رَحِيمٌ، وَهُوَ الَّذِي أَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ: چونكه‌ هه‌ر خودایه‌ راسته‌و، هه‌ر شتێك بێجگه‌ له‌و هاناو په‌نا بۆ به‌رن له‌پڕو پووچ به‌ده‌رنی‌یه‌، بالا ده‌ستی هه‌ره‌ مه‌زن هه‌ر خودایه‌.. ئه‌دی نه‌تدیوه‌ خودا بارانی له‌و حه‌وایه‌ و باراندو زه‌وی سه‌وز هه‌ڵئه‌گه‌ڕێ، دیاره‌ خودا له‌هه‌موو وورده‌ كارییه‌ك به‌ئاگایه‌.. هه‌رچی له‌ ئاسمان و زه‌میندا هه‌یه‌ موڵكی ئه‌وه‌، خودا بۆ خۆی بێ نیازه‌ و شیاوی ستایشه‌، ئایا نه‌تدیوه‌ هه‌موو شتێكی ناو زه‌وی بۆ رامكردون و گه‌میه‌كان به‌فه‌رمانی ئه‌و له‌ ده‌ریادا دێن و ده‌چن و ئاسمانی راگرتووه‌ كه‌ هه‌تا به‌سه‌ر زه‌ویدا نه‌كه‌وێت مه‌گه‌ر به‌فرمانی خۆی خودا بۆ خه‌ڵكان زۆر به‌سۆزو به‌زه‌یی‌یه‌.. هه‌رخودایه‌

ژیانی پێبەخشیوون و لەپاشدا دەتان مرێنێ و دووبارە زیندوتان دەکاتەوە، بەراستی مرۆڤ زۆر بێ باوەڕە.﴾الحج/٦١-٦٦

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ، مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ : ئەی خەڵکینە پەندێك هێنراوەتەوە گوێبیستی بن، ئەوانەی پەناو هانا بۆ کەسانی جگە لەخودا دەبەن توانای دروستکردنی مێشێکیان نی‌یە، و گەر مێشێك شتێکیان لێ بفڕێنێ ناتوانن لێی بستێننەوە، داواکەرو داوالێکراو چەند لاوازو زەبوونن، بەراستی بەو جۆرەی کە پێویستە خودا بناسن نەیان ناسی خودا زۆر بەتواناو بەدەستەڵاتە.﴾الحج/٧٣-٧٤

﴿خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ : ئاسمانەکان و زەوی بەهەق دروستکردوە و وێنەی بۆ کێشاون و جوانترین شێوەی پێبەخشیوون و لەکۆتایدا چارەنووستان بۆلای ئەوە.﴾التغابن:٣

حەیرانی کوڕی ئەزعەف دەڵێت/ کاتی تەواو بوونی خوێندنەوەی ئەم ئایەتانە بەشێخ مەوزوونم ووت/ خودا پاداشتی چاکەت بداتەوە دەرهەق من، سوێندبێ بە خودا ئێستاکە ئەم ئایەتانەم خوێندەوە هەروەکو لەوەو پێش نەم خوێد بێتنەوە وایە و بەدووری نازانم کە هۆکەی بگەڕێنمەوە بۆ وازهێنانم لەبیرکردنەوەی قوڵ و لێکدانەوەی ئەم ئایەتانەم تەنها کە تەنها بۆ تعبد دەمخوێندنەوە.

شێخ/ خوێندنەوەی ئەم ئایەتانە بۆ جارێك و دووجار سوودمەند نابێت، بەڵکو پێویستە پۆلێنێکی تەواوی بکەیت و یانخەیتە بەرچاوت لەو هەموو شتانەی کەخودا دروستی کردن و ئەو ئایەتانە کە ئاماژەیان بۆ کراوە، لەوانەیە هەندێکیان سەرتاسەری بێت بۆ زۆر شت، گەر دووبارەش بکرێتەوە قەیدی نی‌یە ئێستا هەستە لە دەفتەرەکەی کە پرت کردۆتەوە بیانووسەوە و بەیانی وەرەوە بۆ لام تا وتەکانمان تەواو بکەین.

هەزار ساڵ

پێش

سەدەی حەڤدەهەم

حەیرانی کوڕی ئەزعەف دەڵێت/ ئەو شەوەم بردە سەر بە نووسینەوەی ئایەتەکانی قورئان لەدەفتەرەکەمدا، و لەگەڵ سپێدەی بەیاندا خەو دایگرتم و بەدەنگی بانگدەری مزگەوت بەئاگاهاتم کە پێی ووتم/ ئەوا دوانیوەڕۆیە کوڕم، ئەم نووستنە دوورو درێژە چی‌یە، لە جێگایەکەم راپەڕیم بەشلەژاویی یەوە بەبێ بیرکردنەوە لێم پرسی - چۆن؟ و کێ دەرگای لێکردیتەوە؟ و بۆچی بەئاگات نەهێنام بۆ نوێژی بەیانی.

ووتی/ شێخی گەورەم دەرگای لێکردمەوە، و بەفەرمانی ئەو بەئاگام نەهێنای، دوای ئەوەی کە نوێژی بەیانیمان کرد شێخ بەرەو سەمەرقەندی ناردم، تاکو... ئەم هەموو کتێبەی بۆ بهێنم، و لەلای کتێب فرۆشەکە، پیرەمێردێکی کزەڵی داماوم بینی، پرسیاری شێخی گەورەمانی کرد، کتێب فرۆشەکەش ئاماژەی منی بۆ کرد؟ و پرسیاری شێخی لێکردم، وا دەری بڕی کە شێخ دەناسێت و برادەری خۆشەویستێتی و زۆر هەوڵی بێ ئەنجامدا کەدووری بخەمەوە و تێی بگەیەنم کە شێخ لەخەلوەتدایە و دوور لەخەڵك دەژی، بەڵام ئەوەندە تکای لێکردم تا.... بێزاری کردم، ناچار لەگەڵ خۆمدا هێنام و جێ و رێی شێخم لە باخەکەدا نیشاندا، و گەڕامەوە بۆ ئەوەی ئەم کتێبانەت بدەمێ.

بە پیرەمێردەکەی هاوڕێم ووت/ ئەی باوکی محەمەد، ئەم کتێبانە بەزمانی بێگانە نوسراون و من لێیان تێناگەم.

لەپڕ گوێم لەدەنگی شێخ مەوزوون بوو دەرگاکەی کردەوە و پێی ووتم/ لە دوایدا فێریان دەبیت و، ئەمەش کەمتەرخەمیەکی زۆرەو نەتوانایەکی بەدە تیاتدا، چونکە تۆ یەکێکی لە پیاوانی ئاینی و، رێنمایی و ئامۆژگاریکردنی خەڵك دەخرێتە سەرشانی ئێوەی پیاوانی ئاینی، لەبەر ئەوە چۆن دەبێت نەزان بیت بەزمانی زانستەکانی ئەم سەردەمە.

حەیران/ من زمانەکەی خۆم و تورکی و عەرەبیش دەزانم، ئایا لەم زمانانەدا کتێبی زانست نی‌یە؟

شێخ/ بۆ وا ئەزانی ئەم زنجیرە باسانە لەو زمانانەدا هەیە؟ دوای ئەوە ئەم خۆ بەگەورە زانینە چی‌یە ئەی حەیران؟ نازانیت ئەو کتێبە زانستیانەی کەبەم زمانانە نوسراونەتەوە

لەگەڵ کەمیشیاندا هەموو لەزمانی بێگانەوە وەرگێڕاون، ئەی واچاکتر نی‌یە کەتوانای ئەوەمان هەبێت ئەم زانستانە لەزمانە بنەڕەتیەکەی خۆیانەوە وەربگرین، تاکو لە ڕۆیشتنە خێراکەی بەئاگا بین؟

ئەوەتا دەبینیت، ئەو کتێبانەی کە زاناکانمان وەریان دەگێڕنە سەر زمانی عەرەبی ئەوەندە زۆرو خێرا نین کە شان بەشانی زانست لەو وڵاتانەدا بڕۆن.

ئەم زنجیرە کتێبە بچووکانەی کەدەمەوێت بەهۆیەوە زانست ساکارو سادە بکەم بۆ هەموو خەڵك ئاسان بێت.

هیچ زانایەکت بینیوە لەزاناکانمان کە توانیبێتی کتێبێك لەسەر ئەو شێوەیە دابنێت؟ لەبەر ئەوەی زانایەك بەتەنها ناتوانێت ئەم کارە بکات، بەڵام لە ڕۆژئاوادا زانایان هەموو هاوکاری یەك دەکەن هەریەکەو لەو بوارەی کە تیایا پسپۆڕە و چاك لێی دەزانێ و دەزگا بڵاوکراوەکان ئەمە دەگرنە ئەستۆی خۆیان و پارەی زۆری بۆ تەرخان دەکەن، چ بۆ زانایان و چ بۆ چاکردنی و، دەزگاکە پاش فرۆشتنی بەخەڵك پارەیەکی باش بەدەست دەهێنێت، لەبەر ئەوە ڕێژەی خوێندەوار لای ئەوان زۆرە، بەڵام ئێمەی ڕۆژهەڵاتیەکان بەتایبەتی موسڵمانەکان، کتێبی زانستی بۆ نووسەرەکە تەنانەت پارەی چاپەکەشی بەدەست ناهێنێت.

حەیران/ بۆچی گەورەم؟

شێخ/ بەهۆی کەمی خوێندەواری کڕیارەوە، لەبەر ئەوە ئەم ئەرکە ئێستا کەو تۆتە ئەستۆی دەزگا میریەکان/ و بەتەنها خۆی دەتوانێت هەستێت بە گۆڕین و بڵاوکردنەوەی ئەم زنجیرە زانستی‌یە ساکارانە، و دابینی بکات بۆ خەڵك بەکەمترین نرخ، بۆ ئەوەی یارمەتیدەر بێت بۆ بەرزکردنەوەی ڕادەی ڕۆشنبیری...... و هەرچۆنێك بێت ئەمە ئەوە ناگەیەنێت کەنەتەوەکەمان پێویستی بەزمانی ڕۆژ ئاوا نەبێت، بەڵام تۆی پیاوی ئاین، فێربوونی یەکێك لەزمانە گەورەکانی ڕۆژ ئاوا پێویستە لەسەرت، گەر بتەوێت ببیتە ڕاوێژکارو بانگێژێکی ئاینی.

حەیران/ خودا، یارمەتیم بدا، فێر دەبم.

شێخ/ ئێستاش فەرموو با-دەست بەکارەکەمان بکەین ئایا ئایەتەکانت لەدەفتەرەکەتدا نووسیوە؟ دەمبینی بەدرێژی شەو دەتنووسین.

حەیران/ بەڵێ گەورەم، شەونخونیم کرد تا تەواوم کردن.

شێخ/ ئەی حەیران، گە رسەرنجێك بدەیتە ئەو ئایەتانە و بەقووڵی لێیان بکۆڵیتەوە لەسەر رۆشنایی زانیاریی‌یە سروشتی یەکان کە پێویستە ئاگاداریی‌یەکی فراوانت هەبێت دەربارەیان.

لەسەر رۆشنایی فەلسەفە بەئاشکرا دەبینیت قورئان هەموو شێوازەکانی بەڵگە خوازی لە خۆگرتووە، کە زانایانی ئاین و فەیلەسوفان پەیرەویان کردوە، و خاڵی هەق پەروەری هەموویانی کۆکردۆتەوە و باسی تیۆری بەڵگە ئاوێتەکان دەکا (ألادلة النظرية المركـــــبة) و بەڵگەی (پێویست) و هەروەها بەڵگەی (هۆ و هۆکارە تەواوەکانی) کەپابەندی (یاسای هۆ و هۆکارە) ئاشکراکانە، و زیاتر پەیڕەوی بەڵگەکانی سیستم دەکات کە پەیوەستە بەدروستکراوەکانی خودا لە جوانی و داهێنان و نەخشەدانان و رێکخراوو بڕیار و وردەکاری و بەئەندازەی و سنورداری و ڕیز بەندکردن و هاوپێوەری و زیاتر باسی بەڵگە بینراوەکان دەکات و دووبارەیان دەکاتەوە، و لەزۆر جێگادا تەئکیدیان لەسەر دەکات، چونکە ئەم بەڵگانە عەقڵ دەرکیان دەکات بە ئاسانی و بەبێ ماندووبوون وەریدەگرێت و بێ ئەوەی بچێتە ناو قوڵایی بەڵگە خوازیی یەکانەوە، یان دووچاری وێڵی ئەندێشە و نەتوانای و کولەوون بێتەوە، بەبێ هیچ موناقەشەیەك لادێ نشینێکی ساکار و زانایەکی فەیلەسوف وەك یەك دەبن لە لێکدانەوەیادا، چونکە (خودای بەئاگا لەنهێنیەکان) ئاگادارە ئەوانەی کە توانایان هەیە بچنە ناو قوڵایی عەقڵیە ئاوێتە ئاڵۆزەکانەوە تەنها کەمێکن لە زانایان لەوانەی کەبەسەرتا تێپەڕ بوون، کاربەجێ‌یی خودا وایە کە وتەکانی بۆ خەڵك بەگشتی بە بەڵگەی سادە و ساکار و ئاشکرا بێت، رۆژ بەرۆژ، ئاشکرا تر دەبن بەگوێرەی پێشکەوتنی زانست و بەهۆی دەرخستنی شاراوەکانی سیستمەکانی گەردون لەلایەن زانایانەوە کە ئاماژەی یاسا و رێکخستن دەکەن، تاکو راستی پەیمانی خودا بەدەربکەوێت کە دەفەرموێت:-

﴿سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ﴾فصلت:٥٣

بەراستی پەیمانەکەی هەق و دیارە.

سەدە لەدوای سەدە خودا نیشانەکانی خۆی پیشانداون، کە ئاسۆکانی گەردون لە خۆیانیان گرتووە، و لە پێکهاتەی مرۆڤ خۆی کە چەندەها کتێبی دوورو درێژیان لەسەر نووسیوە. تا... هاتەدی وتەی خودای بەخشندە کە دەفەرموێت ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ﴾فاطر:٢٨

حەیران/ ئایا.... شێخی گەورەم دەفەرموێت بە ئاماژە کردنی ئەو ئایەتانەی کە خودا بە بەڵگە هێناونیەتیەوە لەسەر بوونی خۆی، بە بەڵگە ئاوێتەکانی عەقڵ وەك بەڵگەی پەیدا بوون و پێویست و هۆو هۆکار، چونکە کاتی خوێندنەوەیان نەم توانی دەست نیشانیان بکەم.

شێخ/ تۆ دەرکت نەکردن لەبەر ئەوەی بەکورترین و ناسکترین دەربڕین ئاماژە کراون، بۆ ئەوەی تەنها پسپۆڕانی خۆیان تێیان بگەن وەك چۆن لە باسی ئیبن روشددا بۆم بەدەرخستی، بیربکەرەوە ئەی حەیران لەم ئایەتانەی خوارەوە.

﴿أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ﴾الطور:٣٥

﴿أَوَلَمْ يَنظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ﴾الأعراف: ١٨٥

﴿أَوَلَا يَذْكُرُ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْئاً﴾مريم:٦٧

﴿هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَذْكُوراً﴾الانسان:١

﴿وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ﴾الشورى:٢٩

﴿وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَابَّةٍ آيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ﴾الجاثـية:٤

﴿وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ﴾القصص:٦٨

﴿مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلاَّ بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُسَمًّى﴾الاحقاف:٣

﴿إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَاباً وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ﴾

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ﴾الحج:٨

﴿مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتاً وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾العنكبوت:٤١

﴿وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ﴾العنكبوت:٤٣

سەرنج بدە لەم ئایەتانە ئەی حەیران، و بەراوردی بکە لەگەڵ وتەکانی زانایان و فەیلەسوفان کەبەسەرتا تێپەڕ بون.

نموونەی دیکارت، باسکاڵ، لیبنز... هەروەها ئیبن سینا و غەزالی و لەگەڵ زانایانی (ڕێبازی کەلام) سەبارەت بە بەڵگەی پەیدا بون و بەڵگەی پێویست و ئاشکرای یاسای

هۆ و هۆکار و بەڵگەی هۆ و هۆکاری تەواو،و چەسپاندنی سیفاتی ویست و لەناوبردنی بیرۆکە (پێویستە دروستکردن).

ئاشکرایی پەیدا بوونی گەردوون بەوەی کە دروستکراوە لەچەرخێکی دیاریکراو بۆ کاتێکی دیاریکراو.

گەر ئەمەت کردو چاوت خشاندەوە بەو ووتانەی کە زانایان،ووتوویانە ئەو کاتە دەرکی نهێنی‌یەکانی ئیعجازی قورئان دەکەیت ئەوەی کە دابەزیووە بۆ مرۆڤێکی نەخوێندەوار لەکۆمەڵگەیەکی نەخوێندەواردا، پێش چوارده سەدە لە ئێمە، و پێش هەزار ساڵ لە دیکارت و باسکاڵ و لیبنز، تێدەگەیت کە تێگەیشتنی تەواو بۆ هەموو ئەوشاراوانەی کە ئەم ئایەتانەو ئەو نموونانە لەخۆیان گرتووە، تەنها بۆ زانایان ئاشکراو ئاسانە.

قورئان دەفەرموویێت هەروەك چۆن فەیلەسوفەکان و (ڕێبازانی کەلام) لەپاش ئەو دەڵێن (گەردوون پەیدا بووە) بەڵام بۆ چەسپاندنی پەیدا بوونی بەهۆی بەڵگە گۆڕاوەکانی وێنە لەسەر شێوازی ئەوان لائەدات.

چونکە خودای زانا و کاربەجێ بەئاگایە کە توانایی مێشك لە ئەندێشەکردنی زنجیرە گۆڕاوەکاندا بەدرێژی چەرخە دورو درێژەکان زەحمەتە بەدەر دەکەوێت سەبارەت بەم ماددە مردوانە کەنازانین لەسەرەتادا چی بوون. بەڵام ئێستا ئاسان بەدەر دەکەوێت بۆمان، بەڵکو دەبنە بەڵگەش، بەوەی کە پەیوەندیان بەدروست بوونی ژیانەوە هەیە لەسەر زەوی، بەتایبەتی لەرەگەزی ئاژەڵدا بەگشتی، و لەرەگەزی مرۆڤدا بەشێوەیەکی تایبەتی، ئەوەتا بۆ زانایان بەدەرکەوت کەوا چەرخێکی زۆر بەسەر زەویدا تێپەڕ بووە پێش دروستبوونی مرۆڤ و ئاژەڵ.

هەربۆیە قورئان زۆر ناوی ئاژەڵ و مرۆڤ دەبات، تاکو بیخاتەوە یادی مرۆڤ کە ڕێنمایی ئەو مەبەستی ڕێنمایی خودایە کە﴿هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَذْكُوراً: ماوەیەکی زۆری بەسەردا تێپەڕیوە کە هیچ شتێك نەبووە تاباسی بکرێت﴾الانسان: ١

لەمەوە ئاکامخواز دەکرێت کە ئاکامخوازی‌یەکی سادەو ساکار بێت بەوەی کە (پەیدا بووە) و لە دەرککردنی ئاسانی یەکەمەوە بگەیتە دەرککردنی ئاسانی دووەم، ئەویش ئەوەیە کە ئەو ماددەیەی مرۆڤی لێپەیدا بووە دەبێت ئەویش هەر پەیدا بوو بێت چونکە قبوڵی گۆڕان دەکات، بەڵام (کۆن) (قدیم) ناگۆڕێت دوای ئەوەی کە قورئان باسی فەرمانی پەیدا بوونی مرۆڤ و ماددە و گەردون بەم شێوە سادە و ئاشکرایە

دەکات، بەرەو بەلگە خوازی عەقلْ ملدەنیٚ، لەسەر بنەمای (یاسای هۆو هۆکار) ئەو یاسایەی کەعەقلْ بە ئاشکرا بەکاریدەهێنێت و لەهۆو هۆکاری پەیدا بوونی گەردون و هۆکەی دەپرسێت.

بەشێوازێکی جوان و رازاوە و رەوان و کورت و پتەوو پڕ مانا پێشکەشی دەکات هەموو ئەو گریمانە مەحالاٚنەی کەبێ باوەڕان و ئینکارکەران ئاماژەی بۆ دەکەن و موجادەلەی نەبوونی خودا دەکەن بەبێ زانست و رێپیشاندەرێ، کاتێك کە دەڵێن:-

-گەردوون بەبێ هیچ هۆو هۆکارێك پەیدا بووە.

-یاخود لەخودی خۆیدا پەیدا بووە.

-یاخود گەردون و خودا یەك شتن.

-یاخوود ماددەی گەردون کۆنە وەك کۆنێتی خودا.

-یان دروستکراوەکان پەیدا بووی ناچارین بەبێ هیچ ویستێك و قورئان پێیان دەفەموێت:

﴿هَلْ أَتى عَلَى الإِنسانِ حينٌ مِنَ الدَّهرِ لَمْ يَكُنْ شَيئاً مَذْكُوراً﴾الانسان:١

﴿أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ﴾الطور:٣٥

﴿أَوَلا يَذْكُرُ الْأِنسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْئاً﴾مريم:٦٧

﴿أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لا يخلق أَفَلا تَذَكَّرُون﴾

﴿وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ﴾القصص:٦٨

﴿مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُسَمّىً﴾الاحقاف:٣

سەرنج بدە کە چۆن بەم رەوانبێژییە رازاوەیە عەقلی بێ باوەڕان و ئینکارکەران بەئاگا دەکاتەوە بۆ مەحالێتی گریمانەکانیان، و سەرنج بدە کە چۆن پالْ بەعەقڵەوە دەنێت کە داوای هۆ و هۆکاری تەواو بکات و بەدوایدا بگەڕێت، و بڕیاری پێویستە بوونی بکات و پێویستە خاوەنی سیفاتی تەواو بێ بۆ پەیدابوونی ئەم گەردونە و دروستکردنی.

سەرنج بدە چۆن بەئاگایدەکاتەوە بۆ جیاوازیکردن و جیاکردنەوە لەنێوان خوداو گەردوندا سەبارەت بە حەقیقەت و خودو سیفاتیان بۆ مەحالکردنی بەوەی کە (هۆکارو هۆ) یەك شت بن یاخود هۆکار بەشێك بێت لەهۆ، پاشان سەرنج بدە کە خودا چۆن لەهەندێ ئایەتی تردا ئاماژەی پووچەلی ئەو ووتانە دەکات کە دەڵێن (دروستکردنی گەردون لەلایەن خوداوە پێویستە) (ضرورة).

چونکە دەبێت وەسفی خودای بەخشندە بەویستی بکرێت کە تەنها بەهۆی ئەو ویستەوە هەڵبژاردنی دیاریکردنی کاتی دیاریکراوی داناوە، کە ویستوویەتی گەردوونی تیادا پەیدا بکات... و (پێویستە دروستکردن) دەمانگێڕێتەوە بۆ ئەو ووتەیەی کە دەڵێت: گەردوون و مرۆڤ کۆنن.

﴿هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَذْكُوراً﴾الانسان:١

بەڵێ، هەر ئەمەیە کە زانست سەبارەت بە ژیانیش بەشێوەیەکی گشتی چەسپاندوویەتی، کەواتە پەیدا بووە و دروستکراوە، و (شیاوە بوونە)، نەك (پێویستە بوون)، و هەموو شتێکی بارەگاکانی ئاسمان و زەوی پەیدا بووە، چونکە ماددەیە و تێکەڵەیە و لەبەر ئەوەی دەگۆڕێت (شیاوە بوونە) و (پێویستە بوون) نییە....

ئایا بە بێ هیچ شتێك دروستکراوە؟ یان بەبێ هۆ و هۆکاری تەواو پەیدا بووە؟ و ئەمەش مەحالە کە لایبنز و زۆر لە زانایانی تر ووتویانە و قورئانیش پێش ئەوانە بەهەزار ساڵ دەفەرموێت

﴿أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ﴾الطور:٣٥

ئایا دروستکراو دروستکەر یەك شتن؟.... و ئەمەش دووبارە مەحالە، چونکە ئەمە پێچەوانە لە عەقڵدا دروستدەکات وەك لایبنز و ئەوانی تر ددان دەنێن بەمەحاڵێتی یەك بوونی و یەك شتی هۆ وهۆکار.

﴿أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لا يَخْلُقُ أَفَلا تَذَكَّرُونَ ؟﴾النحل:١٧

ئایا (خودا گەردونی بەبێ هیچ ویستێك پەیدا کردوە؟)

چونکە سیفاتی تەواوی پێویستە بوونی خودا لەلای عەقڵ پوچەڵ دەکاتەوە، ئەوەی کە وویست و هەڵبژاردنی نەبێت خواوەند نییە، و ووتەی بەوەی کەدروستکراو (پێویست) دروستیکردوە نەك وویست، وا دەگەیەنێت کە مرۆڤ کۆن بێت.... و سەلمێنراوە کە مرۆڤ پەیدا بووە

﴿وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ﴾القصص:٦٨

ئایا گەردونی ئەزەلی وەك دروستکەرەکەی وایە، (وەك هەندێ باوەڕیان وایە) و ئەمەش دووبارە مەحالە، چونکە (پێویستە دروستکراو) نییە بەڵکو بەهۆی وویستێکی ئەزەلییەوەیە کەدیاریکردنو ناوی کاتی دروستکردنەکەی بردوە.

گەر (پێویستە دروستکردن) بوایە دەبوایە کۆن بوایە، بەڵام (پەیدا بووە)

﴿مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُسَمًّى﴾الاحقاف:٣

ئەمەیە ووتەی راستی کەهیچ گومانێکی لە خۆ نەگرتووە، و هەموو ووتەیەکی تر جگە لەم ووتەیە لاوازو بێ هێزە، هەروەك (مالی جالجالۆکە) کەبە رووکەش رێکخراوە و رێك وورده کارییە کە جالجالۆکەکە لەناو خۆیدا دەیچنێت، تا.. بەهۆیەوە راوی مێروە بچووکەکان بکات.

هەروەك چۆن موجادەلەکەرەکان سەبارەت بەخودا بەبێ هیچ زانست و رێنمای بەك ووتەی نابەجێ دەچنن و دەینەخشێنن بەنیمچە گومانی لاوازیان کە تەنها لە سکی خۆیاندا دەریدەهێنن تاکو خاوەن ئەقلی لاوازی پێ راو بکەن.

بەم چەشنە ئەی حەیران قورئان باسدەکات کە نێراوە بۆ مرۆڤێکی نەخوێندەوار لەدوور گەیەکی نەخوێندەوار ئەم هەموو بەلگە بڕەرانەی عەقلْ، و بەلگە رۆشنە پتەوەکان کە زانایان و دانایان تەمەنی خۆیان تیادا بەسەر بردوە تا پێی گەیشتوون و تیایدا بەیەك گەیشتوون (بەهۆی رێنمایی قورئان یان خودا کە عەقلی بۆ روونناك کردونەتەوە)

کەبەرەوانترین دەربڕین و کورترین ئامازەیی ناسکترین ئاگاداری و راسترین لێکچوون بەشێوازێك کە موعجیزەی لەخۆ گرتبێت، و تیایدا ئەو بەلگانە بەدەردەخات کە بگونجێت لەگەلْ دەرك کردنی نەزاندا، و هەندێکی بەشارراوەیی دەمێنێتەوە لە قولاییەکی زۆردا بۆ وەچەیەك کە تەنها زانایان بتوانن بچنە ناخیەوە.

حەیران / تەنها زانایان.... تەنها زانایان.. ﴿وَتِلْكَ الأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلاَّ الْعَالِمُونَ﴾العنكبوت:٤٣

شێخ/ سوپاس بۆ خودا ، ئەی حەیران تێپەڕ بووین بەسەر تاقیکردنەوەکەدا و خەریکە دەرکی ئەوە بکەیت کە چۆن عەقلْ و زانست و قورئان یەکیان گرتووە.

بەشی ڕێکەوت

حەیرانی کوڕی ئەزعەف دەڵێت: ئەو ڕۆژەم بردە سەر بە پێدا چوونەوەی ئایەتەکانی قورئان و بەراوردکردنیان لەگەڵ وتەکانی ئیبن سینا و غەزالی لەسەددەی دوانزەو سیانزەی زایینی، و دیکارت و باسکال و لایبنز لەسەدەی حەڤدەهەمدا، موچڕکەیەکی خۆشی و سەر سوڕهێنەرە بەلەشمدا هات لەئەنجامی بەیەك گەیشتنی ئەم عەقڵانە لەگەڵ قورئاندا کەهەردوو لایان یەك ڕێگای بەڵگە خوازیان گرتبوە بەر.

کاتی وانەکانم چوومە لای شێخ، دەبینم چەند دەرزییەك لەبەردەمیدایە و هێڵی ڕەنگاو ڕەنگی پێدە نەخشاندن، وەختێ سلاوم لێکرد بەزەردەخەنەیەکەوە ووتی/:-

شێخ: چیتە ئەی حەیران، لات وایە شێخت لە مامۆستاوە بۆتە بەرگدروو فاڵچی؟!.

حەیران/ خودا نەکا گەورەم.

شێخ/ بەڵێ ئەمانە دەرزین، بەڵگەکانی پێئەدورم، دوومەڵ و برینی خاوەن ئەندێشەوێڵەکانی پێتیمار دەکەم و خەواڵوە بێ ئاگاکانی پێئاگادار دەکەمەوە، و سیحری فاڵچی و جاد و کەرانی پێ پووچەڵدەکەمەوە... و زۆر کاری تری پێدەکەم.. لەدوایدا، بۆت بەدەردەکەوێت ئەی حەیران!.

حەیران: ئایە بە بەڵگە دەدوێ گەورەم؟

شێخ/ بەڵێ، بەڵگە هەروەك قوماش پێویستی بەدانانی پێوەر و شێوە هەیە، بەگوێرەی پێوەری عەقڵی کەسی بەرامبەر، وەك چۆن بەرگدورێك قوماشەکە بە پێوەری لەشی خاوەنەکەی دەبڕێت، و بەهۆی بنەما سەرتاییەکانی دوورین و ووردەکاری بەرگدرو کە پارچەکانی پێکەوە دەلکێنێ ئایا... ئێمە فەرمانمان پێنەدراوە کە گفتوگۆ بکەین لەگەڵ خەڵکدا بەگوێرەی ئەقلیان؟

حەیران:ئەمە شێوازێکی نوێی بەڵگە هێنانەوەیە.

شێخ/ ئەمە شێوازێکی نوێ نییە بەڵکو هەندێ لە زانایان باسیان کردوە تا بەڵگە بهێننەوە بۆ دورخستنەوەی (لەبیرۆکەی ڕێکەوت) بەلام من بەشێوەی مەتەڵی تازە بۆم

دارشتوویت.

حەیران/ ئەو مەتەڵە تازەیە چی‌یە گەورەم؟

شێخ/ ئەمە مەتەڵێکە کۆتایی دێت بە بەڵگەیەکی ژمارەیی کە ئەمەش بیرۆکەی ڕێکەوت دوور دەخاتەوە.

ئەو ڕێکەوتەی کە مادیەکان سەبارەت بەدروستکردنی گەردوون و ئەوشتە جۆراو جۆرانەی کەلەخۆی گرتووە باسیدەکەن.

حەیران/ مەتەڵێك کە بەبەڵگەی ژمێرەیی کۆتایی دێت!

شێخ/ تا... ئێستاش گاڵتەت بەمەتەڵە عەقلیەکان دێت... ئایا نایەتەوە یادت مەتەڵی کاغەزە پارچە کراوەکان.... بۆم بەدەرخستنی جیاوازی نێوان ئەندێشەو بەگەڕخستنی عەقڵ؟

ئێستا با... دەستپێبکەین و لەدەفتەرەکەتدا ئەم پرسیارە بنووسە.

گەر پرسیارکەرێك پرسیاری لێکردیت سەبارەت بەم هەموو شتە بینراوەانەی گەردون، چۆن پێکهاتوون و چۆن یەکیان گرتووە؟ چۆن دروستکراون؟ و ئەو گریمانانە چین کە بتوانین ئەندێشەیان بکەیت؟

حەیران/ مەبەستی ئەم پرسیارە تێنەگەیشتم گەورەم، پاش ئەم تاقیکرنەوەیەی کە بەسەرمدا تێپەڕی دەتوانم بڵێم ئەم شتانە هەمووی بەتوانای خودا بووە.

شێخ/ جارێ با.... باوەڕهێنان بخەینە ئەو لاوە، وای دابنێ کە گەڕاویتەوە بۆ گومانی یەکەبجارت کەلەدڵتدا پەنگی خواردبۆوە،/ و ئەو ڕۆژەی کە هاتیتە لام.

حەیران/ ئایا شێخم دەیەوێت تاقیکردنەوە سەبارەت بە چەسپاندنی پەیدا بوونی گەردون و پووچەڵکردنەوەی کۆنێتی یەکەی دووبارە بکاتەوە؟

شێخ/ نەخێر... نەخێر، من پرسیارت دەربارەی ئەمەت لێناکەم، واز لەو ماددە بنەڕەتە هیولانیە بهێنە کە دروستکراوەکانی لێپەیدا بوون، و دووبارە واز لەو لێکۆڵینەوانە بهێنە کە گوایە پەیدا بووە یاخود کۆنە، من ئێستا پرسیارت لێدەکەم وەك چۆن قورئانیش پرسیار دەکات، لەوانەی کەلەبارەگای ئاسمانەکان و زەویدا هەیە لەو شتە پێکهاتەو جۆراو جۆرانەی کەهەیە، چۆن دەگونجێت ئەم شتانە دروستکراو و پەیدا بووبن؟

ئەم وێنە و شێوازە جۆراو جۆرە پێکهاتانە بەگشتی زیندووەکانیان وەك ڕووەك و ئاژەڵ و مرۆڤ بەتایبەتی، نەعەقڵ دەڵێت ئەمانە کۆنن، چونکە مەحاڵە لەبەر ئەوەی

تێکەڵە و گۆڕانیان لەخۆگرتووە مەحاڵە کۆنێتیان. و نەزانستیش دەڵێت کۆنن، چونکە چینەکانی زەوی بەدەرێخست کە پەیدا بوون وە پەیدا بوو، ئەوە دەگەیەنێت کە ئەمانە پێکهاتەو دروستکراون پاش ئەوەی نەبوو بوون، کەواتە چۆن دەگونجێت بووترێت ئەمانە دروستکراوو پێکهاتەن لێرەدا تەنها سێ گریمان (فرضية) هەیە و هەرگیز نابێت بە چوار.

یەکەم/ دەبێت لەدروستکراوی خودا بێت.

دووەم/ ئەمانە هەمووی دروستکراون لە گەردیلە و بەش و توخمەکانی ماددە بەهۆی (وویست و نیازو مەبەستەوە) واتە توخمەکانی ماددە بنەڕەتیەکانی لە خودی خۆیاندا بیریان کردەوە و ڕەخساندنیان و ڕێکەوتن لەسەر دروستکردنی جۆراو جۆرایەتی شتەکانی ناو گەردون بەم وێنە و شێوازانەی کە دەیبینین.

سێهەم/ دەشێت ئەم جۆراو جۆرایەتی‌یە بە (ڕێگای ڕێکەوت) دروست بوو بێت واتە گەردیلە بەیەك گەیشتن و کۆمەڵبوون لەسەر ڕێژەی حاڵاتی تایبەتی بەرێگای ڕێکەوت بەمەش توخمە ڕەسەنە بنەڕەتیەکان دروستبوون پاشان توخمەکان یەکیانگرتو و کۆمەڵ و تێکەڵبوون بەرێکەوت بەرێژەی لەبارو گونجاو بە (ڕێکەوت) و لەماوەیەکی پێویستدا بە (ڕێکەوت) و بارودۆخی گونجاو بە (ڕێکەوت) بەمەش جۆرایەتی دروستبوو و ژیانیش لەم (ڕێکەتانەوە) پەیدا بوو.

حەیران/ بەراستی گریمانی چوارەم نیە تا بتوانێت ئەندێشەی بکرێت؟

شێخ/ سەبارەت بە گریمانی یەکەم باوەڕداران بەخودا باوەڕیان پێی هەیە.

ئیتر، باوەڕهێنانیان لە ڕێی ئاینەوە بێت یاخود لە ڕێی عەقڵەوە، گریمانەی دووەم هەرگیز هیچ کەسێك باوەڕی پێی نی‌یە نەباوەڕداران و نە ماددیی‌یەکان، بەڵکو زیاد لەوە ماددیی‌یەکان ئینکارێکی بڕەری دەکەن، بەوەی کە توخمەکانی ماددە لەخودی خۆیاندا خاوەن ویست و نیازو مەبەستن کەواتە ئێمە لەبەردەمی دوو گریمانین کە سێهەمی نی‌یە، یان دەبێت گەرون و جۆرایەتیەکانی تەنها لەدەستکردی خودا بێت، یاخود لە ئاکامی ڕێکەوت بێت.

چی‌یە، حەیران، لە چاوەکانتا هەندێ تەمو مژی بیرەکانت دەخوێنمەوە کەلە کەلێنەکانی عەقڵدا هاتوو چۆدەکەن... ئایا لەم باسانەی کە ئێستا دەیلێم هیچ کەلێنێکی تیادا بەدی دەکەیت کەبەرەو کەمترین بێ باوەڕیت بەرێت.

حەیران/ نەخێر گەورەم... سوێند بێ بەخودا... هەموو ووتەکانت ئاشکرایە، بەڵام ئایا (رێکەوت) کارێکی مەحاڵە لەلایەن عەقڵەوە و یاخود کارێکە لە چوارچێوەی توانادایە؟

شێخ/ دەتوانیت لەهەمان کاتدا بە بەڵێ و بەنەخێر وەڵام بدەیتەوە، رێکەوت هەندێ جار شیاوە، و هەندێ کاتیش لەلایەن عەقڵەوە کارێکی مەحاڵە، کەواتە دەبێت شێوازی پرسیارەکەت بگۆڕیت و چاکتر وایە بڵێیت، بەهای رێکەوت چەندە لە پێوەری عەقلی ساغدا؟

حەیران/ کەواتە بەهای رێکەوت چەندە لە پێوەری عەقلی پوختدا؟

شێخ/ ئێستا... نۆرەی دەرزییەکان هاتووە، ئەم لەو حەیە بگرەو دەرزیەکی تیا بچەقێنە و لەکونی هەمان دەرزی، دەرزیەکی تر دابنێ.

ئێستا پێم بڵێ ئەی حەیران/ گەر مرۆڤێکی ژیر ئەم دوو دەرزییە بەم چەشنە ببینێ و پرسی چۆن دووەم دەرزی چۆتە کونی دەرزی یەکەمەوە، و مرۆڤێکی راستگۆی بەناو بانگ پێی راگەیاند کەوا پیاوێکی کارامەی لێهاتوو لە دووری (۱۰م) دەرزی دووەمی هەڵداوە کەوتۆتە کونی دەرزی یەکەمەوە، و پیاوێکی راستگۆی تر پێی راگەیاند کەوا منداڵێکی بەزگماك کوێر، دەرزی دووەمی هەوڵداوە بەرێکەوت چۆتە کونی دەرزی یەکەمەوە، ئایا چ کام لەم دوو هەواڵە شیاوی باوەڕن.

حەیران/ گومانی تیادا نییە کە باوەڕ بەهەواڵی یەکەم دەهێنرێت بەڵام بەرامبەر راستگۆیی هەردوو هەواڵنێرەکە، دەبینرێت رێکەوت شیاو بێت، و ناتوانرێت راستی هەواڵێکیان بسەپێنرێت بەسەر راستی هەواڵەکەی تریاندا.

شێخ/ گەردمان دەرزی سێهەم لەهەمان حاڵەتدا کراوە بەکونی دەرزی دووەمدا، ئایا نەبوونی ئەم زاڵبوونە وەك خۆی دەمێنێتەوە.

حەیران/ نەخێر.... لایەنی مەبەست و نیاز بەسەر رێکەوتدا زاڵدەبێت بەڵام هەرچۆنێك بێت زاڵبوونێکی لاوازە.

شێخ/ گەر پیاوێك (دە) دەرزی بینی یەك بەدوای یەکدا کراون بەکونی یەکتردا، ئایا بیرۆکەی زاڵبوونی مەبەست و نیاز بەلاوازی دەمێنێتەوە؟

حەیران/ نەخێر، ئەو کاتە زاڵبونی بیرۆکەی مەبەست و نیاز پتەو دەبێت بەچەشنێك کە وەختە بیرۆکەی رێکەوت لەناوبچێت.

شێخ/ بەلام گەرپیاوێك ئەم فەرمودەیەی قورئانی بەراستی تیادا بەدیکرا ﴿وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلاً : مرۆڤ لە هەموو شتێ زیاتر موجادەلەی لەخۆ گرتووە﴾الكهف: ٥٤

دەستیکرد بەموجادەلەکردن لەگەلیدا دەربارەی مانای مەحالی لەلای عەقل و مانای مەحالی ئاسایی لەگەلیدا، و بە بەلگە بۆی بەدەربخات کە (ڕێکەوت) مەحال نی‌یە نەلەلایەن عەقلەوە نەلەلایەن نەریتەوە، بەلام هەندێ جار ئەم ڕێکەوتە دوورە، و هاوڕێ ژیرەکەمان پێویستە ملکەچی ئەم ڕاستیە بێت.

حەیران/ بەلێ، عەقل ملکەچی دەبێت بەلام دل هەر بەلای مەبەست و نیازدا دەڕوات.

شێخ/ گەر زیاتر ئالۆزی مەتەلە کە ئاسان کەین،وتمان هەردە دەرزیی‌یەکە نمرەیان پێدراوە، بەهێلێك کە هەریەکەیان ژمارەی خۆیان پێوەیە، لە (١) تا.... (١٠) و پێمان ڕاگەیەنرا کەوا منداله کوێرەکە کیسەیەکی دراوەتێ کە (١٠) دەرزیی یەکەی تێدایە بەتێکەلاویی و پرشو بلاوی و دەستدەکات بەکیسەکەدا و هەر (١٠) دەرزیی‌یەکە یەك بەدوای یەك بە پێی ژمارەکانیان دەردەهێنێت بە ڕێگەی ڕێکەوت. و هەلیدەدات و دەکەوێتە کونی ئەو دەرزیی‌یە کەوا لە لەوحەکەدا چەقێنراوە و دووەم دەکەوێتە یەکەمەوە، و سێهەم دەکەوێتە چوارەمەوە... و بەم چەشنە تا (١٠) دەرزیی‌یەکە یەك بەدوای یەکدا دەکەونە ناو یەکەوە بە پێی ژمارەکانیان دەردەهێنێت بەڕێگەی ڕێکەوت، و ئەو مرۆڤە کە هەمیشە هۆگری موجادەلەیە هەولئەدات کە بەبەلگە بیسەلمێنێت کە (شیاوی ڕێکەوت) تا... ئێستا بوونی هەیە و مەحال نی‌یە بۆ عەقل، جا هەلوێستی هاوڕێ ژیرەکەمان چۆن دەبێت لەگەل ئەم موجادەلە گیرەدا.

حەیران/ گومانی تیادا نی‌یە کە باوەڕی پێناکرێت، چونکە ڕێکەوت بەم یەك بەدوای یەکەدا، گەر مەحال نەبێت گومان لێکراو دەبێت.

شێخ/ بەلکو لە بواری ژمێرە زۆرەکاندا ئەم مەحالی‌یە بە ئاشکرا دەردەکەوێت.

حەیران/ باوەڕم وایە ئەم بەلگە ئاشکرایانە دەستماندەکەوێت لە ئەنجامی ئەزموونەکانی ژیانماندا کە زۆر بەکەمی (ڕێکەوت) بەم چەشنەیەك بەدوای یەکە دووبارە دەکاتەوە.

شێخ/ نەخێر، بەڵام ئەم ئاشکرایی‌یە لە ناخی عەقڵی نادیاردا پەنادەبات بۆ یاسای عەقڵی ژمێرەیی کە دەرباز بوون نیە لێی.

حەیران/ ئەو یاسایە چی‌یە گەورەم.

شێخ/ ئەو یاسای ڕێکەوتە کەدەڵێت/ بەشی ڕێکەوت وا ناسراوە کە زیادو کەم دەکات بەرێژەی پێچەوانەیی ژمارەی (هاولەبار) (متكافئ)و (بەیەکدا چوو) (متزاحم) چەند ژمارەی شتە بەیەکدا چووەکان کەم ببێتەوە، ئەوەندە بەشی ڕێکەوت لەسەرکەوتندا زۆر دەبێت، و بەپێچەوانەوە چەند زیادی کرد ئەوا بەشی ڕێکەوت کەم دەبێت، گەر ئەم ململانێ‌یە لەنێوان دۆستی هاولەباردا بوو ئەوا کەم دەبێت، گە ئەم ململانێیە لەنێوان دوو شتی هاولەباردا بوو ئەوا بەشی ڕێکەوت بەرێژەیی (یەك بەدوو دەبێت، و گەر ململانێ لەنێوان) (١٠) شتدا بوو بەشی ڕێکەوت بە ڕێژەی (١ بۆ ١٠) دەبێت، چونکە هەریەکەیان هەلی سەرکەوتنی وەك هەلی سەرکەوتنی ئەوی تریان دەبێت، بێگومان بەبێ کەمترین جیاکردنەوە، ئالێرەدا سەرکەوتن بۆ بەشی ڕێکەوت نزیك دەبێت لەو دوو شتەی کەململانێ کەیان لەنێواندایە گەر (١٠) بن یاخود (١٠٠٠)، بەڵام تا.... ڕێژەی ژمێرەیی ژمارەیەکی زۆر و بێ کۆتایی بێت بەشی ڕێکەوت نەبوو دەبێت، بەڵکو مەحاڵ دەبێت، گەر ڕێکەوت بۆ منداڵە کوێرەکە یەکەمجار ژمارەی یەکەمی بەیەکدا چووەکانی تردا بەرێژەی (١ بە ١٠) گەر بۆ ڕێکەوت کە دوو ژمارە رابکێشێت (١، ٢) یەك بەدوای یەکدا دەڵێین، ڕێکەوت بۆ ژمارەی دووەم بەرێژەی (١ بە ١٠٠) دەبێت، پلەی دەهەم ململانێی پلەی دووەم دەکات کەدژی دەهەمە، ئەو کاتە ململانێ لەنێوان پلەی سەداندا دەبێت، و گەر بۆ منالە کوێرەکە ڕەخسا کەوا هەرسێ ژمارەی (١، ٢، ٣) یەك بەدوایەکدا ڕاکێشا، دەڵێین بەشی ڕێکەوت بە ڕێژەی (یەك بەهەزارە) چونکە هەریەکە لەدەیەکان ململانێی خانەی سەددان دەکەن گەر دووبارە وامان دانا کەمنالەکە دە دەرزیی‌یەکەی بەپێی ڕیزبەندی ژمارەکان ڕاکێشا، ئەو کاتە بەشی ڕێکەوت بەرێژەی (یەك بە دەملیار) دەبێت.

حەیران/ یەك بەدەملیار!!.....

شێخ/ ئەمەیە مەتەڵی ژمێرەی ساکار، هەروەك مەتەڵی کاغەزە تەنکە پارچەکراوەکە بۆ ٤٨ کەرەت بەمەش قەوارەی دەگاتە مانگ تاقیبکەرەوە و هەموو جارێك ئەنجامەکەی ژمارەی (١٠) ی بکە.

حەیرانی کوڕی ئەزعەف دەڵێت/ دەستم کرد بە ژمێرەکردن لەکۆتاییدا ڕاستی وتەکانی شێخم بۆ بەدەرکەوت و پێم ووت.

حەیران/ بەڕاستی گەورەم بەشی ڕێکەوت بەڕێژەی یەك بە (١٠) ملیار دەبێت لەگەڵ بوونی ئەم ڕێژە لەبەك دووره لەگەڵ ئەوەشدا وا ئەندێشەی دەکەم کە ڕێکەوت لە ڕامێشانی ئەم (دە) دەرزیی‌یەدا بەپێی ڕیزبەندی ژمارەکانیان، شیاوە و مەحاڵ نی‌یە.

شێخ/ ئێستا دەچینە سەر ڕیزبەند و شێوەیەکی ترو ژمارەیەکی زۆرتر. گەر گریمان تۆ خاوەنی چاپخانەیەکی (بریتی بێ لە (نیو ملیۆن پیت) و ئەو پیتانە دانرابێ لەناو سندوقەکاندا، گومەلەرزەیەکی گەورە هات و سندوقەکانی قلبکردەوە و پیتەکانی برش و بلاوو تیکەڵ بەیەکتر کرد، گەر ڕیکخەری پیتەکان هات و بینی لەئەنجامی تێکەڵبوونی ئەم پیتانە بەڕێکەوت (دە)وشەی جیاوازی پێکهێناوە کە ماناکەیان لەیەکترەوە دوورن، ئایا باوەڕت دەکرد؟

حەیران/ بەڵێ، باوەڕم دەکرد.

شێخ/ بەلام گەر ووترا ئەم (دە) ووشەیە یەك ڕستەی چڕو تێری دروستکردووە، ئایا باوەڕت دەکرد؟

حەیران/ ئەمە بەدوور دەزانم بەلام وەك نموونەی (١٠) دەرزیی‌یەکە بەمەحاڵ نازانم.

شێخ/ بەلام گەربێت ڕاگەیەنرا کەوا پیتەکانی چاپخانەکە بەگشتی لەدوای تێکەڵبوونیان بەڕێکەوت کتێبێی (٥٠٠) لاپەڕەیی پێکهێنا کە هەموو یەك پارچە هونراوەیەکی تەواوی ڕێك و پێکی پڕمانا و یەك قافیەو یەك کێشە، ئایا باوەڕت بەمە دەکرد ئەی حەیران؟

حەیران/ هەرگیز باوەڕی پێناکەم گەورەم.

شێخ/ بۆچی باوەڕی پێناکەیت ئەی حەیران.

حەیران/ چونکە، لێرەدا مەحاڵ بەئاشکرایی دەبینم.

شێخ/ بۆچی ئەی حەیران؟

حەیران/ نازانم گەورەم، بەلام نموونەی (١٠) دەرزیی‌یەکەو ڕاکێشانیان بەپێی ژمارەکانیان بەڕێکەوت، مەحالی ئاشکرا نەبوو تیایدا، بەلام لەنموونەی ئەم کتێبەدا مەحاڵ زۆر ئاشکرایە.

شێخ/ دەزانیت هۆی ئەمە چی‌یە ئەی حەیران؟

حەیران/ نەخێر گەورەم.

شێخ/ هۆکەی دەگەڕێتەوە بۆ یاسای ڕێکەوت خۆی بەیەکدا چوون لەنێوان (دە) دەرزییە ژمارەکراوەکاندا ڕوودەدات بۆ (١٠) پلە، بەمەش بەشی ڕێکەوت بەرێژەیەك بە (١٠) ملیار دەبێت، و ئەم رێژەیە لەگەڵ بوونی دووریان لەیەکتر ئەوەندە نییە تاکو لە عەقڵتدا ئەو ئاشکراییە دروستبکات کە دەرك بەمەحاڵیەکەی بکەیت.

بەڵام بەیەکدا چوونی پیتەکانی کتێبەکە لەنێوان (٥٠٠) هەزاردا بۆ دروستبوونی نزیکەی (١٢٥) هەزار ووشە، بەشێواز و ڕیزبەندیەکی وەها کە نەژمێرەو نەئامار بکرێت.

ئەمەش وا لەبەشی ڕێکەوت دەکات کەیەك بەرامبەر ژمارەیەکی زۆر زۆر بێت گەر بڵێیت ژمارەکە ملیار ملیارە هێشتا هەرکەمە.

تەنها ئەوەت بەسە کە زۆری ژمێرەکە دەرك بکەیت بەوەی کە ئەگەر ژمارەی دەرزییەکان لە جیاتی (١٠)، (١٢) بێت ئەو کاتە بەشی ڕێکەوت (یەك بەرامبەر هەزار ملیار) دەبێت وگەر دەرزییەکان (٢١)بن ئەوا بەشی ڕێکەوت (یەك بەرامبەر هەزار ملیار ملیار) دەبێت، ئالێرەدا ئەندێشە بکە ئەی حەیران بەشی ڕێکەوت چەند دەبێت گەر بەیەکدا چوون ڕووبدات لەنێوانی (٥٠٠) هەزار ووشەدا بە شێواز و ڕیزبەندییەکی وادا کە نەژمێرە و نەئامار بکرێت...

حەیرانی کوڕی ئەزعەف دەڵێت/ ئالێرەدا، شێخ بێدەنگ بوو و هەردوو چاوەکانی نوقاندو خۆیدا بە دەست خامۆشیەکی زۆر قوڵەوە بەشێوەیەك کەوای لێکردم منیش بۆ چەند ساتێك بێدەنگ بم و بیر کەمەوە....

بەڵام ئەوەندەی پێنەچوو بێدەنگییەکەی بچڕاندو ووتی

شێخ/ ئەمە سەبارەت بەکتێبی چاپخانەکەو ووشە دیاریکراوە ژمێراوەکان ئەی حەیران، ئەی ووتەت چۆن دەبێت بەرامبەر بە کتێبی خودای مەزن و ووشەکانی کە دەربارەیان خودای گەورە دەفەرموێت:-

﴿قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَاداً لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَداً﴾الكهف:١٠٩

دەفەرموێت:-

﴿وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾لقمان:٢٧

حەیران/ ئایا مەبەستی شێخی گەورەم لە کتێبی خودا قورئان و ووتەکانێتی؟.

شێخ/ تکام وایە تێگەیشتنت بۆ قورئان لەمە قوڵترو بەرزتر بێت، ئەی حەیران و ووشەکانی قورئان کەلەنێوەندی ئەم دوو بەرگەدایە، دیاریکراوو ژمێراوە، لەبەر ئەوە پێویستی بەو هەموو مەرەکەبە نی‌یە کە دەفەموێت ئاوی دەریاکانیش هێشتا کەمە بۆ نووسینەوەیان، و یان پێویستی بەو هەموو قەڵەمەنی‌یە کە دەفەرموێت گەر دارەکانی سەر زەوی هەموو ببنە قەڵەم.

حەیران/ سوێند بێت بەخودا منیش هەمان رام هەبوو.

شێخ/ نەخێر ئەی حەیران، بەڵکو مەبەستم لە کتێبی خودا، لێرەدا هەموو گەردونە بەگشتی و مەبەستم لە ووشەکانی خودا، هەروەك خودا خۆی دەیەوێت هەمو شتەکانی ناو بارەگاکانی ئاسمانەکان و زەوی شتە لەو هەستدارانەی کە تایبەتە بەجیهانی دروستکراوەوە، یاخود ئەو شتانەی کە عەقڵ باوەڕی پێیانە و نەبڕاون و چۆن ووشەکانی خودا لەبن دێت ئەی حەیران گەر هەموو گەردیلەیەکی ناو ئەم دەریایانەو درەختەکانی سەرزەوی بەگشتی لە ووشەکانی خودا بن، بەڵکو هەموو شتەکانی گەردون لەگەردیلە و توخمە و ڕێکخستن و یاسا و سیستەم و بەرێژەو بەستن و پەیوەندی و دیرایکراو قەوارەو کێشەو ماوە و کات و چەرخ و وێنە و شێواز و ڕەنگ و جووڵە و بێ جوڵە و حاڵەتی جۆراو جۆر وەرەگەزەکان و پۆلێنەکان و جۆرەکان هەموو بەگشتی لە ووشەکانی خودا بن.

حەیران/ خودای مەزن ڕاستی فەرمووە.

شێخ/ ئێستا گەیشتینە ناوەرۆکی باسەکەمان، وەرە ئەی حەیران، با... پێکەوە ئەندێشەو پێشبینی ژمێرەی گەردون بکەین لەو شتە دروستکراوانەی ناو بارەگاکانی ئاسمانەکان و زەوی هەر لە گەردیلەوە تاکو... مەجەرەکان، و ژمێرەی ئەو پەیوەندیانە بکە کە لەجیهانی ئەندێشە و فەرماندا هەیە بە گوێرەی بەستن و پەیوەندیان لەسەر جیاوازی سیستەمەکانیان و دیاریکراوەکان و ماوە و وێنە و جووڵە و حاڵاتیان، لەپاشدا لەسەر ڕۆشنایی (زانست و قورئان) هەندێ لە شتەکانی ناو گەردونە سەبارەت بەرێژەو کێشەو ڕێکخستن و پۆلێنکردن و بڕیارو ووردەکاریی، تاکو بزانین بەشی ڕێکەوت چەندە لە پێکهاتنیاندا؟!.

هەندێ لەو کۆمەڵە ئایەتانەی کە تێپەڕبوو بەسەرماندا ئەمانەن:-

﴿إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ﴾القمر: ٤٩

﴿وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيراً﴾الفرقان:٢

﴿وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ﴾الرعد:٨

﴿وَالأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ﴾الحجر:١٩

﴿وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ﴾الحجر:٢١

﴿وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ﴾المؤمنون:١٨

﴿صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ﴾النمل:٨٨

﴿الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ﴾السجدة:٧

﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾التين:٤

﴿مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُتٍ﴾الملك:٣

﴿قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾يونس:١٠١

﴿وَكَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ﴾يوسف:١٠٥

﴿سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ﴾فصلت:٥٣

ئەمە ئەی حەیران هەندێ لەفەرموودەکانی خودایە کەبۆ بەندەو نێراوی خۆی محەممەد (درودی خوای لەسەر بێت) کە پێغەمبەرێکی نەخوێندەوار لە زنجیرەی خێڵە نەخوێندەوارەکان و پەروەردەی کۆمەڵگای نەخوێندەوارە پێش چواردە سەددە.

وەرە با... سەرنجێك بدەین وەك خودا فەرمانمان پێدەکات لە هەندێ لە شتەکانی ئاسمانەکان و زەوی لەسەر رۆشنیای زانست تا... ببینین ئایا لەدروستکراوەکانیدا ئەو دیرایکراویی و کێشە و وردەکاری و قەشەنگی و راست و رێکی هەیە، کە خودا لە قورئاندا ناویان دەبات، تا ببێتە بەڵگە بۆ مەبەستە دروستکراوەکانی دژ بەرێکەوت وەتاکو ببینین ژمێرەی ئەو شتانە چەندە کەبەیەکدا چوون (لە گەردیلە و تۆخمەکان و شێوە پێوەر و کێشەو تایەبەتمەندی و سروشتی و سیستم و مالات و بارودۆخ و ماوە و چەرخ و کەش و هەوا) بۆ دروستبوونی ئەم گەردونە و لەپاشدا دەپرسین:

ئایا لای عەقڵ مەزەندە دەکرێت کە سەرکەوتن بەدەستبێت بۆ هەموو ئەم ڕیزبەندی‌یە سەرتاسەریی‌یە بەتەواوی ووردەکاریی و دیرایکراوی و هاوکێشەیی و وردەکاریی و ڕازاوە، تەنها بەهۆی ڕێکەوتەوە؟ لەبەرامبەر ژمارەیەکی زۆری ممکناتی تر، کە دژی یەك پێش بڕکی دەکەن زانست چی دەڵێت بەشتەکانی ناو گەردون لەدیاریکراویی و ڕیزبەندی و کێشەداری و وردەکاری و ڕازاوەی و هەروەها ئەو یاساو سیستمانەی کە تیایەتی؟

من ناتوانم ئەی حەیران هەموو ئەو شتانەت پێ بڵێم کە زانست باسیدەکات چونکە من هەموو شتێکی زانست ئاگادارنیم تۆ شتێك دەزانیت و منیش شتێکی تر دەزانم، لێرەدا تەنها باسی ئەوە دەکەین کە هەردوکمان دەیزانین لە سنوری ئەو ئاماژەیەی کە قورئان پێی ڕاگەیانوین لە نیشانە پرشنگدارە دروستکراوەکانی خودا خۆی، تا... سبەینێ چاوەڕوان بە ئەی حەیران.

لە ئاسۆکاندا

﴿سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ ۗ
أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾ فصلت: ٥٣

پیاوەکانی دەستی ڕاستی

— بەشی یەکەم —

شێخ/ ئێستا ئەی حەیران بەچ ئایەتێکی خودا لەسەر دروستکراوەکانی دەستپێبکەین.
حەیران/ هەڵبژاردن بەدەستخۆتە، گەورەم و دروستکراوەکانی خودا لە ئاسمانەکان و لەسەر زەوی، و گەلێك لەوە زۆرترە کە ئامار بکرێن، ئایا هیچ رێگایەك هەیە بۆ باسکردنی هەمووی بەگشتی؟
شێخ/ هەڵبژاردن بۆ من نییە بەڵام لەسەر پەیڕەوو پرۆگرامی قورئانی پیرۆز دەڕۆین، و ئەوە هەڵدەبژێرم کە خودای زانا و کاربەجێ هەڵیبژاردوە قورئان هانمان ئەدا بۆ سەرنجدانێکی سەرتاسەری تەواو کاتێك دەفەرموێت:- ﴿أَوَلَمْ يَنظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِن شَيْءٍ﴾الأعراف:١٨٥
بەم سەرنجدانە سەرتاسەرییە تەواو دابەش دەکات کاتێك کە دەفەرموێت:- ﴿سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ﴾فصلت:٥٣
ئەو ئایەتانەی هەڵدەبژێرێت سەبارەت بە ئاسۆو خودی خۆمان و چەند شتێکی تر، کە تایبەتمەندیان دەکات بەناو بردنیان لەبەر ئەوە چاکتر وایە بۆ ئێمە هەمان دابەشکردن و ریزبەندی بگرینە بەر بەڵام هیچ رێگا چارەیەکمان نیە، وەك وتت ئەی حەیران، لەلێکدانەوە و شیکردنەوەی ئەو ووتانەی کە سەبارەت بەو شتانەی کەلە ئایەتە قورئانیەکاندا هاتوون، پێویستە ووتەکانمان تایبەتمەند بێت لە چوار چێوەی ئەو شتانەی کە قورئان ناویان دەبات، تاکو بیانکەینە رێباز بۆ سەرنجدانە سەرتاسەریەکەمان هەروەك خودای زانا و کاربەجێ دەفەرموێت.
حەیران/ کەواتە بادەست بەو ئایەتانە بکەین کەتایبەتمەندن بە ئاسۆکانەوە
شێخ/بەڵێ لە ئاسۆکاندا.
حەیران/ لە ئاسمانەوە دەستپێدەکەین.

شێخ/ بەڵێ لە ئاسمانەوە دەستپێدەکەین ئەی... حەیران تاکو ببینین لەسەر رۆشنایی قورئان و زانست بەشی ڕێکەوت چەندە لەم دروستکراوە مەزنانەدا.

خودای مەزن لەکتێبە پیرۆزەکەیدا دەفەرموێت:

﴿وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ﴾الذريات:٤٧

﴿أَوَلَمْ يَنظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِن شَيْءٍ﴾لأعراف:١٨٥

﴿أَفَلَمْ يَنظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِن فُرُوجٍ﴾ق:٦

﴿اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا﴾الرعد:٢

﴿وَ جَعَلْنا السَماءَ سَقْفاً مَحْفُوظاً وَهُمْ عَنْ آياتها مُعْرِضُون﴾الانبياء:٣٢

﴿الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقاً مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِن تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِن فُطُورٍ﴾الملك:٣

﴿أَأَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقاً أَمِ السَّمَاءُ بَنَاهَا، رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوَّاهَا﴾النازعات:٢٧-٢٨

﴿إنَّ اللهَ يُمْسِكُ السموات وَ الارْضَ أنْ تَزُولا﴾فاطر:٤١

﴿تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجاً وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجاً وَقَمَراً مُنِيراً﴾الفرقان:٦١

﴿وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ، وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّى عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ، لا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾يس/٣٨-٤٠

﴿فَلا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ، وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ﴾الواقعة/٧٥-٧٦

وەرە ئەی حەیران باسەرنج بدەین، وەك خودا فەرمانی پێداوین لەسەر رۆشنایی زانست بۆ ئەوشتانەی کەلە ئاسماندا هەیە بەبێ جیاوازی، بارەگای بەرزی بێ پایەی پێداوە لەگەڵ بنمیچی پارێزراوی دوور لە قڵیش و ئەستوورییەکی بەرزی بێ درز و لەسەر ئەمانەوە ئەو فراوانی و پانتاییەی کە پێی بەخشراوە خودای دروستکەری ئاسمان بەهەموو دەستەڵات و مەزنی خوداوەندێتی خۆیەوە دەفەرموێت ﴿وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ﴾الذريات:٤٧

لەهەمان بارەگادا چەندەها ئەستێرە هەیە کە نەژمێرەو نەئامار دەکرێن و جێگەیان شایانی ئەوەیە کە سوێندی پێ بخورێت وەك چۆن خودا سوێندی مەزنیان پێ دەخوا.

سەبارەت بەچی... لە پانتایی ئاسمان باست بۆ بکەم، ئەی حەیران؟ ئەو پانتاییەی کە ئێستا زانست پێی گەیشتووە هیچ کاتێك بە خەیالی هیچ کەسێکدا نەهاتووە لەو سەردەمەی کە قورئانی پیرۆزی تیا دابەزیووە.تۆ دەزانیت کە روناکی لە چرکەیەکدا ١٨٦ هەزار میلە واتە (٣٠٠ هەزار کلم) دەبڕێت واتە لە دەقیقەیەکدا (١١ ملیۆن و ١٦٠ هەزار) میل دەبڕێت و بەسالێك لە سالانی ئێمە (٦ملیۆن ملیۆن) میل دەبڕێت یاخود نزیکەی (٦ هەزار ملیار) میل دەبڕێت.

ئەم ماوە دورو درێژە لە زاراوەی زانست پەروەراندا بەسالی روناکی ناودەبرێت تاکو بەهۆیەوە زۆری دووریەکانی ئاسمانی پێدەربڕێت، گەر پێمان ووترا ئەستێرەیەك سالە رروناکیەك لێمانەوە دورە واتە بەمانای ئەوەی کە (٦ملیۆن ملیۆن میل) لێمانەوە دوورە.

مانگ کەنزیکترین هەسارەی ئاسمانییە لە گۆی زەوی رووناکییەکەی لە ٢ چرکە کەمتر پێماندەگات، چونکە دورییەکەی لەزەوییەوە ٢٤٠ هەزار میلە.

بەڵام خۆر رووناکیەکەی لەماوەی ٨ دەقیقەدا پێماندەگات چونکە دوریەکەی لە زەوییەوە نزیکەی (٩٣) ملیۆن میلە، ئایا ئەزانیت ئەی حەیران نزیکترین ئەستێرە لێمانەوە دوای خۆر چەند لێمانەوە دوورە؟

حەیران/ دێتەوە یادم لەقوتابخانەدا فێر بووم کە رووناکی خۆر دوای _(٨) دەقیقە پێماندەگات و بەبیرم نایەت کە چیمان پێوتراوە دەربارەی مانگ و ئەستێرە.

شێخ/ نزیکترین ئەستێرە بۆ زەوی نزیکەی چوار سالی روناکی دورە.

واتە: دوورییەکەی نزیکەی ٢٣ ملیۆن ملیۆن میلە.

حەیران/ ئەمە شتێکی سامناك و زۆرە

شێخ/ ئەمەشتێکی هیچە لەچاو (هەڵۆی بەرزە فڕ) (النسر الطائر).

کەلەدوای ئەمەوە دێت و دوورییەکەی لێمانەوە ١٤ سالی روناکییە وەك (هەڵۆی وەستاو) (النسر الواقع) کە ئەمیش ٣٠ سالی روناکی لێمانەوە دوورە و (ماسیگری رمدار) (السماك الرامح) کە ٥٠ سالی روناکی لێمانەوە دورە واتە نزیکەی ٢٩٤ ملیۆن ملیۆن میلە.

حەیران، بەراستی شتێکی کەمبوولە چاو ئەماندا.

شێخ/ هەروەها ئەمەش شتێکی هیچە و لەدوای ئەمانەوە ئەستێرەی وەها هەیە کە هەزار ساڵی روناکی لێمانەوە دوورە و لەدوای ئەم کۆمەڵە هەسارانەی ئێمەوە بۆشایی سەدیم دێت، و یەکێك لەوانە سەدیمی (ئافرەتی زنجیردار) (المراة المسلسة) کە ملیۆن ساڵە روناکی لێمانەوە دوورە، و لەپشت ئەمانەشەوە سەدیمی تر هەیە کە بە بۆچوونی زانایان زۆر دوورە لێمانەوە و ئایا ئەمە دادت ئەدات بۆ تێگەیشتنان ئەی حەیران!؟

مانای ئەم هەموو دووبارە کردنەوەیە، کە دروستکەری مەزن کە سەبارەت بە پانی و بەرینی ئاسمان دەفەرموێت ﴿وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ﴾الذريات:٤٧

حەیران/ پاك و بێگەردی هەر بۆ خودای دروستکەرو مەزن... چەند پاکو بێگەردە.

شێخ/ ئەمە سەبارەت بە پانتایی ئاسمانەوەیە بەڵام دەربارەی ژمارە ئەستێرەکان چیت بۆ باسبکەم... ؟ لە کۆندا ژمێرەی ئەستێرەکانیان بە هەزارەها دادەنا و لەپاشدا بەملیۆنەها ناویان دەبرد تاگەیشتە (٢ملیار) و ئەمرۆ تەنها لە مەجەرەی خۆمان کە تیایدا دەژین ژمارەی ئەستیرەکان بە ٣٠ ملیار ریژە دەکرێت.

حەیران/ ٣٠ ملیار تەنها لەمەجەرەکەی خۆماندا؟

شێخ/ بەڵێ ٣٠ ملیار لەمەجەرەکەماندا کەبە (رێی کاکێشان) (درب التبان) ناو دەبرێت، و لای فەرنسی‌یەکان بە (رێی شیری ناو دەبرێت) (الدرب اللبنـــية) و ئەم مەجەرەیە کە کۆمەڵەی خۆری ئێمە کەوتۆتە لایەکیەوە کە لەدوای ئەم مەجەرەیەوە (سەدیم) دێت کە (ئافرەتی زنجیردار) یەکێکە لەتێکرِایی ئەو سەدیمانە، بەڵکو... جیهانی سەدیمەکان کەتاکو... ئێستا بەهۆی ئامێری وێنەگرتنەوە (٥٥) هەزار سەدیم وێنە گیراوە لە پاشدا وتوویانە گەر ئەم ئامێرانە پێشکەتوو ترو زیاتر ووردەکاریی تیا بووایە، لەملیۆنێك سەدیم زیاترمان دەبینی،.

حەیران/ چەند سامناکە، پاك و بێگەردی بۆ دروستکەری مەزنە.

شێخ/ سەبارەت بە جێگەی ئەستێرەکانەوە چیت بۆ باسبکەم ئەی حەیران؟ زانایان وادەبینن کە ئەم ئەستێرانە جێگەی تایبەتی خۆیان هەیە کە نەجێگۆرکێ دەکەن و نەدەگۆرین لەبەر ئەوە لایان وابوو کە چەسپاون لە جێگاکانی خۆیاندا وەبە (چەسپاوەکان) ناویان دەبردن، کە خۆری ئێمە یەکێکە لەوان، کە چەسپاویش نی‌یە، وەك چۆن لەم سەردەمەدا زانایان بەدەریانخست، بەڵکو هەموویان بەگشتی دەخولێنەوە و دێن و دەچن و هەریەکەیان لە سنوری قەرارگای خۆیاندا لەدوو هاتوو چۆی

جیاوازدان، کە هەریەکەیان دەچێتە ناو ئەوی تریان هەروەك دوو لەشکری هەنگ تێکەڵاو بووبن وایە، بەڵام ئەم هاتوو چۆیە هەمیشەو بەردەوامە لە جێگەو مەدارەکانی خۆیاندا کەنەجێگۆڕکێ دەکەن و نەدەگۆڕێن، بەرێژەی تایبەت بۆ هەریەکێکیان بەدرێژایی ئەم چەرخە ئەم سیستمە سەر سوڕێنەرە. جێگەی سوێندی مەزنی خودایە.

حەیران/ هەروەها خۆریش لە هاتو چۆدایە لەگەڵیاندا.

شێخ/ چۆن نا... کەخۆر ئەستێرەیە لەتێکڕای ئەستێرەکانی ئەم مەجەرەیە و هەروەك ئەوان هاتو چۆ دەکات و هەروەها کۆمەڵێك لە هەسارەکان بەدوای خۆیدا ڕادەکێشێت، و زەویش یەکێکە لەو کۆمەڵەیە.

حەیران/ خودا دەروت لێبکاتەوە وەك دەروت لەمن کردەوە، و زانست وا دەریخستووە کە ئەستێرەکان جێگیرو چەسپاون، و هەروەها خۆریش چەسپاوە، و من موجادەلەی مامۆستاکانم دەکرد لەمانای فەرموودەی خودا ﴿**وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ**﴾یس:٣٨

هەروەها فەرموودەی ﴿**وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ**﴾یس:٤٠.

شێخ/ لەهەموو ئەو باسانەی کە کردمان ئەی حەیران، کەوا ڕاستییەکانی زانست بەهیچ جۆرێك لە ڕاستییەکانی ئاین دوورناکەونەوە، ئەستێرەکان هەموو بەتێکڕایی دەخولێنەوە و هاتوو چۆ دەکەن و خۆریش لەگەڵیاندا دەخولێتەوە و هاتو چۆ دەکات و لە کۆندا وایان زانیوە کەلە (٢٦) ڕۆژدا یەکجار ڕۆژ بەدەوری خۆیدا دەخولێتەوە، بەڵام لایان وا بووە کە (چەسپاوە) نەجێگۆڕکێ دەکا و نەدەجولێ، و ئەمڕۆ بەچەشنێك بۆیان بەدەرکەوتووە کەهیچ گومانێکی تیا نییە، کەوا هەموو هاتوو چۆ دەکەن کۆمەڵەی خۆر لە ئاسماندا هاتو چۆ دەکات وەك چۆن هەموو ئەستێرەکانی مەجەرەکەمان دەجولێن، و ئەوانەی لەدوای ئەمانیشەوە دێن هەموو بەگشتی هاتو چۆیەکی سەرسوڕهێنەر دەکەن لەناو جێقەرارگەی خۆیاندا، هەروەك قورئان دەفەرموێت ﴿**وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ**﴾یس:٣٨

بەهۆی جێگەی ئەستێرەکانەوە زانست بەدەریخستووە کە هەریەکەیان قەرارگەی تایبەتی خۆیان بۆ دانراوە، و جێقەرارگەی چەسپاویان هەیە کە بەهۆی ڕوناکیو ژمارەیانەوە زانراوە، لە چەرخێکی زۆر کۆندا لەسەر شەش قەرارگە وەستا بوون و زانست هەر لە دۆزینەوەدایە تا... گەیشتنە ٢٠ قەرارگە، و لە پاشدا گەیشتنە ٢١

قەرارگە، و ئەوەی کە جێی سەر سوڕماندنە لەم قەرارگانەدا بەشێوەیەکی بەرزوو نزمی جوولە دەکەن بەگوێرەی ژمارەی ئەستێرەکان لەهەندێ کاتدا و هەندێ کاتی تر بەگوێرەی روناکیان بەرێژەیەکی سەیر بە پێی زۆر بوونی ژمارەی ئەستێرەکان یەك لەدوای یەك جێقەرارگەش زیاد دەبێت، بەم شێوەیە ژمارەی ئەستێرەکانی جێقەورارگەی یەکەم ١٤ ئەستێرە بوو و لەپاشدا بەرەو زیاد بوون چوو تا... گەیشتە قەرارگەی (٢٠) کە ژمارەی ئەستێرەکان تیایدا بوو بە (٧٦) ملیۆن ئەستێرە.

لە جێقەرارگەی (٢١)دا دەگاتە ٢ ملیار ئەستێرە و توانایی روناکی شتێکی سەیرە کەلەو جێقەرارگانەدا بەردەوامی لە جێقەرارگەی یەکەمەوە بەرەو زیاد بوون دەچێت و هەرکاتێك ژمارەی ئەستێرەکانی قەرارگەیەك زیاد دەکات، بەڵام دوای جێقەرارگەی (دەهەم) یبە پێچەوانەوە توانای روناکی بەرەو کەمبوون دەچێت.

هەمان رێژەی دووری لەکۆمەڵەی خۆردا دەبینین، تۆ دەزانیت کەلە کۆمەڵەی خۆردا هەشت هەسار هەیە روناکی نین و بەدەوری خۆردا دەخولێنەوە کە بچوکترینیان (عەتارد)ە و دوای ئەو مەریخ و ڤینوس و زەوی و ئۆرانموس و نیپتۆن و زوحەل و موشتەری و بلۆتۆ یەك لەدوای یەك دێن و (بلۆتۆ) ٣٠ ساڵ دەبێت کە دۆزراوەتەوە، و هەسارێکی نەشازە لە بچووکی قەوارەو دووری لە خۆرەوە لەبەر ئەوە ناگونجێت بیکەینە هۆیەکی (بڕەر) بۆ پوچەڵکردنەوەی ئەو رێژە سەر سوڕهێنەرەی کەلە پاشدا بۆت باسدەکەم سەبارەت بە دووری هەسارەکان لە خۆرەوە ئەمە دەربارەی قەبارەکانیان، بەڵام دووریان لە خۆرەوە هەسارەکان بەم پۆلێنە دێن، نزیکترینیان (عەتارد)ە کەرێژەی مام ناوەندیەیە دووریەکەی لە خۆرەوە (٣٦ ملیۆن میلە، لە پاشدا (ڤینۆس) کەرێژەی مام ناوەندییە دووریەکەی ٧٦ ملیۆنە و زەوی مامناوەندییە دووریەکەی ٩٣ ملیۆن و (مەریخ) دوریەکەی ١٤٢ ملیۆنە میلە و موشتەری دوریەکەی مام ناوەدییە ٤٨٤ ملیۆن میلە، و زوحەل دوریەکەی ٨٨٧ ملیۆن میلە، ئۆرانوس (١٧٨٢ ملیۆن میلە، و نیپتۆن نێوەندە دووریەکەی لە خۆرەوە ٢٧٩٢ ملیۆن میلە.

ئەمانەی کەناوم بردن سەبارەت بە دووری قەبارەکانیان تاکو بە شتێکت بناسێنم کە تۆش دەتوانی لە ساکارترین کتێبەکانی گەردووناسەکاندا بەدەستبهێنێت و مەبەستم لە باسکردنیان بۆت تا بەدەریبخەم کە دووریەکانیان بە رێژەیەکی وا دیاری کراوە کە عەقڵ بەرامبەری سەرسام دەبێت و زانایان بەدەریانخست کە دووری ئەم هەسارانە لە خۆرەوە بەرێژەیەکی دیاریکراو بەردەوامە بە گوێرەی ٩ پلە دەڕوات کە یەکەمیان

(سفر)ە وە لەپاشدا (٨) پلەی تر دێت كە لەژمارەي (٣) ەوە دەست پێدەكات بە شێوەی توانی دووبارە بەرەو ژوور دەبێتەوە : (٣-٦-١٢-٢٤-٤٨-٩٦-١٩٢-٣٨٤) گەر ژمارەی (٤) بخرێتە سەر هەریەكێك لەمانە و ئاكامی كۆكردنەوەیان لە ٩ ملیۆن میل بدرێت، ڕێژەی دووری ئەو هەسارانە دەردەچێت كەلەپلەی ئەم ژمارانەدا هەن : واتە بەزیادكردنی (٤) بۆ هەموو پلەكان و پلەی (٩) بەمجۆرەی لێدێت (٤-٧-١٠-١٦-٢٨-٥٢-١٠٠-١٩٦-٣٨٨) گەر ژمارەي ئەم پلانەمان وەرگرت هەریەكیانمان لە (٩) ملیۆن دا دووری هەسارەكانمان لە خۆرەوە بۆ دەردەكەوێت.

بۆ نموونە هەسارەی (عەتارد) نێوەندە دوریی‌یەكەی لە خۆرەوە ٣٦ ملیۆن میلە هەروەك باسكرا، و لەبەر ئەوەی پلەی یەكەمە لەدووریدا ژمارەكەی (٤) دەكات، گەر ٤ ٩ ملیۆن بكرێت ئەنجامەی لێكدانەكە ٣٦ ملیۆن میل دەكات، بەم چەشنە ڕێژەی دووری هەسارەكان لە خۆرەوە دیاری دەكرێت لەگەڵ جیاوازیی‌یەكی كەمدا.

بەڵام سەرسام بوون كە چۆن ئەم پلانەی كەبۆ ڕێژەی دووری دیاریكراون (٩) پلەن لەكاتێكدا كەوا ناسراوە (٨) هەسار بێت دۆزیویانەتەوە كە پلەی (٢٨) هیچ هەسارێكی تیادا نی‌یە بەڵكو لەدوای مەریخەوە كەلەژمارەی (١٦) دایە هەساری مشتەری دێت كە خاوەنی ژمارە (٥٢)ە، ئایا نهێنی چی بێت، لە بوونی ئەم بۆشایی‌یەدا؟

یان ئەوەتا ئەم ڕێژەی‌یەی كە دۆزراوەتەوە بەبەردەوامی نی‌یە، و یاخود هەسارێك هەیە لەپلەی (٢٨) دا و نەبینراوە لەدوری ٢٥٢ ملیۆن میل لەخۆرەوە، واتە لەنێوان (مەریخ و موشتەریدا) و لەشتە سەرسوڕێنەرەكانی ئەم گەردونە عەقڵ ڕفێنەرە شتێكیان لەم بۆشایی‌یەدا دۆزیی‌یەوە كە بوونی پێویستە، بەڵام هەسارێكی گەورە نەدۆزرایەوە بەڵكو هەساری بچووكی زۆریان تیادۆزیی‌یەوە كەدەكەونە نێوان مەریخ و موشتەری‌و، لەو بۆشایی‌یەی كەوایان دەزانی هیچ هەسارێكی تیادا نی‌یە.

ئایا ئەم ڕێژانەی كە دۆزراونەتەوە سەبارەت بە جێگەی ئەستێرەكان و جێقەرارگەكانیان و جێگەی هەسارەكان و دووریی‌یەكانیان هەموو لەكاریگەری ڕێكەوتی كوێرانەیە ئەی حەیران؟

حەیران/ زیاتر باسی ئەم شتە سەرسوڕهێنەرانەم بۆ بكە گەورەم.

شێخ/ لەمەزیاتر چیت بۆ باسبكەم، كتێبێك لەبارەی گەردونەوە بخوێنەرەوە، باوەڕو ملكەچیت بۆ خودا پتر دەكات، ئەی حەیران چیت بۆ باسبكەم؟ ئەتەوێت باسی قەبارەی

ئەستێرەکانت بۆ بکەم یاخود ئەو خۆرانەی کە عەقڵ دەرفێنن؟ یاخود ئەو روناکیانەی کە رۆشنایی چاو دەرفێنن؟ هەروەك باسی خۆری خۆمانت بۆ بکەم وایە.

حەیران/ کەواتە ئەستێرەی وەها هەیە کەروناکیەکەی رۆشنایی چاو زیاتر دەرفێنێ وەك لە خۆری خۆمان

شێخ/ روناکی و قەبارەی خۆری خۆمان چی‌یە بەرامبەر ئەستێرە گەورەکانی تر؟ بە بۆچوونی زانایانی رووناکی خۆری خۆمان (٣) هەزار ملیۆن ملیۆن ملیۆن روناکی مۆمە، ئەی وتە چۆن دەبێت کەبزانیت روناکی ئەستێرەی ناوبراو بە (شەعرای یەمانی) کە روناکی یەکەی (٢٦) کەرەت لە روناکی خۆری خۆمان زیاترە.... و لە ئەستێرە دوورەکانی تردا خۆری وایان هەیە کە رووناکی‌یەکەی بە (١٠٠) کەرەت لە رووناکی خۆر زیاترە.

حەیران/ چەند سامناکە!!

شێخ/ دەربارەی ئەمە چی دەڵێیت کە زانست ئەمڕۆ ئەستێرەی وای دۆزیوەتەوە کە روناکی‌یەکەی بە (٥٠٠) هەزار جار لە روناکی خۆری خۆمان زیاترە... ؟

حەیران/ لەهەمووی سامناکترە؟

شێخ/ سامناکی زۆر سەبارەت بە قەبارەو کێشی ئەستێرە گەورەکان بلێ ئەی حەیران... قەبارەی زەوی ئێمە لە (ملیۆن ملیۆن کم٢) زیاترە.

خۆر لە قەبارەکەیدا لە زەوی بە (ملیۆنێك و ٣٠٠ هەزار) جار گەورەترە، چونکە ناوەندە تیرەی زەوی بریتیە لە (١٢٧٥٦) کلم لە کاتێکدا کە ناوەندە تیرەی خۆر لە ملیۆنێك و ٣٩٠ هەزار) کلم، بەمەش رێژەی تیرەی زەوی بەرامبەر رێژەی تیرەی خۆر رێژەی (١ بۆ ١٠٩) وایە، و وازانراوە کەقەبارەی بازنە رێدەکەوێت لەگەڵ سێ جای تیرەکانیدا بەمەش قەبارەی خۆر (١٠٩ سێ جا) واتە (ملیۆنێك و ٣٠٠ هەزار) جار لە قەبارەی زەوی گەورەترە.

کێشی زەوی (٥ هەزار ملیۆن ملیۆن ملیۆن) تەنە، بەڵام خۆر ناتوانم پێت بڵێم کێشی چەندە، بەڵام پێت رادەگەیەنم کە بارستایی خۆر (Massa) بەمانای بارستایی یەکە لە بارستایی زەوی گەورەترە بە رێژەی (٣٣٢) هەزار جار، کەواتە کێشی زەوی لە (٣٣٢) هەزار بدە، و دوای ئەوە بزانە کە ئەنجامی لێکدانەکەت بۆ دەخوێنرێتەوە.

ئێستا دوای ئەوەی کە قەبارەو تیرەو کێشی خۆرت زانی بەگوێرەی زەوی چەندە، من پێت دەڵێم تیرەی ئەستێرەی ناو براو بە (شانی دوانە) (متکب جوازء) بە (٤٦٠) جار

درێژترە لە تیرەی خۆر بەمەش قەبارەکەی نزیکە ی (١٠٠ ملیۆن جار) لە قەبارەی خۆر گەورەتر دەبێت.

حەیران، ئای لەم هەموو سامناکی‌یە!

شێخ/ ئەمەش دووبارە کەم و بێ نرخە بەرامبەر بە قەبارەی (سەدیمی ئافرەتی زنجیرەدار) کە زانایان بە نموونە دەیهێننەوە، تاکو ئەو جیاوازی‌یە گەورەیەی کەلەنێوان قەبارەی خۆردا) هەیە پێت بناسێنن، پێت رادەگەیەنن (ئەو وردە تۆزو خاك و خۆڵانەی کەلەناو تیشکی خۆردایەو بەکلاو رۆشنەی ژوورەکەدا دێتە ژوورەوە، ئایا دەزانیت قەبارەی ئەو وردە تۆزو خاك و خۆڵە چەندە گەر بەراورد بکرێت لەگەڵ رێژەی قەبارەی زەویدا؟ بەم چەشنە دەبێت قەبارەی کێشی خۆر سەبارەت بە قەبارەی کێشی (سەدیمی ئافرەتی زنجیرەدار) و ناهەقیان نی‌یە کە ئەم نموونەیە بهێننەوە، چونکە بارستایی سەدیمی ئافرەتی زنجیرەدار واتە کێشەکەی زیاتر لە رادەی بارستایی خۆر نزیکەی هەزار ملیۆن جارە، بەڵام قەبارەکەی ئەی حەیران گەلێك زۆرترە... و بۆ ئەوەی (سەدیمی ئافرەتی زنجیرەدار) بە گوێرەی قەبارەی خۆر بە نزیکەی هەزار ملیۆن جار، بەڵام (ئافرەتی زنجیرەدار) بەگوێرەی قەبارەی خۆر بزانێت، پێویستە رادەی تیرەکەی بزانیت بە گوێرەی تیرەی خۆر وەك لەمەو پێش باسکرا کە درێژی‌یەکەی ملیۆنێك و (٣٩٠) هەزار کیلۆمەترە، ئێستا دەزانیت درێژی تیرەی سەدیمی ئافرەتی زنجیرەدار چەندە، پێوەرەکەی نزیکەی (٣) هەزار ساڵی روناکی‌یە... بەمانای قەبارەی ئەم سەدیمە دەکات بەگوێرەی رادە قەبارەی خۆر بە ملیۆن ملیۆن ملیۆن ملیۆن جار یاخود هەزار ملیار ملیار ملیار کەرەت..

حەیران/ ئای لەم هەموو سامناکی‌یە... پاك و بێگەردی هەر بۆ خودای مەزنە.. چۆن ئەم قەبارەو کێشە زۆرانە لەم بۆشایە بەو ئاستە یەکسانانە راگیراون؟

شێخ/ قورئانی پیرۆز وەڵامی دەداتەوە و دەفەموێت:- ﴿اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا﴾الرعد:٢

دەفەرموێت:- ﴿إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِنْ زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ إِنَّهُ كَانَ حَلِيماً غَفُوراً﴾فاطر:٤١

بەڵام زانست دەڵێت ئەو وەستانە بەهۆی هێزی راکێشانەوەیە، کە زانایان کاریگەرەکەیان بینیەوە و ئاماری قۆناغەکانیشیان کردوە، و بەرجەستەی روتەختەکانیان

کردوه، بەڵام نەچوونەتە ناو قوڵایی‌یەکانیەوە و یاساو سیستمەکانی شارەزا بوون بەڵام تا ئێستا نهێنی ئەم هێزەیان نەزانیوە.

سوێند بێت بەخودا، راستە ووتوویانە/ هێزی راکێشان راستە و یاساکانی زانراوە و پێوراو و دروست و پتەوو ووردە، ئایا دەگونجێت ئەی حەیران ئەم یاسا ووردو پتەوە لەگاریگەری رێکەوتی کوێرانە بێت.... ؟

﴿وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ: خودایان نەناسی بەگوێرەی راستی رادەی خۆی و زەوی هەمووی لەچنگی دایە دوا رۆژ، ئاسمانەکانیش پێچراونەتەوە لەلای راستی، چەند پاك و بێگەردو بەرزە، و دورە لەوانەی هاوەڵی بۆ دادەنێن.﴾الزمر:٦٧

دایکی کۆماوەمان

— بەشی دووەم —

شێخ/ وئێستا ئەی حەیران با بێینە سەر باسی زەوی، و لەسەر رۆشنایی قورئان و زانست لە رووی پێکهاتن و دروستکردنیەوە بەدەربیخەین کە چەندە نیشانەکانی سیستم و بڕیارو پێچراو ووردەکاریی و کاربەجێیی و بەخشندەیی لە خۆگرتووە و لە پاشدا، بپرسین تا چ..رادەیەك بەشی رێکەوتی کوێرانەی چەوتی تیادا بەدی دەکەین لە پێکهاتەی ئەم دروستکراوە سەرسوڕهێنەرە مەزنەدا.

خودای گەورە دەفەرموێت:-

﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقاً لَكُمْ﴾ابراهيم: ٣٢

﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْداً وَجَعَلَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلاً لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾الزخرف: ١٠

﴿وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجاً سُبُلاً لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ﴾الانبياء: ٣١

﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْداً وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلاً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجاً مِنْ نَبَاتٍ شَتَّى﴾طـه: ٥٣

﴿ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ قَرَاراً﴾غافر: ٦٤

﴿وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ﴾الحجر: ١٩

﴿وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ﴾قٓ: ٧

﴿وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ، وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾الذريات/٤٨-٤٩

﴿أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتاً، أَحْيَاءً وَأَمْوَاتًا، وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ وَأَسْقَيْنَاكُمْ مَاءً فُرَاتاً﴾المرسلات/٢٥-٢٧

﴿أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَاراً وَجَعَلَ خِلالَهَا أَنْهَاراً وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزاً أَإِلَهٌ مَعَ اللَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ﴾النمل:٦١

﴿أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقاً فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلا يُؤْمِنُونَ﴾الانبياء:٣٠

﴿وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ﴾النمل:٨٨

﴿إِنَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾الجاثـية:٣

چەندەها ئایەتی تر کە ناوی پێکهاتنی زەوی تێدایە و بەجۆرێك دروستیکردووە کە ژیان گونجاو بێت تیایدا، وەرە ئەی حەیران! هەروەك خودای گەورە پێمان دەفەرموێت و هەروەها لەسەر رۆشنایی زانستیش بزانین چۆن و بۆچی زەوی تەنها هەسارێکە کەرەخساوە بۆ گونجاندنی ژیان تێیدا و تایبەتمەند کراوە لەچڕی و هێزی راکێشان و جوتەو ئاوو هەوا؟! و چەندەها هۆکاری تری ژیان، ئایا ئەم هەموو شتە لە کاریگەری رێکەوتە یاخود لە کاریگەری مەبەست و بایەخدان و سیستم و بڕیارە؟

ئێمە لە بەرامبەر حەوت هەساری گەرۆکی گەورەی تردایبن، کە تیایاندا هەیە لە زەوی نزیکترە بۆ خۆر یاخود دوورترە و هەروەها تیایاندا هەیە گەورەترە لە زەوی، و یان بە پێچەوانەوە بچوکترە، و هەیانە خێراترە لە خولانەوەی بەدەوری خۆر و بەدەوری خۆیدا لە زەوی، و یان بە پێچەوانەوە و هەموویان بەگشتی بەگوێرەی ئەو رادانەی تەقدیرانەی ساخیانی کردۆتەوە، کەمن وادەزانم کە زانست بمعەلە دا نەچووە هەموو هەسارەکان یەکێکە لەم دوانە، یا لە ئاسمانەوە کەوتوو نەتەوە، وەك قورئان دەفەرموێت و یاخود لە خۆر جیابوونەتەوە وەك زانست دەلێت.

هەردووکیان یەك مانا دەبەخشن، کەواتە بۆچی تەنها زەوی ئێمە لەناو ئەو هەموو هەسارانەی تردا شیاوە بۆ ژیان؟

بۆ نموونە (عەتارد) هەروەك زەوی بەدەوری خۆی و خۆردا دەخولێتەوە، خولاندنەوەکەی بەدەوری خۆیدا بە (٨٨) رۆژ تەواو دەبێت، و بەهەمان ماوە بەدەوری خۆردا دەخولێتەوە واتە هەروەك (خولاندنەوەی مانگ لەگەڵ زەویدا) هەمیشە

رووەیەکی (عەتارد لە خۆرە، هەر لەبەر ئەوەشە نیوەی زەمهەریرە و نیوەکەی تریشی هەتاوە.

چڕیی‌یەکەی نیوەی چڕی زەویی‌یە لەبەر ئەوە هێزی راکێشانی کەمە، و هەروەها هەوایشی تیادا نی‌یە لەبەر ئەوە شیاوی ژیانی تێدا نی‌یە.

زوهەرە کە ووتراوە ماوەی خولاندنەوەی بەدەوری خۆیدا بەرادەی ماوەی خولاندنەوەیەتی بەدەوری خۆردا کە (۲۲٥) رۆژ دەخایەنێت، کە ئەمیش هەمیشە هەروەك مانگ روویەکی بەرەو خۆرە کە گەرمایی‌یەکەی (۹۰ پلە) و رووەکەی تری بە بەردەوامی (۲۰پلە) لە ژێر سفردایە و ئەمیش بێ ئاو و هەوایە بەڵکو هەڵمێکی چڕی تێدایە زۆر بە ئاشکرا بەدەردەکەوێت کە شیاوی ژیان نی‌یە. و سەبارەت بەمەریخ هەندێ لە لێکۆڵەرەوان ئەندێشەیان وابوو کە زیندەوەری تیادا دەژی و هەروەك زەوی لەماوەی (۲٤) کاتژمێردا بەدەوری خۆیدا دەخولێتەوە، بەڵام خولاندنەوەی بەدەوری خۆردا (۱۸۷) رۆژ دەخایەنێت- و دوری لە خۆرەوە (۱٤۲) ملیۆن میلە- و گەرمایی‌یەکەی لە رۆژدا چەند پلەیەك لەسەرو سفرەوەیە، بەڵام لە شەودا پلەی گەرما دەچێتە (۷۰پلە) ژێر سفر.

رووتەختی ووشکایی و دەریایی تیادا نی‌یە، و لە راستیشدا وای بۆ ئەچن کە ئاوی تیادا نەبێ، و هەوا کەشی لە گازێك پێکهاتووە کە چڕترە لە گازی ئۆکسجین و هێزی راکێشانی سێ‌یەکی هێزی راکێشانی زەویی‌یە لەبەر ئەوە ناگونجێت بۆ هێشتنەوەی ئۆکسجین لە هەواکەیدا، لە بەر ئەم هۆکارانە هەرگیز، ژیان تیایدا شیاو نی‌یە، و ئەمە راو بۆ چوونی لێکۆڵەوەرەکانن لە زانایان، و مشتەری خولاندنەوەی بەدەوری خۆردا بە (۱۲) ساڵ تەواو دەبێت و لە هەموو (۱۰) کاتژمێرێکدا کە رەتێك بەدەوری خۆیدا دەخولێتەوە، و دوریی‌یەکەی لە خۆر (٤۸٤) ملیۆن میلە و پلەی گەرما تیایدا (۱۳۰ پلە) ژێر سفرە..... و چڕیی‌یەکەی چواریەکی چڕی زەوی‌یەو زانایان وای بۆ دەچن کە بریتیبێت لە توێێکی گازیو مادده توێنەرەوەکان، هەروەها ئەمیش زۆر ئاشکرایە کە ژیان ناگونجێت تیایدا.

(زوحەل) خولاندنەوەی بەدەوری خۆردا لە ماوەی (۲۹) ساڵ ونیودا تەواو دەبێت، و خولانەوەی بەدەوری خۆیدا (۱۰) کاتژمێر دەخایەنێت، و دووری لە خۆرەوە (۸۸۷) ملیۆنە میلە (۹/۱) ی گەرمای خۆر کە دەگات بەزەوی بەزوحەلیش دەگات و

چڕیی‌یه‌که‌ی که‌متره له‌چواریه‌کی چڕی زه‌وی و بۆ زانایان به‌ده‌ر که‌وتووه که مادده‌ی رووبه‌ره‌که‌ی شله‌یه‌و ده‌جولێت هه‌روه‌ها زۆر ئاشکرایه که شیاوی ژیان نی‌یه.

(ئۆرانوس و نیپتۆن و بلۆتۆ) هۆکار زۆره بۆ نه‌گونجاندنی ژیان تیایاندا، به‌تایبه‌تی (ئۆرانوس) که خولاندنه‌وه‌ی به‌ده‌وری خۆردا (٤٨) سالْ و (٧) رۆژ ده‌خایه‌نێت، و له‌ماوه‌ی (١٠) کاتژمێردا به‌ده‌وری خۆیدا ده‌خولێته‌وه، و دوری له خۆره‌وه (١٧٨٢) ملیۆن میله، و خولاندنه‌وه‌ی نیبتۆن به‌ده‌وری خۆردا نزیکه‌ی (١٦٩) سالْ ده‌خایه‌نێت و له (١٠) کاتژمێردا به‌ده‌وری خۆیدا ده‌خولێته‌وه، و دووری له خۆره‌وه (٢٧٩٢) ملیۆن میله، و پلۆتۆ، خولاندنه‌وه‌ی به‌ده‌وری خۆردا (٢٤٧) سالْ ده‌خایه‌نێت و دووریه‌که‌ی (٣٦٧٠) ملیۆن میله.... رات چی‌یه ئه‌ی حه‌یران... سه‌باره‌ت به ژیان له هه‌سارێکی گه‌رۆکدا که زستان تیایدا ٤٢ یان ٤٨ یان ١٢٣ سالْ بێت و هه‌روه‌ها هاوینی به‌هه‌مان شێوه بێت، و رۆژ (٥) کاتژمێر بخایه‌نێت و شه‌ویشی (٥) کاتژمێر بخایه‌نێت؟

ئه‌و زه‌ویی‌یه‌ی که خودا پێی به‌خشیوین چه‌نده‌ها نیشانه‌ی ئاشکرای زۆر له به‌لْگه‌کانی تیادایه، و ئه‌یخاته‌وه یادمان که ئه‌م دروستکردنه‌ی زۆر له به‌لْگه‌کانی مه‌به‌ست و کاربه‌جێی و سیستمی له خۆ گرتووه و ته‌نها هه‌سارێکه که خودا گونجاندنی بۆ ژیان.

له به‌رئه‌وه دووری له خۆره‌وه مام ناوه‌ندیی‌یه‌و هه‌روه‌ها ئه‌و گه‌رمایی‌یه‌ی که پێمان ده‌گات مام ناوه‌ندیی‌یه، و چڕیی یه‌که‌ی له هه‌موو هه‌ساره‌کانی تر زیاتره ته‌نانه‌ت له خۆریش، و هێزی راکێشانی مام ناوه‌ندیی‌یه، و خولاندنه‌وه‌ی رۆژانه‌ی دووباره مام ناوه‌ندیی‌یه و گونجاوه بۆ رودانی رۆژوو شه‌و که‌مام ناوه‌ندین و شیاون بۆ کۆشش و حه‌وانه‌وه، و خولاندنه‌وه‌ی سالآنه‌ی شیاوو گونجاوه بۆ روودانی وه‌رزه‌کان که‌شیاوه بۆ سه‌وز بوونی کشتوکالْ و پێگه‌یشتنیان، و به‌ئاو و هه‌وای شیاو جیاده‌کرێنه‌وه.

ئایا کۆ بوونه‌وه‌ی ئه‌م هه‌موو هۆکاره شیاوانه‌ی ژیان له کاریگه‌ری رێکه‌وتن ئه‌ی حه‌یران؟

حه‌یران/ پاکی و بێگه‌ردی بۆ دروستکه‌ری مه‌زن.... به‌لآم شێخی گه‌وره‌م ئاماژه‌ی بۆ حه‌وت سیفه‌ت کرد که‌وای له زه‌وی کردوه شیاوی ژیان بێت، و قورئان ته‌نها دانایی له دروستکردنی زه‌وی و گونجاندنی بۆ ژیان به‌گشتی باسده‌کات.

ئاماژه‌ی نزیکی و پله‌ی گه‌رمی و چڕی و هێزی راکێشان و هه‌ردوو خولاندنه‌وه‌که‌ی ناکات.

شێخ/ ئەو سیفاتانەی كە بۆم باسكردی ئەی حەیران، ئەوانە بەگشتی سیفاتی سەركی بـوون، و لەمـەو دوا باسـی ئـەو شـاراوانەت بـۆ دەكـەم كەلەپشـت ئـەم سـیفات و تایبەتمەندانەوە دێن، و سەبارەت بەحەوت سیفاتەكە قورئان بەجۆرێك باسیكردووە كە زانایان لەناوە رۆكەكەی تێبگەن، و نەزانیش لەرووكەشەكەی تێبگات، و نزیكیو پلەی گەرمی مام ناوەندی یەكەی بە شێوەیەكی ناراستەو خۆ ئاماژەی بۆ كراوە، بەوەی كە زەوی شیاوی ژیان و كشتوكاڵە.

چڕی و هێزی راكێشان بە ئاشكرا ئاماژەیان بۆ كراوە بەفەرموودەی خودا ﴿اللَّهُ الَّـــذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ قَرَاراً﴾غافر: ٦٤، گەر هێزی راكێشان نەبوایە، نەئێمەو نەهیچ شتێك هەرگیز نەمان دەتوانی سەقامگیر بین لەسەر رووی ئەم زەمینە.

خولاندنـەوەی رۆژانـەی بـە ئاشـكرا ئامـاژەیٔ بـۆ كـراوە بەناوبـردنی (شـەوو رۆژ) و هەروەها دەفەرموێت:-

﴿وَتَـــرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ﴾النمل:٨٨

(تێپەڕ بوونـی كێوەكان وەك تێپەڕبوونی هەورەكان) و بەناوبردنی سێبەرو ئاوابوونی خۆر، و خولاندنـەوەی ساڵانەی بەئاشـكرا ئامـاژەی بـۆ كـراوە بەناوبـردنی بـاران، ئایـا دەتەوێـت خـودای زانـا و كاربـەجێ بەووردی لێكدانەوەی یاساكانی هێزی راكێشان و چڕی و خولاندنەوەی ساڵانەو شێوەی جێقەرارگە و لاربوونەوەی زەوی شیتاڵ و شیكار بكـات، لەسـەردەمێكدا مـرۆڤ هـیچ زانیاریەكی لەم بوارانەدا نەبووە و ئاخاوتن لەگەڵ گەلێكدا كە خاوەنی هیچ جۆرە زانستێك نەبوون تا.... دەركی ماناكانی بكەن.

ئـەو ئاماژانـەی كەباسـی خولاندنـەوەی رۆژانـەی تـێدایە كەبەهۆیانـەوە شـەوو رۆژ دروست دەبێت ئایەتی قورئانی زۆر لەسەر هاتووە، بەتایبەتی ئەم ئایەتانەی خوارەوە.

﴿إِنَّ فِـــي خَلْـــقِ السَّـــمَاوَاتِ وَالْـأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ﴾آل عمران: ١٩٠

﴿إِنَّ فِي إِخْتِلافِ اللَيْلِ وَ النَّهارِ وَما خَلَقَ اللهُ فِي السَمواتِ وَ الارْضِ لآياتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُون﴾یونس/٦

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ﴾لقمان: ٢٩

﴿يُكَوِّرُ اللَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى اللَّيْلِ﴾الزمر:٥

﴿يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثاً﴾لأعراف:٥٤

﴿وَلَهُ اخْتِلافُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ أَفَلا تَعْقِلُونَ﴾المؤمنون:٨٠

﴿وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ﴾فصلت:٣٧

﴿وَتَرَى الْجِبَالَ جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللهِ الذي أَتْقَنَ كُلَّ شَيء﴾النمل/٨٨

﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِناً ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلاً، ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضاً يَسِيراً، وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاساً وَالنَّوْمَ سُبَاتاً وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُوراً﴾الفرقان/٤٥-٤٧

﴿وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا، وَالْقَمَرِ إِذَا تَلاهَا، وَالنَّهَارِ إِذَا جَلَّاهَا، وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا﴾الشمس/١-٤

﴿أَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا اللَّيْلَ لِيَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِراً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾النمل:٨٦

﴿وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَتَيْنِ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِتَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْصِيلاً﴾الاسراء:١٢

﴿وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُوراً﴾الفرقان:٦٢

﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِراً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ﴾يونس:٦٧

و چەندەها ئایەتی تر کە خودا تیایدا بەخشندەیی بۆ بەندەکانی خۆی بەدەرخستووە بەناوبردنی شەوو رۆژو گۆڕانیان وەرە ئەی حەیران با... سەرنجێك بدەین وەك خودا

دەفەرمویت و لەسەر رۆشنایی زانست بزانین لە دروستكردنی شەوو رۆژدا چ سیستم و دانایی‌یەكی تیدایە، و بەشی ریكەوت لەم دروستكردنەدا چەندە؟

تۆ دەزانیت ئەی حەیران، قەبارەی زەوی ملیۆنیك و (٣٠٠) هەزار جار لە خۆر بچووكترە، و بارستایی‌یەكەی، واتە كیشەكەی لە خۆر بەنزیكەی (٣٣٢) هەزار جار كەمترە.

لەهەموو هەسارەكان تەنانەت خۆریش چرترە چونكە چری (خۆر) چواریەكی چری زەویی‌یە، و قورسایی جۆرایەتی هەموو جەستیەك لە خۆردا سوكترە لە قورسایی جۆرایەتی هەمان جەستە كاتیك كەلەسەر زەویی‌یە، و دووریی‌یەكەی لە خۆرەوە (٩٣) ملیۆن میلەوە خولاندنەوەی رۆژانەی لە (٢٤) كاتژمێردا روودەدات و خولاندنەوەی سالانە بەدەوری خۆردا لە (٣٦٥) رۆژو چارەكە رۆژێكی تەواو دەبێت.

شێوەی جێقەرارگەی بەدەوری خۆردا هێلكەیی‌یە، خێرایی خولاندنەوەكەی بەدەوری خۆیدا (١٠٠٠) میلە لە كاتژمێرێكدا و خێرایی خولاندنەوەكەی بەدەوری خۆردا، (١٨) میلە لە چركەیەكدا، واتە بە رێژەی (٦٥) هەزار میل لە كاتژمێرێكدا، وەستانی لە جێقەرارگەی بە گۆشە (٢٣ پلە) لاردەبێتەوە، زانست دەلێت گەر قەبارەی خۆر گەورەتر بوایە لەم قەبارەیەی ئێستای یاخوود بچووكتر بوایە یان بارستایی و چڕی‌یەكەی كەمتر بوایە یان زۆرتر بوایە، ئەو كاتە مانای ژیان دەگۆڕاو تێكدەچوو، چونكە قەبارەكەی گونجاوە لەگەڵ خێرایی و خولاندنەوەكەیدا و قورسایی‌یەكەی دەگونجێت لەگەڵ هێزی راكێشانیدا.

گەر قەبارەكەی زیاد كەمی بكردایە (خێرایی‌و ماوە) دەگۆڕا، گەر هێزی راكێشانی كەم بێت ئەوا ئۆكسجینی تیادا نەئەما، و ئەگەر خولاندنەوەی رۆژانەی نەبوایە شەو و رۆژ بەهەمیشەیی و بەچەسپاوی نەدەبوون.

گەر خێرایی خولاندنەوەی بەدەوری خۆیدا لە (١٠٠) میل لە كاتژمێرێكدا زیاتر یان كەمتر بووایە، وەك لەهەموو هەسارەكانی تردا هەیە، بۆ نموونە گەر (١٠٠) میل زیاد بكات، درێژی رۆژ دەبووە (١٢٠) كاتژمێر، ئەو كاتە هەموو كشتوكالمان بەگڕی ئاگر دەسوتا و لە زەمهەریری ساردی شەودا دەیبەست، بەمە ماوەی كاركردن لە رۆژدا و حەوانەوە و نوستن لە شەودا تێكدەچوو، بەلام ئەم خێرایی‌یە چەسپاوو نەگۆڕە، لەهەزاران ملیۆن سالەوە یەك چركە گۆڕانی بەسەردا نەهاتووە، و گەر هێزی راكێشان نەبوایە كە ئێمەی بەزەوییەوە بەستۆتەوە لەسەر زەوی خۆمان و مالمان پرش و

بلاودەبووینەوە و دەفڕین و گەر ئەم هاویەکبوونە سەرسوڕێنەرەی نێوان هێزی راکێشان (کەبەهۆیەوە بەزەویی‌یەوە بەندین) و هێزی دووری لە بنکەوە (کە دوورمان دەخاتەوە لە رووتەختەکە) نەبووایە ئەوا خۆمان و ماڵمان دەفڕین بەرەو هەردوو جەمسەرەکانی زەوی دەرۆشتن.

ئایا ئەم هەموو دروستکراوە مەزنانە و ووردەکاریی‌یە سەر سوڕێنەرە پێوراوە ووردانە... لە کاریگەری رێکەوتن؟.

حەیران: پاکی و بێگەردی بۆ خودای مەزن.

شێخ: گەر سەرنج بدەین لەو ئایەتانەی کە ناوی (خڕبوونەوە و چوونی شەو بۆ ناو رۆژ و بەپێچەوانەوە و چوونی رۆژ بۆ ناو شەو، و داواکاری هەریەکەیان بۆ ئەوەی تریان بە بەردەوامی، و تێپەڕ بوونی کێوەکان وەك تێپەڕ بوونی هەور) بە ئاشکرا پێش (١٤) سەددە بە رونکردنەوەی دەتبینی، هێلکەی زەوی و جووڵەی رۆژانەی کەبەهۆی هەردوو کیانەوە شەوو رۆژ پێکدێت و جیاواز دەبن، چونکە خڕبوونەوەیەی بەبێ هێلکەیی زەوی و جووڵەی رۆژانەی مانای نابێت و هیچ ئاشکرا نابێت.

گەر ئێمە وائەندێشەی بکەین کە زەوی راخراوو رووتەختە و خۆر تیایادا هەڵدێت و ئاوا دەبێت، وەك هەمان رای زانایانی پێشوو.

چونکە فەرموودەی خودای بەرز ﴿**يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ**﴾الحج: ٦١، ﴿**يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا**﴾الأعراف: ٥٤

لەمەدا هەموو ماناکانی یەك بەدوا یەکی تیادا بەدەردەکەوێت و خڕبوونەوەی هەریەکەیان بەدوای ئەوی تردا لەیەك ساتدا روودەدەن، هەرکاتێك شەو خۆی پێچایەوە بەناو رۆژدا لەلایەکی زەوی بەهەمان چەشن رۆژیش بەناو شەودا خۆی دەپێچێتەوە لەبەشەکەی تری زەوی، و ئەم مانایە ناگونجێت لەگەڵ ئەندێشەکردنی زەوی کە راخراوو رووتەخت بێت، چونکە گەر خۆر لەیەك سات و بەیەك کەرەت هەڵهاتایە رووناکی‌یەکەی هەموو زەوی دەگرتەوە، و بەهەمان شێوە ئاوا بوونەکەی هەموو زەوی بەیەك جار تاریك دەکرد، و سەبارەت بە فەرموودەی خودا ﴿**وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ**: تێپەڕبوونی کێوەکان وەك تێپەڕبوونی هەور﴾النمل:٨٨، ئەمەش دەقێکی ئاشکرایە سەبارەت بە خولاندنەوەی زەوی بەدەوری خۆیدا سەرنج بدە ئەی حەیران.

حەیران/ گەورەم، زیاترم پێ ببەخشە، زیاتر.

شێخ/ بەڵام خولی ساڵانەی سەرسوڕهێنەر کەوەرزە جیاوازەکان، بەهۆیەوە پەیدا دەبێت، و لای ژیرو زانایان ئاماژەی بۆ کراوە.... بەدووبارە بوونەوەی ناوبردنی باران لە زۆر لە ئایەتەکانی قورئان، کە لەدوایدا باسیان دەکەین، و گەر ئەم خولی ساڵانەیە نەبوایە، وەرزو باران و ژیان نەدەبوو.

وەرە لەسەر رۆشنایی زانستەوە سەرنج بدەین چ سیستم و پۆلێنێك هەیە لەدوای ئەم بارانەوە، سەبارەت بەشێوەو خولاندنەوە و شێوازی زەوی... تاکو بزانین بەشی رێکەوت چەندە لە دروستکردنی ئەم سیستم و پێکهاتانەدا؟

زانست دەڵێت خێرایی زەوی لەخولاندنەوەکەی بەدەوری خۆیدا کە (١٨) میلە لە چرکەیەکدا، گەر لە ساڵێکدا چرکەیەك زیادو کەم بکات بۆ (١٠) ساڵ ئەم سیستمە. تێکدەچوو، چونکە خولاندنەوەی پاش ملیۆنەها ساڵ یان زۆر درێژ دەبوو یان کورت دەبوو، بەمەبەش سیستمی چوار وەرزەکە تێکدەچوو بەتێکچوونی ئەو رێژە درێژ بوونەوەیەی کە بۆی دانراوە بەمەش سیستمی بارانی سەسوڕهێنەر تێکدەچوو.

گەر ئەو گەردونەی کەزەوی بەهۆیەوە بەدەوری خۆردا دەسوڕێتەوە درێژتر وەیان کورتتر بوایە، وەك چۆن لە هەسارەکانی تردا هەیە ئەوکاتە تێکچوون لەوەرزو باراندا روویدەدا.

گەر شێوەی ئەم گەردونە کە زەوی بەهۆیەوە دەخولێتەوە بەدەوری خۆردا هێلکەیی نەبوایە، سیستمی هەر چوار وەرزەکە تێکدەچوو و گەر زەوی ئەم لاربوونەوەیەی تیا نەبوایە واتە شێوازی زەوی لەجێقەرارگەکەی بە گۆشەی (٢٣ پلە) لارنەبوایەوە، سیستمی هەر چوار وەرزەکە تێکدەچوو کەبەسەر زەویدا دەگوێزرێتەوە، و بەمەش ناوەراستی زەوی دەشت و بیابانی دەبوو و بەهۆی هەمیشە هاوینە و دەسوتا، و باکورو باشووری زەوی دەچوونە ژێر سەهۆڵ بەندان و بەفرەوە.

گەر پلەی ئەم لاربونەوەیە زیاتار بوایە لەوەی کە ئێستا تیایەتی، هەردوو باکورو باشور هاویەك دەبوون وەك هەردوو جەمسەرەکە، یان لەشەوێکی دورو درێژو زستان درێژ یاخود رۆژێکی درێژو هاوین درێژ دەبوو.

پلەی خواربوونەوە، پلەی پێویستی بڕیاردەرە بۆ ئەم سیستمەی سەرسوڕهێنەرە.

کۆبوونەوەی ئەم هەموو هۆکارانە بەگشتی لە خێراییەوە بۆ پانتایی و بۆ ماوە و شێوەی زەوی و شێوەی جێقەرارگەکان و خواربوونەوە و چەندەها شتی تر کەلەمەو پێش باسکران چوار وەرزو هەردوو هاویەکبوون و بەهەڵمبوونی ئاوەکانی دەریاکان

رووی نەئەدا کەباکان ئاوە بەهەڵمبووەکان بەهۆی تۆزو خۆڵەوە هەڵیان دەگرێو بڵاویان دەکاتەوە، و بەرەو جێگای سارد دەیانبات تاکو چڕیان زیاد بکات، بەمەش دڵۆپە باران پەیدا دەبێت و هەورە تریشقەکان بەدەنگ دێن و بروسکەش تروسکایی ئەدا، لە کۆتایدا باران دەبارێت کە زەوی زیندوو دەکاتەوە پاش مردنی.... ئایا ئەم هەموو سیستم و ڕێزبەندی و بڕیارانە لە کاریگەری ڕێکەوتن ئەی حەیران؟

حەیران/ پاکی و بێگەردی بۆ خودای مەزن... بەراستی دایکی زەویمان چەماوە و لارە، پاکی بۆ ئەو خودایەی کە چەمانۆیەوە تاکو بەسۆز بێت بۆمان.... و بێگەردی بۆ ئەو خودایە کە بۆمانی چەمانۆتەوە.... تاکو ئێمەو زیندەوەران بپارێزێت.

برای بچووکمان

بەشی سێیەم

شێخ/ ئەی ئەم مانگە، برای بچووکمان، جوان و رازاوە دڵرفێنە وەتا ئێستا لێی نزیکدەبینەوە بەجۆرێك خەریکە پێیدا دەکەوین وەدەستمانکرد بە بێزار کردن و موشەك باران کردنی....

بابزانین ئەی حەیران مرۆڤی ئارەزوومەند بۆ زانینی هەموو شتێك چی دەربارەی ئەم مانگە دەزانین لە نهێنی و جیاوازی قۆناغ و شێوەکانی جێقەرارگەو رادە دیاریکراوەکانی و ئاوابوون و هەڵهاتنی؟

قورئانی پیرۆز سەبارەت بەمانگ دەفەرموێت.

﴿أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقاً، وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُوراً وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجاً﴾نوح:١٦

﴿تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجاً وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجاً وَقَمَراً مُنِيراً﴾الفرقان:٦١

﴿وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ﴾فصلت:٣٧

﴿وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى﴾الرعد:٢

﴿وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبَيْنِ وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ﴾ابراهيم:٣٣

﴿وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا، وَالْقَمَرِ إِذَا تَلاهَا، وَالنَّهَارِ إِذَا جَلَّاهَا، وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا﴾الشمس/١-٤

﴿فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَناً وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَاناً ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ﴾الأنعام:٩٦

﴿الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ﴾الرحمن:٥

﴿وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّى عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ﴾يس:٣٩

﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُوراً وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾يونس:٥

ئەمە هەندێ لەفەرموودەکانی قورئانی پیرۆز سەبارەت بەمانگ و زانایان هاتن ئاماژەکراوەکانی نهێنی‌یەکانیان بەدەرخست، و بۆیان دەرکەوت، ئەم مانگە لەخودی خۆیدا هەسارێکی روناك نی‌یە بەڵکو روناکی لەروناکیدانەوەی خۆر وەردەگرێت کەلە خودی خۆیدا رۆشنە و مانگیش دووبارە ئەو رووناکی‌یە لەلای خۆی دەداتەوە بەزەوی، وەك قورئان دەفەرموێت، بەم شێوەیە زانرا کەمانگ تایبەتمەندە بەزەوی کە بەدرێژایی لەگەڵیدا و هەروەك زەوی دەخولێتەوە لە خۆرئاواوە بۆ خۆرهەڵات، و بەهەمان شێوە دوو خولانەوەی هەیە خولاندنەوەیەك بەدەوری خۆیدا لەیەك ساڵدا تەواو دەبێت واتە لەیەك ساڵدا (٣٦٥) خول بەدەوری خۆیدا دەسورێتەوە..

بەڵام خولی مانگ بەدەوری خۆی و زەویدا یەك (مانگی قەمەری) دەخایەنێت، واتە لەوماوەیەی کەبەدەوری زەویدا دەسورێتەوە یەك کەرەت بەدەوری خۆیدا دەخولێتەوە، و هەمیشە بە بەردەوامی یەك رووی بەرەو دایکی زەویی‌یە و هەرگیز پشتی تێناکات زانایان بۆیان بەدەرکەوت کەیەکێك لەدروستکراوە قەشەنگەکانی داهێنەری دانا ئەوەیە کەمانگ لەخولە مانگانەکەیدا هەموو رۆژێك (١٣ پلە) دەبرێت و (٤٩) چرکە دوا دەکەوێت لە خۆرهەڵات تاکو... بەشە روناکراوەکەی بەشێوەی پلە بە پلە و قۆناغ بە قۆناغ بۆمان بەدەربخات، یەکەم جار مانگی یەك شەوە واتە (هیلال) و بەرە بەرە... تا.... دەبێتە مانگی (١٤) واتە (بەدر) و پاشان دەگەرێتەوە بۆ پەلی یەکەمی دار خورما، تاکو... وون بێت و پاش (٢٩) رۆژ و هەشت سەعات بە شێوەی هیلالێکی نوێ دەربکەوێتەوە بەمەش ژمارەی ساڵ و ژمێرەی پێدەزانین.

هەروەها زانیان کەمانگ لەهەموو هەسارەکانی تر نزیکترە بۆ زەوی و تەنها نزیکەی (٢٤٠) هەزار میلە دووریەکەی، و بارستایی‌یەکەی بەشێکە لە ٨٠ بەشی بارستایی زەوی.

هەروەها بۆیان بەدەر کەوت کەهەسارەکانی تریش مانگی خۆیان هەیە کە تیایاندا هەیە زۆر بچووکە و تیرەکەی چەند میلێکە، و تیایاندا هەیە زۆر گەورەیە کە تیرەکەی (٣٢٠٠) میلە، و تیایاندا هەیە زۆر خێرایە کە خولەکەی بەدەوری هەسارەکەیدا بە (٦)

كاتژمێر تەواو دەبێت و تايايندا هەيە زۆر هێواشە كەخولەكەی لە ماوەی دوو ساڵدا تەواو دەبێت.

بۆيان بەدەر كەوت كە جگە لەمانگی زەوی هيچ مانگێكی تر نی‌يە كە خولەكەی يەك مانگ دەخايەنێت، خودای گەورەو بەخشندە ساڵێكی زەوی بەگوێرەی چوار وەرزەكە كردۆتە (١٢) مانگ پاش ئەم هەموو نهێنيانە نەيان زانی كە قورئان ئاماژەی بۆ كردووە بۆيان بەدەر كەوت ئەم هەموو سيستم و بڕيارانە بەدوور نين لە كاربەجێيی و بەخشندەيی خودا لەبەر ئەوە، وتيان:- گەر خولی مانگ بەدەوری خۆی و زەويدا لەيەك كاتدا نەبوايە، و گەر هەموو رۆژێك ١٣ پلەی لەخولەكەی نەبڕيايە وەبەرەو خۆرهەلاَت (٤٩) چر كە دوانە كەوتايە هەر گيز لە جێقەرارگە جياوازيەكانيدا هاتوو چۆی نەدەكرد تاكو رووە گۆڕاوەكانی ببينين، و كاتێك كەلە مانگێكدا خولەكەی تەواو دەكات، و خۆ ئامادە دەكات بۆ مانگێكی نوێی تر تا.... بەهۆيەوە ژمارەی مانگ و ساڵ و ژمێرە فێربين.

گەر ماوەی نێوان مانگ و زەوی زياتر يان كەمتر بوايە لەوەی كە هەيەتی ياخود قەبارەی گەورەتر يان بچووكتر بوايە، و ياخود خولەكەی درێژتر يان كورت تر بوايە، ئەم سيستمە تێكدەچوو تەنانەت لەوانەيە مانگ هەمووی نەمايە، چونكە گەر زەوی زياتر نزيك بووايە ئەوا هێزی راكێشانی زەوی بۆ مانگ زيادی دەكرد بەمەش هەڵچوونی ئاوی دەرياكان زاڵ و زۆر داردەبوو و هەموو وشكايی دەگرتەوە، و گەر زياتر نزيك بووايە زەوی رايدەكێشا بۆلای خۆی بەجۆرێك كەبەسەريدا بكەوتايە، و گەر دووريی‌يەكەی لە زەويی‌يەوە زياتر بووايە بەمەش هەڵچوونی و داچوونی دەريا زۆر كەم دەبوو بەهۆی كەمی هێزی راكێشانی زەوی بۆ مانگ و گەر دوورتر بووايە لە زەويی‌يەوە ئەوا هەسارێكی تر بەلای خۆيدا مانگی رادەكێشا و ئێمەشی بێبەش دەكرد لەبەخشندەيی مانگ وەگەر قەبارەكەی لەمە گەورەتر بوايە هێزی راكێشانی زياتر دەبوو و گەر قەبارەكەی بچووكتر بوايە هێزی راكێشانی كەمتر دەبوو، و گەر خولاندنەوەيەكی وەك خولاندنەوەی مانگی هەسارەكانی تری هەبوايە، كە زۆر زۆر خێران و لەچەند كاتژمێرێكدا تەواو دەبێت و ياخود زۆر زۆر هێواشن كە چەندەها ساڵ دەخايەنن و ئەم سيستمە تێكدەچوو كە خودا بۆی كردوينە تە ژمێرەر بەمەش مانگی قەمەری هەفتەيەك دەبوو يان دوو ساڵ دەبوو ئايا ئەم هەموو سيستم و بڕيارانەی كە خودا تايبەتمەندی كردوە بەمانگەوە لە جوولە ژمێرراوەكانی خولە بڕياردراوەكانی و جێقەرارگە

دیاریکـــراوەکانی، و ریـــژەی رامکـــراوەکانی و رووناکـــیە وەرگیراوەکـــانی و قۆناغــە چاوەڕوانکراوەکانی هەموو لە کاریگەری رێکەوتی کوێرانەیە ئەی حەیران... ؟

حەیران/ بێگەردی بۆ دروستکەری مەزن، سوێند بێ بەخودا ئەم هەموو شتانە بە رێکەوت کۆنابنەوە، بەڵام من وا لەقسەکانی شێخ تێگەیشتووم کە نزیکە گاڵتەی بەو زانایانە بێت کە هەوڵ و کۆششی گەیشتنە سەر مانگ دەکەن.

شێخ/ چۆن ئەمەت زانی؟

چۆن ئەندێشە دەکەیت کەمن گاڵتەم بەزانست و زانایان بێت لە کاتێکدا ئاماژەی بوونی خودات بەهۆی ووتەکانی زانست و زانایانەوە بۆ دەکەم؟ و گەر گاڵتەم پێیان بێت، تەنها بەوانەیە کە زۆر زانستەکەیان هەڵیاندەخەڵەتێنێ وەلایان وایە ناردنی مووشەك بۆ سەرمانگ یاخوود ناردنی مرۆڤێك بۆ گەردوون، جۆرێکە لەهاوبەشی کردنی خودا لەمەزنێتی و دەستێوەردانی بارەگاکەی.... جگە لەزانایان و گەر ئەوانە ژیرو عاقڵبوونایە دەرکیان دەکرد کەمەزنێتی و لێهاتووی تەنها بۆ ئەو خودایەیە کە مرۆڤی دروستکردووە بەجوانترین شێوە و بە روناکی عەقڵی رێگای راستی نیشانداوە.

دروستکەری ئەو مانگەیە کە ئێوە خۆتانی بۆ ئامادە دەکەن بۆ چوونە ناوی، و بۆ پێگەیشتنی هیواو ئاواتی لەسەر بنهات دەنێن، و هەر کاتێك خودای بێگەرد بیەوێت کەرت و بڵاوەی پێدەکات و لەگەڵ ئەستێرەکاندا ووردو خاشیان دەکات، بەمەش دیاردەی ناهێڵێت، ئەو کاتە ئەم مرۆڤە نرخ و رێژەی دانراوەکەی خۆی دەزانێ.

ئینبیقی مەزن

بەشی چوارەم

شێخ/ ئەم ئینبیقە (ئامێری دڵۆپە کەری ئاو) مەزنە ئەی حەیران کە خودای بەرز کەروە چەسپاندۆێتی و دایناوە و بەرزیکردۆتەوە لەنێوان ئاسمان و زەویدا، دەریاکانی لەناویدا ڕووتەخت کرد، و ئاگرەکانی داگیرساند لەژێریدا و هەڵمەکانی بڵاوکردەوە، و هەورەکانی قورس و بارگاوی کرد و ڕێڕەوەکانی ئاسانکرد، کێوەکانی بۆ قەرارگە کرد و تیایاندا ڕوباری هەڵقوڵاندوە بەهۆیانەوە جێقەدارگەکانی نوێ کردەوە، ئایا... کێ بڕیاردەری ئەم نهێنیانەیە؟

لە کاتی باسکردنی خولانەوەی ساڵانەی زەوی باسی بارانم بۆ کردیت و هەندێ لەنهێنیەکانیم بەدەرخست، ئێستا گوێبیستی قورئان بە بزانە چی دەفەرموێت سەبارەت بەکرداری باران کەبەهۆی ئەم ئینبیقە مەزنەوە ڕوودەدات.

﴿أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ، أَأَنتُمْ أَنزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنزِلُونَ﴾الواقعة:٦٨-٦٩

﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقاً لَكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْأَنْهَارَ﴾ابراهيم:٣٢

﴿اللَّهُ الَّذِي يُرسِلُ الرِّيَاحَ فَتُثِيرُ سَحَاباً فَيَبْسُطُهُ فِي السَّمَاءِ كَيْفَ يَشَاءُ وَيَجْعَلُهُ كِسَفاً فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلالِهِ﴾الروم/٤٨

﴿وَاللَّهُ الَّذِي أَرسَلَ الرِّيَاحَ فَتُثِيرُ سَحَاباً فَسُقْنَاهُ إِلَى بَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَحْيَيْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا كَذَلِكَ النُّشُورُ﴾فاطر:٩

﴿وَاللَّهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ﴾النحل:٦٥

﴿وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ﴾الأنعام:٩٩

﴿وَهُوَ الَّذِي يُرسِلُ الرِّيَاحَ بُشْراً بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّى إِذَا أَقَلَّتْ سَحَاباً ثِقَالاً سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾الأعراف:٥٧

﴿وَهُوَ الَّذِي أَرسَلَ الرِّيَاحَ بُشْراً بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُوراً، لِنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَيْتاً وَنُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَاماً وَأَنَاسِيَّ كَثِيراً، وَلَقَدْ صَرَّفْنَاهُ بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوا فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُوراً﴾الفرقان/٤٨-٥٠

﴿وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكاً﴾ق:٩

﴿وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ﴾المومنون:١٨

﴿وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجاً، لِنُخْرِجَ بِهِ حَبّاً وَنَبَاتاً، وَجَنَّاتٍ أَلْفَافاً﴾النبأ/١٤-١٦

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفاً أَلْوَانُهَا﴾فاطر: ٢٧

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنَابِيعَ فِي الْأَرْضِ﴾الزمر:٢١

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَاباً ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَاماً فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ﴾النور: ٤٣

﴿أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعاً تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنْفُسُهُمْ أَفَلَا يُبْصِرُونَ﴾السجدة:٢٧

بیربکەرەوە ئەی حەیران لەم ئایەتانەو لەو ئایەتانەی کە تێپەڕبوون و لەسەر ڕۆشنایی زانست سەرنجێکی قوڵبدە لەکرداری بارینی باران، وا ڕاهاتووین کە زۆر بەسادەیی دەیبینین و بەلایدا تێپەڕ دەبین بێئەوەی بزانین چ سیستم و بڕیارێکی سەرسوڕهێنەری لەخۆ گرتووە.

ئایا جێی سەرسوڕمان نی‌یە ئەم ئینبیقە دڵۆپێنەرە ئاسمانی‌یە مەزنە کەخوا دروستیکردو ڕێکیخست، و بەهۆی ئەو سیستمانەی کەباسمانکردن، و بەهۆی نهێنی یاساکانی گەرماو بەهەڵمبوونی چڕی و تواندنەوەی هەموو بەگشتی وایان لەکرداری باران بارینکردوە کە ڕۆشتنێکی ئاسایی‌و کاتی دیاریکراوی هەبێت لەزنجیرە گۆڕانێکا، کە هەمیشە نوێ دەبێتە، کە هەندێکیان ئاودەری هەندێکی تریانن و هەندێکیان ئاو لەهەندێکی تریان وەردەگرن، هەموو ساڵێك ئەم کردارە دووبارە دەبێتەوە، بەبێ هیچ دواکەوتن و پاشگەزبوونەوەیەك لەپەیمانەکەی و بەبێ کەم و زیاد لە دڵۆپێك، ڕاسپاردەکەی خۆی دەداتەوە.

هەرگیز ئەم بارانە سەرسوڕێنەرە گەورەیە بەو شێوەیە ڕێك و دیرایکراو نەدەبوو گەر ئەم هۆکارانەی تێدا کۆنەبووایە لەنموونەی جووڵە و جێقەرارگە و دانان و لاربوونەوە.و پانی و بەرینی ڕووتەختی دەریاکان و پلەی گەرمای‌و خۆر و بەهەڵمبوون و چڕی‌و تواندنەوە و کۆبوونەوە و ئارەزوومەندێتی‌و بارگاویکردن و باو بروسکە.

ئایا باوەڕ ئەکرێت ئەی حەیران کۆبوونەوەی ئەم هەموو هۆکارەو سیستم و یاسایانە بەتێکرای‌و بەیەکجار لە کاریگەری ڕێکەوتی کوێرانە بن؟

حەیران/ پەنا بەخوا... هاوار بۆ ئەو کەسانەی کەخۆ بەزل دەزانن..

شێخ/ ئەم دەریا سەرسوڕهێنەرە ئەی حەیران کەهەندێ لە بەشەکانی ئینبیق پێکدەهێنن، چۆن چۆنی باسی نهێنی‌یەکانیت بۆ بکەم؟ کە خودا بەیادمان دەهێنێتەوە بەناوبردنیان لەچەندەها ئایەتی قورئانیدا تاکو بەئاگابین لەتوانا مەزنە بەخشندەکانی، قورئانی پیرۆز دەفەرموێت:

﴿اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ لِتَجْرِيَ الْفُلْكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾الجاثية: ١٢

﴿رَبُّكُمُ الَّذِي يُزْجِي لَكُمُ الْفُلْكَ فِي الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحِيماً﴾الاسراء: ٦٦

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ﴾لقمان: ٣١

﴿وَآيَةٌ لَهُمْ أَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ﴾يس: ٤١

﴿وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ﴾الشورى: ٣٢

﴿وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنفَعُ النَّاسَ﴾البقرة:١٦٤

﴿وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَمِن كُلٍّ تَأْكُلُونَ لَحْماً طَرِيّاً وَتَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَوَاخِرَ لِتَبْتَغُوا مِن فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾فاطر:١٢

ئەم ئایەتانە ئەی حەیران زیاتر بەخشندەیی و کاربەجێیی لەخۆ گرتووە:

لەوانە کاربەجێیی دروستکردنی دەریا لەخودی خۆیدا و لەسەر ئەو شێوازەی کە هەیەتی. و کاربەجێیی بەوەی کە سوێرە لەگەڵ ئەوەشدا ئاوی دەریاچە و ڕوبارەکانی سازگارکردوە، و بەخشندەیی پڕکردنیان بەماسی کەباشترین خواردەمەنیە بۆ مرۆڤ، بەڵکو بەگەورەترین و دەوڵەمەنترین عەمباری خواردن دادەنرێت کە بەدرێژایی چەرخ دەمێنێتەوە و دانایی بەوەی کە گەمی هەڵدەگرێت و بەخشندەیی هەڵگرتنی مرۆڤ لەلایەن ئەو گەمیانەوە بۆ بەدەستهێنانی ڕق و ڕۆزی لەڕێگای بازرگانیەوە.

حەیران/ لەبەخشندەیی دروستکردنی ماسی تێگەیشتم، و هەروەها بەخشندەیی ڕۆشتنی خەڵك لەدەریاکاندا بۆ بازرگانی بەڵام لەدروستکردنی دەریا لەخودی خۆیدا تێنەگەیشتووم هەروەها بەخشندەیی بەوەی کە گەمی هەڵدەگرێت.

شێخ/ بەڵێ دروستکردنی دەریا خۆی لەخۆیدا و بەو شێوازەی کەهەیەتی دەگەرێتەوە بۆ گەرەترین و مەزنترین دانایی‌و بەخشندەیی گەر لەم ڕوتەختە مەزنەی ئاو نەبوایە کەمی بەشی زەوی گرتۆتەوە و جیاکەرەوەی کیشوەرەکانە لەیەکتر، بەم شێوەیە کرداری بەهەڵمبوون ڕووی نەئەدا و هەروەها کرداری خولی بارانیش نەدەبوو، کەبۆتە پایەکانی ژیان لەسەر ڕووی زەوی گەر ئاوی دەریا شیرین بوایە ئەوا زۆر زوو بۆگەن دەبوو تێکدەچووە دەبووە هۆی نەمانی هەموو ئەو زیندەوەرانەی کەلە خۆی گرتووە، بەهۆی زۆر لەو شتە پیسانەی کە لەوشکانیەوە دەرژێتە ناوی گەر ئەم دەریایانە لەلایەکی دابڕاوی زەوی بوونایەو بەو شێوەیە جیاکەرەوەی کیشوەرەکان نەبوونایە، بەئاسانی کرداری بەهەڵمبوون و بەرزبوونەوە، و گەڕانەوەیان جارێکی تر بۆناو دەریاکان بەهۆی ڕووبارەکانەوە تێکدەچوو، بەمەش ووشکایی دەبووە زەلکاو بۆ ئاوی ڕووبارەکان، سەرنجبدە ئەی حەیران.

بەڵام ناوبردنی گەمی و ڕۆشتنی لە دەریاکاندا بە بەخشندەیی خودا، قورئان بەمە دەیەوێت ئاماژەی شارراوەی دانایی‌و نهێنی ئەو یاسا سەرسوڕهێنەرە بکات کەبە (یاسای

ئەشیمد) ناسراوە کەلەسەر بنەمای ئەم یاسایە گەمێ دروستبووە و ماسی مەلەدەکات ئایا ئەم یاسا بڕیاردەرە پێوراوە ووردە کارییە، کەوا لەهەمو جەستەیەك دەکات کەنوقمی ئاو بێت هەر لەخوارەوە تا سەرەوەی بە پاڵێکی شاقولی کێشی ئاوەکە یەکسان دەبێت بەقەبارەی جەستەکە، کەکێشی جەستەکە زۆر تربوو لەکێشی ئاوەکە ئەوا نوقمی ژێر ئاوەکە دەبێت، و گەرکێشی جەستەکە کەمتر بوو ئەوا جەستەکە سەر ئاو دەکەوێت، ئەم یاسایە کە بەهۆی نهێنییەکەوە ماسییەکان مەلەدەکەن، و مرۆڤ دەتوانێت پاپۆڕ هێندەی کێو دروستبکات لە کێشو قەبارەو بەرزی و فراوانیدا، و گەر حەز بکات لە ئاسن دروستیدەکات و لەناویدا چی بووێت لە بارستایی هەڵیدەگرێت... بتوانێت بەم هەموو کێش و بارەوە دوور بێت لەنقوم بوون.

ئایا ئەم یاسایەش یەکێکە لە کاریگەرەکانی ڕێکەوت؟ ئەی حەیران..

حەیران/ بەڕاستی ئێمە بێ ئاگابووین لەنهێنی گەمێ و هەڵگرتنی لەدەریادا و بە ئاماژەکردنی ئەم یاسایە بۆیان.

شێخ/ بەبجۆرە دەبینێت ئەی حەیران خودای بێگەرد، داهێنەر و دروستکەری سیستمەکانە، و بەهۆی تواناو کاربەجێیی خۆی وای لەم سیستمانەکردووە کەبەیەك بگەن، و سەپاندنی هەندێکیان بەسەر هەندێکی تریاندا و یاخود هەندێکی تریان پشتیوانی هەندێکی تریان دەکات، لەبەردەوام بون و زۆبشتنی ئامێری ئەم گەردوونە مەزنە ئاوی کردۆتە بنەمای ژیانی ڕووەکو ئاژەڵ، و بارانی خولی کردۆتە هۆ کارێك بۆ ئاودانی زەوی لەکاتە پێویستیەکانیدا، هەمیشە دەریای کردۆتە سەرچاوەی باران، و بەهەڵمبوون و چڕێنی کردۆتە دوو هۆکار بۆ دروستبوون و بەرزبوونەوە و گەڕاندنەوەیان، و دەریای لەخودی خۆیدا کردۆتە عەمباری خواردەمەنی و ڕێگای بازرگانی و بەهەڵگری گەمێو کەشتی کەدەڕوات بۆ سوودمەندی خەڵك لەسەر یاسا یەك کەئاو و هەوا پابەندێتی، بەبێ هیچ جیاوازییەك پاپۆڕی مەزنی قورس هەڵدەگرێت وەك چۆن بەهەڵمبووە سوکەکان هەڵدەگرێت، دەگونجێت ئەی حەیران کۆبوونەوەی ئەم هەمووە هۆکارو سستمی پەیوەستدارانە بەیەکترەوە لەکاریگەری ڕێکەوت بن ئەی حەیران؟

حەیران/ سویند بێت بەخودا ئەمە شتێکی مەحاڵە ئەی گەورەم.

شێخ/: ئەی، ئەم کێوانەی کەقورئان لەچەند ئایەتێکدا ئاماژەیان بۆ دەکات، ئایا بەشی ڕێکەوت چەندە لە پێکهاتن و وەستاندن و بەرزکردنەوەو ئەستوریی و لەتکردن و قولاییەکانی؟

قورئانی پیرۆز دەفەرموێت:

﴿وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلالاً وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَاناً﴾النحل:٨١

﴿وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَاراً﴾الرعد:٣

﴿أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتاً، أَحْيَاءً وَأَمْوَاتاً، وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ وَأَسْقَيْنَاكُمْ مَاءً فُرَاتاً﴾المرسلات/٢٥-٢٧

﴿وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجاً سُبُلاً لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ﴾الانبياء:٣١

﴿وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ﴾الحجر:١٩

ئەمە هەندێ لە فەرموودەکانی قورئانە سەبارەت بەکێو شاخەکان، بەڕاستی ئاماژەی ئەوە دەکات لەشێوەی سنگ و پێچکەدابن کە چۆن بێشکەو لانکەکانی پێوە بەندە، و بوونەتە ئەوە پشتگرو بەربەستی باوە جێگەی بەفری سەرکێوەکانن لەبەرزاییەکانیانداو پالێوەری ئاوەڕۆکانی قەدەکانیانن، و لەشانەکانیان و قوڵاییەکانیان و ئەشکەوتەکانیان عەمبارن بۆ ئاو، و لەخوارەوەیان و قەراغەکاندا سەرچاوەو ڕووبارن، بەڵام زانست دەڵێت: گەر کێوەکان نەبوونایە کانی و سەرچاوەکان هەمیشەو بەردەوام نەدەبوون، و ئەو ڕووبارانەی کە زەوییەکانمان ئاودەدەن بەدرێژای ڕۆژەکانی ساڵ نەدەبوون لە کۆتایدا بەپاك و بێگەردی دەڕژێنە ناو دەریاکان، گەر زەوی هەمووی لەشێوەی بێشکەی نزمدا بووایە یاخود ڕووتەخت و ڕاخراو ئەوا بەفرو باران و ساردو سۆڵی بەئاسانی دەبارینە سەری‌و پرش و بڵاودەبوونەوە، و یان لەبەشێکی قوڵایی زەویدا کۆدەبوونەوە ئەو کاتە ڕێگا نەدەبوو بۆ پەیدا بوونی سەرچاوەو ڕووبارەکان تاکو بڕژانایەتە ناو دەریاکانەوە، بەڵکو بەوەستاوی‌و نەجووڵاوی دەمانەوە،

سیستمی ئاودانی زەوی و کرداری باران لەبنەمادا تێکدەچوو گەر ئەم کێوانە نەبوونایە.

حەیران/ سوێندبێ بە خودا هەرگیز نەدەهات بەخەیاڵمدا کەوا شاخ و کێو ئەو هەموو سودانەی هەبێت.

شێخ/ منیش، سەرم سەوڕما بوو لەمنەتکردنی خوادای پاك و بێگەرد بەسەر بەندەکانیدا سەبارەت بەناوبردنی کێوەکان، و قورئانی پیرۆز بۆی بەردەرخستم، هەر کەناوی کێوەکان دەبات لەگەڵیاندا ناوی رووبارو ئاوو ڕوەکدەبات.

دەرکەم کرد گەر دروستکردنی ئەو کێوە بەرزانە نەبوایە، سیستمی ئاودان تێکدەچوو بەوەی کە بوونەتە رووتەختێك بۆ باران، و جێگەو پالێوەری بەفرە کە بەشێنەیی دەتوێنەوە و بوونەتە عەمبارە گەورەو بەرز بۆ ئاوەڕۆکان، و سەرچاوەی ڕوبارن کەلێیانەوە دینەخوارێ بۆ سەرزەوی، هەروەك چۆن زانستیش بەدەریخستووە و دەڵێت کرداری ئاوەدانی زەوی و گەڕانەوەی باراناوەکان بۆ دەریاکان تێکدەچوو، بەلکو کرداری باران لەبنەمادا تێکدەچوو، ئایا... ئەم هەموو ڕێکخستن و سیستمە لەکاریگەری ڕێکەوتی کوێرانەیە ئەی حەیران؟

حەیران/ چەند پاك و بێگەردە خوای پەروەردگار.

شێخ/ ئێستا وازبهێنە لەو هەموو ڕێکخستنە سەر سوڕهێنەرەی کە کردارە بارانیان ئاسانکردووە، و لە خۆت بپرسە ئەی حەیران، سەبارەت بەو ئاوەی کە قورئان دەفەرموێت: ﴿وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ﴾الانبياء: ٣٠، و زانست دەڵێت: ئاو سەرچاوەی ژیانە بۆ هەموو زیندەوەرێکی سەرزەوی ئایا بەشی ڕێکەوت چەندە لە پێکهێنانی دوو ڕەگەزەکەی کەبۆتە سەرچاوەی ژیان؟

ئەم ئاوەی کەسەرچاوەی ژیانە، وەك زانست دەڵێت پێکهاتووە لە (ئۆکسجین و هایدرۆجین) بەلام ئەم دوو ڕەگەزە لە پلەی گەرمای زۆردا یەك ناکەون وەك چۆن لەپلەی گەرمای نزمدا یەك ناکەون.

کەواتە چۆن (ڕێکەوت) بۆ ئەم زەوییە و بۆ هەسارەکانیتر، ڕێنەکەوت کەوا پلەی گەرمای گونجاو برەخسێنێت بۆ یەکگرتنی ئەم دوو ڕەگەزە و دروستبوونی ئەو ئاوەی کەسەرچاوەی ژیانە.لەوانەیە بلێ یت بەرێکەوت ئەم یەکگرتنە پەیدا بووە، بەلام بۆتی بەردەردەخەم لەکاتی باسکردنی ڕەگەزەکاندا، کەوا یەکگرتنیان تەنها لەسەر بنەمای یاسای خولەی چەسپاو پەیدا بووە کە یەکێك لەسیستمەکانی ئەوەیە کە ژمارەی ئەلەکترۆنی گەردیلەکانی نابێت لە (٨) ئەلکترۆن زیاتر بێت، و هیچ کاتێك ئەم ڕەگەزانە لەگەڵ ڕەگەزێکی تردا یەك ناگرن تا... ژمارەی ئەلکترۆنەکانی یەکسان

نەبێت بەژمارەی بەتالی بارگەی ڕەگەزی بەرامبەر ئایا ئەم یاسایە لەکاری ڕێکەوتە؟ و لەکاریگەری ڕێکەوتە کەڕەگەزی ئۆکسجین بتوانێت ڕەگەزی هایدرۆجین بۆ لای خۆی ڕابکێشێت و یەك بگرن، بەمەش ئەم ئاوە دروستبکەن کە سەرچاوەی ژیانی هەموو زیندەوەرێکی زەوی‌یە!!؟

دیاری دراوسێ

بەشی پێنجەم

شێخ/ ئەم هەوایە کەبەهۆیەوە زیندوین و دەژین لەگەڵ هەموو زیندەوەرەکانی سەر زەوی لە ئاژەڵ و ڕووەك ئایا بەشی ڕێکەوت چەندە لە پێکهێنانی ئەم هەوایەو دەستەبەرکردن و ئاسانکردنی بۆ ژیان، لە کارگەیەکدا کەوەستانی نی‌یە، وەتا کۆتایی ژیان بەخشندەیی یەکەی بەردەوامە.

حەیران/ ئەی شێخی گەورەم باسی ئینبیقی مەزنت بۆ کردم (کارگەی ئاو)ی سەر سورهێنەر، بەلاَم نەم زانیوە کە هەواش کارگەی هەیە، بەڵکو ئەوە دەزانم کە هەوا شتێکەو بوونی هەیە چواردەوری زەوی گرتووە... کەواتە مانای چی‌یە کە (کارگەی) هەیە نەلە جوولە دەوەستێت و نە سوودمەندیی‌یەکەی کۆتایی دێت... ؟

شێخ/ ئەی حەیران دەزانیست کە ئۆکسجین لەڕێژەی (٢١) لەهەوادا هەیە وە نایترۆجین بەڕێژەی (٧٨)، و هەندێ لە گازەکانی تر و ئۆکسجین گازێکی سوکەو بەخێرا بەرز دەبێتەوە و بڵاودەبێتەوە لەتوانایدایە بەرزبێتەوە و لەلایەن زەوییەوە هەڵبمژرێت کەواتە بۆچی تەنها لەسەر ئەم هەسارەی ئێمە دەمێنێتەوە لەسەر هەسارەکانی تر نامێنێتەوە؟ و بۆچی کە بەڕێژەی (٢١) لەهەوادا بێ زیادو کەم بمێنێتەوە کە ئەمە ڕێژەیەکی پێویستە بۆ ژیانی هەموو زیندەوەرێك، گەر ڕێژەکەی زیاتر بووایە ئەوا هەموو کشتوکاڵ و درەخت و باخمان دەسووتان بەکەمترین گڕ لەهەوادا، و گەر ڕێژەکەی کەمتر بوایە ئەوا هەمو زیندەوەر دەخنکا، ئایا دیاریکردنی ئەم ڕێژەیە لەکاریگەری ڕێکەوتی کوێرانەیە ئەی حەیران؟

بەلاَم کارگەی هەوا نهێنی دروستکردن و ڕێکخستنی زۆر وردتر و مەزنترە، و دانایی لەبەرهەمەکەیدا گەلێك سەرسوڕهێنەرتر و دارێژراوتر.

چونکە جەستەمان هەمیشە پێویستی بەدروستبوونی وزەی بەردەوام هەیە، و بێگومان وزەش پێویستی بەسووتەمەنی هەیە، و سووتەمەنیش بریتییە لەو ئۆکسجینەی کە بەهۆی هەردوو سیەکانمانەوە هەڵیدەمژین بەمەیش خواردنەکەمان دەسووتێن، بەلاَم ڕێژەی

ئۆکسجین لەهەوادا، دیاریکراوە لەبەر ئەوە واچاوەڕوان دەکرێت، کەدوای چەرخێکی زۆر کۆتایی پێبێت، چونکە ئەو ئۆکسجینەی کە هەڵیدەمژین بەهۆی سوتاندنەوە لەگەڵ ئەو کاربۆنەی کەلە خواردنەکانماندا هەیە یەکدەگرن.

دووەم ئۆکسیدی کاربۆن دروستدەکەن کە ژەهرێکی کوشندەیە و بەهۆی هەناسەدانەوە خۆمانی لێدەربازدەکەین.

گەر بەم شێوەیە بڕوات (ئۆکسجین)ی ناو هەوا بەرەو نەمان دەڕوات ئەو کاتە چارە نییە؟

لەدانایی دروستکەردا وای لەڕوەك کردوە کەهەمیشە پێویستی بە (کاربۆن) هەبێت بۆ ژیان و خواردنەوەی و بەرهەمهێنانی بەروبوومەکەی.

ناتوانێت ڕاستەخۆ لەسروشتەوە وەریبگرێت بەڵکو وای بۆ دانراوە کەلە (دووەم ئۆکسیدی کاربۆنەوە) وەریبگرێت بەڵام هەر ئەبێت ڕێژەی (دووەم ئۆکسیدی کاربۆن) بەرەو تەواو بوون بچێت. ئەو کاتە چارەی چییە؟

ئا... لێرەدا دانایی داهێنەری مەزن زۆر بەسەرسوڕێنەری لەکرداری ئالوگۆڕکردن لەنێو ئێمەو ڕووەکدا بەدەردەکەوێت دووەم ئۆکسیدی کاربۆن وەك زانیت ژەهرێکی کوشندەیە و لەهەمان کاتدا ژەمە خۆراکێکە، کە ژەهر بۆ ئاژەڵ وە خۆراکە بۆڕوەك و ئەمەش بەیەگرتنی کاربۆن لەگەڵ ئۆکسجیندا پەیدا دەبێت بەکاریگەری سوتاندن.

ئێمە کاتێك ئۆکسجین هەڵدەمژین و خواردنەکەمان دەسوتێنین و دووەم ئۆکسیدی کاربۆن دەردەکەین و بەهۆی هەناسەدانەوە خۆمان لەم ژەهرە کوشندەیە ڕزگار دەکەین و دەیکەینە دیاری بۆ جیهانی ڕووەك کە پێویستێتی بۆ بەردەوامی ژیانی و خۆراك و بەرهەمهێنانی بەرووبوومی و گەڵاکانی ئەم ژەهرە کوشندەیە هەڵدەمژن، بەهۆی شیکارێکی کیمیایی سەرسوڕهێنەری سەوزە ماددەی گەڵاکە لەگەڵ ڕوناکی خۆردا یەکدەگرن کەبەمەش دووەم ئۆکسیدی کاربۆنەکە دەبێتەوە دوو ڕەگەز (ئۆکسجین و کاربۆن) کاربۆنەکە دەتوێتەوە بەهۆی ئەو ئاوەی کەڕەگی ڕوەکە کەهەڵی دەمژێت تاکو بەهۆیەوە دیارییە نایابەکانمان پێشکەش بکات لەگوڵ و بەروبوم، و ئەویش (ئۆکسجین)مان دەداتەوەو دەیکاتە شنەی ژیان.

ئابەم چەشنە (توانای دروستکەری) ئەم ڕێکخستنە سەرسوڕهێنەرەی داهێناوە (کارگە) کەهەمیشە ئۆکسجین بەئێمە دەدات و (کاربۆن)یش بەڕووەك ئەدات، و گەر ئەم ئالوگۆڕە سامناکە نەبوایە ژیان لەسەر زەوی نەدەما.

ئایا... ئەمانە هەمووی لەکاریگەری ڕێکەوتی کوێرانەن ئەی حەیران؟

حەیران/ پاك و بێگەردی بۆ خودای مەزنە، بەڕاستی کاریگەریەکی سامناکە وەختە سەرسوڕهێنەر ترو داڕێژراوتر بێت لە (کاریگەری باران).

شێخ/ ئایا... ئەمەش یەکێکە لەکاریگەرەکانی ڕێکەوت ئەی حەیران، کە قورئان پێش سیانزە سەدە بەخەڵکی فەرموو ﴿وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِراً نُخْرِجُ مِنْهُ حَبّاً مُتَرَاكِباً﴾الأنعام:٩٩

حەیران/ گەورەم تێنەگەیشتم.

شێخ/ چونکە بەتەواوی سەرنجی ئایەتەکەت نەداوە، خودا دەفەرموێت (فَأَخْرَجْنَا بِهِ) (بەهۆیەوە دەرمانهێنا) واتە بەهۆی ئاوەوە ڕووەکی هەموو شتێکمان دەرهێنا، و هەروەها دەفەرموێت (فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ) لێمان دەرهێنا واتە لە (ڕووەکمان دەرهێنا) (خضرا) (سەوزی) و لەپاشدا دەفەرموێت (نُخْرِجُ مِنْهُ حَبّاً) (ناوکی لێدەردەهێنین) ئەم ڕاناوە بۆکێ دەگەڕێتەوە بەفەرموودەی (نُخْرِجُ مِنْهُ حَبّاً) ئایا دەگەڕێتەوە بۆ ئاو یان بۆ ڕووەك یان بۆ سەوزە مادده؟ حەیران: دیارە کە بۆ (سەوزە مادده) دەگەڕێتەوە بەڵام مانای چی‌یە کەخودا ناوك لەسەوزە دەربهێنێت.

شێخ/ ئا..لێرەدا نهێنی موعجزەکانی ئایەتەکانی قورئان بەدەردەکەوێت، ئەی حەیران، بەڵکو ئاماژەیە بۆ ئەو نهێنی‌یەی کە تا..ئێستا لای زانایان بەشاراوەیی ماوەتەوە؟ زانست وادەریخستوە وەك پێم وتی: پێکهێنانی ڕووەك و خۆراك لە کاربۆنەوە وەردەگرێت، و هەروەها زانست بەدەریخست کەڕووەك دووەم ئۆکسیدی کاربۆن شیکار دەکات بۆ هەردوو ڕەگەزی (ئۆکسجین و کاربۆن) کاربۆنەکە وەردەگرێت و بەهۆی ئەو ئاوەی کە لەڕەگ و لقەکانیەوە دەیمژێت دەتوێتەوە، و بەمەش خۆی پێدروستدەکات و بەرهەمەکەشی بەردەگرێت، بەڵام ڕوەك چۆن دووەم ئۆکسیدی کاربۆن شیکار دەکات بۆ دوو ڕەگەز؟

سەرسوڕهێنەرەکە ئالێرەدایە، زانایان بەدەریانخست کە ئەم شیکارە ڕوودەدات لە ئەنجامی کارلێکی کیمیاوی سەرسوڕهێنەر لەنێوان (ڕووناکی خۆر) و (سەوزە مادده) کە لەخانەی گەڵاکاندا هەیە و بە (کلۆرۆفیل) ناو دەبرێت.و ئەم وشەیە ووشەیەکی یۆنانی‌یە کە پێکهاتووە لەدوو بڕگە (کلۆرۆ) واتە سەوز، و (فۆلۆن)واتە گەڵا.

بەڵام چۆن ئەم کارلێکە کیمیای‌یە ڕوودەدات لەنێوان ڕوناکی خۆرو سەوزە ماددەدا، ئەم نهێنیە کەزانست بەیەکێك لەسەر سوڕهێنەرەکانی خودای دروستکەری دادەنێت.

زانایان تەنها ئەوەیان زانیوە گەر سەوزە مادده نەبوایە ئەم کارلێکە کیمیایە ڕوی نەئەدا، و دووەم ئۆکسیدی کاربۆن شیکار نەدەبوو بۆ هەردوو ڕەگەزی (کاربۆن و ئۆکسجین) و ڕوەکیش خۆراکی وەرنەدەگرت و بەرو بوومیشی نەدەبوو.

ئایا دروستوونی ئەم کارگەی هەوایە و دروستبونی ئەم سەوزە ماددەیە و گۆڕینی ژەهر بەهۆی ئەو سەوزەوە بۆ خۆراك و ڕێکخستنی ئەم گۆڕینەوە دیاری‌یە لەناو دراوسێکاندا بەشێوەیەکی خولی، ئاوا بەڕێك و بێ کەم و کوڕی ئایا ئەمانە هەموو لەکاریگەری ڕێکەوتن ئەی حەیران؟

میوانخانەی گەورە

بەشی شەشەم

شێخ ئەی ئەم میوانخانەیەی کە خاوەنەکەی بۆمانی دروستکردووە و چەسپاندۆیەتیو پارێزراوی کردوە، و جیایکردۆتەوەو نەخشانلۆیەتیو بەرزو نزمی تیادروستکردووە، و بەهەموو پێویستیو بەخشندەیی‌یەك ئامادەیکردوە، ئایا بەشی ڕێکەوت چەندە تیایدا؟

حەیران: کام میوانخانەیە، گەورەم؟

شێخ/ میوانخانەی ئەم زەویی‌یە لەهاتنماندا تیایدا دادەبەزین هەر لەبێشکەوە تاکو گۆڕ..ئەم میوانخانەیەی کە ئارامگا و سۆز و گەرمیو ئاگرو ڕوناکی لەخۆگرتووە لەگەڵ ئەو چێشتخانەیەی کە جۆرەها خواردن و خواردنەوەمان پێشکەشدەکات لە گۆشت و شیرەمەنی و میوە و سەوزە، تەنانەت شیرینیش مان پێشکەشدەکات و جۆرەها پۆشاك کەلەسەرمای زستان و گەرمای هاوین. دەمانپارێزێت، ئایا نەخشەدانان و بایەخدان و ووردەکاری تیادا بەدی ناکەیت ئەی حەیران؟

سەرنجیدە لەبەردە زۆر بچووکەکانی.. کە ئەم میوانخانە گەورەیان لێپێکهاتووە، ئەو ماددەیەی کەوورد و خاش و شیکار کرا تا گەیشتە گەردیلەکەی و بەرەو ناوکی گەردیلەکان چون و توانیان لەتی بکەن ووزەی لێبەدەست بهێنن بەمەش کاولکاری سوتاندن و لەناوبردن و کوشتاریان کرد.

ئایا پاش ئەم هەموو کارە ڕاستی ماددەیان بۆ بە دەر نەکەوت یاخود تا ئێستا نەزانن لێی؟

ئایا بینینی هەموو ئەو پێکهاتووە ڕێکخراوە سەرسوڕهێنەرانە و ئەو لێکچوونە دڵرفێنانەو نەخشە ڕازاوانە، ئاماژەی ئەوە دەکەن کەلەدیاردەی ڕێکەوتی کوێرانە بن؟

نەخێرو نەخێر..ئەی حەیران، پیاوانی زانستی سەردەمی پێشوو تەنها سەرنجی ڕوکەشی ماددەیان ئەدا نەدەچوونە ناو ناوەرۆك و قوڵایی‌یەوە و ڕەگەزەکانیان بەشێوەجیاکانی ماددە بەدیان دەکرد، و نەدەزانرا هۆکاری لێکجیابوونەوەیان و پێکەوەلکانیان، و ڕەنگە جۆراو جۆرەکانی رووناکی دەبینی بەڵام نەیدەزانی هۆی نهێنی جۆراو جۆریەکی چی‌یە.بەڵام لەم سەردەمەدا دەچنە ناو قوڵایی یەکانەوە و لێهاتوویی

خـوای بـۆ بەردەردەکەوێـت گـەر زانایـەکی سـەردەمی کـۆن پرسـیاری لێبکرایە لـەچ ماددەیـەك ئـەم گـەردوونـە پێکهاتووە، وەڵامـی دەدایـەوە کـە لـە گـەردیلـەی چـوار ڕەگەز دروستبووە (خـاك و ئـاو و ئاگـرو هـەوا)، پاشـان زانسـت پـەرەی پێدراو پێشـکەوت، و بۆیـان بەدەرکـەوت کـە ئـەم چـوار ڕەگـەزە خۆیـان لـەخۆیاندا لەچـەندین ڕەگـەزی تـر پێکهاتوون و ئـەم ڕەگـەزە زۆرانـەش لەبەشـی هێجگار بچـووك پێکدێن کـە نەدەبینرێن نەکـەرت دەکـرێن، و لەسـەدەی نۆزدەهـەمدا زانسـت هـەنگاوێکی گـەورەی نـا، و بەدەرێخسـت ئـەو پارچـە بچـووکانەی کـەلایان وابـوو کـەرت ناکرێـت لەبـەر ئـەوەی بچـووکترین شتن گەر ئەندێشە بکرێت، ئەمانیش پێکهاتوون لەبەشی زۆر بچووکتر کەبە (گەردیلـە) ناودەبرێن، و ڕادەی بچووکیان ئـەی حەیران کە تیرەی هەریەکەیان بەڕێژەی (پێـنج ملیۆن بەش) لەئینجێك و کێشەکەی بەگوێرەی ڕەگەزەکانی دەگۆڕێت بەنزیکەی لەنێوان دووبەش و (٣٩٥) بەش لەملیۆن ملیار ملیار بەش لە گرامێك.

حەیران/ چەند سەیر و سامناکە!.

شێخ/ ئـەم قەبارەیـەش زانایـان بەگـەورەی دادەنـێن بەگوێـرەی ئەلەکترۆنـەکان و پرۆتۆنـەکان کـە گـەردیلـەیان لێپێکدێـت، و تـاکو بۆمـانی نـزیك بکەنـەوە و بـتوانین ئەندێشـەی ئـەو جیاوازییە بکـەین، نموونەیەکیان بۆ هێناوینەتەوە گـەر ئەلەکترۆنەکان دابنێن بەگـەردی، پرۆتۆن لەچاویا بەقەد گۆی زەوی دەبێ، گەردیلەش لەچاوی‌دا بەقەد سـەدیمی ئافـرەتی زنجیرەداردەبێ ، گـەر بێتەوەیادت، و دەڵـێن: جیاوازی نێوان قـەبارەی گەردیلـە هـەمووی بەگشـتی و ئـەو ئەلەکترۆنانـەی کەتـیایەتی، وەك جـیاوازی نـێوان گەردیلەی تۆز و ئەم ژوورەی کە ئێمەی تیاین وایە ئەی حەیران؟

حەیران/ ئای لەم سەرسوڕهێنەرە سەرسوڕهێنەرە!!.

دەگونجێت ئەم گەردیلە بەو هەموو بچووکیەوە (بۆشایی‌و بەشی)هەبێت؟

شێخ/ بەڵـێ ئـەی حەیـران، بۆیـان بەدەرکـەوت کـەوا گەردیلە بەرگی هەیەو لەناویدا ناوکـێك یـان چـەند ناوکـێك دەخولێـنەوە و بارگەکانیشـیان ئەلەکترۆنـێك یـان چـەند ئەلەکترۆنێك بەگوێرەی ڕەگەزەکانیان هەڵدەگرن، و ناوکیش لەلای خۆیەوە پێکهاتووە لـە پرۆتۆنـێك و یـان چـەند پرۆتۆنـێك و یـەك نـیوترۆن و یـان چـەند نیوترۆنێك، تـەنها لەهایدرۆجیندا نەبێت کەنوترۆنی نیە.

حەیران/ ئەم ئەلەکترۆن و نیوترۆن و پرۆتۆنانە چین

شێخ/ ئەلەکترۆن بریتی‌یە لە یەکەیەکی بارگاوی سالب، و پرۆتۆنیش بریتی‌یە لەیەکەیەکی بارگاوی موجەب، و نیوترۆنیش بریتی‌یەلە لەیەکەیەکی بارگاوی بێ لایەن نەموجەبەو نەسالب.

حەیران/ کەواتە ماددە و گەردون بەگشتی و ئێمەش لەگەڵیاندا بریتین لەچەندەها . یەکەی بارگاوی کارەبا؟

شێخ/ ئەمە، راستیەکەیەتی ئەی حەیران، و ئەو ماددەیەی کە گەردوون و ئێمەی لێپێکهاتووە، بریتی‌یە لە وزەی کارەبای جامکرا و بەشێوەی گەردیلە و رەگەز، و زانای گەورە (ئەنیشتاین) تیۆری (نسبی) دۆزیەوە و بەجیهانی ووت (ماددەو وزە یەك شتن) راستی ووتەکەی بەدەرکەوت کاتێك کە توانرا لەتۆم لەتبکرێت و ماددەکەی بگۆردرێت بۆ ووزە، وەك چۆن بەکردەوە بەدەرخرا لە ئەنجامی لەتکردنی گەردیلەدا، هیچ رێگریێك نی‌یە کە ئەمرۆ ووزە بکرێت بەماددە؟

شێخ/ ئەمە بەدوور نازانرێت، ئالێرەدا نابینیت کە زۆر نزیك بوویتەوە لەباوەرهێنان بە ئیمکانی دروستکردنی ماددەی گەردون لەنەبوونەوە (هەمو وزەو هێزێك بەگشتی بۆخودایە) ئەی حەیران (إن الله قوي عزيز) (خودا بەتواناو بەهێزە).

حەیران/ شێخی گەورەم تا ئێستا باسی فەلسەفی (نسبی) بۆ نەکردوم.

شێخ/ (نسبی) فەلسەفە نی‌یە، بەڵکو تیۆری زانستی روتە، گەر ئارەزووت لێبێت بۆتی باسدەکەم، بەڵام ئێستا باسی گەردیلەت بۆ تەواو دەکەم تاکو بزانیت چەند رێکخستن و کرداری لەخۆ گرتووە، رێنمایمانکردن بۆ دەرککردنی بوونی رێکخستن بەتەنها مەبەست و ئامانجە.

حەیران/ فەرمان بۆ تۆیە گەورەم.

شێخ/ یەکێك لە سەرسورهێنەرەکانی سیستم و رێکخستن ئەوەیە کە ژمارەی ئەلکترۆنەکانی بەرگی دەرەوەی گەردیلە یەکسانە بەژمارەی پرۆتۆنەکانی ناوکە گەردیلە، گەرلە ناوکدا یەك پرۆتۆن هەبێت ئەوا یەك ئەلەکترۆنیش لەبەرگەکەیدا دەبێت، تەنها لەهایدرۆجیندا نەبێت و گەر دوو پرۆتۆن هەبوئەوە دوو ئەلکترۆنیش دەبێت، بەجۆرە یەك لەدوای یەك ژمارەکان بەرەو ژوور دەروات، لەسوکترین بارستایی گەردیلەی رەگەزەکانەوە بۆ بەرزترین بارستایی، و رەگەزی یۆرانیۆم قورسترینیانە، و بەهۆی ئەم یەکسانبوونەی نێوان ئەلەکترۆنی سالبی بارگە و پرۆتۆنی موجەبی ناوك بارگەی کارەبایی گەردیلە یەکسان دەبێت، بەڵام نیوترۆنی بێ بارگە لەناوکدا ژمارەی زۆر بێت یان کەم بێت یەکسان نابێت بەژمارەی ئەلەکترۆنی بارگە، چونکە نیوترۆن بێ

بارگەیە، سەرنجبدە. ئەی حەیران لەم سیستەمە سەرسوڕهێنەرە و لەمەش گەورەتر و سەرسوڕهێنەرتر ئەو یاسا خولی‌یەی کە پۆلێنکردنی بەرگەکانی گەردیلەی لەسەر بەندە بەمەش کاریگەر دەبێت لەسەر دروستبوونی ئەلکترۆنی ڕەگەزە جیاوازەکان و پێکهاتنیان، بەگوێرەی پۆلێنی ئەلەکترۆنەکان و ژمارەیان و زانایان وایان بۆ بەدەردەکەوتووە جێگای ئەلەکترۆنەکان لەبەرگەکانی گەردیلەدا ڕێکدەخرێ بەگوێرەی پۆلێنی هەشتی، گەر ژمارەی ئەلەکترۆنەکان لەبەرگی ڕووتەختی گەردیلەکدا هەشت بوو ئەوا بەرگەکە پڕ دەبێت و هەر ئەلەکترۆنێك لەسەر کورسیەکەی لەهەشت کورسیەکانی ئەو بەرگە جێگەی خۆی دەکاتەوە گریمان ڕەگەزێ (٩) ئەلەکترۆنی هەبێت ئەوا هەشتیان لەبەرگی یەکەمدا جێی خۆیان دەگرن و نۆهەم لەبەرگی یەکەمدا جێگەی نابێت و دەڕوات بۆ بەرگی دووەم لەوێ جێگەی خۆی دەگرێ ئیتر هەروەها یەکەم و دووەم و سێیەم بەهەشت هەشت پڕ دەبنەوە، ئیتر چوارهەمیش هەروەها و تاکۆتایی هەرە بەهەشت هەشتی پڕ دەبێت.

لەمەش سەرسوڕهێنەر تر یەکگرتنی ئەم ڕەگەزانەیە لەگەڵ یەکتردا لەسەر بنەمای پۆلێنی هەشتی کەزۆر لەنەریتی میوانداری تیادا بەدی دەکرێت چونکە یەکگرتنی ڕەگەزەکان ڕوودەدات بەگوێرەی یەکگرتنی ئەلەکترۆنەکانیان.

گەر ژمارەی ئەلکترۆنی بەرگی ڕەگەزە میوانەکە لەهەشت کەمتر بێت، واتە خانەیەکی بەتاڵی هەبێت، ئەو کاتە بەسنگێکی فراوانەوە دەتوانێت میوانداری ڕەگەزێکی تر بکات بەمەرجێك ژمارەی ئەلەکترۆنەکانی یەکسان بێت بەخانەی بەتاڵی بەرگی ڕەگەزەگە کەلەهەشت ئەلەکترۆن کەمتری هەیە.

ئەو ڕەگەزەی کەلەبەرگی دەرەوەیدا تەنها (٨) ئەلەکترۆن هەیە ناتوانێت میوانداری هیچ ڕەگەزێکی تر بکات، کەبەمەش لێبوردراوە بەڵام ئەوەی (٧) ئەلەکترۆنی لەبەرگی دەرەوەیدا هەیە، دەتوانێت یەك بگرێت لەگەڵ ڕەگەزێکی تردا کەلەبەرگی دەرەوەیدا تەنها یەك ئەلەکترۆنی هەیە و ئەوەی کە (٦) شەش ئەلەکترۆنی لەبەرگی دەرەوەدا هەبێت، بەم چەشنە.

لەبەر ئەوەی جیاوازی ڕەگەزە بنەڕەتیەکان بەگوێرەی جیاوازی ئەلەکترۆنیەکانیان، وەك باسکرا، و چ کاتێك بارستایی گەردیلەی هەر ڕەگەزێك زانرا، ئەوا هەموو سیفاتە تایبتمەندیەکانی دەزانرێ.

(مەندەلیف)ی زانای ڕوسی توانی پۆلێنی ڕەگەزەکان بەگوێرەی بارستایی گەردیلەکانیان بکات، بەمەش خشتیەکی ئمرەداری بەرەو ژووری دانا، بەڵام زۆر

بەکتوپڕی بەرەنگاری ئەو بۆشاییە بۆوە کە گەردوون ناسەکان دووچاری بونەوە کەلەنێوان مەریخ و موشتەریدا بوو، گەر بێتەوە یادت... حەیران.

(مەندەلیف)ی زانا دۆزییەوە کەنمرەی بەرموژووری هەر ڕەگەزێك بەشێوەیەکی ئاسایی دەڕواو هیچ بۆشاییەکیان تیادا نییە، تەنها لەسێ ڕەگەزدا نەبێت، یان ئەوەتا ئەم (یاسایی خولەیی‌یە) ئاسایی و ڕاست نییە، و یاخود ڕاستە و بوونیان هەیە ئەو کاتە دەبێت بوونی ئەم ڕەگەزە ونبوانە بەگوێرەی بۆشاییەکانیان بن.

جێگای سەرسوڕمانە کە (مەندلیف)ی زانا کەباوەڕی بەڕاستی (یاسای خولەیی) هەبوو، چەسپاندی کە ئەم سێ ڕەگەزە ونبوانە پێویستە بوونیان لەسەر زەوی هەبێت بەڵکو توانی لەسەر بنەمای بارستایی گەردیلەکانیان کە لەپلەکانی بۆشایدا هەن سیفاتە کیمیاییەکانیان دیاریبکات، کەهەیانە هەروەك خۆی بینیبێتی وابێت.

لەوە سەیرتر حەیران (مەندلیف) زۆر خۆشبەختانە توانی پێش مردنی لەساڵی ١٩٠٧ دا ڕاستی پێشبینیە زانستیەکەی ببینێ سەبارەت بەدۆزینەوەی ڕەگەزە وونبوەکان لەلایەن زانایانەوە، و هەریەکە لەوسێ ڕەگەزانە کێشی گەردیلە و سیفاتی کیمیاییان هەبووە کە (مەندلیف)ی زانا پێشبینی کردبوو ئایا، دەشێت ئەی حەیران ئەم سیستم و پۆلێنە سەرسوڕهێنەرانە لە گەردیلە و مەجەڕەکاندا، بەبێ هیچ جیاوازییەك لەنێوانیانداهەموو لەکاریگەری ڕێکەوتی کوێرانە بن؟

حەیران/ شێخی گەورەم ڕاستی فەرموو، کەوتی: زانا بەچونی لەماددەوە بۆ ناوەڕۆکی، خودای بەدیکرد

شێخ/ ئەو ڕوناکیەی کە قورئان لەزۆر لە ئایەتەکانیدا، ئامازەی بۆ دەکات، ئایا.. بەشی ڕێکەوت لەدروستبوونی‌و پێکهاتن و ڕێکخستنی یاساو سیستمەکانی و جۆرایەتی ڕەنگەکان و گۆڕانیان لەبەرچاودا چەندە؟

قورئان دەفەرموێت:

﴿الْحَمْدُ للَّه الَّذي خَلَقَ السَّمَاوَات وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَات وَالنُّورَ﴾الأنعام: ١

﴿وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ، وَلا الظُّلُمَاتُ وَلا النُّورُ، وَلا الظِّلُّ وَلا الْحَرُورُ﴾فاطر/١٩-٢١

﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَداً إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِضِيَاءٍ أَفَلا تَسْمَعُونَ﴾القصص: ٧١

﴿فَلا أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ، وَمَا لا تُبْصِرُونَ﴾الحاقة/٣٨-٣٩

کەواتە ئەو ڕوناکیە چی‌یە کەبەهۆیەوە شت دەبینین و ئەوە چی‌یە کەخودا سوێندی پێدەخوا بەوەی کە ئێمە دەبینین و نایبینین، خودا تواناکانی ئاشکرایە ولەقورئانی• پیرۆزدا تەنها سوێند بەنیشانە بەرزە دروستکراوەکانی دەخوات، ئەو نیشانەی کە ڕاستەوخۆ لەخۆرەوە، و یان لەورشەدارە نەبینراوەکانەوە دەگەنە سەرزەوی،هەروەك دەڵێن، لەبەرینەوەیەکی جۆراو جۆرو بەگوێرەی ژمێرەکەیان، واتە بەشەپۆلی جۆراو جۆر لەدرێژاییەکانیاندا، بەڵام چاومان تەنها بەشێکی کەمی ئەم شەپۆلانە دەبینینێت، و ئەو شەپۆلانەش ئەوانەن کەکۆلکە زێرینە کەبەهۆی سێبەری خۆرەوە، حەوت ڕەنگی بەدەردەکەوێت، و ئەو شەپۆلانە لەژێر سوررو سەرو وەنەوشەین چاومان نایان بینێت، چونکە چاومان بەنەتوانایی دروستکراوە بۆ بینینی ئەم شەپۆلانە، بەڵکو ئەم شەپۆلانە بۆ بینین و دەرککردن دروستنەکراون.

جیاوازی شەپۆلەکان لەدرێژیاندا دەبێتە هۆی جیاوازی لەڕەنگ و کاریگەریاندا، و درێژترین شەپۆل کەبەچەندەها میل ڕێژە کراوە و کورترینیان (٦) شەپۆلە لە ئینجێکدا، کە کاردەکەنە سەر (ئامێری لاسلکی) گەر لەمەکورترین، گەرمی دروستدەکەن، و بە (شەپۆلی گەرمایی تاریك) ناودەبرێت، و نەبینراوە چونکە درێژە شەپۆلەکەی بریتی‌یە لەبەشێك لە ٣٠ هەزار بەشی ئینجێك، و گەر بەهەمان خێرایی خۆی لەو سنورە تێپەڕی، ئەوکاتە کاریگەری لەسەرمان دەبێت و و ئەمەش بە (شەپۆلی ڕوناکی) ناودەبرێت. و بەهۆیانەوە حەوت ڕەنگی کۆلکە زێرینە دروستدەبێت، وەڕەنگەکانی ئەم شەپۆلە بینراوانە دەگۆڕێن بەگوێرەی جیاوازی لەخێراییەکاندا گەرلەیەك ئینجدا خێراییەکەی بگاتە (٣٤) هەزار شەپۆل ئەوا ڕەنگی (سور) دروست دەبێت، گەرلەمە کەمتر بوو ڕەنگی (پرتەقاڵی) پەیدا دەبێت و لەپاشدا (زەرد و سەوزو شین و نیلی) و گەر لەمانە زۆر کەمتر بوون بەچەشنێك بگاتە (٦٠) هەزار شەپۆل لەئینجێکدا ئەوا ڕەنگی وەنەوشەیی دروستدەبێت، گەرلەمەش کورتر بوو ئەو کاتە نەبینراو دەبێت.

ئەو ڕەنگانە دروستدەبن کەبە (لەسەرو وەنەوشەییەوە) ناو دەبرێن و کاریگەرییان لەسەرە ماددە کیمیایەکان بەدەردەکەوێت.

لەدوای ئەمانە شەپۆلە پۆلێنکراوی تر زۆر دێت و جیهانی بینراوەکان زۆر کەمتر لەچاو جیهانی نەبینراوەکاندا و شەپۆلە ورشەدارە ناسراوەکان تا..ئەمڕۆش زیاتر لە (٢٧) پلەدا، ڕێکدەخرێن، کە بینراو لیایاندا یەك پلەیە، و پلەکانی تر نەبینراون.

ئێستا تێدەگەیت، ئەی حەیران مانای فەرمودەی خوای مەزن ﴿فَـلا أُقسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ، وَمَا لا تُبْصِرُونَ﴾.

ئایا جێی بڕوایە ئەی حەیران ئەم هەموو پۆلێن و سنورداى و ڕێکخستنە لەکاریگەری ڕێکەوتن بن؟

حەیران/ پاکی و بێگەردی بۆ دروستکەری مەزنە، بەڵام شێخی گەورەم وادەبینم کە ئینکاری بوونی (ورشە) (ألأثیر) بکات کە زانایان لەسەر بوونی ڕێکەوتوون.

شێخ/ هیچ کامێك لەو زانایانەی کە ووتوویانە (ورشە) بوونی هەیە، نازانن ڕاستی وورشە چیە بەڵام بەگریمان بونیان سەپاندووە، چونکە خۆیان بەرامبەر هەندێ شت بینیەوە کەلایان وابوو تەنها هۆکار بۆ بوونی ئەم شتانە (ورشەیە) و پێوەری ڕوناکییان لەسەر دەنگ کرد، بۆیان بەدەرکەوت کەپێویستە، بوونی نێوەندێك هەبێت لەنێوان ئەم شتانەدا بۆ گواستنەوەی کاریگەر لەتەنێکەوە بۆتەنێکی تر.

بۆ نموونە کاتێك لە جێگەیەکی دورەوە تۆپێك دەتەقێنرێت و دەنگەکەی دەگاتە ئێمە، دەپرسین چی ئەم دەنگەی لەتۆپەکەوە گەیاندۆتە گوێی ئێمە، هیچ شتێك نابینین، بەڵام دیارە کە نێوەندێك لەنێوان ئێمە و تۆپەکەدا هەیە کە ئەویش هەوایە، بەهۆی تەقاندنی تۆپەکەوە دووچاری لەرینەوە بوو، بەمەش لەرینەوەکە دەگاتە گوێی ئێمە، و ئەو هەوایەی کە گونجاوە بۆ گواستنەوەی ئەم دەنگە نێوەندێکی گونجاوی نیە بۆ گواستنەوەی ڕوناکی گەر سەرنجی ڕوناکی گلۆپێکی کارەبا بدەین لە جێگایەکی دوورەوە وەك شتێك دەبینرێت لەنێوەندە هەوایەکی خامۆشدا و گەر گەردەلولێکی ڕەش هەڵیکرد دەبینین هیچ کاریگەریکی نیە لەسەر ڕوناکی ئەم گلۆپە، وەك ئەو کاریگەریەی کە هەیەتی لەسەر دەنگی تۆپەکە، گەر تۆپێکی شوشەیمان لەهەوا بەتاڵکرد وەزەنگێك و گلۆپێکمان تیادانا، و تەزوویەکی کارەبامان بەزەنگەکەوە بەست بەهیچ جۆرێك گوێمان لەدەنگی زەنگەکە نابێت، و گەر تەزووەکەمان لەسەر گلۆپەکە بەست کتوپڕ گلۆپەکە دادەگیرسێت، بەمە دەرك دەکەین کەهەوائەو نیوەندە گونجاوە نیە بۆ گواستنەوەی ڕوناکی، و ئەم نێوەندە کە زانایان بە(ووشە) (ألأثیر) ناوی دەبەن بەبێ ئەوەی ڕاستیەکەی بزانن.

بەڵام تاقیکردنەوە زانستیەکان نەبوونی وشەیان سەلماند و پێوەر لەنێوان دەنگ و ڕەنگدا لەگەڵ جیاوازیدا.

لەڕاستیدا دەنگ بریتیەلە پێکداداني لەگەڵ هەوادا و بەلەرینەوەی جۆراو جۆر دەیلەرێنێنەوە تا..دەگاتە گوێمان گەر هەوانەبوایە دەنگیش نەدەبوو، بەڵام ڕوناکی شەپۆلی تیشکەکانی بەبێ پێویستی بەهیچ نێوەندێك بەئاسانی بەبۆشایدا دەڕوات.

هیچ جیاوازی نی‌یه گەر (وورشه) بوونی فیعلی هەبێت و یاخوود بوونێکی گریمانی سەپێنراو بێت، ئەوەی کەهەمیشە لای من گرنگە ئەی حەیران، ئەوەیە کە لەلایەنەکانی دانایی و سیستەم و دروستکردنت بۆ بەدەربخەم، ئایا لەو جیاوازیی‌یە بەئاگایت کە خودا لەگواستنەوەی دەنگ و ڕوناکیدا دروستیکردوە.

ئایا چۆنت ئەندێشە دەکرد گەردەنگ وەك ڕوناکی بگەیشتایە گوێمان، لەخۆر و هەسارو ئەجرامە ئاسمانیەکانی ترەوە یاخود بەپێچەوانەوە بووایە ڕوناکی بەهۆی هەواوە بگەیشتایەتە بەئێمە، بەمەش بیستن و بینینمان تێکدەچوون.

ئایا ئەم جیاکاری‌و سیستەم و دانایی‌یە هەموو لەکاریگەری ڕێکەوتی کوێرانەیە ئەی حەیران.

حەیران/ بەخشندەیت زیاتر بێت ئەی گەورەم.

شێخ/ ئەی ئەم ئاگرە، ئەی حەیران.

حەیران/ بەڵام شێخی گەورەم پەیمانی داپێم باسی (ڕێژەیی) (نسبیه)م بۆ بکات.

شێخ/ دەبینم زۆر سوری لەسەر بیرۆکەی (ڕێژەیی) وەك مێشکت خولیای بوو بێت وایە.

حەیران/ چۆن خولیای نابم کەئەو هەمو سەرتایی‌یە عەقلیە ئاشکراکانی سەرو ژێر کرد، کاتێك ئینکاری ئەوە دەکات کە کورتترین هێڵی ڕاست ئەو هێڵەیە کەدەکەوێتە نێوان دوو خاڵەوە و لای وایە کە دووریی‌یەکان سێ دووری نی‌یە بەڵکو چوارە و یەکێکیان لەو چوارە (کاتە) و زۆر شتی تری سەرسوڕهێنەرە.

شێخ/ ئەمانەت لەکوێوە زانی؟

حەیران/ لەڕۆژنامە گەڕۆکەکان خوێندوومەتەوە، و یاخود لەلایەن خەلکەوە گوێبیستی بووم.

شێخ/ ڕاستی زانستەکان لەهەواڵی ڕۆژنامەکانەوە وەرمەگرە، و بێجگە لەزانایان لەکەسی تر وەری مەگرە، و مەهێڵە عەقلت چەواشەی لایەنە سەرەتایی‌یەکان و ئاشکراکان بێت، گەر بەگشتی هەموو زانایان هەواڵی چەواشەی عەقلت بکەن باوەڕت نەبێت کەزانایەکی مەزنی وەك ئەنیشتاین پێچەوانەی عەقلی خۆی بکا و ئینکاری شتە سەرەتاو ئاشکراکان بکات، چونکە ئەنیشتاین بیروباوەڕی سەروژێرنەکردوە، بەڵام هەندێ لایەنی تێدا ڕاستکردۆتەوە، ئینکاری ئاشکراکانی عەقلی نەکردوە، بەڵام بەئاگامان دەکاتەوە کەوا لەتێگەیشتنو دەرك کردنماندا ڕادەیەك بۆ جێگا و کات و جوولە دابنێین کەدەرك کراوەکانیان تیادایە، بیرۆکەی (ڕێژەیی) کاتێك دەڵێت (هێڵی

راست نزیکترین هێڵە لە نێوان دوو خاڵدا، چونکە ئەو ڕێژەیە بۆ لاربوونەوەی زەوی دادەنێت کە هێڵە ڕاستەکەی بەسەردا دەڕوات و هەرگیز ناتوانین بۆ نموونە ئەندێشەی کورتترین هێڵی نێوان نیۆیورك و پاریس بکەین، لەکاتێك ئەو هێڵە لەسەر زەوییەکی چەماوەدا دەڕوات، گەر لەناخی زەویدا هەمان قیاسی بکەین لە نێوان ئەو خاڵەی کەنیۆیورك لەسەریتی و ئەو خاڵەی کە پاریس لەسەریتی، و ئەو ئاشکرایەی کەدەڵێت هێلی ڕاست کورترین ماوەیە لە نێوان دوو هێڵدا وەك خۆی بەڕاستی دەمێنێتەوە و کاتێك (ڕێژەیی) دورییەکان) (سێ) دووری نین و (چوارن) کە یەکێکیان (کاتە) ئەمەش بەسەر تەنی جولاودا دەچەسپێت نەك بەسەر تەنی وەستاو، و سەبارەت بە (جێگا)و (کات) کەسێکی دەرك کەر پێیان هەڵدەستێت، و لەبەر ئەوەی زانست سەلماندنی هیچ تەنێك لەگەردوندا لە گەردیلەوە بۆ مەجەرەکانی هەموو بەگشتی لەجوولەیەکی بەردەوامدان بەخێرایی جیاواز، و هەروەها سەلماندیان هەموو تەنێك کەم و گرژدەبێتەوە لەهێڵێکی بەئاراستەی خێراییەکەی بەگرژ بوونێکی (ڕێژەیی) بەگوێرەی خێرایی تەنەکەی چەسپاوە کەلەنێوان بارستایی و ووزەدا گونجانێکی بێ ڕادە هەیە، واتە ووزە یەکسانە بەبارستایی لێدراو بە چوارینەی خێرایی ڕوناکی، و ژمارەی یەکەکانی بارتاییەکەی لەژمارەی چەسپاو دراوەکە چوارینە خێرایی ڕوناکییە.

لەبەر ئەم گونجاندنە چەسپاوە لەنێوان ووزەو بارستایدا واتە لەنێوان هێزو ماددەدا هەردووکیان دەکا بەیەك شت و هەرکاتێك بارستایی زیادیکرد ووزەش زیاد دەکات،و هەرکاتێك ووزە لەتەنێکدا نەما بارستایی یەکەی کەمدەبێتەوە و بەمەش مادده شیاوی لەناو چوونە، و لەبەر ئەوەی (کات) جیاوازی هەیە لەنێوان دوو کەسی دەرك کەردا کە یەکێکیان لەهەسارێك ئەوی تریشیان لەهەسارێکی تر بەمەرجێك خێرایی ئەم دوو هەسارە جیاواز بێت، چونکە وەك دەزانێت کات بەدوای جوولەدا دێت، و بەمەش (قیاسی) ڕێژەیی دەبێتە دەستکەوتی ئەم کورتکراوە زانستیانەی کە گەیشتینە ئەنجامە زانستیەکانی، وەك یەکێك لەوانە ئەندێشەمان بەوەی دووری تەنە جولاوەکان ناگونجێت بەکارهێنانی لەسەر بنەمای سێ دوورییەکانی جێگا کەئەمانەن (درێژی)، (پانی) (بەرزی)، وەك دەیزانین، بەڵکو پێویستە لەگەڵ ئەم سیانەدا ڕەگەزی (کات)یش هەبێت، واتە ڕەگەزی خێرایی کە درێژیو بارستایی ماددەو ووزەکەی پابەندێتی، بەمەش کاردەکاتە سەر درێژی ماوەی مانەوەو لەناوچوونی...

بەم چەشنە سەرنجمان بۆ ماددەو درێژیو بارستاییو ووزەو جێگاو کات ناتوانین سەرنجدانێکی جیاوازو چەسپاوی بەڕادەمان هەبێت، بەڵکو پێویستە سەرنجدانمان بۆ شتە

دەرککراوەکان، سەرنجدانێکی ڕێژەیی بێت لەگەڵ دووریی‌یەکاندا ڕادە بۆ کات و جێگا و جوولەو خێرایی ماددە دابنێین، و ئەمەیە مانای (ڕێژەیی) (النسبیە) (Relativite) ئایا حەیران هیچ شتێکت تیادا بینی کە مەعقول و ئاشکراکان ئینکار بکات؟

وادەزانی خۆم لەباسی (ڕێژەیی) دووردەخەمەوە لەبەر ئەوەی باوەڕ هێنان دوورم دەخاتەوە.

حەیران/ بەڵێ وام دەزانی.

شێخ/ نەخێر، نەخێر ئەی حەیران (ڕێژەیی) بریاری نەبوونی بێ ڕادەیی کات و جێگای نەداوە، بەمەش ووتەکەی غەزالی ڕوونکردەوە کەپێش هەزار ساڵ ووتبووی و نزیکی خستەوە لە باوەڕهێنان بەخوداوە بڕیاری بوونی یەکگرتنی نێوان ماددەو هێزی داوە، و بە گۆڕانی ماددە بۆ ووزە و لەناوچوونی، و بەمە گەیشتە نەمریی کە مەحاڵ نی‌یە دروستکردن و نەمان لە نەبوونەوە بە پێچەوانەی ئەو ووتەیەی کە دەڵێت: (هیچ شتێك لەسروشتدا نەدروستدەکرێت و نەلەناو دەچێت)

ئەو بیرۆکەیەی کە زاڵبوو بەسەر عەقلماندا و زەحمەت بوو لەلامان باوەڕهێنان بەدروستکردن لەنەبوونەوە... ئەم (ڕێژەیی)یە نزیکی کردینەوە بەم هەموو شتە بۆ باوەڕهێنان و نزیك بوونەوەی زیاتر لە خودا.

حەیران/ کەواتە ئەنیشتاین لەباوەڕداران بوە بەبوونی خودا.

شێخ/ نەك تەنها باوەڕدار بوو بەڵکو لای وابوو هەموو زانایەکی دانا کە دەچێتە ناو قوڵایی هەندێ نهێنی دانایی و سیستم و دروستکردنی باوەڕهێنانی بەبوونی خودا مەزنتر دەبێت، بەڵکو وای بۆ دەچێت کە زانست ڕێڕەوی ڕاستی نابێت گەر باوەڕی لەگەڵدا نەبێت، و باوەڕیش بەبێ زانست پڕشنگدار نابێت، و لەم ڕوانگەیەوە دەڵێت و چەند جوانە ووتەکەی:

جوانترین موچوڕکە کە بەلەشماندا دێت ئەو کاتەیە کە دەوەستین لەسەر سەکۆی شاراوەی بەردەرگای نهێنی یەکان، کەناوەرۆکە بۆ زانینی ڕاستی‌یەکانی بۆ هەموو هونەرو هەموو زانستێك و ئەو کەسەی مردوە گەر ئەم هەستە لەلای نەبزوێت، وزە لەژیانێکی داخراوو ترسدا دەژی، بێ ئەوەی بەشداری جوانی سەرسوڕهێنەر بێت، ناوەرۆکی جەوهەری هەستمان بە ئاین، لەناخدا ئەوەیە کە دەبێت بزانین ئەو کەسەی کە ڕێگای زانینی خودی ئەو نازانرێت، و هیچ ڕێگایەك نیە بۆ زانینی کونهی ئەوشتە بوونی هەیە.

بەداناترین نیشانەوە بەرازاوەترین جوانی زاتی ئەو بەدەردەکەوێت لەم جیهانەدا، کە ئامێرە داماوەکانی عەقڵمان تەنها دەرکی وێنە ڕووکەشیەکان دەکات لەڕووتەختەکاندا بێ چوونە ناو ووردەکاری قوڵاییەکانەوە.

بانگێشی باوەڕی ئەو زانایە دەکات کەدەرکی هاوکاری نێوان باوەڕ بە بوونی خوداو زانست دەکات، (واتە بوونی ئەو باوەڕە قووڵەی بەو داناییەی کە ئەم گەردونەی لەسەر دروستکراوە، ئەوەش باوەڕی کلپەرو نیوتن بوو، چ تامەزرۆیەك دەگاتە تامەزرۆ گرداره‌کەی ئەم دوانە بۆ بینینی تروسکای ئەو بڵێسە کەدەردەکەوێت لەڕوناکی عەقڵ لەم گەردوونەدا؟

من هەرگیز ناتوانم ئەندێشەی زانایەك بکەم کەنەزانێت بە بنەما دروستەکانی بوونی گەردوونی کەوەستاوە لەسەر داناییەك و ئەوەش لەلای عەقڵ دەرك کراوە، (زانست) بێ باوەڕ ڕێڕەوێکی چەوت دەگرێت و باوەڕیش بەبێ زانست، هەروەك کوێر دەست ئەکوتێ).

حەیران/ ئەمە زۆر گرنگە گەورەم.

شێخ/ ئێستا ئەی حەیران بابگەڕێینەوە بۆ میوانخانەکەمان کە خاوەنەکەی ئاگری لەچێشتخانە و ژوورەکانیدا داناوە.

ئەو ئاگرەی کە قورئان لەهەندێ ئایەتدا ئاماژەی بۆ کردووە، و منەتمان بەسەردا دەکات تاکو بەیادمان بهێنێتەوە مەبەستە بوون و دانایی لەدروستکردندا، پێم بڵێ ئەی حەیران بەشی ڕێکەوت چەندە لەدانانی ئامرازو ئامادەکردنی ڕەگەزەکانی، و بەدەستهێنانی مادەکانیو ئاسانکردنی بەشێوەیەکی شارراوە، و بەکارخستنی مرۆڤ بۆ بەکارهێنانی لەکاتی پێویستدا، بەگوێرەی سیستمە دیارکراوەکان و سیفاتە تایبەتمەندەکانیان؟

قورئان دەفەرموێت:

﴿أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ، أَأَنْتُمْ أَنْشَأْتُمْ شَجَرَتَهَا أَمْ نَحْنُ الْمُنْشِئُونَ، نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذْكِرَةً وَمَتَاعاً لِلْمُقْوِينَ، فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ﴾الواقعة/٧١-٧٤

﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَاراً فَإِذَا أَنْتُمْ مِنْهُ تُوقِدُونَ﴾يس: ٨٠

بەڵام زانست دەڵێت: ئاگر بریتییە لەدیاردەی ئەو زیادە گەرمیەی کەلە ئەنجامی سوتاندنی هەندێ لەتەنەکان بەدەر دەکەوێت، و (سوتاندن) بەمانا گشتییەکەی بریتییە لەدیاردە کیمیاویەکان کە ڕوودەدات لەئەنجامی یەکگرتنی تەنێك لەگەڵ ئۆکسجیندا

بەڵام ئەو سوتاندنەی کە گەرمی پەیدا دەکات لە ئەنجامی یەکگرتنی ئۆکسجینە لەگەڵ کاربۆن، و ئەم کاربۆنەش لە تەنە جیاوازە بێ گیانەکان و گیانلەبەرەکانی ناو سروشتدا هەیە، بەڵام زۆرترین و گەورەترین بوونی کاربۆنی لەڕووەکدا هەیە وەك دەزانیت خانەکانی رووەك بەگشتی لەکاربۆن پێکهاتووە، بەڵکو دەتوانین بڵێین کاربۆن تەنها رەگەزە لەپێکهاتنی رووەکەکە خۆیو خۆراك و بەرووبوومەکەی ئێستا دەرکت کرد ئەی حەیران کەئەم ئایەتانە چیان لەخۆ گرتووە، چەند مەزن و ئاشکران، بۆ بەردەخستنی توانایی و کاربەجێیی خودا (ئاگر گەورەترین پێویستی ژیانی مرۆڤە بۆ گەرمکردنەوەی خۆراك و کارەکانی، و گەر بەشێوەی ئاوا بوونی زۆر بووایە، ژیان لەناو دەچوو، یاخود مەترسیەکی هەمیشەیی دەبوو لەسەر ژیان سەرنجبدە چۆن خودا سیستم و رەگەزەکانی بۆ داناوە، و درەختی سەوزی بۆ رەخساندووە، و کردۆتیە شوێنی حەشاردانی وزەو ئێمەی زاڵکردووە بەسەریدا بۆ بەکارهێنانی لەکاتی پێویستیدا بەگوێرەی پێویست، و کردۆتیە جێی خۆشحاڵی بوونمان بۆ ئەوەی وەك یادنامەیەك بمێنێتەوە کە هەرگیز لەیادمان نەچێت.

(کاتێ کە دەریدەهێنین لەشوێنە شاراوەکەی خۆیدا کە ئەویش لەناو درەختی سەوزو تەڕو ئاودارەکاندایە کە هەرگیز بەیادماندا نایەت کەلەو شوێنەدا خۆی حەشاردابێت)

ئەو توانا مەزن و داناو دڵڕفێنەی کەداری ئاگری بۆ دروستکردووین ئەم بەیادهێنانەوەیە کابرایەکی لادێ نشینی سادە سەرسام دەکات و توانایی خودای پیشان دەدات، هەروەك چۆن زانایەکیش سەرسام دەکات و دەرکی ئەوەدەکات کەلەپشت ئەم توانایەوە چ نهێنییەکی گەورەو دانایی و سیستم و مەبەست و نەخشەدانان هەیەئەی حەیران ئایا ئەم ئاگرە راستەوخۆ لەکرداریکەوە دروست نەبووە تابوترێت لەدروستکەری رێکەوتی کوێرانەیە؟ بەڵکو ئامادەو دانراوە بۆ پێکهێنانی وزەیەك کە وەستاوە لەسەر کاتێك کە بەئەنجامی ئەدا دەریدەهێنێت لەشوێنە شاراوەکەیدا لەکاتی پێویستدا بەگوێرەی سیستمێکی ووروژێنەر).

ئایا ئەم ئاگرە کەخودا پێی بەخشیوین و کردۆتیە بەڵگە لەسەر بوونی خۆی، دەشێت لەکاریگەری رێکەوتی کوێرانە بێت ئەی حەیران؟

حەیران/ پاك و بێگەردی بۆ خودای مەزنە.

شێخ/ ئەم رووداوانە کەلەقورئانی پیرۆزدا لەگەلێك ئایەتدا ئاماژەیان بۆدەکات، و جیاوازی لەرەنگو بەروبوومەکانیاندا دووبارە دەکاتەوە، ئایا بەشی رێکەوت چەندە لەدروستبوونیاندا بەو جۆرو شێوازو چێژو بۆن و تایبەتمەندی و سوودەی کەهەیانە، و

هەموویان بەگشتی لەیەك خاك دەڕوێن و بەیەك ئاو ئاو دەدرێن؟
قورئان دەفەرموێت:

﴿وَفِي الْأَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأُكُلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾الرعد:٤

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفاً أَلْوَانُهَا﴾فاطر: ٢٧

﴿وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِراً نُخْرِجُ مِنْهُ حَبّاً مُتَرَاكِباً وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهاً وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ انْظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكُمْ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾الأنعام:٩٩

﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ، يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾النحل/١٠-١١

﴿وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ، تَبْصِرَةً وَذِكْرَى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ، وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكاً فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ، وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ، رِزْقاً لِلْعِبَادِ وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتاً كَذَلِكَ الْخُرُوجُ﴾ق/٧-١١

﴿وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّاهُ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّا عَلَى ذَهَابٍ بِهِ لَقَادِرُونَ، فَأَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهِ جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ لَكُمْ فِيهَا فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ، وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِلْآكِلِينَ﴾المؤمنون/١٨-٢٠

﴿فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ، أَنَّا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبّاً، ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقّاً، فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبّاً، وَعِنَباً وَقَضْباً، وَزَيْتُوناً وَنَخْلاً، وَحَدَائِقَ غُلْباً، وَفَاكِهَةً وَأَبّاً، مَتَاعاً لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ﴾عبس/٢٤-٣٢

سەرنجبدە کە چۆن قورئانی پیرۆز بەڵگە بڕە بەرزەکان لەسەر بوونی خوداو تواناکانی بەدەردەخات بەجۆرەها ئایەتی جیاواز کە ئاماژەی دروستکردنی دەدەن بەوەی کە لەکاریگەری مەبەست و وویست و داناییە، نەك لەکاریگەری ڕێکەوتی کوێرانە.

زانست بەسەر سامیەوە بەرامبەر ئەم توانایە دەوەستێت کەوای لەزەوی کردووە بەتەنها لەخاکەکەیدا جۆرەها ڕووەکی تیادا بڕوێت، زانایان دەڵێن: ئەو ڕەگەزانەی کەوا ڕووەکیان لێپێکدێت ئاشکران هەموویان خۆراکیان لەزەوییەوە دەمژن لەسەر یەك خاك دەڕوێن و بەیەك ئاو ئاودەدرێن، و یەك هەواش دەمژن و خۆراك و بەروبوومیان لەیەك کاربۆن دروستدەکەن.

نزیك بۆ ڕێکەوت ئەوەیە کە هەموو ڕووەك بەگشتی، یەك جۆربن، کەواتە ئەو نهێنییە چییە کەهەندێکیان جیاوازین لەهەندێکی تریان لەبەرووبووم و خواردنیاندا وەك قورئانی پیرۆز دەفەرموێت، تەنانەت لەپانتاییەکدا کەلە مەترێکی چوار گۆشە زیاتر نەبێت، شیرین و ترش و تاڵ و ژەهراوی بچێنرێت و بەیەك ئاویش ئاو بدرێن، هەریەك لەم ڕووەکانە بەبێ هیچ تێکەڵاو بوونێك بەروبوومە جیاکراوە تایبەتمەندەکەی خۆیان بە بەردەهێنن.

زانستی ئەمڕۆ بەدەریخستووە کە چۆن خودای بەتوانا لەگەرای ئاژەڵدا ڕەگەزی نەخشە بۆ ماوەیە سەرسوڕهێنەرەکانی داناوە، هەروا هەمان نەخشەی لەتۆوی ڕوەکەکاندا داناوە جا ئایا ئەم نەخشە کێشانە لەکاریگەری ڕێکەوتن، ئەی حەیران؟

سەرنجبدە کە چۆن قورئان لەملیۆنەها جۆری ڕووەك و دانەوێڵە و زەیتوون و دارخورماو تریێو هەناری هەڵبژاردوە بەتایبەتی لەنێو هەموو ڕووەکە بەسوودەکانی تردا باسیکردوون بۆ ئاماژەکردنی بوونی (مەبەست)و (بایەخدان) لەدروستکردندا.

تۆ دەزانیت ئەو خۆراکەی کەلەشمان پێویستی پێیەتی پێکهاتووە لەمادده نیشاستە شەکرییە کاربۆنیەکان، و چەوریەکان و سەبارەت بەپرۆتینیش، قورئانی پیرۆز لەباسکردنی ئاژەڵدا ناوی دەبات.

بەلام سیانەی یەکەم، لەوانە نیشاستەکان لەهەموو جۆرەکانیدانەوێڵە دەردەهێنرێت، و شەکرییە کاربۆنیەکان لەترێو خورماو هەناردا دەردەهێنرێت و چەورییەکان لە (زەیتەوە) دەردەهێنرێت.

بیربکەرەوە ئەی حەیران لەنهێنی ئەو ووتانە، خودای مەزن گفتوگۆ لەگەڵ عەرەبدا بەو نتانە دەکات کەتێی بگەن و هەرتیایدا گفتوگۆ هاتووە بۆ نەتەوەکانی پاش ئەوان کەخودا بەپەیدابوونیان دەزانێت کەلەدوای ئەوەی بەزیاتر لە هەزار ساڵ پەیدا دەبن و

لەتێگەیشتنی باسکردنی ئەم جۆرانە لەلایەن قورئانەوە بۆی بەدەردەکەوێت کەچ رەگەزێکی خۆراکی سەرەتایی گرنگیان لەخۆ گرتووە بۆ مرۆڤ بێجگە لەئاژەڵ کەخودا لەباسی گژوو گیادا ناویان دەبات.

حەیران/ دەبینم قورئان ناوی زەیتون زۆر ئەبات، و بە پیرۆزی دادەنێت، و کردۆتیە نموونە لەسەر هێنانەوەی ڕوناکی خودا.

شێخ/ هەر لەکۆنەوە لای هەموو نەتەوە جێنشینەکانی دەریای ناوەڕاست ئەم درەختە پیرۆز و موقەدەس بووە لای ئەوان نیشانە و هێما بووە بۆ (دانایی)و (پیت و بەرەکەت) وەزیاتر لەو دەڤەرە ناوەندەدا دەڕوێت کەخودا سەبارەت ئەم جێگایە دەفەرموێت (نەخۆر هەڵاتیەو نەخۆر ئاواییە) و ئەو دەوروبەری زەوییە پیرۆزانە دەگرێتەوە کە جێگەی لەدایکبوونی شارستانیەت و ئاینە ئاسمانیەکان بووە بەگشتی؟

چۆن پیرۆزنابێت کەخودا پیرۆزی پێبەخشیوە کاتێك لە جیهانی ڕووەکدا سەرسوڕهێنەر ترین نیشانەی دروستکردنی خۆی تێدایە لەتوانایی و کاربەجێیی و بایەخدان کە بەگشتی خۆراك و گەرمی و ئاگرو ڕووناکی تیادا کۆکردۆتەوە، هیچ کاتێك بەخەیاڵماندا نەهاتووە و ئەندێشەمان نەدەکرد کە ئەم هەموو شتە شاراوانە لەم درەختە هەمیشە گەڵا سەوزەدا کۆ بووبێتەوە، کەچەوری لێوە دەردەهێنن کەسەرچاوەی خۆراکی لەشمانە و تام و چێژە بۆ خواردنەکانمان و گەرمیە بۆ دەرونمان و ئاگرو ڕوناکی لەزەیتە کە دەردەکەین کە بەبێ ئاگریش نزیکە زەیتەکە خۆی ڕوناکی بخاتەوە وەك خودا دەفەرموێت ﴿**نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ**: ڕوناکی لەسەر ڕوناکی دەیکاتە ڕێنمایی بۆ ئەو کەسانەی کەبیەوێت﴾النور: ٣٥، ئەی حەیران.

حەیران/ ﴿**نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ**﴾النور: ٣٥

شێخ/ ئەم ئاژەڵانە ئەی حەیران لە پێدارو باڵندەکان، کە قورئان لەزۆر ئایەتدا ناویان دەبات، و ئاماژەی جیاوازیەکانیان دەکات لەگەڵ ئەوەی لەیەك بنەڕەتەوە دروستبوون کە ئەویش (ئاوو خاکە) بەشی ڕێکەوت چەندە لەدروستکردنیان و پێکهاتنیان و جیاوازی لەجۆریان و شێوازیان و ڕێژەیان و ئەندامیان و هێزیان و ڕەنگیان و دەنگیان و سودمەندیان و زەرەمەندیان؟

قورئان دەفەرموێت:-

﴿**وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى**

رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾النور:٤٥

﴿أفَلا يَنْظُرُونَ إلى الإبلِ كَيْفَ خُلقَت﴾الغاشية:١٧

﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ﴾الأنعام:٣٨

﴿إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَاباً وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ﴾الحج:٧٣

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفاً أَلْوَانُهَا وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ، وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ﴾فاطر٢٧-٢٨

زانست دەڵێت: ئەو ڕەگەزانەی کەئەم لاشانەی لێ پێکدێت زانراون و هەموو ئاژەڵێك لەبنەڕەتدا لەئاوو خاکی ئەم زەوییە دروستبووە پاشان جۆرایەتیو گەشەی بەسەردا هاتووە بەپێی یاسای (پێکهاتن و گەشەکردن) کەلەمەو پێش باسمانکرد، و لەوانەیە ئەم بۆ چوونە ڕاست بێت، چونکە دروستکردنی ڕاستەو خۆ زیاتر بەڵگەی تیادا نییە لەسەر بوونی خودا لەدروستکردنی بەپێی یاسایی پێکهاتن و گەشەکردن، هەروەك جسر دەڵێت: (ئەم سیستمانەی کە ژیان دەبەن بەڕێوە لە پێکهتنی زیندەوەر و گەشەکردنیان و لەجیاوازیان و لەیەکچوونیان و بۆ ماوەییان و جۆرایەتیان هەموو بەگشتی یاسا و سیستمن وەك دەڵێت یاساو سیستمن واتە، دیاردەن لەدیاردەکانی نەخشە دانان و وویست و دانایی، ئایا جێی بڕوایە ئەمانە لەکاریگەری ڕێکەوتی کوێرانەبن، ئەی حەیران؟

تۆ دەزانیت هەموو گیانلەبەرێك لەهێلکەی مێیەو پیتاندنی لەلایەن نێرەکەی دروست دەبێت، و زانست بەدەریخستوە کە هەموو جۆرەکانی گیانلەبەر بۆماوەیی بنەڕەتیان هەڵگرتووە کەخودا دروستیکردوە لەهێلکە و لەپیتێنەرەکەدا هەیە، هۆی ئەم نەخشە بۆ ماوەییە سەرسوڕهێنەرانە و هەموو ڕەگەزێك بەسیفات و تایبەتمەندی خۆی جیادەکرێتەوە لەڕەگەزەکانی تر، هەرچەندە کە هەموو گیانلەبەرێك لەئاو دروستبووە وەك قورئان دەفەرموێت ، جا ئایا دەگونجێت ئەم ڕێکخستنەو تایبەتمەندي و جیاکەرەوەییە لەدیاردەی ڕێکەوت بن؟

چ ڕێکەوتنێکە کە فیل و مێشوولەو ئەسپی دەریاو بۆق و نەهەنگ و کرمی هەڵواسراو تیمساح و ئاسك و کەرکەدەن و وشترمەل و کۆترو پەپوولە و بازو کوللەو تاوس و شێرو مەڕو مێروولە ووشترو دووپشکی ژەهراویو هەنگ بەهەنگوینە سوود مەندترەکەی دروستدەکات ئەی حەیران؟

حەیران: پەنا بەخوا لەڕێ وونبوونی، سوێندبێ بەخوا هەر لە منداڵیمەوە بیردەکەمەوە کە چۆن هەنگ ئەم هەنگەوینەمان بۆ دروستدەکات کە زۆرم حەز لێدەکرد تەنانەت کاتێ یاریەکانم دەکرد لەکێڵگەدا دەمپرسی بۆچی پەپولە وەك هەنگ هەنگوین دروست ناکات: گەرواۆبوایە دەرهێنانی بۆ ئێمە ئاسانترو کەمتر مەترسیدار دەبوو.

شێخ/ پەپوولە لەکوێ هەنگوینی بۆ دروست دەکرێت؟ کێشە کە تەنها مژینی شەکری دوو تۆی گوڵ نییە تاکو پەپوولەو هەنگ وەك یەکبن بەڵام زۆر لە غەریزەی سەرسوڕهێنەر هەیە کەخودا تایبەتمەندي کردووە بەهەموو گیانلەبەرەکان بەوویستی خۆی پێی بەخشیوون کەهەریەکەیان لەگەڵ شێوە لەشیاندا بگونجێت بۆ گەیشتن بەو ئامانجەی کە ئاراستەیکردوون.

قورئانی پیرۆز ئاماژەی ئەم غەریزانەی کردووە بەتایبەتی لەباسکردنی هەنگدا، چونکە ئاشکراترین بەڵگەیە بەوەی کە خودا، دروستیکردوە و ڕێی پیشاندا و پەیام و نیگای پێ بەخشیوە و شارراوەکان و خۆشیەکان بەهەڵمەت بوون بۆشتە ئاسوودەکانیان بەمرۆڤەوە بەستەوە، تاکو بێتەوە یادی کە خۆی مەبەستە بۆ ڕێپیشاندان، و بیربکاتەوە لەم دروستکراوە سەر سوڕهێنەرانە کە مەحاڵە دروستکردنیان بەم شێوەیە تەنانەت جۆرەکانی مێشیش ناتوانرێت بەڕێگای ڕێکەوتی کوێرانە دروست بکرێن.

﴿وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتاً وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ، ثُمَّ كُلِي مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلاً يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾النحل/٦٨-٦٩

حەیران/ پاك و بێگەردی بۆ خودای مەزنە.

شێخ/ ئایا چێشتخانەی ئەم میوانخانە گەورەیە مەزن نییە ئەی حەیران.

حەیران/ هیچ خودایەك نییە تەنها خۆی نەبێت.

شێخ/ سەرنجبدە ئەی حەیران لەغەریزەی هەنگ و گیانلەبەرەکانی تری گەردون و پێم بڵێ بەشی ڕێکەوت چەندە تیایاندا؟

هەندێ لەزانایان سەبارەت بەغەریزە وتوویانە/ بەشێکە لەبەگەرخستن کە پلە بەپلە بەرەو گشەکردن دەڕوات، و لەوانەیە هەندێ لەگیان لەبەران لەپلەکانی گەشەکردندا خاوەن عەقڵی سەرەتایی بن وەك دەڵێن: بەڵام زۆر لەگیانلەبەرە بچووکەکان دەبینن کە دەبوایە لەبچووکترین پلەکانی گەشەکردندا دابنرانایە هەڵدەستن بەهەندێ کار کە زۆر لەگەورە گەشەکراوەکان ناتوانن پێی هەستن، بەمەش مانای بەڵگەکەیان پێچەوانە بێتەوە و پلەکانی گەشەکردن سەرژمێر دەبێت، تەنانەت ئەم گیانلەبەرە بچووکانەش نەنزیکن و نەهاویەکن لەهەندێ هەڵسوکەوتی غەریزیی‌یە ئالۆزەکانیاندا هەندێکیان تەنها دەزانن کە بەدوای خواردندا بگەڕێن و هەندێکی تریان کارەکانیان سەرسام دەکات و مێروولە و هەنگ و جاڵجاڵۆکە باڵندەکان ، و لەبەردەم ئەم تایبەتمەندي و جیاوازیانە (بەڵگەکانی گەشەکردن) تێکدەچێت.

بەمەش غەریزە، ڕێسایەکی تایبەتمەندی نابێت و عەقڵی ساغ ناچاردەبێت کە باوەڕبەوە بهێنێت کە ئەمانە هەموو بەگشتی لەکاریگەری وویست و کاربەجێیی خودایە کە بە ویست ئەم جیاکراوانەی بەخشیوە بەهەندێ گیانلەبەری لاواز تاکوو ببنە بەڵگە بۆ بوونی خودا لەتوانا و دەستێوەردان لە دروستکراوەکان بە ویستی خۆی ئەم هەنگە کە خودا لە قورئاندا ئاماژەی بۆ کردو سەرنجبدە ئەی حەیران کە چۆن هەنگوینمان بۆ دروستدەکات، و چۆن شانە دروسدەکات و بەسیستمێکی ئەندازەیی سەرسوڕهێنەر دابەشی دەکات بۆ چەند ژوورێك، هەندێك لەو ژوورانە بچووکن بۆ کرێکارەکانیان و یان گەورەن بۆ نێرەهەنگ و ژووری تایبەتی بۆ شاهەنگە دووگیانەکان، و سەرنجبدە وەك چۆن ژوورەکانیان دابەشکراوە، ئاوەهاش کارەکانیان دابەشکردووە هەندێکیان هەڵاڵە و شیرینی دووتۆی گوڵەکان کۆدەکەنەوە، و هەندێکی تریان خواردن بۆ بێچوەکانیان ئامادە دەکەن، هەنگوینیان بۆئەچوون تاکو بۆ خواردنیان ئاسان بێت، تا دەگەنە ئەو تەمەنەی کە پێویستیان بەو دایکانە نامێنێت، و بەم نازداری‌یە دەمێننەوە تاکو بۆ پووردان ئامادە بکرێن، و ئەم هەرەوەزو هاوکاریی‌یە کۆمەڵی‌یە بەردەوامە بەبێ هیچ تێکچوون و گۆڕینێك، بەدرێژایی ساڵەکان و ڕۆژەکان بەووردیەك کە ناتوانرێت ببینرێت، کە باشترە لەو فەرمانگەی کۆمەڵایەتی‌یەیی کەمرۆڤی ژێر سەرپەرشتی دەکات.

ئەی مێروولە کە شتی زۆر سەرسوڕهێنەری لێدەبینین وەك هاوکاریان بۆ کۆکردنەوەی خۆراکیان و دروستکردن و پێکهێنانی ماڵ و شارەکانیان و دابەشکردنی کارو کاسپیان و ئارامگرتن و فڕوفێڵیان بۆ گواستنەوەی خواردنەکانیان و هەڵگرتن و بڵاوکردنەوە و وشکردنەوەیان و کۆکردنی دانەوێڵەکان تاکو لە شوێنی شێدارەکاندا

نەڕوینەوە بەچ عەقڵێك و بەچ غەریزەیەك هەڵدەستێت بەم کارانەی کە ئەو ئاژەڵانەی کەزۆر بەرزن لەپلەی گەشەکردندا وەك فیل و ئەسپ و شێر و مەیموون ناتوانن پێی هەستن.

جالجالۆکە ماڵەکەی بەلیکی خۆی بەو شێوە ئەندازە سەرسوڕهێنەرە دەچنێ، تاکو بیکاتە تۆڕو دەزولە و خۆراکی پێڕاو بکات.

پلەی چەندە لەپلەکانی گەشەکردندا تاکو بتوانێ بەم کارەووردو سەرسوڕهێنەرو فێلاوییە هەستێ.

ئەی ئەو باڵندەی کە باسدەکرێن تیماری خۆیان دەکەن گەر لاقیان شکا گرتنەوەی بۆدەکەن، لەشوێنی شکاندنەکەیدا قوڕوپوش کۆدەکاتەوە و لەبەرخۆر دەوەستێت تاکو ووشك دەبێتەوە و ئەو قوڕو پووشە زۆر بەتوندی یەکدەگرن هەروەك بۆی گیرابێتەوە وایە، واتە دوو پارچە ئێسکە شکاوەکە یەکدەگرنەوە ئەو قوڕو پووشەی لەسەر دەمێنێتەوە.

ئەو ئاژەڵە ئاوییەی کە بەقوندر ناو دەبرێت، وای دەگێڕنەوە کە کارە سەرسوڕهێنەرەکانی لە دروستکردنی ماڵ و پەندا و بۆ هەڵگرتنی خۆراك تیایدا بەدرێژایی زستان درەختەکان بەددانی دەبڕێت و لە پاشدا لق و پۆپی دارەکە لە ڕێڕەوی ئاوەکەدا ڕادەکێشێت بۆ ئەو جێگایەی کە بەنداوەکەی تیادا دروستدەکات، تاکو پەنداوەکە بەرز بکاتەوە و قوڕ و گەڵا و توێکڵی دارەکەی بەلق و پۆپی داراکەوە دەلکێنێت و هەردوو نێرو مێی قندور لەسەر بەنداوەکە هەڵدەستن بەدروستکردنی ماڵەکەیان بەهۆی چیلکەو چەواڵ و بەردو لق و کە هەموویان بەیەکەوە دەچنن و بەمە ژوورێکی گومەزی بەقوڕ دروستکراوی دوو دەرگا دروستدەکەن، و زەوی ژوورەکەش بەتەختەی ووشك رادەخەن و خۆراکیان لەلق و پۆپ دەهێنن و دەیخەنە حەوزی ژێر ژوورەکە کەشوێنی هەڵگرتنە، وچ کاتێك پرسیان بێت خۆراك لەوێ دەهێنن دەگەڕێنەوە بۆ شوێنی حەوانەوەو خەوتیان کەبە بێدەنگی و دڵنەواییو گەرم و گوڕی دەمێننەوە.

چ عەقڵێك و چ غەریزەیەك کەبەهۆیەوە ئەم ئاژەڵانە هەڵدەستن بەم کارە سەرسوڕهێنەرانە کەفیل و ئەسپ و مەیموون نەتوانان لەئەنجامدانی، ئایا پلەی گەشەکردن چ پەیوەندییەکی هەیە بەمێروولەو هەنگ و جالجالۆکەو سەگی دەریاوە... ؟

حەیران/ فەرموودەی خوا ڕاستە ﴿**وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ** : پەروەردگارت دروستکردن بە ویستی خۆی دەکات و هەڵیان دەبژێرێ﴾القصص:٦٨.

شێخ/ ئەی ئەم چوار ئاژەڵە کە (بزن و مەڕ و حوشتر و ڕەشە وڵاخ) کە قورئان لەچەندەها ئایەتدا ناویان دەبات لەبەر سوودمەندی زۆریان پێم بڵێ ئەی حەیران بەشی ڕێکەوت چەندە لەدروستکردن و پێکهاتن و دەستە مۆکردنیان و خۆراکیان گژوگیابێت کەدەبنە عەمارێك بۆ پرۆتین و چەورییەکان و بەتواناکرنمان بۆ وەرگرتنی جۆرەها سوودمەندیان لەشیرەمەنی و گۆشت و خوری و موو پێست و ئێسکیان، جگە لەبەکارهێنانیان بۆ کێڵاندنی زەوی و بۆ هەڵگرتنی خۆمان و بارمان و ڕاکێشاندنی قورساییەکان،

قورئان دەفەرموێت:

﴿أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَاماً فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ، وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ، وَلَهُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَمَشَارِبُ أَفَلا يَشْكُرُونَ﴾یس/ ٧١-٧٣

﴿وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَناً خَالِصاً سَائِغاً لِلشَّارِبِينَ﴾النحل:٦٦

﴿وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَناً وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتاً تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ وَمِنْ أَصْوَافِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثاً وَمَتَاعاً إِلَى حِينٍ﴾النحل: ٨٠

﴿اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَنْعَامَ لِتَرْكَبُوا مِنْهَا وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ، وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَلِتَبْلُغُوا عَلَيْهَا حَاجَةً فِي صُدُورِكُمْ وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ﴾غافر:٧٩-٨٠

ئەمە هەندێکە لەو سود مەندیانەی کە قورئان بەئاشکراو بەچڕی باسیان دەکات لەگەڵ کورتە فەرموودەیەك بۆ سوودمەنە نهێنییەکان)

زانست سەبارەت بەم چوار ئاژەڵە چی دەڵێت:

زانست وەك فەرموودەی قورئان دەڵێت : ئەم ئاژەڵە شیردەرانە کە خۆراکیان گژوگیایە لەپلەیەکی سوودمەندی بەرزدان بۆ مرۆڤ لەیەکترەوە شیرو گۆشت و خوری و مووی دەداتێ ، جگە لە پێستو ئێسك و شاخەکانیان، و زانست دەڵێت: مرۆڤ بۆ پاراستنی ژیانی پێویستی زۆری بە پرۆتین و کاربۆهیدرایەت چەوری و خوێ کانزاییەکان و ڤیتامینەکان هەیە، و پرۆتین بەشی (تەواو) و (ناتەواو)ی هەیەو و

گەورەترین سەرچاوە بۆ (پرۆتینی تەواو) گۆشت و شیرەمەنی‌یە و ماددەی چەوری دەولەمەندترین خۆراکە بۆ بەرهەمهێنانی ووزە کە باشترین سەرچاوە بۆی (ڕۆن و کەرەو شیرو گۆشتە) کە ئەمانەش لەم چوار ئاژەڵەدا هەن، و هەروەها گرنگترین جۆرەکانی ڤیتامین دووبارە لەگۆشت و شیردا هەیە.

زانست دەڵێت: تەنها ئەم چوار ئاژەڵە لەنێوان ئاژەڵە شیردەرەکانی تردا بە بەردەوامی شیردەدەن، و تەنها ئەوان سیفەتی توانایی کێڵاندن و بارهەڵگرتن و ڕاکێشانیان هەیە.

چ توانایەکە ئەم توانایەی کە تایبەتمەندە بەم چوار ئاژەڵەوە لەنێوان ئەوەی خۆراکیان گژوگیابێت و بەئاسانی بەدەست بێت بۆیان، و دەستەمۆکردنیان ئاسان بێت و لەگەڵ ئەوەی عەمارێکی هەمیشەیین و کارێکی چالاك بن بۆ دەستەبەرکردنی شیرو ڕۆن و گۆشت کەهەموو بەگشتی سەربە ماددە پرۆتینەکان و وا چاوەڕوان دەکرا لەبەر ئەوەی کە خۆراکیان تەنها گژوگیایە (کەبریستی‌یە لە کاربۆن) ماددە کاربۆهیدراتە نیشاستەیەکان بە بەرهەم بێنن نەك مادە پرۆتینەکان لەگەڵ گۆشت و شیرو ڕۆن و کەرەو بەزدا هەیە؟

ئایا ئەمانە هەموو بەگشتی لەکاریگەری ڕێکەوتن ئەی حەیران؟

چ توانایەکە ئەو توانایەی کە ئەم سیفاتانەی لەم ئاژەڵەدا کۆکردۆتەوە وەك قورئان ئاماژەی بۆ کردووە لەبێ دەسەڵاتی و دەستەمۆیی و لێخورین و ئاسان دەستکەوتنی خۆراکیان بەبێ ئەرك لەگژو گیادا، و ئەو هێزە مەزنە تەواو کەرە بۆ کێڵاندنی زەوی و ڕاکێشانی قورسایی و بارکردنیان، و هەروەها تیایاندا کۆیکردۆتەوە خۆراکی مرۆڤ و پۆشاك و گەرمکردنەوەی ماڵ و کەل و پەلی، و هەڵگرو کێڵەری، بەشێوەیەك گەر کەسێك تەنها مانگایەکی هەبێت دەتوانێت پێویستیەکانی ژیانی پێ ئەنجام بدات، بەبێ هیچ خومااندو کردنێك تەنها ئەوە نەبێت بەرەڵای دەشت و نزاری کات بۆ خواردنی ئەو خۆراکەی کەخوا پێی بەخشیوە کە دەفەرموێت ﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا﴾هود: ٦

ئایا ئەم هەموو شتە بەگشتی لەدیاردەی ڕێکەوتە ئەی حەیران؟

حەیران/ خوا پەنامان بدات لەگومڕایی ئاشکرا، خودا پاداشتی ئەم دانایيەت بداتەوە گەورەم کاتێك زەویی جێنشینمانت بە (میوانخانەی گەورە) ناو برد، بەڕاستی وایە میوانخانەیەکی گەورەیە.

خودای گەورە هەموو هۆکارەکانی پشووودان و حەوانەوەی بۆ تیادا ئامادە کردووین لەجێگەو پۆشاك و گەرمیو ئاگرو ڕوناکی، و هەموو بەتام و چێژێك بۆ دروستکردنی خواردەمەنی و خواردنەوە و میوە و تەنانەت شیرینیش.

شێخ/ لەیادت چوو باسی وێنە جوانەکانی بکەی ئەی حەیران.

حەیران/ لەیادم نەچووە گەورەم ئەم وێنە جوانە دڵڕفێنانە و هەرگیز پشتگوێیان ناخەم؟

شێخ/ ئەزانم پشتگوێی ناخەیت و لەیادت نەکردوە، بەڵام ئایا بەیادتا هاتووە جارێك بوەستیت بەرامبەر ئەم نەخشو نیگارو سێبەرانە بەدڵێکی پڕخۆش و خرۆشەوە سەرنجبدەیتە کازیوەی یاقوتی و خۆر ئاوا بوونی زێڕی و سەوزی زمموردی کێڵگەکان و ئاوە زیوییەکان و گەڵای گوڵەکان، و باڵی پەپوولەکان وپەڕی مەلەکان و کلکی تاووسەکان، و بپرسیت لە حەیقەتی جوانی ئەمانە، کەنیشانە ڕازاوەکانی سەرسامان دەکات، یاخود بپرسی ئاخۆ بەشی ڕێکەوت چەند بێت لە پێکهاتنی وێنەو ڕەنگەکانیان و هێڵ و پێوەر و وێنەکانیان و ئەو شتانەی کەلەخۆیان گرتووە لەبەخشندەیی و وردەکاریی و ڕێکو دروستی هەڵسەنگێنیو هاویەکبوونیو هاوگونجاوی هاو شیاوی و هاوجوانی و هاو چێژی.

حەیران/ نەخێر گەورەم.

شێخ/ ئەو جوانییە چییە ئەی حەیران؟ ئایا مانەیەکە نسبی و ڕادەیی لەخۆگرتووە یاخود وێنەیەکە و لەلای عەقڵمان دروستبووە؟ یان شتێکەو بوونێکی خودی و دەرەکی هەیە کە هەستیارەکانمان چێژی دەکەن و عەقڵمان دەرکیان دەکەن وەك چۆن وێنە دروستکراوەکانی تر دەرکدەکات؟ ئایا ئەم ئاسوودەییەمان لە ئەنجامی جوانی ئەم وێنانەیە کە لەخودی خۆیاندا بەسەرماندا دەسەپێنن وەك قورئان ئاماژەی بۆ دەکات؟

یاخود ئەم دڵخۆشیەمان لە ئەنجامی جوانی ئەم هاوسودمەندیمان لێیان وە ئارەزوو چێژو سۆزو هەستمان بۆیان وا ڕاهاتووین لەکاریگەری ئەمانە بەجوان ناویان بەرین؟

حەیران/ تێناگەم چۆن جوانی بوونی خوودی هەیە لەدەرەوەی؟

شێخ/ مەبەست ئەوە نییە لێرەدا شتێکی دەرەکی سەربەخۆ هەبێت و بەجوانی ناو ببرێت بەوێنەی ئاوو هەوا بێت، بەڵام ئالێرەدا دەپرسین ئایا شێوەو پێوەرو ڕەنگی بەڕادەو بەڕێژەی دیاریکراو هەیە کاتێك کۆبینەوەو هاوگونجاوبن، جوانی لەخودی خۆیدا دروست دەبێت یاخود ئەم جوانی و ڕادەییەو بەتەنها لە عەقڵماندا دروست بووە،

بەپەیام و نیگای هاو سوودمەندی و ئارەزوو سۆز هەستمان بۆیان، بۆ نموونە ڕەنگی سور لامان جوانە چونکە هەمیشە واڕاهاتووین هێمایەك بێت بۆ ڕووی ئەو کەسانەی کە تەندروستیان باشە، و ڕەنگی سەوزەی زەمورردی لامان جوانە چونکە وا ڕاهاتووین کێلگە سەوزە پڕ موژدەکانی تێراو بەپیت و فەڕ بینین، وەیان ئەم (جوانی)یە تێکەڵەیە لەبوونێکی ڕاستەقینەی دەرەکی لەگەڵئەو خەیاڵانەی کەهەست و سۆزی یادگاریەکانمان دروستی دەکەن وەپاڵ بەعەقڵمانەوە دەنێن کە باوەڕبەبوونی ئەم ڕاستیەبکات لەڕاستیدا ئەم ووتەیەی دوایی ڕاستەو لەجێی خۆیەتی. زۆرجار جوانی ڕاستەقینە دەبینین کە عەقڵمان دەرکی پێدەکات و هەستێکی ماددی پێدەکەین، و گەر خەیاڵمان بۆزیادکرد کەلە هەست و سۆزو یادگاریەکانماندا دروست دەبن بەمەش هەستمان بەو جوانیەیە زیاتر دەبێت، و ئالێرەدا نهێنی جیاوازی چێژی جوانی لەنێوان منداڵ و گەورەدا بەدەردەکەوێت.

بەڵی زور حالەت هەیە کە خەیالی سۆزو چێژەکان زاڵدەبن بەسەر حەقیقەتێکی جوانی ڕەسەندا بەجۆرێك کەنزیکە هەستکردن و دەرکردنمان نەمێنێت بەپێوەری دروستی ئەو جوانییە.

بەمەش هەستمان بەرامبەر (جوانی) تێکەڵاو ئالۆز دەبێت بەڵام ئەم جوانییە لە هەندێ وێنەی تریدا بەڕون و ئاشکرایی دەمێنێتەوە گەر نەکەوێتە ژێر دەسەڵاتی زەوق و عادەتەوە کە تیایدا لەگەڵ مرۆڤێکی نەزان و منالێکی شیرەخۆرەدا بەڵکو تەنانەت لەگەڵ ئاژەڵێکی بێ زماندا بەرامبەر دەبین بەرامبەر ڕەنگە دلڕفێنەکان و جوانی گوڵ و پەپوولە باڵندەکان کەواتە لەدەرەکیدا جوانی ڕاستەقینەی ڕەسەن هەیە و ئێمە لەدەرك کردنی ئەم جوانییە ڕەسەنەدا بەرامبەر بەکرداری هەست عەقڵمانی بۆ بەگەڕ دەخەین وەك چۆن هەست و عەقڵمان بەکار دەهێنین بۆ بوونی هەموو وێنە ماددییەکانی تر.

کەواتە ئەو جوانییە ڕەسەنە چییەو ڕەگەزەکانی لەچی پێکهاتووە؟

دیارە بریتییەلە وێنەکانی هاوڕێکی (تناسق) و هاوبینایی (تناظر)و (هاوسترانی) (تناغم) لەشێوەو ڕەنگ و دەنگدا لەژێر سیستمێکی چەسپاودا بەڕێژەی دیاریکراو پێکدێن کە کەمترینە لە پارچە مۆسیقایەك کە پێکهاتووە لەچەندەنگێکی ڕەسەنی جیاوازی دوور لەیەك، و ئێمە بەڕێژەی دیاریکراو لەمۆسیقاوستارن تێکەڵاویان دەکەین بەپێی سیستمێکی چەسپاوی ئاشکرا.

بەمەش ستڕانێکی بەسۆزو هەستی لێ پێکدێت، بەمجۆرە ڕەنگ و وێنەکان بۆ دروستبوونی وێنەی جوانی کەلەسروشتدا بە بەرچاو دەکەون کە ملکەچی ڕێژەی دیاریکراو یاسای چەسپاون کەبەکاریگەری توانایەك دروستبووە بۆ پێکهاتنی (جوانی) کەواتە ناتوانین ئەو جوانی‌یەی کەلە گەردوندا دەیبینین بڵێین ئەندێشەیەو عەقڵمان دروستی کردوە، بەڵکو بوونێکی ڕاستەقینەی دەرەکی‌یە هەستی پێدەکەین وەك چۆن هەست بەقەبارە و شێواز و بارستایی و چێژو بۆن دەکەین کە ئەمانەش هەموویان بەگشتی بەڕێژەی دیاریکراو لە ڕەگەز و گەردیلەکان دروستبوون.

گەر ئێمە بە پۆشاکێکی چنراو سۆزو یادگاریەکانمان وێنەی ئەم جوانی‌یە ڕەسەنە دا بپۆشین، بەم زیادکردنە خۆشیو کامەرانیمان زیاد دەکات، وەك چۆن منداڵێك بەپۆشاکێکی سور دڵخۆش دەبێت گەرپێی ووترا ئەمە پۆشاکی جەژنتە، و لە ڕۆژانی تردا لای جوان بووە بەڵام بەهۆی یادگاری جەژنەوە زۆر زیاتر لای جوان دەبێت.

ئایا دەشێت ئەی حەیران ئەم یاسا چەسپاوە دڵڕفێنە کە جوانی دروستدەکات بەم بەخشندەیی‌و ووردەکاریی‌و ڕێك و دروست و پێوراوە، وهاوڕێژەو هاویەکسانی‌و هاوجوانی‌یە، لەکاریگەری ڕێکەوتی کوێرانە بێت؟

حەیران/ خودا پەنامان بدات لەگومڕایی.

شێخ/ دەگونجێت ئەم میوانخانە مەزنە، بەو هەموو شتەی کە تیادایە لەسیتەم و دەسەڵات و بایەخدان و داهێنان و تەواوی‌و جوانی‌یە لە پێکهاتەی ڕێکەوتی کوێرانە بێت؟

حەیران/ بەڕاستی میوانخانەیەکی مەزنە.!!

شێخ/ لەمە مەزنتر ئەوەیە کە خاوەنەکەی داوای کرێمان لێناکات و تەنها سوپاسی دەوێت.

حەیران/ چەند کرێیەکی ئاسانەو چەند ڕەزامەندە.

شێخ/ ئای چەند لەیادی دەکەین و لە وانەشە لەیادی نەکەیت چونکە ئێمە لەکۆتایدا هەربۆ لای ئەو دەگەڕێینەوە.

نە خودی خۆیاندا: ﴿سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ﴾فصلت: ٥٣

لەسێ تاریکیدا

(١)

شێخ/ ئـەم سیستـمە سەرسـوڕهێنەرە (سیستمی دوانی‌یـە) سەرتاسـەری‌و ئاسـایی لەهـەموو زیندەوەرێکدا کـەزۆر، لە ئایەتە قورئانیەکاندا باسکراوە تا ئاماژەی مەبەست و دانـایی بکـات لەدروستکردندا، بەشـی ڕێکـەت چـەندە لەدروسـتکردن و پـێکهاتن و ڕێکخستن و هەمیشەیکردن و ئاسایکردنی لە ئاژەڵ و ڕووەکدا؟

قورئان دەفەرموێت:

﴿وَأَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى﴾النجم:٤٥

﴿سُـــبْحَانَ الَّـــذِي خَلَـــقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ﴾يـــس:٣٦

﴿وَ اللهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ أَزْواجاً﴾فاطر:١١

﴿وَهُـــوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَاراً وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ﴾الرعد:٣

﴿وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾الذريات:٤٩

ئەمە هـەندێ لـەو ئایەتـە قورئانـیانەیە سەبارەت بـە سیستمی جووتـەیی، کـە ئامـاژەی سەرتاسـەری‌و ئاسـایکردن لەهـەموو زینـدەوەرێکدا دەکـات، چ ئـاژەڵ و ڕوەك یـاخود مـرۆڤ بێـت زانسـت بەرامـبەر بـەم سیسـتمە سەرسـوڕهێنەرە چـی دەڵێـت؟ ئـەو سەرسوڕهێنەرەی کە لـەلای ئەوان جێی خۆی گرتووە زانایان دەڵێن سیستمی جووتەیی ئاسـایی و سەرتاسـەری‌یە بۆ هـەموو زینـدەوەرەکانی ئـاژەڵ و ڕووەك، کە بەگشتی بەیەك ڕێگـاو یـەك گونجـاندن، نـزیکە ئەندامەکانیان هاووێنە بێت و هەروەها پیتاندنە کانیشیان نـزیکە وەك یـەك بێـت و دەپرسـی چـۆن ئـەم سەرتاسـەری و ئاسـایی و هـاو وێـنەیە و یەکیانگرتووە لەهەموو زیندەوەرێکدا؟

ئەم ئاسایکردن هەمیشە سەرسوڕهێنەرە زیاتر هۆشمەند و ژیری کردووم، هەروەها لەمەو پێش باسمانکرد ئەی حەیران بەهۆی خوێندنەوەم بۆ نووسراوەکانی فەیلەسوفی ئەم سەردەمە (هنری برگسون) لەوەو پێش دەرکی ئەم داناییەم نەدەکرد لە دووپاتکردنەوەی ووشەی (دوانەیی) لە قورئانی پیرۆزدا لە نێرو مێدا، وامدەزانی ئەم دووبارە کردنەوەیە تەنها بۆ ئەوەیە کە خودا بەخشندەیی خۆی بەسەر بەندەکانیدا بەدەربخات.

تێنەدەگەیشتم کە ڕووداوەکانی بەخشندەیی لەدروستکردنی (جووتەیدا) کە هۆکارن بۆ مانەوە ژیان، تا خودا ویستی هەبێت بۆ بەردەوامی ژیانیان لەسەر گۆی زەوی بەهۆی پیتاندن و زۆر بوونەوە، بەڵام لە پاش ئەوەی بیرۆکەکانی (برگسون) حاڵی بووم و دەرکم کرد کە دووبارەکردنەوەی ووشەی (جووتەیی) مەبەستی خودا منەتکردن نییە بەسەربەندەکانیدا بەڵکو مەبەستی شتێکی مەزنە، تاکو بەئاگامان بکاتەوە لەئاسایکردنی (دوانەیی) لە ڕوەك و ئاژەڵ و مرۆڤدا تابنە بەڵگە بۆ بوونە مەبەست و پووچەڵکردنەوەی ڕێکەوت.

ئەم ئاسایکردنە هەمیشەیی‌یەی کە دوێنێ باسمکرد بۆت لە تیۆرەکانی برگسون وەرگیراوە، دوای ئەوەی باسی هەستیاری بینینی کرد و بە دوری زانی ئەم ئاسانکردن و هەمیشەیی‌یە لە مرۆڤ و هەموو ئاژەڵدا هاو وێنە و هاو دروستکراو بن، دیاردە لەکاریگەریەکانی ڕێکەوت، گەرواامان دانا کە ئەم ڕێکەوتە دەشێت ڕووبدات لە دروستبوونی هەستیاری بینیندا لە گشت ئاژەڵدا و بڵێین کە ئاژەڵەکان بەگشتی بۆ یەك ڕەگەز دەگەڕێنەوە و سەبارەت بەڕووەك چی بڵێین کە لە ڕەگەزێکی ترەوە شێوازەکانی زۆر جیاوازترە لە شێوازەکانی دروستبوونی ئاژەڵ، گەر ئێمە وامان دانا کە ڕووەك و ئاژەڵ لە کرداری پیتاندن و زۆر بووندا یەك شێوازیان گرتۆتە بەر، چۆن ئاژەڵ و ڕووەك ڕێکەوتن کە بەهەمان شێوازوو ڕێکەوت نێرو مێ پێکبهێنن؟

حەیرا/ فەرموودەی قورئان ﴿**سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لا يَعْلَمُونَ**﴾یـس:٣٦، سبحانه.

(بێگەردی بۆ ئەو کەسەیە کە جووتەی دروستکردووە لەوانەی کەلەزەویدا دەڕوێن وەلەخودی خۆیاندا) چەند پاك و بێگەردە.

شێخ/ ئەم پێکهاتە منداڵیەی مرۆڤ کە قورئانی پیرۆز ناوی بردووە زیاتر لە (١٠) ئایەتدا بە ئاشکرا، ئەی حەیران ئەیا بەشی ڕێکەوت لەوێنە کردن و پێکهاتنی لە هێلکەو

سپێرم و پارچه گۆشت و ئێسك و داپۆشین سەقامگیرکردن لە جێگای تایبەتیدا، بۆ دیاریکردن و کاتی خۆی..لەکەلێنە تاریکەکاندا چەندە... ؟

قورئان دەفەرموێت:

﴿يَـا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُـمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلاً﴾الحج:٥

﴿إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعاً بَصِيراً﴾الانسان:٢

﴿يَـا أَيُّهَـا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ، الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ فِي أَيِّ صُورَةٍ ماشاءَ رَكَّبَكَ﴾الانفطار:٧

﴿أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ﴾يـس:٧٧

﴿قُـتِلَ الْإِنْسَـانُ مَـا أَكْفَـرَهُ، مِنْ أَيِّ شَـيْءٍ خَلَقَـهُ، مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَـهُ فَقَدَّرَهُ﴾عبس:١٧-١٩

﴿قَـالَ لَـهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّاكَ رَجُلاً﴾الكهف:٣٧

﴿أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ، فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَكِينٍ، إِلَى قَدَرٍ مَعْلُومٍ، فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ﴾المرسلات/٢٠-٢٣

﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلالَةٍ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ، ثُمَّ خَلَقْنَا الـنُّطْفَةَ عَلَقَـةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَاماً فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْماً ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقاً آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾المؤمنون:١٢-١٤

﴿الَّـذِي أَحْسَـنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ، ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُـلالَةٍ مِـنْ مَاءٍ مَهِينٍ، ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلاً مَا تَشْكُرُونَ﴾السجدة:٧-٩

﴿هُــوَ الَّــذِي يُصَــوِّرُكُمْ فِــي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَــاءُ لا إِلَهَ إِلاَّ هُوَ الْعَزِيـــــزُ الْحَكِيــمُ﴾آل عمران:٦

﴿يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ خَلْقاً مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُمَاتٍ ثَلاثٍ﴾الزمر:٦

ئەمــە هــەندێ لەفــەرموودەکانی قورئانــە ئایــا زانســت چــی دەڵێــت؟ هــێلکەیەك لەهێلکەکانی مریشك زۆر بچوکتر بێت تیرەکەی لە نێوان بەشێك و دووبەش لە (٢٤٠) بەش لـە قیراتێك، واتە بەشێك یـان دووبەش لـە (١٠) بەشی میلیمەترێك، و کێشی یەك بــەش یــان دووبــەش لــە (١٠) ملــیۆن بەشــی گرامــێك کــە زەردێــنەکەی تــێدایە و لەزەردێنەکەیدا زیندەوەری یەك خانەی زۆری تێدایە کە تیرەکەیان دەگاتە بەشێك بە (٧٠٠) بەشە قیراتێك و لـەوێدا چەقی زیندەوەرە یەك خانەیەکان هەیە، کە تیرەی دەگاتە بەشێك لە (٣) هەزار بەشی قیراتێك.

ئــەم هــێلکەیە لــەتاریکایی هــێلکەداندا پێکدێــت لــە زیــندەوەرێکی یــەك خانــەیی کەلەشلەی ئەلیۆمینی مەلــە دەکات، گــەر ئەم زیندەوەرە یەك خانە گەشەو نەمایکرد،.و ئەو شلەیەی کە لـە ناویدایە زیادیکرد پەردەکە دەکشێت و تەنگ دەبێت تاکوو هێلکە لەپەردەو هێلکەدان ڕزگاری ببێت.

ئایـا ئـەم هـێلکە خنجیلانە فەریکـە بەڕێـزە بەتـەنها لـەو تاریکییەدا بـۆ کـوێ دەچێ؟ چاوەڕوانی ئـەو کاتـە دیاریکراوەیە کەتێیدا لەگەڵ هاودەمەکەیدا دەگەیەنەیەك بێئەوەی یـەکتریان بینیبێــت و یــەکتر بناســن، هەردوو کـیان پەرۆشــی بەیەگەیشــتنن و لــە ڕێگــادا بەیەکدەگــەن، پێکەوە دەست لەمل و ئاوێزان بەدوانەیی بەرەو لانەی جووتەیی ڕێدەکەون تـاکو شـوێنێك بڕەخسـێنن و ئامـادەی بکـەن بـۆ دروسـتبوونی مرۆڤـێکی تری وەك خۆیان بـەڵام ئـەم ڕێگایـە کـە تیایدا بەیەکدەگـەن شێوەیەکی درێژکۆلـەی تاریکی زۆر تەسك و باریکــە تیرەکــەی تــیرەی موویەکــە، کەلــە پشــت مــنداڵدانەوە خــۆی حەشــارداوە و درێژدەبێتەوە بەرەو هێلکەدان، لەکوێ و بۆچی ئەم دوو خۆشەویستە بەیەکدەگەن؟

ئەم سپێرمە زیندەوەری نێرە زۆر زیرەك و بەئاگایە و چالاك و فێڵبازەو سەرکێشە ئەی حەیـران... زۆر چـاك دەزانێـت کـە هێلکەکە چاوەڕێیەتی لەدەمی شێوە درێژ کۆلەکەدا واتـە: لـەدەمی بووقـە کـەدا و دەزانێـت تـەنها ڕێگـا بـۆی مـنداڵدانە هەر بۆیە ئاوڕناداتەوە لەهـیچ تـا دەگاتـە هـێلکەکە خـۆی زۆر بـە بچـووکی دەبینێـتەوە بەرامـبەر ئـەم هـێلکە گەورەیە، درێژی هەر سپێرمێك بریتییە لە (٦٠) بەش لە هەزار بەشی ملیمەترێك.

سپێرمەکە دەزانێت گەر ئەو سەرە قوچەکی‌یە تیژە نەبوایە نەیتدەتوانی دیواری ئەو هێلکەیە ببڕێت و گەر مەلەکرنەکەی سست و هێواش بوایە وەك مەلەکردنی هێلکە ئەوا دوا دەکەوت لە کاتی دیاریکراوی بەیەکگەیشتنیان و دەزانێت مەلەکردنەکەی خێرا دەبێت گەر جوولەیەکی پێچاو پێچی هەبێت و بۆی دەرکەوت کە مەلەکردنی خێرا تەنها بە خۆ پیادانە بەشلەییەکەیدا.. و زانی کە چالاکی مەلەکردنەکەی لەسەریدایە نەك لەکلکی دا پاش ئەوەی ئەم سپێرمە زیندەورە بچووکە ئەم هەموو شتەی زانی وای لەسەری کرد شێوەیەکی قووچەکی تیژی هەبێت و ملێکی پێچاوپێچی بەسەری بەخشی و کلکێکی درێژی بەملیەوە بەست تاکو بەو شلەیەدا بکێشێت کەمەلەی تیادا دەکات، و ئەم کلکە بەگرێ بەملەوە بەستراوە بۆ ئەوەی لەکاتی چوونەناوەوەی هێلکەکە بترازێ و ئەم هێلکەی مێینە ژیرو بە وەفاو بێگەردوو پارێزراوە ئەی حیران، ئەمیش دەزانێت کە خۆی تەنهایە و نێرەکان زۆر زۆرن و ژمارەیان دەگاتە (٢٠٠) ملیۆن کەملململانێ و و پەرۆشن بۆ گەیشتن پێی، و بەدەوری دیوارەکەیدا دەخولێنەوە گەر یەکێك بەتواناو خێرایی پێی گەیشت، ڕازی دەبێت بیکاتە هاووجوتی خۆی و دەرگایەکی تایبەتی دڵی خۆی بۆدەکاتەوە کە بە (دەرگای ڕاکێشەر) ناو دەبرێت هەرکە سپێرمەکە هاتە ژوورەوە دەرگاکە دادەخات و هێزی ڕاکێشانەکەی نامێنێت و بە پارێزراوی خۆی دەهێڵێتەوە و بەرپەرچی ملیۆنەها سپێرمی داواکاری تر دەداتەوە ئەوانیش لەلای خۆیانەوە لەغەم و پەژارەدا سەردەنێنەوە.

ئەم مندالدانە (لانەی دوانەیە) بۆ میوانەکەی زۆر بەسۆزو بە بەزەییە ئەی حەیران، هەمو مانگێك ئامادەیە بۆ پێشوازیکردنی ئەو بووك و زاوایەو پەنادانیان و خۆراك دانیان، بەمەش خانەی پەردەی دەوروبەری دەئاوسێت و دەزوولەو موولوولەی خوێنەکانی گەورە دەبێت.

ڕژێنەرەکانی چالاك دەبن، گەر هاوجووت بوون ڕویدا، ئەوا هەردووکیان بەخۆشحالیەوە پێشوازیان لێدەکرێت، و گەر ڕێگر هەبوو بۆ هاوو جووت بوونیان بەهەر هۆکارێك بێت ئەوا بەرق و کینەوە جیادەبنەوە و لەداخدا هێلکەدانەکە دەدڕێت و گریانێکی خویناوی دەڕژێت بۆ نەمانی هێلکەکەی.

حەیران/ ئای... چەند سەرسوڕهێنەرە، پاکو بێگەردی بۆدروستکەری مەزنە.

شێخ/ ئەوەی کە لەمە زیاتر بەسەر سوڕهێنترو سامناك ترە کە ئاماژەی زیاتر تیادایە بۆ موعجزەکانی قورئان و یارمەتیدەر بێت بۆ تێگەیشتنی نهێنیەکانی، ئەوەندەی پێناچێت

هاوجووت بوونه كه تەواو دەبێت هەتا كارێكی هاوبەش دەستپێدەكات بۆ دروستكردنی مرۆڤێكی نوێی تر، و هەردوو هاوكار دەكەونە تێكەڵكردنی ئەو نەخشە كرۆمۆسومانەی كەهەیانەو ئەو جیناتانەی كەلەخۆیان گرتوە كە خودای پەروەردگار نەخشەو دروستكردن و دروستی پێبەخشیوە كەبەهۆی فاكتەری بۆ ماوەییەوە پشت لەدوای پشت لەنەوەوە بۆنەوەی تر بەردەوام دەبێت لەباو باپیرانەوە بۆنەوە و نەوەكان بەردەوام دەبێت (زنجیرەی دروست بو لەقوڕ) (سلالة من طين) لەپاشدا (زنجیرەی ئاوی بێ نرخ) (سلالة من ماء مهين) و لەم تێكەڵ بوونەوە تنۆكەی هاوبەشی تێكەڵە دروست دەبێت كە خودای دروستكەر ئاماژەی بۆ كردووە.

حەیران/ ئەم كرۆمۆسۆم و جینانە چین؟

شێخ/ وەك پێناسەم بۆكردیت پێكهاتووە لەرەگەزی نەخشە دانان و دروستكردن و دروستی كەبەهۆیانەوە پارچە گۆشتی جۆراو جۆر پەیدا دەبێت تاكو ببێتە مرۆڤێكی نوێ و جیاكراوە لەوانی تر لەڕووی سیفاتی جەستەو عەقلی شێوەو قەدو باڵاو ڕەنگ و نێری و مێی و جوانی و توانایی و ژیری و ڕەوشت، هەموو بەشدار دەبن بۆ دانانی هێڵی یەكەمی بەختی ئەم مرۆڤە لەژیانیدا.

لەكۆندا خەڵك وایان دەزانی كە (جنین) لە (پیتێنی نێوان هێلكەی مێیەو شلەی نێرە) دروست دەبێت و زۆر لەسیفاتی باو باپیرانی وەردەگرێت، بەڵام نەیاندەزانی سپێرمی زیندەوەر چی‌یە وەهێلكە چیە و پێكهاتنیان چی‌یە وخانەكانیان چی‌یە و جۆرو كاریان چی‌یە و پیتاندن چۆن ڕوودەدات و بۆ ماوەیی چۆن دەبێت، و لێكدەرەوەكانی قورئان سەریان سوڕما بوو لەلێكدانەوەی (پارچە گۆشتی جوراوی دروستكراو دروستنەكراو) (المضغة المخلقة — وغير المخلقة) كاتێك كەخانەكانیان دۆزییەوە و كاری هەربەشێكیان بەدەرخست، و بەچاوی خۆیان بینینان ئەو شتانەی كە سپێرم لەسەری دا هەڵی دەگرێت لەرەگەزەكانی ئەو نەخشانەی كەباسمان كرد دەركی ئەو جیاوازیە یان كرد كەلەنێوان پارچە گۆشتی جوراوی دروستكراو كە (جنین) لەوێدا دروست دەبێت و پارچە گۆشتی جوراوی دروسنەكراو كە پاراستن و خۆراكدانی پێدەسپێرێ بەم دۆزینەوەیە زانایان زیاتر ملكەچی خودا بوون، كە خودا ئەم ملكەچی‌یەی تایبەتمەند كردووە بە بەندە زاناكانیەوە ئەی حەیران!

حەیران/ لە پێناوی خودای مەزندا زیاتر بەخشندەكانتم بۆ بەدەر بخە.

شێخ/ ئەم هێلکەیە کەدەبێتە تنۆکێك بەهێواشی و سستی لەشێوە درێژکۆلەکەدا دەڕوات پاش (٨) یان (١٠) ڕۆژ دەگاتە منداڵدان لەوێدا دەست بەدابەشکردنی خۆی دەکات زیادە زیادە، لەدوای زیادە تاکو هەموو بە شێك ئامادە بکات بۆئەو ڕۆڵەی کە پێی هەڵدەستێت لەکاتی پێکهاتنی (جنین) یاخود ئامادەیان بکات بۆ پاراستن و چاودێری خۆراکدانی (جنینەکە) و تنۆکەی هێلکەکە دەگاتە لانەی دوانی‌یە کە بۆی ئامادەکراوە بەدیوارەکەیەوە دەلکێت و خانەدابەشکراوەکان هەڵدەستن بەکارە مەزنەکانیان بەهاوکاری لەگەڵ خانەکانی دیواری منداڵدان، لە چواردەوری جەنینەکەدا پەردە لەدوای پەردە دروست دەکەن پەردەی یەکەمی دەرکەوتووە کە چواردەوری هەموو خانە و پەردەکانی تری داوە، و بەکیسەی منداڵ (السلي) ناودەبرێت لەولایەی کەبەدیواری منداڵدانەوە لکاوە کردۆتیە هۆکارێك بۆ خۆراکی سەرەتایی و دروستبوونی ویلاش ئەو لایەی کە بەدیواری منداڵدانەوە لکاوە دەیکاتە هۆکار بۆ پاراستن و چاودێری (جەنینەکە) ساوا شاراوەکە، و پەردەی دووەمی ناوەوە کە لەژێر (کۆربۆنەوە) دروستدەبێت تاکو بەتەواوی چواردەوری جەنینەکە بدات لەدوای پەردەیەکی شلەیی کە ڕاستەوخۆ چواردەوری جەنینەکە دەدات تاکو لەگەڵ دووپەردەکەی تردا لەهەموو کتو پڕ و کاردانەوەیەکی دەرەکی، (جەنینە) بپارێزن ئەی خودایە ئەم خانانە چەند ژیرو چەند بەئاگان بۆ ژیانی ئەم جەنینە، و لەهەمان کاتدا خانەی، زیندەوەرە دروستکراوەکان) کە جەنین شێوازی گەشەکردنیان دەداتێ لەتنۆکێك بۆ پارچە گۆشتێکی هەڵواسراو بۆ چارچە گۆشتێکی جوراو

بەو ڕیزبەندیەی کە قورئان ناوی دەبات، و لەم گۆشتە جوراوە دروستکراوە نەخشە هەڵگرەوە و بەم کرۆمۆسۆمە تێکەڵەیەوە لەگەڵ جەنینەکاندا، دەستدەکەن بەدروستکردنی ئەندامەکانی و سك و ناوەخنەکەی، وەك چۆن پەردەکانی پاراستن و چاودێری‌و خۆراکدان لەخانە دروستکراوە ڕووکارەکان و هەندێ لەخانەی (زیندەوەرە دروستکراوەکان هەڵدەستن بەپێکهاتنی ناوەخنەکانی سك وەك گەدەو دەسگای هەناسەدان و میزکردن و زۆر بوون..و لەلایەکی ترەوە دەست دەکەن بەدروستکردنی ئێسکەکان هەریەکە لەچوار چێوەی پسپۆڕی خۆیدا ناگاتە مانگی دوو کەنزیکە گۆشتە جووراوەکە ببێتە مرۆڤێکی تەواو بەهەموو ئەندام و ناوەخن و دەمارەکانیەوە ئەی خودا چی ئەم خانانەی فێری ئەم کارەی دروستکردنانە کردووە و بەتوانایی پێی بەخشیون ،

ئەی حەیران، چەند بەتوانایە کاتێك کە ئەم مرۆڤە تەواو دروست دەکات ئەم مرۆڤە نەتوانایە لەدروستکردنی مێشێکدا.

حەیران/ خودا چەند پاك و بێگەردە.

شێخ/ سوێندبێ بەخودا، چەند ژیرن خانەکانی کوریوون و خانەکانی دیوارو ووێلاش بۆ جەنینە نازدارەکەو، زۆر باش دەزانێ کە ساوا نوێکە گەر بووە گۆشتی جوراو و ئەندامەکانی پێکهات پێویستی بەرێگایەکی ترەو دەچێت بۆ خۆراکدانی جگە لەرێگاکانی مژینی ساکاری دلۆپەیی کەڕوودەدات لەنێوان ریشوەکانی‌لا کۆربۆن و گیرفانە خوێنیەکانی منداڵدان، چونکە پێویستی جەنین بۆ خوێن تاگەورە بێت زیاتر پێویستی پێدەبێت و پێویستی خوێن بۆ پاڵاوتن بەزۆر بوونی خوێنەکەی زۆر دەبێت.

دەزانێت کە خوێ‌ی دایك نابێت ڕاستەوخۆ بەجەنین بگات بەڵکو پێویستە ئەو خوێنەی کە دەگات بەجەنینەکە پاڵێوراو بێت لەهەموو ئەو ژەهرو پیسیانەی کە تیایەتی وەك چۆن هەموو ئاژەڵێك خۆی لێ ڕزگار دەکات.

پێویستە کەوا ئامێرێکی گەورە دروستبکرێت بۆ ئەم پاڵاوتن و وەرگرتن و دەرچوونە لەنێوان خوێنی دایکی وەرگیراوو خوێنی جەنینی دەرچووی ژەهراوی بۆ ئەم مەبەستە وێلاشی سەرسوڕهێنەر پێك هات کەلەلەپ و ریشەکانی (کۆریۆن)و گیرفانە خوێنیەکانی منداڵدا دروستبووە بەشێوەیەك گەیەنراو بێت بەناوکی جەنینەوە بەهۆی پەپکێك کە خۆراکە بنەماکان و ئۆکسجین لەناوك بگوێزێتەوە بۆ وێلاش کەخۆی لەخوێنی ژەهراوی دایك رزگار دەکات لەپاشان بەهۆی پەتکێکەوە لەجەنینەکەوە بەرەو وێلاش دەچێت لە موولوولەیەکی تردا و ئەو ژەهروو پیساییەی کە لەپێکهاتنی جەنینەوە دروست بوە لەووێلاشدا کۆدەبێتەوە تاکو جەنینەکە لەسێ تاریکیەکە بەرەو دونیای ڕووناکی‌و هەواو شیری مەمك بچێت و بتوانێت بەهۆی سیەکانیەوە هەناسە بدات و خۆراك بەهۆی هەردوو لێوەکانیەوە بمژێت و بتوانێت پاشماوەی خۆراکەکانی بەهۆی ریخۆڵەکانیەوە بسوتێنێ و لەگەروودا بیانهاوێژێت تاوای لێدێت وێلاش دەبرێت و بەهۆی شیردانەوە پێویستی بەو وێلاشە نامێنێت، وبەم جۆرە ئەو پەتکە لەمنداڵەکە دەپچرێت و دەرگای ناوك تاهەتایە دادەخرێت.

حەیران/ پاکو بێگەردی بۆ خودای مەزن.

شێخ/ ئەم هەموو بەهرەمەندی و ڕێکخستن و داهێنان و نەخشەدانانەی کە قورئان ئاماژەی بۆ کردوون لە پێکهاتەی مرۆڤ و شێوە پێدانی لەهێلکەو تنۆکێك و پارچە

گۆشتێکی هەڵواسراو و پارچە گۆشتێکی جوراوو ئێسك و داپۆشینی، وێلاش و ناوکی، و ئـارام گـرتن و، بەتواناکـردنی بـۆ کـات و مـاوەی دیاریکـراوی خـۆی لەکەلێـنە تاریکەکاندا.

ئەمانە هەموو بەگشتی لەکاریگەری ڕێکەوتی کوێرانەن ئەی حەیران.

حەیران/ پاك و بێگەردی بۆ خودای مەزن.

شێخ/ ئـەی ئـەو خۆشەویستیەی کـە هـەموو کەسێك دلڕفێن و سـەرخۆ شـدەکات سۆزیان دەیان سوتێنێت ئایا بەشی ڕێکەوت لە پێکهاتنی‌دا چەندە؟

ئـەو خۆشەویستیەی کـە ڕادە بـۆ ڕیژەکـەی دانەنراوە، و ئەو ئاگرەی کەهەڵنەکراوە، تـەنها بـۆ مەبەستێك نەبێـت کـە قورئـان بەجوانترین و ناسکترین و داناترین و دروسترین و شـەرەفمەنترین و سـاکارترین و قوڵترین و دەربـڕین کەدەفەرموێـت ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجاً لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَـوْمٍ يَـتَفَكَّرُونَ﴾الـروم: ٢١، ئەم خۆشەویستیەی کەلەکاردانەوەیدا سۆزو هەست لەهەموو ئامێزو دڵێکدا دروستدەکات و لەدڵنیای یەکەیەوە دڵنەوایی‌و ئارامی لەهەموو دەروونێکدا جێگیر دەکات و لەبەزەییەکەیەوە بەزەیی بۆ هەموو دڵێك بەخشندە دەکات.

ئـەو خۆشەویستیەی کـە دووهاوسـەر لەڕیشـاڵ و دەزولـە کـانی لانکـی سـاواکەیان دروسـتدەکەن.. کـە جوانتریـن و ڕازاوەتـرین و پیرۆزتـرین بەخشـندەیی خودایـە کەبەزیندەوەرەکانی ئاسمان و زەوی داناوە.

کاتێك کـە پیاوەکە وەك دڕندەیەك ڕەوشـت دەنـیوێنێ لـە پاشـدا دەبێـتە مرۆڤێك و ئافرەتیش وەك بووکە شووشەیەك لە پاشدا بەهەشت دەچێتە ژێر پێیەوە.

ئـەو هێلانەیەی کـە ئـارامی باڵی بەسەردا ڕادەکێشێ و بەزەیی تیایدا گەشە دەکات و سـۆز تـیایدا گـوڵ دەکـات لـەوێوە پەرستنی خـودا بـە بەرهـەم دێـت، یەکـەم پاڕانـەوەی ڕاستەقینە دەست پێدەکات بۆ داواکردنی بارانی بەزەیی خودا بۆ سەر جگەر سۆزەکانمان کـە خـودای دروسـتکەر خۆشەویستیەکەیان لای ئێمە لەخۆشەویستی جگـەر مـان زیاتر کردووە.

﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلاً خَفِيفاً فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَوَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحاً لَنَكُونَنَّ

مــنَ الشّــاکرینَ﴾الأعراف:١٨٩، ئەو خۆشەویستیەی کەبەهۆی نهێنیەکەیەوە فێری خۆشەویستی منداڵەکانمان و هاوسەرو خێزانمان و دایك و باوکمان و کەس و کارو خوشك و برایان و دۆستان و هاوسێکانمانْ بوین بۆ هەموو برایەکی هاو مرۆڤیمان تەشەنە دەکات، تەنانەت بۆ ئاژەڵێکی بێزمانی لاوازیش کە چاومان پێیان کەوێت کاتێك کەهاودەم و بەچکەکانیان وونکردبێت بەچەشنێك کەبەزەیکەمان وەختەیمان گرێنێت بۆیان،

ئەو خۆشەویستیەی کەلەپێناویدا خودا هەمو جوانی بەگشتیدروست کردووە و لەپێناوی خزمەتکردنیدا مرۆڤ هەمو جوانیەکی دروستکردووە لە ئازایەتی و بەخشندەیی بەرزی و دۆستی و رێزلێنان و بەسۆزی ووتەی شیرین و ووتنی سرودو گۆرانی و هۆنراوەو داتاشین و وێنەگرتن.

بەمانەش وادەزانی کە ئەوین و خۆشەویست دەپەرستێت بێ ئەوەی بزانێت کە لەناخیدا ئەو کەسە دەپەرستێت کە ئەو نهێنیە سەرسوڕهێنەرەی بەم خۆشەویستیەیی بەخشیوە ئەو خۆشەویستییەی کە خودا پێی بەخشیوین و لەسەرەتادا وەك تیربوونی ئارەزوویەك لەلامان دەست پێدەکات، و بەخودا پەرستی کۆتایی دێت پێم بڵێ ئەی حەیران، بەشی رێکەوتی کوێرانە چەندە لە دروستکردنی ئەم نیشانانەدا، و بوونی زۆر کردنی هۆکارو هۆکان، و پاڵپێوەنانی بۆ بەرزترین و مەزنترین ئامانج و ئاوات؟

ئایا ئەم هەموو سیستەم و نەخشە دانانە سەرسوڕهێنەرانە لە دروستکردنی دووهاوسەرییەوە بۆ دروستکردنی ئەو هەست و سۆزە غەریزییە ڕاستەوخۆ سەرسوڕهێنەرە و دەسەڵات دارە زۆردارانە بۆ دروستکردنی مرۆڤ لە پشتی پیاوانەوە... و هێلکەو جینەکانی لەمنداڵدانی ئافرەتانەوە.

ئایا ئەمانە لە کاریگەری رێکەوتی کوێرانەن ئەی حەیران؟

لہجینگا دشوینی جنتوکاندا

(۲)

شێخ/ ئەی ئەم (بیستنە) ئەی حەیران! کە قورئانی پیرۆز لەگەلێك لە ئایەتەکانیدا لەگەڵ (بینیندا) ناویان دەبات کە دەفەرموێت:

﴿هَــلْ أَتَى عَلَى الْأنسَان حينٌ منَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَذْكُوراً، إِنَّا خَلَقْنَا الْأنسَانَ منْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَليه فَجَعَلْنَاهُ سَميعاً بَصيراً﴾الانسان:١-٢

﴿وَهُوَ الَّذي أَنْشَأَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئدَةَ قَليلاً مَا تَشْكُرُونَ﴾المومنون:٧٨

﴿الَّــذي أَحْسَــنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْأنسَانِ منْ طين، ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ منْ سُــلالَة مِــنْ مَاءٍ مَهين، ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فيه منْ رُوحه وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئدَةَ قَليلاً مَا تَشْكُرُونَ﴾السجدة:٧-٩.

ئـەم بیسـتنە ئـەی حەیـران، بەشـی ڕێکـەوت چـەندە لەدروسـتکردنی کەلێـنە سەرسوڕهێنەرەکانی لـە دەرکەو بەستنەکانی و لـە کـلاو ڕێژنـەو پەردەو ئێسکەکانی، و ئەشکەوت و کوێرەڕێکانی، و ڕێچکەو ڕێگاکـانی، و دەمـارو پەتکە بەستنەکانیان و لە ووشکە هەڵات و ئاودارەکـانی و لە پلیکانەو کەناڵەکانی و لەپێنچ پەناکانی و لە کیسەو گیرفانەکانی و لەبەردو چەوەکانی... ؟

حەیران/ ئەم ئەشکەوتە سەرسوڕهێنەرە چی‌لایە کەلەئەشکەوتی جنۆکەکان دەچێت لە پێچی ڕوتەختی دەریا یاخود ئەشکەوتی شەیتانەکان لە گومڕێ چۆڵەوانیەکانیدا.

شێخ/ ئەی حەیـران دوورنیـت لـە بۆ چوونی ئەندێشەکانت، هاوبەشی ئەو خەیاڵەت ئەکەم.

حەیران/ چۆن؟

شێخ/ بەزمانحاڵی ئەجینەو شەیتانەکان بۆتی وەسف دەکەم زۆر جار خەیاڵ یارمەتیدەرە بۆ دەرککردن و بەگەڕخستنی عەقڵ.

شەیتانێك لە شیتانەکانی هۆنراوە وتی: پرسیارم لە جنۆکەیەکی کۆمەڵەی سرودوستان کرد، لەکوێ نیشتەجێیت؟

وتی: ئێمە دەفڕین و سەمادەکەین لەنێوەند ئاسمان و زەویدا لەسەر باڵ و ڕیشە شەپۆلەکانی با..

گەر وویستمان بحەووێینەوە دەچینە گوێکەکانی ئەو مرۆڤە میوانداره بە بەزم و کەیفێ کە هەندێ جار بەشادییەوە پێشوازییمان دەکات و هەندێ جاریش بەفرمێسکەوە.

وتم: وەسفێکی ئەم جێنشینانەم بۆ بکە بارودۆخیان چۆنە؟

وتی: من نەتوانام لە وەسفکردنیان، چونکە لەکون و کەلەبەرو کوچەو ئەشکەوت و پەنجەرەو کلاورۆژنەکانی لە نیشتەجێکانی ئەجینەکانی دەریا دەچێت لە قوڵترین شوێنیاندا... و بیستن وەك بینین نییە..

وتی: پێم پێئەدەی یەکجار سەردانت بکەم تابیبینم؟

وتی: خۆشی و بەزەیت هێنا، بەڵام دوای نیوەی شەو وەرە بۆ لام، کاتێك کە هاوڕێکەم لە ناخی نووستندا بێت و هەستت پێ نەکات.

شەیتانی هۆنراوە وتی: لەکاتی دیاریکراودا لەبەردەم گوێچکی پیاوەکەدا لەبەردەرگایەکی مەزندا کە چوارچێوەکەی دەوری جێگای چوونە ژوورەوەیەکی تەسکی دابوو، لەهیچ دەرگایەکدا هاو وێنەم نەدیبوو لەکەوانەیی و چەماوەیی‌دا و لە پەتکو پێچراوەکانیدا وتم: ئەمە سەرەتای سەرسوڕهێنەرە هەولی پێچکردنەوەم ئەدا بۆ بینینی هاوڕێکەم، دەبینم لەدەروازە تەسکەکەدا وەستاوە، لەپشت گەندە مووەکانی بەردەمیدا خۆی حەشارداوە ئاماژەی بێدەنگی کردم، لە پێشمەوە ڕۆشت و بەدوایکەوتم چوونە کەناڵەوە کە هەروەك تووێکلێك وابوو یەکەمجار بەرەو ژوور و پاشان بەرەو خوار لە نیوەیدا تەسك دەبێتەوە لەڕووتەختەکەیدا شلەیەکی زەردی لینج هەیە، کاتی گەیشتن بەکۆتایی توونێلەکە خۆمان بەرامبەر پەردەیەکی بچووکی ناسك بینیەوە نیوەی تەنك بوو لەشێوەی تەنکی پەردەی تەپڵ بەڵام کەمێك چەماوە، و کاتێك لەپەردەکە نزیك بوومەوە هاوڕێکەم، وەك بترسێ چرپانی بەگوێمدا و پێی وتم: تۆ لێرەوە ڕێگای چوونە ژوورەوەت نییە.

وتم: ئەی تۆ؟ من هەروەك پیشەی خۆم دەچمە ژوورەوە، و سەبارەت بەتۆ دەگەڕێیتەوە و لە کەلەبەرێکی ترەوە دەێیتە ژووری چۆن دەبێت بەتەنها بگەڕێمەوە چ بهێڵمەوە باکونێك لەم پەردەیە بکەم. هەرگیز نەکەی ئەو کارە بکەی، گەر کردت گوێچکەی ئەم پیاوە لەکار دەخەیت و تورەی دەکەیت و بێ بەشی چوونە ژوورەوەی ئەم جێگایەم دەکەیت بۆ هەتا هەتایە.

وتم: ئەی ڕێگای دووەم لەکوێوەیە؟ وتی: دەردەچیت و لە بەردەم لێوەکانی ئەم پیاوەدا دەوەستیت گەر کرانەوە ئەوا دەتوانی بچیتە ژووری و کاتی داخستن هەردوو لێوەکانی بەهێواشی بەرەو گەروی دەچێت، و لەوێدا کەنالێك دەبینیت لەسەری نوسراوە کەنالی (ئۆستاکیوس) تەنها ڕێگایە کە گوێچکە بەهەواوە دەبەستێت، تۆ لەوێوە دەچیتە ئەو هۆڵەی کەلەپشت ئەم پەردەیەوە دێت، دەبینیت چاوەڕوانت دەکەم.

شەیتانی هۆنراوە وتی: ئاماژەکراوە کە بەجێهێناو چوومە گەروویەوە لەو کەنالە پەڕیمەوە بەرەوژوور خۆم لەهۆڵێکی گەورەی نەرمە ئێسك دیتەوە کە پەردەکە تەنکە تەپڵی یەکە بەتوندی بەدیوارە کەیەوە بەسترابوو و نەیدەهێشت بچمە ژوورەوە و لەدیورای بەرامبەری کونێکی هێلکەیی هەیە کە بەهۆی پەردەکەیەوە داخراوە، و کونێکی بازنەیی هەیە کە دووبارە بەپەردەیەك داخراوە و لەدیواری پشتەوەی کونی گەورەو بچووك هەیە.

لەنێوەند ئەم دیوارانەدا زنجیرە ئێسکی سەرسوڕهێنەر هەڵواسراوە، کە یەکێك لەو ئێسکانە لەشێوەی چەکوشە و دووەم ئێسك لەشێوەی سندانی ئاسنگەردایە و سێهەم لەسەر شێوەی ئاوزەنگی زینی فەرەنگیدایە کە هەمو بەیەکەوە لکاون، شێوە چەکوشێکە دەلکێت بە پەردە تەپڵیەکەوە و دەچێتە نێوان هەردوو چینەکەیەوەو پێوەیان دەبەسترێت و پەردەکە بۆ ناوەوەی ژوورەکە ڕادەکێشێت بەشێوەیەك وای لێدەکات کەلەناوەوە کۆماوەو قۆقز بێت و لەدەرەوە قوڵکە بێت و ئاوزەنگی شێوەش دەلکێت بەکونە هێلکەیەکەی بەرامبەری، بەڵام سندانەکە نێوەندێکە لەنێوان هەردوو ئێسکەکەی تردا بەهۆی ئێسکی جیاکەرەوە بەهەردووکیانەوە دەبەسترێت بەهاوڕێکەم ووت ئەم ئێسکە هەڵواسراوانە چین؟

وتی: نازانم بەڵام ئەوەندە ئەزانم گەر ئێمە لە پەردە تەپڵەیەکەیانەوە چووینە ژووری ئەوا ئەم ئێسکانە بەهێواشی دەلەرێنەوە ئەی نهێنی چی یە کەوا لەهەوادا هەڵواسراون؟

وتی: نازانم بەڵام ئەوەندە ئەزانم گەر یەکێکیان نەما و یاخود پارچە ئێسکە جیاکراوەکان لەکار کەووتن ئەوا بیستن کزوو لاوازدەبێت وتم ئەی ئەو کونە بازنەییە پەردەییە چی‌یە و بۆ کوێ سەردەکێشێ؟ وتی: ئەمەیان ڕێڕەوی دووەمە بۆ گەیشتن بە دەمارەکانی بیستن وتم چی هەیە لەپشت ئەم دوو کونەوە، وتی: ئەو هۆڵەڕووتەختە کۆتایی‌یە هەیە کەلەکۆتایی گەشتەکەماندا تێیدا جێگیر دەبین، کە مەزنترین و ئازیزترین هۆڵە لەلای خاوەنەکەی کە زۆر کەلەبەرروو بەرزایی و پلیکانەی تێدایە کە مرۆڤی تیادا وون دەبێت، و هەر لەبەر ئەمەیە کە پێی دەووترێت (بیابانی وێڵ)- واتە توونی بابا) وتم: لەکوێوە بچینە ناوی؟ وتی: من لەکونە هێلکەییەکەوە یاخود لەکونە بازنەییەکەوە دەچمە ناوی، بەڵام تۆ ناتوانیت لێیانەوە بچیتە ژووری چونکە وەك دەبینیت بەپەردە داخراوە؟ وتم: کار چی‌یە؟ وتی: لەم کاتەدا هیچ ڕێگایەکم لانیە بۆت، بەتووڕەییەوە وتم ئایا لەکاتی تردا ڕێگا دەبێت، وتی: بەڵێ بەڵام پێویستمان بەکات و هەلێکی گونجاو دەبێت، وتم ئەو هەلە چی‌یە؟ وتی دەگەڕێین بە دوای مرۆڤێکی شاعیردا کە خولیایی مۆسیقا بێت، تۆ دەچیتە لای و چەند بەیتە هۆنراوەیەکی پێدەبەخشێت کەتەنها بۆ ستران و گۆرانی بگونجێت و منیش دەچم بۆ لای چەند ئاوازێك کە بگونجێن لەگەڵ ئەو بەیتانەدا فێردەکەم گەر هۆنراوەکەی تۆ ئاوازەکەی منی بەدڵ بوو هەردووکیان کۆدەکاتەوە بەمەش تۆو لە ئامێزم دەگریت و منیش لە ئامێزت دەگرم، و دەبین بە یەك و دەتوانیت لەگەڵما بێیتە پیرۆزگای بیابانەکان.

وتم ئەو شاعیرەی کەمن شەیتانی ئەوم کە گەورەترین شاعیرە بەڵام سرودوو گۆرانی نازانێت وەك تۆ ئارەزوی دەکەیست، و کێ ئەم جۆرە هۆنراوەیە دابنێت؟ وتی: شارەکەمان بێ بەش نیە لەم نموونانە بەڵام ئەوەی بۆی ڕەخسا بێیتە شاعیرێکی بەهرە مەند نایەوێت بێیتە گۆرانی بێژ..وتم: ئەمەت چۆن زانی؟ بەزەردە خەنەیەکی مەکراویەوە وتی: بەهۆی ئەم برادەرە و زانیم کە ئێمە لەگوێچکەی داین چونکە هۆنراوەو گۆرانی زۆر باش دەزانێت گەرچی لەخەڵکیشی بشارێتەوە، وتم: چیتە لێکۆڵینەوە و تۆژینەوەکانمان لێ ئاڵۆز دەکەیت.

وتی: ئەترسم گەر بەئاگای بهێنم تووڕە ببێت.. وتم گوێی مەدەرێ من لەکاتی خەونەکانیدا چەند بەیتە شیعرێکی گریاناوی پێرادە گەیەنم و کە بەئاگا هاتەوە دەیلێتەوە، تۆش لەگەروویدا سەمای بۆدەکەیت و ئەویش دەیکات بەگۆرانی.

وتی: بۆچی هۆنراوەی گریاناویت بۆ هەڵبژارد؟ وتم: نابینیت تەمەنی بەرەو پیری دەڕوات، و زۆر هۆنراوەم بەگوێی ئەوانەدا وتووە کە پێیان لە ڕۆخی قەبرە بەڵام تەنها ئەم هۆنراوانەیان لاپەسەند بووە کە ڕازوو گلەیی و سۆزی لاویەتی تیابووە. شەیتانی هۆنراوە وتی: هەبوو نەبوو، پیاوەکە بەگریانەوە بە ئاگا هاتوو لەبەر خۆیەوە بەیتە هۆنراوەکانی دەووتەوە، ئەوەندەی پێ نەچوو گوێبیستی وورتە ووورتی بەیتە هۆنراوەکە بووین بە ئاوازەوە، بەم شێوەیە هەردوو کمانی لە بازنەیەکدا کۆ کردەوە، هەروەك وویستمان یەك گرتنی لەنێوان ئێمەی ئاوازوو هۆنراوەدا کرد، بەیەکگرتووی دەرپەڕین لەکەناڵی گەرووەوە بۆ ئەو جێگەیەی کە تیایدا بووین کە هۆڵی گوێچکۆلەی ناوەڕاستە، بە برادەرەکەمم ووت: ئێستا لە چ کونێکەوە بچینە هۆڵی بیابانی وێڵ؟ وتی: ئەم دوو ڕێسڕەوە هەمیشە بەچەکووشە ئێسکیەکە لێدراوون، بەڵام باشتر وایە بەسەرپەرشتی ئەم ئێسکە هەڵواسراوانەدا پەڕینەوە، بەهۆی لەرینەوەکانیان بچینە ناو پەردەی کونە هێلکەیەکەوە، ئەمە چاکترین ڕێگایە بەم جۆرە ڕۆیشتین تا خۆمان دیتەوە لەکەلەبەرە شێوە هێلکەیەکەدا کە لەدیوارەکانیدا چاڵو کون و سێ‌تاق هەبوون، لەیەکێکیانەوە چووین ژووری لەکەناڵە شسێوە هیلالیەکاندا خۆمان دیتەوە کە تێیدا دوو کەناڵ هەیە یەکێکیان لەشێوەی شاقوڵی و ئەویتر یا ئاسۆییە، و لەکەلەبەرەکەوە چووینە هۆڵێکی سەرسوڕهێنەر کە شێوەیەکی حەلەزۆنی هەبوو... بەهاوڕێکەمم ووت: بەڕاستی تۆ لەووتەکەتدا زیادە ڕەویت نەکرد کە ووتت جێ و ڕێمان وەك جێ و ڕێی ئەجینەکان وایە و ئەم هۆڵە چیە کەلەقاقلە جنۆکە قەوقەعی حەلەزۆن دەچێت؟ وتی: بەهەڵەدا نەچوویت.. و ئەوانیش هەر قەوقەعە ناوی دەبەن، پیدا ڕۆیشتین کە پێکهاتبوو لەسەنتەرێکی تەوەرەیی لەشێوەی ستوون و کەناڵێك کەبەدەوری پایەکەدا دەخولایەوە لەشێوەی لوولپێچی دۆریندا[1] کە بۆ دووخول یان زیاتر کە بە رووتەختێکی تەنك ئەم کەناڵە ئەکاتە دووبەش بە شێکیان ئێسکي بەشەکەی تری پەردەییە، و کەناڵەکە بەگومەزێکی داخراو کۆتایی دێت کەبریتیە لە سەری قەوقەعەکە (هێلکە شەیتانۆکە) بەیەکێك لەکەناڵە لوولپێچە بەچەکوش لێدراوە کە بەناو کون و کەلەبەرەکەدا ڕۆشتین تا گەیشتینە سەری قەوقەعەکە بینینمان ئەو بەشەی کە ئێمەی تیاین بەلێدانی بەشی دووەم دەنگ دروستدەکات بەهۆی کونێکەوە کە دەکەوێتە

[1] جورە لوولە پیچکە.

نێوان دوو بەشەکەی لەسەر قەوقەعەکەدا، لەوێوە دابەزین بۆ بەشی دووەم تا گەیشتینە کونە بازنەییەکە هەروەك لەمەو پێش باسکرا بە هاورێکەم ووت گەڕاینەوە ئەو جێگایەی کە لێوەی دەستمان پێکرد، وتی: بەڵێ ئەم دوو پلیکانەی ناو کەناڵە لوولپێچەکە یەکێکیان بەپلیکانەی کون و کەلەبەرناو دەبرێت چونکە بەلێدانی (کون و کەلەبەرەکە) دەنگ پەیدا دەکات و دووەم بە (پلیکانەی تەپڵی) ناو دەبرێت، چونکە بەلێدانی ژووری تەپڵ لە کونە بازنەییەکەوە دەنگ دروستدەکات و هەردوو پلیکانەکە لەلووتکەی قەوقەعەکە لەیەك دەدەن و دەنگ دروست

دەکەن، و ئەو رووتەختەی کە بینیت بەشیان دەکات بە (تەختەی لولپێچ) ناو دەبرێت و نیوە ئێسکێکەی لە دەهلیزدا دەستپێدەکات، و شلەیەکی ڕون دەڕژێنێت، کەبە (لیمفی دەرەوە) ناو دەبرێت، و نیوە پەردەییەکەی بریتی‌یە لە کوپەڵەیەکی پەردەیی داخراو، ئەویش دووبارە شلەیی تێدایە کەبە (لیمفی ناوەوە) ناو دەبرێت، و ئەم کوپەڵەیە لەسەرەتاوە لەدوو کوپەڵە پێکدێت کەبە یەکێکیان دەوترێت مەشکە، و بەوی تریان دەوترێت توورەگە، و مەشکەکە بەلێدانی کەناڵە هیلالیەکان دەنگ دروستدەکات کە دوو ژووری بچووکی تێدایە کەلەکاربۆنی کلسی پێکهاتووە کە شێوەی کریستاڵیان وەرگرتووە وەبە (دووژووری گوێچکەڵە) ناو دەبرێت و شەیتانی هۆنراوە وتی: هاورێکەم ویستی درێژە بە وەسفکردنەکەی بدات وتم: بەسە، بەسە، سوێندبێ بەخودا وەسفەکەت مێشکی پڕ کردم و چاوی لێك کردم و هۆشی نەهێشتم لەم جێگەیەدا کە بەڕاستی لەجێگەی خۆیایەتی بە بیابانی وێڵ ناو ببرێت\، بەڵام بەکورتی پێم بڵێ ئەم پەتك و دەززووە وردانە چین کەلەهەموو کون و کەلەبەرێکدا هەن و لەکەناڵەکان و قەوقەعەکەدا مەلەدەکەن و لەناو شلەییەکاندا نوقوومبوون.

وتی: ئەمانە هەندێکیان دەمارو شاخوێبەرن و ووردەکاریەکانیان کە نوقمی شلەییەکان بوون لەکەناڵەکان و قەوقەعەکەدا هەموو دەماری بیستنین کە بەرەو دەماغ دەڕۆن و دەنگ بۆ مرۆڤ دەگوێزنەوە، و دەبێ بۆچی بێ ئەم هەموو ئێسك و کون و کەلەبەرو کەناڵ و لوولپێچ و قەوقەع و پلیکانەو پەردەو ڕووتەخت و دەهلیزو شلەو پەردەو... هتد؟

ئەوەندە بەس نەبوو گەر دەمارەکانی بیستن لەتەپڵدا بوەستایە، کەلەرینەوەی دەنگی وەردەگرت و بەرەو دەماغی مرۆڤی دەگواستەوە؟.

وتی: سەبارەت بە شارراوەی نهێنییەکانی هیچ نازانم تەنها ئەوە نەبێت گەر یەکێکیان تێکبچێت یاخود دابخرێت و یان لەکاربکەوێت بیستنی ئەم پیاوە دەوەستێت و لەکاردەکەوێت و لەقرەو برە دەکەوێت.

شەیتانی هۆنراوە وتی: پێش ئەوەی هاوڕێکەم ووتەکان تەواو بکات لەکەنالی ئوستاکیۆسە کە هاتبوومە ژووری چوومە دەرەوە، بەسوپاسەوە بەجێم هێشتوو پێم ووت: بەڕاستی ئێمە لەماڵێك لەماڵەکانی ئەجینەکاندا بووین؟.

حەیران/ بەڵام دانایی چییە لەدروستکردنی ئەم ئامێرە ئاڵۆزە سەرسوڕهێنەرەدا؟

شێخ/ بەکورتی پێتڕادە گەیەنم گەر ئەم پۆلێن و ڕێکخستنە داڕێژراوانە نەبووایە کەلە دەروازەیەکی دەرەکییەوە دەڕوات و بە(سەکۆ) ناو دەبرێت بۆ ئامێری (بیسەر) بەرەو (پەردەی تەپڵی) بۆ (گوێچکەلەی ناوەڕاست) بۆ (گوێچکەلەی ناوەوە) و لەدەمارەکانی بیستندا کۆتایی دێت هەرگیز چاوەڕوان نەدەکرا، ئەم دەنگانە بەو شێوە تێگەیشتوویی‌یە بگوێزێتەوە بۆ دەماغ، ئەم هەموو بەرزوو نزمی و پێچاو پێچەو کون و کەلەبەرە پێچاو پێچەوە هۆڵە چوونە ناویەکەکان و کەناڵە بەیەکلکاوەکان و پەردە بەیەکبەستراوەکان و کونەداخراوەکان و ئێسکە هەڵواسراوەکان و تەختە لێکدراوەکان و پلیکانە بەرەو بەرزیو نزمیەکان و شلەمەنیە وەستاوەکان و کیسە تەنکەکان و پەردە وردەکان و هەموو دروستکراو داڕێژراون لە پێناوی بەرزکردنەوەی بڵاوبوونەوەو لەرینەوەکانی دەنگ بەشێوەیەك کە بتوانێت بەرزو نزم بکات وەك خۆی دەیەوێت تاکو ئامێری بیستن لەهەموو کتوپڕی و شەکەتو ناکاویەك بپارێزێت بەمەش دەست بەسۆزی گۆرانیەکە دەکەین و خۆشیەکەی زیاتر دەبێت.

حەیران/ من لەو باوەڕەدام کە ئەم ئامێرە بێ هوودە دروستنەکراوە و دەرکی سودمەندی هەندێ لەبەشەکانی دەکەین، بەڵام لە شێخی گەورەم دەپرسم ئەو داناییە چییە لە دروستکردنی ئەم ڕێکخراوە ئاڵۆزانەی لەئێسك و ڕوتەخت و کونو کەلەبەرو دەرکەوشلەمەنیو قەوقەع و کەناڵەو پلیکانەکان؟

شێخ/ لە (ڕێکەوت) بپرسە کە دروستکەری ئەم ئامێرە سەرسوڕهێنەرەیە.

حەیران/ پەنا بەخوا لەم گومڕای‌یە ئاشکرایە.

شێخ گەر باوەڕت بەڕێکەوت نی‌یە، لەخانەکانی پارچە گۆشتی جووراو بپرسە کە گوێچکەی دروستکردوە، وادەردەکەوێت ئەم پارچە گۆشتە ژیر و دەرکەر و دانا و زانایێت بەسرووشتی شتەکان و تایبەتمەندی‌و سیستم و نهێنی‌یەکانیان...

دەزانیت کەدەنگەکان بەهۆی شەپۆلەکانی هەواوە بەئێمە دەگەن ئەم شەپۆلانە تیایاندایە زۆر تیژو سەختن و تیایاندا هەیە لاوازو سوك و نەرمە، و هەندێکیان بەشاقولی دێن و هەندێکی تریان لەلاوە دێن، کە چالایی گوێچکەی دروستکردووە، و پێکهاتەیەکی کرکراگەیی هەبێت نەئێسك بێت و نەگۆشت، پێچراوە و نەرمی لەخۆ گرتبێت تاکو شەپۆلی دەنگەکان لە پێچراوەوە بگەڕێنەوە بۆ بەشی نەرمی تادەگاتە ئامێری بیسەر، و دەزانیت ئەو پایەی کەدەنگەکان هەڵدەگرێت لەوانەیە گێژەڵوکەیەکی توندو تیژ بێت لەوانەیە لەگەڵ خۆیدا شتی زەرەرمەند هەڵیبگرێت لەخاك و خۆڵ و میکرۆب، لەبەر ئەوە وای لە ئامێری بیسەر کردوە کە شێوەیەکی چەماوەیی کەوانەیی هەبێت بەرەوژوور، و لەبەر دەرکەکەیدا پەرژینێکی لەموو بۆ کردووە و لەناویدا لینجی زەردی مێویی هەیە، و بەهۆی چەماوەییەکەیەوە خۆی لەشەکەت و ناکاوی با بپارێزێت، و بەهۆی پەرژین و لینجی زەردە مۆمیەکەیەوە خۆی لەزەرەرمەندی بپارێزێت.

دەزانیت کە هەندێ لەدەنگەکان نەرم و بەچرپەن، لەبەر ئەوە ئامێری بیسەر شێوەی ئەشکەوتی پڕ لەهەوای لەخۆ گرتووە تاکو ببێتە هۆکارێك بۆ بەهێزکردنی دەنگەکان و دوو ئەوەندە کردنیان بۆ دەنگدانەوەیان بەو جۆرەی کەلەگەرماو ئەشکەوتەکاندا گوێبیستی دەبین کە لە کەنارێکی دەنگی لاواز دەنگدانەوە دروست دەبێت.

دەزانیت کە پەردەی تەپڵی شپرزە چاکترین ڕەقە ئەندامە بۆ گەیاندنی دەنگ لەبەر ئەوە پەردەی تەپڵی‌و پەردەی کونە هێلکەیی‌و پەردەکانی تری لە گوێکەی ناوەوە دروستکراوە.

دەزانیت گەر ڕەقە ئەندامێکی بچووك لەلایەکی پەردە شپرزە بەستراوەکە چەسپێنرا لەرینەوەکانی دەنگ بەباشترین شێوە دەگوێزرێتەوە، و زنجیرەی پارچە ئێسکە هەڵواسراوەکەی دروستکرد. و بەستیەوە بە پەردەی گوێ و پەردەی کونی هێلکەیی.

دەزانیت هەموو ڕەقە ئەندامێك بەنێوەندێکی جیاواز لەخۆی دەوردراوە لەناوەڕۆکەکەی خۆیدا لەرینەکان تود تر دەنێرێت وەك لەناردنی لەرینەوەکان بۆ چواردەوری وای لەسێ پارچە ئێسکەکە کردوە کە هەڵواسراو بێت لەهەوایەکدا کە

چـواردەوری گرتبێـت تـاکو لـە ئێسکی سـەری جیابکاتەوە و دووبـارە لەڕووتەختی لوولپێچـدا ئـەم کـارەی کـردووە بەشـلەیەکی جیاواز لـەخۆی چـواردەویداوە تـاوەکو لەرینـەوە بەردەوامـەکان لـە ئێسـکەکان و ڕووتەخـتە لوولەپێچـەکا نەگوازرێـنەوە بـۆ ئێسکەکانی سەر و لەناو بچن.

دەزانیـت کـە زنجیرە ئێسکەکان دووچاری هەندێ شت دەبن کە لەکاریان دەخەن بۆ گواستنەوەی دەنگـەکان لـە پەردەی گوێـوە بۆ پەردەی کونـی هێلکەیی هەر لەبەر ئەوە کونی بازنەیی دروستکردووە و بەپەردەیەك داپۆشیوە کەیارمەتیدەر بێت بۆ گواستنەوەی دەنگەکان بۆ گوێکەی ناوەوە.

وای لەهـەردوو کونەکـە کـردوە کـە ڕێگـە کـەیان پلـیکانەیی بـن بـۆ چـوونە نـاو قەوقەعەوە.

کە شێوەی حەلـەزۆنیو لوولپێچی باشترین شێوەیە بۆ بڵاوبوونەوەی لیمفی دەماری بیستەرەکان لە پانتاییەکی بەربڵاودا بۆ ئەندامێکی بچووك لە جێگایەکی تەسکدا، و هەر لەبـەر ئـەوە قەوقەعەکـەی دروسـتکردوە و دوو کـەناڵی لوولپێچـی دوو پلـیکانەداری دەنگـداری تـێدا دروسـتکردووە کـە یەکێکیان شێوە دەهلیزیییە لەکونە هێلکەییەکەدا و دووەمینی دادەبەزێتە ناو پەردەی گوێوە بۆ کونە بازنەییەکە و لەکەناڵی لوولپێچەدا ئەو ڕووتەختە لوولپێچە ئێسکییە پەردەیەکی دروستکردوە کە شلەی لیمفی دەڕژێنێت.

دەزانیـت کەهـەندێ لەدەنگەکان لـە کڵاوەی سـەرەوە دێـن لەبـەر ئـەوە کەناڵـە شـێوە هیلالـیەکاتی دروسـتکردووە تـا... یارمـەتی کۆکـردنەوەی ئـەو شـەپۆلە دەنگانـەبدەن کەلـە کڵاوەی سـەرەوە دێن و ڕێگەیان بگۆڕن بەگوێرەی ڕووی بۆشاییە چەماوەییەکان و بیانگەیەننە دەمارەکانی بیستن کە بڵاوببوونەتەوە لەشلەمەنیەکانی خۆی و قەوقەعەکەدا.

هـەردوو کیـەڵەی پـەردەداری پڕ لـیمفی دروستکرد و لەیەکێکیاندا هەردوو پەردەی دوو گوێچـکەکەی لەسـەریەك دانـا، تـاکو بـەهۆی دەنگدانـەوەیان لەرینـەوەی دەنگەکان زیـاد کـەن و لـەسـەرو ئەمانەشەوە دەزانێت، ئەو خانانەی کەهۆشمەندن و دەرککەرن ئەی حەیران، کـەوا هـەوا پاڵـە پەستۆیەکی دەرەکـی تونـدوو تیژو زاڵـی هەیـە لەسەر پەردەی گـوێو زەرەرمـەند دەبێـت بـۆی گەر بەرامبەر نەبێت لەگەڵ ئەو هەوایەی لەناو گوێکەی نـاوەندا هەیـە و دەبێـت بـە بـەردەوامی هاوکێش و یەکسان بێت لەگەڵیدا لەپاڵەپەستۆی هـەواو پلـەی گـەرمایدا وەك خۆت دەزانیت ئەی حەیران لەکاتی هەناسەوەرگرتنی قووڵ

و دووروودرێـژدا و گـەر کونـەکانی لـوت و دەم داخـراوبێ پـەردەی گـوێ دەشـپرزێ‌و لەکاتی هەناسەدانەوەدا بەرەو دەرەوە دەچەمێتەوە و لەکاتی هەناسە وەرگرتندا بەرەو ناوە و دەچـەمێتەوە، بەمـەش بیسـتن نـارێك دەبێـت هەرلەبـەر ئـەوە لوولـەی ئۆسـتاکیوس دروستبووە، و لـەو ێـوە هـەوا دەخاتـە ناو گوێکـەی نـاوەندەوە، و لەهەمان کاتدا وای لەم لوولـە ئۆستاکیوسە کـردوە کـە دەنگـەکان ڕون و ئاشکرا بکات وەك چۆن کونی ئامێرە مۆسیقیەکان دەنگـەکان ئاشـکرا و ڕەوان دەکـەن و هـەروەها کردویەتـیە ڕێوڕەوێـك بـۆ دەرهاویشتنی لینجی ناو پەردەی گوێ.

ئایا خانەکانی ئەم گۆشتە جوراوە ژیرو دەرك کەرو داناو زاناو بەتوانا، کە توانای ئەم هـەموو نهـێنی و تایبەتمەندی و سیستمانەی بزانن کـەزانایان بەدەریانخست دوای ئـەوەی چـەندەها چـەرخ بەسـەر دروستکردنی مرۆڤدا تێپەڕی، ئامێری ئـاڵۆزی گوێـی بـە پێی پێویستیەکانی ئەم نهێنیانە دروستکرد.

حەیران/ پاك و بێگـەردی بۆ خـودای مـەزن و دانـاو زانـا و بـە توانایـە. چـەند پـاك و بێگەردە.

شێخ/ بەڵـێ چەند بێگەردو مەزنە ئەی حەیران.

نەفرەت لـەبێ ئاگایـان لـێ ئەوانـەی کـە **﴿لَهُـمْ قُلُوبٌ لا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لا يُبْصِـرُونَ بِهَـا وَلَهُمْ آذَانٌ لا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ﴾**الأعراف:١٧٩

زمانت بیار یزه

(۳)
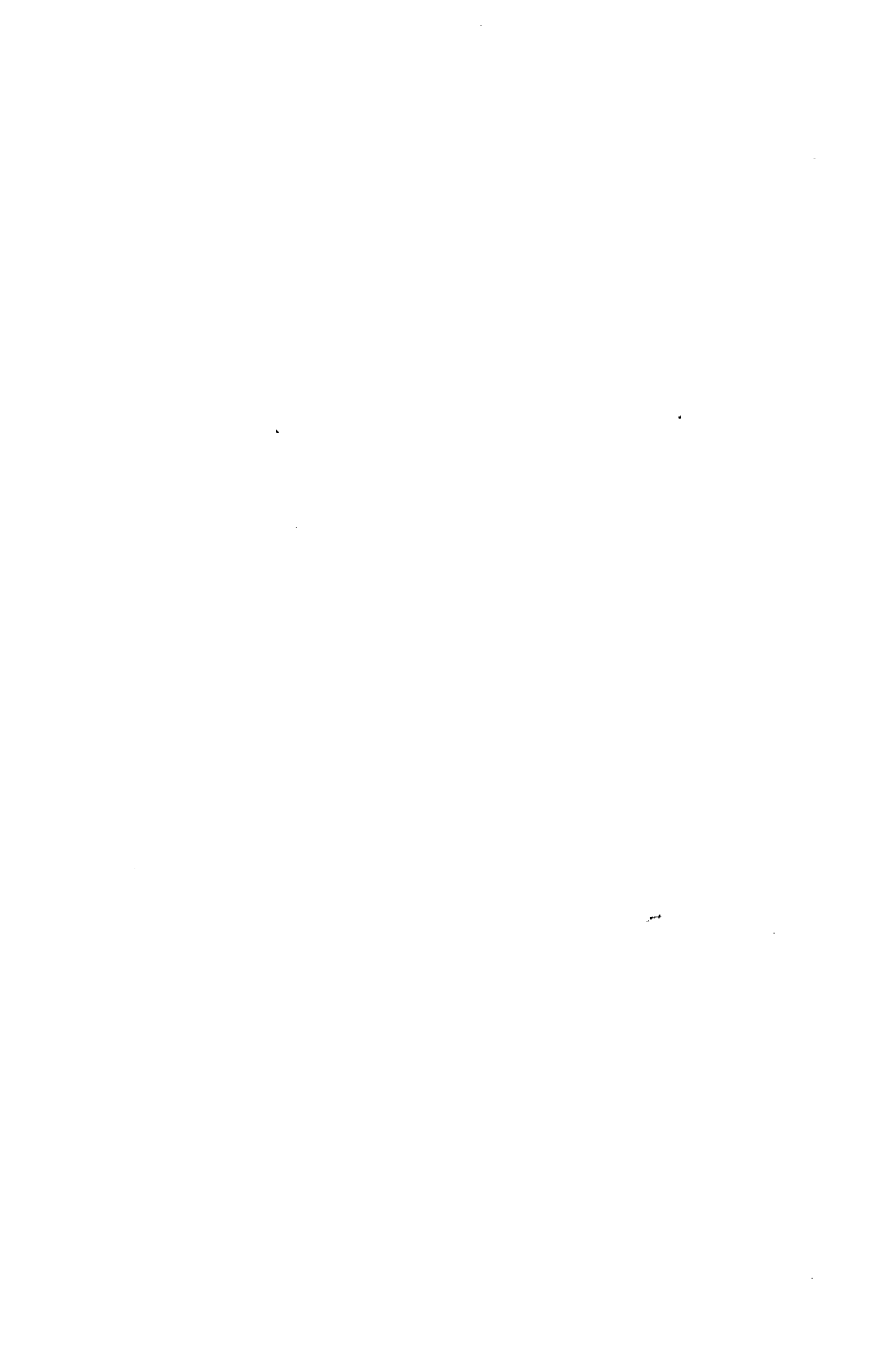
حەیران/شێخی گەورەم ئەمشەو دەیەوێت سەبارەت بەچ ئایەتێك لە ئایەتەکانی خودا باسم بۆ بکات؟

شێخ: سەبارەت بەچ ئایەتێکی خودا دەتەوێت باست بۆ بکەم؟

هەموو ئەندامەکانی لەشت ئاماژەی بوونی خودا دەکەن، چونکە هەرچی لەتۆدا دروستیکردووە ڕازاوە و ڕێکە لە پێکهاتەو ڕێکخستندا، بەرزی کار و ووردی هەڵسەنگاندنی شیاوە هاویەکە و لە ئامانج و جوڵەدا و گەر بەکەمترین ئەندام بێنە بەرچاوت وەك موویەك و سەرەنینۆکێك و یاخود مەزنترین و ترسناکترین ئەندام وەك چاوو گوێچکە و دڵ و جگەر و گەدە و ڕێخۆڵە و زمان و لێو وەیان ئەو شتانەی کە بەچاو نابینرێن لەملیۆنەها خانە و دەمار کە زۆر سەرسوڕهێنەرترو ڕازاوەترن لەنهێنی‌یەکانیاندا بەڵام ئەی حەیران بەکورتی ئەو ئایەتانەت بۆ باسدەکەم کە خوای گەورە و کاربەجێ خۆی هەڵیبژاردوون، و لە قورئاندا زۆر ئاماژەیان بۆ دەکات تاکو بەڵگەی بڕەر بهێنێتەوە لەسەر بوون و توانا و کاربەجێیی خۆی، بەبێ وەسفکردنی ئەو ئەندامانەی کەئەو سەردەمە ناویان نەدەزانرا، نەخوازە کارەکانیان گەرمانەوێت ئەی حەیران لەم گفتوگۆیەدا باسی هەموو دروستکراوەکان بکەین کەخودا لە ئێمەدا خستۆیەوە لە ئەندامی گەورەو بچووك و شاراوەو بەدەرکەوتووەکان، هەموو نووسراوەکەت سەرەو ژێر دەبوون کە دەمویست بیکەینە ڕێپیشاندەرێك بۆ باوەڕ هێنانت بەهۆی بەڵگەکانی قورئان و نوسراوەگەورەکانی بواری پزیشکی‌و تۆژەرەوەو سوودی ئەندامەکان هەرگیز لام وانی‌یە کە تەمەنم بەباسکردنیان ماوەم بدات، و هەروەها کاتی تەرخان کراویش بۆ تۆ نی‌یە کە بەشت بکات تەنها ئەوەت بەسە کە سنگت فراونکات بۆ لێکۆڵینەوەو گەڕان بەدوای دانایییەکانی خودادا کەلەخۆت و ئاسۆکاندا هەیە.

دەشێت یەکێك بێت لەوانەی کە فەرموودەی خودایان بەسەردا دەگونجێت کەدەفەرموێت ﴿وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلاً مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحاً وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾فصلت:٣٣، و بەزمانحالی (جسر) باسی چاوم بۆ کردیت، و هەندێك لە ئایەتەکانی قورئانم بۆ باسکردي کە سەبارەت بە ئاسۆکان هاتوون لەپاشدا لاماندایە باسکردنی هەندێك لەو ئایەتانەی کەلەسەرخۆت هاتوون، باسی بینین و دروستکردنی جەنینم بۆ کردیت لەمندالدانی دایکیدا و ئێستاش باسی زمان و لێوت بۆ دەکەم.

حەیران/ بەلام من وای دەبینم ئەم دوو ئەندامە ماسولکەییە بچووکە شایەنی ئەوەبن کە شێخم لە باسکردنیاندا ماندوو بکەن.

شێخ/ خودا لەقورئاندا ناویان دەبا تاکو بیانکاتە بەلگە بۆ بوون و توانایی و کاربەجێیی خۆی، کەچی تۆش بەکەمیان دادەنێیت؟

حەیران/ پەنا بەخوا.

شێخ/ زمانت بگرە ئەی حەیران، و ئاگاداربە گالتەت بەڕازاوەی ڕازاوەکان نەیەت، پەرستگارو پەرستکایە کە خاوەنی چوار وەزارەتە، گەرپاراستت ئەوە پارێزراو دەبێت و گەر زمانت بەرەلاکرد ئەوا زەرەرمەند دەبێت، و گەر خواردنت دایە ئەویش خواردنت دەداتێ، و گەر بیدوێنیت ئەتدوێنێ و گەر پرسیاری لێ بکەیت فێرت دەکات، پێش ئەوەی بزانی نهێنی دانایی لەجۆرایەتی و کارو پیشەکانی و گۆڕاندنی پیت و ووتەکانی و ژمێرەی مەمیلەکانی، و جیاوازی جولەکانی لەنێو هەردوو لێوو مەلاشوودا، و جیاکردنەوە دەمارەکانی و بوونی بەردەوامیو ئاسانکردنی لیك تیایدا.

حەیران/ نەمدەزانی ئەم ماسوولکە بچووکە خاوەنی ئەم هەموو پلەو پایەیە.

شێخ/ هەموو ئەندامێکت لەئەندامەکانی هەست ئەی حەیران یەك کاریان هەیە، تەنها زمان نەبێت، چاو بۆ بینینە، گوێچکە بۆ بیستنە، لووت بۆ بۆنە، و سەری پەنجەکانت زیاتر لەهەموو ئەندامەکانی تری پێستی هەست بەلێخشاندن دەکەن، بەلام ئەم زمانە ڕێکەوت وای بۆ ڕەخساندوە کە ببێتە ، ئامێر بۆ چێژکردن و جووین و قوتدا هەرسکردن و هەستکردن و خشاندن و قسەکردن، و بۆ ئەوەی ببێتە ئامێرێك بۆ چێژکردن، ڕێکەوت مەمیلەی لەهەردوولای ڕووتەختەکەیدا ڕاخستووە تاکو خواردن.بمژێتو بیگەیەنێتە دەمارە بلاو بوەکانی ناوەوەی و هەروەها ڕێکەوت ئارەزوی کردوە کە دوو جۆر لەم مەمیلانە

تایبەتمەندن بەچێژ کردنەوە بەبێ هەستکردن بەکرداری لێخشان، تاکو تێکەڵ نەبن بەمەش بەوەستانی یەکێکیان کاری ئەوی تریان تێکبچێت گەر هەموو هەستە گشتییەکانی تری مرۆڤێك نەمێنێت ئەوا هەستی چێژ کرنی بەبەردەوامی بمێنێت، یاخود بەپێەوانەوە چێژکردنی نەمێنێ و هەستە گشتیەکانی تری بمێنێ.

لەبەر ئەوەی کە ئەم مەمیلانە خواردن نامژن تا تواوەکان شیکار نەبن، تەنها لەماڵێکدا کە زمان شێدار بێت رێکەوت ئارەزووی وابوو، کە زمان بە پەردەیەکی دەزوولەیی پڕ لەکیس داپۆشێت و چەند رژێنێك بەسەر لیکە رژێنەکانی تردا، و گەر وانەبووایە زمان نەتوانا دەبوو لەچێژکردنی خواردنـدا و تەنها دەیتوانی هەست بەلێخشاندنی خواردن بکات، و دەتوانیت لەخۆتدا ئەم کردارە هەست پێبکەیت.

کاتێك تووشی هەڵامەت ببیت و زمانت ووشك بێت هەست بەچێژی خواردن ناکەیت گەر تواوەش بێت، و لەبەر ئەوەی خواردنەکان چێژەکانیان جیاوازە و لەبەیەگەیشتنیاندا هاوەڵیی و دوورکەوتنەوە هەیە، رێکەوت ئارەزوویکردووە کە ئەم مەمیلانە بەرادەیەکی کەم جیاوازبن لەچێژکردن دا و توانای پاراستنی هەندێ چێژکردنیان بمێنێ تەنانەت پاش نەمانیشیان و هەر بەهۆی ئەمەوەیە چێشتکەرە لێهاتووەکان جۆرەها خواردن تێکەڵاو دەکەن و لەبەر ئەوەی زمان بەگوێرەی جێگاو کارەکانی پێویستە زۆر هەستدار بێت، تاکو پاروەکە بجووڕێت و ئەملاولای پێبکات لەناودەمدا و لەددانی بڕرەوە بیبات بۆ کاکیلەکانی بەشێوەیەك کە بتوانێت بچووکترین بەشی خواردنەکە لەناو هەموو دەم و ددانەدا بگوێزێتەوە و بەهۆی هەستیاریە زۆرە کەیەوە خۆی دەپارێزێت لەهەموو زەرەرمەندێك وەك سوتاندن و داخ و تیژ و تێهەڵچینەرو براینداری، رێکەوت وای وویست کە مەمیلەی تایبەتی هەبێت بۆ هەست و لێخشاندن هەروەك باسکرا، و ئەم مەمیلانە دەزولەیی و هەستیارن دەکەونە ئەملاوئەو لاو سەری زمانەوە لەووردی هەستیاریدا تەنها ئەملاولاکانی پەنجەی گەورە ئەوەندەهەستیارن.

لەبەر ئەوەی زمان ئامێرێکە بۆ جووین و قوتدان بەکاردێت رێکەوت وا ئارەزوویکردوە کەماسوولکەکەی زۆر زۆر پتەوبێت، چالاك و ووریاو لیکاوی رژینەری لیك و لینجاوی هەبێت، و گەر وانەبووایە نەیدەتوانی کاری جووین و قوتدان بکات... تەنها زمانە کەبتوانێت یاری بەپاروو بکات و بیجوڕێت و بەهۆی لیکەکەیەوە بیکات بەهەویر. گەر جووینەکەی تەواو بوو شیاوی قوتدان بوو ئەوا بەهۆی لینجیەکەوە

لوولیدەدات و پاڵە پەستۆی دەخاتە سەر لەنێوەند هەردوو ڕووتەخت و مەڵاشوویدا و بەتووندیی یەکەی خۆی پاڵپێوەدەنێت و خل دەبێتەوە تاکو لە کەوانەی مەڵاشوو تێەڕێت، بەم شێوەیە قوتدان لەژێر وویستی کەسە خواردنەکەدا نامێنێت.

لەبەر ئەوەی زمان، ئامێرێکە بۆ هەسکردن ، ڕێکەوت وای ویست و هەرسکردنی خواردنەکان بەگوێرەی ڕەگەزەکانیان لەیەك جیاوازبن ، هەندێکیان لەگەدەدا هەرسدەکرێن، وە تیایاندا هەیە لەریخۆڵکاندا، تەنها شتێك هەیە لەناو ئەم خواردنانەدا کە ئەویش نیشاستەیە لەگەدەدا هەرس ناکرێت، بەڵکو ڕژێنەکانی ناو گەدە دەبنە ڕێگر بۆ هەرسکردن و نەهێشتنی گۆڕینیان، هەربۆیە ڕێکەوت واثارەزووی کردووە کەتەنها ڕێگایەك بۆ گۆڕینی ئەم نیشاستانە بۆ شەکر، بەهۆی لیکەوە بێت، و گەر زمانە لیکاوییە نەبوایە کەلیك تێکەڵ بەپارو دەکات و دەیکاتە هەویر، هەرسکردنی نیشاستە ڕووی نەدەدا، کە گرنگترین خۆراکە.

لەبەر ئەوە زمان ئامێرێکە بۆ قسەکردن وەك دەزانیت ودەنگەکان لەژوورەکانی قوڕگەوە دەینە دەرێ، و لەبەر ئەوەی ژوورەکانی قوڕگ بەتەنها ناتوانن دەنگی هەموو پیتەکان دروستبکەن بەڵکو بەتەنها کاری دروستکردنی دەنگی پیتە بزوێنەکان بەبێ پیتەکانی تر.

هەربۆیە ڕێکەوت وا ئارەزوویکردووە زمان لەگەڵ دوو لێوا دروستبکات تابنە ئامرازێك بۆ بڕینی هەواوو دەرکردنی دەنگی پیتە نەبزوێنەکان و گەر وانەبووایە ئەوا ڕاستەی ڕەوانمان بۆ نەدەوترا، بەڵکو وەك ئاژەڵ دەبووین، دەنگمان دەردەکردوو درێژمان دەکردەوە، و تەنها لوورە و باڕاندن یاخود ووڕەو ژو قیڕاندن و یان حیلاندن و زەڕاندمان بۆ دەکرا.

چەند سەرسوڕێنەرن ئەم ڕێکەوتانە کە زۆرو یەك بەدوا یەك و هاوڕێکن و بەیەکگەیشتوون تاکو بتوانن ئەم زمانە سەرسوڕهێنەرە دروستبکەن.

حەیران/ بەڵێ گەورەم ڕاستە زمان ئەندامێکی سەرسوڕهێنەرە بەڵام سەبارەت بەلێو، تەنها یارمەتیدەرن بۆ دروستکردنی هەندێ لەدەنگی پیتەکان.

شێخ/ ڕازی دەبوویت ئەی حەیران گەربەبێ لێو بوویتایە ددانت ڕیچ بووایە لیکی پیابهاتایەتە خوارەوە و بە ئاسانی تەپ و تۆز سەرسنگی بگرتیتایە ، و مێش بە ئارەزووی خۆی بەمەڵاشوتەوە بنوسایە.

ئایا سوپاسی ئەم ڕێکەوتە ناکەیت کەبەجوانترین شێوە مرۆڤی دروستکردوە، و دوو لیوی داوەتی، دەم و چاوی پێرازاندۆتەوەو دەمی پێداپۆشیووە و کردۆیە بەرگرێك بۆ لیکەکەی و ڕیگر بێت بۆ نەچوونە ژوورەوەی تۆز بۆ ناو سییەکانی و مێش بۆ مەلاشووی تا... هەناسەی بەسوود لە لووتیەوە وەربگرێت وەزەرەر مەندەکان لەقوڕگ و گەروویەوە دووربخاتەوە.... ؟

ئایا سوپاسی ڕێکەوت ناکەیت کە وا ئەم دوولیوەی چەکدار کردوە بەهۆی هێزێکی هەستیارو ناسکەوە تاکو بەرامبەر هەموو زەرەرو داخ و سوتاندنێك بوەستێت، و لەژێر پەردە لینجەکەیانەوە ڕژێنەری لیکی پێداون تاکو بەتەڕی و شێداری بمێننەوە، و بەووردی دەمارەوە بەستوونیەوە تاکوو هەموو جووڵەیەکیان لەکردنەوەو داخستن و پێچانەوەو گرژکردن و خاوکردنەوە بە وویست و هەڵبژاردنی مرۆڤ خۆی بێت، و هەر ساتێك بیەوێت بیکاتەوەو دایخات بەهۆیانەوە هەوا وەردەگرێت و دەیبڕێت و دەنگەکان لای خۆی دەهێڵێتەوە تاکو بتوانێت دەنگی پیتەکانی لێوە دروست بکات.

و گەر ئەم هەموو ڕێکەوتانە نەبوونایە ئەی حەیران ئەم مرۆڤە جوان و قەشەنگ و ڕەوانبێژو پاك و خاوێنە دەگۆڕا بۆ مرۆڤێکی سیما بەدی ددان ڕیچی پیس و پۆخڵ، و لیك دەهاتە خواری بەسەردەم و چەناگەو پۆشاکیدا، و مێش ومەگەز لەسەر لیکی کۆمەڵیان دەبەست.

حەیران/ بۆچی شێخی گەورەم هەرناوی ڕێکەوت دەبات وەك گاڵتەم پێبکات وایە؟

شێخ/ ئەی حەیران من گاڵتەت پێناکەم، بەڵام دەمەوێت تۆ بخەمە ناو کۆسپەکان، و خۆشم بگەیەنمە لوتکەکان.

حەیران/ چ کۆسپێك و چ لووتکەیەك؟

شێخ/ کۆسپی گومان کە خودا دەیەوێت ئێمەی پێوە بتلێنەوە بچینە ناخی، و لوتکەی باوەڕداری کە خودا دەیەوێت بەماندوویی و گەڕان بەدوایدا بگەین پێی.

حەیران/ لووتکەی باوەڕ هێنان چییە کە تۆی باوەڕدار دەتەوێت پێی بگەیت.

شێخ/ بریتییە لە ڕێنمایی و داواکارییەکانی هەق ئەی حەیران... ﴿**أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ، وَلِسَاناً وَشَفَتَيْنِ، وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ، فَلا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ، وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ، فَكُّ رَقَبَةٍ، أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ، يَتِيماً ذَا مَقْرَبَةٍ، أَوْ مِسْكِيناً ذَا مَتْرَبَةٍ، ثُمَّ كَانَ**

مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ﴾البلد:٨-١٧

ئەمەیە لوتکەی باوەڕهێنان

هەر لەبەر ئەمەشە وام لەسەر ڕۆخی قەبر و بە درێژایی شەویش شەو نخوونی دەکەم تاکو بانگهێشتەی لای خودات بکەم ئەی حەیران.

ئارامگری كۆڵنه‌ده‌ر

(٤)

حەیرانی کوڕی ئەزعەف دەڵــی/ شێخ مەوزون پاش نوێژی بەیانی چووە ناو باخەکەی، هەروەك پیشەی ڕۆژانی ئاسایی خۆی، بەڵام بۆیەکەم جارە ئەم پیشەیەی بگۆڕێت و پاش ئەوەی لەمزگەوت هاتە دەرەوە پێی ڕاگەیاندم کە خۆم نانی نیوەڕۆی بۆ بەرم و ئەم فەرمانەی زۆر دڵخۆشیکردم، چونکە لەمێژە ئاواتم بوو ڕۆژانێکی لەگەڵدا بەرمە سەر و بینینم ئەو ڕۆژانەی چۆن دەباتە سەر هەر لەکازیوەی بەیانەوە تا سەرەتای شەو.

کاتێك بحێورەکە هاتوو خواردنی شێخی هێنا وە سەرکەوت بۆ سەر منارەکە بۆ بانگدانی نیوەڕۆ وتم ئەمڕۆ کارەکەت من ئەیکەم و خواردنی شێخ وەك ڕۆژانی تر لە پەرژینی باخەکەدا دادەنێم، و لەپاشدا دەچم بۆ گوندی (خەرتەنك) بۆ کارێکی پەلە، سوپاسی کردم وتی: نەکەی هەڵە بکەی لەجێگادانانی خواردنەکە ، وتی: هەر ئەو جێگایە کە یەکەمجار هاتی ، ئایا لەیادت ماوە.

تاوم دایە خواردنەکەی تاببەم بۆ باخەکە، چوومە ناوە و بۆ شێخ گەڕام، لەو جێگایە نەم دیتەوە کەلام وابوو لەژێر درەختێکدا بێت یاخود لەقەراغی جۆگەکان بێت... دەستمکرد بە بانگردنی تاکو گوێبیستم بێت... و پاش دووبارە کردنەوەی بانگردنەکەم، گوێم لەهیچ وەڵامێك نەبوو، موچڕکەیەکی ترسناك بەلەشمدا هات، بە بازدان بەرەو کۆتایی باخەکە چووم تاگەیشتمە زەوییەکی ووشکی بەرفراوان، دەبینم شێخ لە کۆتایی لایەکی زەوییەکەدا دانیشتووە، کە گەیشمە لای بەزەردەخەنەیەکەوە وتی فەرموو لام دانیشە، و کە دانیشتم سوپاسی کردم و داوای لێبوردنی کرد لەبەر ئەوەی بۆتە هۆی ماندوبوونم.

حەیران، زۆر بانگم کردی بەڵام گوێم لەهیچ وەڵامێك نەبوو تەنانەت ترس دایگرتم.

شێخ/ گوێبیستی هاوارەکەت بووم وەڵامیشم دایەوە بەڵام دەنگی پیاوێکی پیر ناگاتە دەنگی تۆی گەنج ئەی حەیران.

حەیران وتی/ پاش ئەوەی شێخ خواردنی نیوەڕۆی خواردو نوێژی کرد لێم پرسی.
حەیران/ بۆچی شێخی گەورەم ئەم جێگایەی هەڵبژاردووە دوور لەباخ و ئاوەکە.
شێخ/ بەئارەزوی خۆم ئێرەم هەڵنەبژاردووە، بەڵکو لەسەر خواستی یەکێك لە دانیشتوانی گوندەکەم کە وویستی سەبارەت بەزەوی‌یەکەی پرسیارم لێبکات و ڕێنمایی چۆنێتی ئاوەدانکردنەوەی بکەم.
حەیران/ چ کاتێك شێخی گەورەم جوتیارێکی زانا بووە بەکشتوکاڵ و زەوی و ئاوەدانکردنەوە؟
شێخ/ داوای زانیاری لێنەدەکردم، بەڵکو داوای موعجیزەم لێدەکات.
حەیران/ موعجزە... ! داوای چی دەکات؟
شێخ/ خاوەنی ئەم زەویی ووشکە بەرفراوانە دەیەوێت دار و درختی تیادا بڕوێنێت و ئاوی بدات.
حەیران، ئەمە ئاسان ڕواندنی درەخت و ئاودانی کاری موعجزە ی ناوێت.
شێخ/ ئەمە ڕاستە سەبارەت بەڕواندن، بەڵام ئاوەکە دوورە و زەویەکە بەرزە، پێم ڕاگەیاند، تەنها دەتوانێت بۆ هەڵگرتنی ئاوی زستان و بەکارهێنانی بۆ ئاودان ئەستێلێك دروستبکات.
وتی/ بەڵام ئاوی ئەستێلەکە تەواو دەبێت، و منیش دەمەوێت بە بەردەوام هەبێت.
وتم/ چۆن؟
وتی/ دەمەوێت ڕێگایەك بدۆزینەوە کە ئاوەکە بگاتە ئامێرێکی جولێنەر کە پاڵ بەئاوەکەوە بنێت بۆ سەر زەویی‌یەکەو ئاوی بدات و پاشان بۆ ئەستێلەکە بگەڕێتەوە و دووبارە بۆ زەوییەکە و لەپاشدا بۆ ئەستێلەکە و دووبارە بۆ ئامێرە جوولێنەرەکە و بەم چەشنە هەتا هەتایە ئاوەدان و بەردەوام دەبێ.
وتم/ هەتا هەتایە! بۆ تا... هەتا هەتایە ؟
وتی/ بۆ درێژایی ژیانم کێ ئەزانێت، لەوانەیە سەد ساڵ بژیم.
وتم/ خوا ویستی لەسەر بێت تەمەنت درێژ دەبێت، بەڵام ئەو ئاوەی کە دەتەوێت بگەڕێتەوە، گەر توانرا هەندێکی بگەڕێنیتەوە لەقوڕو گلەوە دەگەڕێتەوە کە دەبێتە هۆکارێك بۆ پەك کەوتنی ئامێرە بزوێنەرەکە.
وتی/ ناتوانین پاڵێوەر (مصفی) یەکی بۆ دابنێین کەلەو خلتەو خاك و خۆڵە پاکی بکاتەوە پێش ئەوەی بگەڕێتەوە بۆ ئەستێلەکە.

وتم/ چی بەرەو پاکەرەوە کەی بەریت؟
وتی/ ئامێرە جولێنەرەکە خۆی، ئایا ناتوانێت لەلایەکی ترەوە ئاوەکە ئاوەڕۆ بکات بۆ ئامێری پاکەرەوەکە.
وتم/ گەر بۆ مانکرا دروستکردنی ئەم ئامێرە بەمچەشنەکێ ئاوەکەمان لە ئامێری پاکەوەکەرەوە کە دەگەڕێنێتەوە بۆ ئامێرە جولێنەرەکە دووبارە بۆ ئاودانی زەوییەکە.
وتی/ ئامێرە جوولێنەرەکە بە پالە پەستۆیەکی توندەوە بەرەو ئامێرە پاکەرەوەکەی دەنێرێت بەجۆرێك کە لەکونەکانیەوە دووبارە بەرەو ئامێرە جولێنەرەکە بگەڕێتەوە.
وتم/ بەڵام ئەم ئاوە هەر کۆتایی دێت چەند ئەستێلەکە گەورەش بێت.
وتی/ ئایا ڕێگاچارەی تر نییە بۆ بەردەوامی ئەو ئاوە؟
وتم/ چۆن؟
ووتی/ ناتوانین کە ئەستێلکە ئاوی تیادا نەما ئاوی تری تێبکەین.
وتم/ لەکوێوە ئاوی تری بۆ بێنین؟
وتی/ ناتوانین لە سەرێکی ئەستێلەکەوە ئامێرێکی جولێنەری تر دابنێین و بۆرییەکی درێژی بۆ دروستبکەین تا... ئاوەکەی لێوە بێت لەکون و کەلەبەرو ئاوو گژوگیای زەوییەوە و بەهۆیەوە ئەستێلەکە پێ پڕبکەین، بەمەش ئاوەکە کۆتایی نایەت؟
وتم/ بەڵێ ئەبێت بەڵام چ ئامێرێك ئەم ئاوی گژوگیاو کە لەبەرەی زەویمان بۆ ئامێری جولێنەر ی سەرئەستێلەکە بگەیەنێت.
وتی/ نناتوانین والەهێزی ئامێری جولێنەری یەکەم بکەین ئاو بگەیەنێتە ئامێرە جولێنەرەکانی ترو بەردەوامیان بکات.
وتم/ بەڵێ دەتوانین، بەڵام ئایا ئامێری جولێنەری یەکەم بەرگەی ئەم هەموو پەلەپەستۆو ماندوو بوونە دەکات.
وتی/ ناتوانین بەشێوەیەکی وا ووردو پتەوو بەهێز دروستی بکەین کە چرکەیك نەوەستێت.
وتم/ بەڵێ، ئەمە ئەشێت لەئامێرێکدا کەبۆ ڕۆژێك یان مانگێك یاخود ساڵێك و یان دوو ساڵ کاربکات بەڵام تۆ دەتەوێت ئامێرێکی وەها بێت کە بەبەردەوامی بۆ ماوەی ١٠٠ ساڵ بجووڵێت و چرکەیەك لەکارنەوەستێت.
وتی/ بۆ ئەمە مەحاڵە؟

وتم/ نەخێر، ئەمە بۆ عەقڵ مەحاڵ نیيە، بەڵام ئەم جولێنەرە سەرسوڕهێنەرانە، پێویستیان بە ئەندازیارێکی شارەزای بەتوان هەیە، بزانێت چۆن دروستیان دەکات، و چۆن بەیەکیانە و ببەستێت، و هەندێکیان بە هەندێکیان ئاو بدات، و چۆن لە کانزایەك دروستیبکات کە ژەنگ هەڵ نەهێنێت و دووچاری داخوراندن نەبێت، یاخود لە جۆرە گەردیلەیێ دروستی بکات کە خاوەنی عەقڵ و ڕێکخستن بێت تاکو بتوانێت لە جێی گەردیلە داخوراوەکان گەردیلەی تر دروستبکات.

وتی/ وایدەزانی کە گاڵتەی پێدەکەم، و ئایا گەردیلە و کانزا عەقڵ و ڕێخەری هەیە؟

وتم/ لە ئەندازیاری مەزن بپرسە.

وتی: ئایا کارەکە پێویست بە ئەندازیاری مەزن دەکات؟

وتم/ ئایا... وا ئەبینی ئەو هەموو داواکاریانەت و نەخشە دانانەت لەخودی خۆیدا بەبێ ئەندازەو ژمێرەو بیر کردنەوە ڕوودەدات؟

حەیرانی کوڕی ئەزعەف دەڵێت: ئالێرەدا شێخ خۆی پێنەگیرا دەستیکرد بە پێکەنین.

حەیران/ گاڵتەم پێدەکەیت، گەورەم.

شێخ/ گاڵتەت پێناکەم ئەی حەیران، بەڵام چیرۆکی (دڵت) بۆ دەگێڕمەوە سەبارەت بەکردارو کاریگەرو مەبەست و پێویستیەکەی، و ڕدە و توانایی دیوارو بەرد وە پەنجەرەو ژوورەکانی و دەرگا و پەردەکانی و ئەشکەوت و چەڵەکانی و جۆگەلەو پێچەکانی و ڕونیو لێڵی و چالاکیو شەونخونیو ئارامیو بەئاگایی و مەزنی و مەترسی زۆری...

حەیران/ ئەمە هەمووی لەم دڵە بچووکەدایە؟

شێخ/ ئەمە هەندێك لەو ڕێکخراوانەیە کەهاوکێشەی وەسفەکەی ماوەمان پێدەدات و لە گێڕانەوەی ڕازاوەکانی خودا وویستی ئەم ئاژەڵە بژی و زیندوو بێت، و ژیان بریتیيە لە خۆراك و گەرمی و ئەو خوێنەی تیا دروستکردین کە خۆراك و گەرمی لە ش هەڵدەگرێت بەڵام ئەم خوێنە پێویستی بە بەردەوامی خۆراك هەیە، لەبەر ئەوە گەدە و جگەرو ڕێخۆڵەی بۆ دروستکردین و لەخۆراکماندا ڕەگەزی کاربۆنی تیادا جێگر کردووە کە خۆراك و گەرمی لە ئەنجامی سوتاندنی بەیەکگرتنی لەگەڵ ئۆکسجیندا، بەڵام ئەم سوتاندنە لەناو لەشدا ژەهر دروستدەکات کە ئەویش دووەم ئۆکسیدی کاربۆنە لەبەر ئەوە پێویستە خۆمانی لێ ڕزگار بکەین لەگەڵ ئەو هەموو ژەهرانەدا، چۆن خۆمان لەم ژەهرانە ڕزگار بکەین؟

خــوداى دانــا ويســتوويەتى لەلــەشماندا دوو پاڵـێوەنەرى مــەزن دابنێــت، بــەڵكو دووســوتێنەرى گــەورە، دووســى بـۆ دروســتكردووين پــرى دەكـەين لەهــەوا بــەهۆى هەناســەوەرگرتنەوە تــاكو بــەهۆى ئۆكســجينەكەيەوە خۆراكەكــەمان بســوتێنين، واتــە كاربۆنەكەمان، و هەموو ئەو پاشەڕۆ و ژەهرانەى لەخوێنماندا هەيە، و لەپاشدا ئەم ژەهرە سوتاوانە بـەهۆى هەناسـەدانەوە فـرێ دەدەيـنە دەرەوەى لـەشمان بـەڵام گـەر ئـەم خوێـنە بەوەستاوىو نـەجوڵاوى لە لەشدا مايەوە ڕێگاى نابێت بەرەو پاكەرەوەكان بڕوات تاكو ژەهـرو لاشـەى خانـە مـردوەكانى تيادا فڕێبدات جگـە لـە پاشـەڕۆ و پيسيەكانى تـر، و زەحمەت دەبوو لاى كە خۆراكى نوێ لە گەنجينەكانى گەدەو ڕيخۆڵەو جگەر وەر گرێت.

بەڵكو زەحمـەت بـوو لاى ئـەم خۆراكـە نوێـيانە بڵاوبكاتـەوە و بەخێراييەكى پێويست دابەشـى بكـات بەسەر هەموو ئەندامەكانى لەشدا، گەر بەوەستاوى لە لەشدا بمێنێتەوە لە ئـەنجامى ئـەم وەستانەى جەستە دەمـرد: چـونكە لەلايەكـەوە ناتوانێـت ئـەم خۆراكـە لـە گەنجيـنەكەى خـۆى بەئاسـانى وەرگرێـت تەنانـەت گـەر بۆشـى ببێـتە شـير لـەديوارەكانى گـەدەو جگـەردابۆى بێـە خوارێ نايگاتێ تەنها چەند دڵۆپێكى كەم نەبێت و لەبەر ئەوەى وەستاو و نەجوڵاوە پاش چەند ڕۆژێكى زۆر بەسەر لەشدا دابەش دەبێت.

لـە حاڵـى واشدا لەبرسامردن ڕوودەدات و لەبرەئەوەى لە حاڵەتى وەستان و نەجوڵەدا ناتوانرێـت ژەهـرو پاشـەڕۆكانى بگەيەنێتە پاكـەرەوەكان بـۆ سوتاندنيان و ئەمـەش دەبێتە هـۆى مردنـێكى كـتوپڕ بـەهۆى ژەهـراوى بوونـيەوە، و لەبـەر ئـەوەى دووبـارە ناتوانێـت لەگـەڵ ئـەم وەسـتانەدا ئۆكسـجينى نـوێ بەپێى خێرايى پێويست وەر گێت لەسىيەكانەوە تـاكو خۆراكەكـەى پـێى بسـوتێنێت لـە بابـەتى ئـەو ئۆكسـجينە كۆنـەى كـە بەسوتاندن گۆڕاوە بۆ ژەهرێكى كوشندە، و لەم كاتەشدا مردن بەهۆى خنكانەوە ڕوودەدات.

كەواتـە پێويسـتە ئـەم خوێـنە بجوڵێـت و بـڕوات، و لـە ڕۆيشـتنيدا خێراييەكى مـەزنى هەبێــت، و بــەهۆى ئــەم خــێرايىيە زۆرەوە بەســەر گەنجيــنە خۆراكــەكاندا دەڕوات و پێويستيەكانى خۆى لێوەردەگرێت.

بەچـاو تروكاندنـێك دەيگەيەنێـتە هــەموو بـەش و لايەنــەكانى جەسـتە و بــەهۆى ئــەم خێراىيە مەزنـەوەى دەگاتـە پاكـەرەوەى ژەهـرو پاشـەڕۆكانى تـاكو فـڕێى بداتـە ناويان خــێراتر لەچــاو تروكانــێك، و لەســىيەكانەوە ســووتەمەنى تــازە لــە٥٣ ئۆكســجين وەردەگرێــت و دەســتەكات بــەدووبارە كــردنەوەى كــردارى ســوتاندنى خۆراكەكـەى بەمەش خۆراك و گەرمى بۆ لـەش دابين دەكات.

حەیران/ پاك و بێگەردی بۆ دروستکەری مەزن... بەڵام ئەم هەموو خێراییە بۆچی لە ڕۆیشتنی خوێندا، و چۆن بەچاو تروکاندنێك تەواو دەبێت... ؟

شێخ/ بۆچی ئەم هەموو خێراییە... ؟! چونکە سووتاندن هەر بەسروشت خێرایە و ژەهراوی بوونیش خێرا ڕوودەدات.

تاقیبکەرەوە هەناسەت بگرەو چەندە دەتوانی لەپێشدا سیەکانت پڕکە لەهەوا ئەوجا سەرنج بدە، تا چەنێك دەتوانیت، کە هەناسە نەدەیت.

گەر بشتەوێت سییەکانت هێندەی کۆپەڵەیەك بێت بۆ ئەوەی ئۆکسجینێکی زۆر بگرێت کەبەشی ئەو بکات خوێن بە هێواشی بڕوات وپاش کاتژمێرێك بگاتەوە سییەکان هەرنابێت.

زانست دەریخستووە کە دڵۆپێك خوێن پێویستی بەنزیکەی (٢٠) چرکە هەیە بۆ دەرچوونی لە دڵەوە و گەڕانی بەسەر هەموو ئەندامەکانی لەشدا و دووبارە گەڕانەوەی بۆ شوێنی دەرچوونی.

واتە بەڕادەی ڕێژەی لێدانی دڵت بەنزیکەی (٢٥) لێدان یاخود بەڕژەی دووپاتکردنەوەی ڕستەی (لااله الا الله) بۆ (١٠) جار.

حەیرانت/ هیچ خواوەندێك نییە تەنها خودای دروستکەری مەزن نەبێت.

شێخ/ ئەمە لەحاڵەتی حەوانەوە و مامناوەندیدا، تاقیبکەرەوە و هەناسەیەکی قووڵ وەرگرە: واتە زۆرینەي ئۆکسجین وەربگرە دەبینیت لێدانی دڵت هێواش دەبێت.

تاقیبکرەوە و هەناسەت بگرە بۆ کەم بوونەوەی ئۆکسجین و یان ماوەی هاتنە ژوورەوەی ئۆکسجین زۆر بدە.

تاکو سوتاندن زۆر بێت دەبینیت دڵت زۆر بەخێرایی سەرسوڕهێنەر لێدەدات تاکو ڕێژەی پێویستی خۆی بۆ ئۆکسجین لە خوێن وەرگرێت.

حەیران/ پاکو بێگەردی بۆ دروستکەری مەزنە.

شێخ/ئێستا، ئەی حەیران، بۆت بەدەرکەوت کە خوێن پێویستیەکی زۆری بەخێرایی جوولە هەیە، و بەجوولێنەریش و ئەم جوولێنەرە مەزنە دڵە.

وەتا... ئێرە کردارە کە ساکارە گەر وامان دانا دڵ بریتییە لە پەمپێك پاڵ بەخوێوە دەنێت بۆ ئەندامەکانی لەش دەڕوات و دەگەڕێتەوە بۆلای و دووبارە پەمپی دەداتەوە.

بەڵام کارەکە زۆر لەمە ئاڵۆزترە: پێویستی بەدوو پەمپ ئەبێت یەکێکیان پاڵ بەخوێنەوە دەنێت بەرەو لەش و ئەوی تریان پاڵ بەخوێنەوە دەنێت بەرەو سیەکان تاکو

لەوێدا پاك بینەوە و بەرەو دڵ بە پاکو بێگەردی و بەهێزو بەچالاکی و بەئامادەکراو بە سوتێنەری پێویست، و تەنها پەمپێك بەشی ناکات بۆ پاڵپێوەنانی خوێن بەرەو ئەندامەکانی لەش.

گەیاندنی بۆ سیەکان و پاش گەڕانەوەی بۆ دڵ چونکە کاتێك کە خوێن لەپەمپ دانی یەکەمەوە دەردەچێت لە شاخوێنبەری گەورەدا کەبە (ئاورت) ناو دەبرێت، دابەش دەبێت بۆ چەندەها لق پاشان بەهۆی هێزی پەمپدانی یەکەمەوە دەگەڕێتەوە بۆ دەمارە خوێنهێنەرەکان، و لەوانەوە لەگەورە دەمارە بۆشایی خوارەوەدا و لەگەورە دەمارە بۆشایی سەرەوەدا کۆ دەبنەوە بەم هاتوو چۆ درێژەو تێکەڵ بوونە هێزی پاڵپێوەنانی پەمپدانی یەکەم کەم دەبێتەوە، ئیتر ناتوامێت دووبارە بگاتەوە سیەکان و لەوێشەوە بگەڕێتەوە بۆ دڵ، کەواتە پێویستی بە پەمپی دووەم هەیە، بەرەو سیەکان پاڵی پێوە بنێت، تاکو لەوێدا پاك ببنەوە و بەرەو دڵ بگەڕێتەوە، وەك دەبینین بەهۆی ئەم کردارەوە وەك پێم وتی: پێویستی بەدوو پەمپی هەیە چارە چی‌یە؟ ئایا دروستکەر دوو پەمپی دوور و جیا لەیەکتر دروستدەکات؟ ئەمە ئاسانە بۆی، بەڵام ئاشکرایی دانایـیەکەی و مەزنی توانایـیەکەی، هەردوو پەمپەکەی لەیەك دڵدا دروسکردووە، و هەردووکیان لەیەك کاتدا کاردەکەن لەبەر چەندەها دانایی زۆر: یەکەمیان خۆمان بەدووردەخەین لەو مەترسیەی کەلەوانەیە ڕووبدات، کە ئەویش نەخۆشیو هەرس نەکردنیان دڵە ڕاوکێ و دەمارگیریی‌یە لە پچڕاندنی یەکێك لەپەمپەکان کەدەبێتە هۆی تێکچوونێکی کوشندە لە ڕۆشتنی خوێنەکەو سوتاندنی و دووەم دانایی یەك پەمپ لە بۆشایی سکدا سوك و ئاسانترو جێگا کەمتر دەگرێت و دانایی سێهەمی کە خودای بەتوانا هەموو شتێك بە جوانی و ڕێکی دروستدەکات.

یەك پەمپی لە دروستکراوەکاندا زۆر سەرسوڕهێنەرترە و گونجاندنو شیاوی تیا سەیر ترە، و بەبەڵگە ترە لەسەر تونایی خودا، و ئەمەیە نهێنی داهێنان کە عەقڵی سەرسام کردوە، گەردروستکەر ویستی هەردوو پەمپەکە لەیەك دڵدا دابنێت و لەکاتی پەمپدانیو پڕکرندا یەکبگرن و خوێنی ئاڵی بێگەردتێکەڵ بەخوێنی ڕەشی پیس نەبێت، چار چی‌یە بۆ ئەمە خودا دڵی کردۆتەوە دووبەشەوە، یەکێکیان لەلای ڕاست ئەوی تریان لەلای چەپ و دیوارێکی بێ کون و دەرکەی خستۆتەو نێوەندیان و گەر بۆ هەریەکێك لەو پەمپانە تەنها ژورێك هەبوایە کتوپڕ دەبووە هۆی وەستانی پەمپەکە وەیان دەرچوونی خۆێنەکە لەدەمی پەمپەکە دەوەستا.

حەیران/ تێنە گەیشتم ئەی گەورەم.

شێخ/ دڵ لەهەر چرکەیەکدا نزیکەی (٢٠) سانتیمەتر لە خوێن دەهاوێژێت واتە بەخێراییەکی زۆرو بێ وەستان پەمپی دەدات گەر ژوورەکە جێی یەك پەمپی بووایە و گەر ژوورەکەی بگوشێت بۆ پەمپدانی خوێن بەم گوشینە ڕۆشتنی خوێنی پاك بۆ سیەکان دەوەستێت و بەهۆی ئەم گوشینەوە خوێنەکە بەرەو دواوە بۆ لای خویان دەگەڕایەوە و هەروەها ئەو پەمپەش کە خوێنی پیس بەرەو سیەکان دەبات بەبجۆرە و دەگوشرێن و هاتنی خوێنی پیس دەوەستێت لە خوێنهێنەرەکانی هەردوو ژوورەکە بۆ دڵ و خوێنەکە تیایاندا دەگەڕانەوە ئەو کاتە چار چییە؟

دەبێت لەدڵی چەپدا خوێنە ئاڵە بێگەرەکە خاوەنی دوو ژوور بێت یەکێکیان لەسەرەوە ئەوی تریان لەخوارەوە، دەبێت لە دڵی ڕاستدا خوێنە ڕەشە پیسەکە خاوەنی دوو ژوور بێت ژووری سەرەوەی لای چەپ کەبە (گوێچکەڵەی چەپ) ناودەبرێت پێشوازی دەکات لە خوێنی ڕەشی پیسی هاتور لەدوو خوێنهێنەرەکانەوە، و لەوێوە دەکرێنە ژووری خوارەو کە بە (سکۆڵەی ڕاست) ناو دەبرێت، و ئەمیش لەلای خۆیەوە دەیگوشێت و پاڵی پێوە دەنێت بەرو سیەکانی تاکو پاك بکرێنەوە پاشان بەهۆی هێزی نوێی هەردوو سیی کانەوە بەپاکیو بێگەردی بەرەو (گوێچکەڵەی چەپ) دەچن و پاشان بەرەو (سکۆڵەی چەپ)و لە وێشەوە بەرەو شاخوێنبەر دەچن... هەربەم چەشنە دەبێت... تا مرۆڤ لەژیاندا بێت...

گەر ئەو شوێنی هاتنە ژوورەوەی نێوان گەوێچکەڵەو سکۆڵە هەمیشە کراوە بوایە کارەکە تێکدەچوو، چونکە ئەو گوشینە کەماسولکەکانی دڵ پێی هەڵدەسێت بەهێزێکی ئەوەندە پتەو کە بتوانێت خوێنەهاتووەکانی هەردووسی و خوێنهێنەرەکان بەرەو دوا بگێڕێتەوە و ئێمە ویستمان دوو ژووربن بۆ پاراستنی ئەم پاڵە پەستۆیانەی کەلەنێوان خوێنی هاوڕێژراو خوێنی گەڕاوەدا هەیە بۆ ئەمە کار چییە؟

پێویستە لەنێوان ئەم دوو ژوورەدا دەرکەیەکی داخراو هەبێت تاکو نەهێڵێت لەکاتی کرداری گوشین و هاویشتندا خوێنەکەی بگەڕێتەوە بەهۆی بوونی ئەو دەرگایەوە، گوێچکەڵەی چەپ دەتوانێت بەبێ هیچ ڕێگرو نەهیشتنێك پێشوازی لە خوێنی هەردوو سیەکان بکات، و سکۆڵەی چەپیش دەتوانێت خوێنەکە بگوشێت و بیهاوێتە شاخوێنبەرەوە بەبێ هیچ بێزارکردنێکی دراو سێکەی کە گوێچکەڵەی چەپە.

بەڵام دبێت ئەم دەرکەیە هەمیشە داخراو بێت؟ ئەمە لای عەقڵ شیاو نی‌یە لەکوێوە خوێنی ئاڵی تازە بچێتە سکۆڵەی چەپەوە، خوێنی ڕەشیش بچێتە سکۆڵەی ڕاستەوە. ئارەزوی دروستکەری مەزن وا بوو ئەم دوو دەرگایە بەشێوەی دوو ماسولکەیی دەماراویی بەیەکدا چووین کە بتوانن لەخۆیاندا بکرێنەوەو دابخرێن چرکە لەدوای چرکە بەبێ وەستان بەڵام دوو صەمام بۆ دوو دەرگا لە دوو دڵی جیاکراوە لەیەکتر بەهۆی دیوارێکەوە، ئایا پێویست دەکات کردنەوەو داخستینان پێکەوە بێت لەیەك کاتدا؟

ئەوانە دوو دڵی سەربەخۆن، ئایا ئەتوانرێت کردنەوەو داخستن لە دوو لێدانی جیاوازدا بێت؟

نەخێر هەرگیز نابێت، چونکە لە ڕاستیدا یەك دڵ هەیە، بەگوێرەی جولەو گرژ بوون و گووشین و پەمپدانی، و ئەگەر لەبەشەکانیشیاندا دوو دڵ بن.

گەر دڵ هەمووی گوشرا چی ڕوودەدات لە کاتێکدا داخەری دڵی لای ڕاست داخراو بێت کە خوێنی ڕەشی لێوە دەردەچێت بۆ هەردوو شادەماری سی‌یەکان... ؟ ئەمەش دڵ دەتەقێنێ و دەیدڕێ.

کەواتە دەبێت هەردوو داخەرەکە بەیەکەوە بکرێتەوە تاکو ئاسان بێت هاتنە ژوورەوەی خوێن بۆ هەردوو گوێچکەلە، و بەیەکیشەوە دابخرێت تاکو هەردوو سکۆلە بەیەکەوە پاڵ بەخوێنەوە بنێن بۆ دەرەوە هەر بەمجۆرەیە لەشوێنی هاتنە دەرەوەی خوێنی ئاڵ لەسکۆڵەی چەپەوە بۆ شاخوێنبەر و لەشوێنی هاتنە دەرەوەی خوێنی ڕەش لە سکۆڵەی ڕاستەوە بۆ دەمارە خوێنبەرەکانی سیەکان.

دو دووبارە پێویستە لەشوێنی هاتنەدەرەوەی ئەم دوو خوێنەدا کەدا داخەرێك هەبێت بۆ هەریەکەیان تاکو خوێن لەشاخوێنەبەرو دەمارەخوێنبەرەکانی (سی) یەوە ئەگەڕێتەوە بۆ دواوە و پێویستە ئەم دوو داخەرە بەیەکەوە دابخرێت و بەیەکەوە بکرێنەوە.

وەك ئەو دوو داخەرەی کەلەگەرودا هەن...

ئالێرەدا هاتینە کۆتایی فەرمانی کرداری پەمپدانی (هاویشتنی) خوێن و وەرگرتنەوەی سەبارەت بەهەردوو جۆرەکەی ئاڵ و ڕەش تەنها ئەوەمان لەسەرماوە کە بزانین چۆن خوێن دەگاتە هەموو بەشەکانی لەش، و لە لەشدا پەلی بەرز هەیە وەك سەرو هەردوو قۆڵ، و پەلەکانی خوارەوە، وەك هەردوو قاچ سك لەناو بۆشایی لەشدا هەیە، چۆن بەهۆی یەك شاخوێنبەرەوە خوێن دەگاتە ئەم سێ بەشە؟ ئایا وای لێبکەین کەلە سەرەتادا سەر بڕوات و لە پاشدا بۆ ناو بەشەکانی سك و ئینجا بۆ هەدووو قاچەکان، ئەو کاتە ئەو

خوێنەی کەدەگاتە ناوەوەی سك و هەردوو قاچ بریتی‌یە لە خوێنی پیس و ژەهراوی، چونکە خوێن لەسەردا بە بەشکراوی دەڕوات و لەهەردوو قۆڵیشدا دووبارە بە دابەشکراوی دەڕوات.

لەسەرو قۆڵدا خوێن دەگاتە هەموو کون و کە لەبەرو خانەیەك بەهۆی چەندەها دەمارەوە کە تا ئێستاش دابەشکردن و ووردبونی لەخۆ گرتووە، تاکو دەبێتە (تاڵە موولوولەی ووردی خوێن) و لەبەر زۆر ووردیەکەی وانـاو دەبرێت، و پاشان دەگەڕێتەوە بۆ شاخوێنبەر تا... جارێکی تر کۆ ببێتەوە تیایدا تاکو لەوێوە بگاتە ناوەوەی سك کەلوێشدا دووبارە بەش دەبێت بۆ بەش و دەمارو تاڵە دەمار؟ و چۆن جارێکی تر دەگەڕێتەوە و لە شاخوێنبەردا کۆدەبێتەوە بۆ ئەوەی بنێررێت بۆ هەردوو قاچ... ؟ ئەو کاتە چەند پیسی و ژەهرێ لەخۆی دەگرێت؟ کەواتە، دەبێت وای لێبکرێت کەبەشی گەورە لە شاخوێنبەرەوە جیا ببێتەوە یەکێك لەو بەشە گەورانەی بەرەو سەرو هەردوو قولْ بڕوات، و بەشی گەورەی تریش بەرەو ناوسك بڕوات وبەشی گەورەی سێیەمیش بەرەو هەردوو قاچ بڕوات و ئالێرەدا توانیمان خۆراکو گەرمی پێویست بۆ لەش دابین بکەین بەیەکسانی، و ئەوەی ماوەتەوە کە چۆن پاکژیو پالاوتن، ئۆکسجینی تازەی هەمیشەیی بۆ دابین بکرێت، لە ڕێگای سیەکانەوە و چۆن خوێن بگەڕێتەوە بگەیەنرێتە سی‌یەکان؟

دروستکەری دانـاو بێگەرد بۆ ئەم گەڕانەوەیە دەماری تایبەتی ساز کردوە کەپێی دەوترێت خوێنهێنەرەکان، کە خوێنی ڕەشیش لەسەرەوە دەچێتە بۆ شایی خوێنهێنەری خوارو، و ئەم دوو خوێنهێنەرە ڕێڕەوی خۆیان دەگرن تا دەگەنە (گوێچکەلەی ڕاست) و لە پاشدا بۆ (سکۆڵەی راست) و لەوێشەوە خوێن بەرەو سیەکان دەچێت دەسوتێنرێت و لەپیسی و ژەهرو پاشەڕۆ ڕزگاری دەبێت، و ئۆکسجینی نوێ وەردەگرێت، و بەخوێنی ئالی گەشی پڕ لەوزە دەچنە ناو هەردوو خوێنهێنەری سی‌یەکان و بەرەو دڵ ڕێدەکەن تا... لەوێ دەڕژێن، لەکاتی کردنەوەی دڵدا لەهەموو چرکەو پەمپدانێکدا لەگوێچکەلەی چەپ تاکو بچێتە سکۆڵەی چەپەوە و لەوێوە دەیهاوێژێتە شاخوێنبەرەوە و بەم چەشنە...

حەیران/ پاك و بێگەردی بۆ دروستکەری مەزن... چەن بێگەردە.

شێخ/ لەلای تۆ وایە ئەم شتە سەرسوڕهێنەرە نامۆیانە لەم ڕێژەی دەمارو خوێنبەرو خوێنهێنەرانەدا کۆتاییان دێت؟

نەخێر ئەی حەیران، بەڵکو خوێنبەرو خوێنهێنەری تر هەیە لە دڵدا،
حەیران/ چۆن؟

شێخ/ ئایا دڵ مافی ئەوەی نی‌یە کە خۆراك بەهەموو لەش دەدات، خۆیشی خۆراك وەربگرێت.

حەیران/ بەڵێ لەو خوێنەی کە تیایەتی خۆراك وەردەگرێت.

شێخ/ بەڵام دڵ وەکو هەموو ئەندامەکانی تری لەش کەلەهەموو ئەندامەکانی تر مەزنترە، جۆرەها دەمارو موولوولەی ووردی تێدایە کە دەگاتە قوڵترین خانە لە پێکهاتەکەیدا، کە خۆراکی دەداتێ‌و پیسی ژەهرو پاشەڕۆ دەگەڕێنێتەوە و دەبێت ئەم خوێنە پیسە ژەهراویە هەمان ڕێگای پێشوو بگرێت، بەخوێن هێنەرەی تایبەتی دەگەڕێتەوە بۆ دڵەکە دەڕژێتە گوێچکەلەی ڕاستەوە لە سکۆڵەی ڕاست بۆ پاڵاوتن بنێررێت و هەر بەمجۆرە خودای دروستکەری کاربەجێ خوێن دەگێڕێتەوە بۆ دڵ خۆی ، دوو خوێنبەری کە پێیان دەوترێت (دوو شاخوێنبەر) کە لە شاخوێنەبەری گەورە جیادەبنەوە لە شوێنی دەرچوونی خوێن لە دڵدا، واتە لەو کاتەی کە خوێن بەووزەترین و بەپاکترین شێوەیە، چۆن، نەء کە دڵ خۆی خوێن دەبەخشێت بەهەموو بەشەکانی لەش کە خۆی بەمافترین و بە پێویستی ترین ئەندامە بۆ خوێن بە خۆراك و ڕێژەو پاکی‌و بەووزەییەکەی بەتەنها پێنج یەکی خوێنی لەش وەردەگرێت، لەگەڵ ئەوەی کەقەبارەکەشی ئەگاتە یەك لەسەدی قەبارەی لەش و زیاتر ئۆکسجینی لەخۆ گرتووە، و ئەندامەکانی تری لەش لە چواریەکی ئۆکسجین زیاتر نابن کەلە خوێندا هەیە، و هەر بۆیە خودای دروستکەر بۆ ئەم دڵە خوێنەبەرو خوێنهێنەری تایبەتی دروستکردوە ئەمەیە دڵ ئەی حەیران... ئەمە یە دڵ لە کردار و چالاکیەکەی دا، لەمەبەست و پێویستی و ڕادەو ڕێژەی، و دیوارو لێواری، و پەنجەرەو ژوورەکانی و دەرگەو پەردەکانی، و ئەشکەوت و چاڵەکانی، و جۆگەو گۆلاوەکانی، و بێگەردی و لێلیەکانی، و نەریت و شەونخونی، و ئارامی و بەئاگایی و مەزنی و مەترسیەکەی.

ئەمە ئەو دڵە هەژارەیە کە ٧٠ ساڵ یان ٩٠ ساڵ لێدەدات بەشەوو بەڕۆژ کە چاو تروکاندنێك ناوەستێت... ئەی حەیران...

هەموو ئەندامانی لەش بەئارەزووی خۆت دەتوانیت زۆر بیحەوێنیەتەوە یان کەمێك تەنها ئەم دڵە هەژارە نەبێت کە هەمیشە شەونخونیت دەکات بە درێژایی تەمەنت، نەوەنەوز دەدات نەخەو دایدەگرێت نەلەیادی دەچێت و نەهەڵەدەکات، نەهەڵدەتووتێ‌و

نەئەشکەوێت نەدا دەمرکێت و نەدەکوژێتەوە نەبێزار دەبێت و نەگلەیی دەکات و تۆش ستەمکاریت ئازاری دەدەیت و بەغەم و پەژارە تووشی دەکەیت، و بەرق و کینەکانت داخی دەکەیت و بە ئەوینت خۆشحالی دەکەیت و بەفرمێسکت دەیگرێنیت و بە غەمت دایدەرزێنیت... و ئەو لێبوردن و لێخۆشبوونە چالاك و بەئارامە ، بەفەرمانی ئەوەی کە باشترین شێوە دروستیکردوە، و کەرەسەو پێویستیەکانی بۆ ئامادە کردوە پشکووی تێدا داگیرساندوە، وەرادەو ماوەی بۆ داناوە گەرماوەکەی تەواو بوو و لەکارەکەی کەوت، لەقەفەزەکەی خۆیدا هێمن دەبێتەوە لەغەم و پەژارە ئاسودە دەبێت.

(هاوار بۆ ئەو کەسانەی کە دڵیان بەرامبەر ناو هێنانی خودا ڕەقە).

ئەی حەیران ﴿فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ﴾الزمر:٢٢

بەردێکی پێکەنیناوی و گریاناوی

(٥)

ئەی ئەم ژیانە ئەی حەیران تۆن چووزانیت ئەم ژیانە چی‌یە خودا دروستیکردوە لە سەنگێکی مردوی کەڕی ڕەقوتەق، و لە پاشدا بۆتە زیندوویەکی تێکۆشەرو دەرککەرو بەئاگاو تووڕەو ڕەزامەند، سوپاسکەرو گلەیکەر، پێدەکەنێ و دەگری... خۆزگە بمزانیایە بەشی ڕێکەوت چەندە لە دروستکردنی لە خاك و لەئاو ئەی حەیران؟

﴿أوَلَـمْ يَرَ الَّذينَ كفَرُوا أنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقاً فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا منَ الْمَاء كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلا يُؤْمنُونَ﴾الانبياء:٣٠.

﴿وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّة منْ مَاء ﴾النور:٤٥.

﴿وَمنْ آيَاته أنْ خَلَقَكُمْ منْ تُرَاب ثُمَّ إذَا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشرُونَ﴾الروم:٢٠

﴿هُـوَ الَّـذي خَلَقَكُـمْ مِـنْ طِـينٍ ثُمَّ قَضَى أَجَلاً وَأَجَلٌ مُسَمّىً عنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ﴾الأنعام:٢.

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمعُوا لَهُ إنَّ الَّذينَ تَدْعُونَ منْ دُون اللَّه لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابـاً وَلَـوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئاً لا يَسْتَنْقذُوهُ منْهُ ضَعُفَ الطَّالبُ وَالْمَطْلُوبُ، مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْره إنَّ اللَّهَ لَقَويٌّ عَزيزٌ﴾الحج:٧٣-٧٤.

﴿فَاسْـتَفْتِهِمْ أَهُمْ أَشَدُّ خَلْقاً أَمْ مَنْ خَلَقْنَا إنَّا خَلَقْنَاهُمْ منْ طِينٍ لازِبٍ، بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ، وَإذَا ذُكِّرُوا لا يَذْكُرُونَ، وَإذَا رَأَوْا آيَةً يَسْتَسْخِرُونَ﴾الصافات:١١-١٤.

ئەمەش هەندێ لە فەرموودەکانی قورئانن سەبارەت بە دروستکردنی ژیان لە (قوڕێکی لینج) زانست هەمان بۆ چوونی هەیە.

کەواتە ئەو ژیانە چی یە کە زانایان و قورئان ڕێکەوتوون لەسەر ئەوەی کە پێکهاتەیە لە (ئاوو لە قوڕ) و لە ڕۆخی شاراوەی نهێنی‌یە کانیدا دەستەوستانن و ئەو زانایانەی کە شتی زۆریان زانیوە لە بەش و سەرچاوەکەی و ڕەگەزو سروشتی‌یەکەی و ڕێکخستن و سیستەمەکانی و زانیان هەموو زیندەوەرێك لە خانە پێکدێت و یەك خانە لەتنۆکی یەکەم

پێکدێت (پرۆتۆپلازما) و زانیان ئەم تنۆکی یەکەمە پێکهاتووە لە کاربۆن و ئۆکسجین و هایدرۆجین و نایترۆجین... و تاقیانکردەوە کە لە شتێکدا ژیان دروست بکەن و لە پاشدا دانیان نا بە نەتوانایانیاندا، و لەگەڵ قورئاندا رێکەوتن تەنانەت دروستکردنی مێشك مەحاڵە.

ئایا نایەتەوە یادت ئەی حەیران وتەکەی (بوخنەر) (خودی خرۆکە لە ساکاریشدا خاوەنی بنەماو پێکهاتەیەکە، کەناشێت لەبێ گیانەوە دروستبوو بێت: بەڵکو دروستبوونی لە بێ گیانەوە بەرای زانست بە موعجیزە دادەنرێت وەك چۆن عەقڵ باوەرناکات گیانلەبەرە گەشەدارەکان راستەوخۆ لە بێ گیانەوە دروستبووبن)

حەیران/ چۆن نایەتەوە یادم.

شێخ/ وتەی (تۆماس ئەکویناس) ت نایەتەوە یاد کە دەڵێت (هیچ زانایەك نییە لە زاناکانی سروشت هەموو شتێك سەبارەت بە سروشتی مێشك بزانێت)

حەیران/ چۆن نایەتەوە یادم.

شێخ/ بەڵام ئەم قورئانەی کە دەفەرموێت بەخەڵکی **﴿يَـا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَاباً وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ﴾**الحج:٧٣ کە پێش هەموویان کەوتووە ئەی حەیران...

حەیران/ گەورەم وایان دەبینیت کە لە قورئانیان وەرگرتبێت؟

شێخ/ عەقڵە ساغەکان لە رەوا و حەقیقەتەکاندا بەیەك دەگەن ئەی حەیران، و چەند زانست زیاتر بێت، گەیشتن بە حەقیقەتەکان ئاسانترو نزیکتر دەبێت.

هەر لەبەر ئەمەیە کە دەبینین زاناکان پاش نوشستە ماددیەکان کە هەندێکیان دووچاری بوون لە کۆتاییەکانی سەدەدەی نۆزدەهەم دەگەرێنەوە بەرەو گەیشتن بە حەقیقەت، و نزیکە هەموو یەکبن بە زمانحاڵی گەورەکەیان لە سەر ئەوەی کە ئەم سیستم و یاسایانە کە لە سەر بنەمایان ژیان دروستبوو، گەشەی کردووە و، یەکێتی لە خۆ گرتووە بۆ مەبەست و وویست و بایەخدان و دانایی کەمەحاڵ دەبێت لەلای عەقڵێکی ساغی خاوەن بیر باوەر بەوە بکات کە ئەم ژیانە بەهۆی رێکەوتی کوێرانەوە پەیدا بوو بێت، زانای گەورەی ئینگلیزی (لورد کلڤن) ئەم باوەرە لەناو خەڵکدا بڵاودەکاتەوە و گاڵتەی بەوانە دێت کە دەڵێن دروستبونی ئەم ژیانە لە رێکەوتەوەیە و، سەری سورماوە لە هەندێ لەو زانایانەی کە چاو دەپۆش لە بوونی دیاردەکانی دانایی و سیستم بەهۆی بەڵگەی تەواو برەرەوە لە سەر بوونی خوداو تەنهاییەکەی کاتێك دەڵێت (رەحمەتە بۆ مرۆڤ ئەندێشەی سەرەتایی ژیان و بەردەوامیەکەی بکات، بە بێ بوونی هێزێکی

دروستکەری سەرپەرشتیاری بالادەست، و لەناخی دەرونمەوە سەرم سوڕدەمێنێ لە هەندێ زانایان هەبن لە توێژینەوە فەلسەفیەکانیاندا لەسەر ئاژەڵ لەو زایانایانەی کە توێژینەوەی پڕ لە فەلسەفەو حیکمەتیاندا چاو دەنوقێنن سەبارەت بە سیستەمەکانی ئەم گەردوونە. لە بەڵگەی بڕەرو ئەو شتانەی کەهەمانەو لەچوار دەورماندایە بەهۆی بەڵگەی بەهێزو بڕەوە سەبارەت بوونی سیستمێکی دانراوی هەڵبژێراو، و ئەم بەڵگانە بەهۆی سروشتەوە ئاماژەی دیاردەکانی ویستێکی ئازادە و فێرمان دەکات کە هەموو شتێکی زیندوو ، ئیعتیماد دەکا لە سەر یەك دروستکەری هەمیشەیی فەرموو ئەوە ئەنیشتاینی مەزنە کەلە دوای کلڤنەوە دێت و دەڵێت (ناوەرۆکی هەستی ئاینی لە ناخدا ئەوەیە کە بزانین ئەو کەسەی کە ڕێگا چارەی پێ نی‌یە بۆ زانینی حەقیقەتەکەی لەگەڵ ئەوەشدا بوونی هەیە و بە بەرزترین نیشانەو بە پرشنگترین روناکی جوانی‌یەوە ئەو زاتەمان بۆ بەدەردەکەوێت... و من ناتوانم ئەندێشەی زانایەك بکەم کە ئەتوانێت دەرکی جیهانی بوون بکات کە پابەندی ئەو دانایییە کەوای لێدەکات لە لای عەقڵ ئاشکراو زانراو بێت و زانست بەبێ باوەڕ ڕەوتێکی شەلی دەبێت و باوەڕیش بەبێ زانست وەك کوێر دەست دەکوتێ).

ئایا لەم بەیەك گەیشتنە باشترت دەوێ ئەی حەیران لە نێوەند عەقڵە مەزنەکان و زانا مەزنەکان و لە نێوان ئەو قورئانەی کە دەفەموێت:-

﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ﴾فاطر:٢٨؟

حەیران/ ڕاستە ئەوانەی لە خودا دەترسن زانایانن.

شێخ/ ئەم مرۆڤە ئەی حەیران کە دەربارەی ئەو، خودا دەفەرموێت بە باشترین شێوە دروستمانکردووە، بەشی ڕێکەوت چەندە لە دروستکردن و ڕێکی و جوانیدا، و چاودێری و ڕیز پێدانی و عەقڵ پێدان و فێرکردنی... ؟

﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْأِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾التين:٤

﴿يَا أَيُّهَا الْأِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ، الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ﴾الانفطار/٦-٧

﴿الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْأِنْسَانِ مِنْ طِينٍ﴾ السجدة:٧.

﴿أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّاكَ رَجُلاً﴾الكهف:٣٧.

﴿هُـــوَ الَّـــذِي خَلَقَكُـــمْ مِـــنْ طِـــينٍ ثُمَّ قَضَى أَجَلاً وَأَجَلٌ مُسَمّىً عِنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ﴾الأنعام: ٢.

﴿إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لازِبٍ﴾الصافات: ١١.

﴿هَـــلْ أَتَى عَلَى الْأِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَذْكُوراً، إِنَّا خَلَقْنَا الْأِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعاً بَصِيراً﴾الانسان/١-٢.

﴿اقْـــرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ، خَلَقَ الْأِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ، اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ، الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ، عَلَّمَ الْأِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ﴾العلق/١-٥.

(وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا)(البقرة: من الآية٣١))إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَراً مِنْ طِينٍ (٧١) فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ) (صّ:٧٢).

ئەمە هەندێکە لەو فەرموودانەی قورئان ئاماژەی بۆ کردووە کە مرۆڤی دروستکردووە لەئاوو لە خاك بۆ کاتێکی دیاریکراو لە لای خۆی، دوای ئەوەی کە هیچ جۆرە بوونێکی نەبووە لە سەر زەوی کە نزیکە لە وتەکانی زانست سەبارەت بەدروستبوونی مرۆڤ لە خاك و لە ئاو لە تنۆکی یەکەم، لە چەند ماوەیەکی دیاریکراوی گەشە پێکردندا دوای ئەوەی کەهیچ دیاردەیەکی نەبووە لە چینەکانی ژێر زەویدا، ئایا بەشی ڕێکەوت چەندە لە دروستکردنی ئەم مرۆڤە دا ئەی حەیران ؟!!

ئەم مرۆڤە سەرسورهێنەرە کە ژیانی دەست پێدەکات لە خاك و ئاوو تنۆکێك، هەروەکو هەموو ئاژەڵێکی بێ زمان وایە، لە پاشدا دەبێە فەیلە سوف (هەمو ناوەکان فێر دەبێت) و عەقلی فراوان دەبێت بۆ دەرك کردنی هەموو شتێکی ئەم گەردوونە لە بوون و ماددەو سیستم و ڕەواو چاکەو جوانی و لەمانەوە زانست واتە هونەرو ئەدەب و هۆنراوە و ستران و دانایی و فەلسەفەو تەصەوف دا ئەڕیژێت و لەسەر ڕۆشنایی ئەمانەوە حەقیقەتی بوونی خودا کەلەناویدا هەیە تیایدا دەرك دەکرێ بێ ئەوەی بزانێت.

ئایا دروستکردنی ئەم مرۆڤە بەم شێوەیە دیاردەیەکە لە دیاردەکانی ڕێکەوت ئەی حەیران؟ ئەم مرۆڤە چیە و چ لەسەر سورهێنەرەکانی بهێنمەوە یادت؟

چۆن لەو سێ تاریکیەدا دروست دەبێت چۆن لە سکی دایکیدا گەشە دەکات لە تنۆکێکەوە بۆ گۆشتێکی هەڵواسراو پاشان بۆ گۆشتێکی جوراو و لەکۆتایدا بۆ مرۆڤێکی تەواو، دروستکردن لەدوای دروستکردن... !

چۆن لەسکی دایکیدا بەوڕێگا سەرسوڕهێنەرە خۆراك دەدرێت چۆن هەناسەئەدا..... چۆن شیر ئەخوا.... چۆن خواردن دەخوا.... چۆن دەبجووێت.... چۆن قوتی دەدات... چۆن هەرسی دەکات... چۆن خۆراکەکانی دەمژێت.... چۆن لەشی گەرم دەکاتەوە.... چۆن بۆ شاییەکانی پاکدەکاتەوە چۆن پاشە ڕۆکەکانی فڕێ دەدات... چۆن دەیگۆڕێتەوە بەووزەیەکی نوێی تر؟ چۆن پاڵ بەخوێنەوە دەنێت لە جۆگەکانی جەستەیدا تاکو هەموو کێڵگە فراوانەکانی پێ تەڕبکات بەهۆی ئەو پاڵپێوە نەرە سەر سوڕهێنەرەی کە خاوەنی چەندەها ژووری بەشکراوو داخەرە فەرماندەرەکاندا کە کاردەکات بەدرێژایی چەرخێکی تەواو لە سوڕی خوێنی بەردەوامدا کە دەڕوات بە جۆگەلەی خوێنە ئاڵەکاندا بە خوێنی پاك و پاڵێورا و تا... ئەو پەڕی پەلەکانی جەستەیی و بە جۆگەلەی شین دەگەڕێتەوە کە پڕە لە پاشەڕۆك وپەککەوتەکان و خانە مردووەکان دەگەڕێتەوە بۆ پاڵێوگەکان بەڵکو بۆ سوتێنەرێکی مەزن کە پاکژو پاکسازیان دەکات و وزەی تازەیان لێباردەکات، تاکو بگەڕێتەوە بۆ پاڵپێوەنەرەکە تاکو جارێکی تر پاڵی پێوە بنێت بەرەو جەستە، تاکو ژیان بۆ چەرخێکی تەواو بەردەوام بێت و یەك چرکە نەوەستێت؟

چۆن ئەم مرۆڤە ئەو خۆراکە لە جگەریدا دەیگۆڕێت و ڕاستی دەکاتەوە و هەڵیدەگرێت.

ئەم جگەرە چییە... ؟ و ئەم ڕژێنەرە مەزنە ئاشکرایە چییە سەخی و ڕەزیلە سەنگین و ژیرە، ڕاستکەرەوە و ڕاستکارە، هەڵگرو بەدەستهێنەرە حەشاردەرو چاو چنۆکە، گەر شەکر لە خوێندا یەك بەرێژەی یەك لە هەزار دا زیاد بکات ئەو قەدەغەی دەکات بێ بەشی دەکات، و گەر کەمی کرد بەخشندەو سەخی دەبێت، و گەر لە سنوری خۆی زیاتر بوو هەڵیدەگرێت بۆ کاتی پێویست، پاش گۆڕینی تاکو بە تریاك خۆراکت بداتێ و بتپارێزێ لە ژەهرەکانی ئەم ڕژێنەرە هۆرمۆنیانە چین کە خاوەنی ڕژێنەری کیمیای شارراوەن کە زاڵن و فەرمان دەکەن بەسەر دەمار و ماسولکە و ئێسك و عەقڵ و دڵ و خوێنبەرەکان و نەژاد و جەستە گەورە دەکات و بچووکی دەکاتەوە، و درێژی دەکات و کورتی دەکاتەوە عەقڵ ژیر دەکات و سست نابێت، جەستەگەرم دەکات و سارد نابێتەوە پاڵە پەستۆی خوێن بەرز و نزم دەکاتەوە و دەمارەکان چالاك و سست دەکات و ڕژێژنەی خوێن دەپارێزێ و ڕادەکەی ڕادەگرێت و شەکر زیاد دەکات لە کەمبوونیدا و لە زۆر یشدا دەیوەستێنێ و کلسی ئێسکەکان ڕادەگرێت و نەژادیی دەدات بە خانەکانی نەژاد..ئەی حەیران؟

ئەم خانانە چین کە بەچاو نابینرێن و ژمێرەیان لە لەشی مرۆڤدا دەگاتە چەندەها ترلیۆن، و چۆن کۆمەڵ کۆمەڵ ڕێکدەکەون بۆ ئەوەی لایەك لە لەش پێکبهێنن، هەروەك هەنگ و مێروولەوان کە دەزانن بەو ڕۆڵەیان هەستن کە پێیان سپێردراوە لە ڕۆمانی ژیاندا... ؟

ئەم هاویەکبوونە میکانیزمە کیمیاییە دەمارییە چی‌یە کەوا لە هەموو ئەندامەکان و خانەکان و ڕژێنەکان دەکات گوێبیست و هاوکاری یەکتربن بۆ دۆزینەوەی هاوکێشێکی چەسپاوی وورد لە خوێن و ئاوو گەرمیو سیچکاوەکان و گوشینەرەکان و خوێ و ترش و چەوریەکان و شەکرەکانی لەش و هەڵدەستێت بە چاکبوونەوەی هەموو خراپبوونێك و دروستکردنەوەی هەموو ڕامالکراوەکان و بە جێگرتنەوەی هەموو کەمیەك و سارێژکردنی هەموو نەتوانایەك، و ڕاستکردنەوەی هەموو زیادە ڕەویەك، و دوورینەوەی هەموو دڕاوێك و پینەکردنی هەموو کونێك و گرتنەوەی هەموو شکاوییەك و نەهێشتنی هەموو خوێن بەر بوونێك، ئامادەکردنی هەموو هێزێك و تیژکردنەوەی هەموو چەکێك و دروستکردنی هەموو ژەهرو دژە هەرییەك بۆ بەگژدا چوونی هەموو دوژمنکارێك و یارمەتیدانی سوپا بە سەربازی نوێ، لە جیاتی شەهیدانی نیشتمانی پیرۆز... ؟

ئەم عەقڵەی کە هەموو عەقڵێکی سەرسام کردووە، و تا ئێستا ڕاماون لە نهێنی‌یەکانی ئەی حەیران، لە چ سەرسوڕهێنەرییەکی باست بۆ بکەم؟ چۆن ملیۆنەها ملیۆن لە زانیاری گەنجینە بکەین، و لەکوێ هەڵیبگرین و چۆن لەکاتی پێویستدا لە گەنجینەکانیاندا دەریان بهێنین.

چۆن شت بهێنینەوە یادمان و چۆن بەراوردو شیکارو ئاکامخوازی و فەرمانڕەوایی بکەین ئەی حەیران؟

و ئەم پارچە گۆشتە چی‌یە و ئەم زمانە کەچەپکێ دەمارە چی‌یە کە خوا بە هۆیانەوە هەمو ناوەکانی فێر کردووین و بەهۆیەوە خراوینەتە سەروو فریشتەکانەوە ئەی حەیران..؟

ئەم ئامێرە دەمارا وییە سەرسوڕهێنەرە سامناکە چی‌یە کە زاڵین بەسەریدا، و زاڵە بەسەرماندا بزانین و یاخود نەزانین زاڵین بەسەریا لایەنێکیدا لە هەندێ لە ئەندامماندا.

بەویستی خۆمان و هەروەها ئەویش لەلایەکی ترەوە بەهۆی دەزوولەکانیەوە زاڵە بەسەر گرنگترین و مەزنترین زوربەی ئەندامەکانمان بەڵکو لەهەموو خانەیەکی لەشماندا بە ویستی تایبەتی ڕەهای خۆی بەبێ هیچ زانیارییەکی ئێمە هەروەك دوو عەقڵی سەربە خۆ لەم ئامێرەدا هەبێت وایە بە ئاگاو بەبێ ئاگا کە باشتر وایە هەربە بەئاگا ناو ببرێت چونکە

بەئاگاکە لەوانەیە هەڵە بکات بەڵام بێ ئاگا هەرگیز هەڵە ناکات چونکە (بەئاگا) ئاگاداری کارەکانی هاورێکەی نی‌یە هەرگیز خۆی تێهەڵناقورتێنێو گەر ئاگاداری بێ و خۆی تێهەڵقورتێنێ ئەوا تێکیدەدات و بە پێچەوانەوە بێ ئاگا ئاگاداری هەموو کارەکانی (بەئاگایە) و دەستێوەردانی دەکات بەنهێنی بۆ رێکخستنی، و گەر (بەئاگا) وەستا و لە کارکەوت، هەموو ئاکامی وەستان و لە کارکەوتنەکەی ئەوەیە ماسولکەکانمان لە جوڵە دەوەستێت و مێشکمان بەتوانا دەبێت لەبیرکردنەوەی راست و حاڵمان وەك نوستوو دەبێت، و گەر بێ ئاگا لە کار وەستا (دڵ و گەدە) تێکدەچن و هەروەها جگەرو گوێو چاو تێکدەچێت بەڵکو هەموو شتێك لە لەشماندا تێکدەچێت، و ئەو کاتە مردنی بێگومان چاوەڕێمان دەکات، ئایا ئەم جیاکردنەوە سەرسوڕهێنەرە دەسەڵاتدارە دانایە لە نێوان ئەم دوو دەسەڵاتدارەدا دیاردەن لە دیاردەکانی رێکەوتی کوێرانە ئەی حەیران؟!

ئەم مادە چنراوە کە زیاتر لە ١٢ ملیۆن خانەن کە هەریەکەیان بەهۆی لیمفە دەمارەکانەوە نەژمێرەو نەئامار دەکرێن.

بە ووردی و هاویەکبوونێکی بێ شومار کاردەکەن، هەروەك یەك خانە بن وان، ئەی حەیران؟

ئەم (پەردە سەحایە)ی مێشکە چی‌یە هەروەها بنکەیەکی سەرکردایەتی وایە لەهەمو ماڵێك لە ماڵەکانیدا، رێکخەرێك کەبەهەزارەها نامەي هاتوو لەدەرەوە وەردەگرێت لە رێگەی هەستیارەکانەوە و هەواڵ دەگەیەنێنە سەرکردایەتی بەرزتر... ؟

ئەو سەرکردە بەرزە کێیە کە رێکخستنی ئەو هەموو نامەیە دەگرێتە ئەستۆی خۆی، ئەمەیان دوا ئەخات و ئەوی تریان دەخوێنێتەوە و یان فڕێی دەداتە قوڵایی ناخیەوە، و بەراوردو شیکار و راستکردنەوە دەکات تاکو ئاکام خوازی لێ بەدەست دەهێنێت و لە هەستە کۆن و نوێ هەڵگیراوەکاندا دەرککردنی سەرسوڕهێنەری عەقلی پێکدەهێنێت و لەو گیانلەبەرە بێ زمانە خوێن رێژە ئاژەڵی‌یەی دەردەچێت.

هەندێ جار وا بەرز دەبێتەوە وەختە بگاتە سەر سەکۆی ئەو خودایەی کە کردویەتیە خەلیفەی خۆی لە سەر زەوی وەرێزی لێناوە و بەهۆی قەڵەمەوە فێری کردوە.... ئەی حەیران... ؟

ئایا ئەم هەموو بەخشندەیی‌یە ووردەکاری و دروستکردنی راست و رادەو ئەندازە دانان و رێکخستنە، فەرمان و راستکردنەوەی و پێکەوە لکاندن و گوێبیستی یەکتر و هاوکاری و هاوشێوەی لە نێوەند ملیۆنەها ملیۆن و لە گەردیلە و خانە و دەماردا ئایا ئەمانە هەموو بەگشتی دیاردەن لە دیاردەکانی رێکەوت ئەی حەیران؟

(ئایا باوەڕ دار نابیت بەوەی کەلەخاك دروستیکردیت و کردوویتیە پیاو) ئەی حەیران

﴿أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّاكَ رَجُلاً﴾الكهف:٣٧.

﴿بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ، وَإِذَا ذُكِّرُوا لا يَذْكُرُونَ، وَإِذَا رَأَوْا آيَةً يَسْتَسْخِرُونَ﴾الصافات/١٢-١٤.

(بەڵکو سەرت سوڕماو گاڵتەمان پێدەکەن، و گەر بیهێنینە یادیان، ناهێتەوە یادیان و گەر نیشانەیەکیان دي گاڵتەی پێدەکەن).

حەیرانی کوڕی ئەزعەف دەڵێت... ئالێرەدا شێخ چاوەکانی پڕ بوو لە فرمێسکو گریا، خۆم دا بەسەر هەردوو دەستیا ویستم ماچی بکەم و بەفرمێسك بیان شۆم بەدەنگێکی گریاناوییەوە وتی، ئەی حەیران (هاوار بۆ ئەوانەی دڵ ڕەقن بەرامبەر یاد کردنەوەی خودا).

... چەند جارێك دووبارەی کردەوە تا... خامۆشی دایگرت و خۆیدا بەدەستی بێ دەنگیەکی قوڵەوە.

هەربەبێ دەنگیماینەوە تا تیشکی خۆری ڕۆشنەکەر بەئاگای هێناین لە نێوان ئەو درەختەی کە سێبەری بۆ ئارامگای ئیمامی بوخاری کردبوو، شێخ بەدەنگێکی لاوازی گریاناوییەوە وتی؟ ئەی حەیران من ماندووم، پێویستی دەست نوێژ هەڵگرتنم بۆ ئامادە بکە.... دوای ئەوەی دەست نوێژمان هەڵگرت و نوێژی بەیانیمانکرد شێخ چووە جێنوستنەکەیو وتی/ دامپۆشە، دامپۆشە، ئەی حەیران، ئەم شەو سەرمام بووە و شەونخونیش ماندوویکردووم

نامؤثر گاریہ کانی شیخ

(٦)

﴿ وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّن دَعَآ إِلَى ٱللَّهِ ﴾(فصلت:٣٣)

(دوو جۆر لە خەڵك هەیە کە دەشێت بە ژێر ناویان بەرین) ئەوانە و ئەو کەسانەن کە خودا دەپەرستن لەبەرئەوەی دەیناسن و ئەوانەی کە بەڕاستی لێکۆڵینەوەی لەسەر دەکەن لە بەر ئەوەی نایناسن) باسکالْ.

حەیرانی کوڕی ئەزعەف دەڵێت: پاش ئەوەی کە شێخم دا پۆشی‌و لەلای هاتمە دەرەوە، نەنووستم لەبەر ئەوەی چاوپێکەوتنم هەبوو لەگەڵ پیاوێکی خەڵکی خەرتەنکدا چووم بۆ لای ئەو ڕۆژەم لەلای ئەو بردە سەر، و پاش ئەوەی گەڕامەوە و نوێژی خەوتنانم لە گەڵ بجێورە پیرەکەدا کرد.

وتی/ ئەمڕۆ شێخت بینیوە؟ وتم/ نەخێر نەم دیوە چونکە لەگەڵ کازیوەی بەیاندا چوومە دێکەو ئێستا گەڕاومەتەوە وتی/ من زۆر دڵم لە لایەتی، دوای نوێژی ئێوارە چووم توێشەبەری خواردنەکەی بهێنمەوە، دەبینم هەرووەك خۆی بە پەرژینی باخەکەوە هەڵواسراوە کە بۆم دانا بوو.

خواردنەکەشی هەرووەك خۆی مابوو، ئایا دەتوانیت بچیت لە باخەکەدا بە باشی لە دوی بگەڕێیت، چونکە ئەم ئێوارەیە زۆر ساردە.

وتم/ پێویست بەوە ناکات،. چونکە بەم سەرمایە لە باخەکەدا نامێنێتەوە لام وایە لە ژوورەکەی خۆیدا بێت و لەوانەیە نەخۆش بێت بەرە بەیان کەبە جێمهێشت بێ ئارام و ماندوو بوو، ئێستا دەچمەلای، تۆ بێ خەم و پەژارە بچۆرەوە بۆ لای ماڵ و خێزانت و پاش ئەوەی خوا حافیزیم لەم پیرە مێردە کرد، دەرگای مزگەوتم داخست و گەڕامەوە ژوورەکەی شێخ، دەبینم تاریکە موچڕکەیەکی ترس دایگرتم کاتێك بە خەیاڵمدا هات کە توشی نارەحەتیەك بوو بێت، و ترسانم کتوپڕ بچممە سەری بەهێواشی پشتاو پشت گەڕامەوە، لە مزگەوت هاتمە دەرەوە و بە حەوشەکەدا گەڕام تا... گەیشتمە باخچەیەکی بچووکی پەرژینکرا و کە ئارامگای ئیمامی تیادایە تاکو لەوێوە سەیری پەنجەرەکەی شێخ بکەم کە دەڕوانێتە سەر ئارامگاکە، دەبینم هێشتا لە جێنوستنەکەیدایە

گوێبیستیناڵەو بزرکاندن بووم هەروەك پاڕانەوە وا بوو، و کاتێك لە پەنجەرەکە نزیك بوومەوە گوێم لەدەنگەکە گرت دەیووت ﴿رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحاً تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾الاحقاف:١٥.

(پەروەردگارم یارمەتیم بدە تا... سوپاسی بەخشندەیت بکەم ئەو بەخشندەیەی کە بەمن و دایکم و باوکمت بەخشیوە و بەردەوام بم لەسەر کرداری چاکە کە تۆ ڕەزامەندیت پێی هەبێت و وەچەکانم باش بکەیت، من بۆلای تۆ گەڕاومەتەوە دەیەکێکم لە موسلمانان)

لە پاشدا نالەیەکی قوڵی کرد، گوێم لێبوو دەیووت، دوای ئەوە ﴿وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافاً خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلاً سَدِيداً﴾النساء:٩.

باترسیان هەبێت ئەوانەی کە پاش خۆیان وەچەی لاواز بەجێدەهێڵن کە ترسیان لێیان بووە، با لەخوا بترسن و بیپەرستن و گوفتاری ڕاست بدەن) لە پاشدا دەستەکانی بۆ ئاسمان بەرزکردەوە و کوڵپەی گریان دایگرت و دەیووت خودامان پەروەردگارمان دوورمان بخەرەوە لە ململانێی خراپەکاری بە بەزەیی خۆت کە هەر خۆت خاوەن بەزەیت).

لێرەدا پشتاو پشت بە پەلە بۆ مزگەوتەکە گەڕامەوە.

سەرمای زۆر ترساندمی چوومە لای شێخ، پێش ئەوەی مۆڵەتی چوونە ژوورەوەم بدا، و کاتێك چاوی پێم کەوت وتی/ مەترسە... من.. تا ئێستا زیندووم... بەڵام نەخۆشم... چراکە ڕۆشنکەرەوە، هەندێ ماستم بۆ بهێنە تاکو برسێتیەکەمی پێ بشکێنم، ڕۆژم بەڕاکشاوی لەناو جێدا بردە سەر، دوای ئەوەی ماستەکەی خواردو فەرمانیدا یارمەتی دەست نوێژ گرتنی بدەم لە پاشادا نوێژی خەوتنانی‌یە دانیشتنەوە کرد و گەڕایەوە جێنووستنەکەی و دانیشت و پاڵیدایەوە، بەزەردەخەنەیەکەوە سەیری کردم و وتی/ ئەی حەیران! خودا نەیفەرمووە (سیخوڕی مەکەن)؟ نەیفەرمووە: ﴿أدخلوا البيوت من أبوابهــا: لەدەرگاوە بچنە ماڵانەوە﴾، بەڵام سیخوڕی من بەرابەر بەتۆ خۆشەویستێکی یە

پەرۆشەوە بوو ئەی گەورەم، توو خودا پێم بڵێ چی تۆی گریان و لە بەر چی ناڵەو ئاهت دەکردا.

شێخ/ ئەمە بێزاری تەنهایی پیرەمێردێکی بەرەو نەمان چووە هەست بە نزیکردنەوەی نەمانی بکات لە ژیاندا ئەی حەیران...

حەیران/ تەمەنت درێژ بێت ، ئەی گەورەم.

شێخ/ تەمەن درێژ بوو ئەی حەیران... و یەکێك لە بەخشندەکانی خودا بۆ بەندەکانی بیباتەوە بۆ خۆی پێش ئەوەی بگاتە تەمەنی پیری و.پەککەوتەیی و داماوی و کەسیفی و لە ترسی مردن نەدەگریام بەڵام پەنام بۆ خودا دەبرد لە تەنهایەکەمدا... و ئەو چەند بێگەردو پاکە وا حەزدەکات کە بەندەکانی بە ترس و لەرزەوە هاوار و پەنای بۆ بەرن.

حەیران/ ئەی هۆی پاڕانەوەت چی بوو ئەی گەورەم؟

شێخ/ هەریەك لە ئێمە ئازارو هیواو ترس و یادگاری خۆی هەیە ئەی حەیران و هەموو کەسێك دەپاڕێتەوە بۆ ئەو شتانەی کە پەیوەندیی بەخودیی یەوە هەیە، پاشان شێخ ڕووی لەمن وەرگێڕا بەرە و پەنجەرەکە، و فرمێسك چاوەکانی پڕ کردبوو، و خۆی خەریك دەکرد بە داخستنی پەنجەرەکان تا سەرنجدانی من لە خۆی بەدوور بخاتەوە، دایبخە ئەی حەیران، چونکە سەرمای پایز زەرەرمەنترە لە سەرمای زستان. لە جێنوستنەکەیدا نزیك بوومەوە، دانەویم بەسەریدا تاکو پەنجەرەکە دابخەم، شێخ وا هەستی کرد دەگریم.

وتی/ مرۆڤ بێدەسەڵات دروستکردوە ئەی حەیران.

حەیران/ باوکت کێیە گەورەم؟

شێخ/ باوکم و باپیرم دوو بەندەی باش بوون لە بەندە چاکەکانی خودا.

حەیران/ منالەکانت لە کوێن و هەواڵیان چییە؟

شێخ/ ئەوان لە سەمەرقەندن و لەژێر چاکەو بەخشندەیی زۆری خودا دادەژین.

حەیران/ کەواتە بۆچی دەبینم زۆر بە پەرۆشی بیریان دەکەیت و لە دوا ڕۆژیان دەترسیت.

شێخ/ پارە هەموو شتێك نی‌یە ئەی حەیران..خودایە بەدووریان بخەی لە ململانێی خراپەکاری و بە پەردەی جوان و ڕازاوەی خۆت دایان پۆشە.

حەیران/ بۆچی دووریت هەڵبژاردووە لێیان و وازت لە خەڵك هێناوە لەم مزگەوتەدا بەتەنها دەژیت؟

شێخ/ دوورنیم لێیان و سەمەرقەند هێندەی فەرسەخێك دوورە لە خەرتەنكەوە بەڵام بۆ دابینكردنی بژێویان (٤٠) ساڵ هەوڵمدا و ئێستاش هاتووم تێبكۆشم بۆ بژێوی دوا ڕۆژی دیاریكراوی خۆم.

حەیران/ ئایا تێكۆشان لە پێناوی ماڵ و منداڵ و هەڵس و كەوت لەناویاندا، مەزنترین چاكە نی‌یە لەلای خودا؟

شێخ/ بەڵێ، بەڵێ... ئەی حەیران. ،..بەڵام مرۆڤ كە هەستی بەنزیكبوونەوەی ڕۆژە دیاریكراوەكەی كرد، حەزدەكات دا ببڕێ بۆ خودا.... و ئەمەش لە قەرەباڵغی شاردا بە ئاسان بەدەست نایەت و لەم مزگەوتەدا لە نێوەند ئەم باخ و بێستانەدا، یادگاری ڕۆژانی لاوی تێدایەو دێنەوە یادم و خۆشحاڵم دەكەن و لەهیچ شوێنێكی تر بەختیار نابم تەنها لەم جێگایەدا نەبێت و بەدرێژایی ژیانم كاتێ كە دووچاری بەڵاو نەهامەتی دەبووم پەیمانم بەخوم دەدا كە ئاواتە خوازی ئەو ڕۆژە بم كە دابڕم بۆ پەرستنی خودا لە مزگەوتێكدا لای ئارامگای پیاو چاكێك، خودی مرۆڤ ئەی حەیران گەر ئاواتە خوازی دووری و تەنیایی بوو لە خەڵك تەنها بەختیاری و خۆشحاڵی بە پەرستنی خودا دێت، و هەست بەنزیكبوونی لە خوداوە ناكات گەربەتەك بەندەیەكی نزیك لە خوداوە نەبێت.

حەیران/ ئەمە ڕاستە و ئێمە وا ڕاهاتووین گەربمانەوێت لە پادشاكانی ئەم زەمینە نزیك بینەوە پەنا دەبەینە بەر خەڵكانی نزیك لەوان.

حەیران: ئەمە ڕاستە و ئێمە وا ڕاهاتووین گەر بمانەوێت لە پادشایەكی ئەم زەی‌مینە نزیكبینەوە پەنا دەبەینە بەر خەڵكانی نزیك.

شێخ/ ئەمە گەلێك جیاوازو دوورە ئەی حەیران (كێ دەتوانێ سوزو لێبوردەنی خودامان بۆ بەدەست بهێنێ، تەنها بەفەرمانی ئەو نەبێت...).

بەڵام لەگەڵ ئەم ڕاستیە بێگومان نەشدا، هەست بە چێژی ملكەچی دەكەین بۆ خودا لە ڕێگای بەدەستهێنانی سۆزو بەزەیی خودا بەهۆی پیاوچاكان و خۆشەویستانی خوداوە و هەروەك ددان پێنێین بە گوناهەكانمان وایە، خۆمان بە ملكەچ و بێ نرخ دەبینین، بەرامبەر خودا، لەوەی كە نزیك دەركەی بەزەیی خودا ببینەوە بێ خۆ حەشاردان لە پشت پیاو چاكان و نزیكانی خودا.

حەیران/ ئێستا مانای وتەی ئەو ڕۆژە تێدەگەم کە هاتم و بێزارم کردیت و لێم تێکدایت چێژی چوونە قولایی ملکەچی و پەرۆشیت بۆ خودا بەڕاستی گەورەم بارێکی قورس بووم لە سەرت و لە خودا پەرستی بەدوورم خستی.

شێخ/ خود پەرستیت زۆر تر کردم ئەی حەیران... و بە پێچەوانەوە باشترین جۆرەکانی خودا پەرستیت بۆ ڕەخساندم.. ئەی حەیران ﴿وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلاً مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ﴾فصلت:٣٣ ؟

حەیران/ خودا پاداشتی چاکەت بداتەوە ، گەورەم.

شێخ: بەلاّم ئەمشەو بە باسکردنی خۆمەوە خەریکت کردم.

حەیران/ هەمو گوفتارێك لە گەڵتا چاکەیە..و بەماندوی و بێزاری تۆم بینی، و ئارەزووی شەو نخوونی ناکەم، چونکە لەو کاتەی کە خۆر هەڵهات و تۆم بەجێهێشت نەنووستووم و چووم بۆ خەرتەك بەهیلاکی و ماندوویی گەڕامەوە وەك تام لێهاتبێت وا بوو.

شێخ/ خوت ماندوو کرد کاتێك هاتیە دەرەوە لە باخەکەدا لە دووامدا گەڕایت بەم سەرما تەزینە..هەستە هەستەو بڕۆ جێنوستنەکەت... و ئەم داپۆشەرە بگرەو خۆتی پێدا پۆشە.

حەیرانی کوڕی ئەزعەف دەڵێت کاتێك شێخم بەجێهێشت و چوومە جێنوستنەکەم هەستم بەلەرزو تا دەکرد... و ئەو شەوەم بردە سەر وەك (لەسەر پشکۆی ئاگربم وابوو، کاتێك کازیوەی بەیان بەدەرکەوت، بجێورە پیرەکە هات، زۆرم لە خۆم کرد تا دەرگاکەم لێکردەوە، هەرکە بینیمی بەم حاڵە هاواری لێهەستا و بەرەو لای شێخ ڕایکرد و پێی وت شێخیش ڕووی تێکردم بەسست و هێواشی بەرەو لام هات، ولێم نزیك بووەوە، دەستی گرتم و بەگەرمی تاکەم دەموچاوی گرژ کردو فەرمانی بەبجێوری مزگەوتەکە کرد کە گەورەی گوندەکە بانگ بکات و بمگەیەنێتە نەخۆشخانە لە سەمەرقەند بێهودە هەوڵمدا کەواز لەناردنم بەرەو سەمەرقەند بهێنێ بەلاّم زۆر سوور بوو لەناردنم و دەیوت: خوا ئارەزوو بکات هیچ نابێت کوڕم، بەلاّم تۆ خەڵکی ئێرە نیت و نە کەس و کارت دا بڕاویت، و تا کەشت زۆر بەرزە، وتم: گەورەم من جۆرەکانی تا.. ئەزانم، هەیانە کاتییە لە شەوو ڕۆژێکدا تەواو دەبێت بهێڵە لەلات بمێنمەوە تا.. بەیانی بەڵکو لێم بێتەوە، گەر وانەبوو فەرمانت ڕەوایە جێبەجێی دەکەم وتی: خوازیارم کاتی

بێت بەڵام لە تۆ باشتر جۆرەکانی تا دەزانم، ئەو تایەی کە لەسەرماوە دەکەوێتەوە، بەم کتوپڕییە دوای ڕۆژێکی تەواو، پێویستی بە تیمارو چاودێری هەیە، و پشتگوێخستنی ئەنجامی باش نی‌یە نەگەیشتە کاتی نیوەڕۆ تاکەم زیاتر بەرز بووەوە، و هەستم بە ووڕییەك دەکرد لە سەرمدا لە پاشدا لەهۆشخۆم کەوتمو پاش دوو ڕۆژ بە ئاگا هاتمەوە، خۆم لە نەخۆشخانە بینیەوە لە دوایدا بۆم دەرکەوت کە شێخ مەوزون خۆی منی بۆ ئێرە هێناوە و فەرمانی بە چاودێری کردنم داوە، فەرمانیشی بەجێهێنراو بوو.

دوو هەفتەی تەواوم لەنەخۆشخانەکەدا بردە سەر... تا مەترسی نەخۆشیەکەم لە سەر لاچوو و پزیشکەکە ماوەیدا کە سەردانم بکرێت، یەکەم کەس کە سەردانی کردم مجێوری مزگەوتەکە بوو، هەواڵی پێگەیاندم کە شێخ پاش گەڕاندنەوەی لە سەرمەرقەند دڵی کتوپڕ دوچاری نەخۆشی بووە، لەو ڕۆژەوە لە جێگادا کەوتوە، پزیشکەکەم بانگکرد تکام لێکرد فەرمانی دەرچوونم لە نەخۆشخانەکە بدات، مۆڵەتی نەدا وتی/ تۆ تازە بەرەو چاکبوون دەچیت و بەلایەنی کەمەوە دەبێت هەفتەیەکی تر بمێنیتەوە، تاوەکو مەترسیت بەتەواوی لە سەر لادەچێت پێم ڕاگەیاندی کە دڵم لە لای شێخە، وتی/ ئێستا ئەو باشترە و بەسەلامەتی ئەم جەڵدەیەی بەسەردا تێپەڕی و ئاگا دارم کردەوە کەنابێت جێنوسەتەکەی بەجێبهێڵێت و لەهەموو تووڕە بوون و گرژ بوونێك خۆی بپارێزێت، نەمهێشت برای مجێورمان هەواڵ بگەیەنێتە کەسوکاری شێخ تاکو سەردانی منداڵەکانی غەمباری نەکەن و نەبێتە هۆی تازەبوونەوەی جەڵدەکەی و بیکوژێت و پێم ڕاگەیاند کەواز لە خوێندن و نوسین بهێنێت.

مجێورە پیرەکە بە گوێبیستی قسەکانم وتی/ بەڵام بەدرێژایی ڕۆژ خەریکی نوسینە، گەورەم، و بێ هودە هەوڵم ئەدا نەهێڵم، نوسینەکانیشی هەموی لە پێناوی حەیرانی گەورەم دایە.

ووتم/ لە پێناوی مندا؟ وتی/ بەڵێ لە پێناوی تۆدا، بەدزیوە سەیری نووسینەکانیم دەکرد دەبینم ناوی تۆی زۆر تیادا دووبات دەبێتەوە.

وتم/ ئەمە سەیرە، کتێبەکە لە کوێیە، و بۆچی بۆی نەناردووم.

وتی/ نازانم، نوسینێکی دوورو درێژو گەورەیە.

پاش چەند ڕۆژێك مجێورە پیرەکە هات بۆ لام و (دەفتەری ئامالی) بۆ هێنام و سەلامی شێخی پێگەیاندم، دەفتەرەکەم وەر گرت و لە دۆڵابەکەدا هەڵم گرت و دەرگایم داخست.

لە پاشاندا لە پیرە مێردەکەم پرسی/ بۆچی شێخ ئەم دەفتەرەی بۆ ناردووم/ وتی/ نازانم بەڵام ڕایسپاردم کە بیگەیەنمە دەستی خۆت، بۆ هەندێ خەیاڵی ناخۆش چووم... پیرە مێردەکەم سوێندا کە هەواڵی ڕاستی شێخم پێ بڵێت سوێندی خوارد کە دەژی و تەندروستی باشە وتم/ ئەی ئەو نامەیە کوا کە دەتووت بۆ تۆی دەنوسێت؟ وتی/ نازانم، بۆ ماوەی پێنج ڕۆژ بحێورەکە دا برا لیم، غەم و پەژارەی شێخ دایگرتم، و کاتێك هەواڵی شێخم لە پزیشکەکە پرسی خۆی کەڕ کرد لە وەڵامدانەوەم و بۆ ڕۆژی شەشەم پیرە مێردەکە سەردانی کردم، بەڕوویەکی غەمبارو زویرو سەرکزو پێڵو ووشك هەڵهاتووەوە، هەرکە هەواڵی شێخم پرسی دایە قوڵپی گریان و بەهاوارەوە دەیووت شێخ کۆچی کرد.... کۆچی کرد ئەی حەیران بەڵام تۆی لە یاد بوو وەك چۆن منداڵەکانی خۆی لە یاد بوو.

هەردووکمان بەدەنگی بەرزەوە دەگریاین تا هەموو نەخۆشخانەکە پێیزانین، پزیشکەکە هات ودەستیکرد بە سەرزەنشتی پیرەمێردەکەو بە هەواڵدانی کۆچی شێخ بەمن پاش ئەوەی کە نەختێ ئارام بوومەوە پێی ڕاگەیاندم کە شێخ دوچاری جەڵتەی دووەم بوە و دڵی لە توانایدا نەماو ماڵئاوایی لێکردین و لەسەر وتەی خۆی لە باخچەی نزیك مزگەوتەکە نێژرا کە ڕۆژانی دوایی لەوێ دەبردە سەر.

پاشان پزیشکەکە ماوەی درچوونیمیدا، جلەکانم لە بەرکردو دەفتەری ئامالیم هەڵگرت، لە گەڵ پیرە مێردەکەدا بۆ خەرتەنگ چوین لە پاشدا بۆ مزگەوتەکە، لە وێدا لە سەر ئارامگای شێخی خۆشەویست دانیشتم بە فرمێسکەکانم خاکەکەیم ئاو ئەدا، تا... شەو داهات من هەردەگریام کەهەستم بە کاریگەری سەرماکرد بۆ مزگەوتەکە گەڕامەوە لەگەڵ بحێورەکەدا چووینە ژورەکەی شێخ کە نەیدەویست ئەو شەوە بەجێم بهێڵێت، پاش ئەوەی کە بحێورەکە نووست دەستمکرد بە پشکنینی دۆڵابەکەی شێخ بۆ ئەو نوسراوە دەگەڕام کە دەیانووت بۆ تۆی نوسیوە، هیچ دیاردەیەکم نەدیتەوە خەولەچاومدا شکابوو لەبەر غەم و پەژارەی شێخ مزگەوتم لاتەنگ بوو لەگەڵ فراوانیەکەیدا، گەر سەر مانەبووایە بەرەو چۆڵەوانیەکە ڕێم دەکرد.

شەوی زستانم لێ درێژ بوو لە دووی کتێبێك دەگەڕام تاشەوی پێبکەمەوە.

بەڵام کەسوکاری شێخ هەموو کەل و پەل و کتێبەکانیان بردبوو و تەنها دەفتەری ئامالیم لە بەردەستدا بوو کە خۆمی پێوە خەریك بکەم دەستمدایە و ئەو گرێیانەم کردەوە کە شێخی خوا لێخۆشبوو بەدەستی خۆی بە ستبووی، هەرکە دوو توێی دەفتەرەکەم

کردەوە چاووم بەنوو سینێك کەوت کە بە دەست و خەتی شێخ نووسرا بوو دەبینم ئەو نووسینەیە کە بۆمنی نووسیبوو.
ئەمەش نووسراوەکەیە:-
کوڕی خۆم حەیرانی کوڕی ئەزعەف!!
سڵاو بەخشندەیی خودات لێبێت: سوپاس بۆ خودا بۆ تەندروستی باشت.
دوای ئەوە من هەست بە نزیکبونەوەی مردنم دەکەم لەو کاتەوەی کە تۆ لێرە دووریت، تووشی جەلدەی دڵبووم و چاوەڕوانی چاکبوونەوە ناکەم... زۆر مەبەستم بوو پێش ماڵاوایی و مردنم و پێش گەیشتنم بە خودا ئەو ئامانجەی لە ئەستۆمدا بوو بەرامبەر بە تۆ تەواوی بکەم، لەبەر ئەوە ئەم نامەیم بۆ نووسیت کە هیوادارم بیکەیتە پاشکۆی دەفتەری ئامالی ئەی حەیرانی کوڕی ئەزعەف! هاتیەتە لام بەسەر لێشێواوی و گومراییەوە کە دووچاری قوڕێکی زانیاری پچڕپچڕ و زانستێکی کرچ و کاڵ بوو بویت کە هەردوو کیان لە عەقڵێکی خۆ بەزلدا کۆك بو بوون، بە خۆرسکی ئاواتە خوازی دەرککردنبوو بەخۆبەزلی خۆیەوە سەرکێشی و ملی درێژ دەکرد بۆ زانینی شتەکانی دوای دەرککردن... و هەموو هەوڵێکم لە گەڵتا بەگەڕخست تاکو بەرەو ڕاستی بێ گومانت ببەم، و وابزانم سەرکەوتوو بووم لە ڕێپیشاندانت چونکە وەك ئاوێنەیەك خودی خۆمم لە کاتی گەنجیمدا، لە تۆ بەدی کرد و زانیم دەردەکەت چی‌یە و چۆنیش تیمار دەکرێت تا... بگەڕێیتەوە بەرەو هەق و ڕاستی، موداراتم کردی وەك چۆن موداراتی خۆمم دەکرد و تیمارمکردی وەك چۆن خۆمم تیمار کرد، خوازیارم دەرباز بووبیت لێی وەك چۆن من دەرباز بووم لێی.
ئەی حەیرانی کوڕی ئەزعەف:
بزانە چۆن کە باوەڕت بە خودا (هەق و ڕاستیە) و (مەرج و پێویستیە) کە دەڵێن (هەقە) بۆت بەدەرکەوت لەو باسانەی کە لەشەوانی درێژدا تۆژینەوەیان لەسەر دەکرد.
کە دەڵێن (مەرج و پێویستە) تۆ دەزانیت ئەی حەیران، کاتێك دەرکی دەکەیت وەك دەرك کردنی باوەڕدارانی و بێ باوەڕان بە گشتی بە بێ جیاوازی و باوەڕ هێنان بە خودا بریتی‌یە لە بنەماکانی چاکە کردن.
-بەستەنەوەی خراپەکاری.
- پایەکانی ویژدان.
-پاڵپشتی سووربوون لە سەر کارە لەتەنگانەدا.

-دەرمانی ئارامیە لەبەلاو نەهامەتیدا.
کۆلەکەی ڕەزامەندی و قەناعەتە لە بەخت و بەشدا.
ڕووناکی هیوایە لە دەروندا.
دامرکانەوەی دەروونە گەر ژیان زویری غەمباری کردین.
- ئاسودەیی دڵە بۆ مردن و نزیکبوونەوەی ڕۆژانی کۆتایی.
-قوڵفەی نەپساوەیە لە نێو مرۆڤایەتی و نموونە بەرزەکانیدا وتەی ئەوانە هەڵت نە خەڵەتێنێ کە دەڵێن: ڕەوشتی بەرز مرۆڤ بێ پێویست دەکات لە باوەڕ، چونکە ئەو ڕەوشتە بەرزانەی کە ئێمە لە سەری ڕاهاتووین بۆ گونجاندنە لە نێوان غەریزەو پێویستیەکانی کۆمەڵ، پێویستە لە چارەسەرکردنی ئارەزووەکان لە تەنگانەو نەهامەتیدا، پشت بە باوەڕ ببەستێت بەڵکو ئەو شتەی کە بەویژدان ناوی دەبەین ئەویش لە ناوەڕۆکیدا پەنا بۆ باوەڕ دەبات.

ڕێرەو کردنی خەڵك بۆ ڕەووشتی بەرز ئەی حەیران... یان بەهەڕەشەو توندو تیژی کاربەدەستان دەبێت و یان بە ئامۆژگاری قورئان و یان ناپەسەندکردنی لەلایەن کۆمەڵگاوە گەر ڕەها بووین لە دەست دەسەلاتی یاساو ئاین و کۆمەڵەوە تەنها ئامۆژگاریکەرێکمان بۆ دەمێنێتەوە کە ئەویش ویژدانە و ئێمە ئێستا لە ململانێی ئارەزوی غەریزەکاندایین لە گەڵ وویژداندا، تەنها لە لای خەڵکانێکی کەم ویژدان سەرکەوتن بەدەست دێنێت و تەنانەت ئەو کۆمەڵە کەمەش زۆر پەیوەست نابن بە ویژدانیانەوە لە کاتی زاڵبوونی ئارەزوەکان بەسەریاندا تەنها ئەوانە نەبێت کەلە خودا دەترسن.

گەر ڕەوشتی بەرز بخەینە لاوە سەرنجبدەینە پێویستەیکانمان بۆ باوەڕ و لەو ڕووەوە کە پاڵپشتێکە لە تەنگانەدا و دەرمانسازە لە نەهامەتیەکاندا، و دامرکێنەری دەرونە و دڵنەوایی دڵە و تیمارە بۆ ناخۆشیەکانی ژیان، دەبینین لە کاتی وونبونی باوەڕدا، زۆر بێ بەخت دەبین لە ژیاندا و کەمترین پلەمان دەبێت لەناو پلەکانی بوونەوەردا بەرامبەر بێ نرخترین ئاژەڵ و بێ دەسەلاترین جانەوەرو دڕندە.

ئاژەڵ وەك ئێمە برسی دەبێت، بەلام بێ غەمە لە پەیدا کردنی ڕسق و ڕۆزی نەداری و هەژاری و پێویستیەکانی تری ژیان وەك ئێمە لە دایك دەبێت و هەروەك ئێمە وەچەی لە دەست دەچێت بەلام دوورە لەهات و هاواری غەم و پەژارەیی بۆ تەنگانەو کەسانی مردوو و هەتیوانی بێدەسەلات.

هەروەها ئاژەڵیش وەك ئێمە ئازار دەچێژێت و فرمێسك دەڕێژێ‌و بێ خەو دەبێت و واز لە سۆزو خۆشەویستی خزم و کەسان دەهێنێت و نێوانیان تێکدەچێت و بەهۆی درۆو چاو پیسی و دوو زمانی و دڵپیسی‌و ڕق و کینە و ناسوپاسی بە خشندەیی و سپڵەیی بەرامبەر چاکەماڵیان لێتێکدەچێت و بەهۆی جۆرە دەرککردنێکەوە سودمەندەکان و زەرەرمەندەکان جیادەکاتەوە، بەڵام دەرباز بووە لە بەرپرسیارێتی و قورسایی هەڵگری گوناهەکان گڕی گومان و ناخۆشی ڕامهاتن و ئازارەکانی ویژدان...

وەك ئێمە نەخۆش دەکەوێت و دەمرێت، بەڵام دوورە لە بیرکردنەوەی دەرئەنجامەکانی نەخۆشی‌و دووری خۆشەویستان و ئازارو ناڵەکانی سەرەمەرگ و دوا ڕۆژی مردووان...

درندەکان خوێن دەڕێژن بۆ تێر بوونی ئارەزووەکانیان، بەڵام خوێن ناڕێژن لە پێناوی خۆ بەگەورەی‌و بێ چاوو ڕووی و ڕابواردن و خۆشی، و بۆ پلەو پایە و دەسەڵات لە سەر گۆی زەوی بەڵام ئەم گیانلەبەرە فەیلەسوفە، لاوازە هاوارکەرە، ترسنۆکە، تەماعکارە، فێڵبازە خۆ بەگەورە زانە ئارەزو بۆ ڕابواردن و خۆ بەزلی و توندو تیژی ، خوێن ڕێژی دەکات کە زیاتر لەبیرکردنەوەکانیەوە دووچاری گرفت و ناخۆشی دەبێت.

تەنها باوەڕە بە هێزی دەکات و دڵنەوایی‌و خۆشحاڵ و ئاواتەخوازو ڕەزامەندی دەکات، هەر باوەڕە دەیکاتە مرۆڤێك کە تێکۆشەربێت بۆ نموونەی بەرزەیی، و فریشتەکان کڕنووشی بۆ بەرن... و بەبێ ئەم باوەڕە ئەم مرۆڤەبێ دەسەڵاتە بێ بەختترین بوونەوەر دەبێت و دووچاری زۆرترین بەڵاو نەگبەتی دەبێت مەزنترین و سوکترین پلەی دەبێت.

ئەو بیرکردنەوانەی کە ناخۆشیەکانی دەخستەوە تەنها ڕێگاچارە بۆی باوەڕ بوو.

مرۆڤ عەبدی بیرکردنەوەکانێتی پێش ئەوەی بەندەی پەروەردگاری بێت و تەنها بەم بیرکدنەوەیە دەبێتە بەندەیەکی ڕاستەقینەی خودا کە زۆرترین بەختەوەری و بەدبەختیەکانی ژیانی ئەم دونیایەو دونیای کۆتایی پێ نەخش دەکات.

خودا ئەم مرۆڤەی دروستکردو بەرزی کردەوەو ڕێزی لێنا و جیایکردەوە بەهۆی عەقڵە ژیرە بیرکەرەوەکەی کە بەهۆیەوە هەموو ناوێکی فێرکرد وەکردیە جێنشینی خۆی لەسەر زەوی‌و پلەی سەرو فریشتەکانی پێبەخشی و سەرکەوتنی بەوانەبەخشی کە فەرمانەکانی خودا جێبەجێدەکەن و شکستی دانا بۆ ئەوانەی فەرمانەکانی پێشێل دەکەن

﴿وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا، فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا، قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا، وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا﴾الشمس/٧-١٠

کەواتە ئەی حەیران چۆن ئەو نەفسە پاکژ و پاکسێز دەکەیت... ؟

ئێمە بە بیرکردنەوە پاکژی دەکەین تا... دەگاتە نمونەی باوەڕی بێگومان و تەواو بەراستی و چاکەو جوانی کە تیایاندا خودا بەدی دەکەیت و لە چێژ و خۆشی باوەڕ دەرکی نیهێنی خۆشیو ناخۆشیو لاوازیو بەهێزیو نەتوانایی و توانایی و کۆیلەیی و ئازادی دەکەین، بەڵکو دەرکی نهێنی دروستکردنەکەش دەکەیت و دانایی لە سەر دوو ڕێیانی (ڕێڕەوی چاکەو خراپە) (النجدین) و پێکهاتنی لە سەر ئەو شێوەی کە بشێت بۆ (هاودژی) کە بەبێ ئەو مانای عەبدایەتی بۆ خودا نەزانراو دەبێت و ڕێڕەوی ڕاستی مانای پەرستن و خۆپاراستن و لە پێناوی دروستی عەقڵ و دڵ و وویژدان و مرۆڤایەتیەکەمان و نموونە بەرز ییەکەی و دروستی کۆمەڵەوە نەبێت بە گشتی بالە ڕوو بانگێشەی باوەڕ هێنان بۆ خودا بکەین و ئاسان و ئاشکرای بکەین بۆ عەقڵ و هەروەها دەرونیشی بۆفراوان بکەین ئەی حەیرانی کوڕی ئەزعەف.

لە سەردەمی گەنجی و لاویدا دووچاری نالەو ئازارەکانی گومان و سەرسامی بووم هەروەك تۆ دووچاری بوویت و زۆری لێکردم کە لایەنی فەلسەفە بگرم، هەروەك تۆ، و خولیای موناقەشەگیری و سەفسەتەی کردم بە زانستیکی پچڕپچڕو سەرنجدانێکی نارۆشنەوە، هەروەك چۆن تۆ خولیاي بوو بوویت.

ئازاریدام دەستەوەستانی هەندێ لە پیاوانی ئایینی و هەروەك تۆ منیش دابڕام لە لێکۆڵینەوە و تۆژینەوەکان.

ڕۆژان و ساڵان تێپەڕین بەئازارەکانی ژیان دەتلامەوە لە خودی خۆم و ئەوانەی خۆشمدە ویستن کە دووبارە گومانیان لام تازە دەکردەوە بە چەشنێك لە بێ باوەڕییەوە نزیکتر بووم وەك لە باوەڕهێنان بە خودا و بەدبەختی هاوەڵم بوو، و پاڵی پێوە دەنام بۆ گومان و وێڵی و کەوتبوومە نێوان ڕۆخی باوەڕهێنانی بۆماوەیی (الموروث) و بێ هیوایی لە بەخشندەیی خودا ڕۆژگار هاتوو چوو، تا بوومە یەکێك لە هاودەمانی ئەمیر، بوومە هاوەڵ و خۆشەویستی و لەگەڵیا چووم بۆ حیجاز لە مەدینەی منەوەرە ڕێنمایی شێخێکی بەڕێزی پیاو چاك بە شێخ عبدالقادر دەناسرا لە مزگەوتی پێغەمبەردا ﷺ بینینم پاش نوێژی بەیانی دەرس بە کۆمەڵێك زانایانی هیند دەڵێت ئەوانەی بۆ حەجکردن هاتبوون، و

منیش وەك ئەوان بۆ دەرسەکە دانیشتم، گوێم بۆ شێخ دەگرت سەرم سوڕما کاتێ دەبینم کتێبێك لە بەردەمیدا دەیخوێندەوە بەبێ وەستان بۆ مەبەستی دەربرینێك یاخود لێکۆڵینەوەیەك و یان شیکردنەوەیەك و یاخود ڕەخنەیەك، و ئەوەی کە جێگای سەرسوڕهێنەر بوو زیاتر ئەو کتێبە ی کە دەیخوێنێتەوە بریتی بوو لە کورتکراوەی وتەی ڕێبازی فەیلەسوفە سروشتی‌یە مونکرەکان بۆ بوونی خودا.

هەرگیز نەم بیستووە کە ئەمجۆرە باسانە لە مزگەوتدا بخوێنرێتەوە و کاتێك ماوەی وانەکە تەواو بوو دەوربەری شێخ چۆڵ بوو نزیك بومەوە لێی ناوی ئەو کتێبەم لێ پرسی و سەرسامی خۆمم بۆ بەدەرخست وتی: کوڕم ئەمانە کۆمەڵێك لە زانایانی هیندن، هەریەکێك لەوانە لەمن زیاتر زانایە لە بابەتی فقهو تەفسیرو حەدیسدا واڕاهاتوون بەدرێژایی مانەوەیان لە مەدینە هەموو ڕۆژێك گوێبیستی‌وانەیەك بن لە یەکێك لە زاناکانی ئەم شارە تەنها بۆ مەبەستی پیرۆزی ، و لە پاشدا داوامان لێدەکەن ماوەیان بدەین ئەمانیش بیلێنەوە بەمەبەستی پیرۆزی و ڕێزپێدان، و بەمەش باشترین پاداشتمان دەدەنەوە.

لە سەرەتاوە کە هاتنەلام ڕام وەرگرتن کە چیان بۆ باسبکەم، فەرمانیان بۆمن بە جێهێشت باسی کتێبی (رسالة الحميدة)ی شێخ جسرم بۆ کردن کە شێخی منەو منیش خەڵکی شارەکەی ئەوم شادمان و خۆشحاڵ بوون پێی، چونکە ناسراو بوو لەلایان وەرگێڕا بوو بۆ زمانی ئۆردی و منیش بە پێی لێکۆڵینەوەو ڕا دەر برینێك بۆم خوێندنەوە چونکە زۆ ئاشکرا بوو لە لایان و لەبەر ئەوەی منیش زانیاریم سەبارەت بە فەلسەفە کەمە، ترسام کە ڕێگام بگرن بە پرسیارێك و یان چۆن و چوونێك کەنەتوانم نەوەڵامی بدەمەوە نەچارەسەی بکەم.

بەهۆی شێخی جسرەوە سوودمەندی پیرۆزی دەستگیر بووم لە خوێندنەوەی ئەم کتێبە، و ساڵ بە ساڵ زیاتر سوودی لێ وەردەگرم قوتابی‌و زانا نی‌یە لە هیندەوە نەیەت و داوای خوێندنەوەی کتێبی (جسر)م لێنەکات، و چەند بەرگێکی لێ دەکرێت و دەیکاتە دیاری بۆ شارەکەی خۆی.

پاش ئەوەی شێخ باسی ڕەچەڵەکی وولاتەکەی خۆی بۆ کردم و چۆن کۆچی کردوە و هاتۆتە نزیك مەدینە، داوای بەرگێکی (رســـالة الحميدة)م لێکرد، بۆی هێنام سوپاسم کردو گەڕامەوە بۆ ئەوماڵەی کە لێی‌دا بەزیبووم دووشەوم تەرخان کرد بۆ خوێندنەوەی ئەم کتێبە و خوێندنەوەیم دووبارە کردەوە پاش ئەوەی لە جسر بینیم بەرزی فکرو

فراوانی زانست و تێبینینە دروست و ڕاستەکانی و دەرك کردنی گەورەیی عەقڵی، و دووری لە دەستە وەستانی و پەنابردنی بۆ عەقڵ و ڕێزی زانست و بلیمەتی بۆ هاوڕێکخستنی لە نێوان حەقیقەتی زانستە بڕەرەکان و حەقیقەتی ئاینی ڕۆشن،

کاتێك ئەمیر ماوەی سەردانەکەی بۆ مزگەوتی پێغەمبەر ﷺ تەواو بوو لە ڕێگای دەریاوە بەرەو شام گەڕاینەوە داوای مۆڵەتم لێکرد کە بهێڵێت سەردانی (جسر) بکەم لە شارەکەی خۆی مۆڵەتی دامێ و لە تەرابلسی شامدا بەزیم بۆ سەردانی کە زۆر لەم مزگەوتە دەچێت کە ئێمەی تێداین.

کاتێك خۆم پێناساندو باسی ڕەچەڵەك و باو باپیرانی خۆمم بۆ کرد و چیرۆکی خوێندنەوەی کتێبەکەیم باسکرد بۆ ئەو مەبەستەمە ئەم سەردانەم بۆ کرد وەزانی کە دەناڵێنم بەدەست ئازارەکانی گومان و ناخۆشیەکانی سەرسامی.

پێشوازي کردم و پرسیاری زانایانی ولاتەکەمی کرد یەك بەیەك، ڕێزی لێگرتم و لە ماڵێك لە ڕۆخی حەلەبدا جێحەوانەوەی بۆ تەرخانکردم، کە دەڕوانێتە سەر مزگەوت و باخچەکەی چواردەوری و لەپاشدا هەموو ڕۆژێك بۆ مزگەوت هاوەڵیم دەکرد تا.... گوێبیستی وانەکانی بیم لە گەڵ کۆمەڵێك لە گەورە زانایانی قوتابیانی.

پاش ئەوەی مانگێك لە میوانداری ئەو مامەوە، مۆڵەتی ڕۆشتنم لێ وەرگرت بۆ گەڕانەوە بۆ وولاتەکەی خۆم و بەهانەی خۆمم بۆ هێنایەوە و پەیوەندی زۆرم بە ئەمیرەوە، وتی/ ئەبا نور ئەم چەند ڕۆژە کەمە دادت نادات بەڵام ئامۆژگاریت دەکەم بۆ زیاتر خوێندنەوەی فەلسەفە، تا... هیچ شتێکی لێ بەجێنەهێڵیت و زیاتر زانستەکانی سروشت و قورئان بخوێنەرەوە...

وتم/ چۆن خوێندنەوەی فەلسەفەم زیاد بکەم کە من ئەم گومانەم لە وەوە بۆ هاتووە، وتی/ کورم ئەبا نور، فەلسەفە دەریایە بە پێچەوانەی دەریاکانی ترەوە، مەلەوان تیایدا دووچاری مەترسی دەبێت لە ڕۆخ و قەراغیدا، و لەناخ و قوڵایدا دڵنیا و باوەڕدار دەبێت بیخوێنیتەوە ئەبا نور بە ئارامی و لەسەر خۆیی، هیچ بەجێنەهێڵیت لەو وتانەی کەفەیلەسوفەکان سەبارەت بە بوون و تەنهایی خودا وتوویانە.

لە پاشدا وتەکانیان کۆبکەرەوە و بەراوردو مەزەندەیان بکە و هەروەها ئەو ئایەتانە کۆبکەرەوە کە لە قورئاندا سەبارەت بە بوونی خودا هاتوون.

بەووردی بیانخوێنەرەوە لەژێر تیشکی ئەو فەلسەفەو زانستانەی کە خوێندوتەوە دووبارە مەزەندە لە نێوان زانست و ئایندا بکە بەهۆی عەقڵەوە لە پاش ئەوە خۆت

دەبینیتەوە لـە ئامێزی بـاوەڕ و دڵنیایدا و سـورەتی (الضـــحی)و سـورەتی (الأنبیاء) زۆر بخوێنەرەوە، هەرگیز بێ هیوا مەبە لـە بەزەیی خودا، گەر تۆ بەڕاستی بگەڕێیتەوە بۆ لای خودا تۆ بەکاربیت...

﴿وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى﴾الضحی:٥

لە پاداشدا خودا ئەوەندەت پێ دەبەخشێت کە ڕەزامەندبیت...و ڕێگای ڕاستت پیشان دەدات کاتێ گەڕامەوە بۆ وولاتی خۆم چاوم کەوت بە شێخی ئیسلام لە (طەشقەند) باسی جسرو کتێبەکەی‌و سەردانم بۆ وولاتەکەی‌و گەڕانم بەدوایدا کرد.

لـە وتـەکانم تەواو نەبوو بووم دەیبینم فرمێسك بە چاوەکانیدا دێتە خوارێ، پاشان پێی وتم/ ئەو کتێبەی جسر لە وولاتی ئێمە بەناو بانگە وەرگێڕاوە بۆ زمانی تورکی، زانایەکی ولاتەکەمان نابینیت کە ئەم کتێبە نەناسێت، و هیچ کتێبخانەیەك نی‌یە کتێبی (الرسالة الحمیدة)ی تیادا نەبێت لەگەڵ ئەصلە تورکیەکەشی و هەروەها خاوەنی کتێبی (الحصون) لـە علمی کەلامدا لە ژێر ناوی (العقائد الأسلامیة) لە ولاتی ئێمە چاپکراوە و پاشان شێخ دەربارەی جسر درێژەی بە باسەکەیدا سەبارەت بە باوەڕو دلسۆزی و بەرگری لە ئایینی ئیسلام، کاتێك داوای ڕۆشتنم کرد کوڕەکەی تا لای دەرگاکەی گەیاندم و لێم پرسی هۆی گریانی شێخ چی بوو؟ وتی/ باوکم جسری زۆر خۆش دەوێت، خووگرتنی پێوەی و ئەندێشەی زۆری بۆی گەیشتووەتە ڕادەیەك هەرکاتێك دڵی تەنگ ببێت کە زۆر جاریش دڵی تەنگ دەبێت بە تایبەتی لـەم تەمەنەیدا کە بەساڵا چووە و تەندروستی باش نی‌یە، هەموو کاتێك ئەو هۆنراوەیەی بۆ دەخوێنمەوە کە شێخ جسر لە یادی لە دایکبوونی پێغەمبەردا ﷺ دایناوە، و هەمیشە کە بۆی دەخوێنمەوە فرمێسك بە چاویدا دێتە خوارێ‌و پێم دەڵێ/ خودا پاداشتی چاکەت بداتەوە ئەی (ضیائەدین) دڵ و دەرونت ئارام و خۆشحاڵ کردم سوێند بەخودا ئەم هۆنراوەیەم ئەوەندە بۆ خوێندۆتەوە دەرخم کردوە ئەبانور و دوای گەڕانەوەمان لە حیجاز بە دوومانگ داوام لە ئەمیر کرد کە بمبەخشێ لـە خزمەتکردنی، ئەی حەیران خۆم تەرخانکرد بۆ خوێندنەوە ئەوەندەم فەلسەفەو قورئان خوێندۆتەوە تاخودا ئارەزوو بکات لەو چەند ساڵەدا.

کتێبم تێدا نوسی، و ئەو ئایەتانەم کۆکردەوە کە ئاماژەی بوونی خودا دەکەن و دووبارە بەراووردم لە نێوان زانست و ئاییندا دەکرد بەهۆی فەرمانی عەقڵەوە وەك چۆن

(جسر)فەرمانی پێکردبووم و لە پاش ئەم (١٠) ساڵە تێکۆشانە گەیشتمە باوەڕ و دڵنیایی‌و دەرگاکانی بەزەییم بۆ وا لاکرا هەروەك چۆن جسر مزگێنی دابومێ... تاوەکو ڕەزامەندیم بەدەستهێنا.....

بەڵام ڕێپێنیشاندان و باوەڕی بێگومانم بەدەستمهێنا بەهۆی بەراوردکردنی لە نێوان وتەی زۆرینەی بلیمەتەکان لە گەورە فەیلەسوفان کە باوەڕیان بە بوونی خودا هەبووە و وتەی کەمێك لە گوماندارە لاوازەکان بەراورد دەکرد لە نێوان بەڵگەکانی فەلسەفەو قورئاندا، و بەکۆکردنەوەی هەموو ئەوانەی لە قورئاندا هاتووە لەو ئایەتانەی کەلە دروستکردن و پێکهاتندا ئاماژەی بوونی خودا دەکەن و تێڕوانینی ئەو ئایەتانە لە سەر ڕۆشنایی حەقیقەتی بڕەرەکانی کە زانست چەسپاندونی، بە چەشنێك دڵم ڕۆشن بووەوە کە خودام تێدا دەبینیی.

بەووردی لە نێوان وتەی فەیلەسوفە ڕەسەنەکان کە پەیوەستن بەمەرجی فەلسەفەوە کە ئەمە (تێڕوانینی عەقلی‌یە و دووو و ڕووتە لە هەموو ئارەزوویەك و مەبەست و لایەنگرییەك تەنها گەڕان بەدوای حەقدا نەبێت) بەمانای ئەوەی کە بێ باوەڕیان تیانی‌یە بەهەموو مانای وتەیەك کە مەبەست و ئامانجیان تەنها ئینکاری بوونی خودایە، ئینکارێکی ڕەهایی یاخود بە ئارەزوو لکاندنی هەندێ سیفات پێوەی، کە پێچەوانەی تەنهایی‌و تەواو یەکەیەتی، لە هەمانکاتدا (شکاك) یان تێدایە کە بەدووی هەقدا دەگەڕێن بە بێ چوونە ناو شارراوە و نهێنیەکان، دووچاری گومانی وا دەبێت کە دەرباز بوونی نی‌یە وەك لێکۆڵەرەوە و فەلسەفەچی و مفکرەکان هەرچەند پایەشیان بەرز بێت لە باوەڕداریدا، چونکە لە سورشتی (توێژینەوە) لە دوای نهێنی و شارراوە گەر ئاشکراو ڕوون بوونایە توژینەوە و بیرکردنەوە و تیروانین و سەرنجدان و گومان و بەڵگە خوازی پێ نەدەویست بەڵام لێکۆڵەرەوەکان لە نێوان خۆیاندا جیاوازیان هەیە لە عەقڵ و گومان و ژیری و ئارامی‌دا، بلیمەتی بەتوانایان تێدا هەیە کە ململانێ و بەرەنگاری تاریکی گومان دەبێت، تا دەگاتە سپێدەی دڵنیایی‌و باوەڕ، لە دوای ئەم دڵنیا بوونە گوێ ناداتە وێڵی گومان، و هیچ پێچەوانەیەکی عەقڵ لای دروست نابێت لەگەڵ ئەو باوەڕەی کەبەدەستی هێناوە و لاوازیان تێدا هەیە کە دەناڵێنێ لە ژێر قورسای گومانەوە بیردەکردنەوەیان دەپچڕێت بێ ئەوەی بچنە قوڵایی و ناخیەوە و کولبوونی عەقڵیان سەبارەت بە ئەندێشەی شتەکان دەکەنە بەڵگە بۆ نەتوانایی بەگەڕخستنی عەقڵ یاخود نهێنی‌و شارراوەکانی دانایی و حیکمەت دەکەنە بەشێك لە بەشەکانی دروستکردن و مەبەست و دەیانکەنە هۆکارێك

بۆ گومان لە بنەڕەتدا کە باوەڕی تەواو دانی پیادەنێت، سەرسام و دەستە وەستان دەوەستن لە نیوان تروسکایی عەقلْ و دامرکاندنیدا:

﴿مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَاراً فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لا يُبْصِرُونَ﴾البقرة:١٧.

﴿يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا﴾البقرة:٢٠.

دەستەوستان دەبن بەرامبەر گومانیان و دەڵێن/ ئێمە نازانین و(لا ندری)، و بە (یەکگەیشتن) ئاماژەی کردم بۆ هەق و باوەڕ تەواوو باوەڕ لە نێوەند بلیمەتەکانی هەموو گەلانێك و هەموو چەرخێك لەسەر ئەوەی کە ڕاستی یەکە و هیچ عەقلێك بە پێچەوانەی ئەوەوە نیە لای گەلێك کە بیر بکەنەوە و دەرك بکەن و عەقلْ بەگەڕبخەن و باوەڕدارو بێ گومانبن هەروەك چۆن قورئان وەسفیان دەکات ئەی حەیران و بەراوردکردن لە نێوان بەڵگەکانی عەقلدا بەدەربخست بۆم هەروەك چۆن قورئان لەسەر بوونی خودا ناویان دەبات (دروستکەری دەسەڵاتدارو نەخشە کێشو زاناو داناو بەتواناو وویستراو دادوەرو بە بەزەیی لەم دونیاو لەو دونیا یەك و تەنهایە، تاکو بەنیازو مەبەستە ئەوەی کەلەکەس نەبوە و کە سیشی لێ نابێت، و هیچ هاوچەشنێکیشی نییە) و ئەو بەڵگانەی کە فەیلەسوفان و زانایان لە موسڵمان و ئەوانیتر کرد وویانەتە بەڵگە خوازی لە سەر بوونی خوداو تەنهایی و هەموو تەواوی سیفەتەکانی لە سەر ئەوەی کە هەق یەکە وە ڕێگاکانی بەڵگە خوازیش بۆی هەریەکە، گەر ڕێنمایی عەقلْ بۆ بیرکدنەوە لە خودی خۆیەوە بێت و یان لە قورئانەو وەرگیراو بێت، و ئەم بەیەك گەیشتنە لە نێوەند پەیامو نیگای عەقلْ کە خودا پێی بەخشیووین و پەیامی قورئان بێ کە خودا ناردویەتی بەڵگەیەکی ڕاست و بڕەرە لە سەر ئاینی ڕاست کە هەرگیز لە هیچ شتێکدا پێچەوانەو دژایەتی عەقلْ ناکات، و ئەمەش مەزنترین شتە کە جسر ڕێنمایی کردووم خودا پاداشتی بداتەوە، ئەی حەیران و هاوڕێکیو هاویەکی لە نیوان ئەوانەی کە قورئان ئاماژەی بۆ دەکات لە ئایەتەکانی دروستکردن و پێکهێنانی لە دیاردەکانی مەبەست و دانایی و چاکەو وردەکاریی و سەنگاندن و ڕێژەدانان و ڕێکخەرو چاودێری و کە هەموو ئاماژەی بوونی خودا دەکەن، و لەنێوند نهێنیەکانی زانست کە زانایان لە پاش هاتنی قورئان بە هەزار ساڵ زانیان ، کە ئەم قورئانە لەلایەن خوداوەیە کەپاش چەند چەرخێك بۆی بەدەرخستین هەروەك چۆن

پەیمانی پێ دابووین، نیشانەکانی لە ئاسۆو خودی خۆماندا تا... بۆمان بەدەرکەوێت کە ئەم قورئانە ڕاستە.

ئەی حەیران لە موعجیزەکانی قورئاندا هەندێ شتم بۆ بەدەرکەوت کەلەوە و پێش ئەم دەزانی ئەی حەیران پاشان هۆکانی گومان و بەڵگەکانی باوەڕم ئامارکردوە جیاکردنەوە و گەڕانەوە بۆ سەرچاوەکانیان لەسەر ئەو ڕۆشنایەیی کەلە ئەزموونی تایبەتی ژیانی خۆمدا بەدەستم هێناوە، و لەوەی کە خودێندوومەتەوە و گوێبیستی بووم لە وتەی ئەوانەی موناقەشەگیریان بووە لەسەر بوونی خودا، و بۆم دەرکەوت و باوەڕی تەواوم هێنا، بەوەی کە بەڵگەکانی باوەڕ بەدەردەکەوێت لە هەموو ئەو شتانەی کە خودا دروستیکردوون و هۆکانی گومان پەنگ دەخواتەوە لەو شتانەی کەلەنێوان خەڵکدا ڕادەی بۆ دانراوە لە جیاوازی بەش و بەختدا لە ڕسق و ڕۆزیوماڵ و منداڵ و تەندروستیو نەخۆشیو بەرزی ونزمیو سەرکەوتوویو دواکەوتوویو خۆشیو ناخۆشی.

ژیرێك کە بۆی ڕێکەوتبێت بیبینێت بەسەرنجدانێکی تێرو تەسەل بۆ هەموو ئەو شتانەی کەلە گەردوندا هەیە لەداهێنان و مەبەست و چاودێریو داناییو ووردەکاری وچاکەو فەرمان و ڕاستکردنەوە و ڕادەدانان و سەنگاندن و ڕێکخستن و جوانیو شکۆداری باوەڕ ناهێنێت چەند گومان و بەدبەختی ڕووی تێبکات کەوا ئەم گەردوونە لە خودی خۆیدا دروستبووە و پێکهاتووە بەهۆی ڕێکەوتی کوێرانەوە بەبێ هیچ دروستکەرێکی نەخشە کێش و ڕادە دەرو زاناو دانا، هەروەها هیچ باوەڕدارێك نییە هەرچەندەیش باوەڕی پەوبێت جگە لەم دوو هاوڕێیە، بتوانێت شتی سەرسوڕهێنەر لە بیر کردنەوەیدا لاببات لە جیاوازی بەختەکان، بۆم بەدەرکەوت کە تۆژینەوە لە نهێنییەکانی قەدەر عەقڵ بەرەو خزاندن دەبات.

بەڵام بەراوردیم دەکرد لە نێوان گومان و سەرسامیدا و لە نێوان ئەوانەی کە ژمێرەو ئامار ناکرێن، زۆرینەی بەڵگەی بڕەر لە سەر بوونی خودا لە پاش سەرنجدان و تێبینیەکی زۆرو ڕاست و ڕووت بێت لە هەموو ئارەزوکارییەك و هەموو خۆپاراستنێکی خود لە گوناهەکان جیاوازی بەخت و بەش دەتوانین بیگێڕینەوە بۆ لێکدانەوەی هێمای و گەڕانەوەی بۆ هۆکارێك کە شاراوەیە لێمان یاخود داناییەك نهێنییە لامان و یاخود تێنەگەیشتنی هەڵە لە ڕاستی مانای قەدەر هەرچەندە ئەمانە هەر جۆرێك بن شاراوەن

گومانی لێکەوتنەوە لە شارراوە و نهێنییەکان زۆر لاوازترە لەوەی کە یەقینی تەواو بڕوخێنێ کەوا دەبینرێت و پابەندە بە بەڵگە بڕەرەکانەوە.

بەڵێ.، حەیران، ڕوداوو تەنگ و چەڵەمە بەتەواوی باوەڕ دەهەژێنێ، وا لە عەقڵ دەکات کە هەمیشە پرسیار بکات لە نهێنی دروستبوونی ئەم مرۆڤە لاوازەو هات و هاوارکەرە، ئارەزووەکانی نەفسی هەڵپەکەر دەستدرێژ دەکات تاوەکو چاو بەسمان لێ بکات لە ئاست بەخشندەیی و دانایی خودا... بەڵام ئەم گومانە هەروەکو هەورێکی خەماوی کاتیەو دەڕەوێتەوە لە سەر ئەو دڵە خەماوی و ماتەمینە... بەڵکو گەر بتەوێت پارێزگاری لەو گومانەی نەفست بکەین و، بە ئارەزوو ڕازی بکەین و، بیکەیتە یاوەری خۆت، و تێری بکەیت لە گومانی خراپ بەرانبەر بە خودا، ئەمە درێژ خایەن نابێت، گەر وابەستەی ئالای باوەڕبیت بە هەزاران پەت لەم بەڵگانەی کە خۆت ڕستوتن و بەستوتنەوە بە عەقڵتەوە لەماوەی ئەو هەموو شەوانەی کە لەگەڵ مندا بەسەرت برد...

ئەم هەموو بەڵگە عەقڵیە بڕەرانە بۆ سەلماندنی بوونی خودا گەلێ زۆر ترو، ڕوونترو ئاشکراترە لەوەی کە عەقڵی سەلیم بتوانێت لێی دەرباز بێت، لە پێناوی کارێکدا کە پەیوەستە بە جیهانی نادیار کەوا هەڵدەگرێت هێما (تأويل) ی بکەین و بگەڕێینەوە بۆ گەلێ هۆکار، یان بۆ گەلێ حیکمەت و دانایی شاراوەی خودا لێمان هەروەکو هەزارەها شتمان لێ شاراوەیە لەم جیهانە هەستیارەی کە تێیدا دەژین، ئەوەی بەدوای ڕاستیدا وێڵە ئەگەر لە ئارەزووکاری بەدووربێت واز لە یەقین ناهێنێت لە پێناوی گوماندا، گەر ئەمەشی کرد ئەوە بەزمان دەیکات نەك بەدڵ ئەو باوەڕدارەی یەقین لە دڵیدا جێگیر بوو بێت لەسەر قەڵای هەق بەمەرج و بیانوو نیە لەخودا ناسیندا ﴿**وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّـهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ**﴾الحج: ۱۱.

خودای پەروەردگار زانایە بەوەی کە ئێمە هەندێ جار بەهۆی مەینەتیەکانی ژیانەوە، لە پەرستش و باوەڕپێهێنان دەوەستین، بەئاگای هێناو بنەتەوەو چاك دەزانێت کە ئێمە تووشی گومان و دڵەڕاوکێ دەبین فەرمانمان پێدەکات کە پابەندی ئەو زانیاریانە بین کە فێری بووین لە بەڵگە یەقینیەکان، و بەدووربین لەو شتە ئاڵۆزانەی کە جگە لە خودا کەس لێکدانەوەیان نازانێت، وەك دەفەرموێت ﴿**هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا**

تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ﴾آل عمران:٧.

ئەی حەیران لە ئایەتە هەرە موحکەمە گرنگەکانە ئەو ئایەتانەی کە بەڵگەن لە سەر بوونی خودا بە بەڵگەیەکی چەسپاو، والەو زانا شارەزایانە بە نهێنی ئایەتەکان دەکات، ، کە راوەستاو بن لەسەر قەڵای یەقین بەهیچ جۆرێك شەپۆلی گومان نایان هەژێنێ هەرچەندە سەرکەش و بەردەوام بن، لە قوڵایی ژیان و ناخۆشیەکانیدا، و ئەو زانا شارەزایانە بە زانست هەر ئەوان ددان دەنێن بە لاوازی عەقڵدا لە دەرککردنی زۆرێك لە نهێنیەکانی غەیب، ئەو کاتە پابەند دەبن بەو یەقینەی کە ئایەتە موحکەمەکان رێنموی کردوون لە رێگەی بەڵگە بڕەرە عەقڵیەکانەوە عەقڵیان رێگایان نادات کە دەرچن لەو یەقینەی کە وابەستە بوون لە پێناوی چەند شتێکی لەیەك چوو کە ئاڵۆز بووە لەلایان تێگەیشتنی و هێماکردنی، و نەیان توانیوە یەقینێکی تری پێچەوانە دروستبکەن کە بەربەرەکانەی یەقینی یەکەم کات یان دژی بێت، ئەوانەن خاوەن عەقڵی پوخت کە رادەوەستن لە ئاست وشەی پیرۆزی (اللە)دا ئەی حەیران..

بەڵام ئەم بەڵگانەی کە ئەم ئایەتە موحکەمانەی لە خۆ گرتووە ئەگەر بە پشێو بڵاوی بمێنێتەوە نهێنیە قوڵەکانی رون نەکرێتەوە، هیچیان بەتەنها هێزو پێزیان نابێت بۆ چەسپاندنی قەڵای باوەڕو، وا بەستە بوون بەلوتکەی یەقینەوە، بەڵام گەر ئەو ئایەتانە کۆبکرێتەوە لەگەڵ راستیەکانی زانستدا لە پانتایەکدا ، ئەو کاتە بەشێوەیەك راستی بەدەردەکەوێت کە گومان ناتوانێت جێگە بەیەقین لەق بکات، بۆ ئەم مەبەستە ئایەتەکانم بۆت کۆ کردۆتەوە ئەی حەیران بەڵگە قورئانیەکان و بەڵگەی فەیلەسوفەکان لە گەڵ نمونەکانی زانستا لەیەك گۆڕەپاندا، تابۆت بەدەر بکەوێت، بەهەموو جوانی و بەهرە مەندیەکانیەوە، ئەو شێوە تەواو کارە گشتگیرەی بۆ هەق و راستی کە قورئانی لە پێناویدا دابەزیوە و عەقڵی سەلیم پشتگیری دەکات.

چەند جار دۆعای خێرم کردووە بۆ شێخ جسر کە رێنمایی کردوم بۆ سەر ئەم رێبازە تایبەتە ئەی حەیران، کۆکردنەوەی ئەم بەڵگە قورئانیانە لەگەڵ بەڵگە زانستیەکان و یەك خستنیان لەگەڵ بەڵگە عەقڵیەکان، لەیەك پانتایداو بەیەك چەپك ئەمە بوو برشتی پێداو کردینە رێبازێکی سەرەتایی بۆ بەڵگەپێ هێناوە، هەمووومان ئەی حەیران قورئان دەخوێنین، هەمووشمان راستەیکانی زانست دەزانین، بەڵام پرش و بڵاوی ئەم بەڵگەو ئایەتانەی لە

زیهنماندا وایان لێ دەکات کە هەر یەکەیان بەتەنها بەرامبەر تەوژمی گومان کەنەهامەتیەکانی ژیان دای دەبرێت بەسەرماندا ئەمانە لە شێوەی دڵۆپە ئاودان لەنەرمی و لاوازیدا، بەڵام گەریەکیان گرت و لەیەك سەرچاوە و هاتنە دەرێ لافاوێك پێك دەهێنن جاری وا دەبێت شاخ ڕادەماڵن، یان وەك تابلۆیەك وایە کە مەبەست بەدەستەوە نادات و هیچ واتایەك نابەخشێت ئەگەر بێت و پارچە پارچە بێت جوانیەکانی خۆی ون دەکات، مەگەر کاتێك نیشان بدرێت لە شێوەیەکی تەواودا بە بینەران.

کاتێك ڕێنمایی کرام بۆ کۆکردنەوەی ئەم زانیاري و ئایەتانە لەیەك سەرچاوەداو، بەیەك چەپك و، لەناو یەك چوار چێوەدا، گەیاندمیە ئەو یەقینە پرشنگدارە کە بۆ تۆم گێرایەوە لەم (داستانی باوەڕ)ەدا بەزمانی فەلسەفەو زانستی قورئان....

ئەی حەیرانی کوڕی ئەزعەف:

پارێزگاری لەم نوسراوانە بکەو کەپێم نوسیتەوە، لەگەڵ ئەم ئامۆژگاریەی دوایمدا لەناو خەڵکیدا بڵاوی بکەرەوە، بەئومێدی ئەوەی خودا سەرلێ شێواوەکان بەرەو ئیمان ڕێنمویی بکات و فیکریان چاك بکات، و هیدایەتی ئەوانەیان بدات کە دەیانەوێت بەرەو وتەی باش و ڕێگای ڕاست بڕۆن.

ئەی حەیرانی کوڕی ئەزعەف.

گەر تەمەن ما بەیەك دەگەینەوە، و گەر نا دوعای خێرمان بۆ بکە.

پێرست

ژمارەی سپاردن لە کتێبخانەی نیشتمانی کوردستان ٤٤٢ ساڵی ٢٠٠٢

د. محمد غەزالی

قەشە ئیبراهیمی ئەحمەد

خالید محمد خالید

د. طه جابر

د. شوکت الشطي - زانکۆی دیمەشق